

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİNDE HÜKÜMDARLIK KURUMUNUN GELİŞMESİ VE SARAY HAYATI - TEŞKİLÂTI

Aydın TANERİ



İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	5
KAYNAKLAR VE TETKİKLER	11
GİRİŞ	
OSMANLI ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE SARAY HAYATI, TEŞKİLÂTI VE DEVLET ANLAYIŞI	17
I. BÖLÜM	
OSMANLI HANEDANININ KÖKENİ VE HÜKÜMDARLARIN FORMASYON- LARI	95
A— OSMANLILAR'IN KÖKENİ	95
B— HÜKÜMDARLAR VE AİLE İÇİNDEKİ DURUMLARI	99
C— HÜKÜMDARLARIN ŞEHZADELİKLERİNDEKİ HAYAT VE FAALİ- YETLERİ	101
II. BÖLÜM	
OSMANLI SALTANATININ TESİSİ VE MERKEZLERİ	115
A— GENEL BİLGİLER	115
B— SALTANAT VERASETİ SİSTEMİ VE TAHT MÜCADELELERİ	116
C— TAHTA CÜLUS VE BİAT	137
D— PAYİTAHT	146
III. BÖLÜM	
SULTANIN İKTİDARININ KAYNAKLARI VE KULLANILIŞI	153
A— İKTİDARIN TEORİK VE PRATİK KÖKENLERİ	153
1— İktidarın Teorik Kaynakları	153
2— İktidarın Pratik Kaynakları	157
B— DEVLET YÖNETİMİNE YÖN VEREN İLKELER	162
1— Danışma Kurumu-Bilim ve Bilim Adamına Saygı	162

2— Sosyal Hizmet Anlayışı	174
3— Adalet İlkelerine Riayet	179
C— SULTANIN TEŞRİİ YETKİLERİ	181
D— SULTANIN İCRAİ YETKİLERİ	190
E— SULTANIN KAZAİ YETKİLERİ	206

IV. BÖLÜM

SULTANIN PROTOKOL BAKIMINDAN DURUMU	213
A— SULTANIN HÂKİMİYET SEMBOLLERİ	213
B— SULTANIN MAİYYETİ	225
C— SALTANAT TÖRENLERİ	235

V. BÖLÜM

SULTANIN YAŞANTISI VE SARAY GELENEKLERİ	243
A— SULTANIN İKÂMETGAHI OLARAK SARAY VE AİLE HAYATI	243
B— SULTANIN KIYAFETİ	244
C— SULTANIN HANEDAN ÜYELERİ İLE MÜNASEBETİ	245
D— HANEDAN ÜYELERİNİN EVLENMELERİ	247
E— ŞENLİKLER VE MUSİKİ	251
F— SAÇI	253
G— TOY	253
H— YAS	254
İ— HEDİYE TEATİSİ	254
J— REHİNE USULÜ	255
K— AMAN VERMEK	256
L— ÇEŞİTLİ ANEKDOTLAR	256

VI. BÖLÜM

SULTANIN GELİR KAYNAKLARI VE GİDERLERİ	261

VII. BÖLÜM

SULTANLARIN ŞAHSİYETLERİ - SALTANAT SÜRELERİ - ÖLÜMLERİ - TÜRBELERİ	265
A— SULTANLARIN ŞAHSİYETLERİ	265
B— SULTANLARIN SALTANAT SÜRELERİ	268
C— SULTANLARIN ÖLÜMLERİ	268
D— TÜRBELER	272
SONUÇ	275
NOTLAR	293
BİBLİYOGRAFYA	337
İNDEKS	345

ÖNSÖZ

Ord. Prof. Fuad Köprülü'nün dediği gibi, Türk tarihi devamlılık ve bütünlük gösterir. Bir Türk hanedanının yıkılıp bir diğerinin onun yerini alması bir bakıma satıhta kalan bir olaydır. “*Türk Devleti*” devam eder, yalnız hanedan değişikliği vukubulur. “*Türk Tarihi*” daha doğrusu, “*Türk Devleti*” *Hun Devleti*'nin kuruluşu ve onun ilk hakanı *Mete* (Mao Tun) ile başlıyor. (M. Ö. 209). *Hunlar*'ı takiben, başlıca *Göktürkler*, *Uygurlar*, *Karahanlılar*, *Gazneliler* *Büyük Selçuklular*, *Harizmşahlar*, *Türkiye Selçukluları*, *Anadolu Beylikleri*, *Osmanlılar* ve nihayet *Türkiye Cumhuriyeti* devletleri Türk çizgisinin nirengi noktalarıdır. Bundan, başka, büyüklü küçüklü pekçok devletin sahibiyiz. Prof. Dr. *Mehmet A. Köymen*, Türk devletlerinin toplam sayısını yüzonüç olarak veriyor.

Biz, bu araştırmamızda, Türk devletleri zincirinin en güçlüsü olan *Osmanlı İmparatorluğu*'nun kuruluş döneminde saray hayatı teşkilatını ve devlete ruh veren anlayışı inceledik. Bundan öncei araştırmalarımızdaki usule uygun olarak, *Jenetik ve komparatif* (kurumların devirler boyunca geçirdikleri evrim ve birbirleri ile mukayesesi) metodu uyguladık. “*Giriş*” bölümünde, İslâmiyetten önceki devirde Türk devleti başkanı olan ve Selçuklu-Osmanlı devirlerindeki *sultan*'a tekaddüm eden, *Kağan*'a kısa bir bakış yaptık. Sonra *Kağan*'ın halefi olan Selçuklu devri devletleri başkanı, *Sultan*'ı, saltanat müessesesini ve devlet anlayışını, Osmanlı hanedanının menşeyini ve hükümdarların formasyonlarını Osmanlı saltanatının tesisini ve merkezlerini, sultanın iktidarının kaynakları ve kullanılışını, protokol bakımından durumu, sultanın yaşantısı ve saray geleneklerini, gelir, kaynaklarını ve giderlerini ve nihayet sultanların şahsiyetlerini, saltanat sürelerini, akibetlerini ve türbelerini bahis konusu yaptık.

Yalnız, *Osmanlılar*'ın selefi olan *Türkiye Selçuklu devleti*-saray hayatı ve teşkilatını değil, *Selçuklu* öncesi ve *Selçuklu* devrinin başlıca, *Büyük Selçuklu*, *Gazneli* ve *Hârizmşahlar* devletleri sarayında ele aldık. Gene,

daha küçük çapta devletler olan *Irak Selçukluları* ve diğer bazı siyasi teşekkülleri ile *Osmanlılar*'ın çağdaşı olan *Anadolu Beylikleri*'nden de misaller vermeğe çalıştık.

Nitekim, *Osmanlılar*'da mevcut olup, *Büyük Selçuklular*'da ve *Türkiye Selçuklular*'ında mevcut olmayan veya tesbit edemediğimiz bir müessese veya geleneği, bir başka siyasi teşekkülde meselâ *Hârizmşahlar*'da görebiliyoruz. Padişahın kafes arkasından divan müzakere-lerini dinlemesi veya azledilen vezirin çadırının başına yıkılması gibi.

Bir diğer konuda, araştırmamızı Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş döneminden bahseden kaynaklara ve o devirde yazılmış daha sonra istinsah edilmiş belgelerle sınırlandırmak mecburiyetidir. Bahis konusu ettiğimiz dönem, İmparatorluğun daha sonraki devrelere nazaran kaynak ve belgelerin mahdut olduğu bir zamana tesadüf ediyor. Hem devrin eskiliği, hem de devletin kuruluş dönemi, yani gelişme çağında olması görüş açısından durum tabiidir. Kuruluş dönemine ait istihfâm yaratan meseleleri, yükseliş dönemine veya daha sonraki devirlerde yazılmış kitap veya bilgilerle tamamlamak, daha doğrusu teşmil etmek yanılığa sebeb olabilir.

Nitekim, 1453'den sonraki devirlere ait belgeleri yer, yer kullandık. Ancak, bunların kuruluş dönemine teşmil ederken, dikkatli davranmaya çalıştık.

Nihayet, şu noktaya değinelim. *Türkler*'in islâm uygarlığı çevresine girmeleri ve islamiyeti kabul etmeleriyle, devlet ve sosyal hayatlarında önemli değişiklikler oldu. Dînin toplumların yaşantılarındaki önemli rolü gözönünde bulundurulursa durum tabiidir. Gene, özellikle VIII ve IX. yüzyıllarda olağanüstü gelişmeler kaydeden islâm uygarlığının Türk kültürünü etkilemeside tabiidir. Buna karşılık, *Türkler*'de islâm âlemine politik ve kültürel katkılarda bulunmuşlardır. Ancak, islâm devlet kurumlarının, teşkilât ve gelenekleriyle bütün orta, Yakındoğu ve Kuzey Afrika İslâm devletlerine ve bu arada Türk siyasi kuruluşlarına da etki yaptığını biliyoruz. Sorun *Türkler*'in Orta Asya karakterli, kendilerine özgü kültürlerini islâmiyetin etkisi ile kaybedip etmedikleri, ne kadarını muhafaza ettiklerini, ne kadarını yitirdikleri noktasında düğümlenmektedir. Nitekim, "*Sonuç*" da *Selçuklu ve Osmanlı devlet kültürü'nü saray hayatı, teşkilatı ve devlet anlayışı* görüş açısından ortaya koymağa çalıştık.

Şunu de ilâve edelimki, devlet teşkilâtını, dört ana dalda inceleme konusu yapıyoruz: *Saray, Hükümet, Adalet* ve Ordu. Devlet anlayışı

veya telâkkisinden, bu mekanizmalar ve bunlara ruh veren âdet, inanç, felsefe ve gelenek sistemini anlıyoruz. Biz, araştırmamız boyunca hükümdarlık kurumunun gelişmesi ve hükümdarın başında bulunduğu saray ve devlet felsefesi görüş açısından meseleleri açıklamaya çalıştık.

İşlediğimiz konu, şimdiye kadar müstakil bir şekilde ele alınmamıştır. Ancak, kronolojik sıra ile Ord. Prof. Dr. *Fuat Köprülü*, Ord. Prof. M. H. *Yınanç*, Ord. Prof. Dr. *İsmail Hakkı Uzunçarşılı*, Prof. Dr. *Tayyip Gökbilgin*, Prof. Dr. *Mustafa Akdağ* ve Prof. Dr. *Halil İnalçık* konuya, gerek metod, gerek orijinal fikirler bakımından açıklik ve yenilik getirmişlerdir.

Ord. Prof. *Fuat Köprülü*, “*Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar*”, TKİTM, I (1931), adlı araştırmasında “*İstanbul’un fethinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu’nun muhtelif müesseseleri üzerinde, mesela, saray teşkilatında, idare teşkilatında Bizans’ın büyük tesirleri olduğu mütearifesini*” madde madde çürütmüştür. Köprülü “*Bütün icmat müesseselerimiz gibi, hukuki müesseselerimizin tekkikinde de İslamiyetten evvelki devirden başlanılması*” lüzumunu belirtmektedir. Başlıca, Osmanlı hükümet, timar, ordu teşkilatını ve İmparatorluk ve hakimiyet telakkilerini inceleyen Köprülü şu sonuca varır: “*Osmanlılar’da, bilhassa XVI. asırda en mütekamil şeklini gördüğümüz imparatorluk telakkisi, Bizans’tan kalma bir miras değil, kısmen Osmanlı Devleti’nin muazzam inkişafından yâni tarihi şer’iyetten doğan ve kısmen de eski selçukî ve abbâsî ananesinden gelen islami bir telakkidir. Acaba bunda İslamiyetten evvelki Türk ananelerinin bir tesiri varmıdır? Yegane imparator olarak Çin’i tanıyan ve onun zaptından sonra kendisini tam manasıyla tek ve cihanşumul bir imparatorluk sayarak bütün islam ve hıristiyan devletlerini kendisine tabi telakki eden Moğol İmparatorluğu, bu hususta eski Türk ve Moğol anelerinin tesiri altında kalmış mıdır?*”. *Fuat Köprülü* daha sonra ilk defa 1936 da neşrettiği “*Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşu*” (Ankara, 1959) adındaki araştırmasında Gibbons’un, “*Osman’ın babası Ertuğrul’un ve aşiretinin Moğollar’dan kaçıp Söğüt’e yerleşmesi, onların bu müslüman muhitte islam olmaları ve yeni ruh ile, Rumlar’ı islamlaştırıp yeni bir ırk kurmaları*” şeklindeki nazariyesini çürütür. Tedkik metodu olarak, “*meselenin, XIII–XIV. asır Anadolu’sunun tarihi şartları içinde*” mütaalasını öne sürer. Osmanlı sülalesinin Oğuz boylarından *Kayı*’lara mensubiyeti, “*Moğol Kayı kabilesi ile Oğuz Kayılarını birbirine karıştıran Marquardt’ın çocukça mazariyesi*” üzerinde durur. Ve uclarda hayat, bu arada askerî ve idari teşkilat, halkın etnik durumu, askerî, dinî ve meslekî teşekkül-

ler, ahîlerin devletin kuruluşundaki rolleri ve Osmanlı Devleti'nin inkişafındaki âmilleri incelediği diğer başlıca konulardır.

Köprülü, müteakip yıllarda İslâm Ansiklopedisindeki *Alp, Ata, Çavuş* v. s. gibi maddelerinde, bu müesseselerdeki Orta Asya- Selçuklu- Osmanlı çizgisini belirlemiştir, bu suretle vaz ettiği metodu tatbikata dökmüştür.

Mükrimin Halil Yınanç, *İslâm Ansiklopedisi Ertuğrul Gâzi* maddesinde, ilgili kaynakları tahlil eder. *Osman Gâzi*'nin babası zamanında vuku bulmuş olaylara ışık tutar.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, ömrünü Osmanlı tarihine ve teşkilatına adanmış bir araştırmacı olarak "*Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*" (Ankara, 1945) adındaki araştırmasında, kuruluş devrine ait olarakta bilgiler vermiştir. "*Bursa, Edirne ve İstanbul eski sarayı, Osmanlı hanedanının teessüsü, saltamat usulu, veraseti saltamat, ilk osmanlı padişahlarının şahsiyetleri, şehzadeler cülûsu, enderun ve biyrun*" bu meyandadır. Ağırhı, 1453'den sonra zenginleşen arşiv belgelerine dayanan araştırma, saray memurlarının görev yetkileri ve saray protokolü ile ilgili bilgiler bakımından da dikkati çekmektedir.

Tayyib Gökbilgin, *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Osman I. ve Orhan* maddelerinde, ansiklopedi çerçevesi içinde kısa ve özlü bilgiler verir. *Osman*'ın Oğuz töresine göre bey oluşu, onun devletin idari teşkilatının ilk nüvesini tesisi, *Orhan Bey*'in ilk Osmanlı teşkilatını kurması, ilk sikke darbı, Selçuklu devlet ananesinin devamı, özellikle sostay hizmet anlayışı belirtilmiştir.

Mustafa Akdağ, "*Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*" (I - II, Ankara, 1959-1971) adında, vefatı ile yarıda kalmış araştırmasında konuyu, *Türkiye Selçukluları* ile de irtibat kurarak değerlendirmiştir. "*Osman Oğulları'nın Rum Selçukî Tahtına cülusları, Osmanlı hükümdarlığı, Fîret devri taht mücadeleleri*" incelediği konulardır.

Halil İnalcık, "*Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve vesikler*" I (Ankara, 1954) de *Gazâvat-ı Sultan Murad, Murad II. nin vasiyetnamesi, âzadmamesi, Mehmet II. nin borç senedi* gibi belgeler yayınladı. "*Osmanlı Padişahı*"; SBFD, XII-4 (1958) ve İslâm Ansiklopedisindeki başlıca *Mehmed II., Murad II* ve *padişah* maddelerinde bazı problemleri vuzuhla ortaya koydu. "*Mehmed II. de "Cihanşumul hakimiyet fikri" "Padişah"* da XIV. ve XV. asırlardaki Osmanlı Hükümdarlarının selahiyetleri, unvanları,, hakimiyet alametleri Orta Asya Selçuklu hattı içinde incelenmiştir. Halil İnalcık son eseri "*The Ottoman Empire-*

The Classical Age 1300-1600- (New York, 1973) de başlıca “Osmanlı Devleti’nin menşeleri, tahta geçiş şekli, Osmanlılarda devlet anlayışı ve sınıf sistemi, Sultânî Kanun- Şer’î kanun, saray gibi, yıllardan beri çalıştığı konuları özet olarak, fakat mütekasif ve mahmul bir şekilde takdim etmiştir. İnalçık, Murad II. devrinde, Osmanlılar’ın Oğuz Han’a bağladıkları ve Orta Asya Türk geleneklerini canlandırdıklarını belirtir. İnalçık, eski İran devlet telakkisinin, Sasaniler’in, yakınoğu devlet anlayışına ve bu arada Osmanlılar’da müessir olduğuna değinir.

* *

Çalışmalarım sırasında yakın ilgisini gördüğüm Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen’e teşekkürlerimi arzederim. Prof. Dr. Şerafettin Turan’dan gördüğüm yardıma müteşekkirim.

KAYNAKLAR VE TEDKİKLER

Kaynaklarımızın başında ve kayinameler (kronikler) gelmektedir. *Aşık Paşa-zâde Ahmed Aşıkî* (1400 – ?), meşhur *Aşık Paşa* ailesine mensuptur. Kendisi mütevez bir şeyh olan yazar, *Bayezid I.*, zamanına kadar olan olayları, *Orhan*’ın imamının oğlu *Yahşi Fakih*’ten, daha sonraki, hadiseleride, Bursa naibi olan birinden nakletmiştir. Mahiyeti bakımından, anonim *Tevarih-i Al-i Osman*’lardan farklı değildir. Orta sınıf halk ve askeri zümreler arasında okunmak için yazılmıştır¹. Bu kaynağımızda, özellikle *Osman* ve *Orhan* hakkında bilgiler bulunmakta, bütün hükümdarların askeri ve siyasi faaliyeti, protokol bakımından durumları, yaşantı ve saray geleneklerine ait ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Aşık Paşa-zâde hakkında verdiğimiz bilgiden anlaşılacağı gibi, diğer bir kaynağımız olan Anonim *Tevarih-i Al-i Osman*’da aynı mahiyette bir eserdir².

Neşri, 1485–1493 yılları arasında kaleme alındığı anlaşılan *Cihan-nûma* adlı eserin sahibidir. *Mehmed II.*, ve *Bayezid II.*, devirlerinde yaşamış, ve görünüşe göre, *Selim I*’in saltanatının son senelerinde 1511 yılında ölmüştür. İlmiye mesleğine mensup olan ve müderrislik yapan *Neşri*’nin, *Murad II.*, zamanında da yaşayan Bursa subaşı *Koca Naib*’in meclislerinde bulunduğu ve *Fatih*’in ölümü üzerine *İstanbul*’da vukua gelen olaylara tanık olduğu anlaşılmaktadır. *Neşri*’nin, çağdaşı olmadığı devrin olaylarını bizce bilinmeyen kaynaklara, özellikle bazı takvimlere dayandırdığı anlaşılmaktadır³. *Aşık Paşa-zâde*’den de yararlanmıştır. Konumuz bakımından, bemen her bahis ile ilgili zengin bilgiler vermiştir.

Oruc b. Adil’de, *Fatih Sultan Mehmed* ve *Bayezid II.* devirlerinde yaşamıştır. Mesleği katipliktir. *Tevarih-i Al-i Osman*⁴’ında, kuruluşan, XVI. yüzyılın başlarına kadar olan olayları yazmıştır⁵. Eserinde tanıdığı olaylardan başka, *Yahşi Fakih*’in ele geçmemiş menakibnamesinden faydalanmıştır. Daha önce sözünü ettiğimiz kaynaklara naza-

ran daha muhtasar olan kitap da kısa fakat sağlam bilgiler vardır. Sosyal tesisler ve saray geleneklerine dair verdiği bilgiler dikkati çekmektedir.

Rûhî Çelebi (? – 1522), Bayezid II. devrinde yaşadı. Mesleği müderrisliktir. 1511 yılına kadar geçmiş olayları yazdığı eserinde, *Ahmedî, Şükrullah, Karamanî Mehmed Paşa* ve *Neşrî* gibi müverrihlerin faydalandığı, henüz ele geçmemiş bir kaynaktan faydalanmıştır⁶. *Rûhî*'nin eseri, ihtiva ettiği bilgiler gözönünde bulundurulur ise, *Oruc Bey* ile birlikte mütalaa edilir⁷. Ancak, *Oruc*'a nazaran daha mufassaldır. Fetret devri taht mücadeleleri, diğer askerî ve siyasî olaylar, hâkimiyet sembolleri ve törenler bakımından tatminkâr bilgiler vardır.

İbn-i Kemal (1469–1534) müderrisliklerde bulunmuş, fıkıh, tefsir, şer'i ilimlerden başka, edebiyat ve tarih ile uğramış ve değerli eserler vermiş bir kişiliğe sahiptir. O, *Tevarih-i Al-i Osman*'ın sekiz defterini, 1511 yılında tamamlayarak *Bayezid II*'a takdim etti. *İbn-i Kemal, Reşidü'd-dîn, Şükrullah, Tevkîî Mehmet Paşa, Ayasofya Tarihi* gibi kaynaklara ve *Çandarlı İbrahim Paşa, Mengli Giray, Özgür-oğlu İsa Bey* gibi ravilere dayanarak eserini yazmıştır⁸. Eserin V. Defteri ve VI. Defterinin önemli bir kısmı kayıptır. *İbn-i Kemal*, verdiği sağlam bilgiler ile hemen bütün konularımız için kaynak olmuştur.

İdris Bilisî (? – 1520), *Ak-Koyunlu* hükümdarı *Uzun Hasan*'ın yanında bir mîmâr idi. Bir vesile ile İstanbul'a geldi, ve *Yavuz Sultan Selim*'in hizmetine girdi⁹. *İdris*'de, *İbn-i Kemal* gibi, Bayezid II. tarafından Osmanlı tarihini yazmak ile görevlendirilmiştir. O, farsça *Heşt Bihiştî* adlı mufassal eserini, *Rûhî*'den, rumca bazı kaynaklardan ve bir raviden yararlanarak yazmıştır¹⁰. Eser, İran tarih yazıcılığına özgü edebî bir farsça ile kaleme alınmıştır. Devlet yönetimine, sultanın yaşantısına ve saray geleneklerine, özellikle düğünlere dair ayrıntılı bilgi vardır¹¹.

Tursun Bey, *Bursa*'da tımar sahibi, ulemâ ve züemâdan olan birinin oğludur. 1500 yılından sonra vefat ettiği tahmin olunabilir. *Tursun Bey*, İstanbul'un fethi sırasında *Fatih Sultan Mehmed*'in yanında idi ve onunla birlikte *Ayasofya*'ya girmişti. Daha sonra, *İstanbul*'un mukataasının tahririni yaptı. *Fatih*'in yanında Rumeli seferlerine katıldı. *Bayezid II.* zamanında defterdar oldu. *Tarih-i Ebul Fethî*'i, *Fatih*'in ilk cülusu olan 1444 yılından, *Hadım Ali Paşa*'nın Memlûklar ile Adana'da 1488 de yaptığı savaşa kadar olan olayları anlatır¹². Konumuz bakımından, *Fatih Sultan Mehmed*'in icraatı özellikle iskan meselesinden ötürü değer taşımaktadır.

Bihîştî (1450 ? – 1520 ?) mahlası ile tanınan *Sinan Çelebi, Murad II.* zamanında orduda hizmet göre, *Süleyman Bey* adında birinin oğludur.

Süleyman, İstanbul'un fethine katılmış ve daha sonra subaşı olmuştur. 1456 Belgrad muhasarasında da bulundu. Oğlu olan *Sinan Çelebi*, *Bayezid II.* zamanında İran'a kaçmağa mecbur oldu. Burada bazı ünlü şairler ile tanıştı ve saraya intisab etti. Eserinde başlıca *Neşri*'den faydalanmış ve onun üslubunu taklid etmiştir. Olayları, 1389'da *Yıldırım Bayezid*'in tahta geçişi ile başlayan *Sinan*, *Vezir-i azam Karamî Mehmed Paşa*'nın ölümüne kadar getirir. Daha ziyade, siyasî ve askeri hadiseleri yazmıştır¹³.

Hoca Sadeddin (1536-1599), Şeyhülislamlık yapmıştır. Babası İranlıdır. Çaldıran savaşıdan sonra, *Yavuz Sultan Selim* tarafından İstanbul'a getirilen âlim ve sanatkarlar arasında idi. *Sadeddin*, şehzade hocalığıda yapmıştır. *Tacü't-tevarih*'in *Bayezid II.*'e kadar olan olayları için, başta *İdris Bitlisi* olmak üzere, *Neşri* ve *Aşık Paşa-zâde*'den faydalanmış, *Kadı Burhanü'd-din* ve *Timur* hadiseleri gibi, ilk Osmanlı kaynaklarında muhtasar zikredilen bilgileri mufassalan yazmıştır. Bunun içinde *İbn Şihna*, *İbn Hacer*, *Şerefü'd-din Ali Yezdi* ve *Mevlana Hatîfî*'nin eserlerine başvurmuştur. Ayrıca, tarihine, *Osman Gazi*'den, *Bayezid II.* 'e kadar, her padişah zamanındaki ulema ve meşayih hakkında malumat veren bir "hatime" eklemiştir¹⁴. Konumuz bakımından, hemen her konuda malumat bulunmaktadır.

Müneccimbaşı (1631-1702) Selanikli olup bilgin ve mutasavvıf bir kişiliğe sahiptir. *Sahâifü'l-Ahbar*'ı *Neşri*, *İdris Bitlisi*, *Şeref Han* gibi kaynaklara istinad ettirmiştir¹⁵.

Konevi olarak tanınan *Mehmed b. Hacı Halil*, *Tarih-i Al-i Osman*'ını *Fatih Sultan Mehmed*'in emri üzerine yazmıştır. Eserini *Bayezid II.* zamanında bitirdi. Farsça olan *Tarih*'de siyasi ve askeri olaylardan başka sosyal tesisler, vezir-i azamların faaliyetleri, Anadolu Beylikleri ile münasebetlere ait bilgiler vardır¹⁶.

Sarıca Kemal (*Kemal-i Zerd*), Bergama'da doğdu. Vezir-i azam *Mahmud Paşa*'nın yanında yetişti. Onun ölümünden sonra, müderris olarak Edirne yakınında *Hasköy*'de görev aldı. 1490 yılında *Sultan Bâzid II.*'m istediği üzerine 3000 mısradan mürekkep olan *Selatinname*'yi yazdı. Eserin, Osmanlı hanedanının kahramanlığını dile getirir. Özellikle, Osmanlılar'ın Anadolu'ya gelişlerine ağırlık verir¹⁷.

Bunlardan başka *Ahmedî*'nin "Dastan ve Tevarih-i Mülûk-i Al-i Osman"¹⁸, *Şükrullah*'ın "*Behcetü't-tevarih*"¹⁹ inde, *Hadîdî*'nin *Tarih-i Al-i Osman*²⁰'ında, *Lütfü Paşa*'nın *Tevarih-i Al-i Osman*²¹ inde *Rüstem Paşa*'nın "*Tarih-i Rüstem Paşa*"²² sında, *Enverî*'nin *Düsturname*²³.

sında, Aziz Astarabadi'nin "Bezm u Rezm"²⁴ inde, Nişancı Mehmed Paşa'nın "Tevarih-i Selatin-i Osmaniye" ve Bayatlı Mahmut oğlu Hasan'ın "Cam-ı Cem Ayin"²⁵ inde konumuz bakımından, bilinen olaylar tekrarlanmıştır.

İran veya Timur vekaynamelerinden Nizameddin Şamî'nin *Zafername*²⁶ sinde, Şerafeddin Ali Yazdî'nin gene aynı adı taşıyan *Zafername*²⁷ sinde Yıldırım Bayezid'in Timur ile ilişkileri hakkında bilgiler vardır.

Bizans Kaynaklarından faydalandıklarımızın başında "16 Asırda yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi" gelmektedir. Konumuz bakımından hemen her konuda bilgi bulunan bu kaynak, Prof. Dr. Şerif Baştaş tarafından tercüme edilmiş ve değerlendirilmiştir²⁸.

Dukas (1400 - 1470)'ın, *Bizans Tarihi*²⁹, sonra Bizans İmparatoru'nun maiyyetinde bulunduğu anlaşılan Y. Francis'in *Vekayiname*³⁰ sinde, *Chalkokondiles*³¹ de ve bunlardan başka Angiello'nun *Türk Tarihi*³² nde çeşitli bilgiler bulunmaktadır.

Arab kaynaklarından daha ziyade hükümdarların askeri yetki ve faaliyetleri, Anadolu içinde giriştikleri hareket ve Beylikler ile münasebetleri Mısır'a kaçan taht müddeileri hakkında bilgi bulunmaktadır. Bunlar başlıca, *Markizi*³³, *İbn Arabşah*³⁴, *Kalkaşandi*³⁵, *İbn Hacer*³⁶, *İbn Tagribirdi*³⁷ gibi müverrihlerdir.

Fetihname ve *Gazavatname*'lerden başlıca Kıvami'nin *Fetihname-i Sultan Mehmed*³⁸, H. İnalçık, M. Oğuz'un *Yeni bulunmuş bir gazavat-ı Sultan Murad*³⁹, Kaşifi'nin *Gazavatname-i Rûm* ⁴⁰'u, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey in Gazavatnamesi*⁴¹ dikkati çekiyor. Devlet yönetimine ait kitaplar da ve nasihatnamelerden *Nasihat-ı Sultan Murad*⁴² önde geliyor. Konumuz olan devirden sonraki devirlere ait olmakla beraber, *Kitab-ı Müstetab*⁴³, *Asafname*⁴⁴, *Nesayihü'l-vüzera*⁴⁵ *Nesayihü's-selatin*⁴⁶, *Mevaidü'n-nefais fi Kavaidü'l-mecalis*⁴⁷ başlıcalarıdır.

Seyahatnameler ve anı kitaplarından *Bertrandon de la Brocquière*⁴⁸, *Charles Texier*⁴⁹, *İbn Battuta*⁵⁰, *Claviol*⁵¹, *Schildberger*'i zikrediyoruz.

Kitabeler ile ilgili olarak. R. Mantrant, F. Taeschner, O. Onur, A. Tevhid, K. Baykal ve E. G. Ayvedî'nin araştırmaları bulunmaktadır. (Bk. Bibliografya).

Menakibname olarak *Sarı Saltuk*'un *Saltuk-name*⁵² si göze çarpıyor.

Tarihi Takvim olarak. O. Turan⁵³ ve N. Atsız'ın çalışmaları bulunmaktadır.

İncelediğimiz döneme ait arşiv belgeleri, daha sonrakilere göre sınırlıdır. *Berat, mülkname, ticaret, maden ve sikke darbı ve nakli ile ilgili fermanlar* bu cümledendir. Bu belgeler ile başlıca İ. H. Uzunçarşılı, N. Beldiceanu, I. Beldiceanu-Steinherr, T. Öz, P. Wittek, H. İnalcık, A. Erzi meşgul oldular. Belgeler başlıca Topkapı Sarayı Müzesi'nde, Paris Bibliothèque Nationale de ve İstanbul arşivindedir. Bütün bunlar bibliografyada gösterilmiştir.

Vakfiyeler, sosyal hizmet anlayışı ve müesseseleri açısından konumuza yardımcı oldular. İncelediğimiz döneme ait başlıca Orhan Bey, Murad I., Emir Süleyman, Mehmed II.'e ait vakfiyeler ile devlet ileri gelenlerinininki geniş çapta tetkike tabi tutulmuştur. Bunları gene başlıca İ. H. Uzunçarşılı, T. Öz, Beldiceanu'dan başka, T. Gökbilgin, H. Hüsameddin, H. Baki Kunter araştırmacılar, ilim aleminin istifadesine arz ettiler. Bibliografyada zikredilmiştir.

Kanunname olarak elimizde “Fatih Kanunnamesi” olarak bilinen bir metin vardır⁵⁵. Bu metin hakkında, alman araştırmacı K. Dilger'in fikirleri hükümdarın teşrii yetkileri ile ilgili bahsimizde ele alınmıştır.

Münşeat mecmuası olarak başlıca Ahmet Feridun'un *Münşeat-ı selatin*⁵⁶'i dikkati çekiyor. Bilindiği gibi, M. H. Yınanç bu kitaptaki bazı belgelerin sahte olduğunu iddia etti. Son yıllarda Beldiceanu sahte belgeleri dikkatli bir ayırıma tabi tuttu⁵⁷.

N. Lugal – A. Erzi'de “Fatih devrine ait münşeat memcuası”nı⁵⁸ yayınladılar. Ayrıca A. Ateş'de “İstanbul'un fethine dair Fatih Sultan Mehmed tarafından gönderilen mektuplar ve bunlara gelen cevaplar”ı⁵⁹ yayınladı. Nihayet, Sarı Abdullah Efendi'nin münşeat mecmuasında Timur-Bayezid mektuplaşması bulunmaktadır⁶⁰.

Meskûkata dair, İsmail Galip, Süleyman Sudi, Ali ve İ. H. Uzunçarşılı'nın bibliografyada gösterdiğimiz araştırmaları bulunmaktadır.

Tedkiklere gelince: Doğrudan konumuz ile ilgili bir araştırma yapılmamıştır. Ancak, “Önsöz” de oldukça ayrıntılı bir şekilde tahlile tabi tuttuğumuz yazarlar meseleyi açıklığa kavuşturucu araştırmalar yaptılar. Bunlardan başka, A. Erzi, Ş. Baştaş, N. Çağatay, V. L. Menage, R. F. Kreutel, F. Babinger, P. Wittek çeşitli konuları ele alan makaleler yazmışlardır.

GİRİŞ

OSMANLI ÖNCESİ DEVLETLERİNDE SARAY HAYATI, TEŞKİLATI VE DEVLET ANLAYIŞI

Osmanlı öncesi dönemi, gayri islamî devir olan başlıca *Hun, Göktürk ve Uygurlar* ile islamî *Selçuklu Devri devletleri* başlıca *Gazneliler, Büyük Selçuklular, Irak Selçukluları, Türkiye Selçukluları, Hârizmşahlar*, ile, genellikle *Osmanlılar* ile çağdaş *Anadolu Beylikleri*'ni ihtiva eder.

Selçuklu öncesi (Hun, Göktürk ve Uygur) Türk Hükümdarı; İslamiyetten önceki devirlerde, Türk Devleti'nin başkanı olan Kağan, göğün altındaki bütün ülkelerin tek bir hükümdarı olarak düşünülürdü. “*Yeryüzünün hükümdarı*” telakki edilen Türk Kağanları, “*Tanrının varlığı*” ile dünyanın bütün ülkelerini yönetirlerdi. Bu çeşit devlet anlayışına, uluslararası alanda “*Universal*” veya “*Universelle*” devlet şekli denir. Türk literatüründe de, böyle devletler için, “*Cihan şumûl devlet*” deymi kullanılır. Bu anlayış yüzyılların meydana getirdiği ve geliştirdiği bir fikirdi. Kökleri de din ve dünya görüşünden gelir. Gerçekçi olan Türkler'in, kağanları için yeryüzünün bütünü değil, daha çok kendilerinin yaşadıkları ve hüküm sürdükleri “*Yer ve su*” lar kutsaldı. O “*Yer ve su*” ların sahibide dünyanın kurulduğundan beri kendileriydi. Yâni, Göktürk kağanıydı.

Türk Kağanı, adetâ “*Göğün yerdeki bir temsilcisi*” idi. Ancak o, tanrı değildi. Bir Türk soylusunun, başarılı bir kağan olabilmesi için, Tanrı tarafından ona tevcih edilmiş üç özelliği şahsında toplamış olması gerekirdi. 1- Tanrı, ona “*Kağanlık*” ve başarı için yarlık vermeli idi. 2- Tanrı, diğer insanlardan ayrı olarak onu “*iyi, talih*”, yani “*kut*” ile donatmalı idi. 3- Ayrıca, insanların bir “*Kısmet*” payı, yani Tanrı'nın verdiği “*ülüz*” leri de vardı. Başarılı Kağan olacak kimsenin böyle iyi bir kismete sahip olması da gerekiyordu.

Görünüşe göre, eski Türkler yalnız Kağan ve hükümdarlarının değil, kağan olma talihine doğuştan ermiş genç şehzadelerinde Tanrı'nın yar-

dımı ile yarlık elde ettikleri inancı hakimdi. Bilge Kağan, daha öndört yaşında iken, Tarduş Türk boyları üzerine “şad” (komutan) olarak tayin edilmişti. Büyük Hun Devleti’nin ünlü imparatoru Mete’nin unvanlarından biri de “Tanrının Oğlu” dur. Diğer Göktürk Kağanları da, genellikle, “Tanride olmuş” yani “Gökte olmuş” olarak nitelendirilmiştir. Bu kutsal Gök, “Tenri-teg Tenri”, yâni “Tanrıya benzer Gök” veya “Gök’e benzer” bir gök idi. Göktürkler’in halefi Uygurlar ise, Gök’ü bölümlere ayırarak vasıflandırıyorlardı. Onlara göre, üzerimizi kaplayan gök kubbesi, “maddi” idi. Güneş, ay ve yıldızların dolaştıkları ayrı göklerde vardı. Meselâ, onlar kendi kağanlarına unvan verirken, “Güneş Tanrı’da olmuş” Kağan gibi deyimler kullanırlardı.

Türk inancına göre, Bilge - Kağan’ın babası İl-Teriş Kağan ve annesi İl - Bilge Hatun, Tanrı tarafından “Gök’e götürülmüş” ve tahta orada çıkmışlardı. Anlaşılabacağı gibi, Türk Kağanı, gökte doğmuş veya yaratılmış kutsal bir varlık, Tanrı’nın kendisi veya parçası değildi. “Kan” veya “Han” unvanına gelince, bunlar, Türkler’in imparator karşılığı kullandıkları Kağan unvanından da eskidirler. Göktürk devrinde de, daima kullanılmışlardır. Meselâ. Göktürk devletinin kurucusu, İl-Teriş Kağan’a bu özelliğinden dolayı “Han” denilmiştir.

Türk kağanlarının başlıca özelliklerine gelince: Bunlar “Bilge” lik ve “Alp”lık akıllı ve faziletti. Hun hükümdarı Mete’nin sağ ve solunda “Bilge-Prensler” vardı. Göktürk hükümdarı Bilge-Kağan, tahta oturmadan önce “Bilge-Prens” idi. Kendisi Kağan olunca, yerine ünlü kardeşi Kül-Tegin’e aynı unvan verildi. Görüldüğü gibi, bilgelik halef-selef olan devletlerde ortak bir unvan olarak vardı. Türk kağanlarının maiyetini teşkil eden yüksek memurlar ve komutanlarında “bilge” olmaları şartı vardı. Alplık, akıllık ve fazilet, bilgili olmayı tamamlayan unsurlardı.

Kağanların vazifelerine gelince, Birinci görev, savaş gücü ile devleti kuma ve düzene koymaktır. “Türk Devleti”nin temeli savaş gücüne dayanır. Tanrı’nın, Türk kağanlarına verdiği kutsal güç ve varlık, komutanlara ve millette geçer. Çin’de ise kutsal güç yalnız hükümdardadır.

Kağanların ikinci görevi, tebalarını yeni fethedilen yerlere “kondurma” (yerleştirme) ve iskân etmektir. Türk devlet anlayışına göre, yeni bir ülkeyi alıp devlete katma, büyük bir olay, değildir. Önemli olan, o ülkeyi “kondurma” çabasıdır. Bunun içinde, belirli usul ve kuralları vardır. Türk kağanları, her Türk boyuna sınırlı bir il veya yurt verirdi. Boylar kendi sınırları içinde yaşarlar ve düşmana karşı korunmalarını

yaparlar. Sistem o kadar düzenliydi ki, meselâ *Göktürk Devleti*’nde halkın gayrı muayyen zamanlarda istedikleri yere konup kalkmalarına izin verilmezdi. Başiboş gezmelere “yer soyarak varma” adı verilirdi. Devlet bunu kınar ve önünü almağa çalışırdı. Kağanların üçüncü görevi, töreyi, yani kanunlar ile örf hukukunu düzenlemektir. *Göktürkler*’e göre, töre (törü), devletin kuruluş düzeni ve işleyişini ifade eder. *Uygurlar* ise, töreyi kanun karşılığında kullanıyorlardı. *Türkler*’de, il, yani devlet ile töre, birbirlerinden ayrılmayan iki kurum olarak telakki edilirdi. Gene, inanışa göre, hiçbir kuvvet Türk milletinin töresi ile ilini elinden alamazdı.

Türk kağanının dördüncü görevi, halkı “*doyurup, giydirmek*” dir. Devlet, kağanın bir malı addedilirdi. Ancak, kağanlar bu malın halk ile bölüşülecek bir varlık olduğunu kabul ederlerdi. Bunun sonucu olarak, meselâ *Uygur* ilinde fakir ve yoksulluk içinde bulunan kimse olmadığı, rivayet edilir. Çalışamayan ve kazanamayan vatandaşlara *Uygur* kağanı yardım ederdi. Devletin ve halkın başlıca gelir kaynağı, düşman illerine yapılan akınlardı¹.

SELÇUKLU ÖNCESİ DEVİRDEN SELÇUKLU-OSMANLI DEVİRİNE GEÇEN DEVLET HAYATINA AİT TELAKKİLER

Bu şüphesiz çok geniş bir konudur, ayrı ve mufassal bir incelemeyi gerektirir. Biz, burada, gene “*Türk Devleti*”nin devamlılık ve bütünlüğünü göstermek amacıyla konuya anahatlarıyla değiniyoruz. *Hun-Göktürk-Uygur* hükümdarı tipi, devlet hayatına ait ananeler, başta *Türkler*’in devletin hanedan üyelerinin ortak malı olduğu kuralı gibi telakkiler, Türk tarihinin İslamî devri *Selçuklu* döneminde de varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Türk devlet hayatının tarihimiz boyunca tamamını kapsayan ortak karakterleri “*Türk Devleti gelenği*” adlı araştırmamada sistemleştirmeye çalıştık. Türk devlet yönetimindeki başlıca ilkeler şunlardır:

- 1- *Devlet hayatında geleneklere bağlılık*
- 2- *Gelenekçilikle ilericiğin birleşmesi, Hamlecilik*
- 3- *Devlet kadrolarının uzmanlardan oluşması ve halka açık olması.*
- 4- *Yönetimde istikrar (kararlılık) ve memuriyetlerde uzun süre bırakılmak.*

5- *Danışma kurumu-Bilime ve bilim adamına saygı.*

6- *Disiplin, protokol ve denetim ilkelerinde titizlik.*

Devletin halkına dönük politikası: 1- *Adalet ilkelerine uyma Hukuk devleti-Hizmet Devleti.* 2- *Halka inmek-sosyal hizmetler-refah-şefkat-toleranas.* 3- *Yurttaşlara güven verme-sorunlarına pratik çözüm yolu bulmak.*

Biz, burada kağan veya hükümdarın devlet görüşlerine yön veren ilkelerden başlıca üçü üzerinde duralım. “*Danışma kurumu-Bilime ve bilim adamına saygı*”: Selçuklu öncesi döneminde *Uygur Devleti* sarayında hükümdara yol gösteren ve fikir veren tayanç ve kengeşçi adanı taşıyan danışmanlar vardı. Zaman zaman toplanan kengeş medlisi devlet yönetimine berraklık getirirdi. Selçuklu devrinde “*âlimler ve ihtiyarlar meclisi*” veya “*meşveret meclisi*” adını taşıyan aynı paralelde bir kurum vardı. Selçuklu sarayının, “*Bilgin, edebiyatçı ve sanatkarı*” himaye politikası şüphesiz ilim, edebiyat ve sanat hayatının merkezini saray yapmıştır. Kanımızca, burada “saray” yerine “devlet” kavramında kullanabiliriz. Türkler, fethettikleri yerlerdeki bilim adamlarından yararlanma cihetine gittiler. Hârizmşah Atsız, Merv’i zaptet-ten sonra devrin ünlü üleması *Ebûl-Fazl’l Kirmânî, Ebu Mansûr’l-Mervezî, filozof Bahaü’d-din Hirâkî*’yi Hârizme götürmüştür. Şüphesiz, bu gibi âlimlerin fikirlerinden “*saray sohbetleri*”nde de faydalanı-lıyordu. Anadolu Beyliklerinden Sivas hâkimi *Kadı Burhanü’d-dîn*’in ulemaya yakınlık gösterdiğini, onlar ile sohbetten zevk aldığını haftada üç gün -pazartesi, perşembe ve cuma- ilmi sohbetler düzenlediğini ve toplantıya gelenlere saygılı davrandığını biliyoruz. Anlaşılacağı gibi, Selçuklu devletlerinde başlayan ilmi yüksek tutma geleneği, Anadolu Beylikleri devrinde de devam etmiştir. Bunun sonucu olarak Anadolu şehirleri medrese ve kütüphanelerin yer aldığı birer kültür ocağı hüvi-yetine büründüler. Kendisinden bahsettiğimiz *Kadı Burhanü’d-dîn*’in gerek ilmi gerek edebi kişiliği olduğu bilinmektedir. Daha aşağıda değ-i-neceğimiz gibi, Selçuklu devri sultanlarından bazıları da eser sahibi idiler. Anadolu Beyliklerinden *Candar-oğlu İsmail Bey*’in de fikrî eser-ler yazdığını, Niksarlı Mehmet için yaptırdığı kütüphaneye üçyüz kitap vakfettiğini içlerinde matematikçide bulunan pek çok alimi himaye ettiğini biliyoruz.

Devlet politikasına yön veren başlıca ilkelerden ikincisi, hüküm-darlarda mevcut “*sosyal hizmet*” anlayışıdır. Bu telâkkinin, Göktürk-ler’den itibaren devlet yöneticilerine hakim olduğu görülür. *Prof. Dr. B. Ögel*’in dediği gibi, “*Türklerde diğer doğu ülkelerinde olduğu gibi,*

sarayda zevk ve sefa içinde eğlenen bir hükümdar yoktur. Yalnızca, asker ve sivillerin başında doğa ile mücadele eden, halkın acı ve tatlı günlerini paylaşan bir hakan vardır". Nitekim, Orhun yazıtlarında, "Kağan olup, yoksul ve fakir milleti bir araya getirdim. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım" kaydı vardır. Aynı bilinç, Selçuklu devrinde sosyal müesseselerin inşasında ve işletmesinde görülür ve cami, imaret, medrese, kütüphane tesisi şeklinde tezahür eder. Tuğrul Bey'in, "yanına cami inşa ettirmedikçe, kendisi için saray yaptırmayacağını" ifade etmesi, Candar-oğlu İsmail Bey'in başlıca imaret ve külliye tesis etmesi gibi. Başta hükümdar olmak üzere devlet ileri gelenleri, vakıfa önem veriyorlardı. Türk sosyal ve devlet hayatında büyük yeri olan Vakıf, İslam öncesi devrinde Uygurlar'da da görülür ve İslamî devirde de devam eder. Nihayet, devlet politikasına yön veren bir diğer telakki "adalet ilkelerine bağlılık"dır. Bu konu, aynı zamanda daha aşağıda "Sultanın kazai yetkileri" bahsinde işlenmiştir².

Son yıllarda yapılan araştırmalarda İslamiyetten önceki ve sonraki devirlerin bütün teşkil ettiklerine işaret ediliyor. Nitekim Prof. Dr. Mehmet A. Köymen'in şu satırları dikkati çekiyor: "Alp Arslan engelleri bertaraf ederek, nihayet Büyük Selçuklu İmparatorluğu tahtına oturduğu zaman, garip bir durum ortaya çıktı: Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İslam dünyası içinde kurulmuş bir Müslüman Türk devleti olmasına rağmen, henüz tazeliğini muhafaza eden milli geleneklerin tesiriyle, eski Türk devlet tipini temsil ediyordu. Daha açık deyişle, "hakan unvanının yerini sultan, "yabgu" unvanının yerini ise "melik" almasına rağmen, devlet tıpkı büyük Göktürk İmparatorluğu veya Karahanlılar devleti gibi çift hükümdarlık anlayışına göre kurulmuştu."³.

Aynı araştırmacının son çıkan eserinde ise şu fikirleri görüyoruz: Devletin, başta bulunan Selçuklu hanedanının müşterek malı olduğu telakkisi, yürürlükte olmakla beraber, araştırmaların bugünkü safhasında artık yeterli görünmemektedir. Menşei Orta Asya'dan alan bir telakkiye göre, devlet çok daha geniş bir tabana oturmaktadır: Selçuklular'ın içinden çıktığı Oğuzlar Devleti'nde olduğu gibi; Tuğrul Bey'in zamanında da devletin kaderi, menfaatleri ve istikbali, baştaki hükümdarı ve hanedan mensuplarını olduğu kadar, devlet teşkilatında vazife almış kumandanları, hatta bütün ordu mensuplarını da alakadar etmektedir ve onlar gerektiği zaman kendilerinde müdahale hakkı görmektedirler. Buna "müşterek mes'uliyet prensibi" adı da verilebilir⁴. Kanımızca, bu, devlete sahip çıkma geleneğinin bir tezahürüdür.

Selçuklu devrinde, Selçuklu öncesi devrine paralel olarak, ancak İslam'da damgasını vurduğu, cihanşumul hakimiyet telakkisini ve

hükümdarların padişahlığı Tanrı'dan aldığına dair inanışları görüyoruz. Örnek olarak, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* sultanı Sancar (1117-1157) bir fermanında, bu konularda, şu satırları yazar: “Tanrı’nın kendisi hakkındaki lutuf ve teveccühleri çocukluğundan, üç yaşında bulunduğu zamandan beri hergün tezayüd halindedir ve aralıksız devam etmektedir. Babası sultan Melikşah kendisine olan teveccühü dolayısıyla, genç yaşta iken vilayetleri kendisine lûtfetmiş, delet erkânı ve âyânından birçok meşhur kimseleri hizmetine vermiştir. Bu suretle, kendisi yetiştiren babası “padişahlık” ve “cihandarlık” âdap ve kaidelerini öğretmiştir. O, Tanrı’nın kendisine verdiği kudretle oğlu Sancar’daki umuru ve olgunluğu anlamıştır. Onun saltanatı zamanından sonra Tanrı’nın, Sancar’a bahsettiği yüksek makamlar ve mertebeleri o, daha o zaman oğlu Sancar’ın alnında (yazılı) görmüştü. Her ne kadar kardeşlerinin (Berkiyaruk ve Mehmed Tapar) malı mülkü, nimeti, saltanatı çok geniş idiyse de, kendisi herbirinin saltanatı zamanında “cihandarlık”ta, “ferman vericilik”te ve “serverlik”te onların şerikiydi, Hatta, onlardan her birine canla, malla, askerle yardımlarda bulunmuştur. Kendisi (Sancar) Peygamberlik ve halifelik hanedanından, Muktedir ve Müstazhir zamanlarından itibaren “menşur”lara, “ahidname”lere, sancaklara ve hilatlara nail olmuş, yaptığı makbul hizmetlerle bu iltifatların hakkını ödemiştir. Sancar, halifenin yüksek adına kılıç çekmiş, Çin ve Meçin, Yecüc ve Mecüc seddine, Kanda-har ve Somnat hudutlarına kadar bütün Türkistan ve diğer vilayetleri, melik ve sultanlarını onun itaati altına almıştır. Büyük gazalar yapmış, halifenin sevap kazanmasını temin etmiştir. Bütün vilayetlerde onun adına hutbe okutmuş, sikke bastırmıştır. Sultan Sancar, din sağlamlığını ve akide temizliğini bunda bilmiş, bu hususlarda baba ve dedelerinin yolunu tutmuştur. O, cihan padişahlığını Tanrı’dan bulmuş istihkak ve miras yoluyla bu makama gelmiştir. Halife Müstersid’in baba ve dedesi tarafından verilmiş Sancak ve ahidname ye sahiptir. Tanrı bütün cihanı onun hakimiyeti altında bulundurmaktadır. Buralarda hakim olanların hepsi onun tayin ettiği kimselerdir. Sancar hergün daha fazla mütevazidir. Tanrı’ya olan bendeliğini ve muhtaçlığını her zaman daha fazla itiraf etmektedir. İyilikte ve kötülükte, Tanrı’nın itimadını, fazlını, ismet ve kifayetini haizdir. Müslümanlar ve bütün reaya hakkında iyilik düşünmüştür. Evliya’ya, esfiyâ’ya, maiyeti mensuplarına ve reâyâ’ya elinden geldiği kadar şefkat göstermiş ve yardım etmiştir”⁵.

Çok uzun olan ve devrin siyasi olaylarının teferruatlı bir şekilde tahlil edildiği fermanın aldığımız bu özette dikkatimizi çeken noktalar şudur: Türk kağanı ile Türk sultanı, iktidarın menşei, vazife anlayışı ve sorumluluk bakımından bariz paralellikler vardır. Selçuklu öncesinde

“Bir Türk soylusunun başarılı bir kağan olabilmesi için Tanrı tarafından yarlık alması, kağan olma talihine doğuştan ermesi gerekiyordu”. Selçuklu devrinde de “Sultan Tanrı’nın kendisine verdiği kudretle tahta geçmekte, O’nun lütuf ve teveccühleri ile çocukluğundan –üç yaşından– beri aralıksız tezayüd etmektedir”. Gene, Türk kağanı “devletin kuruluş düzenini ve işleyişini törelerle tanzin eder, halkı, doyurup, giydirebilir.” Türk sultanında “bütün reâya ya elinden geldiği kadar şefkat gösteren ve yardım eden bir hükümdardır”.

Bütün bu telâkkiler *Türkler*’in kendilerine has devlet ve hükümdarlık anlayışlarıdır ve onları çağdaşları büyük devletlerden ayırmaktadır. Görüldüğü gibi, Türklerde devlet halk içindir şeklinde bir telâkkinin varlığından bahsedilebilir.

Hun-Göktürk-Uygur dönemlerinde Prof. Dr. Mehmet A. Köymen’in araştırmalarına dayanarak Selçuklu dönemindeki telâkkilere şekil verdiğine değinmiştik. Aynı şekilde Osmanlıların kuruluş devrinde de kamuoyunun Selçuklular’ı Osmanlıların cediti olarak telâkki ettiklerini biliyoruz. Bütün bunlar devamlılığa işaret etmeleri bakımından değerlendirilmelidir. Nitekim, ilk Osmanlı tarih yazarlarına göre, Selçuklular’ın cediti olarak gösterilen *Süleyman-Şah*, *Osmanlılar*’ında cediti sayılmıştır. Rivayetlere göre, o, *Urfa* taraflarında bulunduktan sonra, *Fırat nehr*’i geçerken boğulmuştur. Düsturname müellifi *Enveri*, *Süleyman*’ı *Kutalmış-oğlu* saymakla, Selçuklu sultanının Osmanlı seceresine intikal şeklini anlatır. *Osman* ve *Ertuğrul*, *Gâzi*’nin cediti *Süleyman-Şâh*’ın Selçuklu *Süleyman-Şah* ile karıştırıldığı veya birleştirildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı geleneği, *Osman Gazi*’nin, Selçuklu sultanı için: “*Eğer Eydürsse, kim ben Al-î Selçukum dirse ben had Gök kalp nesliyüm. Eğer, ben bu vilâyete (Anadolu’ya) ben onlardan öndin (önce) geldim dirse Süleyman-Şah anlardan hod öndin geldi...*” ifadesini kullanılır. *Süleyman-Şah*’ı benimser, onu *Selçuklular*’a vermez. XIV. yüzyıl tarihçilerinden *Reşidü’l-dîn* de, beraberinde elli bin çadır halkı olduğu halde *Anadolu*’ya ilk gelenin *Süleyman-Şah* olduğunu yazar⁶.

SELÇUKLU DEVRİ DEVLETLERİ VE ANADOLU BEYLİKLERİNDE HANEDANLARIN MENŞEİ VE HÜKÜMDARLARIN FORMASYONLARI

Gelenek ve tarih, hemen bütün Türk devletlerinin menşesini *Oğuzlar*’a bağlar. *Büyük Selçuklular* ve dolayısıyla onun kolları olan *Türkiye*, *Suriye*, *Irak* ve *Kirman Selçukluları*, *Oğuzlar*’ın yirmi dört boyundan biri olan *Kınık* boyundandır⁷. Selçuklular’ın atası olan *Selçuk*’un oğlu *Mikâil*

in oğlu *Tuğrul Bey*, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'nun ilk hükümdarıdır. Türkiye Selçukluları ise *Selçuk*'un diğer oğlu *Arslan Yabgu*'nun oğlu *Kutalmış*'dan inmişlerdir. Devletin kurucusu ve ilk hükümdarı onun oğlu *Süleyman-şah I.* kabul edilmektedir. Suriye Selçuklularının ilk hükümdarı *Sultan Alp Arslan*'ın oğlu *Tutuş*'dur. Irak Selçuklularının ilk sultanı ise *Sultan Sancar*'ın kardeşi *Sultan Mehmet Tapar*'ın oğlu *Mahmud*'dur. *Kirman Selçukluları*'nın kurucusu *Çağrı Bey*'in oğlu *Kavurd*'dur⁸. Hanedanın kurucusu olan *Selçuk*, şüphesiz *Kınık boyu*'nun *beğ* ailesine mensuptur. Oğuz boylarının siyasi ve içtimai mevkilerine göre yapılmış olan *Cami üt-tevârik*'teki listede *Kınıklar* yirmidördüncü, yâni en sonuncu sıradadırlar. Bu duruma bakarak hüküm vermek gerekirse, *Kınıklar*, *Oğuzlar*'ın en eski tarilerinde pek mühim bir rol oynamış olmalıdırlar. Selçuklular'ın ilk devirlerinde "*melikname*"'ye göre, *Selçuk*, Oğuz Yabsunun subaşı'sı, yani ordu komutanıydı. *Kaşgarlı Mahmud*'da *Selçuk*'un, sübaşı olduğunu teyid eder. Gene, *Melikname*'ye göre, *Selçuk*'un babası *Dukak* olup, "*Temir-yahğ*" (Demir yaylı) lakabını taşıyordu. Bilindiği gibi, yay *Türkler*'de hakimiyet sembolüdür. Anlaşıldığına göre, *Dukak* ve oğlu *Selçuk*, *Oğuzlar* arasında gerek asalet, gerek şahsiyetleri yönünden tamnmuş kimseler idiler. *Selçuk*'un ve oğullarının önemli bir *Oğuz* kümesini toplayabilmelerinde ve *yabgu* unvanı almalarında bu hususlar başlıca âmillerdir⁹. *Gazneli Devleti*'nin kurucusu olarak kabul edilen *Sebük-Tigin*, *Sâmanoğulları*'nın *Gazne* valisi *Alp-Tigin* tarafından satın alınmış bir türk kölesi bilahare emir olmuştur¹⁰.

Hârizmşahlar sülalesinin ceddi *Büyük Selçuklu* sultanı *Melik-şah*'ın *taş-dâr* (bk. sultanın maiyeti) *Anuş-tigin*'dir. O, aynı zamanda *Hârizm* mutasarrıfı ve valisi idi. Ancak, ülkesini fiilen idare etmemiş, nâibi olarak *hârizmşah* unvanını taşıyan güvenilir bir adama bölgeyi yönetmiştir. Daha sonra, 1097'de *Anuş-tigin*'in oğlu *Kutbü'd-dîn Mehmed*, doğrudan *hârizmşâh* olarak tayin edildi. Sülalenin ilk hükümdarı *Atsız*, onun oğludur. *Anuş-tigin*'in, dolayısıyla *Hârizmşahlar*'ın *Türkler*'in hangi koluna mensup oldukları tartışmalıdır. *İbnü'l-Esir* ve *Cüveynî*'ye göre, *Anuş-tigin*, *Selçuklu devleti* erkanından *Bilge Bey* (Bilgetigin)-in *Garcistanlı* bir adamdan satın aldığı bir köledir. *Cüveynî*, ayrıca, bu kölenin *Türk* olduğunu kaydeder. *Reşidü'd-dîn*, onu *Oğuzlar*'ın *Beğdili* boyuna bağlamakla önemli bir bilgi verir. *Barthold*, bu kayda itibar etmemiştir. *Fuat Köprülü*, *Reşidü'd-dîn*'in verdiği bilgiyi kabul eder^{10a}). Diğer taraftan *Anuş-tigin* ismindeki, "*tigin*" unvanının *Karahanlı* şehzadeleri için kullanıldığı ve oradan benzetme yapılarak alındığı da söylenebilir. Nitekim, *Selçuk*'un *Arslan Yabgu*'nun oğlu *Resul-Tigin*'in isminin, bir *Karahanlı* şehzadesinden alındığı tahmin edilmektedir¹¹.

Genellikle, *Osmanlılar*'ın çağdışı olan *Anadolu Beylikleri* hanedanlarının menşe durumlarına gelince, *Karaman-oğulları*, *Oğuzlar*'ın *Afşar* boyuna mensupturlar. *Saruhan-oğulları*'nın kurucusu Saruhan Bey'in Hârizmşah emirlerinden olup, Celalü'd-din Harizmşah'ın ölümünden sonra Alaüd'din Keykubad I. zamanında selçuklu hizmetine girdiği zannedilmektedir. *Karesi-oğulları*'nın Melik *Danışmend Gazi*'ye mensup oldukları tahmin edilmektedir. *Candar-oğulları*'nın sadece, *Türkmenler*'e mensup oldukları bilinmektedir. *Pervane Oğulları*, *Türkiye Selçuklu Devleti* veziri Muin'üd-din Pervane'den inmişlerdir. *Sahib Ata Oğulları*, gene aynı devlet'in veziri *Farü'd-din Ali*'nin varisleridir. *Dulgadir-Oğulları*, *Oğuzlar*'ın *Boz-Ok* boyundandır ar. *Ramazan-oğulları*, *Oğuzların* *Üç-Ok* boyuna mensupturlar. *Emir Eretna*, *Uygurlar*'dadındır. *Çobanoğulları* Beyliği, *Yazıcızade Ali*'ye göre *Kayılar*'dadındır. *Prof. Dr. Yaşar Yücel*'e göre bu iddiayı teyit edecek deliller olmamasına rağmen, *Kastamonu-Ankara* bölgelerindeki büyük bir *Kayı* zümresinin varlığı *Yazıcızade* nin fikrinin doğru olabileceğini gösterir¹².

Sivas ve çevresinde devlet kuran *Kadı Burhaneü'd-din*'in babası, *Kayseri* kadısı *Şemsü'd-din Mehmed*, *Oğuzlar*'ın *Salur* boyundandır. Nitekim, XV. yüzyıla ait tahrir defterlerinde *Sivas* bölgesinde *Salur* adını taşıyan bir oymağın mevcudiyeti bilinmektedir¹³.

Selçuklu devri devletlerinde başta bulunan sultan ve meliklerin formasyonları, tahsil ve eğitim durumlarına gelince, yukarıda selçuklu öncesi devletlerinde kağanların ve devlet ileri gelenlerinin bilgili olmasının adeta şart olduğunu görmüştük. Selçuklu devrinde de, hanedan üyesi hemen bütün prenslerin eğitime önem veriliyordu. Bunu sağlamak için, şehzadeler ve görünüşe göre, prenslere küçük yaşlarından itibaren sarayda teorik olarak devrin bilimleri, *saray hocaları* tarafından öğretiliyordu. Onbeş yaşlarından itibaren, bu eğitim ve öğretim devam etmekle beraber, şehzade, *atabey* nezaretinde *melik* olarak bir eyaletin başına tayin ediliyordu. Bundan da gaye, bu defa pratik olarak yönetimi ve askerlik sanatını öğretmektir. Nitekim, şehzade bir elinde "*kalem*" olduğu halde, saltanatın icaplarını yerine getirirken, diğer elinde "*kılıç*" ile ordusunun başında sefere gider.

Burada sırasıyla, şehzadelerin saraydaki eğitimlerini, tayin edildikleri eyaletlerdeki durumlarını ve ordularının başında sefere çıkışlarını görelim. Eğitim ve öğretimin önemine dair Türkiye Selçuklu Devleti sultanlarından birinin neşrettiği ferman ilgi çekicidir. Buna göre sultan saltanat tahtı civarının alim ve fazıl kimselerle dolu olmasını arzu etmekte, ilim ve fazıl herkeze bilinen *Nizamü'd-din Hocendi*'nin daima

padişahların meclis ve sohbetlerinde bulunduğu, ilim, lisan ve yazı fenlerinde imtiyaz kazandığını, bu sebeble ona büyük mensıblardan biri olan sultan üstadlığını uygun gördüğünü, huzur ve meclislerde bulunmasını, bu vazife icabı hüccet, irşad, talim ile uğraşıp hitabet, muhabberat, hesap, tarih ve şair münasip gördüklerini öğretmesi beyan edilmektedir¹⁴

Bu çerçeve içinde, tahtı terkedip *Bizans*'a iltica eden *Gıyasü'd-dîn Keyhüsrev I.* in oğulları *İzzü'd-dîn Keykavus*, *Alâü'd-dîn Keykubâd* (her ikisinde sultan olacaklardır) ın gurbette bile atabetler elinde yetiştirilmesine devam edildi. *Emir Seyfû'd-dîn Ay-aba* bir münasebetle *Alâü'd-dîn Keykubâd*'a:

—Gurbet vaktinde seni ve kardeşini omzumda taşıdım ve kucağımda yetiştirdim; uzun saçlarını kestim, dedi.

Anlaşılaçağı gibi, görevi atabeylik olan *Ay-aba*'nın nezaretinde şehzadeler başlıca edebiyat ve kitabet öğrenmişlerdir.

Sultan Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev payitaht *Konya*'ya dönüp, ikinci defa saltanata geçince büyük oğlu *İzzü'd-dîn*'i *Malatya* ya *melik* olarak tayin etti, çok bağlı ve hürmetkârı olduğu hocası *Şeyh Mecdü'd-dîn İshak*'ı da ona muallim yaptı. Şeyh, genç şehzadenin tahsil ve kültürünü arttırmakta büyük rol oynadı¹⁵. *İzzü'd-dîn*'in yüksek seviyede Farsça şiirler yazdığını biliyoruz¹⁶. *Alâü'd-dîn Keykubâd* da türkçeden başka arapça, farsça ve yunanca biliyordu. Okuduğu eserler arasında, *Nizâmü'l'-mülk*'ün *Siyasetname* ve *Gazalî*'nin *Kimyâ-i Saadet* ve *Kâvbusname* adlı eserleri olduğunu biliyoruz. Bir ermeni kaynağı, onun *nücum* (astroloji) bilimine de merak sardığını yazar. Şiir ve edebiyatta da düşküncü, farsça şiirler yazıyordu. *Alâü'd-dîn Keykubâd*'ın *Melikü'sh-Şuara* unvanını taşıması, edebî kudreti hakkında fikir verdirebilir¹⁷. *Alâü'd-dîn Keykubâd*'ın müzik resim, oymacılık ve marangozluk sanatlarında bilgi ve mahareti olduğu bilinmektedir¹⁸. Bu, şüphesiz Osmanlı sultanlarında da görüleceğı gibi, hükümdarların tebalarını meslek sahibi olmaya teşvik içindir *Kadir-i mutlak* olan sultanın bile, bir meslek sahibi olmasının tebaayı çalışmaya heveslendireceğı tabiidir.

Hârizmşahlar hükümdarı *Atsız*, *Cüveynî* ve *Avfî*'ye göre, fars fars dilinde şiir söyleyecek ve rûbâî yazacak derecede kültürlü idi¹⁹. Onun torunu olan *Sultan Tökîş*'de, dedesi gibi yüksek kültür sahibiydi, edebi kıymetli yüksek olan bir duvan yazmıştı²⁰.

Irak Selçuklu Sultanı Mahmud (1117 – 1132) da arabçaya vakıf idi, arab şiir ve mesellerini ezberlemişti, tarih ve siyerdan malumat vardı²¹.

Eretna Beyliği'nin vârisi, Sivas hakimi *Kadı Burhanü'd-dîn*, kadı olan babasının nezaretinde dört yaşından itibaren tahsil gördü. Arapça ve farçaya vakıf idi. Farsça bir eseri rahatlıkla okuduğu için, devrin şeyhlerinden Ali Mısrî, beline *kemer* bağlamak suretiyle onun mükafatlandırdı. Oniki yaşına girdiğinde, devrin orta öğretim kurumlarında okutulan lugat, sarf, nahiv, meâni, beyân, arûz, hesap, mantık ve hikmet ilimlerini öğrenmişti. Olağanüstü kabiliyetiyle dikkati çeken *Burhanü'd-dîn*, öğretimin faaliyetinide başlamıştır. Öğretim ve eğitim faaliyetinden artan zamanlarını da ok atmak, ata binmek, kılıç kullanmak gibi sportif faaliyetleriyle değerlendiriyordu. Bu arada, basit savaş aletlerinin yapımı ve tamiri ile uğraşmıştır. Ondört yaşında iken, babası ile *Mısır*'a gitti. Orada tahsiline devam ederek fıkıh, *Usûl-i fıkıh*, ferâiz, hadis, tefsir, heyet ve tıp derslerini gördü. Hanefî, Şâfiî, Malikî ve Hanbelî mezheplerinde bilgi kazandı²². Onun bir divanında elimizdedir. Türkçe olan bu divanın tek nüshası *British Museum*'dadır²³.

Kadı Burhanü'd-dîn olayında dikkati çeken bir nokta da, onun babası tarafından, hükümdar namzedi değil, nihayet bir kadı olarak yetiştirildiğidir. Zira, aile herhangi bir hanedana bağlı değildi. *Burhanü'd-dîn*'de bir bakıma "hasbelkader" hükümdar olmuştur. Onun bu yetiştirme tarzı, toplumdaki ilmiye sınıfına mensup bir kadının oğlunun bile tahsil derecesini, göstermesi bakımından ilgi çekmektedir.

Selçuklu devri hükümdarlarında *Büyük Selçuklular*'ın son sultanı *Sancar*'ın durumu bir bakıma istisnadır. Çocukluk dönemi *Selçuklular*'ın fetret devrine rastladığı için talim ve terbiyesiyle fazla meşgul olunmamıştır. Kendi ifadesine göre, bu sebeple iyi bir tahsil yapmak imkânını bulamadı. Bununla beraber, küçük yaştan itibaren, devlet yönetiminde kazandığı tevrübelerin, *Sancar*'daki eksikliği aratmadığı söylenebilir. Ünlü bilgin *Gazzâlî*, daha melik iken, onun için yazdığı *Nasihâtü'l-mülûk* adlı eserinde genç hükümdara yol göstermiştir²⁴.

Şehzadelerin devlet yönetiminde tecrübe kazanmak için, melik olarak gönderilmelerine gelince, biraz yukarıda, *Sancar*'ın *melik*'lik yaptığına işaret ettik. Bu usul, *Selçuklular* devletinde de geniş çapta uygulandı. *Sultan Alp Arslan*, oğlu *Melikşah*'a daha küçük yaşlarından itibaren özel bir önem verdi ve onu, diğer evlatlarına tercih etti. Daha dokuz yaşında bir çocuk iken, Gürcistan seferi sırasında sultan oğlu *Melikşah*'ı vezir *Nizâmü'l-mülk*'ün refakatında olmak üzere karargahta vekil olarak bırakmıştı. *Melikşah*, düşmanla ilk fiili mücadeleye burada girişti: Babası seferdeyken, o *Nizâmü'l-mülk* ile beraber Bizans kuvvetleri tarafından müdafaa edilen bir kaleyi muhasara ve zapt etti. Bundan

sonra, *Sürmeri* (sürmeli çukuru) kalesini ele geçirdi. Buradan rahip ve keşişlerin ikâmet ettiği *Meryemnişin* şehrine yürüdü. Surları kuvvetli olan şehir gören *Melikşah*, yaşının küçüklüğü sebebiyle ümitsizliğe düştü. Tecrübeli *Nizamü'l-mülk*, ona cesaret ve sebat telkin etti. Neticede, şehir zaptedildi. Gürcistan seferinden dönen *Alp Arslan* oğlunu kutladı²⁵.

Yukarıda, düzenli bir eğitim ve öğrenim görmediğinden bahsettiğimiz sultan *Sancar*'ın, buna rağmen devlet idaresinde tecrübeli olduğuna değinmiştik. Nitekim, daha önce bahsettiğimiz uzun fermanda o, “*babası Melikşah'ın kendisine olan teveccühü dolayısıyla, çocukluğunda geniş vilayetleri kendisine lütfettiğini devlet erkânı ve âyanından birçok kimseleri hizmetine verdiğini*” belirtmiştir²⁶.

Gazneliler Devleti sultanı olan *Mahmud Gaznevî* de (998–1030) idarî ve askerî tecrübeye sahipti. Yukarıda bahsettiğimiz *Sebük-Tigin*'in oğlu olan *Mahmud*, daha küçük yaşlarından itibaren cesaret ve zekâsıyla temayüz etti. Babasının yardımcısı olarak savaşlar katılan *Mahmud*'a, *Sebük-Tigin*, *Bust* vilâyetini verdi. O, babasının, *Sâmânîlar*'a bağlı olmak üzere, hakimiyeti altındaki *Bust*, *Kâbil*, *Pervan* ve *Gerdiz* bölgelerinin merkezi, *Gazne*'ye yakın *Hinduşahi* sülalesinden *Caypal*'ın hakimiyetindeki *Hint* ülkelerine yattığı sefere katıldı. *Damegan* savaşında yararlılık gösterdi²⁷.

Türkiye Selçukluları'nda da hükümdar evlatlarının melik olarak tayin edildiklerini biliyoruz. Meselâ, *İzzü'd-dîn Keykâvus I. Malatya*'da, *Alâü'd-dîn Keykubâd I.*, *Tokat*'da melik'lik yapmıştır²⁸. Daha sonra *Gıyasü'd-dîn Keyhüsrev I.* in ölümü üzerine *İzzü'd-dîn*, tahta geçti. *Tokat* meliki olan *Alâü'd-dîn*, kendi saltanatı için mücadeleye girişti. Bu sıralarda, onun namına, basıldığı yer meçhul olan bir sikke üzerinde *El-melik'ü-l Mansur Kelkubâd b. Keyhüsrev*” unvanını görüyoruz. *Kılıç Arslan*'dan sonra, melik olan şehzadeler, sikke darbettirmedikleri için, bu sikke babasının ölümünden sonraya aid olmalıdır. Saltanat iddiasına rağmen, henüz hukuken ve fiilen bu mevkii elde edemediği içinde, sultan değil, sadece melik unvanını kullanmıştır²⁹. *Türkiye Selçukluları*'nda *Kılıç Arslan II.* den sonra, meliklerin muhtariyeti mevcut değildi. Bu bakımdan, Selçuklu melikleri birer vali mahiyetini almışlardır³⁰.

Hârizmşahlar'da *Cend* ve havalisi devletin stratejik durumu ve ticaret yollarının üzerinde olması bakımından önemli bir bölge kabul ediliyor. hükümdarların büyük oğulları buraya tayin ediliyordu. *Atsız*, oğlu *İl-Arslan*'a bu muntıkayı tevdi etti³¹. *İl-Arslan*'da oğlu *Tökiş*'i aynı

eyalet'e tayin etti. *Tökiş* sultan olunca, burayı en aziz oğlu *Nâsirü'd-dîn Melikşah*'a tevcih etti. Bu konuda, elimizde bulunan menşura göre, ticaret yollarının üzerinde olması bakımından önemli bir bölge kabul ediliyor, hükümdarın büyük oğulları buraya tayin ediliyordu. *Atsız*, "*Cend küt'ası islâmın ve milletin ana memleketlerinden ve devletin büyük ülkelerinden olup, bizim, kahredici devletimizin mebd-i ve menş'idir. Kâfir memleketlerinin hududunda sakin olan, "İslam padişahlığının" sınırlarının şerefli bekçileri olan Cend halkı hususi bir itinaya mazhurdur. Gazi ve mücahidlerin hukukuna tam bir riayet gösterilmeli, ani bir tecavüz karşısında hazır olmak için seçkin ve tecrübeli beli muhâripler bulundurulmalıdır*"³².

Hârizmşâh Alaü'd-dîn Mehmed devrinde ise büyük oğlu *Celâlü'd-dîn*, Gazne merkez olmak üzere, *Gur*, *Herat*, *Garcistan* ve *Sicistan*'a melik olarak atandı. sultan, diğer oğullarından *Rüknü'd-dîn*'e *Irak-ı Acem*, *Gıyasü'd-dîn Pîrşah*'a *Kirman* ve *Mekran*'ı tevcih etti³³.

Anadolu Beyliklerinden *Menteşe*-oğullarındada aynı geleneğin uygulandığını görüyoruz. Bu beyliğin tarihini yazan *P. Wittek*'e göre, "*Türklerde üç oğuldan hiç olmazsa iki büyüğü daha babaları hayatta iken onun valileri olmak ülkenin bir muntakasına tayin edilirler ve babalarının ölümünden sonra, hepsi hükümeti aralarında paylaşırlar*". İçlerinden birisi –ki bunun en büyük olması gerekmez– *ulubey* unvanını alır³⁴. *Menteşe* Beylerinden *Orhan* (1319 ?–1345) ın oğlu *İbrahim*'in babasının valisi olarak *Muğla*'da valilik yaptığını biliyoruz³⁵.

SALTANATLARIN TESİSİ VE MERKEZLERİ

Türk Devletleri'nde saltanatın tesisi ve hanedan üyelerinden birinin tahta çıkması, veraset sistemi içinde mütaala edilmektedir. Tahta geçen *sultan*, *melik* veya *atabey* unvanını taşır. Bazı Türk devletlerinin kuruluşu sırasında kullanılan *atabey* unvanı, daha ziyade hanedan tesis etmek için bir basamak olarak telakki edilmiştir. Örnek olarak, *Salgurlular*'da devletin başında *sultan* yerine, *atabey* unvanını taşıyan bir hanedan üyesi bulunuyordu. *Atabeylik* babadan oğula veya diğer bir hanedan üyesine geçerdi³⁶.

Göktürk hükümdarı *Bilge Kağan*'ın 734 tarihli kitabesindeki bazı satırlar, Türklerde tahta veraset konusunda en eski vesikalardan biridir: "*Kağan uçtukda özüm sekiz yaşda kalmım, ol törüde üze eçim kağan olurttı*"³⁷. Burada, törü, kağanların koyduğu kanun manasında alınırsa verasetin bir kanunla tanzim edilmiş olduğu düşünülebilir. Fakat,

Giese'ye göre,³⁸ bu metinden kesin bir neticeye varmak mümkün değildir. *H. N. Orkun*³⁹ yukarıdaki parçayı bugünkü türkçeye şu şekilde çevirir: “*Babam hakan öldüğünde kendim sekiz yaşında kaldım, türe mucebince amcam hakan oldu.*” Aynı kitabenin verâsete ait diğer kısımlarını da göz önünde tutmalıdır. *Bilge Kağan*, amcası öldükten sonra, kendisi için şöyle söyler: “*Tagrı irade ettiği için ve kendi talim olduğu için Hakan mevkiine oturdum*”⁴⁰. Burada, yalnız *Tanrı*'nın iradesi anılmıştır. Şu ibâre de dikkate değer: “*insan oğulları üzerine ecdâdım Bumin Hakan, İstemi Hakan oturmuş, ondan sonra küçük kardeşleri Hakan olmuş, oğulları Hakan olmuş.*”⁴¹ Burada, ancak tarihî bir durum nakl edilmiş olabilir. Gök-Türklerde hanlığın Tanrı'ya bırakılmış bir talih işi olduğunu bir Çin kaynağı, Chou-Shu'daki şu rivayet ⁴² anlatmaktadır: “*Kardeşlerden birisini baş yapmak istediler ve hepsi birlikte büyük bir ağacın altına giderek aralarında şu şekilde anlaştılar : Ağaca doğru en yükseğe kim alsara o, başbuğluğu ele geçirecekti. A -shih-na'nın oğlu en genç olmasına rağmen en yükseğe atlayabildi ve hepsi birlikte onu reis intihap ettiler.*”

Türk-İslâm devletlerine oğulların ve kardeşlerin aynı derecede tahta geçme hakkına sahip olduklarını gösteren misaller çoktur. Umumi bir fikir edinmek için Halil *Edhem Eldem*'in⁴³ ve *E. de Zambaur*'ın⁴⁴ yayınlamış oldukları Jenealojilere bir göz atmak yetiştir, oradaki misaller, bir ekberiyet kaidesinin varlığını ispata yetmemektedir. *M. A. Köymen*'e göre, Selçuklu tarihinin başlangıcında *Yabgu* unvanı ile reisliği “*ailenin hayatta en büyük uzvu*” almaka idi. Bununla beraber, *Serahs* zaferinden sonra *Tuğrul*, kardeşi *Çağrı Bey* ve amcası *Arslan Yabgu*'ya tercih olunarak yeni kurulan devletin başına getirilmiştir. Ondan sonra büyük Sultanlık, kardeşi *Çağrı Bey* soyuna intikal etmiştir; *Arslan Yabgu*'nun ahfadı, da büyük Selçuklu tahtı üzerinde hak iddiasından vaz geçmemişlerdir. *Çağrı Bey*in büyük oğlu olan *Kavurd* evvelâ kardeşi *Alp Arslan* sonra yeğeni *Melikşah*'a karşı taht üzerinde hak iddiasında bulunmuştur. *Hârezmşahlar*'da da tahta veraseti tayin eden bir kanun veya teamül mevcut görünmemektedir. *Hârizmşah Alaüd-dîn Mehmed* (1200-1220), büyük oğlu *Celâlüd-dîn*'i ve ikinci oğlu *Rüknüddîn*'i atlayarak küçük oğlu *Kutübdîn*'i veliaht yapmış, fakat sonra, 1220'de *Moğollar* önünden kaçarken onun yerine daha kabiliyetli gördüğü *Celâlüddîn*'i halef tayin etmişti. Türkiye *Selçukluları*'nda, Sultan küçük büyük ayırt etmeksizin oğullarından birini veliaht seçer, merkezde hüküm süren sultana tabi olmak şartı ile diğer oğullar melik sıfatıyla ülkeni muhtelif mıntıkalarının idaresine tayin olunurlardı. Sultanın vefatı üzerine veliahtlık, kardeşleri taht üzerinde hak iddiasından alı-

koyamazdı. İzzedin Kılıç Arslan II ölmeden en küçük oğlu Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'i veliaht tayin etti. Onun kardeşlerine tercih edilmesinde şahsi meziyetlerinden başka bir sebep gösterilmemiştir. Fakat kardeşleri onu "kıskandıklarından" bu tayini kabul etmiyerek büyük kardeşleri Rükneddin Süleyman etrafında toplandılar isyan bayrağını kaldırdılar. O, babalarının ölümü üzerine (1192) Konya'yı kuşattı ve tahtı kardeşinin elinden aldı. Rükneddin'in ölümünde de (1204) başlangıçta oğlu Kılıç Arslan III. Sultan ilân edildiyse de, amcası Gıyasü'd-dîn Keyhüsrev uçlardaki beylerin yardımı ile tahtı ele geçirdi. Onun ölümünde (1211) en büyük oğlu İzzü'd-dîn Keykâvus I. tahta çıktı, fakat kardeşi Alâi'd-dîn Keykubâd bunu tanımadı ve silaha sarıldı. İzzü'd-dîn Keykâvus I. in vefatmda (1220) kimin tahta geçirileceği meselesi ortaya çıktı. Onun kardeşi Tuğruşâh ortanca oğlu Alâi'd-dîn Keykubâd ve küçük oğlu Key Feridun arasında bir müddet karara varılamadı sonra Alâiü'd-dîn üzerinde karar kaldı⁴⁵.

En eski devirlerden beri Türk devletlerinde tahtı, hanedanın muayyen azasına inhisar ettiren bir gelenek yerleşmemiştir. Zaman zaman bazı temayüllerin meydana çıktığı doğrudur (veliaht tâyini, büyük oğulların veya küçüklerin tercihi gibi). Fakat, esas daima tahtın ilahi takdire açık tutulmasıdır. Bu telakki karşısında bütün diğer adet ve teamüller hükümsüz kalmıştır. Hanedandan biri, şu veya bu suretle fiilen tahtı ele geçirdi mi, artık onun meşruiyeti, nazari ve hukuki bakımdan bir mesele olmamamaktadır. Asırların yenemediği bu esas davranış, *Türkler*'de hakimieyten menşei ve mahiyeti hakkında eski dinî inançlara dayanan kökleşmiş telakkilerle münasebetlerdir.

Saltanata veraset ve tahta geçme konularında önemli bir yeri olan veliahdlık kurumu ile ilgili diğer bilgilere gelince, şehzadelerden birinin, hükümdarın tayin ettiği veliahta itirazı, "hukuk"a dayanarak vaki olmaktadır. Nitekim, *Gazneliler devleti*'nin kurucusu olan, *Sâmânîlâr*'ın tâbii *Sebük-Tigin* 997 yılına öldü. O, ikinci oğlu *İsmail*'i veliahd göstermişti. *Nişapur*'da bulunan *Mahmud*, buna razı olmadı ve maiyetinden *Hamûli* ile haber gönderdi. Buna göre, kendisinin yaşça daha büyük olduğunu, "hukukun tanınması icap ettiği" bildiriliyordu. Gene, *İsmail*'in babaları öldüğü sırada, onun yanında, *Belh*'de, bulunması dolayısıyla, karışıklığa mani olmak için seçildiğini, isterse *Belh* veya *Horasan* vilayetini alabileceğini, fakat *Gazne*'nin kendisine ait olduğunu ilave edildi. *Mahmud*, yürüyüş hazırlığına başladı. *İsmail*, yerini terketmedi. Ancak, hazinesinin önemli bir kısmını, biat almak vesilesiyle, dağıttığından, kardeşine yeterli sayıda asker çıkaracak durumda değildi. Diğer taraf-tan, yanındaki emirlerden çoğu yaklaşmakta olan *Mahmud*'a temayül

gösteriyorlardı. *Mahmud*, *Herat*'ta amcası *Boğracık* ile birleşti. *Bust*'ta bulunan diğer kardeşi, *Muzaffer Nasr* da, *Mahmud*'a iltihak etti. Ordu, *Gazne* önüne geldiği zaman, kaleye sığınan İsmail, az sonra aman ile teslim oldu. *Mahmud*, *Gazne*'de tahta çıktı (999)⁴⁶.

Veliahdlığın Abbasi halifesi tarafından tasdiki meselesine gelince, ananeye göre, saltanatın tasdiki gibi, veliahdlığında halife tarafından tanınması gerekiyordu. Meselâ, sultan *Alp Arslan*, oğlu *Melikşah*'ın saltanata varis olması hususunda halife *Kâim Biemrillah*'dan izin istedi. *Kâim*, veliahda hil'atler gönderdi. 1071 senesi ekim ayında halife, veziri *İbn Cüheyri*'nin oğlu *Amîdû'd-devle*'yi, *Nişapur*'a sultan nezdinde gönderdi. Elçi *Alp Arslan*'ın kızı, hilafet veliahdı *Muktedî*'ye nikahlamaya memur edilmişti. *Nişapur*'da parlak bir şekilde karşılanan elçinin şerefine büyük bir ziyafet tertip edildi. Mücevher saçları arasında nikah töreni aktedildi. Elçi, *Bağdad*'a dönerken *İsfahan*'a vardığında, *Şiraz*'dan gelmekte olan Melikşah tarafından “*muhabbet ve sevinçle*” kabul edildi. *Amîdû'd-devle*, *Melikşah*'a, halifenin hil'ahatlerini takdim etti. Müverrih *İbnü'l-Esir*, bu sıhriyet konusunu, *Alp Arslan*'ın halifeden *Melikşah*'ın veliahdlığı hakkında müsaade istemedi ile ilgili görür. Ona göre, *Alp Arslan* zevcesi *Seferiye Hatun*'dan olma kızını *Muktedî*'ye tezvic etmeyi, saltanat veliahdlığının tasdikine karşılık mahiyetinde göstermektedir⁴⁷.

Giriş'e konu yaptığımız dönemde, devletlerin payitahtlarının bulunduğu yerlere gelince, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'ndaki payitahtlar şunlardır: Tuğrul Bey zamanında *Nişapur*⁴⁸ ve *Rey*⁴⁹ kardeşi *Çağrı Bey*'in *Merv*,⁵⁰ *Alp Arslan*'ın *Rey*, *Melikşah*⁵¹, *Berkiyaruk* ve *Mehmed Tapar*'ın *İsfahan*, *Sancar*'ın *Merv*⁵² şehirleri.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk payitahtı *İznik* şehridir. Daha sonra, *Konya* bu devleti sembolize eden bir payitaht olarak tarihte ün yaptı. *Moğollar*'a tâbiyet ve işgal döneminde muhtelif şehirler önem kazandı. *Aksarayî*, *Kılıç Arslan IV.* ün “*merkez-i saltanat*” olarak *Tokat*'ı intihab ettiğini yazar⁵³. *Antalya*, sultanların kış aylarını geçirdikleri bir ikinci merkez olarak göze çarpıyor. Gene, *Aksarayî*, *İzzü'd-dîn Keykâvus*'un *Antalya*'da oturduğundan bahseder⁵⁴.

Harizmşahlar Devleti'nin payitahtı *Gürgenç* şehridir. *Seyhun* ve *Ceyhun* nehirlerinin *Aral Gölüne* döküldüğü bölgenin merkezinde olan bu şehrin düşman saldırısına karşı savunması kolaydı. Çünkü, müdafilerin araziye sular altında bırakarak payitahta çekilme imkânları vardı. *Sultan Alâü'd-dîn Mehmed*, *Semerkind*'i ikinci payitaht olarak ittihaz etti. *Karahanlı Devleti*'ne son vermek gayesiyle harekete geçen

sultan, *Semerkind*'i kuşattı. *Semerkind* hükümdarı *Osman* bir elinde kılıç, bir elinde kefen olduğu halde kaleden inerek *Harizmşah*'ın huzuruna geldi ve teslim oldu. Ancak, sultan bazı sebeblerle onu öldürttü ve ve şehirde katliam yaptırdı. Seyyidler, imamlar ve ulema, ellerinde *Kur'an* *Kerim* 'leri olduğu halde, şefa'at dileyerek katli-âmu durdurmağa muvaffak oldular. *Harizmşah*, *Semerkind* halkının gönlünü almak için, burayı ikinci payitaht olarak seçti; şehirde cami yaptırdı ve imar faaliyetine başladı⁵⁵.

Bilindiği gibi, *Alâü'd-dîn Mehmed*'in devleti, şiddetli Moğol hücumları sonuncunda 1220 yılında yıkıldı. Sultan öldü, oğlu *Celâlü'd-dîn*, *Hindistan*'a kaçtı. O, 1224 de buradan döndü ve bu defa *Azerbeycan*'da devleti yeniden tesis, etti. Payitahtta *Tebriz* şehri oldu. 1231 de, devlet son defa ve kesin olarak tarih sahnesinden çekildi.

SULTANLARIN SİYASİ İKTİDARLARININ KAYNAKLARI VE KULLANILIŞI

Bu konuda hakkında, Selçuklu devri devlet idaresi el kitabı diyebileceğimiz *Nizâmü'l-mülk*'ün "*Siyasetnâme*" adlı eserinde bilgi vardı. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun ünlü veziri şöyle yazar: "*Tanrı her asırda ve zamanda halk arasından padişahlık vasıfları ve öğülmeğe değer hasletleriyle bezediği birini seçer; dünya işlerini ve reâyâ'nın sulh ve sukûn içinde yaşamalarını ona tevcih eder.*" *Nizâmü'l-mülk*'e göre, hükümdar kudretini doğrudan doğruya *Tanrı*'dan alır ve *Tanrı* adına saltanat sürer. Onun bu ifadesinden anlaşılıyor ki, *Tanrı* birini hükümdar olarak seçerken, onun hangi ırktan olduğuna bakmamakta, sadece hükümdarlık vasıflarına sahip olup olmadığını gözönünde bulundurmaktadır. Halifelikten ve dünyevî selâhiyetlerin onun tarafından *Selçuklular*'a devredilmesinden hiç bahsedilmemesi de dikkate şayandır.

Aynı *Nizâmü'l-mülk*, eserinin bir yerinde de bir münasebetle, bütün memleket (mülk) ve raiyet'in Sultan'a ait olduğunu söyler.

Büyük Selçuklu Sultanı *Alp Arslan*'a göre, *Tanrı* kendisine teveccüh göstererek, onu Âdem oğulları arasından, dünya işlerinin nizama konması (terbiyet) için seçmiş, "*zamanın çehresini fikirlerinin nuruyla aydınlatmış, dünya yüzünü devletin büyüklüğü ve adaletiyle süslemiş, memleket caddesini kendisine göstermiş, devlet merdivenlerini çıkmasını emretmiştir.*" *Alp Arslan*'ın, *Nizâmü'l-mülk* tarafından ileri sürülen esasları destekleyen fikirleri ve işgal ettiği makam hakkındaki görüşleri

bu şekildedir. *Nizâmü'l-mülk*'ün görüşüyle Alp Arslan'ın görüşünün hemen hemen aynı oluşu dikkati çekmektedir.

Böylece, insanları idare etmesi için Tanrı tarafından seçilmiş kimsenin, insanların en üstünü olacağı tabiidir. *Nizâmü'l-mülk* bu noktaya eserinde muhtelif vesilelerle işaret eder. Meselâ “*Tanrı'nın padişahı, bütün insanların üstü (mâfevk'i) ve insanların da onun astı (Mâdûn'u) olarak yarattığını, insanların rızkı (nanpare) ve büyüklüğü önden (hükümdardan) elde ettiklerini*” açıkça kaydeder. Diğer taraftan, bizzat Sultan da kumandanlarından *Erdem*'in bir *Bâtını*'yi devlet hizmetine alması münasebetiyle bütün kumandanlara verdiği nasihatlerde, onlara nezaret etmenin kendisine düştüğünü, zira yüce Tanrı'nın onlara kendisi üzerine değil, kendisini onlar üzerine başbuğ (salâr) yaptığını söyler. Gene, *Nizâmü'l-mülk* eserinin başka bir yerinde Sultan'ın, dünya ailesinin reisi (kethûda), insanların da onun ailesi halkı (ı'ryaâl) ve köle (bende) si olduğunu yazar. Böylece, hükümdarlık telakkisinde Türk tesiri açıkça görülmektedir.

Nizâmü'l-mülk'e göre, hükümdarın sahip olması gereken vasıflar adalet ve bilgidir. Diğer taraftan, yine ona göre, devletin bekasını şu iki unsur temin etmektedir: İhsan ve adalet.

Hükümdar muayyen mes'elelerde müşavere meclisleri kurar, burada kendilerine verilen mesele münakaşa edilir. Ancak, nihai karar verme selahiyeti veya abnan kararları tatbik edip etmeme yetkisi münhasıran yine hükümdara aittir.

Hükümdarın, muayyen esaslar dahilinde neşrettiği fermanlar, hatta ağzından çıkan sözler, kanun kuvvet ve mahiyetini haizdir. Gerek, her kademedeki devlet teşkilatı mensupları, gerekse, her sınıftan halk bunlara itaatle mükelleftir.

Nizâmü'l-mülk, eserinde ferman mes'alesine bir fasıl tahsis etmek lüzumunu duymuştur. O bu fasla saray (dergah) dan çok sayıda fermanlar çıktığından şikayet etmekle başlamaktadır. Bu selçuklu vezirine göre, bir şey ne kadar çok olursa, kıymeti o kadar azalır. Bu sebeble, mühim bir iş zuhur etmedikçe hükümdarın bir şey yazmaması lazımdır. Yazınca da, hükümdara saygı öyle olmalıdır ki, hiç kimse, tatbik etmedikçe, fermanını elinden bırakmak cesaretini gösterememelidir. Fermana hakaret gözüyle bakan ve itaatte ihmal göştten kimse, hükümdarın ne kadar yakını olursa olsun, şiddetle cezalandırılmalıdır. Padişah ile başkaları arasındaki fark, emrine boyun eğilmesinde ve fermanına itaat edilmesindedir.

Nizâmü'l-mülk'ün hükümdarın haşmetini ve vakarını korumada ne kadar dikkatli davrandığını muhtelif vesilelerle müşahade etmekteyiz. Onun aynı dikkati, hükümdarı fermanları için de göstermesi aynı prensibin bu sahada da tezahüründen ibarettir.

Alp Arslan'ın emirlerinin yerine getirilmesine ne kadar ehemmiyet verdiğini muhtelif münasebetlerle müşahade etmekteyiz. Meselâ, bu Selçuklu hükümdarının *Mervu'r-Rûd*'a sürgün ettiği eski veziri *Kündürt*'yi, gönderdiği bir gulâma öldürmek istediğini *Hâtun*'un ve bu şehir reisi'nin şefaatine rağmen, hükümdarın onun affetmediğini, yeniden gönderdiği iki gulam'ı vasıtasıyla onu öldürttüğünü, şefaatte bulunan reisi de tekdir ettiği bilinmektedir.

Nizâmü'l-mülk'ün, fermanların infazı hususunda bu kadar ısrar etmenin sebebsiz olmadığı anlaşıyor. Zira, bazı devlet erkânınının, kendilerine gönderilen fermanları tatbik etmedikleri hakkında misâllere sahibiz: *İsfahan-Şiraz* yolu üzerinde attan düşen ve bunu Hemedan halkına karşı muamelesinin cezası telakki eden *Alp Arslan*, Hemedan (vergi) nâzırı *Ebu Muhammed Dihistanî*'ye gönderdiği bir fermanla, vergileri (dâraib ve mûkus) kaldırılmasını, şimdiye kadar tahsil ettiklerini de halka geri vermesini ve iyi muamelede bulunmasını emretmişti. Nâzır vergileri kaldırdığı, aldıklarını da geri verdiği takdirde, elinde devlet hazinesine gönderecek ve devlet işlerini (mesâlihüs'a Sultan) görececek bir meblağ kalmayacağı düşüncesiyle, fermanı sakladı ve tatbik etmedi. Ferman, sonradan nâzır ölünce terekесinden çıktı⁵⁶.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yönetim şekline gelince: Kuruluş sırasında (935-1040) ikili ve üçlü şeflik sistemini görüyoruz. *Tuğrul*, *Çağrı Bey*'ler ve amcaları *Musa Yabgu*'nun başta bulunduğu üçlü idarede, *Musa*'nın unvanı -yabgu- zamanla bir şeref unvanından ibaret kaldı. Bütün selahiyetler *Tuğrul* ve *Çağrı*'da toplandı. 1040 yılında, *Gazneliler*'e karşı kazanılan *Dandenekan* meydan muharebesinden sonra, İslâm'dan önceki Türk idare sistemi olan *Kağan-Yabgu* ikilisine paralel olarak, çifte hükümdarlı iki devlet haline geldi.⁵⁷

Ancak, *Tuğrul* ve *Çağrı Bey*'lerin ölümünden ve *Çağrı Bey*'in oğlu *Alp Arslan*'ın saltanata geçmesinden itibaren, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'nda idare şekli sadece başta sultanın bulunduğu bir görünüm aldı. Devlet, artık vassal devletlerden mürekkep bir manzûmedir.

Türkiye Selçukluları'nda da, başta sadece sultanın bulunduğu bir idare şekli görüyoruz. Ancak, Moğol istilası, onlara tâbiyet ve *Moğol*-

lar'ın işgali altındaki dönemde sultanların durumu istisnai bir görünüm-
dedir. Onlar, ilhana “ubudiyet arzeden, gerektiği zaman Anadolu içindeki
seyahatlerinde ona refakat eden, bazen Moğol noyanlarına mazeret beyan
edip af dileyen ikamete mecbur edilen, yargıya çekilen ve dayak cezası ile
tecziye ve hatta katledilen zavallı birer hükümdar durumundadırlar”⁵⁸.

Son devir Türkiye Selçuklu hükümdarlarının içine düştükleri aciz
durumlarından anlaşılacağı gibi, bir sultan siyasî iktidarını başka
bir kuvvete tabi olmadan kullanabilmelidir. Bunu devrin kaynaklarında
geçen “İstiklâl-i Pâdişahi”⁵⁹ deyimini karşılar. Sultanlarda “hük-m-i
şerif”lerle, vilayet veya bölgeleri tevcih edebilirler. Örnek olarak, sul-
tan Kadı Burhanî’*d-dîn* kendisine bağlılığını bildiren Niksar hâkimi
Tacü’*d-dîn* oğlu Mahmud Çelebi’ye bütün vilayetini kendisine bıraktı ve
bu konuda bir de “hük-m-i şerif” çıkardı⁶⁰.

Devlet başkanının siyasî iktidarın kullanılışındaki ilkeler gelince.
Yukarıda, hükümdarın kudretini ve selahiyetlerini Tanrı’dan aldığına
işaret etmiştik. Nitekim, Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, Bağdad’a
ilk defa gittiğinde, halifelik veziri reisiü’*r-rüesâ* İbn Müslim, tarafından
karşılandı. Vezir , Tuğrul Bey’e:

—Tanrı sana bütün dünyayı verdi.

Şeklinde hitap etti. Eski Türk hakimiyet telakkisine de uyan bu
bu görüş göz önünde bulundurulduğunda, halifenin dünyevi selahiyet-
lerini Tuğrul Bey’e devretmesi ⁶¹, ierası zaruri olan hukuki bir formali-
tenin yerine getirilmesinden öte bir mana taşımaktadır.

Tanrı’nın vazife verdiği sultanın selahiyetleri sınırsız değildir. Dev-
letin menfaatine hâlele gelebilecek meselelerde kumandanların tek tek
veya grup halinde sultanın kararlarına itiraz ettikleri görülür. Bu du-
rum, devletin hanedan azası ile birlikte, Türk kumandanlarının ortafi
sorumluluğu altında bulunmasının tabii neticesidir. Bundan başka,
müşavirler de hükümdarların kararları üzerinde etkili oluyorlardı.
Hükümdar, müşavirlerini Hâtun’larda seçtiği gibi, devlet erkânından ve
tâbi hükümdarlardan da seçebilirdi: Tuğrul Bey, “*Harizmli Altuncan
Hatun’un sözünü dinlediği, ona muti olduğu, bazı devlet işlerini onun ak-
lına ve fikrine bıraktığı*” bilinmektedir. Gene, tâbi hükümdar Hezâresh
sultanın müşaviri olarak onun üzerinde nüfuzlu idi⁶².

Türk hükümdarlarının iktidarlarını kullanılış şekline dair “*Türk
Devlet Geleneği*” adındaki aştırmamızda bilgi verdik. İktidarın kullanılışı
tezahürü olan ilkelerden başlıcalarını da –adı geçen aştırmamızdan ala-
rak-yukarıda sıraladık. Bununla beraber bu konuda, adı geçen çahş-
mamızı tamamlayıcı mahiyette bazı örnekler verelim.

Sosyal adalet konusunda, gene *Turul Bey*'in, hareket ve davranışlarını görelim. Bunlar, *Orhon kitâbeleri*'nde ve *Yusuf Has-Hâcib*'in yazmış olduğu *Kudatgu Bilig*'de belirtildiği şekilde, halkı bütünü ile refah içinde yaşatmayı hedef olarak alan eski *Türk devlet anlayışı*'na tamamen uymaktadır. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'nun hakimiyet sahasında Türk soyundan olmayan yerleşik halkın da refah ve saadeti için her türlü tedbir alınıyordu. Böylece, göçebe *Oğuz Türkmenler*'in kurduğu devlet, yabancı soydan yerleşik halka dayanan bir devlet haline gelmeğe başladı⁶³.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda olduğu gibi, *Harizmşahlar İmparatorluğu*'nda da aynı prensipler uygulandı. Sultan *Tökiş*'in bir menşuruna göre, “*Türk ve yabancı herkeze eşitlik üzere muamele edilmeli, din adamlarına ve şeyhlere riayette bulunulmalı, bütün halk zulüm ve haksızlıktan korunmalı, tam bir emniyet ve asayiş içinde tutulmalı, tacirlerin mal ve canları hr türlü tecavüzden korunmalıdır*”⁶⁴.

Ana ilkelerini belirtmeğe çalıştığımız esaslar dahilinde, devlet politikasına yön veren sultanlar başlıca üç bakımdan selahiyetlidirler: Teşri, icrai ve kazai.

Bilindiği gibi, hükümdarın neşrettiği ve altına tuğrası çekilmiş bütün belgeler (ferman, menşur, misaller) kanundur. Bunlar, *Selçuklu devrine ait Münşeât mecmuaları* içinde toplanmışlardır⁶⁵.

Örnek olmak üzere, bir fermanı buraya alıyoruz: “*En yüksek memuriyet vezirliktir; umumu işleri, insanlara ait meselelerin nizamaya uygun şekilde cereyan etmesi ona bağlıdır; memleketin azameti, haşmeti ve imparatorluğun nizam ve düsturu ondan gelir. Hakimiyet ve hükümdarlık sırası bize geldiğinden ve hakimiyetimizin güneşi dünya ülkeleri üzerinde parladığından beri fikrimiz, devlete –Tanrı kuvvetlendirsin– itimada şayan, hekim, faziletli hayatı temiz, saltanat düsturunu tanıyan, devletin istikbalini bilen, hükümdarların hayatını tasvir eden eserleri okumuş olan hayat tecrübeleri bulunan bir vezir vermek istikametine yönelmiştir. Şnyle ki, o bizi iyi işlere sevketsin. Tanrının hoşuna gidecek, geçici şöhret ve edebî mükafata ulaşarak olana teşvik eden iyi yolları göstere sin. Raiyetin durumu hakkında hakikati bize ulaştır sin, bize müslümanların hakkında bilgi versin; bütün bu hallerde bizim ne emretmemiz gerektiğini söyle sin ve göstere sin; önümüze koysun. Emrettiğimiz bütün bu hususlarda sözüne itimat etmek zorundayız*”⁶⁶,

Türkiye Selçuklu devrine ait olarak da *Prof. Dr. Osman Turan*'ın zikrettiğimiz araştırmasında pek çok ferman örneği vardır. Bunlardan da

sultanın teşrii, icrai ve kazâi sahalardaki yetki ve görevleri açıkça anlaşılmaktadır⁶⁷.

Sultanın icraî ve askeri yetkilerinin başına memuriyetlere ve kumandanlıklara tayin gelmektedir. Büyük Selçuklu sultanı *Tuğrul Bey*'in zamanında bu tayinlerin bir nevi *kurultay* (*meclis*) kararıyla olduğu anlaşılmaktadır. Örnek olarak, Cer bâzekân valiliğine, tayın sultanın başkanlık ettiği bir heyet tarafından yapılmıştır.⁶⁸

Sultanın en önemli icraî görevlerinden biride *iktâ tevcihi*'dir. Hükümdar, başında bulunduğu devletin bir kısmı üzerindeki hakimiyetini terkettiğinde, iktidarı tevcih ettiği aynı ferman vasıtasıyla iktâ hakimiyetini halefi devreder. Devletin bir kısım toprakları üzerinde *melik* olarak vazife gören prensler iktâ'da bulunmak, daha önceki hükümdar tarafından verilmiş iktaları tasdik etmek ve belkide gerektiğinde sahiplerini iktâ mntukalarından uzaklaştırmak hakkına maliktiler. İktâ tevcihi iki tarzda formüle edilebilir. 1- Bahis konusu kimseye "şu kadar tutarında bir iktâ" yapılır. 2- Aynı kimse gelirleri alır. Bu gelirlerin miktarı tesbit edilmiştir. Bu gelirler için dîvân-ı arz, iktâ sahası tayin eder. İktâ sahibi iktâ sahasında devlet kudretini temsil eder⁶⁹.

İcra kuvvetinin, devlet politikası olarak tecelli ediş şekli çok önemlidir. Yukarıdan beri muhtelif vesilelerle Türk devlet felsefesinden bahsettik. *Büyük Selçuklu* devrinde, devletin sınırları içinde bulunan bütün insanları, din ve ırk farkı gözetmeksizin refah içinde yatmayı amaçlayan Hun ve Göktürk devlet telakkisinin tezahürlerini görüyoruz. Örnek olarak, *Tuğrul Bey*'in hakimiyeti altında bulunan ülkelerde genel hayat seviyesini arttırmak için bilinçli bir ekonomik siyaset takib ettiğini biliyoruz. *Tuğrul Bey*, bir defasında *İsfahan* şehrinde tatbik edilen üç yıllık vergi muafiyeti gibi tedbirlerle şehirleri kalkındırma çarelerine başvurmuştur. Gene, o, halktan mümkün olduğu kadar az vergi alma ve devlete dışardan gelir kaynakları temin etmek suretiyle köklü tedbirler aldı⁷⁰.

Selçuklu Devri Devletleri ve Anadolu Beylikleri'nde Türk devlet felsefesine paralel imar politikasını da görüyoruz. Medrese, cami, hastahane inşaatı başta gelmektedir. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* kurulur kurulmaz *Tuğrul Bey* derhal faaliyete girişti. Harab olan ve daha önce 100.000 den fazla nüfusu varken *Tuğrul Bey*'in geldiği sırada 3.000 kişiye düşen Rey şehrini hemen imara başladı.

Bu imar faaliyetinin mahiyetine gelince, *Tuğrul Bey Nişapur*'da *Saraçlar Pazarı* yakınında bir medrese inşa edilmesini emretmişti. Anlaşıldığına göre, meşhur seyyah *Nâsır-ı Husrev* bu şehre geldiği zaman,

bu medrese inşa ediliyordu (Şevval 433 /Mayıs 1046); başka imar faaliyetleri de yürütülüyordu. Türk düşmanı olduğu görülen *Hasır-ı Hüsrev*'in, *Nişapur*'da sadece bu medreseyi bahis mevzuu etmesi, bu eseri ne kadar ehemmiyetli saydığının delilidir. *Tuğrul Bey*, payitaht yaptığı *Rey*'de de şehir içinde ve dışında yaptırdığı görülen saraylardan başka, Hanefiler için 20.000 kişinin vaaz dinleyebileceği kadar büyük bir cami inşa ettirmişti. *Tuğrul Bey* ayrıca başkalarının da, (diğer mezhepler için) camiler ve büyük bir medrese inşa ettirmelerini teşvik ediyordu.

İmar faaliyetine kumandanlar da iştirak ediyorlardı: Meselâ, meşhur *Sâv-Tekin*, *Rey* şehrinde eshâb-ı hadîs'in Cuma namazı kılması için cami inşa ettirmişti. *Şii Abdü'l-Celîl el-Kazvinî*'nin, *Rey*'in dünyanın en büyük şehirlerinden olduğunu bildirmesi, *Tuğrul Bey* zamanında girilen imar faaliyetinin neticesi sayılabileceği gibi, şumulü hakkında da bir fikir vermek için kâfidir.

Tuğrul Bey, *Bağdad*'da -Türkler'in Arap mescitlerine gitmeye mecbur kalmamaları için-büyük bir de cami inşa ettirmişti. Ayrıca, Selçuklu veziri *Amidü'l-Mülk Kündürti*, şüphesiz *Tuğrul Bey*'in emriyle, *Büveyh-oğulları* Hükümdarlarından *Adudu'ddevle* tarafından inşa ettirilmiş olup Selçuklular'ın *Bağdad*'a gelişleri sırasında harap bulunan hastahaneyi tamir, dağılan vakıflarını ihya ettirmişti; vakıf gelirleriyle bir hastahaneye lazım olan bütün eşya ve ilaçları tedarik etmişti. Sadece 28 tabib tayin edildiğini söylemek, hastahanenin, bugünkü ölçülerle bile, ne kadar büyük bir müessese olduğu hakkında bir fikir verilir. Zaten, medrese, mescit, hankah gibi imar faaliyetinin bütün *Selçuklu* hükümdarlarının değişmez siyasetleri olduğu malumdur.

Görünüşe göre, *Bağdad*'daki imar faaliyeti, esas itibariyle, *Selçuklu* vali (amîd) lerinin de vazifeleri idi. Valiler de tıpkı hükümdar gibi, imar siyasetinde Türk devlet telâkkisine uygun hareket ediyorlardı. Meselâ, *Selçuklular*'ın Irak valisi *Reisü'l-Irakayn*, yalnız *Bağdad*'ın sünî doğu kısmını değil, fırsat ve imkan buldukça, sünîlerle mücadele eden ve *Bağdad*'ı işgal ettiği zaman *Besasiri*'yi hararetle destekleyen şii batı kısmını da aynı derecede imar ediyordu; hatta, fazla harab olduğu için, batı kısmını imara daha fazla ehemmiyet veriyordu⁷¹.

Anadolu Beylikleri'nden biri olan *Menteşe-oğulları*'nda da imarethane yapıldığını biliyoruz. *Menteşe-oğlu İlyas Bey*, 1404 yılı Mayıs ayında Balat (Palatias Milet) ta bir imarethanenin temelini attı⁷².

Bir devlet politikası olarak “Sosyal Adalet” kurallarının uygulandığını biliyoruz. Ortaçağda kaynakların, hükümdarların sevdiği “oyun ve eğlence” olarak vasıflandırdıkları “av” hile, tebaayı himaye için bir vasıta olarak kullanılmıştır. *Revendi, Melikşah* ile ilgili şu satırları yazar: *Sultan oyun ve eğlencelerden avı severdi. Ebu Tâhir-i Hâtûni yazısı ile onun “Şikâr-nâme” sini gördüm. Orada sultanın bir günde yetmiş ahuyu okla vurduğu yazılmıştı. Onun avda âdeti şöyle idi: Her vurduğu av için fakirlere bir mağrip dinarı verirdi. Irak’ta ve Horasan’a kadar her av avlanacak yerde, ahu ve yabani eşek tırnağından minareler (kuleler) yaptırmıştı. Mâveraünnehr vilayetinde, Arap çölünde, merc, Huzistan ve İsfahan vilayetinde, avı çok bulduğu her yerde, eserler bırakmıştır”⁷³.*

Hükümdarın icraî yetkilerinin diğer bir bölümü olan askeri yetkilerine gelince, hükümdarın baş kumandanı olduğu ordu, Türk devletlerinin temelidir. Başta, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* olmak üzere, bütün hemen hemen münhasıran “ehl-i kılıç” tan, yani askeri sınıftan *Türkler* idiler. Sarayda hükümdarın şahsına en küçük hizmetlerde bulunanlar, saray dışında zamanla yüksek askeri makamları işgal ediyorlardı. Esasında, saray adeta orduya eleman yetiştiren bir okuldur. Saray gulâmları ve hâcibleri yalnız geçici görevlerle değil, orduda yüksek kumanda mevkilerindeki daimi vazifeleriyle devlet hayatında büyük roller oynuyorlardı⁷⁴. *Selçuklu Devri Devletleri*’nde vezîri azam’-ın başında bulunduğu hükümet teşkilatı mensuplarının, genellikle, İranlı oldukları malumdur⁷⁵. Devlet teşkilatında İranlı nüfuzu, ister artsın, ister azalsın *Türkler*’in büyük çoğunlukta bulundukları saraydaki ve genellikle ordudaki hayatları, yerli İran ve Arap kavimlerinin hayatından tamamen farklıydı. *Türkler*, müslüman olmalarına rağmen, görünüşe göre, *Orta Asya*’daki kıyafetlerini aynen muhafaza ediyorlardı. Bilindiği üzere, Malazgirt meydan muharebesi esnasında Bizanslılar safında savaşan *Uzlar* ve *Peçenekler*, soydaşlarıyla çarpıştıklarını konuşmalarından olduğu kadar, kıyafetlerinden de anlamışlar ve ancak bundan sonra, *Bizans* ordusunu kitleler halinde terkederek, *Selçuklular* tarafından geçmişlerdir. Sosyal hayatta olduğu gibi ordu hayatında da geniş çapta eski Türk gelenekleri hakimdi. Kendi içinde bir bütün olan Türk ordusu içindeki anlaşmazlıklar, ordu kadılarının ve *dâd-bey*’lerin başkanlık ettikleri mahkemelerde görülüyordu. Onların, mülkî teşkilat mensuplarının unvanlarından farklı unvanlara sahip olmaları, devlet teşkilatında vazifeli olan veya olmayan *İranlılar*’dan ayrı bir imtiyazlı sınıf teşkil ettiklerini gösterir⁷⁶.

Türkiye Selçukluları'nda da ordu mensuplarının *Göktürk-Uygur-Karahanlı-Selçuklu* çizgisi doğrultusunda Türkçe unvanlar kullandıklarını görüyoruz. Emîrlere, *uluğu hass, alp uğurlu, sübaşı beg* ve kumandanlarına *sipeh-bud-i diyâr, kale muhafızlarına kutluğ bilge hâss kültüval beg, emîr-i arız için kutlug bilge inançarız beg, askerlere bilge inanç yahşi beg, nâiblere uluğ inanç naib beg, valilere bilge inanç hâss vâli beg, içdiş emirine inanç bilge* deniliyordu⁷⁷.

Hârimşâhlar'da da *emîr, melik* gibi yüksek rütbelerin üstünde *han* dikkati çekmektedir. *Han*, aynı zamanda *yulek* adı verilen bir ordu mahkemesinin başındaydı⁷⁸. Gene, bu devlette, Kanklı-Kıpçak gibi Türk boy unsurlarının orduda ağırlık teşkil ettiklerini biliyoruz⁷⁹.

Türk askeri unsurunun, yalnız Türk Devletleri'nde değil, başta *Emevî* ve *Abbâsiler* olmak üzere, pekçok İslam Devletleri'nde de rol oynadıkları bilinmektedir⁸⁰.

Hükümdar-sultan veya melik olarak- adalet teşkilatının başıdır ve dolayısıyla en büyük hakimdir. *Uygur Devleti* hükümdarı *Alp İlteber*'in annesi, onun adına halkın yakınmalarını dinler ve davalarına bakar, kanun ve töreyi bozmak isteyenleri hemen cezalandırırdı⁸¹. Bilindiği gibi, adaletin etkenliği, süratle yerine getirilmesiyle artar. *Büyük Selçuklular*'ın ilk sultanı *Tuğrul Bey*'in de bizzat “mezâlim” mahkemesine başkanlık ettiğini biliyoruz. O, 1038 yılında Nişapur'da adalet dağıttı. Prof. Köymen'e göre, o, kararlarında İslâm hukukundan ziyade, Türk yasa ve törelerini nazar dikkate alıyordu. Diğer ataraftan, hem şer'i hem de örfi hukuka dayanarak hüküm veren dâd-bey'lerin verdikleri kararlar, adli hayatta pek daha fazla rol oynuyorlardı. *Selçuklu Devleti*'nin takip ettiği adalet sistemi, takdir ve hayranlıkla karşılanıyor ve mesela, İran asıllı *Büveyh-oğulları Devleti*'ne üstünlüğünü temin eden başlıca unsur sayılıyordu. Bu sistem *dâd-bey* (emir-i dâd) lik müessesesi vasıtasıyla tahakkuk ettiriliyordu. “*Mezalim*” divânının reisi olan dâd-bey, kararlarını yanına oturan illm ehlinden bir hakime danışarak veriyor, kanun hükümlerini ordu ve raiyet için yerine getiriyordu⁸².

Büyük Selçuklu sultanı *Mehmed Tapar*'ın oğlu olan Irak Selçuklu sultanı *Mahmud* (1117 – 1131) da, genellikle adaletli davranırdı. O, 1126 yılında *Bağdad*'a geldi. Askerlerinin bir kısmı *Bağdad*'a girdi, halkın evlerine indiler. Halkın şikâyeti üzerine sultan, askerlerin indikleri evlerden çıkmalarını emretti. Şehirde sadece evleri olanlar kaldı⁸³. Ancak, onun bazı icraatı halkın aleyhine oldu. O, babası *Sultan Mehmed*'in kaldırdığı “şerî vergiler haricinde “örfî” vergilerin tekrar tahsil edilmesini emretti. Halk üzerinde fena tesir yapan ve zamanın telakki-

sine göre, bir hükümdarın adil olup olmadığı hakkında ölçü olan bu vergilerin konması türlü şekillerde yorumlanabilir. Sultanın, kendisini, fevkalade zamanlarda lüzumlu olan halkın teveccühünden müstağni sayacak derecede kuvvetlendiği söylenebilir. Gene, onun bu vergileri koyarken, *Abbâsî halife*'sinin fikrini almak gereğini duymaması, *Irak*'taki Selçuklu hakimiyetinin mahiyeti ve kuvveti hakkında fikir verebilir⁸⁴.

Türkiye Selçukluları'nda da anahatları, Uygur-Büyük Selçuklu çizgisi doğrultusunda bir adalet anlayışı görüyoruz. Şüphesiz, İslâmî ve dolayısı ile Sasanî kültürlerinde yer yer bu telakkide etkili olmuşlardır. *Alâü'd-dîn Keykubâd I.* in (1219-1236), seyahatlerinde bile *divân-ı mezalim* kurduğunu biliyoruz. Sultan, bir defasında Antalya'ya geldi. Orada devlet işleriyle uğraştı. *Divan-ı mezalim*'de oturarak şikayetleri dinledi ve adalet iera etti⁸⁵. *Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev I.*, *Antalya*'yı feth ettikten sonra, iktisadî ve ticarî ihtiyaçlar karşısında, Kıbrıslı *Latinler* ile ticarî bir anlaşma yaptı. *Selçuklu Devleti*, *Antalya* ile *Akdeniz*'de bir ithalat ve ihracaat limanına kavuştu. Ayrıca, burası deniz kuvvetleri için bir üs haline getirildi. *Sultan*, *Konya*'ya dönerken, yolda *Dûdân* mevkiinde, malları soyulan ve sefere katılan tüccarın zararlarını tazmin için, Divan memurlarına yazılmasını, kıymetlerine göre, devlet hazinesinden tazmin olunmasını ve sultana (devlete) aid beşte bir (hums-i hâss) ganimetin tahsilini emretti. Ayrıca, ticarete ait bac ve geçiş vergilerini kaldırdı⁸⁶.

Sultanın, adalet yolundan ayrılmayacağına dair Abbasi halifesine veya elçisine söz vermesi usuldendir. Nitekim, *Alâü'd-dîn Keykubâd*'ın tahta geçtiğini öğrenen Halife Nâsır (1185-1225) sultana, elçi olarak *Şeyh Şihabü'd-dîn Sühreverdî*'yi gönderdi. Sultan, hilafet makamına olan hürmetini göstermek için onu hassa askeri refakatinde olduğu halde karşıladı, şeyh ile karşılaşınca sarılıp elini öptü. O da, islamiyet ve adalatin yükselmesi için sultana dua etti. Birlikte şehre girdiler. Şeyh, ertesi gün, sarayda halifenin hil'atini sultana giydirdi ve başına *imame* koydu. Saltanat tevcihi adetine göre, bir değnekle arkasına vururken, ona adaletten ve şeriattan ayrılmayacağını tekrar ettirdi ve tahta oturmasına izin verdi. Sonra, sultan halifenin gönderdiği murassâ eyer-bir ata bindirildi ve *Bağdad*'dan gelen tabaklardaki para saçıldı⁸⁷.

Hârizmşâhlar'da *Tökîş*'in adalet ilkelerine riayet ettiğini görüyoruz. Buna mukabil *Atsız*, *Alâü'd-dîn Mehmed* ve *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh*'in özellikle fethetmekte zorluk çektikleri yerlerin halkına haşin muamele ettikleri ve zaman zaman katli âm yaptıklarını görüyoruz⁸⁸.

Suriye Selçuklu hükümdarı *Tutuş*'da buna benzer hareketler yapmıştır⁸⁰.

Orta ve Doğu Anadolu'da hüküm süren *Emir Eretna* (1343-1352) idaresi altında bulunan halkı, kendisine (*Köse Peygamber*" dediyecek derecede adaletle idare etti⁹⁰.

Kadı Burhanü'd-din'inde bütün teb'asın adalet ve şefkat gösterdiğini biliyoruz⁹¹. Gene, *Kadı Burhanü'd-din*, kendisine suikast teşebbüsünde bulunanlar için *divân-ı mezâlim* kurmuştur. Yakalanarak huzura getirilen sanıklar suçlarını itiraf ettiler. Hükümdar, "*geçmişte küçük ve bencil hesaplarla giriştikleri fesadçı hareketlerini*" onlara hatırlattı, sonra Sivas'da *Ahî İsa*, *Emîr Pir Ali* ve *Emîr Yusuf Çelebi* adlı emirlerinden müteşekkil bir *mezâlim divânı* teşkil etti. Divânın kararına göre, sanıklardan iki kişi affedildi, bir kişi sürgüne gönderildi, asilerin reisi olan ise, idama mahkum edildi⁹².

SULTANIN PROTOKOL BAKIMINDAN DURUMU

SULTANIN HAKİMİYET SEMBOLLERİ

Sultanın protokol bakımından durumunu, herşeyden önce, onun hakimiyet sembolleri belirler. Bunlar: *Payitaht Saray* ve *çadır*, *taht*, *tâc*, *bayrak*, *tuğ*, *davul-nevbet*, *hükümdarın unvanı* ve *lakabları*, *hutbe*, *sikke*, *kılıç*, *çetr*, *tiraz*, *yüzük*, *kemer* ve *yay ok*'dan meydana gelir.

Payitaht, başta devletin beyni olan hükümdarın ve maiyetinin bulunduğu saray olmak üzere, devletin diğer organları olan hükümet, ordu ve adalet teşkilatının bulunduğu, ülkelerin yönetildiği şehirdir:

Saray, eski Türkler'de hakanlığın en önemli hakimiyet sembolüdür. Yeni fethedilen ilde saray ve otağ ile birlikte, yeni bir kağanlık şehri kurulurdu. 567 yılında, *Bizans*'tan, *Batı Göktürk Kağanlığı*, na gelen *Zemarihos* adlı bir elçi, *İstemi Kağan*'ı altın otağında ziyaret etti. Elçiye göre, kağan altından yapılmış dört aslan üzerinde duran altın bir tahtta oturuyordu. Uygur hükümdarlarının, yaşantılarının büyük bir bölümünü çadırda geçirmelerine rağmen, ayrıca sarayları da vardı. Bir arap seyyahı, Uygur kağanının otağının taştan yapılmış sarayı önüne kurulduğunu görmüştür. Esasen, bütün Türk hakanları yeni aldıkları ülkeler ile sınırlara, hâkimiyet sembolü olarak kendi saraylarını yaptırıyorlardı. Ancak, saraya bir yapı olarak değil, devlet teşkilatının iç ve dış merkezleri nazariyle bakılıyordu. Telakki olarak, "*İçtimai bütün*" ile "*Devlet teşkilatının tümü*" önemliydi. Devlet,

“içre”, yâni içe doğru ve taşra, dışa doğru olarak ikiye ayrılmıştı. Eski türkçede *içre* sözü, hakanın sarayı ile birlikte, ordugah ve etrafındakileri de ifade ederdi. Hakanın hemen yanında bulunan büyük memur ve komutanlara ise “*içteki*” yâni “içerdekiler” adı veriliyordu. Devlet, hakanın tahtından sınırlara doru yayılan, iki uçlu yelpaze olarak görüliüyordu. Devlet otoritesinde herşeyi bu “iç” temsil ederdi. Çinde söylenen deyimlerde, yakın bir ilgi gösteren bu devlet anlayışı, Türk sosyal hayatının en derin tabakalarına kadar hakimdi.

Saray gibi, *taht* ve *tâc* da devletin yüksek hakimiyetinin sembolüdür. Bunlar sarayı tamamlayan birer unsur olarak görürlür. Yukarıda, *altın taht*’tan söz etmiştik. *Hun ve Göktürk* mezarlarında, bazı taşlar ele geçirilmiştir. Gene, Göktürk çağı resimlerinde taş vardır. Buna rağmen *Prof. Dr. B. Ögel*’e göre taş daha çok İran kültürünün bir özelliğidir. Bu bakımdan taşın çok kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Türk hakanları daha çok *sorguç*, *otoz* ve *miğfer* giymeyi tercih ediyorlardı. Bayrak da otağ ile beraber mütalaa ediliyordu (Göktürk ve Uygur devrinde otağ kelimesi yoktu). *Türkler*’e göre “*Bayraksız otağ, otağsız da bayrak olmaz*” *Bayrak*, kökünü dinden ve sihirden alan bir bağımsızlık sembolüdür. *Bayrak*, aynı zamanda, komutanların ve boy beylerinin devlet içindeki itibar ve saygınlığını gösterir. Bayrakların şekli ve sayısı bunu tayin eder. Şunu da ekliyelim ki, *Bayrak* ve *sancak* karşılığı olarak, *tuğ* kelimeside kullanılıyordu. Divan-ı lügatü’l-Türk’te “*kûs ve tabel*” anlamına geldiği tasrih edilen *tuğ*’un, bugünkü *bayrak* anlamında kullanılması ve büyük hanların kumaştan yapılmış *dokuz tuğları* olduğunun belirtilmesi buna delalet eder. *İbn Muhanna* lugatinde *de tuğ* kelimesinin arabça karşılığı *alem*, yâni bayrak olarak gösterilmiştir. *Bayrak* gibi *tuğ*’da bağımsızlık sembolüdür. Devlet içindeki hiyerarşiyi, ileri gelenlerin rütbe ve vazifelerini gösterir. Türk hakanının bayraktan başka *yedi* veya *dokuz tuğu* vardır. Bilindiği gibi, inanışa göre gök dokuz kattı. Diğer bir inanışa göre yer ve gök yedi kattı. *Davul*’da *tuğ*’u tamamlayan bir alamettir. Savaştan ve büyük törenlerden önce, “*Hanlık Otağı*” kurulur, *Tuğ* dikilir. Davul vurulmağa başlanır⁹³. Aşağıda görecğimiz gibi, zamanla davul’u tamamlayan aletler ile *nebet takımı* meydana getirilmiştir.

Türk tarihinin islâmî devresinde de, hemen aynı alametlerin varlığını biliyoruz. *Gazneli Devleti* sultanı *Mahmud*’un *Nişapur*’daki sarayı, bu devletin halefi olan *Büyük Selçuklular*’ın ilk sultanı *Tuğrul Bey* tarafından kullanıldı. Gene *Tuğrul Bey*, *Rey* şehrini payitaht yaptığı

zaman, buradaki *Büveyhoğulları*'na ait sarayı tamir ettirdi. Diğer taraftan, düşmandan ele geçirilen sarayların, yabancı bir devletin hakimiyet sembolü oldukları için yıktırıldıkları da oluyor du. *Besasirî*'ye karşı birinci seferini yapan *Tuğrul Bey*, *Musul*'u onun elinden aldığı zaman, buradaki sarayları yıktırmıştı⁹⁴. Gene, *Tuğrul Bey*, *Selçuklular*'ın *Gazneliler*'e karşı kazandığı *Dandenakan savaşı*'ndan sonra kurulan "saltanat çadırı"nda tahta oturdu. Bütün ordu ileri gelenleri onu "Horasan emiri" olarak selamladılar⁹⁵.

Sultan Berkhiyork devrinde isyan eden bir emirinde -*Emîr Onar*- hâkimiyet sembolü olarak nöbet çaldırıp, *kırmızı otağ* kurdurduğunu biliyoruz⁹⁶.

Sultan Sancar kabullerini "Sancarî çadır"ında yapıyordu⁹⁷.

Türkiye Selçuklu devleti sultanı *Alâü'd-dîn Keykubâd I.* yazları ve sefer zamanları *Kayseri*'de saray (devlet-hane) de otururdu. 1225'den itibaren, o, yazları gene *Kayseri*'de şehre bir fersah mesafede inşa ettirdiği *Keykâbadiye sarayı*'nda geçirmeğe başladı⁹⁸. *Aksaray*'nin verdiği bilgilerden sultanların *Konya*, *Aksaray*, *Tokat*, *Antalya* ve *Sivas*'da sarayları bulunduğu anlaşılmaktadır⁹⁹.

Saray ve *çadır*, başlıca hakimiyet alametlerinin bulundukları yer olmaları bakımından birbirlerine yakın bir fonksiyon yapmaktadırlar. Ancak, *çadır*'ın gayri menkul değil, menkul olması savaştan evvel sefere çıkılacak yöne kurulması görüşü açısından, ona ayrı bir yer vermektedir.

Taht'a gelince, Bunun şekli ve kıymeti mevki ve makama göre değişiyordu. Abbâsî halifesinin, dünyevi selahiyetlerini *Büyük Selçuklu* sultanı *Tuğrul Bey*'e devrettiği tarihi törende, o, yerden yüksekliği takriben 7 zira (aşağı yukarı 3,5 m) yüksekliğinde bir taht'ta oturmuştur. *Tuğrul Bey* içinse, kendi tahtının yanında bir adam boyu yüksekliğinde bir taht kurdurmuştu. Daha sonraki yıllarda, sultan evlendiği halifenin kızının oturması için altından bir taht yaptırdığı halde, kendisi için gümüşten bir taht yaptırmış idi. *Tuğrul Bey*, yüksek bir taht üzerinde oturmak adetindeydi. Arkasında kalkan ve muzraklar, önünde de muazzam bir *yay* ve elinde *iki ok* bulunurdu. Daha aşağıda göreceğimiz gibi, *ok* ve *yay* da hakimiyet sembolleridir¹⁰⁰.

Büyük Selçuklu kaynakları gibi, *Türkiye Selçuklu* kaynakları da *taht*'tan çok sık bahsederler. Bazen, *serîr* kelimesi ile ifade edilen taht, ekseriya saltanat ile beraber "*taht-ı saltanat*", "*serir-i saltanat*" veya "*taht-ı Süleymanî*" (devletin kurucusu Süleyman-şah kastediliyor) şeklinde kullanılmıştır¹⁰¹.

Hârizmşahlar'da taht mukaddes ve dokunulmaz addediliyordu. *Celâlü'd-din Hârizmşah*, *Gence*'deki bir isyanda Selçuklu Sultanı *Mehmed Tapar*'ın tahtını parçalayan bir asinin, diğer asilerden daha ağır cezaya çarptırılmasını emretti. Suçlu, vücudunun her azası ayrı ayrı parçalara ayrılarak katledildi¹⁰². Bu hadisede zikri geçen tahttan, *Hârizmşahlar Devleti*'nin başhca şehirlerinde Selçuklu sultanlarından intikal eden tahtların bulunduğu anlaşılıyor. *Celâlü'd-din*'de, payitahtı Tebriz'in haricinde bulunduğu zaman, tahta oturması icab ettiğinde bu tahtlara oturduğu anlaşılmaktadır. Esasen, *Hârizmşahlar*, kendilerini *Büyük Selçuklular*'ın varisi addediyorlardı. Türk Devleti'nin devamlılığı ve bütünlüğünü göstermesi bakımından taht, dikkati çekiyor. 1038 de, *Nişapur*'a giren Selçuklu *Tuğrul Bey*, *Gazneli Mesud*'un tahtına oturmuştur. Aynı şekilde *Hârizmşah* hükümdarları da *Selçuklular*'ın tahtlarına oturmuşlardır.

Taht'ı tamamlayan unsur, *tâç*'a gelince, Prof. Dr. Mehmet A. Köymen'in dediği gibi, *tâç* hakkında taht –ve hatta diğer semboller kadar bilgiye sahip değiliz. Bununla beraber, Selçuklu devrinde yıllar ilerledikçe kaynaklarda, *tâç*'dan daha çok bahsedildiğini görürüz. Prof. Dr. *Bahâeddin Ögel*'in İslamiyetten önceki devir için dediği gibi, *tâç*'ın daha ziyade bir İran kültür unsuru olmasında bunda rolü olabilir.

Kaynaklarda, *külâh*'tanda bahis vardır. *Külâh*, özellikle mahallî hakimler, tarafından kullanılıyordu. 975 yıllarında *Gazne*'de hüküm süren *Börü-tigin*'in, *külâh*, *kaba* ve *keme*'den meydana gelen kıyafetini, dolayısıyla sembollerini biliyoruz¹⁰³.

Selçuklu devrine *tâç*'a ait ilk kayıtlardan biri *Gazneliler*'e aittir. *Beyhakî*, bir görgü şahidi olarak, *Sultan Mesud*'un müzeyyen ve muhteşem altın tahtının üç yılda imal edildiğini yazdıktan sonra, gene muhteşem *tâç*'ının altın bir zincire bağlı olduğunu ilave eder¹⁰⁴. Eski İran hükümdarlarının ağır *tâç*'larının altın bir zincirle tavana bağlı olduğu malumdur.

Selçuklular'da *tâç*'a dair ilk kayıtları halifelerin sultanlara verdikleri *tâç*'lar dolayısıyledir. Abbâsî halifesi, *Tuğrul Bey*'e, diğer hâkimiyet alametleri yanında bir de *tâç* vermişti. Bu *tâç*, sultanın başına konuldu¹⁰⁵. Daha sonraki yıllarda, taht mücadeleleri sırasında Nizâmî köleleri, *İsfahan*'da *Berkiyaruk*'u himaye ettiler. Bir gece, şehirden çıkarak ona atabeklik yapmış olan *Gümüş-tigin Candar*'ın yanına getirdiler. Oda, onu, *Rey* şehrine götürüp tahta oturttu. *Rey* şehrinin reisi olan *Ebu Müslim Ravendî*, kıymetli taşlar ve altınla işlenmiş saltanat tacını *Berkiyaruk*'u başına koydu. Böylece onun sultanlığı kesinleşmiş oldu¹⁰⁶.

Irak Selçuklu sultanı *Mesud*'a, 1133 yılında Abbasi halifesi tarafından taç verildi. Halife, *Mesud*'un başına murassâ bir taç koydu, boynuna ve koluna halkalar taktı. Huzurunda bir kürsüye, yâni *taht*'a oturttu. Bu, onun halife tarafından sultan olarak tanındığının bariz delilidir. *Mesud*, halifeye, itaat edeceğini bildirdikten sonra, halife, kendi eliyle ona iki *kılıç* kuşattı ve iki *sancak* verdi¹⁰⁷.

Türkiye Selçuklu sultanı *Mesud I* (1116–1155) ölümünün yakın olduğunu hissedince, oğlu *Kılıç Arslan*'ı *Konya*'da sultan ilan etti. Diğer oğullarını da, ona tâbi *melik* olarak başka vilayetlere tayin etti. *Mesud*, bütün devlet erkânı ve beylerin katıldığı törende, bizzat tahttan inerek oğlunu çıkardı ve başına *tâç* koydu¹⁰⁸.

Bayrak, her hükümdarın sembolü olan renkte olan bir alamettir. Abbasi halifesi, *Besasirî*'ye karşı tertip ettiği birinci seferden dönen *Tuğrul Bey*'i büyük bir törenle kabul ettiği zaman, ona *taç*, *kılıç*, *hilat*, *gerdanlık* vs. ile beraber Abbasi Halifeliği'nin sembolü olan renkte bayraklar ve Türkler'in alameti olan kırmızı renkte bayraklar vermişti. Bütün bu bayraklar, halifelik sarayını selâmlık salonunda dikilmişti. Kapılardan çıkarılırken kırılmamaları için pencerelerden çıkarıldı. Tabiatıyla bu bayraklar, çekildikleri yerin hâkimini işaret ederler. *Tuğrul Bey*, *Tekrit* şehri ileri gelenleriyle anlaştıktan sonra, halk burasının *Hahfe*'nin ve *Sultan*'ın hakimiyetine geçtiğinin alameti olarak kaleye çekilmek üzere *siyah bayrak* istediler. Sultan bu isteği yerine getirdi¹⁰⁹.

Türkiye Selçuklu sultanı *Alâü'd-din Keykubâd I.* ın bayrağının sarı renkte olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁰.

Hârizmşâhlar'a gelince. *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh*'ın bayrağı *siyah* renkte idi. Esasen, *Hârizmşâh bayrağı*nın *siyah* olması hükümdarların, kendilerini, *siyah bayrağı* olan *Sultan Sancar*'ın ölümünden sonra *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'nun meşru varisi olarak görmelerinden ileri geliyordu¹¹¹.

Oğuzlar'ın *Begdili* boyuna mensub oldukları anlaşılan *Hârizmşâh* sultanlarının bayraklarının bu boya mensub damganın bulunduğu ve hükümdarların isim ve lakaplarının bayrakları üzerinde yazıldığı tahmin edilebilir¹¹².

Hükümdarın bayrağı, seyahatinde, sefer esnasında ve savaşta bayrakdar veya bayrakdarlar tarafından taşınırdı. *Celâlü'd-dîn*, hanedanını ve kendisini temsil eden bütün unsurlar gibi, bayrağına da önem veriyordu. Sultan , *Moğollar*'a mağlup olduğu *İsfahan savaşı*'nda et-

rafındaki sancakدارlardan birinin kaçmağa teşebbüs etmesi üzerine, derhal onu yakaladı ve bir mızrak darbesi ile öldürdü¹¹³.

Diğer taraftan, yurttaşların hanedan üyelerine *bayrak hediye etmesi* adeti vardı. *Bayrak vermek*, düşmana karşı hanedan ile halkın dayanışmasını sembolize ediyordu. Gerçekten, sultan *Alâü'd-dîn*'in ölümünden sonra *Abiskûn*'dan *Hârizm*'e doğru yola çıkan veliaht, *Celâlü'd-dîn* ve kardeşleri *Ak-Şah* ile *Uzlag-Şâh*'a halk yol boyunca hayvan ve silah ile beraber *bayrak* da vermiştir¹¹⁴.

Tuğ, eserini Selçuklu devrinde yazan Mahmud Kaşgarî tarafından şu şekilde açıklanır: “*Tuğ, sancak dokuz tuğluk han veya hakan her nekadar vilayeti çok, payesi yüksek olursa olsun tuğ dokuzdan artık dlamaz. Çünkü, dokuz sayısıyla uğurlanırlar. Bu tuğlar turuncu renkte ipekten veya kumaştan yapılır. Bunu da uğur sayarlar. Beçkem alamet ise, savaş günlerinde yiğitlerin alamet olarak takındıkları ipek parçası ve dağ sığırı kuyruğu. Oğuzlar buna perçem derler*”¹¹⁵. *Tuğ* ve— biraz aşağıda göreceğimiz— *davul*, birbirinden ayrılmayan iki önemli semboldürler. Göktürk devrinde, savaştan ve büyük törenlerden önce “*hanlık otağı*” kurulur, sonra *tuğlar* dikilir ve *davullar* vurulur. *Eski Türkler*, “*Tuğ vuruldu*”, deyimini hanlık davullarının vurulduğu anlamına kullanıyorlar idi. Kağan, yeni tâyin edilen komutan ve beylere belirli sayıda *tuğ* verir. Bir Türk devleti yıkıldıktan sonra bile, vaktiyle Türk kağanından *tuğ* almış olan boylar, bunları, komşularına karşı bir “üstünlük ve imtiyaz” sebebi olarak kullanmışlardır¹¹⁶.

Harizmşahlar'da hükümdarın at kılından yapılmış yedi adet *tuğ*'u olduğu bilinmektedir¹¹⁷.

Mısır Memlukları devletinde, hükümdarın at kılından yapılmış bir *tuğ*, ipekten yapılmış ve üstüne hükümdarın ismi ve lakabı yazılmış, sırma ile işlenmiş, sarı renkteki çok süslü bayrağına “*Sancak-i Sultanî*” denilirdi¹¹⁸.

Davul veya *nevbet*'e gelince, *Nebbet*, hükümdarlık sarayının kapısı veya saltanat çadırı önünde, devlet bandosunun konser vermesidir¹¹⁹.

1066 yılında, Harizm ve ötesine sefer yapan *Alp Arslan*, şüphesiz konakladığı yerde, belkide çadırda, “*meclis-i hass*” da sarhoş iken, kendi davulundan sonra başka bir davul sesi duydu. “*Bu nedir?*” diye sordu. Kendisine “*Tâcu'l-mülûk* (Hazereshb)'un *davuludur*” dendi. Bunun üzerine sultan: “*Hezârerb'de kim oluyor ki, izinsiz bu işi yapıyor?*” dedi. Sultanın bu sözü üzerine, huzurda bulunan Hezâreshb kırıldı. Ertesi gün, Selçuklu hükümdarı kendisini hil'at'ledi ve özür diledi.

Nitekim, *nevbet* çalmanın ancak metbû hükümdarın müsaadesiyle mümkün olduğuna dair şu dikkate şayan misale sahip bulunuyoruz: Vassal hükümdarlardan *Fazlaveyh*, *Hemedan*'a gelerek Sultan'a kardeşi *Kavurd*'tan şikayete bulunulduğu zaman, Sultan'ın ikramına ve hil'at'lerine nail olmuştu. Sultan, ona kapısının önünde namaz vakitlerinde, yâni her halde *günde beş defa davul çalmsını* emretmiti. Bu bir vassal hükümdara gösterilen pek nadir bir iltifat idi ki, bir istisnadır. Çünkü, vassal hükümdar *günde üç defa nevbet* çaldırabilirdi¹²⁰.

Nebbet takımı, tabiatıyla hükümdarın gezilerinde, ona refakat ediyordu. *Alâü'd-dîn Keykubad* kendisini *Konya*'da ziyarete gelen *Halife Nâsir*'ın elçisi *Şeyh Şihâbü'd-dîn Sühreverdî* ile birlikte şeyhin refakatinde gezinti yaptı. *Çetr* ve *sancak* gibi, hâkimiyet alametleri meyanında *nevbet takımı* da sultanı izlemidir¹²¹.

Aksarayı, *Türkiye Selçukluları*'nın gelişme devri hükümdarlarından *Süleyman Şah II*'nin *günde üç nevbet* çaldırıldığını¹²² daha sonraki devirlerde İlhanlı tahakkümü altına giren diğer Selçuklu sultanlarının –metbuları gibi– *beş nevbet* çaldırdıklarını yazar¹²³. Meselâ, *Kılıç Arslan IV*” *beş nevbet-i padişahlı*” çaldırdı¹²⁴. Salatanat üzerinde hak iddia edip, bir ara *Konya*'da tahta çıkan *Cimri*'de *beş nevbet* çaldırmıştır.¹²⁵

Hârizmşah sultanı Alâü'd-dîn Mehmed ise, namaz vakitlerinde çalınan *günde beş nevbeti* kaldırdı. *Beş nevbet* usulünü, her biri bir kıtaya hükümdar olarak tayin ettiği oğullarının veya müsaadesi tahtında *melik*'lerin saraylarında uygulanacaktı. O, kendisi için yeni bir *nevbet* sistemi ihdas etti. “*Nebbet-i zulkarneyn*” denilen bu sisemde, *nevbet* güneş doğarken ve batarken olmak üzere iki defa çalınıyordu. Takımın, davulları altın kaplamalı, değnekleri inci kakmalı, diğer âletleri de bunlara uygun olarak mücevharatla süslü idi. Enstrümanları çalanlar parlak uniformlara bürünmüşlerdi. Sultan, ilk *nevbetin* sarayda rehîn veya mevkuf olarak bulunan hükümdarlar ve hükümdar oğulları tarafından çalınmasını emretmişti. Bunlar arasında, eski *Irak Selçuklu sultanı Tuğrul II*'nin oğlu, *Gurlular*'dan *Gıyâsü'd-dîn Mahmud*'un oğulları, *Bâmiyan* sahibi *Melik Alâü'd-dîn*, *Belh* valisi *İmâdü'd-dîn Ömer* ve oğlu, sultanın yeğeni *Erboz-Han*, vezir *Nizâmü'l-mülk Nâsirü'd-dîn* vardı. Hepsi yirmi kişi idi. Zira, davul sayısı yirmiyedi idi¹²⁶. Anlaşılabacağı gibi, sultanın durumu psikiyatrikidir. Bir buhranı, ifade etmektedir.

Alâü'd-dîn'in oğlu *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh* ise, *günde mutat beş nevbet* çaldırdı. Buna da “*nevbet-i zulkarneyn*” deniliyordu. Onun tâbilerinin *üç nevbet* çaldırdıkları anlaşılmaktadır. O devirlerin telakkisi

uyarınca, tâbi hükümdarın müsaade verilmedikçe *beş nevbet* çaldırması, metbuuna isyan olarak kabul edilirdi. Nitekim, Celâlî'd-dîn, *nevbet-i zulkarneyn* çaldırmağa teşebbüs eden bir tâbiini katlettirdi¹²⁷.

Diğer bütün hakimiyet sembolleri gibi, *nevbet* takımıda savaşda düşman tarafından imha etmek isteniyordu. 1379 yılında, Eretna hükümdarı *Ali Bey*, o zaman vezîri olan *Kadı Burhanü'd-dîn*'i yanına alarak Niksar hakimi *Tâcî'd-dîn Bey* üzerine gitti. Tedip hareketi, *Ali Bey*'in beceriksizliği yüzünden tam bir ricatle sonuçlandı. Ancak, *Burhanü'd-dîn* ordunun ağırlıkları ile *tablhaneyi* yağmalanmaktan güçlkle kurtarabildi¹²⁸.

Unvan ve lâkablar : Gazneli Devleti sultanı *Mesud*, 1035 yılında kendisini ziyaret eden Selçuklu elçileri vasıtasıyla gönderdiği fermanında *Dihistan*'ı *Çağrı Bey'e*; *Nesâ'yı*, *Tuğrul Bey'e*, *Ferâve'yi* *Musa Yabgu'ya* verdi. Mektuplarda, onlara dihkân (toprak asılzadesi) unvanı ile hitab ediliyordu. Gazneliler adeti gereğince valilere verilen *iki dilimli külah* (börk), *sancak*, *elbise*, Oğuz adetine göre, *at*, *eyer*, *takımı*, *altın kemer* gönderildi¹²⁹.

Büyük Selçuklu Devleti'nin başına geçtikten sonra, *Tuğrul Bey*, başlangıçta muhaberelede "el-emîrû-ecel" veya "el-melikü'l-celîl" unvanını kullandı. Halifenin (438 (1046-47) yılında gönderdiği bir elçi ise, Horasan üzerindeki hakimiyetini tastik etmesinden sonra, ilk defa bu yılda bastırdığı paralarda "es-sultanü'l-mu'azzam, şâhânşâh *Tuğrul Bey*, *Ebû Talib*" unvan, lakab, ad ve künyesini kullanmaktadır. Öyle anlaşıyor ki, Halife, kurulmuş olan *Selçuklu Devleti*'nin meşruluğunu tasdik ederken, *Tuğrul Bey'e* bu unvan ve lakabları da tevcih etmiştir; o da bunları bastırdığı paralara dercetmiştir. Halife'nin *Tuğrul Bey'e* yeni unvan ve lakabları göndermeğe devam ettiği, *Tuğrul Bey*'in teşekkür etmesinden ve hediyeler göndermesinden anlaşıyor (443 /1051-52). Sultan, Bağdad'a geldikten sonra, kendisinehalife tarafından şu lakaplar tevdi edilmişti: "*Rüknü'd-dîn Melikü'l-İslâm ve'l-Müslimîn Burhânu Emiri'l-müminîn*". Besasirî'ye karşı birinci seferinden zaferle dönen *Sultan*'ı kabul eden *Halife*, onun yukarıda sayılan k lakaplarına "*Melikü'l-marşık ve l-mağrib*" lakabını ilave etmişti.

Kardeşi *İbrahim Yinal*'in isyanını bastıran *Tuğrul Bey*, esir *Halife*'nin makamına iade edilmesi için Kureys'e yazdığı mektupta (451 /1059) sadece "*şâhan-şâhu'l-mu'azzam, melikü'l-marşık ve, l-mağrib, rüknü'd-dîn, gıyasü'l-müslimin, sultanu bilâdillâh, mugîsu ibadillah*" unvan ve lakaplarını kullanıyordu. Buna mukabil, kızını vermemekte direndiği için *Halife* ile her türlü muhabereyi kesen aynı Sultan, halife-

lik başkadısına yazdığı mektupta (453 /1061) bunlara ilâveten “*muhyu’l-islâm, halifetü’l-imâm yemîni halifeti’llâhi emir’il-müminîn*” lakaplarını kullanmıştı.

Tuğrul Bey’in unvan ve lakapları, tam olarak, *İbn Hassûl*’ün Sultan adına yazdığı kitapta bulunmaktadır: “*Sultanu’l-âlem, melikü’l-islâm, şâhânşâhü’l-ecelel-âzam, rüknü’d-din, giyâsü’l-muslimîn, bahâu dinillah, Sultanubilâdillah, mugisuibadillah Tuğrul Bey*”¹³⁰.

Alp Arslan’ın veziri *Nizâmü’l-mülk*’ün *siyâsetname* adlı eserinde verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, devletin mülkî ve askerî erkânının taşıdıkları lakaplar, yalnız devlet teşkilatında değil, uluslararası politik hayatta ve sosyal hayatta büyük roller oynuyordu. Gene, *Nizâmü’l-mülk*’ün verdiği bilgiye göre, unvanlar ve lakablar, hükümdarlara *Bağdad Abbasi halifeliği* tarafından merasimle tevcih ediliyordu. Bu hususu, diğе kaynaklar da teyit etmektedir. Meselâ, onun, *Alp Arslan* adına *Bağdad* camilerinde “*hutbe*” okutmasına dair epey malumata sahibiz: Adına *Bağdad* camilerinde hutbe okunması için yapılan talebe Halife tarafından verilen cevapta *Alp Arslan* “*Melik ’Adudu’d-devle*” unvan ve lakabıyla zikredilmektedir. Halbuki, birkaç gün sonra aynı Halife’nin verdiği emirle, *Bağdad* camilerinde *Alp Arslan* şu şatafatlı unvan ve lakaplarla zikrediliyordu: “*es-Sultanu’l-mu’azzam, şâhenşâhu’l-âzam, melikü’l-arab ve’l-acem, seyyidu-mülûki’l-ümem, ziyâü’d-din, giyâsü’l-muslimin, zahirü’l-imâm, kehfü’l-enam, ’adu’d-dud-devle, tâcü’l-mille, Ebû Şucâ’ Alp Arslan Muhammed b. Davud Burhanu Emiri’l-müminîn*”¹³¹.

Sultan Sancar devrine gelince, O, yeğeni *Mahmud*’u *Irak Selçuklu Devleti* başına getirdikten sonra, “Halifeler Tarihine göre, yapılan anlaşma ile *Sancar*’a “*Sultanu’l-a’zam, sultanü’s-selatin*”, *Mahmud*’a “*Sultanü’l-muazzam, Seyyidü’s-selatin*” unvanlarıyla hitab edilmesine karar verildi¹³². Ancak, zamanla siyasi konjonktürdeki dalgalanmalar sebebiyle unvanlar bakımından kararsızlık yaratan durumlar olmuştur. *Mahmud*, aralarında soğukluk olduğu zamanlar *Sancar*’ın yüksek hakimiyetini kabul ederek, sikkelerde onu, mütad olduğu üzere “*Sultanü’l-muazzam*” unvanı ile zikretti. Fakat, kendisi ne melik unvanına tenezzül etti. Ne de, sultanü’l-muazzam unvanını kullanmağa cesaret edebiliyordu¹³³.

Gene, *Sancar* kendisine “doğunun ve batının en büyük sultanı, demekle beraber “*İskender-i Sâni*” ikinci *İskender*” unvanını a da vermiştir¹³⁴.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu addedilen *Süleyman Şah*, İslâm kaynaklarında *melik*, bazı Bizans kaynaklarında *emir* olarak zikredilir. Ancak, *Süleyman* kendisini *sultan* olarak ilan etti. Süryânî Michael eserinde, Bağdad Abbasi halifesinin diğer hakimiyet sembolleri yanında sultan unvanını tevcih ettiğini yazar. Abbasi halifeleri, genellikle *Şii Fatımiler*'in manevî otoritelerini tanımama fırsat vermemek ve birbirine rakib sultanlar çıkararak nüfuzlarını arttırmak yoluna gidiyorlardı. *Anna Comnena*'da *Antalya* seferine çıkmadan önce, *Süleyman*'ın sultan unvanını aldığını kaydeder¹³⁵. Ancak, sultan unvanının metbu *Melikşah* tarafındanda teyidi gerekiyordu. Ancak, *Melikşah*, *Süleyman*'a *melik* olarak hitab etti¹³⁶. *Süleyman-Şah*, devletin kurucusu ve ilk sultanı selifi ile Anadolu Türkler'i arasına "Gâzi" lik payesini kazandı ve efsanevi bir hüviyet aldı. Gerçekten *Süleyman-Şah*, ilk Osmanlı yazarları tarafından Selçuklular'ın atası olarak gösterilmiştir¹³⁷.

Süleyman-Şah II'de halife tarafından sancak ve çetr ile birlikte sultan unvanı ile taltif edildi. Halife ona, *Tokat*'ta Melik iken kullandığı *melikü'l-kaahir* yerine, *sultanü'l-kaahir* unvanını da verdi¹³⁸.

İzzü'd-dîn Keykûvus I. için ise halife tarafından, türkçe *inanç bilge kutlu* lakabı kullanılmıştır¹³⁹. Yukarıda da gördüğümüz gibi, *Türkiye Selçukluları*'nda Orta Asya kökenli unvanlar vardı. Bu defa, arab menşeli bir halifenin Türk sultanına, türkçe unvan vermesi gibi bir vakıa ile karşışşıyayız. Bu durum, *Türkiye Selçuklu hükümdarlarının* eski İran menşeli unvanları yanında Türk unvanlarında rağbet ettiklerini gösterir. Gene, *İzzü'd-dîn Keykûvus*, Sinop'un fethini tamamladıktan sonra, dinî ve ticarî teşkilatlanmasını yaptı, imar ve emniyet işlerini düzenledi. Sonra, *Sivas*'a geldi. Seferde hizmet eden beyleri, hilatlar ile taltif etti. Kendisi de bu önemli fetih dolayısıyla "*Sultanü'l-Gâlib*" unvanını aldı¹⁴⁰.

Hârizmşahlar'da resmî muhaberatın bulunduğu münşeât mecmualarında *Tökiş*'e kadar, *sultan* unvanı geçmemektedir. Bazı vekâyınamelerde, daha önceki *Hâriümsahlar*'dan sultan olarak bahsedilmesi alışkanlık neticesi olabilir. Münşeât mecmualarına paralel olarak sikkelerde de sultan unvanı *Tökiş* ile başlamaktadır¹⁴¹. Tabiatıyla, *Alâü'd-dîn Mehmed* bu unvanı kullandı. Onun dikkati çeken diğer unvanları *Alp Uluğ*, *Sancar* ve *İskender-i Sâni*'dir. Birincisi, eski türk unvanlarıydan olması nedeniyle kayda değer. İkincisi, *Hârizmşahlar*'ın kendilerini *Selçuklular*'ın varisi saydıklarını gösterir. Kaldı ki, *Sancar* unvanı *Alâü'd-dîn Mehmed*'in en sevdiği bir unvandı. *İskenderi Sâni* yukarıda gördüğümüz gibi, sultan *Sancar*'ında kullandığı Yakın ve Orta Doğu

da müstemel bir hükümdar unvanıdır. Ancak, *Alâü'd-din*, halkın kendisine yakıştırdığı bu unvandan hoşlanmadı. Bu telakki, şüphesiz, onun yabancı kültüre karşı tepkisi olarak da yorumlanabilir.

Alâü'd-din Mehmed'in 1220 yılındaki ölümü ile birlikte, devlet şiddetli *Moğol* darbeleri altında yıkıldı. 1224'den itibaren *Azerbeycan*'da *Celâlü'd-din Hârizmşah* tarafından yeniden kuruldu. 1220-1224 yılları arasında Hindistan'da bulunduğu sırada Abbasi Halifesi ona, sultanın dönünde olan hakan unvanı ile hitab etti. *Celâlü'd-din* halifeye, kendisine *sultan* unvanı tevcih etmesi için boşuna gayretler sarfetti. Hilafet makamı, onun talebini yerine getirmedi. *Celâlü'd-din*, *Azerbeycan*'a geldikten sonra hilafet makamı ona *şehinşah* unvanını verdi¹⁴². Ahlat kuşatması sırasında gelen halifelik elçisi, *Celâlü'd-din*'e halife adını hilat-ı saltanat giydirdi. Halife yazdığı mektupta ona gene *şehinşah* unvanı ile hitab etti¹⁴³. *Celâlü'd-din* babasının kullandığı şatafatlı unvan ve lakabları kullanmadı. Bu hususta, *Nesevî*'deki şu kayıt dikkati çekmektedir: “*Ahlat*'ın zaptından sonra, sultana babasının kullandığı lakabları teklif ettim. O, bunu reddetti ve şöyle dedi: “Büyük pederimin kölelerinden birisi kadar bir ordu ve hazineye malik olsa idim, o zaman, münşim olmanız dolayısıyla size, benim için böyle bir tuğra-i tevki yazmanızı isterdim.” Ben utandım, sustum, Doğrusu şudur ki, o, babasının şevket ve azametinin onda birine nail olamamıştı¹⁴⁴” Halifenin, ona, *sultan* unvanı vermemesine mukabil, *Celâlü'd-din*'de bastırıldığı paralarda onun adını zikrettirmemiş, ancak kendisinin adının başına *sultan* unvanını koymuştur. Anadolu Beyliklerine gelince, hükümdara *ulu bey* deniliyordu. Gene, kitabeler ve hükümdarlar namına yazılmış eserlerde *emîr-i azam*, *sultan-ı mükerrem*, *sultan-ı azam* gibi lakablar vardır. Sikkeler de *sultan*, *sultan-ı azam*, *emir-i azam*, *emir-i kebir*, *emir-i âdil*, *çelebi* gibi unvan ve lakablar vardır¹⁴⁵.

Örnek olarak, *Eretna*'nın *sultan* unvanını kullandığını biliyoruz. Nitekim, o, 1343 yılında *Çobanlı Şeyh Hasan*'ın *Süleyman Han* kumandasında gönderdiği kuvvetleri *Sivas-Erzincan* arasındaki *Karanbük* mevkiinde yendi, *sultan* unvanını aldı. *Hutbe* okuttu ve *sikke* bastırdı¹⁴⁶.

Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in oğlu *İbrahim Bey* adına yazılan *Cevahirü'l-Esdaf* isimli tefsir kitabının mukaddimesinden, onun *Ebu'l-Feth* künyesini ve *Bezm-Rezm*'deki bir kayıttan *Çelebi* unvanını kullandığı anlaşılmaktadır^{146a}.

Şu hususu da belirtelimki, Anadolu Beyliklerinin başına bulunan hükümdarlar, genellikle, *sahibü'l-seyf ve'l-kalem* olarak anılmışlardır¹⁴⁷.

Nihayet, unvan bahsinde sultan unvanının kullanılışının uygulamasını görelim. *Artuklu Beyleri*, *emîr* ve *melik* unvanlarını kullanırlardı. XII. yüzyılda kitabelerine *sultan* unvanı vardır. Ancak, bu unvan ne resmen tanınmış ne de kendileri tarafından yabancı hükümdarlarla muhaberelerinde yazılmıştır. İlhanlı Gazan Han, *Necmü'd-dîn Gazi II.* ye *sultan* unvanını tevcih ettiğinde durum resmiyet kazandı^{147a}.

Hutbe : Hatib tarafından irad edilen hitabedir. Hutbenin Cuma ve bayram namazları ile yağmur ve küsuf dualarında sabit bir mevkii vardır. Cuma namazında, *hutbe*, namazdan evvel irad edilir. Diğer hallerde, namazdan sonraya bırakılır. İslamî bir müessese olan *hutbe* Allah'a hamd ile başlar. Bunu Peygamber'e salâvat takib eder¹⁴⁸. Selçuklu devri Türk devletlerinde bunları, sırası ile Abbasi halifesinin ve metbû devlet sultanının adlarının, unvan ve lakablarının zikr ve kendilerine dua takib eder. Nihayet, tâbi hükümdarlar bütün bunlardan sonra kendi, adı unvan ve lakablarını zikrettirebilirler.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu, geçici olarak kurulduğu zaman bile, *Nişapur*'da olduğu gibi, *Beyhak* kasabasında da *Tuğrul Bey* adına hutbe okunmuştur (1038) ¹⁴⁹. Daha sonra, 1055 yılında *Tuğrul*, Bağdad'a girmiş ve *Abbasi halifeliğini*, şii *Büveyh-oğulları*'nın nufuzundan kurtarmıştır. Bunun üzerine, halife kendi hakimiyetindeki yerlerde *Tuğrul Bey*'in adını da zikrettmeğe başladı. Ancak, 1063 de *Tuğrul Bey* ölün- lünce, halifelik divanından hatiplere çıkan bir emirle, adı hutbelerden çıkarıldı. Yerine de, hiç bir hükümdarın adı konmadı. Bu arada, halife, esas vazifesi olan vergi toplama işine devam eden Selçuklu mümessiline şu haberi gönderdi: “*Sen bu memlekette, ölen melik Tuğrul Bey tarafından nezarete memur edildin. Elini idareden çekip sükun için de oturursan otur; yoksa seni bu memleketten çıkarırım*”, Halife, ona ayrıca ağır söz- ler söyledi. Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, Abbasi halifesi, hutbeyi. *Tuğrul Bey*'in adına istemiyerek okutturmuştur. Ancak, kısa bir süre sonra *Tuğrul Bey*'in yerine tahta geçen *Alp Arslan* adına hutbe okutul- ması ve para bastırılması talebiyle *Bağdad*'da bir elçilik heyeti gönderdi. Halife, herhangi bir şart ileri sürmeden bu talepleri kabul etti ve Bağdad camilerinde *Alp Arslan* adına ilk hutbe, ölümü üzerine *Tuğrul Bey* adına okunan hutbenin kesilmesinden itibaren on ay kadar bir süre geçtikten sonra okutuldu. Adının, Bağdad camilerindeki hutbelerde zikredilmesinden hoşnut kalan *Alp Arslan*, halifeye çeşitli hediyeler takdim etti¹⁵⁰. Gene, *Alp Arslan* zamanında taht mücadeleleri sırasında müdddei *Kavurt*, Kirman'a dönerek daha önce *Tuğrul Bey* için olduğu gibi, *Alp Arslan* için *Firaz*'da hutbe okuttu. Arkasından kendi adını

zikrettirmeyi ihmal etmedi. Böylece, *Alp Arslan*'ın yüksek hakimiyetini kabul ettiğini gösterdi¹⁵¹.

Sultanların halfeler tarafından hutbelerde adlarının zikredilmesi, *Hârizmşahları* da kapsayarak hemen bütün Selçuklu devrinde bir mesele olarak devam etmiştir. Sancar devrinde de halife, sultan *Bağdad* sur-ları dışından hareket ettiği gün, bütün Bağdad camilerinde *Sancar*'ın adının kaldırılmasını emretti. Bu suretle, o, hem *Sancar* ile her türlü münasbeti kesmiş oluyor, hem de artık onu meşru hükümdar olarak tanımadığını ifa de ve ilan etmiş oluyordu. Hutbelerden *Sancar*'ın adı kaldırıldıktan sonra, yerine başkasının adının konulmaması, müstakil olarak telakki edilen *Irak Selçukluları Devleti*'nin, hükümdar namzedi Mesud adına bile *hutbe* okunmasını emretmemesi, ittifak muahedesi gereğince, vekil vasıtasıyla da idare etmiş olsa, *Irak*'ın halifeye bırakıl-masının manası daha iyi anlaşılıyor: Halife, *Irak*'da sembolik mahiyette de olsa, artık kendisinden başka hiç kimsenin siyasi hakimiyetini kabul etmediğini bu şekilde ilan etmiş oluyordu¹⁵². Bir süre sonra, siyasi den-genin değişmesiyle, halife, Bağdad halkının Selçuklu hükümdarının tebaası olduğunu kabul etti; Bağdad çevresindeki arazinin hakimiyetin-den feragat etti. Bunun üzerine, Ramazan bayramı günü, Bağdad ahalisi galeyana geldi, camilerde hatiplere hücum ettiler, minberleri kırdılar ve hutbe okunmasını engellediler. Asayiş, bizzat sağlamak is-teyen şahne sokaklarda görününce, halk onu linç etmek için üzerine yürüdü. Şahnenin askerleri ile halk arasında çarpışmalar oldu. Halktan yüzelli kişi öldü. Olaylar daha da genişlemek üzereyken şahne sultan Mesud'un omuzunda halifenin gâşiyesi olduğu halde Irak'a doğru yola çıktığını kendilerine güvenilmesi gerektiğini münadiler vasıtasıyla ilan ettirerek duruma hakim oldu¹⁵³.

Kendilerini *Büyük Selçuklular*'ın siyasi vârisi olarak gördüklerini, çeşitli vesilelerle belirttiğimiz *Hârizmşahlar*'da, *Bağdad*'da dünyevî hakimiyet kurmak arzusunda idiler. *Alâü'd-dîn Mehmed*, *Halife Nâsır*'a müraccat ederek Bağdad'da kendi adına *hutbe* okutmak istedi. *Kara-hutaylar*'ı mağlub ettikten ve *Maveraünnehr*'i kurtardıktan ve bütün civarı itaat ve tabiiyet aldıktan sonra *Hârizmşah*, bunu tabii bir hak olarak sayıyordu. Ona göre, arzda önce *Büveyhoğulları*'nın daha son-ra *Selçuklular*'ın hutbelerinin okunması iddialarına mesneddir. Başka bir deyişle, *Hârizmşah*, islâm âleminde önce Selçuklu sultanlarının hukuku olan sultan-ı islam'lığın kendilerine geçtiğini iddia ediyor ve hakimiyetlerinin Bağdad'da kabul olunmasını talep ediyordu. Ancak, talepleri 1211 yıllarından itibaren Halife tarafından reddolunmuştur.

Bunun üzerine, sultan *Nâsır*'ın yerine başka birini halife ilân etmek ve Bağdad'ı ele geçirebilecek planlar üzerinde çalıştı. Siyasî ve askerî ortamın olgunlaştırdığını zannederek, *Tirmizî* adında tanınmış bir seyyidi halife etti. 1217 yılında, büyük bir orduyu da *Bağdad* istikametine sevketti. Ancak, ordu yolda şiddetli bir kar fırtınasına yakalandı. Askerlerin çoğu dondular. Geri kalanlara civar kabilelerin saldırılarına uğradılar. Durumu *Hemedan*'dan takib eden sultan Horasan'a gitti. 1218'de *Merv*'de Abbasi hutbesini kaldırdı. Aynı zamanda verdiği emir gereğince, ülkelerinin bir çok yerinde *Nâsır* adına okunmakta olan hutbeye son verildi¹⁵⁴. Yukarıda gördüğümüz, gibi, daha sonra devlet yıkıldı ve *Alâü'd-dîn*'in oğlu *Celâlü'd-dîn Hindistan*'a ilticaya mecbur kaldı. Bu sırada , kardeşi *Gıyasü'd-dîn Pîr-Şah*, *İsfahan* ve civarında kendi adına *hutbe* okuttu. 1224'de, *Celâlü'd-dîn, Hindistan*'dan döndükten sonra, devletin *İran*'daki eski vassalarının ve kardeşinin itaatini sağladı. *Azerbeycan*, *Horasan*, *Irak-ı Acem* e *Mazenderan*'da kendi adına *hutbe* okuttu. Ancak, hutbede gene, Abbasi halifesinin adı zikredilmemesi için emir verdi. Bu emir, *Azerbeycan* ve *Arran*'da uygulandı. Gene, topraklarının büyük bir kısmı *İran*'da olan devletin bazı eyaletleri ise, halkın baskı ile hutbeyi halifenin adına okutmamışlardır.

Halife-sultanlar mücadelesi vesilesiyle gördüğümüz, devrin anlayışına göre, herhangi bir sultan, bir bölgenin hakiminden adına *hutbe* okutmasını isteyebileceği gibi, kendini zayıf hisseden bir devlette bir sultana müracaat ile hutbeyi onun adına okutmayı teklif edebiliyordu. Meselâ, *Alamut İsmailîler*'i, *Hârizmşâhlar*'a her sene vergi verdikleri halde, hutbeyi *Celâlü'd-dîn* adına okutmuyorlardı. Sultan, sahib-i divân-ı inşa *Nesevî*'yi, elçi olarak *Alamût* hakimine gönderdi ve babası sultan *Alâü'd-dîn* zamanında olduğu gibi hutbenin kendi adına okunmasını talep etti. Ancak, bu kabul edilmedi. Gene, *Celâlü'd-dîn*, Ahlat muhasarası sırasında itaatlerini arz etmeğe gelen, Amîd hakimi Melik Mesud ve Mardin hakimi Melik Mansur'un elçilerini kabul etti. Onlar kentlerine dönerlerken, fakih *Necmü'd-dîn Hârizmî*'yi beraber yolladı. Elçinin vazifesi, hutbede sultanın adını geçmesini sağlamaktı¹⁵⁵. Diğer taraftan, *Hârizmşâh*'ın ordularının *Azerbeycan*'a yaklaşmaları üzerine endişeye düşen *Atabek Özbek*, bir elçi göndererek hutbe ve sikkelerde onun adının zikredileceğini söyledi. Böylece, *Atabey*, sultanın metbuiyeti altına girmek istedi. Fakat, bu talebi kabul edilmedi. Çünkü, *Celâlü'd-dîn* bu ülkeyi fethedip, yeni kuracağı devletine merkez yapmak istiyordu¹⁵⁶.

Anadolu'da da, *Kadı Burhanü'd-dîn*, siyasî rakibi olan *Hacı Şad-geldî*'yi, karşılaştıkları savaşta yendikten ve ortadan kaldırdıktan sonra,

hükümdarlık mevkiine gelmek için kendisini kafi derecede güçlü hissti. Aslında o, *Emîr Ali Bey*'in küçük oğlu *Mehmed*'in mevcudiyetine rağmen, naibliğinden beri bütün hüküm ve nüfuzu eline geçirmiş, bir sultan gibi hareket etmişti. 1381'de, fiili olan bu duruma, resmî bir şekil verdi, adına *hutbe* okuttu ve *sikke* bastırdı¹⁵⁷.

Sikke : Altın, gümüş veya bakır üzerine damga veya nakış basmak için hazırlanmış demir kalıp, bir maden üzerine basılmış bir damga veya nakış veya basılmış madenî para demektir.

Gazneliler'i n 993-995 yılları arasında bastırdıkları sikkelerde, *Sâmânî Nuh II*. nin adı vardır. Gene, *Gazneli Mahmud*'un *Nişapur*'da bastırdığı sikkelerde, *Seyfü'd-dîn devle* unvanı vardır. Ayrıca, hanedanın sembolü olduğu alaşılan bir *kılıç* da hakkedilmiştir. Mahmud'un sikkelerinde *sultan* unvanı yoktur. *Gazneliler*'de bu unvan, yalnız İbrahim (1059-1099) sikkelerinde vardır.

Sultan unvanının sikkelerde daimi olarak kullanılması *Büyük Selçuklular* ile başladı¹⁵⁸. *Tuğrul Bey*, görünüşe göre, ilk parayı Dandekân meydan muharebesi (1040)nden iki yıl kadar sonra bastırmıştır. (1045-46) yılına kadar (bu yıl dahil) bastırdığı paraların arka taraflarında "*el-emîrül-lecel*" veya "*el-emîrül-seyyid*" unvanın kullandığı halde, (1046-47) yılından itibaren sikkelerinde "*es-sultanu'l-muzzam, şâhanşâh*" (bazan buna *el-ecel* kelimesi ilave edilir) gibi unvanlar ile "*ebu Talib*" künyesini kullanmağa başladığı görülür. Öyle görünüyor ki, ısrarlı taleplerine Halife tarafından muvafakat edilmesinden sonra *Tuğrul Bey* sikkelerine bu unvanları ve künyeyi koydurmuştur. (1050-51) yılından itibaren, bunlara bazan Halife'nin verdiği gördüğümüz "*Rüknü'd-dîn*" lakabı ilave edilir. *Besairi*'ye karşı yapılan birinci seferden dönüşte Halife'nin sultana verdiği "*melikü'l-marşık ve'l-mağrib*" lakabını ihtiva eden *sikke* bize kadar sadece bir adet gelmiştir; o da (1063) tarihlidir.

Tuğrul Bey'in bastırdığı paraların yüz tarafında sadece "*el-kâim Bi-emrillah*" adı; nadir olarakda bununla birlikte "*emîrül-müminin*" lakabı geçer. Görülüyor ki, müstakil bir devletin hükümdarı olan *Tuğrul Bey*, sikkelerinde sadece Halife'nin adını zikrettiği halde, tâbi hükümdarlar kendi ad, unvan ve lakablarını Halife ve metbû hükümdar *Tuğrul Bey*'den sonra zikretmek şartıyla para bastırabilirlerdi. Görüldüğü gibi, bir tâbi devletin tâbilikten çıkması için, metbû adına okunan hutbeyi kesmesi ve sikkelerden metbu'nun adını ve unvanını çıkarması kafi idi. Gene görülüyor ki, *Tuğrul Bey*'in, muhaberelede veya hutbelede geçen bütün unvan ve lakapları sikkelerde yer almaktadır¹⁵⁹. *Tuğrul*

Bey'in haleflerinin bazı sikkelerinde ok-yay işaret vardır. Bu, Selçuklular'ın *Oğuzlar'ın Kınık boyu*'na mensub olduklarını gösteren işarettir¹⁶⁰

Anlaşılabileceği gibi, sikkeler devletler arasındaki metbuluk - tâbîlik münasebetlerinin zaman içindeki seyrini takip etmemize imkan vermeleri bakımından da kıymet ifade ederler. *Sultan Sancar* ve tâbîî *Mahmud*'un darbettirdikleri müşterek sikke gibi, bu çeşit ilk sikke, 514 tarihini taşımaktadır. Sikkenin ön tarafında mutad olduğu üzere nâlifinin -yani *Müsterşid*'in- adı ve lakabı, arka tarafında ise *Muizzü'd-dünya* ve *ve'd-dîn Sancar* ve veliahtı *Mugisü'd-Dünya ve'd-dîn Mahmud* şekilleri altında metbu (Büyük Selçuklu) ve tabî (Irak Selçukluları) hükümdarlarının ad ve lakabları hakkedilmiştir¹⁶¹.

Bilindiği gibi, *altın sikke* beynelminel tedavül kabiliyetini haizdir. *Türkiye Selçukluları*'nın ilk altın sikkesi *Kılıç Arslan II*. (1156-1192) devrinde basılmıştır. Ancak, *Alâü'd-dîn Keykubâd I*. in bastırduğu altın sikkeler yalnız *Türkiye*'de değil, Orta ve Yakın-Doğu'da da tedavül ettiler. *Sikke-i alâi* veya *sikke-i Keykubâdi* olarak tanınan bu altınlar çok itibarda idi¹⁶².

Hârizmşahlar'da ilk sikkeyi *Atsız* (1127-1156) bastırdı. İlk altın sikkeyi ise oğlu *İl-Arslan* (1156-1172) darbettirdi. Üzerinde, *Halife Muktefi*'nin de adı bulunmaktadır. *Alâü'd-dîn Mehmed*'in sikkeleri üzerinde *Kadirî*, *Sancarî*, *Sikâdarî*, *Mansurî* gibi lakablar vardır¹⁶³. *Celâlü'd-dîn Hârizmşah*'a gelince. Devrin geleneğine uyarak *altın*, *gümüş* ve *bronz* üç çeşit sikke bastırmıştır. Onun, *Hindistan*'da bulunduğu sırada darbedilmiş herhangi bir sikkesine rastlanılmamıştır. Yükarıda da belirttiğimiz gibi, Abbâsî halifesinin ona *sultan* unvanını tevcih etmemesine rağmen o, sikkelerinde bu unvanı kullandı. Halifenin ad ve lakablarını da kendi meskûkatında zikrettirmedi¹⁶⁴.

Anadolu Beylikleri'nden *Menteşe-oğulları*'nda, *gümüş sikkeler* darbettirmişlerdir. *Anadolu*'da Osmanlı hakimiyetinin şiddetlendiği zaman onların metbuiyetlerini tanıdıklarını gösteren, zayıfladığı zaman müstakilliklerine işaret eden bu sikkeler, elimizdedir. 1415 yılında, *İlyas Bey* kendi adından başka, Osmanlı sultanınınkininde zikredildiği paralar bastırdı. 1421 yılında ise, Osmanlı sultanı *Çelebi Mehmed* öldüğünde, Osmanlı sarayında rehin bulunan iki *Menteşe* prensi memleketlerine döndüler. Bu sırada, *İlyas Bey* de öldü Yerine geçen oğlu *Leys*, üzerinde Osmanlı hükümdarının isminin zikredilmediği sikkeler bastırdı¹⁶⁵. *Menteşe-oğullarının* sikkeleri arasında, Avrupa ülkeleri ile yapılan ticarette kolaylığı temin etmek için darbettirilen latin lejandlı *gümüş sikkeler* de vardır. Resim tarafından tahtunda oturan taçlı, asah ve im-

paratorluk küreli bir hükümdar, diğer yüzünde bu damgayı bilhassa örnek olarak kullanmış bir neoplitanik *Gigliati*'nin tezyinatlı haçı resmedilmiştir¹⁶⁶.

Kılıç: Yukarıda gördüğümüz gibi, *kılıç* Gazneli sikkelerinde de görülen bir semboldür. *Büyük Selçuklular*'da da *kılıç*'ı halifenin sultana taktığı görülür. 1060 yılında *Tuğrul Bey*, Abbasi Halifesi'ni *Nehrevan*'da karşıladı, son derece hürmet gösterdi, hediyeler takdim etti. Sultana dua ve teşekkür eden Halife, belindeki *kılıç*'ı çözdü ve ona kuşattı: "*Halifelik sarayını terk ederken, bu kılıçtan başka bir şeyim kalmamıştı, onu kutlu saydım*" dei¹⁶⁷. Yukarıda, Halifenin Irak Selçuklu sultanı *Mesud*'ta taç verdiğine değinmiştik. Aynı merasimde Halife, *Mesud*'a kendi eliyle *iki kılıç* kuşattı ve *iki sancak* verdi¹⁶⁸.

Kılıç, sultan tarafından veliaht tayin edilen şehzadey eade tevdi edilir. *Hârizmşah İmaratorluğu*, *Cengiz Han*'ın ordularının şiddetli hücumları altında yıkılırken *Sultan Alaü'd-dîn Mehmed*, payitaht *Gürgenç*'den *Hazar Denizi*'ndeki *Abiskûn* adalarından birine kaçtı. Ölmeden evvel, müşkül şartlar altında oğulları *Celâlü'd-dîn*, *Uzlak* ve *Ak-Şah*'ları çağırdı. *Celâlü'd-dîn*'in beline *kılıç* taktı ve şunları söyledi: "*Hükümdarlığın bağları gevşedi, hanedanın temeli kuvvetle sarsıldı, yıkılma tehlikesini gösterdi. Düşmanımızın hareket vasıtaları kuvvetlendi, İmparatorluğu pençesine aldı, istediği gibi dişliyor. Mengüberti'den başka intikamımı alacak bu hakareti silecek oğlum yoktur. Onu halef olarak tayin ediyor, itaat ve sancağı altında toplanmanızı istiyorum*"¹⁶⁹.

Çetr: Kabullerinde, seyahatlerinde ve sefer sırasında, hükümdarın başının üzerinde tutulan hükümdarlık şemsiyesidir. Bir mızrağa takılı olan *çetr*, ipek, atlas veya altın sırmalı kadifeden yapılır.

Tuğrul Bey'in *çetr*'i kırmızı idi. O, üçbin süvari ile Nişapur'a geldiğinde başının üzerinde kırmızı renkli ipek kumaştan yapılmış bir *çetr* bulunuyordu¹⁷⁰.

Alp Arslan devrinde *Kutalmış* ile yapılan taht mücadeleleri sırasında vukubulan olay *çetr*'in fonksiyonunun işareti eder. *Alp Arslan* ordusunun merkez kesimindeki kumandanlardan Sungarca hücumu geçerek, melik *Kutalmış*'ın *çetr*'ini ele geçirdi ve bayraklarını yere düşürdü. Bundan sonra, *Kutalmış*'ın ordusu bozguna uğradı¹⁷¹.

Türkiye Selçuklu tarihine ait kaynaklarda da *çetr-i cihangir-i saltanat*, *çetr-i mansur*, *çetr-i şehinşah*, *çetr-i hümayun* tâbirleri geçer. Gene, *ukab-ı çetri humayun* da denilmektedir. *Ukab*, İslamiyetin geliştiği devrelerde kullanılan bayraklardandır. Rengi siyâhtı ve bu bayrağa

karakuş deniliyordu. Türkiye Selçuklularının *çetr*'ide siyahtı. *Alâü'd-dîn Keykubâd I.* devrinde *çetrin* siyah olduğunu biliyoruz. *Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev II*, *Emir Sadü'd-dîn Köpek*'in tavsiyesiyle *çetrin* siyah olan rengi maviye çevirtirmiştir.

Hükümdar çetrleri, ölümlerinden sonra muhafaza ediliyordu. *Cimri isyanı* ve *Karamanoğlu Mehmed Bey'in Konya'yı* zaptı sırasında *Alâü'd-dîn Keykubâd*'ın türbesinde bulundurulmuş hakimiyet sembolü olarak *çetr*'i kullanıldı. Daha sonra, *Cimri*'in mağlubiyeti üzerine bu *çetr*, Selçuklu emirlerinden *Alâmü'd-dîn Kayser* tarafından ele geçirildi ve *Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev III.* e teslim edildi.

Diğer hakimiyet sembolleri gibi, *çetr*'de Abbasi halifesi tarafından sultanlara veriliyordu. Halife Nasır, *hil'at*, bayrak v. s. meyânında *Süleyman-Şah II.* ye *çetr* de göndermiştir. *Süleyman-Şah* devrinde *Gürcüler* ile yapılan bir savaşta elinde hükümdarın *çetr*'i *çetr-dâr*'ın atının ayağının bir çukura girmesi üzerine *çetr* ve *çetirci* yere düştüler. *Çetr*'in yere düşmesi bozgun alameti olarak anlaşıldığı için Selçuklu ordusu geri çekilmiştir.

Genellikle *çetr*'in tepesinde hilâl bulunur. Zira, *çetr* ile ilgili olarak *mağçe-i çetr* ve *mağçe-i tuğ* gibi tâbirler vardır. Bu sonuncudan tuğ'larında üst kısmında hilal'in resmedildiği anlaşılabılır¹⁷².

Tiraz: Hükümdarların ve devlet ileri gelenlerinin sanatkarane sırma işlemelerle ve şerit halinde kenar yazılarla süslenmiş elbisesi ve elbise ve kumaşların dokunduğu imalathane anlamındadır. İslamiyetten önceki devirlerde, İran hükümdarları, elbiselerinin kenarlarını hükümdarların resimleri veya bunun için hususi olarak yapılmış şekil ve nakışlarla süslüyorlardı. Ancak, islam hükümdarları tirazlarının üzerine sadece isimleri, unvan ve lakablarını taşıyan kitabeler koydurdular. *Tiraz*, İslâm devletlerinde, Emevîler'den itibaren görülmüştür¹⁷³. *Narşahi*'nin bir görgü aşahidi olarak yazdığına göre, X. yüzyılın ortasında, Buhara bait 'üst-tiraz'larını Abbasi halifeleri giyerlerdi¹⁷⁴.

Büyük Selçuklular'da da tiraz, tâbi hükümdarlara, devlet erkanına, yabancı devlet elçilerine ve onlar vasıtasıyla hükümdarlarına verilen ve hil'a adını alan hediyeler manzumesinin en mühim unsurudur. Hükümdar tarafından herhangi birine tevcih edilirse hil'at denilir. Eğer hil'at, Abbasi halifesi tarafından verilmişse, bu takdirde hem kurulan devletin meşruluğunun halife tarafından tanınması, hemde hil'at verilen hükümdarın Halife'nin yüksek manevi hakimiyetini kabul etmesi manasına gelir. Abbasi halifesi, *Büveyh-oğulları*'nın emiri *Arslan Besasiri*'ye karşı yaptığı ilk seferden döndükten sonra, kabul ettiği *Tuğrul*

*Bey'e yedi hil'at giydirilmesini emretmişti. Tuğrul Bey'in kendisi için imal ettirdiği tıraz'ların ise sembolü olan kırmızı renkte olduğu şüphesizdir*¹⁷⁵.

Sultan Alp Arslan tahta geçtiğinde Abbâsî Halifesi'ne bir elçi göndererek hutbe okutulmasını, para bastırılmasını ve kendi alametlerini taşıyan hil'atlar imal edilmesini istedi. Halife ilk iki talebi kabul etti. Üçüncü talebe, şu cevap verildi: "Hil'atların imali gerekli sanayi tesislerinin ve aletlerin hazırlanmasına bağlıdır. Bu da uzun zamana ihtiyaç gösterir. Ayrıca, lüzumlu tesislerin temini ve işletilmesi için paraya ihtiyaç vardır. Halbuki halifelik hazinesi boştur. Maksat acil ise sultana hil'atların unsurlarından olan fereciyye, sarık (imame) ve sancak (liva) gönderilmiştir." Bu bilgiden anlaşıldığına göre, bir sultanın sembolü olan renkte, üzerinde unvan ve lakabları yazılı olan halifenin hediyesi hil'atların imalathanesini kurmak ve imal etmek halifeye ait bir hak-tır¹⁷⁶. Ancak, sultanların kendileri için imal ettirdikleri tırazları saray imalathanelerinde yaptırdıkları muhakkaktır. Nitekim, *Türkiye Selçuklu* sarayında veya müstemilatında tıraz imalathanesi vardır. Bu devletin son sultanlarından biri olan *Alaü'd-dîn Keykubâd III.* ün bir tırazı, *Lyon dokuma müzesi*'ndedir. Altın sırmalı diba olan tırazın kenarlarında, yazı şeridi bulunmaktadır¹⁷⁷.

*Hârizmşâh Atsız'da Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun tabiliğinden çıkarak, Karahıtaylar'ı metbu tanıdığına, Nişapur halkına hitaben bir nevi "mesaj" yayınladı. Oldukça uzun olan metin, şu şekilde sona ermektedir: "Horasan'da her yerde itaat ve tabiiyet yolunda yürümüşlerin başına ne geldiğini ve Nişapur sakinleri, şeyhlerine ve ayanına ve bütün halkına karşı iyi niyetimiz olduğunu bilsinler. Eğer kendi evlerinde kalmayı ve şehirlerinin harap olmamasını ve mesut olmayı istiyorlarsa bizim hakimiyetimiz lehine çalışmalıdırlar. Hâce reisi, bu fermanı okuması ve meşâyih ve âyânı nezdimize göndermesi için yola çıkardık. Ta ki, bir karar versinler ve bu fermanı okur olumaz hutbeyi, sikkeyi ve tıraz'ı benim adıyla süslesinler"*¹⁷⁸.

Anlaşılabileceği gibi, *Nişapur* halkının *tıraz* imal edip sultana hediye etmeleri bahis konusu olumamalıdır. *Atsız*'ın, burada kast ettiği, unvan ve lakablarının ve dolayısıyla hakimiyetinin halk tarafından benimsenmesini ve dolayısıyla hakimiyetinin tanınmasını istemiş olmaktadır.

Yüzük: Sultanların kendileri için imal ettirdikleri *yüzükler*, aynı zamanda, iktidarını icraya mahsus bir hâkimiyet semboldür. Sultanın yüzüğünü geçici olarak verdiği bir kimse onun adına icrai yetkiler kullanabilir. *Tuğrul Bey*, halifenin kızını istediğine önce red cevabı ile

karşılaştı. Bunun üzerine uygulanan muhtelif baskı tedbirleri arasında, halifenin karısı olan Selçuklu prensesi Arslan Hatun'un, helifelik sarayından *Bağdad*'daki Selçuklu hükümet sarayına getirilmeside vardı. Sultan, yüzüğünü veziri *Amîdü'l-mülk Kundürî*'ye vererek onu selahiyetli kıldı. Bu yüzük, altın ve gümüşten mamul, iki dirhem bir mücevherdi¹⁷⁹.

Hükümdar teb'aa arasında hediye teatisinin yaygın olduğu o devirlerde *Tuğrul Bey*'e yüzük hediye edildiğini de görüyoruz. O'nun Hemedan'ı ziyareti sırasında veziri ile birlikte elini öptüğü üç din ulemasından biri olan Baba Tahir, parmağından çıkardığı yüzüğü, "adalet ve ihsan" ilkelere sadakatle tatbik edeceğini vaad eden *Tuğrul Bey*'in parmağına taktı¹⁸⁰.

Büyük Selçuklu sultan Sancar'ın meliklik döneminde, bir köle, "onu gaflete düşürerek" parmağındaki yüzüğünü aldı. Kapıcılara herhalde yüzüğü göstererek, sultan tarafından önemli bir iş için geldiğini söyleyerek *Vezir Sadrü'd-din*'in odasına girdi ve onu öldürdü. Olayı duyan duyan *Sancar*'da, köleyi derhal katlettirdi^{180a}.

Türkiye Selçukluları devrinde de *Gıyâsü'd-din Keyhüsrev II.* nin yüzüğünü temin eden Emîr *Sâdü'd-din Köpek*'in bir emiri öldürttüğünü biliyoruz. *Köpek*, *Tacü'd-din Pervaneyi* bertaraf etmeğe karar vermişti. Söylenişine göre, *Tacü'd-din*, *Antalya*'dan ikta olan *Ankara*'ya giderken *Akşehir*'e uğramış ve burada *Harput Melikine* mensub bir hanende ile gayrimeşru ilişkilerde bulunmuştu. Bunu duyan *Köpek*, derhal o halvalinin imam ve kadılarına aşvurdu. Bu suçun şer'an nasıl cezalandırılması gerektiği hususundaki fikirlerini sordu. Hepsisi de, şer'iata göre bu suçun recm ile cezalandırılması gerektiğini söylediler. Bu fetvaları alan *Köpek*, *Kayseri*'ye geldi ve durumu sultana arz etti. Sultan, fetvaları görünce, *Tâcü'd-din*'in şeriat hükmüne göre cezalandırılması ve emlakinin müsadere edilmesi için ferman verdi. *Köpek*, ferman hükmünü infaz için sultanın yüzük'ünü parmağına taktı. *Ankara*'ya gitti ve *Tâcü'd-din*'i tutukladı. Hükümdarın fermanını, mahallî ulema ve ayanın huzurunda ona duyurdu. Sonra, suçlu şehrin meydanına götürüldü, göbeğine kadar toprağa gömüldü. *Köpek*, son nefesini verinceye kadar *Tacü'd-din*'i halka zorla taşılattı. Bu şekilde idam, yani *recm* edilen *Tâcü'd-din Pervane*'nin bütün emlakı kaydedildi ve saltanat hazinesine nakledildi¹⁸¹.

Kadı Burhanü'd-din'in de, hükümdarlık yüzüğü'nü muhtelif vesileler ile kullandığını biliyoruz. O, Amasya emiri *Şadgeldi*'nin oğlu emir *Ahmet Bey* ile karşılaştığında bozguna uğradı. Düşman taaruzu sıra-

sında, *Burhanü'd-dîn* bir ara attan düştü. Etrafindakilerin yardımı ile atına tekrar binmeğe ve son bir hamle ile muhasara hattını yararak kendini kurtarmağa muvaffak oldu. Ancak, çarpışmalardan kaçan askerin verdiği bozgun haberi *Sivas*'ta panik havası yaratabilirdi. Buna engel olmak için ayanındaki süvarilerden birini derhal *Sivas*'a gönderdi. Halkın itimat etmesi için *yüzük*'ünü ona verdi. Daha sonra *Sivas*'a gelen *Burhanü'd-dîn*, halkın sevinç gösterileri ile karşılaştı¹⁸².

Kadı Burhanü'd-dîn, ölümü ile sonuçlanan savaşın son safhasında da *yüzük*'ünü kullandı. *Akkoyunlu Kara-Yülük Osman Bey*'in ani taaruzu karşısında *Burhanü'd-dîn*'in kuvvetleri bozguna uğradı. O da, atına binerek savaş alanından uzaklaşmak istedi. Fakat *Kara-Yülük*'ün askerlerinden biri tarafından yakalandı. *Kadı Burhanü'd-dîn* ona kendisinin hükümdar olduğunu söyledi ve serbest bırakmasını istedi. Buna karşılık bir kale vermeyi vaad etti. Sözlerinin teminatı olarak, parmağındaki *yüzük*'ünü askerin parmağına geçirmek istedi. O, teklifleri kabul etmedi ve *Kadı*'yı, *Osman Bey*'in huzuruna götürdü. *Osman Bey*'de bir süre sonra onu katlettirdi¹⁸³.

Kemer-Kemer, kılıç'ın mütemmim bir parçası olduğu halde bazı kaynaklarda özellikle ve ayrı olarak zikredilmektedir. Gazneli Handedanının kurucusu olarak kabul edilen Sebuk-Tigin'den önce Samani valisi olarak görev yapan *Böri-Tigin* (974-977), *Külâh*, *kaba* ve *kemer*'e malik olduğunu biliyoruz¹⁸⁴.

Gazneli Sultan Mesud'da 1035 yılında kendisini ziyaret eden Selçuklu elçileri vasıtasıyla Selçuklu ileri gelenleri, *Tuğrul Bey*, *Çağrı Bey* ve *Musa Yabgu*'ya unvan ve semboller meyanında *altın kemer*'de göndermiştir¹⁸⁵.

Celâlü'd-dîn Hârizmşâh, *kemer*'i ancak bayram günlerinde takıyordu. Eşi az bulunur taşlarla süslü olan bu kemer, sultana eski Azerbeycan Atabey'i *Özbek*'in oğlu *Hamuş* tarafından hediye edilmişti¹⁸⁶.

Ok-Yay: Çin kaynaklarına göre, Göktürkler oklara göre boylara ayrılıyorlardı. Her ok bir boyu işaret ederdi. Ok, tâbilik yay metbuluk ve üstünlüğü gösterir. Her boy başbuğu, kağandan ok alarak tâbi olabiliyordu¹⁸⁷.

Oğuzlar'a gelince, *Yay* ve *ok* *Oğuzlar*'da hükümdarlık sembolüdür¹⁸⁸ Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşu sırasında 1038 yılında *Tuğrul Bey*, ana bir kardeşi *İbrahim Yinal*'ı *Nişapur*'a gönderdi. Şehirde *Tuğrul Bey* adına *melikü'l-mülûk* (melikler meliki) unvanı ile hutbe okundu. Birkaç gün sonra şehire çoğunluğu zırhlı olan üçbin askeri ile

Tuğrul Bey geldi. Kolunda gerilmiş yay ve kemerinde üç ok bulunuyordu¹⁸⁸. Ok ve yay Tuğrul Bey'in sikkelerinde hakkedilmiştir. Fermanlarının baş tarafında da bulunmaktadır¹⁸⁹. Tuğrul Bey'in bu hakimiyet sembolünü çok benimsediği anlaşıyor. Yukarıda da bir vesileyle değindiğimiz gibi, tahtında otururken önünde muazzam bir yay bulunurdu. Elinde de, oynamaya adet edindiği iki ok vardı¹⁹⁰.

Sultan Melikşah devrinde sikkelerde olduğu gibi, saltanat çetresi üzerinde de ok ve yay şekilleri vardı¹⁹¹.

Celalü'd-din Harizmşah zamanında da ok, diğer devirlerde olduğu gibi, seferberlikte kullanılıyor idi. O *han*, *melik*, *emir* ve *pehlivanlar'a* *kırmızı oklar* yolluyor idi. *Kırmızı oku alan* kuvvet kumandanı, maiyetindeki askerleriyle derhal sultana katılıyor idi¹⁹².

SULTANIN MAİYETİ

İslâmiyetten önceki Türk devletlerinde, *Kağanlar*'ın maiyetinde bulunan ileri gelen memurlara, müşavirlere ve komutanlara (şadlara) *buyruk* deniliyordu. Anlatılacağı gibi, buyurmak fiilinden yapılmış bir unvan idi.

Sarayda bulunan başlıca görevliler şunlardı:

İç-Buyruklar : "iç" deyişi bu görevlileri saray dışındaki büyük memur ve askerlerden ayırıyordu. "*Sebeg Kül-İrkiz*" muhtemelen baş kâtipti. Diğer memurlara, *içeriki-beyler* deniliyordu.

Damgacılar : Kağanın altın damgasını fermanlara basan memurlar. Zamanla *uluğ-bittikçi*, yâni büyük katip de denildi.

Danışmanlar : Türk saraylarında sayıları çok olan bu grubdakilere *tayanç* veya *kengeşçi* de denilir.

Hazinedarlar : Ağıcı (hazinedar), sakıyıcı (muhasibeci) ve amga (tahsildar)lar vardı.

Elçiler : Devletler arasında haberleşmeyi temin ile görevlilerdir.

Davetçiler : Sarayda tardıgı denilen vazifeliler, herhalde, protokolu düzenlemekle yükümlü idiler.

Kılavuzlar : Çok gezmiş ve çok görmüş, askerlik ve idari tecrübesi olan kimselerdi.

Saray tabipleri : Göktürk çağına şamanlar aynı zamanda hekimlik yapıyorlardı. Uyğur çağında din ile tabiplik meslekleri birbirinden

ayrıldı. Saraydan başka ülke içindede otacı iligi denilen *tabipbaşı* bulunurdu.

Falcı ve müneccimler : Eski Türkler *Şaman*'a *kam* diyorlardı. Kamlar'da fala bakarlardı. Ayrıca yumurtaşı'ndan anlayan facılara *yatçı* denilirdi. Kum falına bakanlara kumçı adı veriliyordu. Yıldızlara bakan müneccimlere *yalduzçı* ve *körümçi*'idiler.

Saray Kapıcıları : *Kapıgıçılar*, sarayın muhafaza ve emniyet işlerinden sorumlu olan görevlilerdir.

Saray işçileri : *Aş-Başçı* (Ahçı-Başı) idaresinde aşçılar, av doğanlarına bakanlara, *kuşçı* deniliyordu. Ayrıca, *töşekçi* (döşekçi) eler vardı.

Saray sanatkarları : Göktürk devrinde iki sanatkar grubu mevcud idi: *Bark ügüçü*'ler, taştan ev yapan ve süsleyenlerdi. *Bediz taş ügüçü*'ler ise taşları işleyen, yazırt yazan sanatkarlardı. Uygar çağında bu sanatkar gruplarının sayılarının arttığı bilinmektedir¹⁹³.

Selçuklu devri devletlerinde sarayın başlıca ileri gelenleri şunlardır: *Hâcibü'l-hüccâb*, *emîr-i alem*, *emîr-i silah*, *emîr-i çarşnigir*, *emîr-i şarab*, *emîr-i câme*, *emîr-i ahur*, *emîr-i şikâr*, *taşt-dâr*, *divit-dâr*, *üstâdû'd-dar* ve *perde-dâr*. Başlıca, *Büyük Selçuklular*, *Türkiye Selçukluları* ve *Hârizmşahlar*'da ufak-tefek değişiklikler ile mevcud olan bu görevliler, *emir* rütbesinden anlaşılacağı gibi ordu mensubu ve genellikle gulam sistemine göre yetiştirilmişlerdir.

Hâcibü'l-hüccâb : Hâcib, islamiyetten önceki devirde *agacının* karşılığıdır. *Hâcib-i buzurg* (Büyük hâcib) emirlik rütbesine sahipti. Sarayın bütün işlerinden sorumlu olup, maiyetinde muhtelif derece ve rütbelerde hâcibler vardı. Bunlardan biri, *hâcib-i dergah* olup, görevi törenlerde ve resmi kabullerde devlet erkânının ve saray teşkilatı mensuplarının hükümdarın huzurunda derece ve rütbelerine göre, nasıl ve nerede oturacaklarını tayin ve kontrol etmekte. *Emîr-i alem* hükümdarın bayrak ve sancaklarını muhafaza ve kullanılmasından sorumludur. Bütün saray emirleri gibi, emrinde bu görevleri yapmakla mükellef kıtalara komuta eder. *Emîr-i silah*, sultanın malik olduğu bütün silahların muhafaza ve taşınmasından sorumludur. Törenlerde gereken silahları maiyetindekilerin yardımı ile taşır ve sultana refakat eder. *Zeredhane*, denilen ve *zerrad*'ların çalıştığı sultanın silahhanesinde *silah-dâra* bağlıdır. *Emîr-i çarşnigir*'in başlıca vazifesi, sultanın sofrasının getirilen yemekleri, sultan yemeden önce, tatmak suretiyle, onun zehirlenmesini öğrenmektir. Bundan başka, maiyetindeki görevlilerle hükümdarın sofrasını hazırlamak ve sofrada hizmet görmek vazifeside

ona aittir. *Emir-i şarab* (Şarab-dar veya şarabdar-ı hass), saray şarabhanesinden sorumludur. Sultanın misafirlerine sunulen şarab ve şerbetlerin kalitesini denetler. *Emir-i câme*, hükümdarın elbiselerini muhafaza ve kullanılışından sorumludur. *Emir-i ahır*, hükümdarın atlarının yetiştirilmesinden ve bakımından mesuldür. *Emir-i şikâr*, hükümdarın av silahlarına bakar ve ava çıktığında ona refakat eder. Av aynı zamanda ordunun bir nevi harb manevrasıdır. Bunu organize etmek, av sahalarını tesbit etmek, hükümdara mahsus şikârhaneleri denetim altında tutmak onun görevidir. *Taş-dâr* veya *âb-dâr* hükümdarın eline yıkayacağı ibrek ve leğenlerin muhafazasından sorumludur. Bu emir, elini yıkadığı sırada ibrik ve leğen tutarak sultana hizmet edenlerin başında bulunur. *Divit-dâr*, hükümdarın yazı takımlarını muhafaza eder. Bilhassa, onun fermanlara koyacağı işaretlere ve yazılar için yardımcı olur. *Üstâdü'd-dâr*, hazinenin gelirlerinden belli bir miktarı alır. Sarayın fırınlarına, mutfaklarına, ahırlarına ve saraydaki bütün vazifelilere sarf ve tahsis eder. Suistimalin önüne geçmek için, tediye emirleri hükümet ileri gelenleri olan vezir, müstevfi, müsrif nazır ve arız'ın imzalarını taşır. Perdedâr, hükümdarın kabulleri sırasında protokolü düzenleyen bâciblerin yanında kabul salonunun perdesini açıp kapamakla görevli gulamlara nezaret eder.

Bunlardan başka, *Büyük Selçuklular*'da *hares emîrliği* ve *vekil-i hass* memuriyetleri göze çarpıyor *Hares emîrliği*, sarayda, *hâci'bü'l-hüccâb*'dan sonra gelen yüksek makamdı. Görevi, ceza infazı (siyaset) ile ilgili idi. Sultan, adalet teşkilatının ve bütün kadıların başı olarak bir kimsenin suçlu olduğuna karar verdiğinde takdir ettiği cezanın infazını bu emire havale ederdi. Vassal hükümdarlar gibi, *kös*, *sancağ* alem, olması ve *nevbet* çalmak hakkına sahip bulunması, bu makamı işgal edenin önemine işaretler. *Vekil-i hass*'lık makamına daima, padişahın hürmetini kazanmış bir kimse tayin edilirdi. Bu vazifeli, sarayın mutbaklarına sultanın sofrası (sofrâ-yı hâss) na, diğer saraylara (sarâha-yı hass) ve tavla ve ahırlara ait bütün işlere nezaret eder. Hükümdarın oğullarına ve maiyeti (havâşi) ne ait işlerde ona aittir. Hemen hergün, sultanın meclisinde bulunur, onunla konuşup, durumu arz eder, yapılacak işler hakkında fikrini alır. Hârizmşâh'lar'da gördüğümüz *kıssâ-dâr*, tebeanın saraya vermek istediği dilekçeleri kabul eder ve haftada bir gün –perşembe akşamları– bunları hükümdara arz eder, cevaplarını alır ve ilgililere teslim eder.

“*Saray büyükleri*” diyebileceğimiz bu ileri gelenlerden başlıca, sarayda fakih (islam hukukçuları), *hekimler* ve *müneccimler* veya *münec-cimbaşı*'nın *nedim*'lerin bulunduğu bilinmektedir.

“*Saray küçükleri*”ne gelince, *Çavuşlar* (çavuşan), *gece bekçileri* (pâsbânân), *nöbetçiler* (nevbetiyan-ı hâss), *kapıcılar* (derbânân), *müstahdemler* (ferrâşan) ve *mihteran* başlıcalarıdır. *Çavuş*, *Göktürkler*’de memuriyet adı ve ayrıca Uygur metinlerinde görülen bir kelimedir. Oradan, *Mahmud Kaşgarî*’ye geçmiştir. Ona göre *çavuş*, orduda safları tertip ve tanzim eden ve askeri zulumden men eden vazifelidir. Çavuşlar, sultan tarafından verilen her türlü emirlerin icrası ve tebliği, kendilerine havale edilen muhtelif işlerin ifası ile meşgul olurlar. Törenlerde, alaylarda, bayramlarda hükümdarın çıkışlarında, bellerinde *gümüş kemerler* ve ellerinde *altın veya gümüş yaldızlı kıymetli murassa asâlar* bulunurdu. Hükümdar bir yere giderken, çavuşlar onun etrafını ahrlar ve türkçe olarak olarak savulun diye bağırarak yol açarlardı. *Mukaddem-i çavuşan*, çavuşların komutanı idi. *Anadolu Beylikleri*’nde de çavuş vardır. Nitekim, *Aydın-oğulları*’nda mevcudiyetini biliyoruz. Gece bekçileri nöbetçiler kapıcılara ve müstahdemler sıfatlarına uygun işlerde çalışıyorlardı. *Mihter-i mihteran*, sultanın oda uşağı olan *mihter*’lerin başıdır¹⁹⁴.

Gulâm sistemi’ne göre, sarayda görevli olan ordu mensuplarının yetiştirme tarzları hakkında bilgiye sahibiz. *Gulam* sıfatıyla daima sultanın katında bulunacak olan Türkmen çocukları, bilhassa at üzerinde silah kullanmayı, bir de sultana hizmet adabını öğreneceklerdir. *Gulâmları* yetiştirmek üzere, özel *baba* denilen öğretmenler (muallimler) tâyin ediliyordu. Sonra, hâciblerin emrine veriliyorlardı. Kabiliyetli bir gulâmın , emir rütbesine varabilmesi için on sekiz veya yirmi yıl süren bir eğitim, öğretim ve derece derece terfi süresi geçirdikleri söylenebilir. *Türkiye Selçukluları*’nda Alâü’-din Keykubâd I. in bertaraf ettiği beylerin çocuk kölelerinden *tâşt-hane*’ye layık görülenler *tâşt-dâr*’a teslim edildi. Diğerleri, gulam-haneler (köle mektepleri) deki baba’lara teslim edilip tahsil ve tarbiyeleri sağlandı.

Yetiştirilen bütün bu *gulâmlar*, yukarıda görevlerini belirttiğimiz saray emirlerinin ve ayrıca hükümdarın hassa ordusunu teşkil eden birliklerin emrine veriliyordu¹⁹⁵. Hassa ordusu hakkında bir fikir vermek için Büyük Selçuklu sultanı *Melikşah* devrine bakalım. Daimî mevcudu kırkaltı bin süvari olan bu ordu *sipehsâlar*’ın komutasındaydı. *Hassa ordusu* mensupları *iktâ* sahibi olup, isimleri, künyeleri, sicilleri ve iktâların gelirleri divan defterlerinde kayıtlı bulunurdu. Münhal olan yerleri derhal tamamlanır ve ordu mevcudu kırkaltı bine iblağ olunurdu. *Hassa ordusu* askerleri, yalnız muharebe etmekle görevli idiler. Bu bakımdan sanat, ticaret, ziraat vs. ile uğraşmaları yasaktı. *Anadolu*

*Beylikleri'nde hükümdarın yanında daima olarak yoldaşları vardı. Yoldaş Moğolca asker sözünün karşılığıdır. Kadı Burhânü'd-dîn, Karaman-oğlu Mehmed I. ve Alâü'd-dîn Bey'in emrindeki bu yiğit'lerin sayısı kırk idi*⁹⁶.

SALTANAT TÖRENLERİ

Bunlar başla, sultanın kabulleri, istikbâli, uğurlanması ve sultanın halife tarafından kabulüdür.

Sultan Alp Arslan, Gürcü (Abhaz) memleketlerine yürüdüğünde kral *Ahastan*'ın paytahtına geldi. Büyüklüğünü takdir ettiği bu kral bulunduğu yere geldiği zaman, sultan, maiyetindekilere onun şanına layık şekilde ağırlamalarını emretti. Huzura kabul edilince *Sultan*'a hitaben delalette kaldığından dolayı müteessir olduğunu, İslâm dini hakkında edindiği fikrin ve Hıristiyanlıktan ilgisini kesmek hususunda verdiği kararın , kendisini Sultan'ın huzuruna sevkettiğini söyledi. Bu sözler üzerine, *Sultan* tahtından indi, onu karşıladı, kucakladı ve başını öptü. *Ahastan* da Sultanın ayağını öptü. *Ahastan*, sultanın huzurunda: “*Tanrı'dan başka Tanrı yoktur ve Muhammed onun kulu ve elçisidir*” demek suretiyle Müslüman oldu. Sultan bunun şerefine hazinelerinde bulunan mücevherleri yeni Müslüman olan melikin üzerine saçtı. Böylece, gösterdiği saygıdan sonra Sultan onu kendi yedek atına bindirdi. Bu sırada, bütün emirler ve hâcibler iki sırada, bütün emirler ve hâcibler iki hükümdarın yanında, onun için son derece ihtişamla hazırlanan saltanat çadırı'na ininceye kadar yaya yürüdüler. Saltanat çadırı'nda ayrıca her türlü yiyecek ihma edilmemişti. Sultan *Ahastan*'a islam âdab ve erkânını öğretecek bir fakih gönderdi; temizlenmesini (gusl etmesini) emretti. Sonra da vilâyetlerinin emîrliğini ona tevdi etti⁹⁷.

Gene, *Alp Arslan* zamanında *Haleb*'de hakim *Mirdas-oğulları* hükümdarı *Mahmud* hutbede sultanın ismini zikrettirdiği halde ondan çekiniyordu. *Alp Arslan* ona elçi göndererek, Selçuklu Devleti'ne itaat eden bütün emir ve melikler gibi, katına gelip yer öpmek suretiyle “*arz-ı ubûdiyet*” etmesini bildirdi. *Mahmud*'un, sultanın huzuruna gelmesi meselesi iki aya yakın müzakere konusu oldu. Huzura gelmemek, isyankâr bir tavır takınmak demek olduğu için *Mahmud*, hareketinin cezasının karşılıksız kalmayacağını biliyordu. Onun huzuruna geleceğinden ümidi kesen *Alp Arslan* *Haleb* önlerine gelip, karargahını kurdu (1071 yılı Nisan başları). Şehir otuz iki gün kuşatıldı. Bu yüzden *Haleb*'te yiyecek sıkıntısı başladı. Fiyatlar yükseldi. Kuşatma sırasında surlarda gedik açıldığı halde, Sultan bu uc şehri kılıçla fethetmek istemiyordu.

Haleb civarındaki *Benû Kılâb* kabilesi şeflerinin Sultan'a itaatlerini arz ettiklerini, diğer taraftan mukavemet imkanının kalmadığını gören *Mahmud*, nihayet müzakereleri idare eden *Ay-Tekin Süleymanî*'ye başvurarak arz-ı ubûdiyete karar verdiğini bildirdi. Bir gece, elinde şehrin ve kalenin anahtarları olduğu halde annesiyle birlikte Sultanın katına geldi, yer öptü ve arz-ı ubudiyet etti. Sultan, *Oğuz elbiseisi* giymiş olan *Mahmud* ile annesine izzet ve ikramda bulundu, sonra da *Haleb*'i yine kendi hâkimiyeti altına bıraktığını gösteren bir *ferman*, *hil'at* ve birçok hediyeler verdi¹⁹⁸.

Sultan Sancar zamanında, Irak Selçuklu sultanı *Mahmud*'un huzuruna çıkan *Vezir Sümeiremî* şöyle dedi: *–Sultan Sancar senin amcandır. Baban makamına kaimdir, aile arasında en büyüktür. Akla muvafık olan onunla uyusmaktır. Ve Ben senin tarafından ona elçi olarak gidiyorum, ikinizin arasını bulacağım*". Sultanın muvafakatı üzerine *İsfahan*'dan *Rey*'e, *Sultan Sancar*'ın katına gitti. *Sancar*, onunla sulh müzakerelerinde bulundu. Çok ikram ve "Sancarî çadır" da misafir etti. Geri dönen vezir, *Sultan Mahmud*'a, *Sancar*'ın, saltanat merasiminden olan *nevbetü'l-hamra*'yı terketmesini, sevdâ ve bayzâ nevbetlerinde nâzil olmasını ve beş nevbet vurmasını ve huzuruna dahil olduğunda yer öpmesini, ayakta durmasını yalnız *bargâh*'dan *suradık*'a kadar yayan yürümesini amcası ile bir odada kalmayıp çadırının yanında bir yere nâzil olmasını istediğini bildirdi. *Sultan Mahmud*, metbûu olan *Sultan Sancar*'ın direktifleri dahîlinde hareket etti. *Sancar*'da ona *hil'at* giydirdi ve bazı ülkeleri tevliyet etti¹⁹⁹.

Sultan Sancar, *Rey* şehrine girerken, kendisin beş aydan beri burada bekleyen *Mahmud*'un vezîri *Dergüzinî* ile "Irak askeri" karşıladı. *Sultan Rey* şehrine girerken vezirin onu *yaya olarak karşılaması* fevkalade bir hürmet olarak görülmüştür²⁰⁰.

Türkiye Selçuklu sultanı *Alâü'd-dîn Keykubâd I.* tâbi hükümdar *Dâvûd-Şah*'ın *Kayseri*'ye doğru hareket ettiği haberini alınca yolda karşılamaları için hassa mihmandarlarını gönderdi. Ertesi gün bizzat istikbale çıktı. *Dâvûd-Şah*, sultan ile karşılaşınca, atından indi, el öprü ve tâbi bir hükümdarın yapması gereken vazifeleri yerine getirdi. Sultanda, ona dostça davrandı. Kendisi, *Keykubâdiye* sarayına, misafirini de özel olarak hazırlanan atlas ve ibrişimden mamul otağa yerleştiler. *Keykubâd*, *Dâvûd Şah*'a tabiyet alameti olarak şu hediyeleri verdi: *Murassâ kemer, mücevheratla süslü bir külâh, altın işlemeli bir cübbe, altın takımlı bir at ve 10.000 dinar altın*. Ayrıca, *Dâvûd-Şâh* ve maiyetinin masrafları için ikibin koyun, ikibin yük buğday, beşbin yük arpa, ikiyüz

yük meşrubat, mum, ve diğer masraflar için de 200 akçalık beratlar yazdı²⁰¹.

İzzü'd-dîn Keykâvus II, Bizans'a iltica ettiğinde, İmparator *Michael Paleologos VIII.*, ona, "*makam-ı hüsrevane*" tahsis etti²⁰². *Giyâ-süd-dîn Keyhüsrev I.* de, Bizans'da iken "*saray-ı sultan*" da ikamet etmiştir²⁰³. Bu bilgiler, sultanların unvanlarıyla mütenasip binalarda misafir edildiklerini gösterir.

Hârizmşâh Tökiş'de *Hemedan*'da bulunduğu sırada, halifenin elçisi olarak gelen *Mucir-i Bağdadî*'yi kabul etti. Onun atının ayağı altına birkaç kat atlas serdirdi, bir tabak *altın saçı*. Çok ihtimam gösterip, ayağa kalktı. Mücir, "*Emirü'l-müminin halinizi, sıhhatinizi soruyor*" dediği zaman, *Hârizmşâh* ayağa kalkıyor, tâzim şartlarını yerine getiriyordu²⁰⁴

Yukarıda zikrettiğimiz, gibi *Alâü'd-dîn Mehmed*, Abbâsî halifesinin aleyhine vaziyet almıştı. *Halife Nâsır*'ın meşru halife olmadığına dair ileri gelen fakihlerden fetva aldı ve *Seyyid Tirmizî*'yi yeni halife tayin etti. Halife, sultanı niyetlerinden vazgeçirmek ve Bağdad üzerine sevkedeceği orduyu durdurmak için devrin ünlü sūfîlerinden *Şihâbü'd-dîn Sühreverdî*'yi elçi olarak yolladı. *Hârizmşâh*, teveccühü olduğu için, ona hilafet divanından daha önce gönderilen elçilerden taamamiyle farklı şekilde kabul gösterdi, onu sarayının avlusunda karşıladı. *Sühreverdî*; Abbâsî ailesine ceza vermekten kaçınılması mealindeki Peygamberin bir sözünü nakl etti. Sultanda: "*Arapçaya az aşına bir Türküm, ama, nakledilen hadisin mânasını anladım. Ben Abbasoğullarından hiçbirisine fenalık yapmadım*" dedi²⁰⁵.

Sultana, *Cihân-Şâh*'ın gelmekte olduğu haberi verilince o, vezirine misafirinin divan azaları ile beraber bir günlük yoldan karşılanmasını emretti. Vezir, *Cihan-Şâh*'a *Malazgirt* ile *Ahlât* arasındaki Buhayr mevkiinde çadır kurdurdu. O gece, misafir melikin çadırında sabaha kadar süren bir *işret meclisi* tertib edildi. *Cihân-Şâh*, ancak ertesi gün ayıldı. *Şerefü'l-Mülk*'e 10.000 dinar değerinde hediyeler verdi. Hep beraber yola çıktılar. *Cihân-Şâh*, *Ahlât*'a gelirken *hanlar* saygılarını sundular. Sultan, başının üstünde çetiri olduğu halde, meydana misafirini bekliyordu. *Cihân-Şâh* sultanı görünce, atından indi. O yürürken birkaç adımda bir eğiliyor ve alnını yere değdiriyordu. Bu sırada, sultan namına yanına gelen *Hâcib-i hass Bedrü'd-dîn Tutak*, onu ata binmeye davet etti. Bunun üzerine *Cihân-Şâh* ata bindi; sultanın yanına gelince indi ve elini öprü. *Sultan*, onu kucakladı ve sağ tarafına aldı. Onlar beraberce çetirin yanına geldiler. Bu sırada *çetr*'in direkleri yıkıldı. Halk bunu her iki hükümdar için uğursuzluğa atfetti. *Cihân-Şâh* birkaç gün

sultanın misafiri oldu. Sultan, çok memnun kaldı ve onun beraberindeki-
lere on sekiz *hil'at* ve *eğer, dizgin* vs. hediye etti; sonra memleketlerine
dönmelerine müsaade etti. *Cihân-Şâh*, sultanın talebi üzerine “kara-
buğra” denilen *mırmırcılık* ile pek çok *ok, yay* ve *kalkan* gönderdi²⁰⁶.
Sultanın, *Cihân-Şâh*’ı kabulünü ayrıntılı olarak yazan Nesevî, misafir
hükümdarın sultana sunması gereken hediyeleri yazmayı her halde unut-
muş olmalıdır. Özellikle, itaatini arzeen bir hükümdarın metbûuna
hediye vermesi adettendir.

Sultanın diğer kabulleri hakkında ayrıntılı bilgimiz yoktur. Sul-
tana itaatini arzeden *Yezd* hâkimi, *Alâü'd-devle* ona pek çok hediye
takdim etti²⁰⁷. *Sultan, Mukan*’da kabul ettiği *Kıpçak* reislerinden
Kurka’nın elini öpmesine müsaade etti. Onu ve maiyetindekiler *hil’-*
*atledi*²⁰⁸. *Celâlü'd-dîn, Hindistan*’da iken *Sadusan* nehri hâkimi *Fahr-ü-d-*
dîn Sâlârı’yı kabul etti. *Salarî*, elinde *kefen* ve *kılıç* ile geldi ve itaatini
arzetti²⁰⁹. *Celâlü'd-dîn, Ahlat*’ın zaptını müteakip teslim olan buranın
olan buranın hâkimi *İzzü'd-dîn Aybek*’e çok kızmış idi. Bu zatı kabul
ettiği zaman elini öptürmeyi reddetti ve ancak uzun ricalardan sonra
ayağını öptürdü²¹⁰.

Sultan, *Gence*’de eski *Azerbeycan Atabeyi Özbek*’in oğlu *Hamuş*’u
kabul etti. Bu kabulün şekli hakkında da fazla bilgimiz yoktur. *Hamuş*,
kabulü ve silesiyle, sultana çok kıymetli bir *kemer* hediye etti. Eski Fars
hükümdarı *Keykavüs*’un olan bu *kemer* kıymeti takdir edilemeyecek
taşlar ile donatılmış idi. Sultan da bu kemere daha başka kıymetli
taşlar ilâve ettirdi ve bayram günlerinde kuşandı. Daha sonra bu *kemer*,
Moğollar’ın eline geçmiş ve *Cengiz Han*’ın oğullarından –muhtemelen–
Ögedey’e verilmiştir²¹¹.

Devletin henüz kurduğu sıralarda vassal olmalarını önerdiği hü-
kümdarlar, sultana yapmaları gereken protokol ilkelerini yerine getir-
mekten kaçınıyorlardı. *Celâlü'd-dîn, Hindistan*’dan *İran*’a döndüğü
sırada, *Fars Atabeyi Sa’d b. Zengi* onu karşılamaya çıkmamış ve oğlunu
göndermiştir. *Sa’d*, sebep olarak bu hususta eskiden ettiği bir yeminini
bahane etti. Bununla beraber o sultana şu hediyeleri takdim etti:
Merasim elbiseleri, günlük elbiseler, kaseler, dinarlar ile dolu keseler, pek
*çok at, katur, deve, askeri techizat, yemek takımı, Türk ve Habeşi köleler*²¹².

Elçilerin kabulü: *Sultan Celâlü'd-dîn, Hoy*’da iken gelen *Alamut*
İsmâilliler’i elçisi *Kemalü'd-dîn, Horasan Veziri Orhan*’ın nâibinin *İs-*
mailliler’e ait mntıkalara girerek yağma ettiğini şikayet etti. Bunun üze-
rine sultan, vezirine, *Orhan* ile elçinin yüzleştirilmesini emretti. *Orhan*,
elçiye; “*Birim hançerlerimiz daha keskindir. Bunlara karşı siz bir şey*

yapamazsınız” diye ağırdı ve hançerlerini yere attı. Elçi bir netice elde edemeden geri döndü²¹³.

Sultan, Tebriz’de, Abbasi halifesi’nin elçisi *İbn Atthâf*’ı kabul etti. Elçi, sultana yeni *Halife Zâhir*’in tahta çıktığı haberini verdi. Halife, elçisine sultanın yanında bir müddet kalmasını ve diğer elçi *Râzî*’nin sultanın göndermesi lazım gelen hil’atleri hâmilan dönmesini emretti idi. *Celâlû’d-dîn*’de *Râzî*’yi kendi elçisi ve hediye ettiği hil’atler ile *Bağdad*’a gönderdi²¹⁴.

Sultan, *Ahlat*’ın kuşatması sırasında halifenin elçisi *Sadû’d-dîn*’i kabul etti. Elçi, sultandan hutbede halifenin adının zikr edilmesini talep etti, şayet kabul edilirse sultanın ileri gelen erkanının halife tarafından hil’atleneceğini ilave etti. *Celâlû’d-dîn* kabul etti²¹⁵.

Sultan gene *Ahmat* muhasarası sırasında gelen halifenin elçileri *Felekû’d-dîn* ve *Sâdû’d-dîn*’i kabul etti ve elçilerin getirdiği hil’ati giydi. *Celâlû’d-dîn*, elçilere “*dihlîz*” denilen çadır kurdurdu ve elçilerin her ata binış ve inişlerinde *nekkare* çalınmasını emretti. Sultan, elçilere sarayının nüfuzlu hâciblerinden *Sâdû’d-dîn*’i tören sırasında eşlik etmesi için görevlendirdi.

Halifenin *Celâlû’d-dîn*’e gönderdiği hediyeler şunlardan ibaretti:

- 1) *Hil’a*. Birincisi, bir elbise, bir sarık ve omuz kayışı kıymetli taşlarla donatılmış bir *Hint* kayışı. İkincisi, bir libas, bir sarık, bir cübbe, omuz kayışı kıymetli taşlar ile süslü, üzerinde ejderha tasvirleri rol aran dinar bulunan karaculi denilen altın bir kılıç.
- 2) *İki at* : bu atların bütün takımları altın ile kaplı idi. Atlar takdim edilirken tırnaklarına her biri 100 100 dinar kıymetinde halkalar konuldu.
- 3) Üzerinde kıymetli inciler bulunan bir *kalkan*. Bunun üzerinde kırk adet yakut ve lâl, ortasında da görkemli bir *firuze* vardı.
- 4) *Otuz at* : bu atların üzerinde zırhlı örtüler ve *Rum* (*Bizans*) çulları vardı. *Gaşıyeleri Bağdad* sateninden idi. Her atın boynuna takılan ipek yuların üstünde altmış adet halife dinarı vardı. Bu atlar ile beraber yirmi, otuz tane seyiz verilmişti.
- 5) *Saten gaşıyeli*, altın gerdanlıklı on tane yabani *Hint* kedisi.
- 6) Başlıkları ince işlemeli on tane yabani *Hint* kedisi.
- 6) Başlıkları ince işlemeli on tane şahin.
- 7) Her biri onar esbablık yüz elli balya kumaş.
- 8) *Altından çemberi olan on adet amberden mamul top*.
- 9) *İki gulam tarafından taşınan beş altı arşın bo-da biri sarı sabır ağacı*.
- 10) *Hanlara on dört adet hil’a*. Her birine hem ve *koşum takımları altınla kapla birer at*. Bu atların üzerinde *Tiflis topuzu* vardı.
- 11) *Emirlere üç yüz adet hil’at*. Her emire bir libas ve sarık. Ayrıca, *divan üyelerine yirmi hil’at*.

Sultana ve devlet erkanına çok kıymetli hediyeler sunan elçiler, *Celâlü'd-dîn*'in kendi çadırlarına gelip hil'atleri giyeceğini zannettiler. Sultan ise ayrı bir çadır kurdurdu ve aynı gün iki hil'ati de giydi. Bu arada, sultan, elçilerin *Ahlat*'ın muhassarasından vazgeçmesi yolundaki taleplerini reddetti²¹⁶.

Kadı Burhanü'd-dîn'de, kendisine ihanete yeltenen *Kör Bayezid* adında birini kabul etti. Onu affettikten sonra, ihsanda bulundu, *Zara* ve *Todurga* vilayetlerini *suyurgal* olarak verdi. Ayrıca, müşkil anında yanından ayrılmamış olan *Dulkadirli Halil*'e hil'at giydirdi, arazi iktâ etti. Ayrıca, *Yoldaş* unvanını verdi²¹⁷.

Erzincan hakimi *Mutahharten* (1379-1304?) de, *Timur*, *Erzincan*'a geldiğinde, onu fevkalade töenle karşıladı. Şehirden ayrılırken iki menzi mesafeye kadar ona refakat etti. Bu münasebetle Timur ona *hil-at-ı hass* verdi²¹⁸. Gene, *Mutahharten*, bir defasında da *Timur*'un atının üzen-gisini öpmüş *sikke* ve *hutbe*'deki ismini de ona devretmiştir²¹⁹.

Selçuklu devri devletleri sultanlarının Abbasi halifeleri ile olan protokoler münasebetlerinde gelince, *Tuğrul Bey*, 1055 yılında Bağdad'a doğru hareket etti. Şehrin yakınındaki *Nehrevan*'a geldiğinde Halifenin veziri onu, "*mevkib*" ile karşıladı. *Tuğrul Bey*'in bir hâcibi gulâm türklerden bir birlikle yolda vezîri mülâki oldu ve ondan sultanın has atlarından olduğunu söylediği bir ata binmesini rica etti. Halifenin veziri bindiği katırdan inerek bu ata bindi. Hâcibden sonra halifelik vezirini, Selçuklu veziri *Amidü'l-mülk Kündürt* istikbal etti. Selçuklu veziri atından inmek istedi. Fakat, halifelik veziri onun inmesine engel oldu. İkivezir, atlarının üstünde kucaklaştılar ve sultanın bulunduğu *Nehrevan*'a gittiler.

Tuğrul Bey, Halifenin kız ile evlendikten sonra nehir yolu ile Bağdad'a girdiği sırada (muharrem 455 / Ocak 1063), kendisini halife bizzat karşılamak istedi, fakat Selçuklu hükümdarı mâni oldu. *Tuğrul Bey*'i, onun adına yine veziri karşıladı. Vezîr, sultana; Halifenin, sıhhat ve afiyette üzere olmasından, yakınında bulunmasından dolayı duyduğu sevinci belirtti ve beraberinde getirdiği halifelik hil'at'ini takdim etti.

Tuğrul Bey'in esirlikten kurtulan halifeyi istikbal edişi dikkate şayandır: Halife'yi Sultan adına, galiba *Ukberâ*'da, karşılayan Selçuklu veziri *Amidü'l-mülk Kündürt*, Halife'nin huzuruna kabul edilmeden önce, *Tuğrul Bey*'in gönderdiği saltanat çadırının önünde bir saat bekletildi. Vezîr, Halife'ye kurtuluşundan dolayı *Tuğrul Bey*'in sevincini bildirdi. *Tuğrul Bey* ise, Halife'yi *Nehrevan*'da karşıladı; Halife'ye ait saltanat çadırı'ı görünce atından indi ve haliffenin yanına varıncaya kadar yaya yürüdü; huzurunda yedi defa yer öptü; oturması için attığı

yastığı bile, öptükten sonra üzerine oturdu; bunu müteakip, kaftanının kemerinden Büveyhoğulları'na ait kırmızı bir yakut dizisi çıkararak, Halife'nin önüne attı; karısı *Arslan Hatun*'un gönderdiği hediyeyi de bizzat takdim etti. Sultan bundan sonra kardeşini nasıl boğduğunu, *Besasirî*'yi ve onun hareketinden mes'ul saydığı *Mısır-Fatımî Devleti*'ni nasıl cezalandıracağını anlattı. Halife, cezalandıracağını anlattı. Halife, *Tuğrul Bey*'e dua ve teşekkür etti ve ayrıca görüldüğü gibi, belindeki kılıcı ona kuşattı. Sultan yer öptü, sonra da Selçuklu ordusu mensuplarının huzura girmelerine izin vermesini istedi. Ordu mensupları giriyorlar, yer öpüyorlar ve ayrılıyorlardı.

Münasebetlerin gerginliği istikbal merasiminde de kendisini hissettiriyordu: Kızı ile evlenme mes'elesi yüzünden Sultan ile Halifenin arası açık olduğu sırada *Bağdad*'a gelen (Şevval 454/Ekim-Kasım 1062) Selçuklular'ın Irak valisi *Reisü'l-İrakayn*'i halifelik erkanından hiç kimse karşılamamıştı. Buna karşılık, Bağdad halkı tabakaların göre sıralanarak, onu karşılamıştı²²⁰.

Bir defasında da *Tuğrul Bey*'in Halife'nin bindiği atın dizginlerinden tutarak, omuzunda *eyer örtüsü* (gaşiye) olduğu halde, onu büyük bir itina ile döşettiği sarayının has hücrelerine kadar yaya olarak götürdüğünü biliyoruz²²¹.

Irak Selçuklu sultanı *Mesud*, hilafet ordusunu yendiğinde halife esir düştü, O, sultanın saltanat çadırına götürüldü. Mesud, halifeyi görür görmez ayağa kalktı. Önündeyi öptü. Uzun bir konuşma yaptı, nasihat etti. Sefere çıkmasının sebebini sordu. Halife hiçbirsey söylemedi. Sadece, "*Alnımızın yazısı imiş*" dedi²²² Gene, *Mesud*, *Selçuklu Devleti*'nin halifelik nezdindeki temsilcisi *Ay-Aba*'ya yeni halife *Raşid*'e biat etmesini emretti. O da, maiyeti erkanını alarak halifeye biata gitti. Saraya alınmadı. İki taraf arasında ceryan eden müzakerelerden sonra, halifeye, kafesli pencerelerden biat etmesi kararlaştırıldı. Şahne bunu mütaad törenle yaptı. ancak halifenin yüzünü göremedi. Bu suretle Selçuklu Devleti Raşid'in halifelik tahtına çıkışını resme tanımış oluyor Bir süre sonra, *Raşid*, *Ay-Aba*'ya *hil'at* verdi²²³.

Kabuller ile ilgili bu sahnelerden anlaşılacağı gibi, halifelerin olduğu gibi sultanlarında *ellerini öpmek imtiyazına* herkes sahip olamıyordu.

Hatta, halifenin yüzünü bile görmek, bir imtiyazdır. *Büyük Selçuklu* ünlü veziri *Nizamü'l-mülk*, sultanlar gibi, Abbasi halifesinin elini öpmek imkanına kavuşmuş bir devlet adamıdır.

Sultanın kabulü sırasında kaynaklarımızda "el öpmek" ve "yer öpmek" "yere baş koymak" deyimlerinden başka "ayağa kapanmak" da

vardır. Bu, şüphesiz, sultana yalvarmak için yapılır. Örnek olarak, bir vesileyle din ulemasının *Kılıç Arslan I.* in ayağına kapandıklarını biliyoruz²²⁴. Huzura kabul edilenin, hükümdarın tahtının ayağını öpmesi de usuldendir²²⁵. Biraz aşağıda, mukaddes addedilen diğer eşyaların öpülme şartlarını göreceğiz.

Kabul sırasında hükümdara genellikle “sultanım” şeklinde hitab edilir. Gene, peder (baba) da bir hitab şeklidir.

Kabul sırasındaki geleneklerden biride, sultanın huzuruna silâhsız olarak alınaktır. Nitekim, *Alâü'd-din Keykubâd I.* kendisine komple hazırladıklarını öğrendiği beyleri ortadan kaldırmağa karar verdi. Usul olduğu gibi, saraydaki toplantılara maiyetleride dahil silâhsız gelmeleri söylendi²²⁶.

Kaynakların ifadelerinden istidlal edilebileceğine göre, genellikle hükümdarın huzuruna hâkimiyet sembolleri ile girmenin de geleneklere uymadığı anlaşılmaktadır.

Nihayet, *Anadolu Beylikleri* devrine aid *İbn Battuta*’nın bir gözlemine kaydedelim: Ünlü seyyah, Alâie beyi *Karaman-oglu Yusuf Bey*’in ziyaretine gittiğinde, maiyet askerleri sağ ve solundaydılar. Ümerâ ve vezîr daha aşağıda duruyorlardı²²⁷.

HÜKÜMDARIN YAŞANTISI VE SARAY GELENEKLERİ

Hâkimiyet sembolü olarak da gördüğümüz *saray*, aynı zamanda hükümdarın yaşantısını sürdürdüğü ve saray geleneklerinin varlığının devam ettiği mahaldir. Şu halde, *saray*, hükümdarın resmî ve hususî hayatının ceryan ettiği ve bu hayatın icap ettirdiği teşrifatı yerine getirmekle muvazzaf kimselerin bulunduğu binadır. *Saray*, *selâmlık* ve harem olmak üzere başla ikiye ayrılır. Selâmlık, hükümdarın resmî ve gayrî resmî kabullerini yaptığı bölümdür. *Harem*, sultanın nikahlı ve carîyelerinin yaşadıkları yerdir.

Selçuklu öncesi döneminde, diğer *Türkler*’e nazaran şehir kültürüne daha erken girmiş olan *Uygurlar*, “Tay Güntan”ı *saray* karşılığı olarak kullanıyorlardı. Bunlar, Çince den alınmış olmalıdır. Bunların yanında, *Türkler*’de çok erken çağlarda görülen *mânistan* kelimesi, Batı Türkistan menşelidir. *Türkler*’in *saray karşılığı kullandığı ilk kelimelerden biri de* Farsça “karşı” idi. Selçuklu devrinden itibaren *saray* yerleşti ve benimseidi.

Selçuk öncesi devrinde de, *hakan sarayı ve otağı*, herkesin serbestçe güp, çıkabileceği yer değildi. Saraya gelebilecekler, kanun ve törelerle

tesbit edilmişti. Türkler, görülmesi ve girilmesi yasak olan bölgelere *korıg* (koru) derlerdi. *Türkler*'de hakanların büyük bir zamanı seferde geçtiği için harem dairesinde beraber götürülmesi âdeti. Savaşlar, çok defa akın için değil ülkelere yerleşmek, oturmak gayesi ile yapı- lırdı. Bu sebeple, çoğu zaman askelerin aileleri de orduyu takib ederdi. Baş-Hatun resmi törenlerde hakanın yanında bulunurdu. Ayrıca, muhtelif sınıflara ayrılmış pek çokta cârîye vardı. Bunlar başkalarına pek görünmezlerdi. *Bayan-Çur Kağan* gibi, Uygur hakanlarının, Çin imparatorunun öz kızı olan hatunları vardı. Ancak, Başhatun'un Türk soylularından birisinin kızı olması şartına daima uyulmuştur. Bu sebeble, çinli hatunlar cariyelerin üst sınıfında yer alırlardı²²⁸.

Hun, Göktürk ve Uygur devrinde olduğu gibi, Selçuklu devrinde de sarayda *Türkçe* konuşuyorlardı. Ancak, hükümdarlar ve hanedan üyeleri genellikle edebiyat lisansı olarak farsçayı, bazende ilim lisam olarak arapçayı biliyorlardı. Farsça aynı zamanda, Selçuklu devrinde devletin resmi belgelerinde kullandığı bir lisandı.

Hükümdarların kıyafetleri hakkında bilgilerimize gelince, yukarıda hâkimiyet sembollerimizden bahsederken, bazılarının maddî olup hükümdarın kıyafetini tamamladıklarına değinmiştik. Bunlar; *tiraz*, *taç*, *tuğ*, *kılıç*, *kemer*, *yüzük* ve hatta *Tuğrul Bey*'de görüldüğü gibi *ok-yay*'dır *Bayrak* ve *çetr* de tamamlayıcı unsurlardır. Selçuklu öncesi devrinin "*Oğuz elbisesi*", Büyük Selçuklu devrinde hiç değilse başlangıçta hükümdarlar tarafından giyiliyordu. *Tuğrul Bey*'in, eski Türk geleneğine uygun olarak giyindiğini ve kırmızı çizme giydiğini biliyoruz. Alp Arslan zamanı tabi hükümdarlarından *Mirdâs-oğlu Mahmud*, huzura kabul edildiğinde "*Oğuz elbisesi*" giymişti²²⁹.

Irak Selçuklu sultanı *Mahmud*'un Abbâsî halifesi tarafından kabul edildiğinde kıyafeti şu şekildeydi: "*Yedi hil'at, boynunda kolye, başında tac ve kollarında bilezikler*"²³⁰.

Türkiye Selçuklu sultanı *İzzü'd-dîn Keykâvus II. İstanbul'a* git- tiğinde Bizans İmparatoru Michael Paleologos tarafından hararetle karşılandı. İmparator, ona, İstanbul'da istediği gibi yaşamasına muhafızlar ile dolaşmasına ve hükümdarlara mahsus *kırmızı potinler* giymesine izin verdi²³¹.

Kaynaklarda zikrettiklerimizden başka, *yüzük*, *destârçe* (mendil) gibi kıyafeti tamamlayan diğer unsurlar vardır.

Tarihin hemen her devresinde ve devletinde olduğu gibi, Türk hükümdarları da devletlerinin başlangıçlarında geleneksel ve kendi

milletlerine özgü kültürün izini taşıyan elbiseler giymişler, devlet güçlendikçe veya imparatorluk haline geldikçe yabancı unsurlarında katıldığı muhteşem giysilere sahip olmuşlardır. Dinî lider olduğu kadar, başkomutan ve siyasi önder olan *Hazreti-i Muhammed*'in mütevazî yaşantı ve kıyafeti ile hülefayı raşid'in devriden itibaren, halifelerin derece, derece, kıyafetlerindeki değişiklikler ve nihayet *Emevî Halifesi*'nin muhteşem kıyafeti hatırlanmalıdır.

Sultanın başında bulunduğu hanedan içi münasebetlere gelince, devletin, hanedan üyelerinin ortak malı olduğu şeklinde, *Barthold* tarafından ortaya konan prensibiz sonucu olarak, hanedan üyeleri arasında şiddetli taht mücadeleleri ceryan eder. Tahtın *İlahi takdire* açık olmasında bu mücadeleyi körükler. Ancak, mücadele sonucunda hanedan üyesi ölüme mahkum edilmiş ise kanı -eski *şamanî* inanış mucibince- tabu addedildiği için akıtılmaz. İnfaz, yay kirisi ile ²³² yapılır ve son tazim vazifesi yerine getirilir. 1063 yılında, *Alp Arslan* ile hanedan üyesi *Kutalmış* arasındaki mücadelede savaş sultanın lehine tecelli etti. *Kutalmış*, kaçarken attan düştü, kan kaybından öldü. Cenazesi, Rey şehrine nakledildi. *Alp Arslan* onun ölümüne çok üzüldü. *Veziri Kündüri*, cenazeyi karşılamaya çıktı ve son tazimi yaptı²³³.

Hanedan üyelerinin karşılıklı sevgi, saygı ve tesanüdüne ve bu his ve davranışların kamuoyuna özenle duyurulmasına ve intikal ettirilmesine hanedanın başı olan sultanlar tarafman bilhassa önem veriliyordu. Sultan Sancar, bir fermanında şöyle yazar: *Oğlum (burada tabii) melik Adüdü'd-din Mesud hakkında hilafet tarafından gösterilen şefkat ve lütfedilen tebci malumdur. Halifelğin, devletimin ileri gelenlerini, oğullarımı hoşnut etmesini teşekkür ve minnetle karşılarım. Onun bu muamelesiyle Selçuklu hanedanının itibar ve haşmeti artmaktadır. Oğullarımdan her biri hakkındaki şefkat atıfet kemal derecesindedir. Onların ikbal ve kudretlerinin fazlalastığını gördükçe gözlerim parlamaktadır. Onlara tevcih edilen ve her birine lütfedilen memleketler onların arasında müsterek olarak kalmalıdır. Öyle ki, hem onlar, hem sultan hem bütün halk (reâyâ) karışıklardan kurtulan ve rahat etsin. Selçuklu hanedanı mensuplarının arasında bunun kaide haline gelmesi için bütün gayretlerini bu istikamete tevcih etmeleri lazımdır. Taassup ve soğukluğun artması için değil²³⁴.*

Görülüyor ki, tesanüd fikrinin hanedana hakim olması için büyük bir çaba vardır. Ve bu hususta görevin büyüğü de tabiiatıyla, sultana düşmektedir. Tesanüdü, teorik değil pratik pek çok örneğine sahibiz. Daha, devlet kurulurken *Tuğrul Bey*, kurultayda eline bir ok aldı. Bunu ağabeyi *Çağrı Bey*'e vererek kırmasını söyledi. O, bunu kolayca kırdı.

Ok sayısı üçe çıkınca zor kırdı; ama dört oku kıramadı. Bunun üzerine Tuğrul Bey, tesanüdün luzumunu belirtti. birlik halinde kalmadıkları takdirde tek ok gibi yenilebileceklerini belirtti²³⁵.

İbn Btbt'deki bir olayda hanedan içi tesanüd ve saygıyı gösterir. *Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev I* ve *Rüknü'd-dîn Süleyman-Şah II*. arasındaki taht mücadelesi sonucunda, iki kardeş yeminli ahname imzaladılar. *Gıyâsü'd-dîn*, alalacele, *Konya*'yı terk etti. Oğulları *İzzü'd-dîn Keykâvus* ve *Alâü'd-dîn Keykâbad*'ı şehirde bıraktı. *Rüknü'd-dîn*, tören ile tahta çıktı. Yeğenlerine şefkat gösterdi. Onları, yanında kalmaları veya babalarına gitmeleri hususunda serbest bıraktı. *Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev*, *Akşehir* yolu ile *İstanbul*'a gitmek isterken, *Ladik* köyünde kendisinin ve maiyetinin malları yağmalandı. *Gıyâsü'd-dîn*, bu konudaki şikayetlerini yeni sultana ilettiler. *Süleyman-Şah*, Selçuklu hanedanına karşı yapılan tecavüzün faillerini idam ettirdi. *Konya*'ya bağlı olan bu köyde yaktırdı. Olay üzerine, *Gıyâsü'd-dîn* yolunu değiştirerek *Karaman* yönüne gitmiş idi. Yeni sultan, gurbet yoluna kardeşine emniyet verici bir mektup yazdığı gibi, uğrayacağı yerlerdeki şehirlerin ileri gelenlerine kardeşi ve maiyetine karşı hürmet ve kabulde kusur etmemelerini bildirdi. Sevgi gösterdiği yeğenlerini, arzuları üzerine, Atabeyleri ile birlikte babalarına gönderdi²³⁶.

Protokol bakımından hükümdarlar, hanedan üyelerine mümkün mertebe eşit ve merhametli davranıyorlardı. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'ndaki taht mücadelelerinden bahseden *Ravendî*'de şu kayıt vardır: “*Berkiyaruk*, *Tutuş'a* karşı gelecek kuvveti olmadığından kardeşi *Mahmud'a* teslim oldu. *Mahmud*, *İsfahan'a* karşılamağa geldi ve at üstünde kucaklaştılar²³⁷. Hanedan üyelerinin sultana içi (Ortaasya türkçesinde ağabey) şeklindeki hitabları hakkına *İsfahânî*'de de bilgiler vardır. *Irak Selçuklu sultanı Mahmud'a* kardeşi *Mesud* bu şekilde hitab hitab etti. *Türkiye Selçuklu sultanı Kılıç Arslan IV. Vezir Muinü'd-dîn Pervane'ye* içi şeklinde hitab etmiştir^{237a}.

HANEDAN ÜYELERİNİN EVLENMELERİ

Tahmin edileceği gibi, düğün törenleri muhteşem bir dekorda icra edilir. *Alp Arslan*'ın kızı ile *Halife Kâim*'in torunu ve veliahtı *Udedü'd-dîn* in evlenme merasimi *Nişapur*'da “*dârü'l-memleke*” de yapılmış, bu esnada bir dişi fil süslenmiş ve galiba at gösterileri tertip edilmişti. Nikah merasiminden sonra, *Sultan Alp Arslan* saltanat tahtına oturmuş olduğu halde, iki yanında konulmuş iki tabaktan *diziler halinde inci saçtı*.

Tabii , bu saçılan inciler hazır bulunanlar tarafından kapışılıyordu. Bununla yetinmeyen *Sultan Alp Arslan*, paltosunun kuşağından içinde mücevher bulunan üç kese çıkardı. Bunları da damadın vekili olan 'Amidü'd-Devle İbn Cehir'e atarak'' (Saçtığım incilere elini uzatmadığın için , bunlar da senin hissen'' dedi. 'Amidü'd-devle ayağa kaltktı, verileni öptü, "Kabul ettim, onu da saçı'ya ilave etmeyi tercih eyliyorum" dedi ve Sultan'ın kendisine verdiği mücevherleride saçtı. Sonra Sultan Amidü'd-devle'yi bir defa daha huzuruna kabul etti. Misafirlik birlikte, *Vezir Nizamü'l-mülk*'de huzura dahil oldu. Bu defa, Selçuklu hükümdarın önünde şeker dolu tabaklar bulunuyordu. Ayrıca her tabakta *Türk adeti* gereğince, içinde cevahir ve dinarlar bulunan büyük bir kağıt vardı. Sultan, Amidü'd-devle'nin ifadesine göre, Sultan'ın emirlerine muhalefet mümkün değildi. Sultan'ın ihsan ettiklerini alan Amidü'd-devle yine, kendi ifadesine göre, daha sultanlık dairesinin kapısında, hazır bulunanlara dağıttı ve kendisinin yanında bulunan altınları ve elbiseleri yine hazır olanlara saçtı. Altınların değeri 1000 dinara, elbiselerin değeri ise 700 dinara baliğ oluyordu²³⁸.

Türkiye Selçuklu sultanı Gıyâsü'd-din Keyhüsrev II. 1238 yılında Haleb'e Tokat kadısı İzzü'd-din'i gönderdi ve dostluğun kuvvetlenmesi için *Melik Nâsır*'ın kızı *Gaziye Hatun* ile evlenmeyi ve kendi hemşiresini ona vermeyi teklif etti. Tokat kadısı nikah mukavelesini imzaladı, altınlar saçıldı ve 5000 dinar değerinde cihaz yapıldı. Ünlü tarihçi *İbnü'l-Adim*, Haleb hükümdarının halazadesi olan *Keykubâd*'ın kızı ile evlenmesi için Türkiye'ye gönderildi. Sultan onu, hararetle karşıladı. Hemşiresi *Melike Hatun* ile *Haleb hükümdarı*'nın nikah akdini Selçuklu devlet adamı *Kamyar* hazırladı. Onunda cihazı, *Gaziye Hatun* gibi, 5.000 dinardı. Nikah Kayseri kadısı ve şahitler huzurunda kıyıldı. *İbnü'l-Adim* şöyle yazar: "Sultan görülmemiş kıymetli mefruşat, altın ve gümüş eşya yığdı. Çok miktarda altın ve gümüş saçıldı. Ben de Haleb'den getirdiğim 1.000 altını saçtım. Düğün çeşitli çalgı aletleri ve müzik ile başladı. Büyük şenlik ve eğlenceler yapıldı"²³⁹. Sultanların düğün töreni davetine icabet ettikleri vakıydı. Mevlana Celalü'd-din Rûmî'in altı ve yedi yaşlarındaki iki oğlunun sünnetlerinin yapıldığı kale nadide kumaşlar ve silahlarla donatılmıştı. Sultan Alaü'd-din Keykubad ve devlet ileri gelenleri törende bulundular²⁴⁰.

Hârizmşahlar devrinde, Sultan Alâü'd-din Mehmed, müsavi bir bir hükümdar gibi karşıladığı yirmibeş yaşlarında ki *Semerkind* hâkimi *Osman*'a kızı *Han-Sultan*'ı verdi. *Gürgenç*'de yapılan düğünden sonra damadı memleketine dönmek istedi. Kayınalidesi *Türkan Hatun*

Türk adeti mucibince bir sene damadını *Gürgenç*'de misafir etti. Bu süreçte ona izzetü ikram yapıldı²⁴¹.

Şenlikler, düğünlerin başka bir varyasyonudur. Bunların başında cülûs şenliği gelir. *İbn Bibi*'nin farsça Selçuknamesini Osmanlı devrinde türkçeye çeviren *Yazıcı-oğlu Ali*, *Alâü'd-dîn Keykubâd* devrini *Oğuz destanı* ve töresine göre nakleder ve esere bazı ilâveler yapar. Konya'da yapılan cülûs şenliklerinin Oğuz töresine göre icra edildiğini, sağ kolda *Kayı* ve *Bayat*, sol kolda *Bayındır* ve *Çavuldur Bey*'ine begler-beğlik verildiğini yazar. Bunları tevsik etmek mümkün değildir²⁴². Ancak, belli bir anlayışı, inancı ve geleneği işaret etmesi bakımından önemlidir. *Gıyasü'd-dîn Keyhüsrev* de babası *Alâü'd-dîn*'in halefi olarak tahta çıktı. *Matem elbiseleri* ile taziyele üç gün süre ile kabul etti. Sonra elbisesini değiştirdi ve cülûs şenlikleri başladı. Bütün şerefine bütün mahpuslar serbest bırakıldı²⁴³. Hükümdarların karşılamışıda şenlikler yapılmasına vesile oluyordu. Mısır Türk-Memlûk sultanı *Baybars*, *Elbistan*'da Moğol kuvvetlerini bozguna uğrattıktan sonra Nisan 1277'de *Kayseri*'ye girdi. Moğol baskısından bizar olmuş Selçuklu halkı eşraf, âlema, zühhad, tüccar ve reaya, çocuk ve kadınları ile beraber istikbale çıktılar. Sultan, ulemaya olan saygısı dolayısıyla onların *atları üzerinde kalmalarına* izin verdi. Kayserililer, nağralar atarak ve tekbirler gitirerek *Baybars*'ı, *Keykubadiyye Sarayı*'nın bahçesinde hazırlanan saltanat çadırına götürdüler. Bu sırada, *nevbet* çaldı ve halkın huzura kabulü töreni başladı. Önce, sultanı eğlendirmek için hanende ve sazandeler geldiler. Fakat, *Baybars* hünerlerini gösterme fırsatını onlara vermedi ve azarlayarak huzurundan çıkardı²⁴⁴. Görülüyor ki, bir Türk-İslam sultanı aynı kültür ile yetişmiş olan Selçuklu'nun eğlencede ifrata kaçtıklarını görerek hareketlerini kınamıştır.

Ravendî, Selçuklu devri devletlerinden *İldeniz-oğulları*'nın atabeyi *Kızıl Arslan*'ın sarayından bahsederken şu satırları yazar: “*Sultan Arslan'da bulunan o intizam, büyüklük, padişahlık, saltanat, kabul resimleri, av merasimleri, şair ve şalgıcılarla süslenmiş eğlence meclisleri, Türk emirlerle güzelleşmiş harpleri, kıymetli elbiseler, Selçuk-oğulları'ndan hiç kimsede yoktu*”²⁴⁵.

Anadolu Beylikleri devrinde, *Kadı Burhanü'd-dîn* bir zafer haberi üzerine payitahtta şenlik davulları çaldırmıştır²⁴⁶. *Menteşe-oğlu İlyas Bey*'de, *Timur*'un 1044 yılında *Semerkan'da* bir çok kız ve erkek to-runlarının evlenmeleri münasebetiyle yapılan şenliklere elçi gönderdi²⁴⁷.

Düğün ve şenliklerde Kûy ve Çevgân oyunu çok rağbetteydi. Bu oyun, başta sultan olmak üzere bütün devlet ileri gelenleri oynuyorlardı²⁴⁸.

Saçı'da başlıca geleneklerdendir. Şamanî devirdeki *av etinin kanı*, *buğday* ve *arpa* tanelerinin yerini islami devirde, Selçuklular'dan itibaren *para*, *altın* aldı. Yukarıda gördüğümüz gibi başta düğünler olmak üzere sevinç tezahürünün yer aldığı bütün törenlerde *saçı saçılır*. Burada, gene düğünle alakalı olmakla beraber, Selçuklu devrinde islamiyetten önceki adetlerin var olduğunu göstermesi bakımından saçının da yer aldığı bir töreni görelim: *Tuğrul Bey*'in halifenin kızı ile nikahı kıyılmadan önce, saçı gibi bugünde yürürlükte olan *Türk adeti gereğince* çeyiz, davetlilerin görebileceği şekilde teşhir edildi. Ziyafetten sonra gene Türk adeti gereğince *altın sofra takımı yağma edildi*. Nikah-tan sonra gerek tahtın önünde, gerek saltanat çadırının kapısında, *saçı saçıldı*, *Bağdad*'da yapılan düğünde sultanın adamları sultanında katıldığı oyunlar oynadılar ve *türkçe şarkı* söylediler²⁴⁹.

Irak Selçuklu sultanı Mahmud, 1120 yılında, *Bağdad*'a bir kısım halk tarafından sevinçle karşılandı. Şehre girişi sırasında üzerine *dinar serpildi*²⁵⁰.

Tahta cülûs sırasında da *saçı* vardır. Türkiye Selçuklu sultanı *İzzü'd-dîn Keykâvus*, tahta çıkmak üzere *Konya*'ya giderken *Aksaray*'a uğradı, şehir ileri gelenleri ve iğdişler şenlikler yaptılar. Hocalar, ahiler, müzisyenler ve mehter takımı *Obruk*'a kadar istikhal ettiler. *Konya*'da tahta çıkan sultana altın saçıldı ve kurban kesildi²⁵¹.

Yukarıda sultanların elçileri kabullerinde de gördüğümüz gibi, bilhassa Abbasi halifesi geldiğinde de altın saçılıyordu²⁵².

Toy : Toy, ziyafet anlamındadır. İslamiyetten önceki devirde başlayan bu gelenek doğum, bey oğlunun ilk avı, bir dilekte bulunma, bir felaketten kurtulma gibi herhangi bir sevinç vesilesiyle verilirdi. Beyler gibi, halk'ada açık olan toylar siyasi ve içtimai düzenin muhafazası ile yakından ilgilidir. Beylerbeyi Salur Kazan, *Üç-ok* ve *Boz-ok* beyleri her yıl -bir defa- ordasına geldiklerinde onlar için büyük bir *toy* verirdi. Toyda yenilip içildikten sonra, Kazan, hatunun elinden tutarak dışarı çıkan, davetliler, *toyun verildiği yerdeki bütün eşyayı yağmalardı*²⁵³.

Büyük Selçuklular'ın ilk sultanı *Tuğrul Bey*, her sabah çeşitli yemeklerin bulunduğu sofrasını halka açık bulundururdu²⁵⁴. *Melikşah* zamanında da, her Cuma sabahı sarayda yemek çıkar ve ulemaya verilir. *Melikşah*, *Semerkind* ve *Özkent* taraflarına gittiğinde şölen usu-

lüne riayet etmediğinden Çiğüller, şikayette bulunmuşlar ve: “*Sultan geldi, gitti, sofrasından bir lokma ekek yiyemedik*” diyerek bu hareketi kendilerine karşı tahkir addetmişlerdi²⁵⁵.

Kadı Burhanü'd-dîn, Turhal'a gönderdiği kuvvetler ile *Emir Ahmed*'in ağırhlklarını yağma ettirdikten sonra, *Tokat*'a döndü ve Ramazan Bayramı ziyafetini burada verdi, “*ayş u işret*” le savaş yorgunluğunu çıkardı. Gene, *Kadı Burhanü'd-dîn*'e tâbilerin itatlerini arzettekleri sırada vermekle mükellef oldukları vergi meyanında, *şölen koyunu* takdim edildiğini biliyoruz²⁵⁶.

Yas: Oğuzlar'ın yas adetleri *Dede Korkut* hikayelerinde tasvir edilmiştir: “*Beyrek'in babası kaba sarığın kaldırıp yere vurdu. Çekti, yakasını yırttı. Oğul, oğul diyerek ağladı. inledi. Ak perçemli anası ağladı. gözünün yaşını döktü, acı tırnakları ile ak yüzünü parçaladı, al yanağını çekti, yırttı, simsiyah saçını yoldu. Kızı gelini kas kas gülmez. oldu. Yedi kız kardeşi ak çıkardılar, kara elbiseler giydiler*”. Genellikle, yas alameti kara bayraktır. Bazı Türk boylarında, şehitler için beyaz bayrak kullanmak adeti de vardı. *Ölünün atının kuyruğunu kesmek, cenazede elbiseyi ters giymek, toprak üzerine oturmak, ata binmek, ölü aşı vermek* de diğer eski adetlerdendir²⁵⁷.

Büyük Selçuklu devrinde, *Tuğrul Bey*'in veziri *Kündüri*, kumandan *Humar-Tâş*, *Bağdad*'da vebadan öldüğünde, İranlı olmasına rağmen toprağa oturmak suretiyle matem tutmuştu²⁵⁸. Irak Selçuklu sultanı *Mahmud*, sultan *Sancar*'ın annesi ve kendisinin büyük annesinin vefatı üzerine, bütün devlet erkânı ile beraber *üç gün matem* tutmuştur²⁵⁹. Sultan *Alâü'd-dîn Keykubâd I.* öldüğünde taziyele kabul ederken beyler, *külahlarını ellerine almış olarak* törene katılmışlardır²⁶⁰. Gene *Alâü'd-dîn*'e, *İzzü'd-dîn*'in ölüm haberi bildirilirken, delil olarak *siyaha boyanmış yüzük ve mendil* gösterilmiştir²⁶¹ Menekibnameye göre *Alâü'd-dîn Keykubâd*, *Mevlana Celâlü'd-dîn Veled*'in ölüm haberini alınca, yedi gün saraydan çıkmadı, kırk gün ata binmedi, tahtından indi hasıra oturdu. Kırk gün süre ile kalenin cuma mescidinde hatimler indirtti, halka sofra açtı²⁶².

Gıyasü'd-dîn Keyhüsrev I. ölen babası *Alâü'd-dîn Keykubâd I.* için geleneksel *üç günlük yas* töreni yaptı. *Beyaz atlas* giyerek tahta oturdu. Bütün emirler ve hizmetkarlar elbiseleri üstüne gaşiye (örtü) geçirdiler²⁶³.

Yas töreni, yalnız ölen hükümdarın ülkesinde değil, dost veya komşu ülkelerde de icra ediliyor, bazende, bir hile veya diplomatik münasebet-

leri düzenlemeyi amaçlayan bir jest olarak kullanılıyordu. *Alp Arslan* Vanad (Kars bölgesi) kralı *Gagik-Abbas*'ın huzuruna gelerek, itaatini istedi. *Ani*'nin akibetini gören kral, sultanın çağrısına uymadığı takdirde başına gelecekleri kavrayacak kadar zeki idi. Bir hile düşündü: Siyahlar giyindi. Sultanın elçisi onu bu kıyafetle görünce sebebini sordu. Gagik: "*Alp Arslan*'ın amcası ve benim dostum olan *Sultan Tuğrul Bey öldüğü gün ben bu siyah elbiseleri giymiştim*" dedi. Böylece o, Tuğrul Bey'in ölümünden beri matem tuttuğunu sultana göstermek istiyordu. Bu cevaba hayret eden elçi, işittiklerini sultana anlattı *Alp Alp Arslan*, Gagik'i n davranışından memnun oldu. Kars'da onu ziyaret etti ve hil'at giydirdi. *Gagik* tâbi oldu isede, sultan İran'a dönünce, gene Bizans İmparatorluğu'na teveccüh etti²⁶⁴.

Hârizmşâh Tökîş'in ölüm haberini alan Gur hükümarı *Gıyasü'd-dîn* resmi matem ilan etti, *üç gün nevbet vurulmasını yasakladı* ve taziyete oturdu²⁶⁵.

Yas ve cenaze töreni vesilesiyle türbe ziyareti yapılır. *Gıyasü'd-dîn Keyhüsrev I.* in nâ'sı büyük bir törenle ve kardeşinin yanma defnedildi. Yeni sultan *İzzü'd-dîn* bu vesileyle babası ve ecdadını türbesini ziyaret etti, ruhları için fakirlere, zaviye ve medreselere irfan sahiplerine pek çok para dağıttı. Sultan türbeye muhafız (nevbeti) tayin etti. Gelenek gereğince her cuma günü *altın gerdanlık ve kızıl atlaştı bir at türbede hizmette bulunduruluyordu*²⁶⁶.

Kadı Burhanü'd-dîn'in maiyyetindeki emirlerden *Said'e Niksar* halkının temsilcileri geldiler ve şehrin anahtarlarını ona teslim ettiler. Buna rağmen, o, Niksar'a doğru yürüdü. Önce, *Melik Danişmend Gâzi*'nin türbesini ziyaret etti. sonra *Niksar*'a girdi. Sevgi ve saygı ile hatırasına bağlı olduğu *Mevlana Celâlü'd-dîn Rumi* için bir adağı yerine getirdi²⁶⁷.

Yas süresi *üç gün* olabileceği gibi, *yedi veya kırk günde* olabilir. *Aydın-oğlu Mehmed Bey* öldüğünde aile efradı *yedi gün yas* tutup saçlarını kesmişlerdi. *Candar oğulları*'nda matem kırk gündü. Cenaze merasiminde *elbiseyi ters giymek ve baş açmak* adetti. *Sinop*'ta *Candar-oğlu İbrahim Şah*, annesinin vefatı münasebetiyle cenazeyi takip ederken hükümdar başını açmış ve emirler başlarını açıp, elbiselerini ters giymişlerdi. Kadı, hatip ve fakihler elbiselerini ters giymekle beraber, başlarına siyah yünden birer şemele sarmışlardı²⁶⁸. *Akkoyunlu Cihan-gir*'in oğlu *İbrahim Bey*'in ölümü münasebetiyle, başta hükümdar *Yakub Bey* olmak üzere bütün *Akkoyunlu* hanedanı mensupları, beyler ve

devlet ileri gelenleri yakalarını yırtıp, sarıklarını yere vurmuşlar ve gök renkli elbiseler giyerek uzun süre ağlaşmışlardı²⁶⁹.

Nihayet, *taziye*name yazmak yas geleneğinin bir diğer tezahürüdür. Bazı munşeat mecmualarında örneklerini gördüğümüz, taziye-nameler Anadolu Beylikleri devrinde de görülür.

Hediye Teatisi: Prof. Dr. Mehmet A. Köymen, “*Tuğrul Bey ve zamanı*” adlı araştırmasının sonundaki listede bir tablo yayınladı. Büyük Selçuklular’ın ilk sultanı “*Tuğrul Bey zamanında alınıp-verilen belli başlı hediyeler*” adını taşıyan tablo bu konuda Selçuklu devri için gerekli fikri ve bilgiyi veriyor. Gerek *Tuğrul Bey*’in gerek tabi devlet melikleri, valileri ve yabancı devlet hükümdarlarının teati ettikleri hediyeler, verilış sebebi ile yazılıdır. Yirmi altı maddelik listeden birini buraya alıyoruz: Hediye-nin verildiği tarih 1062 yılı. Hediye-yi veren *Tuğrul Bey*. Hediye-yi alan *Abbasi halifesi*. Hediye verme sebebi: Halifenin kızı ile nikah. Hediye olarak verilenler: 1- *Otuz Türk gılam* (at üzerinde) 2- *Otuz cariye* (at üzerinde) 3- *Hâdimler* 4- Otuz eyerli at 5- *Cevahir kakmalı altın eyerli at* 6- *Mücevher gerdanlık* 7- *Tuğrul Bey’in karısının Irak’taki iktâ’ı*.

Görünüşe göre, devlet hayatında tabi devlet hükümdarının hediye göndermesi, methuuna itaat tezahürüdür²⁷⁰. Buna karşılık metbu hükümdarın tâbi hükümdara yukarıda gördüğümü hakimiyet sembol-lerini tevcihi bahis konusudur. Bunlar, *tâc*, *bayrak*, *tuğ*, *davul*, *kılıç*, *hilat yay ve ok’tur*. *Unvan ve lakab tevcihi*, *nevbet çaldırma izni*, *hutbe ve sikkede metbuun adını zikrettirme izni* diğer tevcihlerdir. Bunlarla beraber, ayrıca gördüğümüz hediyeler verilir. Bunlar nakdî olabileceği gibi aynî de olabilir.

En revaçta olan hediye *hil’at tevcihi*’dir. At ve köle de bu meyandadır. *İzzü’l-dîn Keykâvus I.* Ermenistan seferinden *Kayseri*’ye döndüğünde hizmet ve kahramanlıkları görülen beylere ve askerlere ihsan-larda bulundu. İktâlarını arttırdı. Savaşlarda en fazla yararlık saray erkânından *emîr-i meclis*’e bizzat giymekte olduğu *hil’at*’ı giydirdi. Böylece makamı beylerbeyi mevkiinden daha üstün sayıldı²⁷¹. Ancak, hükümdarın kendi *hil’at*ini vermesi istisnai bir olaydır.

Sultanların tevcih ettiği *hil’at*lerin bir nev’i dokunulmazlık temin ettiği anlaşılmaktadır. Türkiye Selçuklu Devlete’nin Moğol tahakkümü altında olduğu devrede vezir *Şemsü’l-dîn Mehmed İsfahani* yeni tahta çıkan *Güyük Han*’dan bir yarlık alarak mevkiini sağlamlaştırmak istiyordu. *Güyük Han* ise vezirin katledilmesi ve Selçuklu sultanı *İzzü’l-*

dîn Keykavus II'nin tahttan indirilerek yerine *Kılıç Arslan*'ın geçirilmesi yolunda yarlıklar düzenlemiştir. Yarlıkların hükümlerini icra etmekle mükellef Moğol askerleri, *Kılıç Arslan*'ı *Sivas*'ta tahta oturtuktan sonra, *Keykavus*'un saltanattan uzaklaştırılması ve vezirin tutuklanıp öldürülmesi için bir kıt'a gönderdiler. Bu devir Selçuklu ricali arasında, gerek idareciliği, gerek insanî meziyetleri ile, seçkin bir şahsiyet olan nâib-i sultan²⁷² *Celâlü'd-dîn Karatay*, bu haberi duyduğunda vezire, bir süreden beri takındığı azametli tavırları bırakarak selefleri gibi "divan"a gelmesini, bu takdirde devlet erkânının onu hala vezir olarak tanıyabileceklerini söyledi. Vezir, naib'in sözlerini kaale almadı ve sultanı yanına alıp, *Antalya* veya *Alâiye* gibi sahil kalelerinden birine kaçmayı ve orada kapanmayı tasarladı. Ancak, *Kılıç Arslan*'ın elçileri ellerinde yarlıklar olduğu halde *Konya*'ya geldiler. *Karatay*, şehirdeki fityan zümresini silahlandırıp vezirin evini bastırdı. İranlı vezir hayatını kurtarmak için Batu Han'ın kendisine verdiği hil'atı giydi. Ancak, bu bir fayda sağlamadı. Tutuklandı ve bilahare öldürüldü²⁷³.

Hârizmşâh Alâü'd-dîn Mehmed, uzun yıllardan beri devlete hizmette bulunan kadı-askeri *Sâdrü'd-dîn Cendî*'ye hil'at giydirdi ve tuğ verdi. Ayrıca, onun kardeşlerini, nâiblerini ve vekillerini de hil'atledi²⁷⁴.

Hediyeler hakkında daha geniş fikir vermek için Prof. Dr. *Mehmet Altay Köymen*'in yukarıda zikrettiğimiz eserinden bazı bilgileri daha buraya alıyoruz:

1 - *Hediyenin verildiği tarih* : 1035

Hediyeyi veren :

Tuğrul Bey ve Çağrı Bey

Hediyeyi alan :

Gazneliler Devleti'nin Horasan valisi.

Hediye verme sebebi :

Selçuklular'a Dandanakan çayırıklarını tahsis ettiğinden

Hediye olarak verilenler :

1- Üç huttel atı

2- Yedi buhtî deve

3- Üç yüz türk koyunu

2 - *Hediyenin verildiği tarih* : 1048

*Hediye*yi veren :

Mervânoğlu Nasrüddevle Ahmet

*Hediye*yi alan : Tuğrul Bey

*Hediye*yi verme sebebi : Tâbilik tezahürü

Hediye olarak verilenler :

1- Çadır

2- Saltanat çadırı (Süradık)

3 - *Hediye*nin verildiği tarih : 1057

*Hediye*yi veren : Hezaresb

*Hediye*yi alan : Tuğrul Bey

Hediye olarak verilen :

Üç adet Fûrûze²⁷⁵.

Mukaddes addedilen eşyayı öpmek : Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, hükümdarın eli, hükümdara ait eşya, yani, tahtının ayağı, tirazının eteği, bayrağı, mektubu, atının üzengisi, yer, kabul edilen tarafından öpülebilir. Hükümdarda lüzum görürse kabul ettiğinin yüzünden öper.

Yukarıda Abbasi halifesinin elini öpmek, hatta yüzünü görmek imtiyazına her devlet adamının nail olmadığına değinmiştik. Meselâ, bazı sultanlar ve Büyük Selçuklu veziri *Nizâmül-mülk* halifenin elini öpebilme müsaadesi alabilmişlerdi. Halife ile aynı paralelde olarak, hükümdarın bilhassa metbûun elini herkez öpemez. Bu takdirde yeri, tahtının ayağını tirazının eteklerini veya çizmesini öpebilir. Gene, yukarıda bir emîrin Selçuklu sultanının tahtının ayağını öptüğünü belirtmiştik.

Büyük Selçuklu Sultanı Sancar, 1152 yılında *Gurlular*'ın ordusunu yendi ve melik *Alâü'd-dîn Hüseyin* esir edildi. *Sancar*, ona iyi muamelede bulundu ve nezdinde tuttu. Birgün, içkili bir ziyafet sırasında Alâü'd-din' in nazarları, sultanın bir ayağındaki bene ilişti. Onu öpmek için mücade istedi. Öptükten sonra yüzünü kaldırmak istediğinde, sakahnın bazı tüyleri sultanın ayak parmakları arasında kaldı. Çünkü, Sancar, o eğildiğinde sakalını bilhassa sıkıştırmıştı. Hazır bulunanlar bu hale gülüştiler. Alâü'd-din bozuldu. Bu durumdan üzüntüye kapılan Sancar: "*Alâü'd-dîn bu şakadan kırıldın; bu şakanın kefatı olarak, Gür mülkü sana mübarek olsun, tahtına dön*" dedi²⁷⁶. Olayın teferruatında mubalaa bile olsa, devrin telakkileri hakkında fikir edinmek mümkündür.

Tuğrul Bey'inde Abbasi Halifesi'nin kendisine gönderdiği bayrağı öptüğünü biliyoruz²⁷⁷.

Irak Selçuklu sultanı *Mahmud*, halifenin başkadısı *Zehebi*'nin nin başkanlığındaki elçilik heyetini kabul ettiğinde önce namaz kıldılar. Sonra, kadı halifenin mektubunu okudu. Sultan yer öptü ve: "*İşittiim ve halifenin emirlerine itaat ettim*" dedi. Mektubun okunuşu sırasında yapılan bu merasim, şeklen eksiktir. Mektubu öpüp başa koyma gibi usul ve geleneklere riayet edilmemitir²⁷⁸. Bu, taraflar arasındaki siyasi gerginlikten olabilir.

Hükümdar, şüphesiz takdir hakkını kullanabilir ve nadiren kabul ettiği şahsın yüzünü öpebilir. Gene sultan *Mehmed*, taht mücadelesine girişen, fakat muvaffak olamayan kardeşi *Mesud*'u kabul etti. *Mesud*, daha önce saklandığı yerden af talebinde bulundu. *Mahmud*, onu savaş sonunda mağlub olan bir kimse gibi değil, bir hükümdar gibi karşıladı. İleri gelen devlet adamlarına ve askelerine onu istikbal etmeleri için emirde bulundu. Yanına geldiği zaman, tahtından inerek onu kucakladı ve Türk adeti gereğince "*İki gözönün arasından öptü*"²⁷⁹.

Rehin usulü : Bilindiği gibi, bu usul vasal devletin metbu devletin sarayında isyan etmeyeceğinin bir teminatı olarak hanedan üyesi prensler bulundurması şeklinde uygulanır. Daha, *Büyük Selçuklu Devleti* kurulurken, *Gazneliler* ile yapılan anlaşma gereğince, uzun müzakerelerden sonra Nesâ, Ferâve ve Dihistan'ın üç Selçuklu lideri -*Tuğrul, Çağrı, ve Musa*'ya- verilmesine; kendilerine hil'at, menşur ve sancak gönderilmesine ve nihayet bunlardan birinin, Gazne sarayında rehin olarak bulundurulmasına karar verildi²⁸⁰.

Harizmşahlar devrinde, yukarıda "nevbet"i incelerken gördüğümüz gibi, sultan Alaü'd-din Mehmed, sarayda rehin olarak bulunan hanedan üyelerinden bir nevbet takımı dahi kurmuştu.

Anadolu Beyliklerinden *Menteşe-oğulları*'ndan iki şehzadenin Osmanlı sarayında rehin olarak bulundurulduğunu biliyoruz. Hatta, bu iki şehzade, babalarının ölümü ve Osmanlıların 1421 yılındaki karışık durumlarından istifade ederek ülkelerine dönmeyi başarmışlardır²⁸¹.

Amanvermek- Eski Türkler'de, külahını çıkarıp, koltuk altına almak, kuşağını çözüp boynuna asmak, galibin silahı altından geçmek teslim ve itaat sembolü idi. Bunlardan en önemlisi, mağlubun gelip huzuruna girerken, teslim ve itaat sembolü olarak, boynuna kuşağını ve silahlarını asmak adeti idi. Selçuklu devrinde teslim ve itaat sembolü olarak gördüğümüz boyuna kefen asmak adeti eski devirlerdeki kuşak asma ade-

tinin başka bir motifidir. Büyük Selçuklu sultanı *Sancar*'a gelip, *aman isteyen Emir Mengü-Pars*, bir elinde *kılıç*, diğer elinde *kefen* olduğu halde sultana teslim olmuştu²⁸². Türkiye Selçuklu sultanı *Alâü'd-dîn Keykubad* beyler tarafından hükümdar yapılmaya karar verildiğinde, geçmişte onun iğbirarını celbetmiş olan *Emir Seyfettin Ay-Aba* af dilemeye ve aman almaya karar verdi. Sultanı, ziyaret etmeden kılıcını önce kale kutuval (komutan) ine verdi. *Kefen* çıkarıp boynuna doladı ve kütüvele verdiği *kılıcı* alıp, sultanın önüne koydu²⁸³. Sultan *Alâü'd-dîn Mehmed*'de, *Semerkan*'ı kuşattığında, buranın hakimi *Osman*, şehrin dayanamayacağını anladı. Bir elinde *kılıç* bir elinde *kefen* olduğu halde kaleden inip teslim oldu²⁸⁴.

Sultanın aman verdiği şahsa talebin kabul edildiğini gösteren "*aman nişanesi*" olarak *börk* (kalensöve) vermeside adettendir. *Sultan Alp Arslan* zamanında, *Kirman Selçuklu hükümdarı Kavurt* ile anlaşıp kendisine isyan bayrağını çeken, ancak kısa bir süre sonra bir kaleye kapanan *Fazlaveyh*, devleti meşgul eden bir mesele olmuştur. *Fazlaveyh* alay olarak, kaleyi kuşatan vezir *Nizâmü'l-mülk*'e meyveler ve çiçekler gönderdi. Vezirin kaleyi fethetmekten vazgeçmek üzere olduğu sırada *Fazlaveyh*, bir gece otuz kişilik bir kuvvetle kaleden çıktı. Amacı, adamlarını ve aşiretlerini toplamak ve vezirle savaşa devam etmektir. Ancak, sığındığı bir mağarada yakalandı ve *Nizâmü'l-Mülk*'ün huzuruna getirildi. Vezir ona iyi muamelede bulundu ve sultan nezdinde şefaate bulunacağını vaad etti. Ancak bunun için ondan 500.000 dinar aldı. Kaleyi ve parayı alan vezir *Fazlaveyh*'i zincire vurdurttu ve *Alp Arslan*'a gönderdi. Sultan, onun yüzüne karşı yaptığı iyilikleri birer birer saydı, karşılığında isyan ve ihanet gördüğünü söyledi. Öldürülmesini emretti. Bunun üzerine *Fazlaveyh* : "*Ey sultan, bu kaleden, diğer bir kaleye gitmek üzere çıkmamış olsaydım, hizmetinde bulunmaycaktım. İkbal benimle beraberdi. Saadet bana hizmet ediyordu. Sana muhalefet ve kardeşin Kavurt'a meyl ettiğim zaman, bedbahılık benim yoldaşım olsun*" dedi. Kardeşinin adının zikredildiğini duyan sultan, yumuşadı. Ayaklarındaki zincirin çözülmesini emretti. Yanına getirtti. Aman nişanesi olarak *Fazlaveyh*'e bir *börk* ihsan etti ve şu sözleri söyledi: "*Seni affettim, günahlarını bağışladım, yalnız sarfettiğim parayı öde*" dedi²⁸⁵.

Hükümdarların affettikleri şahsa, *aman kâsesi* vermeleri veya göndermeleride usuldendir. *Kaseyi* alan, içindeki şerbeti içen ve memnuniyetinden eğlenceler düzenlerdi. Selçuklu emirlerinden *Alp-Kuş*, *Abbâsî halifesi Raşid* ile birleşerek, Irak Selçuklu sultanı *Mesud*'un ismini hutbeden kaldırdı ve sultanın yeğeni Azerbeycan meliki *Davut*

adına huutbe okuttu. Ancak, *Mesud*, halifenin ordusunu yendi, emirlere ve bu arada *Alp-Kuş'a*, *aman kâsesi* gönderdi. Gene *Mesud*'un Bağdad iahnesi *Bihruz'a* ve Arab reislerinden *İbn Dübeys'e*, emir *Sarsar* vasıtasıyla bir *aman kasesi* gönderdi. Arab reisi, kaseyi ağlayarak ve titreyerek içmiş ve sultanın gönderdiği ata binerek huzura kabul edilmisti²⁸⁶.

Kur'an-ı Kerim kaldırarak teslim olmak islami bir motiftir; islamiyetin zuhurundan itibaren kullanılmaktadır. Kaynaklarda zikrinin seyrek olmasından, Türkler tarafından nadiren kullanıldığı sonucuna varılabilir. Yukarıda, *Hârizmşâh Alâü'd-dîn Mehmed'in Semerkand'ı* muhasarası sırasında, buranın hakiminin *kılıç* ve *kefen* ile teslim olduğunu görmüştük. Şehir teslim olmasına rağmen, geleneklere aykırı olarak katliam yapıldı. Nihayet, seyyidler, imamlar ve ulema ellerinde *Kur'an-ı Kerim*'ler olduğu halde sultandan şefaât dilediler. Katli am durduruldu²⁸⁷. Görüldüğü gibi, İslami geleneği sürdürenler daha ziyade din ile yakın ilişki içinde bulunan kimselerdir.

Düello- Saray hayatında nadiren yeri olan bir adettir. Kaynaklarımıza, *düello* ile ilgili olaylar, daha ziyade destani bir havaya bürünmüştür. *İbn Bibi* ve *Nesevî*'deki örneklerde olduğu gibi. *İbn Bibi*'ye göre *Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev I. İstanbul'da* bulunduğu sırada, alacağını tahsil için hakaretâmiz sözler söyleyen bir Frank ile *düello* yaptı. Taraflar ata bindiler. Sultan bu sırada *elini mendil ile bağladı*. Geniş bir seyirci kitesinin takip ettiği karşılaşmada, Keyhüsrev'in darbeleri ile Frank kaçmağa mecbur oldu ve ata bağlı olarak asılı kaldı²⁸⁸. Selçuklu devrinin cesaret ve cüretkarlığı ile tanınmış sultanı *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh, Gürcüler* ile yaptığı karşılaşmaların birinde, kumandan *İvane*'ye, o gün istirahat edilmesini, iki tarafın hünerlerini göstermesini teklif etmişti. *İvane*'nin bunu kabul etmesi üzerine *Celâlü'd-dîn* şahsen ortaya çıkarak, küçük cüssesine rağmen, iriyarı bir Gürcü'yü ve sırası ile üç oğlunu ve diğer bir muharibi öldürdü²⁸⁹. Keza, *Ahlât*'ın muhsarası esnasında, Ahlat Kumandanlarından *Mucîrû'd-dîn Ebu Bekir Eyyûb*, surun üstüne çıkarak onu görüşmeğe dâvet ile, "*Vâziyet vahim ve taraflar bîtkindir. İsterseniz ikimiz meydana çıkalım, neticeyi karşılaşmamız tâyin etsin*" dedi. *Celâlü'd-dîn* bu teklifi derhal kabul etti. O, maiyetinin vazgeçirmek yolundaki ısrarlarına rağmen, ertesi sabah kararlaştırılan mevkie gitti fakat hasmı gelmedi²⁹⁰.

HÜKÜMDARIN GELİR KAYNAKLARI VE GİDERLERİ

Hükümdarın *emlâk-i hâss*, *eshâb-ı hâss*, *emlâk-i hâsıla*'-ı *divân*, *ziyâ*, *akar*, *müstegallat* ve *müsta'carat* olarak tasarrufları vardır. *Hass*

arazi, hükümdarın şahsi malıdır. O, bundan hanedan mensuplarına iktâlarda bulunur veya mülk olarak verebilir. Hükümdarın sahip olduğu arazinin idaresi ile meşgul olan makama *divân-ı hass* denilir. Bu divanın emrinde, büyük arazi parçaları bulunabilir veya bu divan emrine büyük sahalara, valilerin idare sahası çevresindeki sahalara, ekseriya eyaletlt, *divân-ı alâ* (en yüksek divan) nında emrine verilebilir. Bu durumda hükümet, bu arazilerin idaresini hükümdarı temsilen bir valiye havale eder veya fevkâlade yetkileri olan bir nâib gönderir. Doğrudan doğruya hükümdara bağlı bir diğer kurum, *hass hazine* (hızâne-i hâss) dir. Büyük Selçuklular'ın ünlü veziri Nizâmü'l-mülk, devlet hazinesi konusunda da, hükümdarların, hareket tarzlarının örnek alınmasını teklif eder: Devlet hazinesi iki kısma taksim edilmelidir. Esas servet için asli hazine, sarfiyat için ise hazine-i harç. Vergi gelirlerinin en büyük kısmı esas hazineye girmelidir ve ancak zaruret halinde bu hazineden alınmalı ve normal zamanlarda tekrar doldurulmalıdır²⁹¹.

Nizâmü'l-mülk'ün nazari bakımdan makul olan fikirlerinin, her zaman uygulanamayacağı tabiidir. Ekonomik ve mali krizlerin hazine için olumsuz etkiler yaptığı malumdur. Hüseyinî şu satırları yazar: “Devlet, sultan Mahmud'un zamanında zâfa uğramış ve servet azalmıştı. Şeyh İsfahanî diyor ki: Benim amcam Azizü'l-islam'ın el yazısı ile tafsilat elime geçti. Onda Hazine-i Muhammediye'de Muhammed'in vefatında altın ve gümüşten mamul kap kaçak ve ziynet, alâtından cevahir ve esvaptan başka 18.000.000 nakit mevcut olduğunu yazıyor. Fakat oğlu Sultan Mahmud zamanında vaziyet değişti. Hatta, şerbetçinin aylığını istemeğe geldiği vakitte verecek para bulunmadığından hazineden bazı sandıklar verdiler; o da bunları satarak parasını aldı. Birgün, hazinedar, Hâdım Sâbûr'dan misk galiyesi istedi; o da bunun azlığından şikayet etti. Birkaç gün beklemesini söyledi, bir müddet sonra 30 miskal tedarik edebildi. Bu aynı adam babasının zamanında hazinedar idi. Ondan, babasının zamanında hazinede ne kadar galiye bulunduğunu sordu. O da cevaben İsfahan kalesinde altın ve gümüş kaplar içinde 180 rûl galiye mevcut olduğunu söyledi. Bunun üzerine sultan taaccüp etti ve hazır bulunanlara şu sözleri söyledi: “O günler ile bu günler arasındaki farka bakınız”²⁹².

Beytü'l-mal'i koruma bilinci bütün Türk devletlerinde vardır. Bu konuyu “Türk Devlet Geleneği”nde işlemiş idik. Burada bahsimiz ile ilgili olarak Hüseyinî'deki şu satırları alalım: “Büyük Selçuklu sultanı Mehmed Tapar saltanat için layik ve salih olan güzel huylara malik idi. Adalet ve memleketin umeranını daima gözetirdi. Beytü'l-mal'i israfdan, sirkatten muhafaza eder, hayrat ve hasenatı severdi”²⁹³.

SULTANLARIN ŞAHSİYETLERİ-SALTANAT SÜRELERİ AKİBETLERİ-TÜRBELERİ

Burada, Osmanlı öncesi Türk hükümdarının standart bir tipini, ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak konumuzun sınırlarını aşar. Genel hatları ile *Göktürk* devrinden itibaren “bilge” “bilgi sahibi olma” ve “alp”lık başlıca özelliklerdir. Selçuklu devrinde de aynı paralelde hükümdar tipi görüyoruz. Yukarıda, “hükümdarların Formasyonları” bahsinde elirtildiği gibi, önce şehzade okullarında eğitim ve öğretim görmek, sonra bir eyalete melik olarak yollanarak idari tecrübeye sahip olmak, hükümdarların şahsiyetlerine yön ve şekil veren kurumlardır.

“Saltanat süresi” meselesi, devletin istikrar içinde olup olmaması ile yakından ilişkilidir. Genellikle, uzviyetin gelişmesi veya yükselme çağlarında olduğu dönemlerde hükümdarlar uzun süre tahtı işgal ederler. Fetret veya çöküntü dönemlerinde ise ekonomik siyasi ve askeri karışıklar sebebiyle, iktidar değişikliği görülür. Örnekleme sureti ile, *Büyük Selçuklu*, *Türk’ye Selçuklu* ve *Hârizmşahlar* devletlerini ele alalım. 1038-1040 larda devletin kuruluşundan 1153 yılındaki Oğuz isyanına kadar, hatta istisnai bir şekilde (1092-1117) Fetret devresi dahil hükümdarların uzun süre tahtı işgal ettiklerini görüyoruz. Devlet 1153 yılındaki *Oğuz isyanı* ile gücünü yitirmiş ve sultan *Sancar* esir edilmiştir. Üç yıl esaretten sonra tekrar tahta geçebilmişse de, ölümü ile *Büyük Selçuklular* tarihe karıştılar. Devletin istikrarı ile hükümdarların saltanat süreleri arasındaki yakın ilişki *Türkiye Selçuklu* devletinde bâriz şekilde görülür. 1075-1246 yılları arasındaki yüzyetmiş bir yıllık dönemde on bir sultan tahta cülûs etti. 1243, de *Kösedağ*’da *Moğollar*’ın Selçuklu ordusunu yenmesi ile devlet önce tâbiyet, sonra işgal diyebileceğimiz duruma düştü. 1246-1318 arasındaki yetmiş iki yıllık dönemde dokuz sultan tahta geçti. Bu arada, 1296-1298 yılları arasında tahtın boş kaldığında göz önünde bulundurulmalıdır. 1097 yılında kurulduğu kabul edilen *Hârizmşâhlar Devleti*’nde yıkıldığı 1231 yılına kadar altı hükümdar tahta çıktı. 1220’a kadar istikrarlı bir hayat süren devletin başında bulunan sultanlar uzun süreler hüküm sürdüler. 1220’de, şiddetli Moğol darbeleri ile sarsılan devlet tarih sahnesinden silinmek üzere iken 1224’de Celâlü’-din tarafından yeniden diriltildi. (1220-1224) arasında *Hindistan*’da yaşamaya mecbur kalan sultan (1224-1231) arasında *Moğollar*’a mukavemet gösterdi. 1231 de ki ölümü ile, devlet tabii ömrünü tamamladı.

Sultanların akibetleri de, siyasi ve iktisadi istikrar ile yakından ilgilidir. Bir suikaste kurban giden *Alp Arslan* ve *Melikşah*’ın şüpheli ölümü

hariç olmak üzere Büyük Selçuklu sultanları ecelleriyle ölmüşlerdir. Türkiye Selçuklu sultanlarından ilk ikisi *Süleyman - Şah* ve *Kılıç Arslan I.*, *Büyük Selçuklular* ile yaptıkları mücadelede hayatlarını kaybettiler. *Şahin-Şah*, taht mücadelesi sonucunda kanı akıtılmadan boğdurularak öldürüldü. *Kılıç Arslan III.*'in gene taht mücadelesi sonucunda öldürüldüğü anlaşılmaktadır. *Kılıç Arslan IV.* *Moğollar* tarafından öldürüldü. Diğerleri ecelleri ile vefat ettiler.

Hârizmşah sultanları Celâlî'd-din hariç ecelleri ile vefat ettiler. *Celâla'd-dîn*, devletin karışıklık içinde mağlubiyet aldığı son devresinde iltica ettiği bir köyde öldürüldü.

Selçuklu devrinde hükümdarların ölümünün yeni hükümdar tahta çıkıncaya kadar saklanmaya çalışıldığını biliyoruz. Tahtın ilahî takdiri açık ve dolayısı ile hanedan üyelerinden herhangi birinin namzet olması bunun sebebidir. Bu suretle devletin, taht mücadeleleri ile yıpranmasının mümkün mertebe önüne geçilmeye çalışılıyordu. *Tuğrul Bey*, hastalandığında *taht-ı revan* ile çadırdan *dârü's-saltana*'ya nakledildi. Burada öldü (5 eylül 1063). Onu taht namzedi *Süleyman*'ın annesi *Hatun* ile hâdim *Ferruh* yıkadı Geçici olarak sarayda defnedildi. *Gird-kûh* kalesinde taht müddeisi *Kutalmış*'ı muhasara etmek ile meşgul olan *Vezîr Kündürî*'ye özel bir ulak gönderildi. Ulak, 70 fersahlık, yani 420 km. lik mesafeyi üç günden az bir zamanda aldı ve haberi vezire ulaştırdı. Payitahtta sultanın ölümü gizli tutuldu. Onun sıhhatte olduğunu zanneden ordu mensupları sultanın öldüğü Cumayı takip eden Cumartesi ve Pazar günleri toplanarak mutad vazifelerini yaptılar. Devlet işleri eskisi gibi yürütülüyor ve hâkimiyet alâmeti olan *nevbet* çalınıyordu. Sultanın vasiyeti gereğince, üvey oğlu ve yeğeni *Süleyman*'ı tahta çıkarma vazifesini *İnanç Bey*'in üzerine aldığı görülmüyordu. O, hâciblerden, haylbaşılardan *Süleyman* için itaat yemini aldı. Sultanın ölüm haberini öğrenen *Vezîr Kündürî*'de muhasarayı kaldırdı. Muhabere meydanında ordu mensuplarına şu sözleri söyledi: "*Biliyorsunuz ki, ben ve sizler, bu sultanın yanındayız. Sultan öldü, o ölmeden önce benden ve sizlerden Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ın tahta çıkarılması için yeminle söz aldı. Bana yardım ederseniz, sizinle birlikte işlerinizi ve emellerinizi tahakkuk ettiren işler yaparım*". Ordu mensupları: "*Biz senin kullarınız. Senin alacağın her tedbiri tasvib edriz ve bunun dışında çıkmayız*" cevabını verdiler. *Rey* şehrine varıldığında tabutun blundğu yere geldi. Ağladı ve son derece züldü. Emirler ve hacibler, Türk adeti gereğince, elbiselerini yırtmak istediler. *Kündürî* onları teselli etti ve: "*Onun ile meşgul olmanın zamanı geçti. Doğru olan başkası ile meşgul olmaktır*" dedi. Bunu müteakip, *Süleyman*'ı tahta oturttu²⁹⁴.

Sultanların türbelerine gelince. *Tuğrul Bey*, *Rey* şehrinde, *Alp Arslan*, *Merv*'de yatmışlardır.

Sultan Melikşah İsfahan'da gömülüdür. Onunda ölümü siyasî sebebler ile gizli tutuldu. Naaşı muvakkaten *Şuniz*'de defnedildi. Daha sonra, oradan *İsfahan*'a nakledilerek kendi medresesindeki muazzam türbeye gömüldü²⁹⁵.

Sultan Sancar, sağlığında *Merv*'de inşa ettirdiği türbesine defnedildi²⁹⁶. Melikşah gibi, medresede yatan bir sultanda Irak Selçuklu hükümdarı *Mesud*'dur. O *Hemedan*'da, *Candar İkbâl* denilen hâdim *Cemâlü'd-dîn*'in inşa ettirdiği medresede gömülüdür²⁹⁷.

Türkiye Selçuklu sultanlarının ekserisi *Mesud I.* in Konya kalesinde inşa ettirdiği Ulu Cami (Alâü'd-din camii) bitişiğindeki Künbed-hane (Künbed-saray) adını taşıyan türbede metfundurlar. *Süleyman-Şah I.* *Halep* kapısında, *Kılıç Arslan I.* *Meyyâfârkîh* (Silvan) da *Kubbetü's-sultan*'da yatarlar. *İzzü'd-dîn Keykâvus I.*, *Sivas*'ta inşa ettirdiği *Dârü's-şifa*'ya bitişik türbesindedir. *İzzü'd-dîn Keykavus II.*, son yıllarını yaşadığı Suğdak (Kırım) da medfundur. *Alâü'd-dîn Keykubâd II.* ve *Gıyasü'd-dîn Keyhüsrev III.* *Erzincan*'da, *Alâü'd-dîn Keykubad III.* *İsfahan*'da Büyük Selçuklular türbesinde yatarlar. *Şahin-Şah* ve *Kılıç Arslan III.*ın naaşlarının Künbed-hanede olduğuanlaşıyor. Bu durumda, Türkiye Selçuklu sultanlarının üçü Türkiye hududları dışında, dördü *Silvan* *Sivas* ve *Erzincan*'da ve onu da *Konya*'da medfundurlar. Selçuk-Selçuklular bu cedd türbesine, vatanlarının kurucularının mukaddes bir emaneti olarak bağlı idiler. Askerler, türbede devamlı olarak nöbet tutarlardı. Sultanlar, bayram ve cülûs törenlerinde atalarının türbesini ziyaret ediyor. *Kur'an* okuyor, dua ediyorlardı. *Alâü'd-dîn Keykubad I.* gibi büyük sultanların sancakları muhafaza ediliyor ve merasimde çıkarılıyordu. *Selçuklular*, büyüklerin ve padişahların cesetlerini mumyalayarak türbenin alt kısımlarında muhafaza ediliyorlardı. Ancak, bir ara bu kısım açılmış ve cesetler dağınık bir duruma getirilmiştir²⁹⁸. Tabiatıyla, Selçuklu toplumu da türbeyi mukaddes addetmiştir. Moğol noyanı Bayçu, Konya'yı kuşattığında, sultan *İzzü'd-dîn Keykâvus II.* Antalya tarafına gitmeyi uygun bulmuştu. Şehirde kalan üstadü'd-dar *Nizâmü'd-dîn Ali b. İl-Almış*, Bayçu'ya dört katır yükü altın ve mücevharat götürerek şehre girmemesini temin etti. Buna rağmen, Bayçu şehrin iç ve dış surlarını burçlarının yıkılmasını emretti. Hatta, künbed-hane-i selatin'in iç surlarının da yıkılmasını söyledi. İç surlara dokunulmaması rica ve nitaz edildiği için bunlar kurtarıldı. Fakat, dış surların burçları tahrip edildi²⁹⁹.

Hârizmşâh Tökiş payitaht *Gürgenç*'de kendisinin inşa ettirdiği büyük medresedeki türbeye defnedilmiştir³⁰⁰. *Hârizmşâh Alâü'd-dîn Mehmed* Moğol ordularının önünden kaçarak, Hazer denizinin Güneydoğu sahillerine yakın Âbeskûn adalarından birine sığındı. Birkaç ay sonra burada öldü (Aralık 1220). *Çavuş Şemsü'd-dîn* ve *başferraş Mukarribü'd-dîn* tarafından gasl edilen sultan, adada kefen bulunmadığı için çavuşun gömleğine sarılarak gömüldü³⁰¹. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, *Celâlî'd(dîn Hârimşâh*, iltica ettiği bir köyde öldürüldü. *Meyyafarkîn* hakimi *Melik Muzaffer* sultanın cesedini şehre getirip defnettirdi. Bu şehirde yatmakta olan birçok ünlü şahsiyet gibi onunda kabrini tesbit edebilmek mümkün olmamıştır³⁰².

Selâtin türbelerinin, iltica edene dokunulmazlık sağladığına dair bir telakkinin var olduğunu görüyoruz. *Alâü'd-dîn Mehmed* zamanında hanedana yakın olan *Kezlik* adında biri isyan etti. Ancak, kuvvetleri sultanın askerleri tarafından bozguna uğratıldı. *Kezlik*, araçlarla *valide sultan Türkan*'dan himaye talep etti. *Türkan*, ona *Sultan Tökiş*'in türbesine iltica ettiği takdirde affa mazhar olabileceğini bildirdi. *Kezlik*'de denileni yaptı, türbeye gitti Bunu haber alan *Valide Sultan* onu tevkif ve idam ettirdi³⁰³.

OSMANLI HANEDANININ KÖKENİ ve HÜKÜMDARLARIN FORMASYONLARI

A. OSMANLILARIN KÖKENİ

Altıyüz yirmioç yıl sürecek bir imparatorluğun (1299-1922) kurucusu olan *Osmanlı Hanedanı*'nın kökeni konusu XX. yüzyılın başlarından itibaren bilim adamlarını geniş çapta işgal etmiştir. 1935'lerde, *Fuat Köprülü*, ortaya atılmış çeşitli nazariyeleri "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*" adındaki araştırmasında tahlile tabi tuttukten sonra Hanedan'ın kökeni konusunu kesin bir çözüme kavuşturmuştur. Ona göre, popüler mahiyetteki *Anonim Tevarih-i âl-i Osman*'larda ve *Şükrullah*'ın *Behçetü't-tevârih*'inde, *Aşık Paşa-zâde* ve *Oruc Bey* tarihlerinde Osmanlı hanedanının sadece *Oğuzlar*'dan olduğu yazılmaktadır. *Murad II.* zamanında yazılan *Yazıcıoğlu*'nun *Selçuknâme*'sinde *Kayılar*'dan olduğu tasrih edildiği gibi, *Câm-ı Cem-âyîn* gibi silsilenamelerde ve *Dede Korkud* hikayeleri gibi milli hikaye mecmualarında, *Enverî*'nin *Düstur-nâme*'sinde *Ruhî*, *Lûtfî Paşa* tarihlerinde ve nihayet *İdris Bitlisi*'nin *Heşt Behişt*'inde *Kayılar*'ın diğer *Oğuz boyları* arasında şerafet ve asaletine ait bazı rivayetlerle birlikte, bu fikir ileri sürülür. *Köprülü*'ye göre, Osmanlı hükümdarları, kendilerini *Kayılar*'dan addetmeseler, onların saraylarında yazılan eserlerde bu tür menkibeler uydurulmasına lüzum görülmeyecekti. *Kayılar*'ın *Oğuz boyları* arasındaki önemlerinden dolayı, Osmanlı hükümdarlarının böyle bir iddiada bulundukları düşünülebilir. Ancak, bu da doğru sayılmaz: *Oğuz* geleneğine göre, hükümdarlar en ziyade *Salur* veya *Kınık* boylarından yetişir. Osmanlı padişahları, eğer kendilerine yalandan bir şecere uydurak isteselerdi, kendilerini onlara mensup sayalardı. Ünlü bilgine göre, *Kayı* rivayetlerinin tesbit edildiği *Murad II.* zamanında eski aşiret aneleri tamamen unutulmuş değildi. Özellikle, göçebeler arasına yaşayan geleneksel rivayetler ile tezat teşkil edecek bir uydurma şecerenin meydana atılması anlamsız olurdu. *Köprülü*, Osmanlı hanedanının mensub olduğu aşiretin ve *Kayılar*'ın *Selçuklular*'ın ilk fetihlerinden sonra *Anadolu*'ya gelip parça,

parça çeşitli sahalara ve özellikle ve sahalarına yerleştiklerinin göz önünde bulundurulması fikrini öne sürüyor Bu durumda, *Osmanlılar*'ın *Batı Anadolu*'ya *Moğol* istilasını müteakip geldikleri hakkındaki mütaalalar yersizdir. Netice olarak, XIII. yüzyıl sonlarına *Ertuğrul* ve sonra *Osman*, fiilî değil, fakat nazari olarak Konya sultanlarına ve daha sonra *İlhanlılar*'a tabi olan ve aşirelerinden birinin, *Kayılar*'a mensub küçük bir aşiretin reisiydiler.

Bu kitabından bir kaç yıl sonra yayınladığı "*Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik menşei meselesi*" adındaki makalesinde gene Fuad Köprülü aynı konuyu işlemeğe devam etmiştir.

Fuad Köprülü, bu yazısında, önce ünlü Alman bilgini *J.Marquart*'ın "*Osmanlılar'ın Moğolluğu*" nazariyesini ve *Kayı*ların Türk değil, moğol olmaları sebebiyle *Kayı*'ları da Türkleşmiş Moğol saymak gerektiği hakkındaki fikrini tenkid etmiş ve yanlışlıkları ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Gene, Köprülü, *Marquart nazariyesi*'ni "*yeniden ve biraz tadil edilmiş şekilde müdafaa eden Prof. Z. Velidi Togan'ın, "Osmanlılar'ın Kayı-Oğuz kabilesiyle değil, Uzak Şark sahasında mevcudiyetleri X. asır İslam müellifleri tarafından ifade edilen Kay'lara mensip oldukları"* şeklindeki mütaalalarını da tenkid etmiştir. Köprülü, daha sonra, *Kayı*ların *Anadolu*'ya XIII. yüzyılda geldikleri iddiasını çürüten filolojik, toponomik ve tarihi delillerini ortaya koymuştur. Köprülü, *Kayılar*'a mensub *Oğuzlar*'ın, "*en ehemmiyetlisi galiba Artuklular maiyyetinde olmak üzere oldukça kesif küteler halinde, XI. asırdanberi kısım kısım Anadolu'ya gelmiş olduklarından şüphe etmeğe asla imkan kalmıyor*" mutalaasını ileri sürmüştür¹.

Fuat Köprülü'den sonra "*Kayı boyu*" ile meşgul olan Faruk Sümer'de, *Osmanlı Hanedanı*'nın *Kayı boyu*'ndan olduğunu ilk defa söyleyen müellifin, eserini *Murad II.* devrinde yazmış olan *Yazıcı-oğlu Ali* olduğunu belirtir. Ancak. *Yazıcı-oğlu*, tercüme ettiği eserlere kavmi duygularının etkisi ile ilâveler yapan ve onlarda tahriflerde bulunan bir yazardır. *Kayı boyu*, *Reşidü'd-dîn*'in listesinde en baştadır. Bu liste, *Oğuz* boylarının, *İslâmiyet*'ten önceki tarihlerinde politik ve sosyal durumları esas alınarak yapılmıştır. Bu bakımdan, *Kayılar*'ın en başta yer almaları siyasi ve içtimai mevkii itibariyle *Oğuzlar*'ın en mühim ve en asil boyu sayıldıklarını gösterir. Nitekim, *Kayılar* *Oğuz* hükümdarlarını çıkaran beş boyun başında zikredildiği gibi, *Reşidü'd-dîn*'in *Oğuzlar* tarihi bölümünde bir *Oğuz Yabgu* sülalesi de bu boya mensup gösterilir. Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi, *Kayılar*, *Oğuzlar*'ın en eski, en kötü ve en şerefli boylarından biriydi. Bu sebeble, *Prof. Sümer*'e *Osmanlı hanc-*

damı ile Kayı boyu arasındaki kabilevi münasebet şüpheli görünmektedir. Ancak, imkansıız değildir². Anlaşılabacağı gibi, mesele, Osmanlılar'ın kendilerini bu boya mensup olarak addetmeleri, kamuoyunun da bunu benimsemiş olmsındadır. *Osmanlı sikkeleri* arasında ilk defa *Orhan Gâzi*-ninkilerd *Kayı boyu* damgası olduğu ileri sürülmektedir³. Aynı damgayı hariz olarak *Murad II.* ye aid sikkelerde de görürüz⁴. Hanedanın davranışına paralel olarak, *Yazıcı-oğlu, Osman Bey*'e atfen şu manzumeyi kaydeder:

*Osman Ertuğrul oğlusun | Oğuz Kara-Han neslisin | Hakkın bir
kemter kulusun | İstanbul'u aç gülzar yap.*

Anlaşılabacağı gibi, bu manzumenin *Osman*'ın dudaklarından çıkması şüphelidir⁵.

Osmanlı Hanedanı'nın kurucusu olan *Osman Bey*'in babası *Ertuğrul Gâzi*'dir. *Ertuğrul Gâzi*'nin gerçek veya efsanevi bir şahsiyet olduğu konusu kaynaklara dayanılarak çözümlenmiştir. *Mükrimin Halil Yınanç*, "*Önsöz*" de" belirttiğimiz ilk Osmanlı tarih yazarlarının *Ertuğrul Gâzi* ile ilgili pasajlarını uzun bir tahlile tabi tutar. Ona göre, *Ertuğrul*'un ölümünden yüzyirmi ile ikiyüz sene sonra yazılmış olan ve *Ertuğrul* hakkında "*mevsukiyeti meşkük menkulata*" dayanan söylentilerden tam bir biyografisini çıkarmağa imkan yoktur. Çünkü, bunlar alalade destan ve kıssalardaki hikayeleri andırmakta ve birbirlerini nakz ve cerh etmektedirler. *Ertuğrul*'un gerçek bir şahsiyet olduğu, *Bayezid I.* in, *Timur*'a yazdığı mektupta, adının zikredilmesinden ve XIV. yüzyılın ünlü muhaddis ve müverrihi *Şemsü'd-dîn Cezerî*'nin onu adını vermesinden anlaşılmaktadır. Bu durumda, onun XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşamış olan Türkmen beylerinden birisi olduğu anlaşılır. Nitekim, *Hâmidi* müstesna olmak üzere, ilk Osmanlı tarihçileri onun Anadolu'da yaşadığını ve öldüğünü söylemekte müttetikler. *Söğüt*'te, ona izafe edilen bir türbenin varlığı ve bu türbenin, onu eski reisleri ve başbuğları sayan, başta Kara-Keçili oymağı olmak üzere, birçok Türkmen boyları tarafından devamlı bir ziyaretgah haline getirilmesi onun bir Türkmen reisi ve bir ve gazisi olduğunu bir dereceye kadar teyid ederler.

Ertuğrul'un baba ve dedesi sorununa gelince. Eserlerini aynı zamanda yazmış olan *Şükrullah*, *Enverî* ve *Karamanî Mehmed Paşa* bu konuda birbirinden ayrılırlar. Bunlardan son ikisi, *Ertuğrul*'un babasının adının *Gündüz-Alp* olduğunu söylemekle beraber dedesini ve daha yukarıki babalarını başka isimler olarak verirler. *Şükrullah ise*, *Süleyman Şah b. Kayaalp* adını verir. Daha sonra. *Aşık Paşa-zade* ve onu

kaynak olarak kullanan anonim ve diğer müverrihler, bunu esas alıp seçeresini Nuh peygambere kadar indirmişlerdir. Tabiatıyla, bu efsanevi rivayetlerin biri diğerine tercih edilemez. Aynı şekilde, *Süleyman-Şâh*'ın, *Mahan*'dan *Moğol* istilasıyla dolayısıyla veya çok daha önce başka bir nedenle, Doğu Anadolu'ya gelişini ve *Caber*'de boğulmuş olmasını ispat etmekte mümkün değildir. Bu durumda, *Ertuğrul*'un babası olarak gösterilen *Süleyman*'ın *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin kurucusu olan *Süleyman Şah* ile ve onun oğlu olup *Habur*'da boğulan *Kılıç Arslan I.* ile mukayese ederek, bunların hayali veya hikayevi birer timsali saymak mümkündür. Gene, *Süleyman*'a atfedilen *Fırat*'taki boğulmanın, *Kılıç Arslan*'ın *Habur*'daki boğulmasından neş'et etmiş bir hikaye olduğu ve *Caber*'de "Türk Mezarı" olarak anılan ve *Süleyman Şah* mezarı olarak gösterilen türbeyi, ünlü *Emir Zengi*'nin meşhedinden kinaye olarak kabul edildiği düşünülebilir.

Ertuğrul Bey'in ecdadının ve mensup olduğu boyun *Anadolu*'ya ne zaman geldikleri hususuna gelince, *Enveri*, *Şukrullah* ve *Aşık Paşazâde*'nin rivayetlerinden anlaşılan şudur: *Ertuğrul*'un ecdadı ve mensup olduğu boy *Anadolu*'ya *Selçuklular* tarafından yapılan ilk akınlar sırasında, yani XI. yüzyılın ikinci yarısında *Tuğrul Bey* ve *Alp Arslan*'ın emirlerinin maiyetinde olarak, *Ahlat* bölgesine geldiler. Burayı yurt tutarak, *Anadolu* gaza ve fetihlerine katıldılar. *Muş*, *Malazgirt*, *Eleşkirt* ve *Sürmeri* ovalarında ve dağlarında kışlak ve yaylaklar kurdular. Daha sonra, *Ahlat* emirleri *Sokman Kutbîliler*'e tabi oldular. Onların maiyyetinde olarak, *Güroüler*'e bazan da *Erzurum* ve *Erzincan* emirleri ile birlikte, *Trabzon* Dukalığına ve bilahare imparatorluğuna karşı yapılan gazalara katıldılar. XIII. yüzyılın başlarında, *Ahlat*'ın *Eyyubîler*'in eline geçmesi, belkide daha sonra *Celâlü'd-dîn Hârizmşah*'ın *Ahlat* bölgesini istilasıyla üzerine, *Ertuğrul*'un babası maiyetindeki boy ile birlikte, güneye inmiş ve kendisi gibi, *Kayı* soyundan olan *Artukoğulları*'nın yani *Mardin* hükümdarının emrine girmiştir. Bu arada, *Ertuğrul*'un babası, belki de kışlamak üzere, *Caber*'e giderken, *Fırat*'ta boğulmuş olabilir. 1258 yılında, *Hülegü* ordularının *Mardin* bölgesini yağmaları, şehri kuşatmaları ve *Meyyâfârikin*'i tahripleri sebebiyle, *Diyarbekir* ve *Urfa* bölgelerine yoğun sayıda ulunan *Türkmenler* civar havaliye dağılmışlardı. *Malatya*'nın doğusunda, *Fırat* kenarında yaşantılarını sürdüren *Germiyanlılar*, bu sırada *Batı Anadolu*'ya hicret ettiler ve *Kütahya* bölgesine yerleştiler. Bu sırada da, *Ertuğrul Bey*'de maiyyetindeki boyu ile, *Orta Anadolu*'ya hicret etti. Önce, *Karacadağ*'da yurt tuttular. Daha sonra *Sultanöyüğü* (*Eskişehir*) emiri *Caca-oğlu*'nun emrine girdiler⁶.

Prof. Dr. Faruk Sümer'de, 1240 yıllarında Malatya bölgesinde bulunan *Germiyanlılar*'ın 1277 yılında, *Kütahya*'da görüldüğünü belirtiyor. Bu durumda, onların *Kütahya*'ya 1260 tarihinden sonra gelmiş olmaları gerekir. *Batı Anadolu*'nun diğer bölgelerini de *Aydınoğlu Mehmed*, *Saruhan* ve *Karesi* adlı beyler açtılar. *Aydınoğulları*, *Saruhanogulları* *Manisa* bölgesinde, *Karesioğulları* *Balıkesir* bölgesinde beyliklerini kurdular. Bu fetihler XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde sona ermişti. İşte, bu sıralarda Marmara bölgesi Söğüt yöresinde yaşayan *Osman Bey* ve oğlu *Orhan* tarafından alındı. Prof. *Sümer*, onların Moğol baskısı üzerine (batıya) 1277 yılından az sonra gelmiş olmalarını muhtemel görüyor. Gene, Osmanlı ailesinin atalarının Anadolu'ya gelişlerini Moğol istilası sebebi ile yaşamakta oldukları Merv yakınındaki *Mâhân*'dan göçlerine bağlamalıdır. Bu konuda eski Osmanlı tarihlerinde bulunan rivayeti reddetmek için hiçbir sebep yoktur⁷.

B- HÜKÜMDARLAR VE AİLE İÇİNDEKİ DURUMLARI.

Osman'ın bey olması ve Beyliğin teşekkülü ile beraber Osmanlılar hakkındaki bilgilerde, kaynaklarda, tabiatıyla artmaktadır.

Osmanlı Hanedanının incelediğimiz dönem için jencolojisi babadan oğula şu şekildedir:

Osman I (ölümü 1326)

Orhan (1326-1362)

Murad I. (1362-1389)

Bayezid I. (1389-1402)

Mehmed I. (1413-1421)

Murad II. ((1421-1444, 1446-1451)

Mehmed II. (1444-1446, 1451-1481)

Bilindiği gibi, 1402-1413 yılları arası "Fetret Devri" olarak isimlendirilmektedir. Prof. Dr. *Halil İnalcık* bu dönemde gerek tahta çıkan, gerek tahttan hak iddia edenler için jencoloji tablosunda Bayezid I. in oğullarının durumunu şu şekilde tesbit eder:

Süleyman Çelebi (1402-1411)

Müsa Çelebi (1411-1413)

Murad II. tahta çıktıktan sonra: *Mustafa*, *Düzme* (1421-1422)⁸.

Fetret devrinde Çelebi Mehmed (Mehmed I). 1403'den itibaren *Amasya, Sivas* ve *Tokat* bölgelerine hakim oldu. Daha sonra, *Bursa*'da hükümdarlığını ilan etti ve *Timur*'la müştereken *sikke* bastırdı⁹. *Süleyman Çelebi* ise, *Bayezid I* (Yıldırım) in en büyük oğludur. Babasının, *Timur*'a esir düşmesi ve ölümünden sonra *Edirne*'de saltanat sürdü. Batılı tarihçiler tarafından Osmanlı Hanedanı içinde *Süleyman I.* olarak padişah itibar olunmuştur. Ancak, Osmanlı tarihçileri tarafından sadece Fetret devrinin bir şehzade emiri sayılmış ve padişahlar silsilesine alınmamıştır. Bununla beraber, tarihçi *Mustafa Ali* senelerce onun namına hutbe okunduğunu ve eski devirlerde kırk, elli gün içinde iki, üç hükümdarın bile hüküm sürdüğünü kabul eden müverrihlerin mevcudiyetini belirterek, onu da bir padişah kabul etmiştir¹⁰.

Osmanlı hükümdarlarının baba ve annelerinin kim oldukları hususuna gelince. *Osman Gâzi*'nin babasının *Ertuğrul* olduğu, olduğunu gördük. O, *Ertuğrul*'un en büyük oğludur. Doğum tarihi ihtilaflıdır. Meselâ, *İbn-i Kemal* "hicretin altıyüz elli ikisinde doğduğunu beyan eder¹¹. Ancak, genel olarak, 656 (1258) tarihi kabul edilmektedir. *Osman*'ın doğum yeri hakkındaki bilgiler müphemdir. Bu konu, *Osmanlılar*'ın *Doğu Anadolu*'dan, *Bati*'ya gelişleri ile yakından ilgilidir. Prof. *Sümer*, -biraz yukarıda gördüğümüz gibi- *Ertuğrul*'un yönetimindeki boyun, batıdaki ilk yerleşme yerlerine 1277'den sonra gelmiş olmalarını muhtemel görüyor. Bu durum, *Osman*'ın *Doğu*'da *Artuklu* hakimiyetinde bulunan yerlerde doğmuş olabileceğini sonucunu veriyor. Prof. *Tayyib Gökbülgin* ise, onun babasının uc beyi olarak bulunduğu *Söğüt*'te doğmuş olması ihtimalini ileri sürer. Ona göre, "*Ertuğrul Gazi*'nin *Pasinler*'de bulunduğu daha eski tarihlerde onu mevcutmuş gibi gösteren *Nişancı* tarihinin başka bir yerindeki kaydı ile, bu hususta *tenakuza düştüğü* cihetle, gerçeği aksettirdiği kabul edilemez"¹².

Orhan Bey, *Osman Bey*'in oğludur. *Osman Bey*'in *Mal Hatun bint Ömer Bey* adlı zevcesinden 1281-1282 (680) de doğmuştur. Genellikle kabul edilen tarih budur. Ancak, Osmanlı vakanüvisleri bu konuda da birbirinden farklı kayıtlar verirdi. Örnek olarak, *Oruc Bey*, *Şeyh Ede-Bâli*'nin kızının *Orhan*'ın annesi olduğunu ve doğumun 687 de vukubulduğunu kaydededer. Ancak, *Orhan*'ın 1324 (724) tarihli vakfiyesi bu hususta kesin bir hüküm verdirecek niteliktedir. Zira, bir temlik hukunu tesbit eden ve düzenleyen bu vakfiyede hazır bulunanların hemen hepsi ailedendir. Burada, *Osman Gâzi*'nin çocukları bir de zevcesi kaydedilmiş görülmektedir¹⁴.

Murad I. in doğum tarihi olarak 1326 (726) yılı kabul edilmektedir. *Orhan Gâzi*'nin altı oğlundan yaş itibariyle dördüncüsüdür. Annesi, Yar Hisar tekfurunun kızı *Nilüfer Hatun*'dur. *Nilüfer Hatun*'un, Bilecik Rum tekfurunun oğlu ile evlendirilmesi mutasavver idi. Ancak, *Osman Gâzi* tarafından esir edilerek oğlu *Orhan*' verilmiştir. Bu izdivandan *Süleyman Paşa* ve *Murad* doğdular¹⁵.

Bayezid I. in, babasının cülûsu yılı olan 1360 (761) de doğduğu kabul edilmektedir. *Murad I.* in büyük oğlu olan *Bayezid*'in annesi *Gülçiçek Hatun*'dur. Bu hatunun, vakıf kayıtlarında, biri hicri 791, diğeri 802 tarihli iki vakfiyesi vardır. Bu vakfiyeler, onun aslen rum olduğunu göstermektedir¹⁶.

Mehmed I., *Bayezid I.* ikinci veya üçüncü oğludur. Doğum tarihi ihtilaflıdır. *Sicill-i Osmani* 781 ve 791 seneleri olmak üzere iki rivayeti kaydeder. *Sahâifü'l-Ahbar*'da ise *Süleyman*, *Mustafa* ve *İsa Çelebi*'lerden küçük olup, 781 tarihinin doğru olamayacağı kaydı vardır. *Behişti* ve *Hoca Sadü'd-din*, *İsa*'nın *Mehmed*'den büyük olduğunu yazıyor. *Mehmed*'in büyük oğlu *Murad II.* 1403 (806) da doğmuştur. Bu durumda, *Mehmed*'in 793 tarihinde doğduğu varit olamaz. Annesi *Devlet Hatun*'un, *Germiyan*-oğlu *Süleyman Şah*'ın kızı olduğu zannediliyordu. Ancak, *Devlet Hatun b. Abdullah*'ın 1422 (825) tarihli vakfiyesi buna imkan vermemektedir¹⁷. Görünüşe göre, "*Bayezid Han'ın oğullarının cümlesi câriyedendir*"¹⁸. *Bayezid*'in en büyük oğlu *Süleyman Çelebi* kabul edilmekte, onun 1377 yılında doğduğu tahmin edilmektedir.

Murad II., *Mehmed I.* in oğlu olup 1404 (807) yılında *Amasya*'da dünyaya geldi. Annesinin câriye olması muhtemeldir¹⁹.

Mehmed II., *Murad II.* nin oğlu olup 30 Mart 1432 günü *Edirne*'de doğdu. Kendisinden beş yaş büyük olan ağabeyi *Alâü'd-dîn* babalarının sağlığında 1443 de ölmüştür.²⁰.

C- HÜKÜMDARLARIN ŞEHZADELİKLERİNDEKİ HAYAT VE FAALİYETLERİ

"Giriş" de gördüğümüz gibi; Türk Devletlerin de hükümdar oğulları gerek idarî, gerek askerî bakımdan tecrübe kazanmaları için eyaletlere "melik" olarak tayin ediliyorlardı. Aynı anane, Osmanlı devrinde uygulandı. Şehzadeler bu defa "Vali" veya "Sancak Beyi" olarak atandılar. Onlar, bulundukları sancakların bağımsız yöneticileri durumundaydılar. Muayyen hassalara sahip olan şehzadelerin maiyetlerinde, payitahttaki divanda görevli vazife sahipleri gibi, *divân heyeti* ve *padişah*

maiyyeti olarak lalaları ve kapı halkı vardı. Ferman neşreden, tuğra çeken, hükümler yazan şehzadeler yönetimleri altındaki bölgelerde bir hükümdar gibi hâkim idiler. Bunların merkez ile ilişkileri, iradeleri, tâyinleri ve tevcih ettikleri dirlikleri, payitahta bildirmekten ibaretti. Hatta, içlerinde *Mehmed II.* gibi, adına sikke darb ettirenleride vardı. *Bayezid I.* in şehzadeleri *İsa* ve *Musa*'ya ait tuğralı hükümler olduğu malumdur²¹.

Şehzadeler on ile on beş yaşlarında sancağa çıkarılırlardı. Sultan, devlet işlerinde onun yetiştirilmesini temin için maiyyetine *lala* verirdi. Şehzadeler gittikleri sancağa annelerinde beraberlerinde götürürlerdi. Sancakta bulunan şehzadelere *çelebi sultan* denilirdi. Yukarıda değindiğimiz gibi, şehzadelerin emrinde, payitahttaki divana paralel olarak *nişancı*, *defterdar* ve daha sonraki devirlerde *reisü'l-küttap* gibi "hükümet erkânı" *emir-i alem* (mir-i alem), *emir-i ahur* (mirahur), *kapı ağası* gibi "saray erkânı" vardı. Şehzadelere, *Rumeli*'de sancak verilmesi usulden değildi. *Çelebi sultanlar*, yâni *sancak beyi* olan şehzadeler, eğer yaşları müsaitse, muayyen zamanlarda, *divân* kurarlar ve kendi sancaklarına ait işleri görürlerdi. Yaşları küçük olanların yerine idarî işlere *lala* bakardı. Zaten, sultan tarafından itimad edilen şahıslar arasından seçilen *lala*, muamelatı denetlerdi. Şehzadeler idarî işlerle uğraşmakla birlikte lalalarından veya hocalardan nazarî dersler alırlardı. Ata binek, binmek, ok atmak, avlanmak, gürz kullanmak, silah kullanmak gibi savaş ve spor hareketleri yaparlardı.

Aşağıda başlıcalarını göreceğimiz gibi, şehzadeler, *İzmit*, *Bursa*, *Eskişehir*, *Aydın*, *Kütahya*, *Bahkesir*, *Isparta*, *Antalya*, *Amasya*, *Manisa*, *Sivas* gibi merkezlerde sancak beyliği yaptılar. Gene göreceğimiz gibi, şehzadeler savaşta, babalarının maiyyetinde olarak cenahlarda bulunurlar veya ihtiyattaki askerlere komuta ederlerdi²².

Kronolojik olarak, özellikle, tahta geçen Osmanlı hükümdarlarının veliahdlıkda geçen hayatlarına gelince, *Osman Bey*'in gençliğinde, Selçuklu sultanları'nın sarayında herhangi bir suretle bulunmuş olduğu ancak fazariyedir. Kardeşleri arasında temayüz etmesi sebebi ile, İbni Kemal'in ifadesine göre, "... Gerçi yaşta karındaşlarının kişisi idi ama şimşir ve tedbir ile cümlesinin evveli" olması dolayısı ile, babasının son zamanlarında ona vekil ve reisliğe hak kazanmıştı²³.

Orhan Bey ise, babasının sağlığında, yirmi yaşlarından itibaren devlet yönetiminde söz sahibi oldu. *Osman Bey*'in bağımsızlık ilân etmesinden ve Bizanslılar'a karşı mücadele ve fetihlere giriştiği ilk zamanlardan itibaren, askerlik ve yönetim konuları ile meşgul oldu. Nitekim.

Osman Gazi 1301 yılında, küçük beyliğini idarî bölgelere ayırdığı sırada, *Sultan-Önü* olarak adlandırılan yerleri, yani *Karaca-Hisar* ve nahiye-lerinin yönetimini büyük oğlu *Orhan Bey*'e tevdi etmişti. *Osman*, oğlu *Orhan*'ı *Köprü-Hisar* (Yeni Şehir ile *İznik* arasında)'ın fethine gönderdi. Daha sonrada, diğer gaziler ile birlikte *İznik* üzerine de yolladı. Bununla beraber, bu sırada *Orhan*'ın asıl görevi *Karaca-Hisar*'ı *Germiyan-oğulları*' tarafından gelecek bir saldırıya karşı savunmak idi. Daha sonraki yıllarda, *Osman Gazi*'nin *Lefke* (Osman-Eli) gazasına gittiği ve *Orhan Bey*'inde *Eskişehir*'de bulunduğu bir sırada 1315 yıllarında, *Çavdar* aşireti *Karaca-Hisar*'ı basmış, pazar yerini yağmalamıştı. Bunu haber alan *Orhan Bey*, yanına *Aykut-Alp* ve *Saltuk-Alp*'i alarak saldırgan-ların peşine düştü ve onları dağlar arasında *Oynaş-Hisar*'ı denilen harap bir kale yakınında yakaladı. Vuku bulan çarpışmada, *Çavdaroğlu* kuv-vetleri yenildi. Esir edilen *Çavdaroğlu*, *Osman Gazi* tarafından affedildi. Diğer esirlerde serbest bırakıldı. Bundan sonra babasının tam güvenini kazandı ve *Bizans İmparatorluğu*'na karşı girişilen fütuhât hareketinde başlı başına komutan olarak atandı. Maiyyetine, *Akça-Koca*, *Gâzi Abdurrahman Konur-Alp* ve *Köse Mihal* gibi ünlü gaziler verildi. Birçok fetihler yapan *Orhan* ve bu ünlü komutanlar *Ak-Yazı*, *Tuz-Pazarı*, *Sapanca*, *Geyve* ve *Pamuk-Ova* civarlarını da aldılar. *Osman Gâzi*'nin yaşlanması nikrisden muzdarip olması, ve hareket kabiliyetini geniş ölçüde yitirdiği bu sırada, kurulan yeni devletin kuvvetlenmesine ve prestijinin artmasına *Orhan Bey*'in önderlik edeceği anlaşılmıştı. Bundan dolayı, 1320 yılından itibaren, babası tarafından adeta vekil yapılmıştı. Gerçekten, bu tarihten sonra, devlet işlerinin hemen tamamının *Orhan Bey*'in elinde olduğu görülür. Bu durum karşısında, o devirden bahseden kaynaklarımızda birbirini tutmayan kayıtlar bulunduğu göz önüne alındığında, *Osman Gâzi*'nin idareyi oğluna bıraktıktan sonra, ne kadar daha yaşadığı ve ölümünden sonra mı *Orhan*'ın hükümdar olduğu, yoksa beyliğini tamamen oğluna terk ettikten sonramı hayata veda ettiği tartışmalıdır. Bununla beraber, *Orhan Bey*'in 1321 yılında *Mudanya* üzerine müstakil olarak gidip, fethini başarması, daha sonra, yıllardan beri abluka altında bulundurulmuş *Bursa*'nın teslim olacağının anlaşıl-ması üzerine, *Osman Gazi*'nin asker ve emirleri Yeni-Şehir ovasında top-layarak, *Orhan Bey*'i bu işe memur etmesi gibi olaylar ve 1326 (727) tarihli ilk sikkesinin ışığı altında, *Orhan Gâzi*'nin hükümdarlığının 1324 de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu da, onun, daha babası ölmeden, resmen devletin başına geçtiğini gösterir. *Aşık Paşa-zâde*, *Neşrî* ve *Oruc Bey*'in de *Osman Gâzi*'nin henüz hayatta bulunduğu sırada, devlet yönetimini oğlu *Orhan*'a bıraktığını bildirmeleri diğer bir husustur. Gene,

Neşri'nin "... ve dahi bunu kasettetti kim, oğlu Orhan kendü zamanında şevket tutup, namdur olaki, kendünden sonra halk ana itaat göstereler"²⁴. satırları *Osman*'ın, Beyliğinin geleceğini güvence altına almak gayesini güttüğünü açıkça göstermektedir. *İbn-i Kemal*'e göre, *Orhan*, babası *Osman* zamanında yedi yıl *tahtgir* ve *tâcdar* olmuştur. Görüldüğü gibi, *Osman Bey*, oğlu *Orhan*'ı doğrudan devlet yönetimine sokmuştur.

Murad I. devrinden itibaren şehzadelerin sarayda yetiştirilme tarzları *atabey* veya *lala*'ları ile sancağa çıkarılmaları, sancaktaki idari ve askerî faaliyetleri hakkındaki bilgiler aydınlaşmaya başlamıştır. Yeni doğan şehzadenin, hizmetine *usta* denilen yirmi kadar genç kız tayin edilir. Annesi de bunların yardımı ile çocuğunu büyütürdü. Bir yaşında sütten kesilen şehzadeyi maiyyet tayin edilirdi. Bu maiyyette, *ağa* enilen has odalılar bulunurdu. Bunların içinden en yaşlısı, şehzadenin *baş mürebbii* idi. Ona, *baş lala* denilirdi. Emri altındaki üç *hadım ağası* da *lala* unvanını taşırlardı. Şehzade beş altı yaşına gelince tahsil'e başlatılırdı. Bu amaçla ona bir *hoca* tayin edilirdi²⁵. Genellikle, şehzade on onbir yaşlarında sancağa çıkarılırdı. Sultan şehzadeye nezaret etmesi için *atabey*²⁶ veya *lala* tayin ederdi. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, payitahttaki saray ve hükümet teşkilatının küçük bir modeli şehzadenin maiyyetinde bulunurdu. Bundan başka, âlim, şair, edip ve musikinaşlarda maiyyetinden sayılırdı. Bu durumda, şehzadenin payitahtta başlayan tahsilinin sancak merkezinde de devam ettiği anlaşılr.

Eğitim öğretim sırasında, şehzadelerin sanat sahibi olmalarına da önem verilir. Osmanlı kaynaklarında olduğu gibi, *Grekçe* yazılmış kaynaklarda bile bilgi vardır. Örnek olarak, *Mehmed I.*, *urgancı* olarak yetiştirilmişti²⁷.

İşaret ettiğimiz gibi, *celebi sultan* unvanını taşıyan sancak beyi şehzadelerin erkek çocuklarından birinin padişah olan büyük babalarının yanına gönderilmeleri usulüde uygulamıyordu. *Fatih Sultan Mehmed*'in nezdinde *Bayezid*'in oğlu şehzade *Korkut* ve *Cem*'in oğlu *Oğuz* ~ *Han*'ın bulunmaları dikkati çekmektedir. Aynı usulün kuruluş döneminin diğer sultanları tarafındanda uygulandığı ileri sürülebilir. Diğer taraftan, sefer veya herhangi bir maksat ile payitahttan ayrılan sultanın, yerine şehzadelerden birini *kaim makam* olarak bıraktığını biliyoruz. *Murad I.* in, *Rumeli* ye geçtiğinde yerine oğlu *Bayezid*'i bırakmıştır²⁸.

Murad II. 1444 yılında oğlu *Mehmed*'i *kaim makam* olarak *Edirne*'de bıraktı. Kendisi, *kapıkulu* ile *Anadolu*'ya geçti ve *Karaman*

Vilayeti'ne yöneldi. Ancak, *Bursa*'da *Karamanoğlu İbrahim Bey*'in elçileri ile *Sevgend-name* imza etti.

"Sancağa çıkma, ''nın ilk uygulaması *Orhan* devrinde başlar. O, *Karesioğulları*'ndan *Bahkesir*'i aldığı anda büyük oğlu *Süleyman Paşa*'yı buraya gönderdi. *Süleyman Paşa*, *Konur-Alp*'in ölümünden sonra *Düzce* ve *Bolu* havalisine, *Murad*'da *Akçakoca* nın ölümünden sonra *Kandıra* ve daha sonra *İzmit*'in zaptı ile buraya verildiler²⁹. *Bursa*'nın alınması ile burada gene *Murad* vazifelendirildi³⁰. Daha sonra, *Süleyman, Paşa*'nın *Rumeli*'ye geçip yaptığı fetihlere *Murad*'da iştirak etti. *Çorlu* ve *Lüleburgaz*'ı zaptetti. *Süleyman Paşa*'nın ölümü ile, harb sahasında bulunan *Şehzade Murad* komutayı ele aldı³¹.

Murad I. devrinin sonlarında oğullarından *Bayezid*, *Kütahya* ve havalisi sancak beyliği, *Yakub Bey*'de *Karesi* sancak beyliğini deruhte etmişlerdi. 1386 yılındaki, "*Karaman seferi*"nde Osmanlı ordusu *Karamanoğulları* ile *Konya* ovasına karşılaştı. *Osmanlılar*'ın galibiyeti ile sonuçlanan savaşta *Murad I.*, *kapıkulu askeri* ile merkezde bulunuyordu. Sağ cenahta, Anadolu askeri ile *Yakub Çelebi*, sol cenahta eyalet askerleri ile *Bayezid* vardı³². 1389 yılında, *Sırp*, *Bosna*, *Macar*, *Eflak*, *Hırvat* ve *Leh* ordularına karşı *Osmanlılar*'ın *Balkanlar*'daki durumunu tayin edebilecek hüviyette olan *I. Kosova savaşı*'nda ise ana hatları ile saflar şöyle idi: Ordusu galib gelen, fakat savaş ertesi bir düşman askeri tarafından şehid edilen *Murad I.* merkezde, *Bayezid* sağ, *Yakub* sol kolda idiler. Savaş başlarken saflar kesin şeklini aldı: Merkezi tutan Sultan *Murad*'ın sağında, vezir-i azam *Çandarlı Ali Paşa*, solunda *Beylerbeyi Timurtaş Paşa* bulunuyordu. *Şehzade Bayezid*, *Saruca Paşa* ile sağ cenahı, *Yakub Çelebi*, *Toğuca Balaban Bey* ile sol cenahı tutuyordu. *Evrenos Bey* sağ cenahta, *Eyne Bey Subaşı* sol cenahta idiler. Yeniçeriler sultanın önünde saf tutmuşlardı. *Evrenos Bey* düşman saflarını "*karıştırmak için*" ikibin okçu seçti, bunları sağ ve sol ceahların önlerine yerleştirdi. Nitekim, bunların yoğun bir şekilde attıkları oklar sonucunda düşman safları bozuldu. *Şehzade Bayezid*, bu savaşta, elinde *topuz* olduğu halde hamleler yapmıştır³³. *Bayezid*'in müstakil olarak seferler yaptığı da biliyoruz. O, *Yeşilirmak* havzasında halk tarafından iyi karşılandı. Kale hakimleri de itaatlerini arz ve misafir ettiler. Daha sonra, *Bayezid*, *Amasya* havalisini zaptetti³⁴.

Bayezid I. in büyük oğlu *Süleyman Çelebi*, babasının cülûsundan itibaren fetih hareketlerinde ve yönetim hayatına genç bir şehzade olarak sorumluluk yüklendi. Önce, *Aydın* ve *Saruhan* Beyliklerinin ortadan kaldırılması ile, yani feth edilen *Karesi* ve *Saruhan* sancak beyliğine

tayin edildi. Daha sonra, *Rumeli* fütuhatında vazife verildi. 1393 yılında, Macar kralının Tuna kıyılarına gelmesi ve *Bulgarlar*'ın onlarla birleşmesi ihtimali Bayezid'i harekete geçirdi. Bulgar krallığını tamamen ortadan kaldırmaya karar veren sultan, *Süleyman Çelebi* komutasında bir ordu sevketti. Bu ordu, Bulgar krallığının payitahtı olan *Turnova*'yı şiddetli bir muhasaradan sonra aldı. Daha sonrada, müstehkem birer kale olan *Silistre*, *Niğbolu* ve *Vidin* zaptolundu. Bunu müteakip, *Kastamonu* valiliğine atanan *Süleyman Çelebi*, 1398 yılında *Kadı Burhanü'd-dîn*'in *Akkoyunlular* ile yaptığı mücadele sırasında öldürülmesi³⁵ ve *Sivas*'da bulunan emirler tarafından Bayezid I. ın davet edilmesi üzerine, önemli bir kuvvetle o tarafa yöneldi. Ordu, yirmibin atlı ve dörtbin yayadan mürekkepti. Şehzade bu esnada *Akkoyunlu beyi Kara Yölük Osman*'ı mağlub ve *Erzincan*'a çekilmeğe mecbur etti. *Kadı Burhanü'd-dîn*'in ülkesi *Osmanlı Devleti*'ne ilhak edilince, *Sivas valiliği*'ne *Süleyman Çelebi* tayin edildi. 1400 yılına, *Timur*'un büyük bir ordu ile *Sivas*'a gelmekte olduğunu haber alan *Süleyman Çelebi* çekilmeyi uygun bularak, eski bölgesi olan *Karesi*, *Aydın* ve *Saruhan* sancaklarının başına geçmiştir. 1402'de babası *Bayezid*'in *Timur* ile yaptığı ve *Osmanlılar*'ın yenildiği savaşta, kendisine ait sancakların kuvvetleri başında katıldı. Görünüşe göre, sol cenaha *Hoca Firuz Bey* komuta etmiş. *Süleyman* askerleri ile onun emrinde çarpışmıştır. Meydan muharebesinin kaybedileceğini anlayan *Vezir-i azam Çandarlı Ali Paşa*, yanında *Süleyman Çelebi*, yeniçeri ağası *Hasan Ağa*, *Subaşı İnebey* ile birlikte, doğuşa doğuşa ricat ettiler. Bu suretle şehzade esir olmaktan kurtarıldı. Savaş alanında *Bursa*'ya gelen *Çelebi*, küçük kardeşi *Kasım*'ı kız kardeşi *Fatma Sultan*'ı ve hazineden götürerbildiklerini alarak *İznik* ve *Gelmlik* yolu ile *İstanbul*'a *Anadolu Hisarı*'na kaçmaya muvaffak oldu³⁶.

Mehmed I., şehzadeliğinde *Amasya Sancak beyliği*'nde bulundu. *Sivas* ve havalisi hükümdarı *Kadı Burhanü'd-dîn Ahmed* 1381 yılında, *Amasya* emiri, *Hacı Şadgeldi*'yi öldürdükten sonra, topraklarını almak istedi Ancak, *Hacı Şadgeldi*'nin oğlu *Ahmed*, *Burhanü'd-dîn* ile uzun bir mücadeleye girişti ve *Amasya*'yı müdafaa etti. Bu mücadele sırasında, 1391 lerde, *Kastamonu* ve *Osmancık* taraflarını zapteden *Bayezid I.*, *Canik* ve havalisindeki Türkmen beylerini de nüfuzu altına aldı. Bu sırada, *Amasya* emiri *Ahmed* kendisine başka bir yerden sancak verilmek sureti ile, *Amasya*'yı Osmanlı hükümdarına teklif etti. Bunun üzerine, *Bayezid* oğlu şehzade *Mehmed*'i otuzbin kişilik bir kuvvet ile *Amasya* üzerine gönderdi. *Kadı Burhanü'd-dîn* çekilmesi ile *Çelebi Mehmed*, *Amasya*'ya girdi. Başarılı hizmetinden dolayı *Amasya sancak beyliği*

ona tevcih eildi.³⁷ *Mehmed*, Ankara muharebesinde Osmanlı ordusunun ihtiyat kuvvetleri komutanlığında bulundu. Babası *Bayezid*, oğulları *Mustafa*, *Musa* ve *İsa Çelebi*'ler ile merkezde kapıkulu askerinin başında bulunnuyordu. Savaşın kaybedilmesi üzerine, zorlukla *Amasya* tarafına kaçmak istedi. Ancak, Sinop hükümdarı *Candar-oglu İsfendiyar Bey*'in kız kardeşinin oğlu *Yahya Bey* tarafından yolu keildi. Onu mağlub eden *Mehmed*, *Bolu* taraflarına çekildi. Casusları vasıtası ile muharebeden sonraki durumu öğrendi. Önce, *Bursa*'ya gitmek istedi. Maiyyetindeki beyler bunun tehlikesine işaret ettiler. O sırada, *Amasya*'dan gelen bir heyetin kendisini davet etmesi üzerine o tarafa yöneldi. *Amasya*'ya *Timur*'un maiyyetinde bulunmuş olan *Kara Devlet-şah* hakim olmuştu. Ancak, halk karşı koydu ve *Çelebi Mehmed*'i çağırıldı. *Kara Devlet-Şah*'ın *Amasya* dışında bulunan kuvvetlerinin çoğunluğunun yağma hareketlerine giriştiklerini duyan *Mehmed*, o sırada yanında bin kişilik bir kuvvet olan *Devlet-Şah*'ı öldürdü ve *Amasya*'ya girdi (1403). Bu ilk başarıdan sonra *Mehmed*, *Canik* ve havalisi *Türkmenleri* beylerinden *Kubadoğlu Ali Bey*, kendi iktâ olan *Niksar*'ı kuşattığı haberini aldı. Derhal, *Niksar*'a hareket etti ve *Ali Bey*'i mağlub ederek duruma hakim oldu. Bundan sonra, civarı tehdit eden *Tokat* bölgesinin en güçlü Türkmen bey *İnaloğlu İbrahim*'i ani bir baskınla yendi ve bu havalide yede hakim oldu. *Gözleroğlu*, *Köpekoğlu Hasan* kuvvetleride bertaraf edildi. Bu olaydan sonra, *Sivas*'da yönetimi ele almış olan *Kadı Burhanü'd-dîn*'in damadı *Hacıbeyoğlu Mezid Bey*'inde üzerine kuvvet gönderildi. Daha sonra, vezir-i azam olan *Bayezid Paşa*'nın komutasındaki kitalar *Mezid*'i yendiler. Bu suretle, *Çelebi Mehmed*, *Rumiye-i sugra* denilen *Sivas*, *Tokat* ve *Amasya* bölgelerine 1403 yılında tamamen hakim olmuştu. *Mehmed*'in faaliyetini haber alan *Timur*, ona hem henüz hayatta bulunan babası ve hemde kendi adına mektup gönderdi. Bu mektupta *Timur* şehzadeye yemin ile teminat veriyor ve nezdine davet ediyordu. Bunu üzerine *Mehmed*, *Timur*'un yanına gitmek için hareket etti. Ancak, *Osmancık*'ta karşısına yeğeni *Yahya* çıktı. Onu mağlub ederek *Murtazaâbâd* (Mürted Ova) mevkiine geldiğinde, bu defa da o bölgenin *Türkmenleri*'nden *Savcıoğlu Ali Bey*'in kuvvetleri ile karşılaştı. Onları bertaraf etti. Bundan sonra, beraberinde bulunan *Timur*'un elçisine bir ziyafet vererek durumu anlatmasını rica etti. Kendi hocası *Sûfi Bayezid*'i, *Timur*'un elçisi ile beraber gönderdi. Kendisi *Amasya*'ya döndü, *Timur*, *Çelebi Mehmed*'in mazeretini kabul etti. Ona, hükümdar olduğu bölgenin meşru hakimi olarak tanıdığını belirten *al damgah berat* ve egemenlik sembolleri olarak *taç*, *kemer* ve *hırka* gönderdi. *Mehmed*, bu suretle *Timur*'un yüksek hakimiyetini sembolleri almak suretiyle,

kabul etti; *Timur* ile müştereken *sikke* bastırıldı. Bunu müteakib, kardeşi *İsa Çelebi*'yi *Bursa* yakınında mağlub ederek *Bursa*'ya girdi ve hükümlerini ilan etti (1404). Gene *Timur* ile müşterek *sikke* darbettirdi³⁸.

Murad II., babası *Çelebi Mehmed*'in hakim olduğu Amasya daki sarayda 1410 yılına yani altı yaşına kadar kaldı. Sonra, gene babası ile *Bursa*'ya ve 1413 'de *Edirne*'ye gitti. On iki yaşında Rum (Danışmendiye) Vilayeti Beyliği'ne tayin edildi. Burası, Amasya olmak üzere Tokat, Sivas, Çorum ve Osmanlı bölgelerini kapsıyordu. Osmanlılar'ın doğu sınırı vilayeti olan bu bölgeler, o zaman stratejik bakımdan çok önemli idi. Zira, burada İlhanlı devrinden kalma mühim sayıda Türkmen ve Moğol göçebe grupları vardı. Bunları merkezin hükmü altında tutmak kolay değildi. Doğudaki gelişmeleri dikkatle izleyen sultan Murad'ı yetiştirmesi için *Yörgüç Bey*'i lala olarak atamıştı. Amasya'ya tayinin-den bir yıl sonra, Seyh Bedrü'd-din'in müridlerinden *Börklüce Mustafa* isyanını bastırmak üzere, *Saruhan* ve *İzmir* taraflarına gitti. Yaşının küçüklüğü sebebiyle ordunun fiilî komutası *Vezir-i azam Bayezid Paşa*'nın elindeydi. *Börklüce Mustafa* isyanı bastırıldıktan sonra şehzade ve paşa derhal Amasya'ya dönmek zorunda kaldılar. Zira, bu defa da *Kara Tatarlar* karışıklık çıkarmışlardı. Esasen, 1417-1421 yılları arasında *Danışmendiye vilâyet* sınırlarında *Osmanlılar* aleyhine gelişmeler olmuştu. *Erzincan*'da yerleşen L *Karakoyunlu* valisi *Pir Ömer Bey*, *Şarkî-Karahisar*'ı zaptetmişti. Buranın beyi *Melik Ahmedoğlu Hasan Bey*, Murad'ın yanına sığınarak yardım istedi. Diğer taraftan, *Canik* (Ordu Samsu v-Bafra) bölgesinde, *Kubadoğlu Cüneyd Bey*'i öldüren *Alp Arslan oğlu Hasan* ile *Kastamonu Beyi İsfendiyar* arasında paylaşılmıştı. Bu sırada Murad'ın, atabey (lala)lığına Rum Beylerbeyi *Hamza Bey* tayin edilmişti. Sefere, *Hamza Bey* ile çıkan Murad, *Samsun*'u *İsfendiyar-oğlu*'nun elinden aldı³⁹. Murad II. in başarılı askerlik faaliyeti yanında, çok iyi bir öğrenim görmüş olduğu anlaşılmaktadır. XV. yüzyıl divan türkçesi için örnek olabilecek sade, fakat anlamlı şiirleri vardır. Bu konuyu VII. Bölüm'de ayrıca göreceğiz. *Mehmed I.* in diğer oğlu *Mustafa* ise oniki yaşında *Hamid-i ılı* Sancak beyliğinde bulundu. Ancak Murad II. in hükümdarlığı zamanında saltanat üzerinde hak iddia etti. İznik'te yakalandı ve boğduruldu⁴⁰.

Mehmed II. onbir yaşına iken 1443'de, *Manisa*'ya vali olarak atandı. Lalalıklarına *Kassab-zade Mahmud* ve *Nişancı İbrahim b. Abdullah Bey*'ler getirildiler. Murad II. nin büyük oğlu ve Mehmed'in ağabeyi *Alâü'd-din Ali Çelebi*, Amasya valisi olarak görevlendirilmişti. Ancak, *Alâü'd-din*, 1443 yılı sonlarında ölünce, Mehmed için devlet tecrübesi

kazanması görüş açısından, yeni ufuklar açıldı. *Osman Bey*'in sağlığında, oğlu *Orhan*'ı Beyliğin başına geçirmesi gibi, *Murad*'da *Mehmed*'i tahta oturttu. Nitekim, tahttan çekilmeyi düşünen *Murad II.*, 1444 yılı baharına doğru, onu *Mavisa*'dan yanına getirtti. Haziran ayında, *Edirne*'de, Macar kralı, Sırp despotu ve *Hunyadi Yanoş*'un elçileri ile sulh muahedesi imzalandığı sırada, *Mehmed*'de hazır bulunuyordu. Bunn müteakip, *Murad*, "*Oğlu Mehmed Han'ı tahtına geçirip, kaymakam ederek*" *Anadolu*'ya geçti. Temmuz ayında, *Yenişehir*'de *Karamanoğlu* ile kendi ve "*Mehmed Bey*" adlarına bir *sevgend-name* (ahidname) imzaladı. Oradan dönerek, ağustosda *Mihalıç ovası*'nda, kapıkulu ve paşalar önünde tahtı resmen oğlu *Mehmed*'e bıraktığını ilan etti; kendisi de *Bursa* civarında zahidler ile itikaf hayatına çekildi. *Murad*, bu muahedeler ile, doğu ve batı sınırlarında devletini emniyete kavuşturduğunu sanıyor ve sağlığında oğlunun tahta sağlam bir şekilde yerleştiğini görmek istiyordu. Ancak, devletin henüz oniki yaşında ve lalalarının gözetiminde bir yıl kadar sancak beyliğinde bulunmuş tecrübesiz bir şehzadenin yönetimine bırakılması, derhal içerde ve dışarda büyük buhranlar çıkmasına neden oldu. 1444-1446 yılları arasına rastlayan bu buhranlı devirde, olaylar, *Osmanlılar*'ın aleyhine süratle gelişti. Arnavutluk'da ayaklanmalar başlamıştı. *Mora Despotu Constantin* Osmanlı nüfuz bölgesine hücum ediyordu. Bulgarlar kıpırdamaya başlamışlardı. Asıl büyük hareketi, papa hazırlanıyordu. Bir haçlı seferi için zemin yoklaması yapıyordu. Batılılar, *Bizans İmparatorluğu*'nun aracılığı ile, *Karamanoğlu*'nuda müşterek taaruzda aralarına almağa çalışıyorlardı. Oniki yaşındaki *Sultan Mehmed* iç politikada, paşalar arasına alevlenen ikilik ve rekabet *Edirne*'de korku içinde bulunan halkın *Anadolu*'ya kaışı, nümayişler ve nihayet kanlı hurûfî ayaklanmaları gibi olaylarla da karşı karşıya kaldı. Anlaşılacağı gibi, çocuk padişah duruma hakim olamıyordu. Bir haçlı ordusu eylül ayı ortalarında *Tuna*'yı aşarken bir haçlı donanması da boğazları tutmuştu. *Vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa*'nın *Bursa*'ya gönderdiği *Kassab-zade Mehmed Bey*'in ısrarı sonucu *Murad* inziva hayatını terketti. *Edirne*'nin haçlı ordusunun tehdidi altına girdiği bir sırada, *Mehmed II.* nin "etraf"ı olan *Şihabü'd-dîn* ve *Zaganos Paşa*'lar onu ordunun başına geçirmek ve babasını *Edirne*'nin muhafazası için bırakmak istiyorlardı. *Murad II.* ve *Çandarlı Halil Paşa*, *Sultan Mehmed*'i bu fikirden güçlkle vazgeçirebildiler. Sonuçta, *Murad*'ın komutasındaki Osmanlı ordusu *Varna*'da düşmanı yendi. Savaş sırasında *Mehmed II.* ve *Vezir-i azam Çandarlı*, *Edirne*'de tahtın muhafazası için kalmışlardı. Esasen, *Mehmed*'in hükümdarlığı hukuken devam etmiştir. Ancak, *Varna zaferi*'nden sonra nüfuz ve ik-

tidan yükselen *Murad*'da fiilen hükümdar durumuna geçmişti. *Vezir-i azam*, gerçek *padişah* olarak onu tanıyordu. *Murad II.*, istikbali için olumsuz etkiler yapacağını düşünerek, oğlunu hal'etmek istemedi. *Edirne*'de birkaç gün kaldıktan sonra *Manisa*'ya çekildi. Ancak, *Vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa*, *Mehmed*'e ve etrafındakilere karşı *Manisa* sarayını en yüksek merci sayıyordu. *Çandarlı* ihtiyatlı bir sulh politikasına taraftar olduğu halde, *Mehmed* ve etrafı *İstanbul*'un fethi fikri etrafında birleşmişlerdi. *Çandarlı*, *Murad*'ı tahta geçirmek için faaliyetini arttırdı, *Murad*'ında oğlunun durumunu tehlikeye düşürmeden ve iç bir harbe sebebiyet vermeden tahta yeniden geçmek istediği bir sırada, *Mora* despotu *Korint* berzahı surlarını yeniden inşa ettirerek *Osmanlılar*'a meydan okuyordu. Bu sırada, *Edirne*'de korkunç bir yeniçeri isyanı patlak verdi. Ayaklanan yeniçeriler, güçlükle *Mehmed II.*'in nezdine kaçan *Şihâbü'd-dîn Paşa*'nın sarayını yağma ettiler. Asilerden bir kısmı *İstanbul*'da bulunan *Süleyman Çelebi*'nin oğlu *Orhan Çelebi*'ye taraftar olduklarını ilan ettiler. Bütün bunların *Çandarlı Halil Paşa*'ın tertipleri olduğu anlaşılmaktadır. İsyanın bastırılmasına rağmen, küçük padişahın devlete tam olarak hakim olamadığı meydana çıkmış sayılıyordu. *Çandarlı*'nın gizlice gönderdiği bir habercinin yardımı ile Ağustos 1444'de *Edirne*'ye gelen *Murad*, tekrar tahta çıktı. *Mehmed II.*'de eski Sancak'ı olan *Manisa*'ya gönderildi. Kendisine atabey olarak *Zaganos* ve *Şihâbü'd-dîn Paşa*'lar atandılar. 1446 Ağustosuna kadar süren iki yıllık bu devrede, *Mehmed*'in durumu, bir defa saltanat makamında bulunduğundan, alelade bir şehzadeninkinden farklı idi. Resmî unvanı, *Sultan Mehmed Çelebi Sultan*'dır. İkinci padişahlığında ona sunduğu *Gazâname-i Rum*'da, *Kaşîfi Mehmed*'in 1444'den beri hiç bir zaman saltanattan çekilmemiş olduğu görüşünü hissettirmektedir. *Murad II.* eski "padişah" olan oğlunu sancak beyi bir şehzade sıfatı ile seferlere iştirak ettirmiştir. Nitekim, sultan asi *İskender Bey*'e karşı yaptığı seferde, *Mehmed Çelebi*'yi *Manisa*'dan getirtti (1448). *Hunyadi Yanoş*'a karşı yapılan *Kosova meydan muharebesi*'nde "Han Mehmed" sağ kolda savaşa katıldı. Mehmed, 1450'de de babası sultan *Murad*'ın ikinci *Arnavutluk* seferine de katıldı. Ancak, bu seferde *Akça-Hisar* önünde başarısızlığa uğradı. Nihayet , babasının ölümü üzerine 1451 Şubatında, bulunduğu *Manisa*'da *Vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa* tarafından payi-aht *Edirne*'ye gelmesini bildiren mektubu aldı⁴¹. *Fatih*'de şehzadelik döneminde mükemmel bir eğitime öğrenim görmüş padişahlardandır. O, 1453'de kesin ve son defa tahta geçtikten sonra da hocalardan ders almıştır. Bu hususu da VII. Bölüm'de ayrıca göreceğiz.

Açıkça görüldüğü gibi, Osmanlı sultanları Selçuklu devrinin ananesini yaşatarak şehzadelere *atabey* ⁴² veya Osmanlı devrinde daha çok kullanılan deyimini ile *lala* tayin ettiler. Atabeylerin eğitici, hükümet ve ordu işlerinde yol gösterici faaliyetlerinin yanı sıra, politik konjonktürde de de ister, istemez rol oynadıklarını görüyoruz. Nezdinde bulundukları şehzadeye ihanet edenlerde vardı. *Süleyman Çelebi*, öldüğünde yukarıda zikrettiğimiz oğlu *Orhan*, *Bizans İmparatorluğu*'na sığınmak istedi. Ancak, imparator *Çelebi Mehmed*'den çekinerek onun bu talebini kabul etmedi. Zira, *Neşri*'ye göre, "*Sultan Mehmed ile ahdü peymanı vardı*". Bunun üzerine, *Orhan*, İstanbul'dan geçip Eflâk tarafına gitmek istedi. Karınası (Karın-âbâh) akıncıları, onu *Eflâk*'a geçirmek istemediler, taht üzerinde hak iddia ettiği taktirde ona yardımcı olacaklarını söylediler. *Yanbolu*'da bulundukları sırada, *Çelebi Mehmed*'in askerleri bunları, taraftarlarını dağıttı. *Orhan*'ın lalası *Terzibaşı Zaganos*, onu *Çelebi Mehmed*'e teslim etti⁴³.

Kuruluş dönemi Osmanlı hükümdarlarından ikisi *Orhan* ve *Mehmed II*. babaları hayatta iken onların arzusu ve feragati üzerine devlet işlerini tedbir etmişlerdir. Hatta, *Mehmed II*. babası *Murad II*. tarafından resmen tahta çıkarılmış ise de gördüğümüz gibi, iç ve dış olayların etkisi ile tekrar sancak beyliğe dönmek zorunda kalmıştır. Şehzadelerin, *sancak beyi* veya *vali* olarak bulundukları merkezlere gelince, Şüphesiz, bunlar önemli şehirlerdir. Önemleri daha önce siyaset ve kültür merkezi niteliğini taşımalarından ileri gelir.

Yukarıda verdiğimiz bilgileri, sancaklar ve merkezleri görüş açısından değerlendirmeye tabi tutalım. *Bizans İmparatorluğu* ve *Türkiye Selçuklu Devleti* zamanında önemli bir merkez olan ve *Türkiye Selçukluları*'nın payitahtlığını da yapmış bulunan *İznik*'de, *Süleyman Paşa*'yı görevli olarak görüyoruz. Bursa ise, ilk fethinde *Murad*'a verildi. *Karesioğulları*'nın merkezi *Balıkesir*, Osmanlı şehzadelerinin sancak beyi olarak görev yaptığı önemli bir merkezdir. *Süleyman Paşa*, *Yakub Çelebi* ve *Süleyman Çelebi* burada bulunmuşlardır. Bu sonuncu şehzade, aynı zamanda *Manisa*'nın merkezi olduğu, *Saruhan* mıntıkasına da hâkimdi. *Kütahya* bölgesinde *Bayezid*, *vali* olarak bulundu. *Kastamonu* ve daha sonra *Sivas*'da gene *Süleyman Çelebi*'yi görürüz.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Moğol istilası ve işgali nedeni ile Selçuklu toprakları parçalandığında *Kastamonu*, sağ kol *Uc Beylerbeyliği*'nin merkezi idi. Sol kol *Uc Beylerbeyliği* ise *Ankara* veya *Kütahya*'-idare olunuyordu⁴⁴. *Sivas* ise biraz aşağıda önemine değineceğimiz *Dânişmendiye* vilayetinin merkezi idi. *Manisa*'da *Mehmed* (Fatih Sultan)

uzun seneler bulundu. Gördüğümüz gibi, babası tekrar tahta geçince *Manisa*'daki sancak beyliğine geri döndü. Amasya ve havalisi Selçuklu devrinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde önemini korudu. Sırası ile *Çelebi Mehmed*, *Mehmed* ve *Alâü'd-dîn Ali Çelebi* burada bulundular. *Rum* veya *Dânişmendiye Vilayeti*'nin merkezi *Sivas*'dır. *Amasya*, *Tokat*, *Sivas* ve *Çorum*'uda içine alır. Daha geniş olarak *Malatya*, *Erzincan*, *Harput*'ta katılabilir. Amasya Türkiye Selçuklu Devleti'nin başlıca şehirlerinden idi. XIII. yüzyılın ikinci yarısında *İzzü'd-dîn Keykâvus II*. ile *Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan IV*. arasındaki taksimde Danişmendiye vilayeti *Rüknü'd-din*'e, Yunan vilayeti ile *İzzü'd-dîn*'e düşmüştü. XIII. yüzyılın sonlarında *Gıyâsü'd-dîn Mesud II*. ve *Gıyâsü'dîn Keyhüsrev III*. in arasında anlaşmazlık çıktığında aynı taksimi yapmışlardı⁴⁵.

Amasya şehrinin XIII. ve XIV. yüzyıllarındaki önemi üzerinde duran *Porf. Akdağ*'ın fikirleri şu şekildedir *Osmanlılar*, kendileri için uygun gelen geleneğe göre, Selçuklu tantını *Konya* sultanı *Alâü'd-dîn Keykubad III*. den vasiyet şeklinde devralmışlardır⁴⁵. Buna karşılık *Karaman* tarihinin yazarı *Şikâri*'den bu şekilde bir geleneğin varlığını *Karamanoğulları*'nda da görürüz. Bu eserde “*Râvi eyder, saltanat Alâü'd-dîn'den Munkati oldu, Karamanlılar'a değdi*” ifadesi vardır. Bu satırlara inanmak gerektiğinde, *Osmanlılar*'ın tahtı *Alâü'd-dîn*'den aldıkları şeklindeki inanışın siyasi rekabet sonucunda ortaya atıldığı ileri sürülebilir. Yani Osmanlılar “*rivayet*”i kendilerine mal etmişlerdir. Tarihi olaylara uygun düşen durum şudur: “Amasya tahtı” *Osmanlılar*'a, “*Konya tahtı*” *Karamanlılar*'a intikal etmiştir. Kısaca, *Konya* sultanı *Alâü'd-dîn* ve Amasya sultanı *Mesud*, birbirlerinden bir kaç yıl ara ile dünyayı terkettiklerinde, olayların akışı gereği olarak, *Osmanlılar*'a Amasya, *Karamanlılar*'a da *Konya* muhayyel sultanlık tahtının bulunduğu payitahtlar olarak intikal edecektir. *Osmanlılar*'ın Amasya'ya, *Karamanlılar*'ın *Konya*'ya duydukları politik ilgi tarihi olayların sevgi içinde vukubulmuştur⁴⁷.

Sancak Beyi olan tahta aday Osmanlı şehzadelerinin babaları olan sultanın –şüphesiz bilgisi ve emri altında– katıldıkları meydan savaşlarını da görmüştük. Burada, meydan savaşlarındaki “saf”lar görüş açısından değerlendiremeye girdiğimizde şu duruma ile karşılaşırız. Sultanlar geleneksel olarak merkezdedir. *Birinci Kosova*'da sağ cenahda *Bayezid*, sol cenahda *Yakub* bulunmuştur. *Karamanlılar* ile yapılan savaşta ise iki şehzade saf değiştirmişler, *Yakub* sağ cenahda *Bayezid* sol cenahta çarpışmışlardır. *Ankara meydan muharebesi*'nde ise şehzadeler

şu şekilde görevlendirilmişlerdir: Merkezde, *Bayezid I.* ile beraber *Mustafa*, *Musa* ve *İsa* Çelebiler, sol cenahda *Süleyman Çelebi*, arkada ihtiyat kuvvetleri komutanı olarak *Çelebi Mehmed*, *İkinci Kosova muharebesi*'nde sol kolda şehzade *Mehmed* (Fatih) bulunmuştur. *Varna meydan muharebesi*'nde ise Mehmed babası Murad tarafından *Edirne*'de tahtı muhafazaya memur edilmiştir.

Görüldüğü gibi, şehzadelerin savaşlarda hangi saflarda bulunacaklarına dair yerleşmiş bir kaide veya adet yoktur. Bu husus başkumandan olan sultanın takdirine kalmıştır . Bu takdir hakkı, bazen, “Varna”da olduğu gibi şehzadenin savaş sırasında payitahtta kalması şeklinde de kullanılabilmektedir.

2. Bölüm

OSMANLI SALTANATININ TESİSİ ve MERKEZLERİ

A- GENEL BİLGİLER

Osmanlı saltanatının nüvesi, *Ertuğrul*'un ölümü ve hanedana ismini veren oğlu *Osman*'ı beyliğin başına geçmesi ile teşekkül etti. Bu şekli görünüşün ötesinde, ilk Osmanlı tarihçileri *Osmanlılar*'ın saltanatı, *Selçuklular*'dan aldıkları noktasında ısrarlıdılar. Meselâ, *Ruhî*¹, *Osman*'ın saltanatı *Selçuklular*'dan aldığını belirtir, "Hanlık ve Padişahlık"ın *Kayı soyu*'na geçtiğini ilave eder. Bu, "Önsöz" de belirttiğimiz, *Türkler*'de devlet fikrinin "devamlılık"ına ve bu konuda kamuoyunun olduğu kadar devrin yazarlarındaki bilincin varlığına işaret eder.

Ertuğrul öldüğünde, beyliğin başına geçebilecek nitelikte iki aday vardı. Bunlardan birincisi kardeşi *Dündar*, diğeri oğlu *Osman*'dı. Görünüşe göre, hangisinin bey olacağı beylik içinde anlaşmazlık çıkmasına neden oldu. *İbnî Kemal*'in deyişi ile, "*Osman ve Dündar arasındada bir zaman hilaf ve niza oldu*" Ancak, sonuçta *Osman Bey* üzerinde ittifak oldu². *Neşrî*'de olayı şu şekilde anlatır: "*İttifak ol esnada Ertuğrul Bey doksan üç yaşında ahrete intikal edip, Süğüt'te defnettiler. Göçer evler (aşiretler)in bazıları Osman'ı ve bazıları Ertuğrul karındaşı Osman'ın amcası Dündar Bey kılmak istediler. Amma kendü kabilesi Osman'a vecih görül el altından haber gönderip söyletiler. Dündar dahi halk ortasına gelicek halkın Osman'a meyl ve itikadın göricek beylikten vaz geçip geçip ol dahi Osman Gazî'ye biat etti*"³. Bu suretle, "*riyaset ve siyaset*" *Osman Bey* üzerinde kaldı⁴.

Osman Bey'in, beyliğin başına geçtiği sırada, *Anadolu*'da ahilik ve babalılık olarak başlıca iki tarikat vardı. Ahî reislerinden olan ve *Eskişehir* civarında *İtburnu* denilen mevkide tekkesi bulunan *Şeyh Edebalı*, o havalinin en itibarlı ve sözü geçen ulularındandı. Tahsilini *Mısır*'da yapmıştı. *Osman Gâzi*, onun kızı *Malhon*⁵ *hatun* ile evlendi. Bu suretle, ahilerin nüfuzunu temin etmek yoluna gitti. Nitekim, *Şeyh Mahmut Gazî*, *Ahî Şemsü'd-dîn* ve oğlu *Ahî Hasan* ve daha sonraları

Osmanlılar'da kadı, kazasker ve *Vezir-i âzam* olan *Çandarlı Kara Halil Paşa* ahilerdendir. Bu şahsiyetlerin hepsi, *Osmanlı Beyliği*'nin kurulma ve gelişmesinde roller oynamışlardır. Osman Bey'den sonra, Orhan Orhan Gazi'de ahilerin yardımını gördü. Bey olurken ahiler ve boy ileri gelenlerinin tasvibine mazhar oldu.

Beyliğin teessüsünde özellikle askeri alanda *Samsa-Çavuş*, *Konur-Alp*, *Akça-Koca*, *Aykut Alp* ve *Gazi Abdurrahman* gibi boy beyleride *Osman Bey*'in yönetimi ve komutası altında büyük roller oynamışlardır⁶.

B- SALTANAT VERASETİ SİSTEMİ VE TAHT MÜCADELELERİ

Osmanlılar'da *Saltanat Veraseti usulü*'nü, Prof. Dr. *Halil İncalcık*, açıklığa kavuşturmuştur. Müesseseyi *Orta Asya-Selçuklu* çizgisinde inceleyen *İncalcık*, "*Kabilevî geleneklerin yaşadığı Orta Asya imparatorluklarında hâkimiyet ve hükümdar anlayışı, bu hâkimiyetin intikal şeklini*" tayin ettiğini belirtir. Bununla beraber, bazı gelişmeler ve dış tesirler geleneği tadil etmeğe çalışmışlardır. Mutlak otoritesi kurulan *kagan*, türe, yasa koyma yetkisini de kazanır. Buna dayanarak, hâkimiyeti doğrudan doğruya kendi oğullarına sağlamak veya onlardan birini veliahd tayin ederek kendisinden sonra tahta geçmesini temin etmek isteyebilirdi. *Veliahd tayini*, orta Asya Türk ve Moğol devletlerinde eski bir müessesese olarak görünmektedir. 759 yılında, Uygur hükümdarının büyük oğlunu veliahd tayin ettiğini biliyoruz. Türkiye Selçukluları'nda da hükümdarın seçtiği veliahd çok defa kardeşleri tarafından tahttan uzaklaştırılmıştır. *Veliahdlık*, hatta *biat*, hükümdar öldükten sonra bağlayıcı hukukî niteliğini yitirmektedir. zira, bilindiği gibi, kanunlar ve hukukî tasarruflar yeni hükümdar tasdik edinceye kadar hükümden düşmekte, hukukî mesnedden mahrum sayılmakta idi. Genellikle, hanedan üyeleri, özellikle hükümdarın oğulları, veliahd tayinine karşı çıkmışlar, isyana teşebbüs etmişlerdir. Zira, veliahd tayinini kendi haklarına bir tecavüz olarak görürler ve kendilerini *Tanrı*'nın inayeti ile tahta geçmeğe namzed sayarlardı. *Taht*, ilâhî takdire açıktır⁸. *Neşri*, anlattığı bir olayla bunu güzel belirtir: *Süleyman Çelebi Bursa'da hakim olan Mehmed Çelebi'yi bertaraf etmek arzusunun ileri gelenlere ifade etti*: "*Ben arzum, Anadolu yakasına geçmektir. O vilayeti zapt etmek istiyorum. Zira kardeşimiz Mehmed İsa Çelebi'ye iyilik yapmadı. Onu memleketten çıkarıp, red edip, kendi Anadolu memleketini tamamen zapt etti. Pederimin tahtına geçti. Henüz bir tıfl oğlandır. Benim gönüm Anadolu*

tarafına geçip tahtını elinden almak istiyor. Eğer mukabil olmak isterse, ben dahi mukatele eder, ona görmediği işleri ederim” dedi. Bunun üzerine vezirler ve beyler şunları söylediler: “Ey şâh-ı cihan, iyi diyorsunuz ama, emir Allahındır, mülk hakkındır. Her kim dilerse ona verir”⁹.

Eski Osmanlı rivayetlerinden anlaşıldığına göre, Osman, Orhan’ı veliahd yapmıştır: “Hem eyidürki kim, oğlum Orhan benim zamanımda şevket bulsun”. Osman, öldüğünde kardeşi Alâü’-d-dîn, ona, “Atam, hal-i hayatında beyliği sana tevfiz kılmıştır” demiştir. Murad I. ve Mehmed I. ölüm döşeklerinde büyük oğullarını veliahd seçtiler, onların tahta geçirilmesini vasiyet etmişlerdi. Murad II. 1444’de oğlu Mehmet lehine tahttan feragat etmişti. İki yıl sonra tekrar Murad tahta geçtiğinde, Mehmed veliahd sayılmıştı. Anlaşılabileceği gibi, gerek Osmanlı öncesi devrinde, gerek Osmanlılar’da veliahdlık, saltanatın intikalinde bir usul olarak yerleşmiştir. Kanımızca, hanedanın hakimiyete ortak olarak sahip bulunduğunu Osmanlılar’da iddia etmek zordur.

Büyük oğul ve Hanedan’ın hakim kolu görüş açısından konuya bakıldığında şu durumla karşılaşırız. Eski Osmanlı kaynaklarında, örnek olarak Aşık Paşa-zâde’de Osman’ın ölümünde Orhan ile küçük kardeşi arasında şöyle bir konuşma geçtiği yazılıdır: “Alâü’-d-dîn paşa eyidür : Bu vilayet hakkındır. Buna bir çobanlık etmeğe padişah gerek... ve hem koyunlar dahi padişahın şöleninin esbabındandır. İmdi, bizim miras edecek henüz var kim kısmet ederüz, dedi. Orhan Gazi eyidür : Gel imdi ol çoban sen ol, dedi. Alâü’-d-dîn Paşa eyidür : Ç Kardaş, atamızın duası ve himmeti senin iledür. Anın için kim kendü zamanında askeri sana koşmud idi, imdi çobanlık dahi senindür” (Neşri’de fazla olarak şu ibare vardır: Sen dururken bana ne iş düşermiş, heme atam yerine sen ulu kardaşımsın). Bu rivayette göze çarpan noktalardan birincisi, beylik, ülke, aile mirası olarak addedilmekte ve her iki kardeş eşit derecede hak sahibi sayılmaktadır. İkincisi, Aşık Paşa-zâde versiyonunda, Osman Gâzi’nin Orhan’a ordu komutanlığını vermiş olması, Neşri versiyonunda ayrıca Orhan’ın büyük kardeş durumu bir tercih sebebi sayılmaktadır.

Büyük şehzadeye en önemli sancağın verilmesinin ilk devirde onlara imtiyazlı bir durum sağladığı gerçektir. Biraz yukarıda gördüğümüz, Alâü’-d-dîn’in Orhan’ verdiği cevapda bu ifade edilmiştir. Uc’a sahip olan kardeş, fiilen en güçlü durumda bulunuyordu. Askerî tecrübesi de kardeşlerinden üstün olması doğaldı. Bu durumda kardeşi, Orhan’a itiraz edebilecek vaziyette olamıyordu. Bu bahsi izleyen “Tahta cülûs ve biat” da göreceğimiz gibi, Orhan babasının sağlığında fiilen iktidara geçmişti. Murad I. da, babası öldüğünde kuvvetlerinin başında bulun-

yordu. Göreceğimiz gibi, ahîlerinde desteği ile tahta çıktı. *Murad*'ın büyük oğlu *Bayezid*, daha babasının sağılığında büyük bir askeri şöret ve nüfuz sahibi idi. *Kosava meydan muharebesi*'nden önce toplanan harb meclisinde *Murad* ilk sözü ona vermişti. *Bayezid*, hemen herkesin nazarında taht için tabii bir aday olarak görülüyordu. *Murad*, ölürken tahtı ona vasiyet etti. Görüldüğü gibi, büyük oğul lehine fiilî bir durum yaratılmıştır.

Bayezid'in ölümünden sonra, Osmanlı tahtı için mücadeleler yalnız onun oğulları değil torunları arasında da devam etti. Başka bir deyimle, hanedan her biri beylik yapmış kardeşlerden inen kollara ayrıldı. Osmanlı tarihçileri, sultan unvanını yalnız Çelebi Mehmed için kullanırlar, kardeşlerinin hükümdarlığını gizlemeğe çalışırlar. *Süleyman Çelebi*'nin oğlu *Orhan*, amcası *Mehmed I.* e karşı taht üzerinde hak iddia etmiş ve bir kısım Osmanlı emirleri tarafından desteklenmiştir. Fakat, sonuç da, *Ahmed I.* (1603–1617)'e kadar Osmanlı tahtı babadan oğula geçmek sureti ile *Mehmed I*'in ahfadı elinde kalmıştır. Gerçekten, bunu sağlayan âmil, kardeşlerin idamı adetinin *Osmanlılar*'da yerleşmiş olmasıdır. Kardeş idamı adeti, *Osmanlılar*'da hakimiyet kıvramında meydana gelen bazı değişiklikler ile yakından ilgilidir. Prof. İnalçık, "*Osmanlılar*'ın hakimiyet anlayışında, Orta Asya geleneklerine ne derece bağlı olduklarını belirtmeğe çalışır. Bununla beraber, şuda bir vakıdır ki, bu telakkiler ve müesseseler çok defa asli mahiyetini gayb ederek birer sembolden ibaret kalmış, yahut muhtelif tesirler altında gelişmiş ve değişmiştir". Osmanlı Devleti, ileri tekamül safhalarında gittikçe daha gayri şahsi, daha mutlak ve bölünmez bir hükümdarlık otoritesi mefhumuna yükselmiş, buna muvazi olarak hakimiyetin intikali konusunda tamamı ile farklı usullere tabi olmuştur. İlk mühim tekamül, saltanata geçişte olmuştur." Yukarıda gördüğümüz gibi, *Timur*, "1402" den sonra, Osmanlı ülkesini *Bayazid*'in oğulları arasında parçalara ayırmıştı. Bu ayırımı, "*parçala ve hükmet*" prensibinin uygulanması olduğu gibi, Orta Asya geleneğinin de yaşatılmasıdır. Çelebi Mehmed'in bütün Osmanlı ülkesini bir sultanın yönetiminde birleştirmek için güç sarfetmesi ve bunu başarması Osmanlılar'ın tekrar tabii gelişme yoluna girdiklerini gösterir. *Timur*'un oğlu *Şahruh*, babasının kurmuş olduğu statükonun bu şekilde bozulmasını protesto eden mektubunda, "*Osmanlı Düzeni*" ile "*Orta Asya Celeneği*"ni şu ilginç satırar ile karşılaştırır: "*Osmanlı töresine göre, kardeşlerinden her birini ortadan kaldırmışsın. Can kardeşleri arasındaki bu tarz-ı hareket Türe-i İlhani'ye uygun düşmez*". Mehmed I., bu mektuba, mealen şu cevabı vermiştir: "*Kardeşler hakkındaki öğütleriniz baş üstüne! Lakin, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından*

beri atalarımız müşgülleri tecrübe eli ile çözmüşlerdir. İki padişah bir memlekette barınamaz. Hususiyle, bizim etrafımızdaki düşmanlar fırsat beklerler”.

Mehmed I. devrinde, Osman Gâzi'ye ait rivayetlerde görüldüğü üzere, amcaların ve kardeşlerin yurtluk almaları usulü tamamı ile terkedilmişti. “Hükümdarların Şehzadeliklerindeki Hayat ve Faaliyetleri” bahsinde gördüğümüz gibi, sancağa yalnız hükümdar oğulları gönderiliyordu ve lalalar (atabeyler), o bölgenin yönetimini ellerinde bulunduruyorlardı. lalalar, genellikle, saray'dan çıkmış kullardır. Şehzadeler, merkezden kendilerine tahsis edilen maaş (sâliyane) ve tımarlara tasarruf edebilirlerdi. Orhan'ın oğlu Süleyman'ın Kocaeli ve bölgesinde cömertçe dağıttığı mülk ve evkafa benzer tevcihlere sonraki devirlerde az rastlanır. Anlaşılabileceği gibi, Kuruluş Dönemi Osmanlı şehzadeleri, durumları itibari ile Osmanlı öncesi devletlerinde gördüğümüz fehin ve şehzadelerden farklıydılar. Bu bakımdan, Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan II. in ülkesini oğulları arasında böldüğünde, onların kendi bölgelerinde payitahta danışmadan idarede bulunmaları ile bir benzerlik gösterdiği söylenebilir. Devletin yükselme döneminde Bayezid II. ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarında şehzadelerin sancak beyliği adeti vahim tehlikeler yarattı. Sonuç da, Osmanlı padişahının merkezi ve mutlak otoritesini tesis için eski Türk geleneğinde değişiklikler yapıldı. Selim II ve Murad III. yalnız büyük oğullarını sancağı gönderdiler. Mehmed III. (1595-1603) bu usulü tamamen ortadan kaldırdı.

Osmanlılar'da kardeşlerin idam edilmesi de, eski Türk Devlet geleneğinden ayrılığın başka bir örneğidir. Kardeşlerin idamından anlaşılan, isyan etmiş, suç işlemiş kardeşlerin veya hanedan azasının idamı değildir. Daha ziyade, suçu sabit olmadna yalnız taht için rakip olabilecek hanedan üyelerinin idamını önceden kabul eden bir adet veya kanun anlaşılmalıdır. Orta Asya Türk kültüründe, hanedan üyelerinin idamı, ağır bir suç işlemedikleri takdirde, doğru görülmezdi. Anlaşıldığına göre, buna aykırı uygulamaya ilk defa Türkiye Selçukluları'nda rastlıyoruz. Kılıç Arslan II., 1155 yılına tahta çıktığında, kendisine rakib gördüğü ortanca kardeşini boğdurtmuştu. Gıyasü'd-dîn Keyhüsrev II. de, bir oğlu dünyaya gelince, hapiste bulundurduğu kardeşlerini idam ettirmiştir. İdamlar, Türkler'in “Hükümdarın mukaddes bir menşeden geldiği ve kanlarının mukaddes olduğu şeklindeki” eskiden süregelen inançlarının tezahürü olarak yay kirışı ile infaz edilmişlerdi.

Eserini 1493 tarihine doğru yazmış olan Neşrî, kardeş idamının Osmanlılar'da “âdet-i kadime” olduğuna işaret eder. Eski bir rivayete

göre, *Osman Gâzi*, bey olduğu zaman, rakibi olan amcasına dokunmamış, fakat sonra kendisine itaatsizlikte bulunduğu iddiası ile öldürmüştür. Bununla beraber, gerek *Osman*'ın, gerek ise oğlu *Orhan*'ın zamanlarında, kardeşlerin ve amcalarının ülkenin çeşitli yerlerinde yurtluk aldıkları kayd edilmiştir. Görünüşe göre, *Murad I.* kendisine ayaklanmış olan kardeşleri *Halil* ve *İbrahim*'i idam ettirdi¹⁰. *Murad*, saltanat iddiasında bulunan, "*oğlu Savcı'nın gözlerini oydurdu ve onu kör etti*"¹¹.

Osmanlılar'da sadece saltanata rakip olduğu görüşü açısından kardeş katli, 1389 yılında, *Bayezid*'in *Kosova muharebe alanı*'nda kardeşini idam ettirmesi ile görülür¹². *Yakub*, babası tarafından çağrıldığı şeklinde aldığı haber üzerine geldiği çadırda boğduruldu¹³. Görünüşe göre, *Bayezid*'in tahta cülüsünde ve kardeşinin idamında esas rolü devlet ileri gelenleri oynamışlardır. *Bayezid*'den sonra, oğulları arasında vukubulan taht için uzun ve kanlı mücadeleler ve 1453'e kaar saltanat müddeilerinin çıkardıkları kargaşahklar, devletin birliği ve selamei için kardeşlerin ortadan kaldırılmasının zaruri olduğu kanısını yerleştirmiştir. Bu mücadeleler sırasında, bundan sonraki bahisde, cülüs delayısı ile göreceğimiz gibi, *Süleyman*, *Musa* ve ayrıca *İsa*, *Murad II.* zamanının başında da *Mustafa* idam edilmek sureti ile ortadan kaldırıldılar. Fakat, onların kaçıp kurtulmağı başaran oğulları, *Bizans*'da, *Macaristan*'da, *Arnavutluk*'ta devletin güvenliğini tehdit etmekte devam ettiler.

Dukas ve *Chalkokondyles* gibi *Bizans* kaynaklarına göre, *Mehmed I*'-ölmeden önce, çocuklarını bir iç savaştan ve mukadder bir ölümden kurtarmak gayesi ile bazı tedbirler almıştır: *Mustafa*, *Anadolu*'da; büyük oğlu *Murad*, *Rumeli*'de bey olacaklar, sekiz yaşındaki oğlu *Yusuf* ile bir yaş küçüğü olan *Mahmud*, *Bizans* ile yapılan anlaşma gereğince imparatorun yanına verilecekti. *Murad*, bu çocukları *Bizanslılar*'a teslim etmedi. Herhangi bir şekilde saltanata geçmelerini önlemek için gözlerini çıkarttı ve *Tokat*'ta hapsedti. Tahtta iyice yerleştiğini hissedince, onları *Bursa*'ya geri getirtti ve gönüllerini almaya çalıştı. *Mehmed II.* ise, tahta çıkar çıkmaz henüz bir sabi olan kardeşi boğdurttu. Bu suretle suçsuz kardeşinin hayatına son verdi. Nitekim, ona isnad edilen kardeş idamına cevaz veren şu maddeyi ona isnad edilen kanunnamesine koydu:

"*Ve her kimesneye evladından saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı âlem için katletmek münasptir, ekser ulemâ dahi tecviz etmiştir, anında âmil olalar*".

Görünüşe göre, o zaman bu adetin kanunlaştırılmasına içtimai vicdan muhalif olmadı. *Chalkokondyles*, 1444 buhranı delayısı ile "*Osmanlı*

ülkesinde halkın bir iç savaştan ziyade korktuğu bir şey yoktur. şeklinde yazar. Dukas da, “*Türk hükümdarlarının tebeddülünde isyan çıkması adet hükmüne girmiştir*” şeklinde ifade kullanır. Halk, devlet adamları ve ulema, devletin varlığını tehlikelere atan, iç harbe ve pek çok nüfuz ve servet kaybına yol açan kardeş mücadelelerini önleyecek bir tedbiri tasviple karşılaşmış olmalıydılar. *Fatih Sultan Mehmed*’in Vezir-i azamlarından olan *Karamânî Mehmed Paşa*, tarihinde *Bayezid* tarafından kardeşi *Yakub*’un idam ettirilmesini tasvib eder, onun bekasında büyük kargaşalıklar çıkması ihtimalini ileri sürer. *Küçük Mustafa*’nın yakalanıp idam edilmesine sebep olan *Şârâbdâr İlyas*’a atf olunan şu sözler de dikkati çekicidir: “*Eğerçi sureta ben ihanet ettim, amma ma’nen isabet kıldım. Eğer kosam bu ikisi oğraşıp yürüyüp iklimi harâba verirdi. Zarar-ı âmdan, zarar-ı has yegdir, bu fiil aslında âdet-i kadîmedir*”. Görüldüğü gibi, *Fatih kanunnamesi*’nde kardeş idamını caiz göstermek üzere ileri sürülen “*Nizam-ı âlem*” ibaresi bunun başka şekilde ifadesidir.

Görüldüğü gibi, kardeşler arasında taht üzerinde rüchaniyet tesis eden herhangi bir kaide olmadığı için, halk ve asker kim gelirse ona itaat göstermekten imtina edemiyorlardı. Bundan dolayı saltanat müddeilerine karşı mücadelede en etken silah olarak onların Osmanlı soyundan olmadıkları, düzme oldukları ortaya atılıyordu¹⁴.

Bu çerçeve içinde, *Osmanlı İmparatorluğu*’nun kuruluş dönemindeki taht mücadeleleri ve sonuçları, özet olarak, şu şekilde gelişti. Bu bahsi izleyen “*Cülus*” da göreceğimiz gibi, *Yıldırım Bayezid*’e kadar tahta çıkan *Osmanlı* hanedanına mehsup üyeler, genellikle aile içinde herhangi bir ciddi muhalefet ile karşılaşmamışlardır. Sadece, *Murad I.*, oğlu *Savcı’nın isyanı* ile karşılaştı. Bu meseleyi Bizans’ ve Osmanlı tarihlerini karşılaştırarak ele alan Ord. Prof. *Uzunçarşılı*’ya göre, her iki kaynak grubu arasında, isyanın vukubulduğu yer üzerinde anlaşmazlık vardır. Bizans tarihçilerine göre, *İmparator İoannes*, ikinci oğlu *Manuel*’i saltanat ortağı yapmak istedi. Büyük oğlu *Andronikos*, hakkının çiğnendiğini iddia ederek fırsat kollamağa başladı. Babası onu vekil bırakarak, *Sultan Murad* ile beraber bazı asi beyleri cezalandırmak üzere, muhtemelen Balıkesir bölgesinde bulunduğu sırada, *Sultan Murad*’ın *E-dirne*’de *kaim makam* bıraktığı *Şehzade Savcı* ile birleşti. Her ikisi babalarının aleyhlerine baş kaldırdılar. Olayı haber alan sultan ve imparator, derhal *Rumeli*’ye geçtiler, *Murad*, asi kuvvetleri *İstanbul* yakınında bozduktan sonra, *Dimetoka*’ya kaçan *Savcı*’yı takip etti. Orada yakaladı ve gözlerine *mil* çektiirdikten sonra öldürttü. *Murad*, imparatorun oğlunun gözlerine *mil* çekilmesini emretti, *Ioannes* bunu istemedi. Ancak,

Murad'dan çekindiği için oğlunun gözlerinin tamamen kör olmaması için gözlerine kızgın sirke attırarak yarı kör bıraktı. Osmanlı tarihçileri ise, imparatorun oğlunun isyanından bahsetmezler. *Murad*'ın *Rumeli*'de bulunduğu sırada, *Bursa*'da sancak beyi olan *Savcı*, burada hükümdarlığını ilan etti. Sultan *Murad*, derhal *Anadolu*'ya geçti, *Nilüfer çayı* civarındaki muharebede *Savcı*'yı yendi. Gözlerine mîl çekti; sonra öldürttü (1385). *Savcı*, *Bursa*'da *Osman Gâzi* türbesine gömüldü. Bütün Bizans tarihçileri, muharebenin *İstanbul* civarında yapıldığını yazarlar. Bunun daha doğru olduğu anlaşılmaktadır¹⁵.

Bu olaydan birçok yıl sonra, Osmanlı tarihi, bu defa bir kardeş katli ile yara aldı. *Murad I*'in 1389'da *Kosova* meydan muharedesinde bilinen şehadeti ile taht boş kalmıştı. Devlet ileri gelenleri, hükümdarlığa *Bayezid*'i layık gördüler. Durumdan haberdar olan *Murad*'ın diğer oğlu *Yakub* gafil avlanarak bir çadırda *Bayezid*'in emri ile öldürüldü. Olayda dikkati çeken nokta, maktul şehzadenin taht üzerinde hak iddia etmediği hiç değilse böyle bir teşebbüse geçmediği halde katl edilmesidir. *Oruc Bey*, “*O zamanda padişahlar ve beyler kardeşleri ile danışurlardı. Birbirlerine saygı gösterip birbirlerini öldürmezlerdi. Tâ, Yıldırım Han zamanına gelinceye kadar böyle idi. Sonra, kardeş öldürmek Yıldırım Han zamanında oldu*”¹⁶ şeklinde yazarken, *Bayezid*'in davranışını eleştirir. *Aşık Paşa-zâde*, “*O gece askere ızdırab düştü*” derken ordunun duyularını dile getirir¹⁷. Görünüşe göre, *Yakub* hakkında bu derece sert bir karara varılması ve uygulanmasında daha önce patlak veren *Savcı* isyanı rol oynamış olmalıdır. Devlet erkânı üstelik çok kritik bir anda, bir iç mücadeleyle yol açması muhtemel olayı, başlamadan bastırmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin en şiddetli taht mücadelesi daha doğrusu mücadeleleri “*Fetret Devri*” denilen 1402–1413 yılları arasında vuku buldu. Bu dönemde *Yıldırım Bayezid*'in oğulları muhtelif bölgelerde hüküm sürmüşlerdir. *Süleyman*, saltanatını, *Edirne*'de ilan etti. *Mehmed*, önce *Amasya*'da hakim oldu. *Bursa*'ya, *Timur*'un verdiği yarık ile *İsa* hakim oldu. İzmir taraflarında bulunan *Timur*, *Semer kand*'a dönerken o sırada vefat eden *Yıldırım Bayezid*'in tabutunu *Musa Çelebi*'ye teslim etti. *Musa*, *Bursa*'ya geldi. ve *İsa*'yı burayı terketmeğe mecbur etti; *Bursa*'da hükümdarlığını ilân etti. Ancak, bir süre sonra *İsa*, *Bursa*'yı tekrar elde etmeğe muvaffak oldu. *Musa Çelebi* de *Kütahya*'da, dayısı *Germiyan-oğlu*'nun yanına iltica etti.

Amasya'da bulunan, *Çelebi Mehmed*, *Amasya*, *Canik*, *Tokat*, *Niksar* ve *Sivas* bölgelerinde bulunan mahalli beylerden *Kara Devlet*–*Şah Kuba*–

doğlu, G zlerog lu, Köpek-oğlu ve Mezid Beyler ile mücadeleden sonra o bölgeyi nufuz ve hükmü altına almış idi. Daha sonra, Bursa'da bulunan İsa'ya haber göndererek, Anadolu'nun aralarında taksimini teklif etti. Ancak, İsa: "Ben ulu kardeşim" gerekçesi ile bunu kabul etmedi. Taraf-lar arasında Ulubad  ayı kıyılarında yapılan karşılaşmada isa  elebi hezimete uğradı.  nce, Yalova'ya oradan da İstanbul'a gitti. Edirne'de hakim olan Süleyman  elebi'nin imparatorun İsa'yı istemesi ve ara-larında yapılan anlaşma  zerine İsa, Edirne'ye gönderildi. Ulubad başarısı üzerine  elebi Mehmed, Bursa ve İznik'i elde etti. Bursa'da hükümdarlığını ilan etti. Germiyan-oğlu Yakub Bey'e haber göndererek, babasının naaşını ve kardeşi Musa'yı istedi. Bayezid, Bursa'da def-nedildi. Musa, görünüşe göre, önce Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in nez-dine buradan da Karaman'a gitti. Çelebi Mehmed ise, bir süreden beri Anadolu'da bulunan Süleyman'ı Rumeli'ye dönmeye mecbur etmek için Musa  elebi'yi kullanmak istedi. Candar-oğlu İsfendiyar Bey, ve Eflak voyvodası Mircea ile müzakerelere girişti. Bunun  zerine Musa Çelebi, Kastamonu'ya gitti ve İsfendiyar Bey ile görüştü ve buradan Karaman-oğlu'nun yanına gitti. Mirce'anın Candar-oğlu ile anlaşarak, elçisinin Karaman-oğlu'nun nezdine gelmesi üzerine yeniden İsfendiyar Bey'in yanına geldi, buradan Sinop'a gitti ve bir gemi ile Eflak'a geçti. Başta, Mircea olmak üzere, ileri gelenler tarafından karşılanan Musa, Eflak beyinin bir kızı ile evlendi. Burada, kendisine tabi bir kuvvet teşkil etti. Bu arada bir kısım Bulgaristanlı boyarlar da ona iltihak ettiler. Rumeli'nin bazı bey ve tımarlı supahilerinde ona katılmaarı ile kuv-vetleri büyüyen Musa, 1410'da Rumeli Beylerbeyi'ne karşı bir zafer kazandı. Anadolu'da bulunan Süleyman  elebi, bunu haber alınca ya-nında Aydın-oğlu Cüneyd Bey'de olduğu halde, Gelibolu yolu ile Ru-meli'ye geçti. Musa  elebi'nin hareketlerini izlemek görevi vererek, Cüneyd'i Ohri sancak beyliğine atadı. Mircea'nın Musa lehindeki bütün girişimlerine rağmen, kendisi ile dostluğunu koruyan Bizanslılar'ın da yardımı sağladı. Bu yüzden, Musa Çelebi, İstanbul civarına çekilen Süleyman  elebi  zerine yürüyerek Haliç'de Kosmidion (Hasköy) hisarı yakınında onunla savaşa başladı. Gerek, İmparator Manuel'in Süleyman lehinde savaşa katılması, gerek müttefiki olan Vuk'un başında bulunduğu Sırp askerleri ile, ke disini terk etmesinden başka tımarlı sipahilerinde savaş alanından uzaklaşmaları üzerine muharebeyi kaybetti. Kendisine sadık kalan Eflaklılar ile birlikte Eflak'a çekildi. Musa'nın daha sonra Yanbolu ve  ermen ormanlarına iltica ederek, Süleyman'ın birliklerini yıpratma faaliyetine başladığı görülür.

İsa Çelebi'ye gelince, yukarıda gördüğümüz gibi, *Süleyman* onu nezdinde getirtmişti. *Süleyman* onu önce *Bursa*'ya gönderdi. *İsa*, *Gelibolu*'dan Anadolu yakasına geçti. *Balıkesir* ve *Beypazarı* taraflarında kuvvet topladıktan sonra, *Bursa* önüne geldi. *Çelebi Mehmed* ile anlaşmış ileri sürerek hile ile şehri almak istedi. Ancak, halk kaleye çekilerek savunma tertibatı aldı. *İsa*, dehşet uyandırmak için şehrin bazı mahallelerinde yangın çıkardı. Durumu haber alan *Mehmed*, sürat ile *Bursa*'ya geldi. Yapılan karşılaşmada *İsa* yenildi ve *Candar-oglu İsfendiyar Bey*'in yanına kaçtı. Bu defa her ikisi, *Çelebi Mehmed*'in elinde bulunan *Ankara*'yı zaptetmek üzere geldiler; fakat başaramadılar, Nihayet, *Mehmed* ve *İsa*'nın kuvvetleri üçüncü defa olarak *Gerede*'de karşılaştılar. Bunda da mağlub olan *İsa*, *İsfendiyar* ile beraber *Kastamonu* ya kaçtılar. *İsa*'nın mücadeleden ve yenilgiden yılmayan bir karakterde olduğu anlaşılıyor. Bir süre sonra az bir kuvvetle *Mihalıç*'a geldi. *Çelebi Mehmed*'in onbin kişilik bir kuvvetle geldiğini haber alınca, *Batı Anadolu*'ya yöneldi. *Aydın-oglu Cüneyd*'in yanına gitti. Burada, *Cüneyd*'in aracılığı ile *Saruhan*, *Menteşe* ve *Aydın* Beyleri ile ittifak yaptı. Bunu haber alan *Çelebi Mehmed*, mücadeleye başladı. Onun kuvvetleri karşısında tutunamayacağını anlayan *Cüneyd*, *Mehmed*'den özür diledi ve sadık kalacağına dair güvence verdi. Harekatına devam eden *Mehmed*, *Saruhanoglu Hızır-şah*'ı *Manisa*'da bastırdı ve hamamda bulunduğu sırada onu yakalattı. Yalvarmasına rağmen onu katletti. *İsa*, selameti *Karamanoğlu*'nun yanına kaçmakta bulmuştu. Ondandır sağladığı az bir kuvvet ile *Karaman*'dan çıktı ve Osmanlı topraklarına girdi. *Çelebi Mehmed*'e bağlı birlikler bunu haber aldılar. *İsa*, *Eskişehir*'de yakalandı. Boğduruldu ve cesedi *Bursa*'ya götürüldü, babasının türbesine defnedildi¹⁸.

İsa'nın ortadan kaldırılması ile bu uzun ve yıpratıcı mücadelede üç kardeş ortada kalmıştır. *Mehmed*, *Süleyman* ve *Musa*. Bunu izleyen bahisinde "Cülûs" görüş açışından, her üçü arasındaki mücadelenin son safhasını açıkladık. Bu bakımdan burada özet ile yetiniyoruz. Yukarıda, özellikle *Yanbolu* ormanlarında mevzilenen *Musa*'nın, *Süleyman*'ın kuvvetlerini tâciz ettiğine değinmiş idik. *Musa*, 1411 yılında *Edirne*'ye yaptığı bir baskın ile, eğlence hayatına düşkün olan *Süleyman*'ı gafil avladı. *İstanbul* taraflarına kaçmak isteyen *Süleyman* yakalandı. Görünüşe göre, *Süleyman* boğdurtularak öldürüldü. *Süleyman Çelebi*'nin ölüm şekli hakkında rivayetler çeşitlidir: *Neşri*'ye göre, o, *Musa*'nın baskını üzerine hamamdan çıktı. Bir ara atlayıp önce sarayına gitti. Gece karanlığından yararlanarak beraberinde *Karaca Bey* ve *Kara Mukbil* olduğu halde *İstanbul* yönünde kaçmak istedi. Beraberlerindeki kılavuz onları başka

bir yoldan götürdü. Sabah olunca *Düğüncü* mevkiine vardılar, Kılavuz, köylülere, *Süleyman Çelebi*'nin geldiğini haber verdi. Köylüler, *Karaca Bey*'i yaraladılar, *Kara Mukbil*'i öldürdüler Atını okla vurarak, *Süleyman*'ı yere düşürdüler ve bağladılar. *Süleyman*'ı izlemekte olan *Musa*'nın adamları ve onları takibeden *Musa* yetişerek *Süleyman*'ı yakaladılar. *Musa*, bir adamına emir vererek *Süleyman*'ı boğdurttu. *Lütfü Paşa* ise *Süleyman Çelebi*'nin kaçarken yolu üzerinde bir köye geldiğini, köylülerin onu tanıyarak öldürdüklerini yazar. Gene *Lütfü Paşa*'ya göre, *Musa*, kardeşini öldürenlerden intikam aldığını yazar. *Aşık Paşa-zâde*, *Musa Çelebi*'nin: “Siz benim kardeşimi niçin öldürdünüz?” diye onları suçladıktan sonra, köyü ateşe verdiğini yazar. *Oruc Bey*'de aynı bilgiyi verir ve köy halkını köyle beraber yakıldığını söyler¹⁹. *Grekçe Anonim*'de, “*Musulmanos*”un (*Süleyman Çelebi*), Türk kaynaklarına uygun olarak, “*iyi içmekte ve eğlencesinde, sarhoşluğun verdiği uyuşuklukta devam ettiği*” kaydı vardır. Buna rağmen, o, iyi, cömert, cesur ve muaharebede şiddetli bir hükümdardı. *Musa*, *Musulmanos*”un hatalara düştüğünü öğrenince bunu fırsat bildiler. *Süleyman*'ın nezdindeki paşalar *Musa*'ya mektup göndererek: “*Senin kardeşin Musulmanos, bir padişahın yapması uygun olmayan işleri yapıyor, eğer istersen gel, biz seni istiyoruz*” şeklinde yazdılar. Bu mektuptan cesaret alan *Musa*, birçok asker topladı, *Yeniçeri* ler ve *Yeniçeri* ağası *Hanis* (Hasan Ağa), *Rumeli Beylerbeyi Evrenuz*”un desteği ile saf değiştirmeleri üzerine harekete geçti. *Süleyman*, ordusunun ve sipahilerinin kendisini terkettiklerini öğrenince kaçtı. Bundan sonra, Osmanlı müverriblerinden ayrılan, anonim *Süleyman*'ın *İstanbul*'a gittiğini yazar. *Süleyman*, burada, *Bursa*'ya giderek tahta oturması için kendisine yardım etmelerini istedi. İstedikleri yerine getirildiği takdirde, ecdadının zaptettiği bütün şehirleri ve kaleleri onlara vermediği vaad etti ve bundan böyle asla *Rumeli*'ye geçmeyeceğine yemin etti. Sonunda, o zamana kadar kendisine refaket eden sayıca az maiyyeti ona ihanet ettiler. Onu kardeşi *Musa*'ya götürdüler. *Musa*, onu hemen bir *kiriş parçası* ile boğdurdu. Onu kendisine getirenleri ve onların çocukları ve karılarını da katl ettirdi²⁰.

Geriye, *Musa* ve *Mehmed* kalıyordu. Değindiğimiz gibi, bunu izleyen bahiste *Mehmed*'in *Musa*'yı bertaraf ettiğini göreceğiz. Yapılan son savaşta *Musa*, *Mehmed*'e yenildi. *Oruc Bey*'in deyiimi ile “*Musa*'nın kaydını gördüler”²¹. *Aşık Paşa-zade*'nin deyişi ile “*Çadırda maslahatını gördüler*”²². *Musa*'nın da ortada kaldırılması ile *Çelebi Mehmed*, devletin tek hakimi oldu. Bununla beraber, *Musa* olayından sonra, *Bizans İmparatorluğu*'nda rehin olarak bulunan Emir *Süleyman*'ın oğlu *Orhan*

Çelebi vakası patlak verdi. İmparator, *Mehmed* ile aralarındaki anlaşmaya uygun olarak *Orhan*'ı *İstanbul*'dan çıkarmış idi. *Orhan* da *Eflak*'a gitmek üzere *Rumeli*'ye geçti. Ancak, *Karınabad* tarafında etrafına toplanan akıncıların teşviki ile faaliyete başladı. Bunun üzerine Çelebi *Mehmed* tarafından yakalandı. Canı bağışlandı, fakat gözlerine mil çekildikten sonra *Bursa*'da ikamete mecbur edildi. Görünüşe göre, imparator bu şehzadeyi *İstanbul*'dan çıkarırken kendisine rehin bırakılmış olmasından dolayı *Orhan*'ın öldürülmemesi şartını koymuş olmalıdır. *Orhan Çelebi*'ye *Akhisar*'ın *Çardak köyü* verildi ve onun geliri ile geçinmesi sağlandı. O, 1429'da *Bursa*'da taundan ölmüştür.

Mehmed I. in zamanında taht üzerinde hak iddia eden bir diğer müddei *Yıldırım Bayezid*'in oğlu *Mustafa Çelebi*'dir. Osmanlı tarihçileri tarafından "Düzme" olarak nitelen *Mustafa*, babası *Bayezid* ile beraber *Ankara savaşı*'na katılmış idi. *Bayezid*, esir düştükten sonra, kendisi ile beraber ordu merkezinde bulunan *Musa* ve *Mustafa*'nın buldurulmalarını *Timur*'dan rica etmiştir. *Şerefü'd-dîn Yezdi* ve *Nizâmü'd-dîn Şamî*'nin *Zafername*'lerine göre *Musa Çelebi* bulunmuş, fakat *Mustafa* bulunamamış ve kaybolduğuna hükmedilmişti. Diğer taraftan *Timur*'un savaştan sonra etrafa yolladığı fetihnamelerde, *Bayezid* ile iki oğlunun esir edildiğinden söz etmesinden *Musa* ve *Mustafa*'nın esir düştüğü anlaşılıyor. Belki, *Mustafa*, *Bayezid*'in, *Timur*'dan oğullarının aratılması hakkındaki ricasından sonra bulunmuştur. Nitekim, *Mustafa Çelebi*'nin esir düştükten bir kaç yıl sonra serbest bırakıldığı *Enveri*'nin bir kaydından anlaşılmaktadır. *Timur* ile beraber *Semer kand*'a götürülmüş olan *Mustafa*, *Timur*'un ölümünden sonra esirlerin serbest bırakıldığı sırada özgürlüğüne kavuştu. Anadolu'ya gelerek bir süre, *Karamanoğlu*'nun nüfuz sahası içindeki *Niğdede*'de kaldı. Buradan *Eflak* prensinin yanına gitti. Bizans İmparatoru *Manuel*, *Mustafa Çelebi*'yi himaye etmeyi menfaatine uygun gördü, 1419 'da imparator tarafından *Rumeli*'ye gönderilmesi kararlaştırılan *Mustafa*, böylece önce *Eflak* tarafına sevk edildi. Orada *Eflak* prensinden yakınlık ve yardım gördü. *Eflak* kuvvetleri ve kendisine katılan bazı Osmanlı birlikleri ile önce *Tesalya* ve *Selanik* taraflarında faaliyete başladı. Bunu haber alan *Mehmed I.*, *Selânik* bölgesinde bulunan *Mustafa*'yı yendi, fakat *Selanik* kalesine iltica eden *Mustafa*'yı yakalayamadı. *Mehmed*, *Selanik valisi Lascaris*'den, *Mustafa*'nın kendisine teslim edilmesini istedi. Ancak, *Bizans valisi*, imparatorunun izni olmada bunu yapamayacağını bildirdi. Bunun üzerine *Mehmed*, imparatora başvurdu. Ona cevaben *Manuel*'de şu mektubu yazdı: "Sen benim evladım bende baban makamın-

da olmayı kabul ederek ahdettik. Eğer, ettiğin yemini tutmak istemiyorsan, haksız olanları Allah'ın adaleti cezalandırır. Buna iltica edenleri teslim hakkındaki teklifini yapmak değil, dinlemek bile istemem. Bununla beraber, bizim itikad ettiğimiz ekonim-i selâseye yemin ederim ki, hükümdarlığın devame ettikçe ve sen hayatta bulunduğça, Mustafa ve ona yardım eden Cüneyd mahpus kalacaklardır". Bu suretle Mehmed'in teklifini reddeden Manuel Selanik valisine Mustafa ve Cüneyd'in derhal İstanbul'a gönderilmesini emretti. İmparator, İstanbul'a getirilen Mustafa'yı maiyetindeki otuz kadar adamı ile Limni adası'na gönderdi. Bu mültecilerin masrafları için Osmanlı Devleti her yıl 300.000 akçe vermesi kabul etti. Bizans İmparatorluğu'da Mehmed hayatta kaldığı sürece, Mustafa'yı bırakmamayı ve Mehmed'in haleflerinin Bizans'a karşı takınacakları tavıra göre hareket etmeyi taahhüt ediyordu. Görünüşe göre, Mustafa'nın bu ilk hareketi 1429 yılında vukubulmuştur. Bilindiği gibi, Mehmed I 1421 yılında öldü, Murad II. tahta çıktı. Bizans imparatoru Murad'a iki elçi yolladı. Bunların birinci görevi, yeni padişahı tebrik ve taziyet etmek , ikincisi de Çelebi Mehmed'in vasiyeti üzere, Murad'ın iki erkek kardeşini imparatorun himayesine vermek teklifi idi. Eğer bu çocuklar verilmez ise, Mustafa Çelebi'yi Rumeli'ye bırakacağı bildiriliyordu. Vezir-i azam Bayezid Paşa, yeni sultan adına şehzadelerin Bizans'a verilmeleri teklifini reddetti. Şehzadelerin teslim edilmemesi üzerine, İstanbul'da İmparator, konuya devlet ileri gelenleri ile iştişare etti. İmparatorun oğlu ve saltanat şeriki Ioannes, Mustafa Çelebi ile anlaşarak onun Rumeli'de hükümdar ilan edilmesini teklif etti. İhtiyar Manuel ve etrafı Murad ile anlaşmayı uygun görüyorlardı. Fakat, Ioannes ve taraftarları , Gelibolu'yu kendilerine teslim vaa dinde bulunan Mustafa Çelebi ile anlaşmakta ısrar ettiler. Onların fikirleri galebe çaldı. Mustafa ile anlaşma yapıldı. Buna göre, Çelebi, imparatorun direktifi ile hareket edecek, oğlunu ona rehin olarak bırakacak, Gelibolu yarımadası ve Karadeniz'de Eflak sahillerine kadar olan yerleri ve Erios ve Aynaroz'a uzayan bölgeyi Bizans'a terk edecek idi. Anlaşma imzalandıktan sonra, gönderilen on kadırgaya maiyyetini ve Bizans birliklerini yerleştirdi ve Gelibolu'ya geldi. Murad'ın tahkim ettiği kaleden çıkan çok sayıdaki kuvvetler ile karşılaştı. Mustafa'nın kuvvetlerine komuta eden Cüneyd Bey, Murad'ın askerlerini yendi. Bunun üzerine, Mustafa, davet ettiği Gelibolu halkının ileri gelenlerine, kendisinin Sultan Bayezid'in oğlu olduğunu ve kardeşi Çelebi Mehmed'in kendisini firara icbar ederek, Rumlar'ın elinde mahpus kalmaya sürüklendiğini söyledi. Edirne'ye gitmek için yol verilmesini ve hükümdar olarak tanınmasını istedi. Gelibolu ve civarı halkı ona biat ettiler. fakat kale muhafızları teslim

olmadılar. Bunun üzerine, Bizans kuvvetleri Gelibolu kalesini kuşattılar. Bu sırada *Sultan Murad*'ın başkanlık ettiği divan toplantısında, *Mustafa* üzerine yollanacak kuvvetlerin komutanlığına, *Vezir-i azam Bayezid Paşa*'nın getirilmesi kararlaştırıldı. *Bursa*'dan hareket eden *Bayezid Paşa*, kışın Gelibolu yolu kapalı olduğundan *İstanbul boğazı*'nda *Güzel-hisar*'dan *Rumeli* tarafına geçti, *Edirne* civarında ordusunu güçlendirdi. *Mustafa Çelebi*'nin *Gelibolu*'dan çıktığını duyunca, onu *Sazlıdere* mevkiinde karşılamak için mevzi aldı. Fakat, daha ilk temasta, *Bayezid Paşa*'nın kuvvetlerinin önce sağ, sonra sol kolları *Mustafa*'ya teslim oldular. Görünüşe göre, asker bir devşirme olan *Paşa*'nın emrinde bir hanedan üyesine karşı savaşmak istememiştir. *Bayezid Paşa*, *Cüneyd Bey* ve *Evrenuz*'un ısrarları sonucu ertesi gün idam edildi. *Mustafa*, *Edirne*'ye girdi ve hükümdar ilan edildi. Adına *sikke* darbedildi. *Mustafa Çelebi*'ye *Evrenus-oğulları*, *Turahan Bey* ve oğulları, diğer akıncılar destek oldular. *Edirne*'de çok durmayan *Mustafa*, *Anadolu* tarafına geçmek üzere *Gelibolu*'ya hareket etti. *Bizanslılar* buranın kalesini *Mustafa*'ya teslim ettiler. *Mustafa*, *Gelibolu* kalesini tahkim etti. Buradan, *Edirne*'ye dönerek, eğlence alemlerine başladı. Bizans İmparatoru, *Mustafa*'nın sözünde durmayarak *Gelibolu*'ya el koyması üzerine, onu terkedip *Sultan Murad* ile anlaşmak istedi. Bu sırada *Murad*'a yeni vezir-i azam *Çandarlı İbrahim Paşa*'yı olan bitenden haberi yokmuşcasına *Bizans*'a yolladı. Ancak, müzakerelerden bir sonuç alınamadı.

Gerek *Mustafa*, gerek *Murad*, nihaî karşılaşmadan önce, müttefik aramağa başladılar. *Bizans İmparatoru* gibi, *Sırp Despotu*'da Osmanlı taht mücadelesinden azami şekilde istifade etmek amacıyla idiler. Despot, *Mehmed* ölmeden, oğlu, *Murad*'a yardım edeceğine söz vermiş idi. *Murad*'ın gönderdiği elçiye bu tahahhüdünü tekrarladı. *Murad*, *Sırbistan*'dan sonra, *Macaristan*'a da elçi göndererek beş yıllık bir mütareke imzaladı. *Venedik*, *Balyos Emo*'ya iki güven mektubu göndermiş, kim galip gelir ise onun ile muahede yapılmasını bildirmiş idi.

Diğer taraftan *Mehmed I.* in ölümünü haber alan *Foça*'da şap madeni işleticisi *Adorno*, *Osmanlılar*'a olan borcundan kurtulma amacı ile *Murad*'a bir mektup yazdı. O, *Mehmed* zamanındaki dostane münasebetlerin yeniden kurulmasını temenni ettikten sonra şu satırları yazıyordu: “*Seni kadırgalar ile Anadolu'dan Rumeli'ye geçirmeğe, yardım etmeğe ve hiç kimsenin yapamadığı hizmeti sana yapmağa hazırım. Bu Bu konularda emrini bekliyorum.*” *Amasya*'dan *Bursa*'ya yol almakta olan *Murad* bu teklifi kabul etti ve cevabında şunları yazdı: “*Allah isterse, bir kaç gün sonra Bursa'ya geleceğim. Oraya yakınlarından çok*

sadık birisi gelsin. Bu husus hakkında düşünelim ve yapacağımızı kararlaştıralım.” Bunun üzerine Adorno, mutemed bir elçisini *Murad’a* yolladı. Ceneviz donanmasının *Murad’ı* desteklemesi üzerinde anlaşmaya varıldı.

Mustafa, Murad’ın Cenevizliler ile anlaştığını duymasına rağmen, Edirne’de eğlence hayatına devam ediyordu. Aydınoğlu Cüneyd, onu ikaz etti ve harekete geçirdi. Bunun üzerine Mustafa, kuvvetlerini topladı. Gelibolu yolu ile Lapseki’ye geçti (Ocak 1422). Murad’ın müttefiki olan Foça Cenevizlileri’nin donanması, Mustafa’nın geçmesini engellemek istedi, ancak başaramadı. Beraberinde onikibin atlı ve beşbin yaya olan Çelebi, Bursa tarafına yürüdü. Bunu haber olan Murad, Bursa’dan çıkarak Ulubad’a geldi ve köprüyü kesti. Maiyyetinde, Hacı İvaz Paşa, Timurtaş’ın üç oğlu ve Umur, Ali ve Oruc beyler vardı. Taraflar, Ulubad suyu önünde ve suyun kıyısında karşılaştılar. Mustafa Çelebi’nin beşbin kişiden mürekkep azab, yani hafif yaya askerleri ile yapmak istediği baskın, pusuda bekleyen Umur Bey’in karşı taaruzu üzerine akim kaldı. Sultan Murad’ın ordusunda bulunan Mihal-oğlu Mehmed Bey, Musa Çelebi’nin Rumeli’deki saltanatı zamanında onun beylerbeyliğini yapmış idi. Aslında, Çelebi Mehmed taraftarı idi. Çelebi zamanın da, da, akıncı beyliğinde ve bir ara divânda bulunmuş idi. Ancak, Şeyh Bedrü’-d-din olayında ilgisi görüldüğü için, Tokat kalesi’ne hapsedilmiş idi. Murad, hükümdar olduktan ve Mustafa Çelebi vakası ortaya çıktıktan sonra, ileri gelenler Murad’a Mihal-oğlu’nun serbest bırakılmasını tavsiye ettiler. Bunun sebebi, onun Rumeli akıncı beyleri üzerindeki nüfuzu idi. Derhal, Tokat’tan alınan Mihal-oğlu Bursa’ya getirildi. Oradan da ordu ile Ulubat önüne geldi. Bir gece, Mihal-oğlu Mehmed Bey, Ulubad çayı kenarına gelerek, Rumeli akıncı beylerini isimleri ile çağırmağa başladılar. Çağrılanlar, ölmüş zannetikleri Mehmed Bey’in sağ olduğunu anladılar. O, akıncı beylerini padişahlarının oğlunu terk ederek bir düzme hükümdara tabi olduklarından dolayı muaheze etti ve onlar dan Murad tarafına geçeceklerine dair söz aldı. Bu sırada, Abulyund gölü tarafını muhafazaya memur olan Vezir Hacı İvaz Paşa’dan Mustafa Çelebi’ye gizli bir mektup geldi. Bu mektupta, ona olan bağlılıktan bahsediyor, Rumeli beylerinin saf değiştirmek üzere olduklarından ve tayin edilen günde yapılan bir baskın ile kendisini yakalayacaklarından inandırıcı bir şekilde bahsediliyordu. Bundan başka, Timurtaş Paşa’nın oğullarından da Aydın-oğlu Cüneyd Bey’e bir mektup gelmiş idi. Onların bu mektubunda da, dostlukları hatırlatılıyor ve Rumeli beylerinin Mustafa Çelebi’yi yakalayarak Sultan Murad’a teslim edecekleri bildiriliyor ve kendisine Osmanlılar’ın yüksek hâkimiyetini tanıması şartı ile

Aydın ve havalisinin verileceği vada olunuyordu. Diğer taraftan *Mustafa Çelebi*, Rumeli beylerinin *Mihal-oğlu* ile görüşmelerinden sonra şüphe ve huzursuzluk içinde idi. Bu defa, *Hacı İvaz Paşa*'dan gelen mektup şüphelerini arttırdı. Durumu, *Cüneyd*'e açtı. O da kendisine gelen mektupları gösterdi. *Mustafa*'nın yanından ayrıldıktan sonra, akibetinden korktu ve gece yetmiş kadar adamı ile onu terk etti. Aile olcağı olan *Aydın*'a kaçtı. Bir diğer rivayete, göre, *Cüneyd*'e *İzmir Beyliği* ve *Aydın-ili* vad olunarak, firari sağlanmıştı.

Gerçekten, *İvaz Paşa*'nın mektubunda belirttiği üzere, bizzat *Hacı İvaz Paşa* tarafından *Mustafa Çelebi* kuvvetleri üzerine bir baskın yapıldı. Bu suretle, *Mustafa*, yazılanların gerçek olduğunu anladı. Sabah olunca, *Cüneyd*'in kaçtığını duyan *Mustafa*, telaşa düştü, *Murad*'ın ordugahında borazan ve davullar ile sevinç gösterileri yapıldığını duyan *Mustafa*, *Cüneyd*'in onun tarafına geçtiğini zannetti ve kaçmağa karar verdi. Maiyeti ile beraber Lapseki yönüne gitti. Onun kaçmasını takiben, *Ulubad çayı* üzerinde kurulan köprüden karşıya geçen Rumeli Beyleri ve akıncılar Sultan *Murad*'ın huzuruna gelip bağlılıklarını arz ettiler. *Vezir-i azam Çandarlı İbrahim Paşa*, bunların ihanetleri nedeni ile cezalandırılmalarını istedi. Ancak, *Hacı İvaz Paşa*, beylerin *Cüneyd*'in işgaline kapıldıklarını söyleyerek onları affettirdi.

Diğer taraftan, *Mustafa Çelebi Gelibolu*'ya geçti, *Murad*, *Foça*'ya haber göndererek *Adorno*'dan gemiler istedi. *Adorno*, derhal yedi kadirğa yolladı. Aralarındaki ittifaka rağmen, *Foçalılar*'ın *Mustafa* ile anlaşmaları ihtimaline karşı, kadirgaların en büyüğüne kalabalık maiyyeti ile bindi. Yarı yola geldiklerinde *Adorno* sultanın önünde diz çökerek şap madenleri dolayısı ile Osmanlı hazinesine olan borcunun bağışlanmasını rica etti. Sultan *Murad*, 27.000 Bizans altını tutarındaki borcun affedildiğine dair eline belge verdi. *Gelibolu* sahilinde bulunan *Mustafa*, *Adorno*'ya bir adam göndererek, *Murad*'ı karaya çıkarmaması karşılığında 50.000 altın teklif etti. *Adorno*, bunu reddetti. Gemiler, *Gelibolu* önüne gelince *Mustafa*, kadirgalardakilerin karaya çıkmalarını engelledi. Bunun üzerine *Adorno* yirmi kadar kayığa beşyüz okçu yerleştirdi. Bunlar sahilde bulunan *Mustafa*'nın okçularını bertaraf ettiler ve sahile çıktılar. Emniyet tertibatı alındıktan sonra, *Murad*'da yetiştirilmiş üç bin kadar okçusu ile karaya çıktı. Yapılan muharebede *Mustafa Çelebi* mağlub ve *Gelibolu* kalesi, *Murad*'a teslim oldu. *Mustafa*, süratle *Edirne*'ye gitti. Sarayda bulabildiği kıymetli eşyayı alarak *Eflak* tarafına kaçtı. Üç gün kadar *Gelibolu*'da kalan *Murad*, kaleyi teslim aldı ve kuvvetlerini düzenledikten sonra beraberinde *Adorno*'nun ikibin kişilik yayaları olduğu halde *Edirne*'ye gitdi. Burada tahta oturdu.

Murad, Mustafa'yı izlemeleri için seçkin birliklerini görevlendirdi. Mustafa, Edirne'nin kuzeyinde ve Tunca nehri kenarında Kızılağaç Yenicesi mevkiinde yakalandı. Edirne'ye getirildi. O, Murad ile görüşmek istediğini söyledi ise de kabul edilmedi. Sultan, onun alelade bir şahıs gibi gibi şehrin meydanında asılmasını emretti (1422). Cesedi, çürüyünceye kadar asılı kaldı. Başka bir rivayete göre Mustafa, Eflâk'a kaçmaya muvaffak oldu. Oradan, Kefe, ye geçti. Nihayet, Selanik'e gelerek 1430'a kadar mücadelesine devam etmiştir²³. Anlaşıldığına göre, Murad, onun düzme olduğunu ve hanedan azası olmadığını kaul etmiş ve hanedan üyeleri hakkındaki katl şeklini uygulamamıştır. Diğer taraftan Adorno'ya hizmetlerine karşılık ömrü boyunca Batı Trakya sahillerindeki Peritorion köyünün geliri ve Foça'nın gümrük gelirini verdi. Maiyetine de kıymetli elbiseler ve hediyeer sunuldu.

Murad, 1422 yılı haziranında İstanbul üzerine yürüdü. Burayı elli günden fazla kuşattı, fakat sonuç alamadı. Bu arada. Venedik, donanma hazırlamağa başladı.

Amcasının yarattığı tehlikeyi ortadan kaldıran Murad, bir süre sonra Hamid-eli'nde bulunan kardeşi Küçük Mustafa'nın hareketi ile karşılaştı. Babasının ölümünden sonra, kardeşlerinin gözlerine mil çekildiğini duyan Mustafa, Karaman-oğlu'nun yanına gitmiş idi. Burda, Karaman-oğulları ve Germiyan-oğulları'nın tahrik ve teşviki ile saltanat iddiasına kalktı. Bu sırada Murad, yukarıda belirttiğimiz gibi, amcasının gailisini meydana çıkaran Bizans İmparatoru'ndan intikam almak için İstanbul'u kuşatıyordu. Bu muhasaradan kurtulmak isteyen imparator da Küçük Mustafa'yı tahrik etti. On üç yaşındaki Mustafa, Karaman ve Germiyan beylerinin yanına kattıkları bir kuvvet ile Bursa'yı kuşattı (Ağustos 1422). Bu haber üzerine Murad, İstanbul'a karşı son bir genel taarruz yaptı. Şehri kuşatmağa devam edecek bir kuvvet bırakarak, acele Edirne'ye gitti. Murad'ın başarılarından endişeye düşen Anadolu Beylerinden yalnız Karaman ve Germiyan-oğulları değil, İsfendiyaar Bey'de taarruza geçmekte ve Küçük Mustafa'yı desteklemekte gecikmedi. Rumeli'de ise, Candar-oğulları'nın her zaman müttefiki olan Eflak Bey'i taarruza geçti. Venedik ve Macaristan'da kısa bir süre sonra Murad'a karşı olan hareketi desteklediler. Bu durumda, Küçük Mustafa olayı gerçekte Murad'a karşı yapılan genel taarruz hareketinin bir cüzüdü. Bursa'yı kuşatan Mustafa, Murad'ın gönderdiği Mihal-oğlu'nun komutasındaki kuvvetler karşısında tutunamadı; İstanbul'a sığındı. Burada, İmparator ile görüştü ve Siliwri'ye geçti. Ancak, Rumeli askeri karşısında tekrar kaçıp Kocaeli'ye sığındı. Bu bölgede, halk ve

asker onu sultan olarak tanıdılar. Oradan *İznik*'e geldi, şehir ona kapılarını açtı. *Bursa ovası*'nın da bir kısmını ele geçirdi. Bursalılar, bir taraftan, *Murad*'a yardımcı kuvvetler gönderirlerken, diğer taraftan da şehrin ileri gelenlerinden ahî *Yakub* ve ahî *Kadem*'i rica için *Mustafa*'nın lalası *İlyas Bey*'e gönderdiler. Bunlar, *İlyas Bey*'i Bursa muhasarasından vaz geçirdiler. Bu sırada, *İznik*'te yerleşen *Mustafa*'ya Anadolu'nun mühim bir kısmı itaat etmiş görünmektedir. *Sultan Murad*, lalası *Yörgüç*'ün ısrarı ile, *Bursa*'ya gitmeye karar verdi. Evvelâ, *Mihal-oğlu* gönderildi, arkasından kendiside *Bursa*'ya geldi. Oradan hareket ile *İznik*'i kuşattı. Kış yaklaştığından, *Mustafa*'nın kuvvetleri dağılmış idi. *Murad*, baskın tedbirleri aldı. *İlyas Bey*, kendisine *Anadolu Beylerbeyliği* verileceği vaadi ile elde edilmiş idi. Halk da tekrar *Murad*'ı destekliyordu. *Mihal-oğlu*, *İznik*'i muhasara etti. Şiddetli çarpışmalar oldu. Bir çıkış hareketi sırasında içeri dalan *Mihal-oğlu* ağır surette yaralandı. Ele geçen *İznik*, yağmaya uğradı. *İlyas Bey*'in getirip teslim ettiği *Küçük Mustafa* idam edildi (20 Şubat 1423). *Mustafa*'nın ortadan kaldırılması ile onun sebep olduğu diğer olayları halletmek ve bastırmak için *Murad* harekate deam etti. Önce, *Murad II.*, *Taraklı-Borlu*'ya kadar ilerlemiş olan *İsfendiyar* kuvvetleri üzerine yürüdü. *İsfendiyar Bey*, yaralı olarak *Sinop kalesi*'ne sığındı ve sulh teklif etti. *Murad*'a tâbi olmadığı halde, her sene padişahın seferlerine asker göndermeyi taahhüt etti. Hudutlar yeniden tesbit edildi. *Küçük Mustafa*'yı *Bursa* üzerine gönderen *Karaman-oğlu Mehmed Bey* ise, *Antalya*'yı muhasara etti. Ancak, kaleden atılan bir top güllesi ile vurularak öldü. Bunun üzerine *Murad*, *Karaman* tahtı için çıkan iç mücadeleden yararlandı ve tahta çıkmasına yardım ettiği *İbrahim Bey*'e müsait bir muâhede imzalattı. *Karaman-oğlu*, 1421'de babasının aldığı *Hamid-İli*'ni bıraktı ve Osmanlı tabiliğini kabul etti. Kendisi bu anlaşmaya sadık kaldı ve 1425'te *Cüneyd Bey*'in tahriklerine kapılmadı. Osmanlı rivayetine göre, *Osmanlı ve Karaman* ülkeleri "birlik olur gibi oldu". *Murad II.*, *Hamid-İli*'ne *İlyas Bey*'i sancak beyi yaptı Kız kardeşlerinin birini *İbrahim Bey*'e, diğer ikisini yanında kalan *Karaman-oğulları*'ndan *Alâü'd-dîn* ve *İsa*'ya nikahladı.

Murad zamanında daha az önemli olaya sebebiyet veren bir hanedan üyeside *Savcı*'nın oğludur. Bu kör şehzadenin oğlu *Davud*, hakkında bilgimiz azdır. Bu şehzade Macar kralı *Sigismund*'un yanında bulundu. *Andre Topia* komutasındaki Arnavutlar'ın 1433'de *Evrenuz oğlu Ali Bey*'e galip gelmeleri üzerine *Davud*'un *Sigismund* tarafından Arnavutlar'ı mukavemete teşvik için gönderilen heyette bulunduğu anlaşılıyor. O, 1445'de Haçlı donanması ile Karadeniz'e geldi. 1448'de *Kosova*

Meydan muharebesi'nde Murad'la savaştı. Bundan başka bu devirde Macarlar'ın ve Bizans'ın himaye ettikleri Cafer ve İsmail ve Orhan adlı Osmanlı şehzadeleri de faaliyette idiler. Bunların içinde en tehlikesi, İstanbul'da kalan Orhan Çelebi olmuştur. Mehmed, II., tahta geçtiğinde Orhan'ın İstanbul'da olduğu biliniyordu. Nitekim, bu şehrin zaptından hemen sonra, Fatih Sultan Mehmed, Orhan'ı arattı. O, onu ölü veya sağ getirene büyük bir ödül vaad etmişti. Nihayet, Orhan'ın cesedi bulundu. Bizanslılar'ın yanında, Mehmed'e karşı savaşmış olan bu Osmanlı şehzadesinin ölümü ile Yıldırım oğulları arasındaki taht kavgası sona ermiş oldu²⁵.

Nihayet, *Murad* devrindeki son bir olaya değinelim. Yukarıda, *Çelebi Mehmed*'in *Rumeli*'de yakalayarak gözlerine mil çektiği *Süleyman Çelebi*'nin oğlu *Orhan* bahsetmiş ve onun 1429 yılında eceli ile vefatını belirtmiş idi. *Orhan*'ın bir cârîyesinden *Süleyman* adında bir oğlu ve *Hond şehzade* ismini taşıyan bir kızı vardı. Bunlar gizlice büyütül-müşler ve *Orhan*'ın *Doğan* adındaki bir kulu vasıtası ile 1436 yılında önce, *Suriye* ve oradan *Mısır*'a kaçırıldı. Durumdan haberdar olan *Murad*, çocukların kendisine teslimi için *Memluk Sultanı Barsbay*'a birkaç defa müraccat etti; ancak red cevabı aldı. *Barsbay*, bu iki kardeşe tahsisat vererek *Kal'at-ül Cebel*'deki sultan dairelerinden birinde yer verdi. Rivayete göre, bir süre sonra, tacir kıyafeti ile *Kahire*'ye gelen bazı Türkler, bu çocukları kaçırmak fırsatını elde ettiler; *Reşid* iskelesinde hazır bulunan gemiye kadar götürdüler. Fakat, uygun bir rüzgar esmediğinden gemi kalkamadı. Onların kaçırıldıklarını duyan sultanın adamları *Süleyman* ve kız kardeşini ele geçirip *Kahire*'ye getirdiler. Bu durum, *Murad*'ı tekrar endişeye düşürdü. *Süleyman*'ın devletin başına gaile olacağı endişesi Osmanlı sarayına hakim idi. 1437'de onun vefatı ile, çıkması muhtemel bir mesele kendiliğinden kapanmıştır. *Süleyman*'ın kız kardeşi *Hond Şehzade* ise ise gelinlik çağa gelince Memluk sultanı ile evlendi. Onun ölümünde yeni sultan *Çakmak*'ın karısı oldu. Bir müddet sonra boşandı. Daha sonra o, *Emir Parsbay Becasi*'nin nikahı altına girdi. 1455'de öldüğünde bir hayli servet bıraktı. Vârisleri, kocası, annesi ve amca zadesi *Fatih Sultan Mehmed* oldular.

Memluklar'a iltica eden bir başka şehzade de *Mehmed Şah*'dır. *Süleyman Çelebi*'nin oğlu olan *Mehmed Şah*, o zaman *Memlûklar*'ın elinde bulunan *Darende*'de 1422 yılında ölmüştür. Osmanlı topraklarına yakın bir yerde bulunan şehzadenin, ecel veya suikasd ile öldüğü şeklinde bilgimiz yoktur²⁶.

Kısaca, *Osmanlı İmparatorluğu*'nun kuruluş döneminde taht üzerinde hak iddiasına ilk defa olarak *Murad I.* zamanında rastlanır.

O, oğlu *Savcı*'nın isyanı ile karşılaştı. Sonuçta, *Savcı* öldürüldü.

Murad'ın ölümü üzerine oğlu *Yakub*, daha babasının vefatı haberini bile öğrenmeden, taht üzerinde hak iddia etmesi ihtimaline karşı, yeni *Sultan Bayezid* tarafından öldürtüldü.

Bayezid'in "1402"de yenilmesi ve bir süre sonra ölümü üzerine oğulları devletin gelişmesini durduran şiddetli bir taht mücadelesine giriştiler. Sonuçta, *İsa*, *Musa*, *Süleyman*, *Çelebiler* hayatlarını kaybettiler. *Mehmed I.*, duruma hakim oldu.

Bu olayları akiben, gene *Mehmed* zamanında *Süleyman Çelebi*'nin oğlu *Orhan* ortaya çıktı. Yakalandıktan sonra, gözlerine mil çekilmekle yetinildi; bir süre sona eceli ile öldü.

Mehmed I'in zamanında başlayan ve oğlu *Murad II.* nin çözümleneceği diğer bir olaya da gene *Yıldırım Bayezid*'in oğullarından *Mustafa Çelebi* (Düzme) sebebiyet verdi. Sonuçta, o da hayatını kaybetti.

Murad zamanında ortaya çıkan diğer bir taht iddiacısı kardeşi *Küçük Mustafa* olmuştur. *Küçük Mustafa*'da hareketinin cezasını hayatı ile ödedi.

Savcı'nın oğlu *Davud*'da *Murad* aleyhinde faaliyette bulunmuştur. Gene, *Cafer*, *İsmail* ve *Orhan* adındaki hanedan üyelerinin aleyhteki durumlar bilinmektedir. *Orhan*, *İstanbul*'un zaptında ölü olarak ele geçirilmiştir.

Süleyman Çelebi'nin torunu *Süleyman* ise *Memlûklar*'ın elinde *Osmanlılar* için hesaba katılması gereken bir tehlike olarak muhafaza edildi. Ancak, bir süre soraki ölümü ile çıkması muhtemel bir problem kendiliğinden halledildi.

Bütün bu taht mücadeleleri veya taht üzerinde hak iddia etmeyen haneden üyelerinin durumu, çeşitli açılardan değerlendirilmeye tabi tutulabilir.

Türk hâkimiyet telakkisi bakımından taht mücadeleleri. Devletin dolayısı ile hanedan üyeleri hükümet ve ordunun ileri gelenleri bakımından taht mücadeleleri Anadolu Beylikleri ile ilişkileri bakımından taht mücadeleleri Taht mücadelelerine şu veya bu şekilde karışan diğer siyasi teşekküller bakımından değerlendirme.

Türk hakimiyet telakkisi bakımından, *Osmanlı İmparatorluğu*'nun kuruluş dönemindeki taht mücadeleleri orijinallik göstermez. Hanedan

üyelerinin taht üzerinde hak iddia edebilmeleri, özellikle *Selçuklu Devri* taht mücadeleleri ile büyük bir paralel ve benzeyiş arzeder.

Devlet, dolayısı ile hanedan üyeleri, hükümet, ordu ileri gelenleri açısından taht mücadelelerine baktığımızda şu gerçekler ile karşılaşırız. *Osman Bey* zamanı genellikle sükunet içinde geçmiştir. Amcası *Dündar Bey*'in önce onu ister, istemez desteklediği anlaşılmaktadır. *Neşri*'de “*Dündar halk ortasına geldiğinde. halkın Osman'a meyl ve itikadını görünce, beylik (iddiasından) vaz geçip, Osman Gâzi'ye biat etti*” kaydı vardır. *Neşri*, daha sonra, *Bilecik Bevi*'nin yakalanmasına engel olduğu için *Osman Bey*'in amcasını okla öldürdüğünü belirtir. *İbn-i Kemal*, “*Dündar'ın başında serdarlık sevdası olduğunu, bu sebeble helâk edildiğini*” belirtir. Dündar olayı, tam olarak aydınlanmamıştır. Ancak, kaynaklardaki bu bilgilerden, daha *Osman*'ın zamanında hanedan üyeleri arasında hiç değil ise geçimsizliğin başladığı söylenebilir. *Orhan* devrinde, hanedan üyelerinin dayanışma içinde olduğu görülür. *Murad I.*in oğlu *Savcı*'nın isyanı ile karşılaşması *Osmanlılar*'daki ilk ciddi olaydır. *Yıldırım Bayezid*'in taht üzerinde hak iddia etmesi ihtimalinden dolayı kardeşi *Yakub*'u öldürmesinden sonra, onun devrinde sükunet görülür. Onun ölümüyle Fetret Devri, *Mehmed I.* ve *Murad II.* dönemlerinde Osmanlı ülkesi hanedan üyeleri arasındaki kanlı mücadelelere sahne oldu.

Hükümet erkânı bakımından taht mücadelelerine gelince, başta vezîr-i azam olmak üzere divan azaları hemen daima sultanın nezdinde ve ona sadakat, bağlılık göstererek görev yapmışlardır. Saf değiştirmeye teşebbüs eden vezîr-i azam olarak *Çandarlı Ali Paşa*'yı görürüz. *Murad I.*, *Bayezid I.* ve Fetret Devri'nde *Süleyman Çelebi*'nin toplam olarak on sekiz yıl vezîr-i azamlıklarını yaptı. *Ali Paşa*, ölümüne tekadüm eden günlerde, *Süleyman Çelebi* ile *Çelebi Mehmet* arasındaki mücadele sırasında, *Mehmed*'e doğruluğu, daha sonraki olayların göstereceği bir mektup yazdı. Bir süre sonrada öldü. Devletin ikiye ayrıldığı bir sıradaki bu teşebbüsün dışında, vezîr-i azamlar ve divân üyelerinin, genellik ile mevcut iktidar sahibini destekledikleri ve saf değiştirmedikleri görülür.

Ordu kumandanları görüşü açısından taht mücadelelerine baktığımızda daha değişik bir tablo görürüz. Merkezdeki *kapı kulu* askeri ve *yeniçeri ağası* “payitaht”ın genellik ile müdafîdirlere. Buna karşılık, *Rumeli*'deki *akıncıların*, *tımarlı sipahiler*'in ve onların *beylerin*'in zaman zaman taht müddeilerini destekledikleri görülür. *Musa*'nın *Rumeli*

sipahilerine dayanması gibi. *Musa*, bunlara dayanarak önce başarılı olmuş isede, saf değiştirmeleri üzerine zaman zaman yenilgiye uğramıştır. *Musa*'nın *Süleyman*'ı yenilgiye uğratmasındaki başlıca unsurlar, Yeniçeri ağası ve Rumeli Beylerbeyi'nin desteğini sağlamış olmasıdır. "Fetret Devri"nde vukubulan bu olay dışında yeniçerilerin mevcut iktidarı destekledikleri görülür. Akıncılar, *Süleyman Çelebi*'nin oğlu *Orhan*'ında etrafına toplanan bir zümre olmuşlardır. Rumeli akıncı beylerinin destekledikleri bir müddei ide *Mustafa Çelebi* olmuştur. *Mustafa*'yı, harekate başladığı zamandan itibaren destekleyen akıncılar, ancak *Musa Çelebi*'nin Rumeli Beylerbeyliğini yapan ve akıncılar üzerinde prestij sahibi olan *Mihal-oğlu Mehmed*'in çağrısı üzerine *Murad* tarafına iltihak etmişlerdir.

Anadolu Beylikleri bakımından taht mücadelelerine gelince, *Osmanlılar* ile rekabet halinde olan ve sultanların müddeiler ile uğraşmalarından yarar sağlamak isteyen bu grubun müddeiler safında yer alması tabiidir. Oldukça ayrıntılı olarak gördüğümüz gibi, başlıca *Germiyan-oğulları*, *Candar-oğulları*, *Karaman-oğulları*, *Menteşe-oğulları*, *Saruhan-oğulları* ve *Aydın -oğulları* taht müddeilerinin iltica ettikleri, zaman zaman da kuvvet olarak iddialarını sürdürmeğe çalıştıkları kaynaklar olmuşlardır.

Taht mücadelelerine şu veya bu şekilde karışan diğer siyasi teşekküller bakımından değerlendirme yapılır ise, şu durumla karşılaşılır: *Bizans İmparatorluğu* hemen her müddeinin müşevvik ve muharrikidir. Daha ilk müddei *Savcı Bey*'in arkasında *Bizans* taht müddeisini görüyoruz. "Fetret Devri"nde müddeilerin birbirlerini yıpratmaları için, politikasına uygun olarak şu veya bu şehzadeyi tuttu. *Bizans*, başlangıçta, *Musa*'ya arka çıktı. *Bizans* daha sonra *Süleyman Çelebi*'yi tuttu. *Musa*'nın da yenilmesine neden oldu. *Süleyman - Musa* mücadelesinin son safhasında, *Bizans* kaynaklarına göre, *Süleyman* , *İstanbul*'a iltica etmiştir. İmparator, belki de onunla anlaşma yoluna gidecekti. Gene, aynı kaynaklar, sonuçta etrafının ihanetine uğrayarak, onun *Musa*'nın eline düştüğünü yazarlar. *Bizans* daha sonra, *Çelebi Mehmed* ile aralarındaki anlaşmaya uygun olarak kendisinde bulunan *Süleyman Çelebi*'nin oğlu *Orhan*'ı serbest bıraktı. Bu suretle, şehzade *Mehmed*'in eline geçti. *Bizans İmparatorluğu* daha sonra *Mehmed*'in aleyhine dönerek, bu defa da kardeşi *Mustafa Çelebi*'yi tutmayı politikasına uygun buldu. *Selanik*'e sığınan *Mustafa*'yı isteyen *Mehmed*'in talebini reddederek ona teslim etmedi. Üstelik, onun ve maiyetinin masrafı olarak her yıl *Osmanlılar*'dan külliyetli para aldı. Neticede, onu serbest bırakarak, *Murad*'ı zor

durumda bıraktı. Gördüğümüz gibi, *Murad*, *Mustafa*'nın hareketini başka bir gücün, *Foça Cenevzîleri*'nin desteği ile bastırabildi. *Murad*'ın *Bizans*'ın *Mustafa Çelebi* olayındaki davranışına çok kızdığı anlaşılıyor. Nitekim o, *Çelebi* bertaraf edildikten sonra, *İstanbul*'u kuşatmıştır. Bunun üzerine *Bizans*, bu defada *Küçük Mustafa*'yı tahrik etmiştir. Nihayet 1453'de *Bizans İmparatorluğu* tarihe karışırken, onun himaye ettiği son *Osmanlı*, *Orhan*'da *İstanbul*'da ölü olarak bulunuyordu.

Bizans gibi, *Osmanlı* taht müddeilerinin mücadelesinden yararlanan bir başka dış kuvvet *Timur* olmuştur. Şartların icabı olarak, *Bizans*'ın "yıpratma" politikasından, ayrı bir bakıma, başka bir yöntem uygulanmıştır. O, "parçala ve hükmet" ilkesinden hareketi ile *Mehmed*, *İsa* ve *Süleyman Çelebi*'ler'e yarlık ve metbuiyetinin alametleri olan taç, kemer, hırka v. s. vermiştir. Böylece, hepsini kendine tabi birer devlet başkanı olarak kabul etmiş, dolayısı ile aralarındaki mücadeleyi tahrik etmiştir. Görünüşe göre, onların diğer kardeşleri *Mustafa Çelebi*'yi de nezdinde tutmuştur.

Eflâklılar, *Bulgarlar*, *Macarlar* ve nihayet *Mısır Memlûk Devleti* doğrudan veya dolayısı ile *Osmanlı* taht mücadelelerine karışmışlardır.

C- TAHTA CULÛS VE BİAT

Osmanlı hanedanından herhangi birinin hükümdarlık makamını işgal etmesine, bu makamın taht denilen *sedir* olmasından ötürü taht'a oturdu veya taht'a geçti denilir. Gene, hükümdar için taht-ı saltanata cülûs etti veya daha genel olarak cülûs-ı hümayun oldu denilir. Bir sultanın, taht'a oturması kendisinden öncekinin ölümü, feragati ve hall ile vukubulabilir. Yeni sultanın cülûsu, gün ve saati sarayda protokolü düzenleyen görevliler tarafından törene katılacak olanlara bildirilir. Bunun üzerine, yeni hükümdara biat olunurdu²⁷. Biat, cülusun tamamlayıcı unsuru olup, hükümdara yapılan sadakat ve itaat şeklidir.

Yeni tahta çıkan bir hükümdarın, cülusunu, özellikle o zaman İslam dünyasının başında bulunan hükümdarlara bildirmesi âdetti. Meselâ, *Mehmed II.*, babası *Murad* tarafından tahta çıkarılışını, birçok İslam devleti hükümdarı ile birlikte *Mısır Memluklu* sultanı *Çakmak*'a da bir elçi göndererek bildirmiştir. Bu hususta yalnız *Mısır* vekayinamelerinde bilgi vardır. 13 Ocak 1445 (8 Şevval 848) de *Osmanlı* hükümdarının elçisi, *Mısır* sultanına hediyelerini sundu ve *Murad*'ın tahttan inerek yerine oğlunu geçirdiğini ve onun sultanın "taht-ı nazar"-ında olmasını istediği bildirdi. *Sultan Mehmed*, cülûsundan sonra *Mısır*

sultanına olduğu gibi, diğerk büyük İslam hükümdarlarına, hususiyle Timur oğullarına elçileri ile mektuplar göndererek, cülûsunu bildirmiş- tir. Şahruh'a gönderilmiş olabileceğı tahmin edilen²⁸ mektubun cevabında, “Emir Murad'ın bütün saltanat umurunu ve o memleketin haki- miyet ve idaresini size terk etmiş olmsı tarafımızdan ziyadesiyle beğenil- miştir” denilmektedir. Aynı mektupta, “seyyiâtül-mukarribîn” in giderilmesinden bahsedilmesi ve Mehmed'in bu mektuba cevabında bu “işadat-ı mülkiye-i nafia”ya uyacağını bildirmesi kayda değerk²⁹.

Cülûs nedeni ile yürürlükte olan diğerk bir adette bahşış dağıtılmasıdır. Örnek olarak, Bayezid I., tahta çıkar çıkmaz, “gazaya itirak eden” bütün askerlerine bahşışler dağıttı³⁰. Cülûs bahşışı, Osmanlı kaynakları gibi, Osmanlı saray hayat ve teşkilatına ait bilgilerin az olduğu kaynaklarda da zikredilir. *Grekçe Anonim*'de şu satırlar vardır: “(Çelebi) Mehmed, kardeşi Musa'yı yendiğinden tahta çıktı. Artık, kendisi ile muharebe ede- cek Osmanlı hanedanından yani onların soyundan kimse yoktu. O zaman yeniçerileri ve sarayın geri kalan adamlarını topladı ve onlara hediyeler verdi. Ücretlerini arttırdı, kendilerine padişahların teamülü üzere itibar etti”³¹.

Osmanlı hükümdarlarının cülûs'ları ve yapılan biat hakkında bilgi- lere sahibiz. Osman Bey, “Oğuz resmince” bey oldu³². Beyliğin mensupları Oğuz töresi uyarınca onun önünde diz çöktüler. Osman Bey her birine birer bardak kımız ikram etti³³. Bu şekilde başta amcası Dünder Bey olmak üzere herkez ona bi'at etmiş oldu³⁴. Yapılan bu tabiyet ve sadakat merasimine katılanların kendilerine sunulan kımızı içmeleri itaatın deli- lidir³⁵.

Orhan Bey'in culûsuna gelince, Yukarıda gördüğümüz, gibi, Os- man ölümünden evvel beyliğin yönetimini Orhan'a bırakmıştı. Orhan babasının sağılığında hiç değilse, altı yedi yıl dizginleri elinde tutmuştur. Ancak, genel olarak, “Osman Bey'in müstakilen yirmi yedi sene hüküm sürdüğü” şeklinde günümüz tarihçilerine de hakim olan kanaat ³⁶ Or- han'ın babasının son senelerinde şeklen değil, fiilen iktidarda olduğunu düşündürebilir. Bununla beraber onun babasının ölümünden evvel resmen devletin başına geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Aşık Paşa-zâde Neşri ve Oruc Bey, Osman Gâzi'nin daha hayatta iken, devletin yöneti- mini oğlu Ürhan'a bıraktığını açıkça yazarlar. Hatta, Neşri'nin “... ve dahi bunu kastetti kim, oğlu Orhan kendü zamanında şevket tutup, nâm- dar ola ki, kendünden sonra halk ona itaat göstereler” şeklinde sebep gösterir³⁷. Osman, 1326 yılında, ölümünden önce oğullarına ve ileri gelenlere şu vasiyeti yaptı:

“Birinci vasiyetim gaza ve cihad işini devam ettirmeniz ve islâmın kuvvetlenmesine çalışmanızdır . Livâ-ı şerif’i yüksek tutunuz, daima islama hizmetten geri kalmayınız”.

Bundan sonra, *Orhan Bey*’e de şu şekilde hitab etti:

—Oğlum, işte ben ölüyorum, fakat müteessir değilim; çünkü senin gibi bir halef bırakıyorum, adil ol, merhametli ol, iyi adam ol, bütün reâyâyı eşit olarak himaye et; yeryüzünde hükümdarların vazifesi budur. Ancak, bu suretle Tanrı’nın lutfuna nail olursun. Bilemediklerini ulemaya danış. Bir şeyi iyice bilmeden, harekete başlama. Sana muti olanları hoş tut. Beni Bursa’da Gümüşlü kubbeye (Gümüşlü Künbet) defnet³⁸.

Bu sözler, Göktürk-Uygur-Selçuklu çizgisindeki Osmanlılar’ın devletin temeli atılırken “*Türk Devlet Felsefesi*”nin ana ilkelerini benimsediklerini göstermesi bakımından dikkati çekiyor. “Adil ve merhametli olmak, bütün reâyâyı eşit olarak himaye etmek” Türk Devlet geleneğinin “Adalet ilkelerine uyma” prensibidir. “Bilinmeyi ulemaya danışmak” Türkler’deki Kangeş ve Meşveret meclislerinin, ve bilim adamına danışma kurumunun örnekleridir³⁹.

Osman’ın, kendisine halef olarak *Orhan*’ı geçtermeesi şeklindeki vasiyetinin beyliğinin ileri gelenleri tarafından da benimsendiği görülür. Böylece, *Orhan*, “Saltanat seririne geçirilip, başına imaret tacı” konularak hükümdar oldu⁴⁰.

Orhan Gâzi, 1362 yılında öldüğünde, *İbrahim*, *Murad*, ve *Halil* isimlerinde üç oğlu kalmıştır. *Murad*’ın Rumeli’deki harb sahasından ayrılarak Bursa’ya gelmesi üzerine, Bizans kuvvetleri taaruza geçtiler. Burgaz, Çorlu ve Malkara’yı geri alıp, Türk kuvvetlerini sahile doğru çekilmeye mecbur ettiler. Bunun üzerine, *Murad*, derhal Rumeli’ye dönmek istedi. Ancak, kardeşlerinin karşı koymaları ve Ankara’nın yeniden elden çıkmıslı olayları ile karşılaştı. Şehzade *Halil*, Foça Cenevizlileri’nin esaretinden kurtarıldıktan sonra 1359’da, Bitinya sancak beyliğine tayin edilmişti. Babası tarafından sevilen ve hükümdarlığa namzet olduğu söylenen *Halil*, aynı zamanda Bizans İmparatoru *İoannes*’in kızı ile nişanlı idi. Şehzade *İbrahim* ise, *Orhan Gâzi*’nin 1323 (724) tarihli vakfiyesinde Sultan isimli bir şehzade ile *Süleyman Paşa*’dan sonra şahidler arasında ismi görülmektedir. Bu durumda, *Murad* ile *Halil*’den büyük olmalıdır. *Orhan Gâzi*’nin vefatı ile *Murad*, ahilerin geniş çapta desteği ve çağrısı üzerine Bursa’ya davet edilerek tahta cülus etti. Bilindiği gibi, Osmanlı Beyliği kurulduğu sırada, Anadolu’da yer yer geniş teşkilatlı olan ahilerin yardımı olmuştur. Bu hususa,

Osman Gâzi ile ilgili bilgileri verirken değinmiştik. *Murad I.*, fiilen ahî tarikatının başında bulunmuştur. 1366 (767) tarihini taşıyan e ahî *Musa*'ya *Malkara*'da yaptırmış olduğu zaviyenin vakfiyesinde “*ahîlerden kuşandığım kuşağı ahî Musa'ya kendi elimle kuşatıp, Maklkara'ya ahî diktim*” ibaresinden, onun ahilerin reisi durumunda olduğu anlaşılmaktadır. *Murad I.*'in *Gelibolu*, *Bolavır* ve *Malkara*'da diğer bazı ileri gelenlere –muhtemelen ahilere – mülkler verdiği de görülmür⁴¹.

Bayezid I., babası *Murad I.*'in Kosova meydan muharebesinde şehadeti üzerine tahta çıktı. Ağır yaralı olan *Murad*, ölümünden sonra, sonra, tahta oğlu *Bayezid*'in geçmesini vasiyet etti⁴². Bunun üzerine, *Bayezid* devletin sivil ve askeri ricali⁴³. Rumi'nin deyimi ile, “*vüzera ve beyler*” tarafından çağrıldı; hükümdar ilân edildi. Hazırlanan tertibe göre, babasının şehadetinden habersiz olarak, düşmanı izlemekte olan *Şehzade Yakub*, sultanın emri imişçesine çağırıldı. Herseyden habersiz olan şehzade, bir çadırın içinde boğduruldu. Naası, babasınınmki ile *Bursa*'ya gönderildi⁴⁴. *Aşık Paşa-zâde*, *Yakub*'un trajik ölümünden, “*O gece, askere ızdırıp düştü*” şeklinde bahseder. *Yakub*'un katli *Bayezid*'e karşı muhalefet uyandırdı. Daha doğrusu, bu bir vesile oldu. Babasının emirlerinden ve *Yakub Bey*'in taraftarlarından başları yeni sultana karşı geldiler. Gene, o zamana kadar *Osmanlı Devleti* ile müttfik görünen ve onun hegemonyasını tanımağa mecbur olan komşu *Anadolu Beylikleri*'de *Selçuklular*'ın mirasçısı addedikleri ve kendilerine baş tanıdıkları *Karamanoğlu* ile birlikte *Osmanlılar*'a karşı harekete geçtiler. *Aydınogulları*, *Saruhanogulları*, *Germiyanogulları*, *Menteşegulları* ve hatta *Hamidogulları*, maktul şehzadeinin intikamını (!) almak için savaş açtılar. *Germiyanogulları*'ndan *Şah-Çelebi* oğlu *Yakub Bey*, evvelce *Osmanlılar*'ın eline geçmiş olan *Germiyanlılar*'a ait bölgeleri geri aldı. *Karamanlılar*'da *Beyşehir*'i zapt ettiler. *Anadolu*'da bir grup *Moğol*'un reisi *Mürüvvet Bey*'de *Kırşehir*'i zat ve *Sivas* hakimi *Kadı Burhanü'd-dîn*'e teslim etti. *Bayezid*, cülûsundan itibaren bu *Anadolu Beylikleri*'nin işgal ettiği toprakları tekrar isitirdat için gayret sarfına mecbur olmuştu⁴⁵.

Bayezid'in esir düşmesi ve ölümü ile “taht” ortada kaldı. 1402'den 1413'e kadar devam eden ve “Fetret Devri” adı verilen dönemde, mağlub sultanın oğulları muhtelif bölgelerde hüküm sürdüler.

Çelebi Mehmed, yukarıda gördüğümü gibi, “1402” de ihtiyat kuvvetleri kumandanı idi. Bozgun sırasında, sonuçta, kendini *Amasya*'da buldu. Kısa zamanda bölgeye hakim oldu. I. Bölüm'de gördüğümüz gibi, *Timur*'un gönderdiği hükümdarlık sembollerini aldı ve onun yüksek hakimiyetini kabul etti. Daha sonra *Bursa*'ya giderek hüküm-

darlığını ilan etti. *Bursa*, halkı, “*ulema ve fuzela*” ile birlikte onu karşıladılar ve “*atasının tahtına*” geçirdiler⁴⁶. *Mehmed*’in cülûsü şu şekilde tahakkuk etti. *Timur*, politikasının gereği olarak parçalanmış bir *Osmanlı Devleti* düşünüyordu. Bu bakımdan, *Mehmed*’e olduğu gibi, *Rumeli*’ye kaçan *Süleyman*, *İsa* ve *Musa Çelebiler*’de yüksek hakimiyetini tanımak yoluna gitti. *Timur*’un Anadolu’dan gitmesinden sonra, *Mehmed*; *Bursa*’yı *Musa*’dan olan *İsa*’ya başvurarak *Anadolu*’nun aralarında bölünmesini teklif etti. Ancak, *İsa* “*büyük kardeş*” olduğunu söyleyerek bunu reddetmişti. Bunu üzerine, *Bursa*’nın batısında *Ulu-bad*’da yapılan savaşta yenilen *İsa*, *İstanbul*’a iltica etti. *Mehmed* de zikrettiğimiz gibi, *Bursa*’da tahta çıktı.

Ankara meydan muharebesi bozgunundan kurtulan bir başka şehzade-*Süleyman Çelebi-Edirne*’de tahta çıkmıştır. *Çelebi*, *Ankara*’daki savaş alanından döğüşe döğüşe ricat etmişti. O, önce, *Bursaya* geldi. Küçük kardeşi *Kasım Çelebi*’yi ve kız kardeşi *Fatma* sultanı ve hazinelelerinden götürebildiği kadarını aldı. Gemlikten gemi ile *Anadoluhisarı*’na kaçmaya muvaffak oldu. Bu durumda *Timur*’un torunu *Mehmed Mirza* komutasındaki kuvvet *Süleyman*’ı yakalayamadan döndü. Bunun üzerine *Timur Anadoluhisarı*’nda bulunan *Süleyman Çelebi*’ye elçileri ile bir mektup gönderdi; bizzat gelmesini veya vergi göndermesini, aksi takdirde üzerine yürüyeceğini bildirdi. Buna karşılık , şehzade de *Timur’a Şeyh Ramazan* adındaki elçisini bir çok altın ve hediyelerle gönderdi lütuf ve atıfetini iltica ettiğini bildirdi, ayrıca hükümdarlığına lâyık muamele görürse nezdine gelebileceğini ilave etti. *Timur* , elçiye *Süleyman Çelebi*’nin endişe etmeden gelebileceğini, arada bir soğukluk sebebi kalmasını arzu etmediğini, şehzadeye karşı dostluk ve inayet göstereceğini bildirdi. Ayrıca, elçi *Şeyh Ramazan*’a, efendisine *Rumeli* yakasının hükümdarlığını verdiğini tebliğ etti ve *metbuiyet alameti* olarak, altın kemer, külah ol tamga, ferman ve berat yolladı. Bunu müteakib, *Bizans İmparatoru Manuel* ile bir anlaşma yapan *Süleyman* ena, *Kartal-Gebze* arasını *Karadeniz* sahilinin bir bölümünü, *Rumeli*’de *Selânik*, *Teselya* gibi yerleri terketti. *Süleyman Ceneviz* ve *Venedik*’den de *Timur*’un *Rumeliye* geçmelerine engel olacaklarına dair bir taahhütname alı. Nihayet *Edirne*’ye gitti ve tahta çıktı. *Süleyman*’ın *Edirne*’de cülûs’unu *Amasya*’daki kardeşi *Çelebi Mehmed* önce iyi karşıladı. Onu tebrik ederek hediyeler yolladı. Bundan çok memnun olan *Süleyman*’da hediyelere mukabele etti⁴⁷. Ancak, bir süre sonra bu hava bozulacak ve kardeşler şiddetli bir mücadeleyle girişeceklerdir.

“Fetret Devri” sırasında, *Edirne*’de tahta çıkan bir başka şehzade de *Musa*’dır. “1402” den bir kaç gün sonra ortaya çıkan *Musa*, *Timur*’un

ittifakına mazhar oldu. Bayezid ölünce, Timur tarafından babasının naaşını Bursa'ya götürmekle vazifelendirildi. 1410 yılına kadar Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan Musa Çelebi, bu yılda, Süleyman'ın üzerine yürüdü. Haliç'te Kosmidion (Hasköy) hisarı yakınında onunla karşılaştı. Ancak, Bizanslılar'dan ve Sırphılar'dan takviye alan Süleyman onu yendi. Musa, Yanbolu ormanlarına çekildi. 1411 yılında, Edirne'de eğlence alemleri tertip etmekle meşgul bulunan Süleyman'ın üzerine yürüdü. El altında sadakati temin edilen Yeniçeri ağası Hasan ağa maiyetinde yeniçeriler ve süvariler ile birlikte Musa'ya bi'at ettiler. Musa, Edirne'ye girdi. İstanbul'a kaçmak üzere yola çıkan Süleyman Çelebi yakalandı ve öldürüldü. Hemen bütün sancak beyleri ve tımarlı sipahiler Musa'ya itaat etmeleri üzerine o, Rumeli'deki Osmanlı eyaletlerinin tek hakimi olarak tahta çıktı⁴⁸.

Musa bu harekete girişmeden önce, başarıya ulaştığı takdirde Çelebi Mehmed'e, ona bağlı kalacağına ve adına para kestirip hutbe okutturacağı hususunda güvence vermişti. Ancak, verdiği sözü tutmadı, namına para bastırdı. Görünüşe göre, Çelebi Mehmed, Anadolu'da serbestce hareket edebilme imkanını elde etmek için, Musa'nın hükümdarlığını kabul etmek zorunluğunda kalmıştır. Musa'da kardeşinin Anadolu'daki kuvvetini bildiğinden yalnız Rumeli ile meşgul oldu. Ancak, bir süre sonra Bursa önünde görüldü. Ancak, şehir teslim olmadı. "Anadolu Birliğini temin yolunda Aydın, Saruhan ve Menteşe seferinden dönen Mehmed, Bursa'da gene tahtına oturdu⁴⁹. Bir süre, sonra, Mehmed, Catalca'nın kuzeybatısındaki İnçeğiz mevkiinde Musa ile yapmış olduğu savaşta ilk etapta galib geldi. Ancak, atı vuruldu ve kendisi de yaralanarak harb sahasını terketti. Musa'nın sert karakterinden ötürü şikayetçi olan Rumeli beylerinden bazıları Mehmed ile mektuplaştılar. Sonuçta, düzenlenen plana göre, Çelebi Mehmed tekrar Rumeli'ye geçti. Vize civarındaki savaşta Musa Çelebi'nin emirlerinden Kara Halil yenildi ve Musa'nın bir kısım kuvvetleri Mehmed'in tarafına geçti. Edirne'ye gelen Çelebi Mehmed'e şehir teslim olmadı. İleri gelenlerden bazıları, "taht" iddialarından hangisi galib gelirse ona kapılarını açacakları şeklinde bir şart koştular Mehmed bunu kabul etti. Sofya'nın güneyinde, Samokov kasabası civarında Çamurlu-Derbend mevkiinde vukua gelen savaşta, Musa, olağanüstü bir cesaret ile çarpıştı. Ancak, sayıca az olan kuvvetleri bozuldu. Kendisi de yaralı olarak kaçarken, atı ile bir çeltik arığına düştü, yakalandı. Derhal boğduruldu. Bu suretle oniki yıl üsüren "Fetret Devri" de (1402-1413) kapanmış ve Osmanlı Devleti tek otorite altında toplanmış oluyordu. Mehmed, tahtın yegane sahibi olarak Edirne'de câlis oldu. İlk icraatı olarak Musa'nın beyler-

beyi *Mihaloğlu*'nu tevkif ettirdi. Tokat kazaskeri *Bebdû'd-dîn Mah-mud*'u ilmine hürmeten, *İznik*'te ikamete memur etti. Ayda 1.000 akçe maaş bağladı. Bunlardan sonra, kendisinin cülûsunu kutlayan Bizans İmparatoru ve Venedik'i elçilerini kabul etti. Onlar ile sulh içinde yaşayacağına dair güvence verdi⁵⁰.

Murad II., babası *Mehmed I.* in ölümü üzerine tahta çıktı. *Meh-med*, ölüm döşeğinde sancak beyi bulunduğu *Amasya*'dan onu çağırttı. *Murad*, Bursa'ya geldiğinde babası ölmüştü. *Bizanslılar* yanında bulunan *Düzme Mustafa*'nın harekete geçmesi korkusu ile vezirler padişahın ölümünü gizli tutmuşlar ve yeniçerileri bir bahane ile *Anadolu*'ya geçirmişlerdi. *Bursa*'da devlet erkânı ve yeniçeriler tarafından kendisine bi'at edilen *Murad*, Osmanlı tahtına çıktı. *Murad*, cülûsunu komşu devletlere bildirdi. *Bizans İmparatoru*, daha evvel davranatık, yeni sultana iki elçi yolladı. Bunlar, yeni padişahın cülûsunu tebrik etmekle beraber *Çelebi Mehmed* içinde taziyelerini bildirdiler. Asıl görevleri, ölen sultanın vasiyeti üzerine *Murad*'ın iki erkek kardeşini imparatorun himayesine almak idi. Eğer, bu çocuklar verilmezse ise mevkuf olan *Musafa Çelebi*'yi *Rumeli*'ye çıkaracakları bildiriliyordu. *Vezir-i azam Bayezid Paşa*, genç hükümdar adına elçilere cevap verdi. Buna göre, Osmanlı Devleti, Bizans İmparatorluğu ile dostane ilişkilerin devamı hususunda kararlıdır, İmparator'un çocukların manevi babası olmasına muvafakat edilebilecektir. Osmanlı Devleti, İmparatorun göstereceği yakınlığa önem atfetmektedir ve şimdiye kadar aktedilen muahhedelere sadık kalacaktır. Ancak, şehzadelerin, başka bir dinde olan imparatorun terbiyesi altına verilmesi, islamiyete aykırıdır. Bu bakımdan, talebin kabul edilmesine imkan yoktur. Bu cevapları alan elçiler geri döndüler⁵¹.

Yukarıda gördüğümüz gibi, *Murad II.*, 1444 senesi ağustos ayında *Mihaliç*'de kapı-kulu ve beyler önünde oğlu *Mehmed II.* lehine feragat etti. Ancak, *Macar-Eflak* ordusunun *Varna* civarına kadar sokulması üzerine *Murad*, süratle *Edirne*'ye yetişti ve başkomutan olarak *Varna* meydan savaşını yönetti ve kazandı. Bu sırada *Mehmed II.*, resmen pki-dışlığını muhafaza etmiştir. *Murad*, savaştan sonra *Manisa*'ya çekildi. "İş-i nuş" ile meşgul oldu⁵². Ancak, 1446 da tahta tekrar çıkmaya mecbur oldu. Olayların gelişmesine bunu hazırladı. *Murad*'ın tekrar cülûsu devletin iç ve dış güveni bakımından zaruri görüldü. *Vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa*, onu gizlice tahta çıkması için çağırdı. *Murad*, 5 Mayıs 1446'da *Manisa*'dan alelacele yola çıktı. Görünüşe göre, *Edirne*'deki isyan sebebiile oraya gitmekten çekindi ve *Bursa*'ya geldi. *Çandarlı Halil Paşa*'

nın yerinde politik manevraları sonucu hiç bir olay çıkmadan ve oğlunun bilgisi dışında Ağustos'ta Edirne'ye girdi⁵³. Rivayete göre, *Çandarlı Halil Paşa Sultan Mehmed'e*; “*Pederinize saltanatı teslim etseniz, iyi olur. Gönlünü hoş etmiş olursunuz. O teklifinizi kabul etmeyip, saltanata dönmez. Yalnız size karşı olan muabbeti artar ve sizden hoşnud olur*” dedi. Mehmed, herhalde bir emr-i vaki karşısında bırakıldığını anlamış olmalıdır. Buna rağmen, *Halil Paşa'nın* bu sözlerini makul karşıladığını bildirdi. Vezirlerin ve emirlerin davet edildiği bir ziyafet düzenledi. Yemek yenildiği sırada, babasının elini öptü, tekrar tahta çıkıp saltanat makamına geçmelerini arzu ettiğini kendisinin eskiden sancak beyliğini yaptığı *Manisa'ya* gönderilmesini rica etti. *Sultan Murad*, tereddüt etmeden tahta geçti. oğluna hayır duada bulundu. Bütün vezirler, emirler diğer ileri gelenler ve yeniçeriler *Murad'a* tekrar *bi'at* ettiler⁵⁴. Bu suretle, ikinci defa tahta geçen *Murad'ın* cülûs işlemi tamamlandı. Mehmed veliahd olarak ve sancak beyi sıfatı ile *Manisa'ya* gitti.

Mehmed II., yukarıda gördüğümüz gibi, babasının tahttan feragati üzerine onun sağlığında 1444 yılında ilk defa cülûs etti. Prof. Dr. *Halil İnalçık*, o devre aid kaynakları karşılaştırarak bu ilk tahta çıkışı *İzladi muharebesi* ile *Varna savaşı* arasına koyar⁵⁵. *Mehmed'in* ikinci ve son cülûsu, babasının ölümü üzerinedir. Biraz yukarıda gördüğümüz gibi, babasının tahta çıkması üzerine tekrar *Manisa* sancak beyi olarak görevlendirilmişti. Oraya gitmeden önce, *Edirne'de* gözkamaştırıcı bir düğün ile, *Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in* kızı *Sitti Hatun* ile evlenmişti. *Mehmed, Hatun* ile *Manisa'ya* gittikten onbeş gün gibi kısa bir süre sonra veziri azam *Çandarlı Halil Paşa'dan* bir mektup aldı. Bunda, babasının öldüğü ve acele olarak payitahtta hareket etmesi bildiriliyordu. *Mehmed. II.*, süratle *Gelibolu'ya* geldi. Bu süre zarfında, sultan *Murad'ın* ölümü haberi yayılmış, *Edirne'de* yeniçeriler ayaklanmış idi. *Vezir-i azam Çandarlı* asker sevkederk onları durdurabildi ve yeni padişah adına ihsan vaad etti. *Yeniçeriler*, “*Çandarlı Halil'e* olan hürmetleri sebebi ile ile “*sükûnet*” buldular. Bu sırada, *Mehmed Edirne'ye* girdi. 18 Şubat 1451'de cülûs etti. *Yeniçeriler bi'at* ettiler. *Ducas, Mehmed'in* tahta çıkışını tasvir etmiştir. Ona göe, *Mehmed*, tahta oturduğu zaman “*bütün valiler ve babasının vezirleri Halil Paşa ve İshak Paşa karşı tarafta ve uzakta duruyorlardı*”. Kendi vezirleri *Hadim Şahin* ve *İbrahim* adet üzere Padişahın yanında yer almışlardı. *Sultan Mehmed*, kendi veziri *Şahin'e* şu soruyu tevcih etti: “*Babamın vezirleri neden uzakta duruyorlar, onları çağır ve Halil'e eski yerini almasını söyle, İshak'da Anadolu Beyleri ve ayânı ile Bursa'ya giderek babamın naaşını defn etsin. Anadolu vilayetinin idaresine de nezaret etisin*”. Yeni padişahın

bu sözlerini duyan vezirler koşarak onun elini öptüler. Bu suret ile, *Çandarlı Halil Paşa*, vezir-i azamlıkta ipka edilmiş oldu. *Manisa*'da *Mehmed*'in atabey'i olan *Şihabü'd-dîn Paşa* ikinci vezir olarak atandı *Mehmed II.*, tahttan uzaklaştırılmasında büyük bir rol oynamış ve sonra *Manisa*'daki nekbet döneminde kendisini nezaret altında bulundurmuş olan *Anadolu Beylerbeyi Özgüroğlu İsa Bey*'i derhal azl etti. Gene, *Halil Paşa*'dan sonra en nüfuzla şahsiyet olan eski vezir *İshak Paşa*'yı da azl etti. Yeni padişahın ilk icraatından biride mütakbel bir taht iddiacısını bertaraf etmek gayesi ile henüz memede olan, *İsfendiyyar-oğlu*'nun kızından dğmuş olan *Küçük Ahmed*'in ortadan kaldırmak oldu⁵⁶.

Verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı gibi, hükümdarın cülûsu ve ona yapılan hi'at işlemleri kültürel, politik ve protokoler bakımlarından değerlendirilebilir. *Osman Gazi*'nin *Oğuz resmi* üzere cülûsu, *Osmanlılar*'daki Ortaasya kültürünün varlığına işaretir, Gene, oğlu *Orhan*'ın tahta çıkması yoluna vasiyette bulunan *Osman Gazi*'nin sözleri, yerinde işaret ettiğimiz gibi, klasik Türk devlet felsefesinin tazahürleridir.

Diğer taraftan, *cülûs*, iç politika bakımından, devlet içinde çalkalanmalara sebeb olmaktadır. Devletin, hanedan üyelerinin ortak mülkü olduğu prensibi tahta kimin câlis olacağı ve cülûs eden hanedan üyesi belli olduktan sonra mücadele ortamını yaratmaktadır. *Cülûs*, ekseriyetle, devlet kadrolarında dalgalanmalara da neden olur. Özellikle, *Fatih Sultan Mehmed*'in ikinci ve son cülusunda hükümet ve orduda geniş çapta değişiklikler yapıldığını gördük. *Cülûs*, dış politika açısından, devletin yeni sahibinin izleyeceği siyaset dolayısı ile de önemlidir. Devletin ilişkide bulunduğu yabancı siyasi teşekküller cülûs dolayısı ile değişik tepkiler gösterirler. Örnek olarak, *Mehmed II*'nin birinci cülûsunda gerek *Avrupa*'da gerek *Anadolu*'da, *Osmanlılar* aleyhine ittifaklar ve kıpırdanmalar olmuştur.

*Cülûs*u gerçekleştiren şartlara gelince, Bilindiği gibi, *Türkler*'de tahta çıkmak, hükümet ve ordu ilri gelenlerinin desteği ile olmaktadır. *Osmanlılar*'da bu kurala tabi oldular. *Osman*'ın bey oluşu buna tipik misaldir. *Osman*'ın ve bazı haleflerinin cülûsuna ait özel bir şartta, ahîlerin desteğidir. Ahî teşkilatı şehirlerde olduğu gibi köylerde ve uclarda da mevcut idi. Bundan başka *alp*'lar ve *gâzi*'lerin teşkilatları vardı. Prof. *Köprülü*'ye göre, *Alp-eren* olmak için kuvvetli yürek, yani şecaat, bazı kuvveti gayret, iyi bir at, hususi bir libas, yay iyi bir kılıç, süngü ve uygun arkadaş'a sahip olmak gerekiyordu. Anlaşıldığına göre, bu devirlerde *Batı Anadolu*'daki uclarda bulunan *Alpler* teşkilatı, nite-

liğinde olan ve islami geleneklere dayanan *Gaziler* teşkilatından farklıdır, eski Türk geleneklerine bağlıdır. Uç beyliklerinin asli gücünü teşkil eden ve ulusal ananeleri bozulmamış yeri göçebe *Türkmen aşiretleri* arasında bunun böyle olması tabii idi. *Alplar* teşkilatı gibi, *ahî teşkilatı* da yalnız şehirlerde değil, köylerde ve uclarda da mevcut idi. *İbn Battûta*'ya göre, ahî teşkilatının başnakiler genç ve bekar kimselerdi. Ancak, *Köprülü* bunların evli olduklarını, büyük emirlerin, hatta hükümdarların hürmetini kazandıklarını, servet ve nüfuz sahibi olduklarını, içlerinde yüksek idari mevkilere geçmiş olanların bilindiğini tarihi kaynaklara, kitabelere, mezartaşlarına vakfiyelere istinaden ileri sürmektedir. Devlet otoritesinin zayıflağı veya yok olduğu zamanlarda, geçiş dönemlerinde, teşkilatlarını harekete geçiren ahiler, şehirlerin yönetimini ellerine alıyor ve eski idareden yeni idareye intikalin kent için büyük bir sarsıntıya meydan vermemesine çalışıyorlardı. Özellikle, anarşi devirlerinde böyle bir teşkilatın kuvvetinin faydası görülmekte idi. İdare teşkilatının tam olarak gelişmediği o devirlerde, küçük kasabalarda, devlet kuvvetini değil, fakat, mahalli halk idaresini temsil edenler bunlardı⁵⁷.

İşte, *Osman*, *Orhan* ve *Murad* bu şartlar altında cülûs ettiler, *Osman*, bir ahi teşkilatının başında olan *Şeyh Edebali*'nin desteğin temin etmiş olmalıdır. Geleneğe göre, *Şeyh Osman*'a bir *kuluç* verdi. *Osman*'da onun kızı ile evlenmenin kendi lehine olabileceğini düşünmüş olmalıdır. *Osman*'ın ölümünden sonra *Edebali*'nin ölümünden sonra, *Edebali*'nin yeğeni *Ahi Hasan*'ın zaviyesinde, beyliğin aşına geçecek kişi için toplantı yapıldı. *Orhan* ve *Süleyman*, *Osmanlı Devleti* ve hanedanının kuruluşunda önemli rolleri olan ahilere yeni fethedilen yerlerde vakıflar tevcih ettiler⁵⁸. Yukarıda, *Murad I*'inde ahiler ile olan ilişkilerini ve onun cülûsundaki rollerini görmüştük.

Yeniçeri ordusunun kurulması ile cülûs'da rol oynayan faktörlere bir yenisi katıldı. Nitekim, kaynaklarımızda tahta çıkan hükümdara yeniçerilerin bi'atları özellikle zikredilmiştir. *Çandarlı Halil Paşa*'nın *Mehmed II*. tahttan uzaklaştırmak ve *Murad*'ı tekrar saltanata getirmek için Yeniçeriler üzerinde spekülasyona giriştiğini görmüştük.

D- PAYİTAHT

Patıtaht, devletin başkanı olan hükümdarın ve ona bağlı devlet dairelerinin bulunduğu şehirdir. *Payıtaht*, hükümdarın hakimiyet sembollerundendir. Nitekim, IV. Bölüm'de "*Sultanın Hakimiyet Sembolleri*" bahsinde göreceğimiz gibi "*Taht*", bir semboldür, alamettir. Kaynak-

lanımızda da payitaht için “*Tahtgah*” kelimesinide görürüz. Bazende, başta *İbn-i Kemal* olmak üzere bazı müverrihlerin payitaht için “*Dârü'l-mülk*” deyimini kullanırlar. O, Bursa’dan bu şekilde bahseder⁵⁹. *Türkiye Selçuklu Devri*’ne aid kaynaklarda da *Konya*’dan *Dârü'l-mülk* şeklinde bahsedildiği bilinmektedir. *Ruhî*, payitaht için kısaca *taht* kelimesini kullanır. “*Emir Süleyman Edirne*’yi taht *edindi*” örneğinde olduğu gibi ⁶⁰. Gene, Selçuklu devrinde olduğu gibi. Osmanlı şehirlerinin de unvanları ardı. Örnek olarak, *Edirne*’nin *Dârü'l-mülk*’den başka *Dârü'l-karar* ve *Dârü’nn-nasr* gibi unvanları vardı⁶¹.

Beyliğin henüz bir çekirdek durumunda olduğu *Osman Bey*’in ilk yıllarında, görünüşe göre, *Bilecik* merkez ittihaç edilmiştir⁵² *Osman*, 1301 yılında *Yenişehir* ve *Yund-Hisar* (Bilecik vilayetinde Söğüt kaza merkezinin güney-batısında eski bir kale)’ı Bizanslılar’dan aldı. *Yenişehir*’i *İznik* üzerine yapılacak hareketin tertip ve tanzimine elverişli görerek, hükümet merkezi yaptı. *Bilecik kalesi*’ni ailesinin ikamet yeri olarak seçti⁶³. Daha sonra merkez olarak *Bursa*’yı görürüz. *Bursa*, 1315 yılından itibaren taciz edilmeğe başlandı. Civarında inşa edilen kaleler ile kontrol altında tutuluyordu. Vekayinameler arasında, *Bursa*’nın fetih tarihi ve dolayısı ile *Osman Gâzi* ile *Orhan Bey*’in saltanat devirlerinden hangisinin zamanında olduğu konusunda anlaşmazlık ve tereddüd vardır. *Aşık Paşa-zâde*, *İbn-i Kemal* ve *Neşrî*, kesin bir dil ile 1322 (722) tarihini verir. Diğerleri 1326 (726)’yı kabul ederler. Gerçekten, *Orhan Bey* babasının henüz hayatta ve hasta bulunduğu son senesinde ordusu ile *Bursa* üzerine yürüyerek kesin bir girişim yaptı. Bir taraftan o zamana kadar yapılan ablukayı, kuşatmaya çevirirken, diğer yandan *Köse Mihal Bey*’i Bursa tekfuruna nezdine gönderdi. Çok zor bir duruma düşmüş olan kalenin teslimini teklif etti. Tekfur kabuletti. Teslim şartları gereğince, tekfurun kaleden ayrılmasından sonra, *Orhan Bey*, ileri gelen kumandanları olan *Turgut Alp*, *Köse Mihal*, *Şeyh Mahmud*, *Ahî Şemsü’l-dîn-zade* ve *Ahî Hasan* ile, kendilerine açılan kapılardan kaleye girdi (6 Nisan 1326). Cuma namazını bir manastırda kıldı. *Orhan Bey*’i n emri ile, askerler şehir ve civarından hiçbir yağmada bulunmadılar. Yalnız kalenin tesliminde yardımcı dokunan ve kale kumandanı ile birlikte *İstanbul*’a gitmeyen tekfurun yardımcısının gazilere verdiği paralar dağıtıldı. Kalenin onarımına muhtaç olan yerlerini tamir ettiren *Orhan Bey*, muhafızlar koydu ve güvenlik tedbirlerini aldırdı. *Orhan*’ın *Bursa*’nın fethinden sonra yaptığı ilk iş babası *Osman Bey*’in ölüm döşeginde kendisine yaptığı vasiyeti yerine getirmek oldu. Devletin kurucusu, kale içinde *Gümüşlü-Künbed* denilen türbeye defn edildi. Anlaşılabacağı gibi, *Bursa*, *Osman*’ın arzusu ile payitaht yapılmıştır.

Ancak, Bursa önce, “*Bey sancağı*” adı ile *Murad’a* verilmiştir. Şehrin imarına önem verildi. Çeşitli inalar, camiler, hastahaneler, çarşılar ve meydanlar yapıldı. 1327’de Bursa’da akçe de darbelbedildi. Görünüşe göre, Bursa’nın daimi bir merkez olması *İznik* ve *İzmit*’in zaptından sonradır. Zira, 1329’da *Orhan Bey*, *Darıca* ve *Eski-Hisar* arasındaki *Palekanon* mevkiinde Bizanslılar’a karşı verdiği savaşı kazandıktan sonra, yardım almaktan ümidini kesen *İznik kalesi*’ni teslim aldı. Bursa’da olduğu gibi, burada da yerli halktan isteyenlerin malları ile birlikte gitmelerine izin verdi. Kalanlar içinde, kendi tebasından olmak ve yalnız harac vermek şartı ile, din ve adetlerini muhafaza edebileceklerini ilan etti. *İznik*’i beyliğinin hareket üssü yaptı (1330). Nitekim, üç yıl sonra –1333 de– *Anadolu*’yu gezerek, *İznik*’e gelen İbn Battuta, “*Türkmen mülkünün azamı ve kşret-i emval ve bilad ve asakirce cümlesinin ekberi*” dediği *Orhan Bey* ile burada görüştü, *İznik*’te ikamet eden *Nilüfer Hatun* tarafından ağırlandı. *İznik* gibi, *Bizans*’ın önemli şehirlerinden biri olan ve *Türkiye Selçukluları*’nında bir süre payitahtlığını yapan bir şehire sahip olan *Orhan*, Bursa gibi derhal buranında imarına girişti. Büyük bir kiliseyi camie, bir manastırı da medreseye çevirtti. *Yeni-Şehir* kapısı tarafına imaret yaptı. Buna, zevcesi *Nilüfer Hatun*’un başka bir imaret ve oğlu *Süleyman Paşa*’nında yaptırttıkları bir medresenin katılmaları ile *İznik* gelişmiş manzarası arzetti. *Orhan Bey* 1337 yılında *İzmit*’i alarak oğlu *Süleyman Paşa*’ya verdi⁶⁴.

Bursa değiştiğimiz gibi, *Orhan*’ın gayretleri ve coğrafi mevkiinin elverişli olması sayesinde süratle gelişti ve payitaht yapıldı. *Anadolu*’nun diğer şehirlerinden buraya göçenlerin çokluğu nedeni ile şehir hisar dışına doğru genişledi. Bursa’nın gelişmesi ile *İznik*, *İzmit* ve *Bilecik* önemlerini kaybettiler. XIV. yüzyılda ve özellikle XV. yüzyılın başında “*Fetret Devri*”inde taht mücadeleleri ve beylikler arası rekabet yüzünden huzursuzluk ve karışıklık içine düşen Anadolu şehirlerine nazaran Bursa, tehlikelerden uzak, *dârü’l-cihad*’ın hemen gerisinde bir hareket üssü niteliğine bürünmüştür. Kentte, kuvvetli bir şehir topluluğu doğmuş, ticaret canlanmış, *Amasya* ve diğer *Yeşilirmak* merkezlerinden göç eden tanınmış ulema ve aileler sayesinde ileri bir kültür merkezi vücut bulmuştu. Tesis edilen tekkeler, imaretler, cami, medrese ve diğer kurumlar şehrin kültür eviyesini arttırmıştır. Ahi-esnaf teşkilatı, *Anadolu*’nun diğer şehirlerindeki geleneğe sahip olmakla beraber, ekonomik canlılık sayesinde çok kuvvetleşmişti. Bu durumda, şehir manevi bir merkez haline gelmeğe başladı. *Emir Sultan* gibi büyük bir şeyhin, *Molla Fenari* gibi, bir bilginin Bursalılar tarafından tutularak ülke

çapında itibarlı şahsiyet kazandıkları görülür. 1420'lerde, *Murad II.*, tahta geçtiği sırada *Bursa*, yüz yıllık geçmişi ile, *Amasya*, *Tokat* ve *Ankara*'yı da kendine bağlamış olarak politik, ekonomik ve kültürel bakımdan *Anadolu*'yu temsil etmekte, büyük âlim ve şeyhleri ünlü camileri, medreseleri, imaret ve tekkeleri ile hemen bütün Türkiye üzerinde büyük bir nüfuz kurmuş idi. Müderrislik, kadıhk, kadıaskerlik, müftülük, vezirlik gibi mensupları ellerinde tutan ulemanın kaynağı, *Tokat-Amasya-Bursa* mihveri etrafında bulunuyordu. *Osmanlılar*'ın ilk büyük payitahtları olan *Bursa*, bütün Türk cemiyetinin ifadesi olarak siyasi idari merkez halindedir. Devlet ileri gelenlerinin han, hamam, dükkan, ev gibi mülklerinin ve vakıflarının *Bursa* veya çevresinde bulunuşları da *Bursa*'nın tamamlayıcı ayrı bir niteliği olmuştur⁶⁵.

Edirne, *Murad I.* zamanına 1362'de *Lala Şahin Paşa* tarafından fethedildi⁶⁶. Yukarıda gördüğümüz gibi, *Süleyman Çelebi* "1402" bozgunundan sonra *Bursa*'daki hazineden alabildiklerini *Edirne*'ye getirmiş ve burada hüküm sürmeye başlamıştı. *Süleyman Çelebi*, *Musa Çelebi* tarafından bertaraf edilince, bu defa *Edirne*'ye *Musa* hakim oldu. Gördüğümüz gibi, *Çelebi Mehmed*, Fetret Devri'nin sonunda İmparatorluğu hakim olmuştu. Görünüşe göre, o oniki yıl süren hükümdarlığının ilk yıllarını *Bursa*'da geçirdi. Son sekiz yılını ise *Edirne*'yi payitahat itihaz ederek bu şehiderde yaşantısını sürdürdü⁶⁷.

Devletin *Bursa*'dan sonra payitahtlığını yapan *Edirne*'de *Bursa*'ya paralel olarak da bir Türk şehrinin gelişme şeklini görürüz. Bir devlet politikası olarak XIV. ve XV. yüzyıllar boyunca, *Rumeli*'de göçebe Türkmen boylarının yeni fethedilen bölgelere nakline ve hizmet görmelerine önem verilmiştir. Sarayı hükümet ve ordu teşkilatının ileri gelenleri olan, vezirler, beylerbeyleri, sancak beyleri, emir-i ahurlar, hazinedar ve kilerci başı gibi bütün mansıb sahiblerinden başka ulema, meşayih ve fakihlerin de uygulanan bu iskân ve kolonizasyon hareketinde rolleri olmuştur. Devlet hizmetinde vazife görenler, kendi dirlikleri dahilinde bir taraftan, köy, çiftlik mezre'a gibi meskun mahaller kurarlarken, diğer taraftan *Türk Devlet Felsefesi*'nin kurah olan reaya'-refahı için gerekli tedbirleri ahyorlardı. Gene, çeşitli tasavvuf akımlarına bağh baba, derviş ve fakihler, *Anadolu*'da yaptıkları gibi, zaviyeler açıyor, mescid ve tekkeler tesis ediyorlardı. *Osmanlılar*'ın kuruluş döneminde, bunların sultanlardan aldıkları beratlar ve muafiyetler *Rumeli*'de kültürel, sosyal ve ekonomik faaliyet merkezlerinin meydana gelmesine neden oldu. İşte, bütün *Rumeli*'yi kapsayan bu genel hareket ve faaliyetin ilk geniş uygulanama sahası *Edirne* olmuştur. *Osmanlılar*'ın

Bursa'dan sonraki bu yeni payitahtının başlıca semtleri hükümdarların eserleridir. *Murad I*'in *Edirne*'i devlet merkezi yapması vesilesi ile Hoca Sadeddin şu satırları yazar: "...âyân-ı devlet ve a'van-ı hazret için etraf cevabinde menâzil-i âliye ve mesâkin-i tayyibe-i sâmiye bina olunup zaman-ı yesirde ol belde-i dilpezirde cem-i kesir tavattun edip ebniye-i âliye bünyan ve 'amâir-i rasihülerkân ihdas olunup etraf-ı bilâddan ol emn âbâda irtihal eden rical menzil-i ferağ ve nice bostan ve bağ tertip etmekle ol şehir-i muazzam suvad-ı 'âzam olmuştur. Telâhuk-ı himmem-i selâtin-kerem ile mebâni-i hayrat ve vücuh-ı müberrat-ı firâvân ve mesacid ve maâbid-i bt pâyan ve medreseler ve hankahlar ve vâridîn ve sâdirîn için aramgâhlar ve talimhâneler ve lâtif kâşâneler ve mükellef sûklar ve bâzarlar ve köprüler ve halar ve nice asârlar ziyade olmakla ol belde-i tayyibe kubbetüislâm ve misal-i darüsselâm olmuştur"⁶⁸.

Anlaşılabacağı gibi, *Edirne* bu durumu ile rahatça *Bursa*'nın payitaht olma niteliğini ortadan kaldırmıştır. *Bursa*, zamanla bir "içel şehri" haline dönüşürken, *Edirne*, "*Dârü'l-cihad*" merkezi oluyordu. *Balkanlar*'da, *Romanya*, *Macaristan*, *Sırbistan* ve *Yunanistan* yönlerinde geliştirilen büyük fetihler için her yıl düzenlenen seferlerin doğal merkezi artık *Edirne*'dir. *Osmanlılar*'ın genişleme politikasını *Rumeli*'ye intikal ettirdiklerinden beri gaza ve fetihleri bizzat idare etmesi gereken padişah *Edirne*'de bulunmak ve dolayısı ile oturmak zorunda idi. Nitekim, *Murad I*, saltanatının ilk yıllarından itibaren bunu idrak ve tatbik etti. Bu durum, *Bursa*'yı ve *Bursalılar*'ı savaşın doğurduğu heyecanlardan, ganimetin sağladığı faydalardan, sultan ve ileri gelen devlet ricalinin ganimetlerden sağladıkları kazançlarının bir kısmını ihsan, hediye, bahşış ve sadaka şeklinde ulema, ayn, şeyh ve fakirlere verdikleri küçükmsenmeyecek gelirlerden yoksun bıraktı. Bütün bu faydalar *Edirne* lehine dönüştü. Nihayet, servetlerini ve varlıklarını *Rumeli*'nin fethine ve gazıya borçlu olan açınıcı beyleri, *Anadolu*'dan sürülmüş köklü Türk asileri, akıncıların geniş ganimetlerinden faydalanan Serhad illerindeki tıvıllar (akıncılar), *Rumeli*'nin zengin tımar sahipleri ve çeşitli şekiller ile *Trakya* tarafına geçerek servet yapmış bir Türk halk topluluğu, geleceklerini *Rumeli*'nin istikrarına ve gazalarının devamına bağlamışlardı. Onlar için *Edirne*'nin payitaht olarak kalması ve padişahın daimi olarak burada bulunması bir zaruret şeklinde görünüyordu. Hadiselerin akışı için sultanların *Edirne* ve *Bursa* arasındaki rekabetin tesirinden kendilerini kurtaramadıkları, bazan *Edirne*'de, bazan *Bursa*'da oturdukları, daimi başkent olarak bu iki merkezden birini diğerine tercih etmekte mütereddid davrandıkları söylenebilir. Taht mücadeleleri görüş açısından, başında *Edirne*'nin bulunduğu

Rumeli ile liderliğini Bursa'nın temsil ettiği Anadolu arasındaki rekabet şeklinde değerlendirilebilir⁶⁹. Osmanlı müverrihleri, *İstanbul*'un fetihine kadar devleti genellikle iki merkez saibi olarak gösterirler. Nitekim, *Müneccimbaşı*, *Murat II.* nin 1451 yılındaki ölümüne işaret ettikten sonra “saltanat merkezinin *Edirne* ve *Bursa* şehirleri” olduğunu⁷⁰ belirtir.

1453 yılında *İstanbul*'un *fethi* ile, devletin tabii payitahtına kavuştuğuna modern devir araştırmacıları değinirler. “*Dünya İmparatorluğu*”-nun merkezi, doğal olarak artık devletin payitahtıdır. *İstanbul*'un alınması ile, *Bursa* değilse bile, *Edirne* uzun bir süre daha devletin ikinci derecedeki merkezi olma durumunu koruyacaktır. 1453’de *İstanbul*'un *fethi* ile payitahtın uca en yakın yerde bulunması geleneğinde bırakıldı. Bu bakımdan *Edirne*, *İstanbul*'a yardımcı bir fonksiyon yapacaktır.

“Giriş” de gördüğümüz gibi, *Osmanlılar*'ın selefi olan Türkiye Selçukluları'nın daimî merkezi *Konya* idi. Ancak, özellikle devlet başkanı olan hükümdarların *Kayseri*, *Sivas* ve *Antalya* gibi şehirlerden de de ülkeyi yönettikleri görülmüyordu. Bu durumda tek siyasî merkezden başka *Anadolu*'nun başlıca bölgelerinde bulunan büyük şehirlerin ülke yönetimini gerektiğinde üzerlerine alacak durumda bulundukları gerçeği mevcuttur. Bu suretle, payitahtınine paralel olarak memlekette politik, ekonomik ve kültürel merkezlerin gelişmeleri sağlandı. Ülkenin çeşitli yerlerinde dengeli bir sosyal ve ekonomik hayatın devamı temin edildi. *Selçuklular* gibi, *Osmanlılar*'da 1453'den önceki dönemlerinde bu denge politikasını ön planda tuttular. Ülkenin politik yöntemi, gene bölge merkezleri arasındaki muvazeneye dayanan bir karakterde idi. *Bursa* ve *Edirne* ile birlikte şehzadelerin sancak beyi olarak bulunduklarını gördüğümüz *Amasya* veya *Tokat* şehirlerinden biri, üçlü bir merkez teşkil etmiştir. *Mehmed II.* in şehzadelik ve *Murad II.* in inziva döneminde üçüncü ayak, bu defa *Manisa*'dır. Bu suretle, birbirlerine hayli uzak bu şehirler, kendilerine bağlı bölgeleri ile beraber, devletin ekonomik, politik ve kültürel hayatında etken bir rol oynama durumunda idiler. İlmiye sınıfı, ticaret erbabı, ayan ve eşrafi ile bu kentlerin *Osmanlı Devleti*'ni “1453’e getiren faktörlerden başlıcası olduğu düşünülebilir.

İstanbul'un alınması ve payitaht olması ile bir kaç bölge merkezli, eski politik geleneğe son verilmiş oldu. *Amasya-Tokat* bölgesi, daha doğrusu *Yeşilirmak havzası*, siyasî merkezlerden biri olma imtiyazını tedricen kaybetmeğe başladı. *Edirne* ve *Bursa* ise daha bir süre payitaht ortağı merkezler görünümünü devam ettirdiler. Bu iki şehir de “tetümme” veya “mûsıla” derecesinde birer medrese vardı. Bu bakımdan,

Amasya'ya üstün birer durum da idiler. Ancak, *İstanbul*'da kurulan *Sahn medreseleri* buralarda bulunmadığı için bürokratik mekzanizma ve benzeri teşekküller için *İstanbul*' ideal merkez olmuştur. *İstanbul*'un rakipsiz başkentliği, siyasî merkez olduğu kadar, ekonopik, ve kültürel faaliyetin doğduğu yer olmasından da ileri geldi⁷¹.

Osmanlı Devleti'nin payitahtları ile ilgili bu bahse son verirken, payitahtın muhafazası konusuna da değinelim. *Payitaht*, hükümdarın *taht* gibi, egemenlik sembollerindendir. Kaldıki, hükümdar sefere çıktığında kaynaklarımız bazan *payitaht*'ın bazanda *taht*'ın muhafaza edilmesinden veya muhafızından bahsederler. *Payitaht* veya *taht muhafızı* hanedan üyelerinden –genellikle şehzadelerden biri– olabileceği gibi, devlet ileri gelenlerinden biri de olabilir.

Çelebi Mehmed'in *Edirne* 'de tahta geçmek için giriştiği *Rumeli* seferinde *Bursa*'da *Hacı İvaz Paşa* kalmıştır. *Mehmed*'in *Bursayı* terk etmesinden yararlanmak isteyen *Karamanoğlu Mehmed Bey*, 1410 yılında *Bursa*'yı kuşatmıştır. *Aşık Paşa-zâde'nin* ayrıntılı olarak verdiği ve askerî tarih için kuşatma ve onu kırma bakımından önem taşıyan muhasara otuz bir gün sürdü. Yukarıda gördüğümüz gibi, bu sırada *Çelebi Mehmed* kardeşi *Musa*'yı yenmiş ve *Musa* öldürülmüş idi. *Musa*'nın naaşının defnedilmek üzere *Bursa*'ya getirildiğini göre *Karamaoglu*, *Mehmed*'un mücadeleyi kazandığını anladı ve çekildi⁷².

Mehmed II.'de payitaht'ı muhafazaya memur edilmiş idi. Yukarıda gördüğümüz gibi, *Murad II.*, kendisi *Varna* meydan muharebesi için *Edirne*'den ayrıldığında, payitahtı muhafaza için oğlu şehzad *Mehmed*'i bırakmıştır. Bu sırada *Vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa*, *Mehmed* ile beraber bulunmuştur.

SULTANIN İKTİDARININ KAYNAKLARI VE KULLANILIŞI

A- İKTİDARIN TEORİK VE PRATİK KÖKENLERİ

Bize göre, bir devleti yöneten iradenin, iktidarın, iktidar sahibinin gücünün menşei ikiye ayrılabilir. Bunlardan birincisi, *iktidar sahibine yazılı olan veya olmayan hukukun verdiği güçtür*. Anlaşılacağı gibi, bu gücün kaynağı *kanunnameler* ve *örf hukukudur*. Bunlar, *İktidarın teorik kaynaklarıdır*. Bu kaynaklar, *Türk Devletleri*'nde genel ilkeler, kurallar niteliğindedir. Bazı değişiklikler ile tamamına şâmlıdır. Bir bakıma eskiden beri süregeldiklerinden orijinal değildirler. Ancak, çağdaş kavramlar ile veya mahzurları görüldükçe yenilenirler.

İktidar saibine kaynaklık eden ikinci güçler grubu, *sosyal, politik ve askerî şartların doğurduğu unsurlardır*. Kamu oyunun sesi, tarikatlar, ulemanın etkileri, ordunun bir baskı unsuru olarak ortaya çıkması gibi, Bunlar, saray, hükümet, ordu ve adalet mekanizmalarının politikasına ağırlık verecek güçlerdir. Bunun sonucunda, "*Devlet Politikası*" teşekkül eder. Değindiğimiz gibi, şartların yarattığı bu güçlere *iktidarın pratik kaynakları* diyebiliriz. Devlet politikası gibi, iç ve dış şartların etkisi ile durmadan değişen bir kavrama şekil verdikleri için pratik kaynaklara, orijinal vasfını verebiliriz.

I. İktidarın Teorik Kaynakları

İktidarın teorik kaynaklarının başında kanunnamelerin geldiğine işaret etmiştik. *Osmanlı Devleti*'nde şer'i hukukun yanında idari, malî, cezai gibi, emir ve fermanlar ile vaz edilmiş olan kanun ve nizamlar mevcut idi. *Kanunnameler*, bunların aynen veya özet olarak bir araya toplanması sureti ile tertip edilen mecmualar veya bu kanunlardan belli bir konuya ait olanlardır. Bazan, kanun yerine, *yasa* veya *yasak*, kanunname yerine de *yasakname* deyiminin kullanıldığı görülür.

Şer'i hukuk ve *kanun* görüşü açısından konuya bakıldığında, önce İslam şer'iatının muhteviyatı hakkında bilgi sahibi olmak gerek-

tedir. İslam şer'iatı, yalnız müminlerin Allah'a karşı olan vazifelerini tayin etmekle yetmez. Onların, dünya işlerinde, devlet ile ve birbirleri ile münasbetlerinde temel olması gereken siyasi ve mdeni, bütün hukuk kurallarını da tesbit etmeği amaç edinir. Bilindiği gibi, şer'iyat ismi verilen *dinî* ve *medenî hukuk ilkeleri*, mukaddes bir kitap içinde, bütün ayrıntıları ile bir defada verilmemiştir. Bu bakımdan kendi kendine bir "teşekkül ve inkişaf" tarihi takip etmiştir. Bu nedenle, her *sahada* aynı açıklık ve kesinlikle hakim bulunmaktan uzak kalmıştır. Özellikle, kamu hukukuna ait olan ilkeler ile özel hukuk kuralları arasında kesin bir ayırım yapmak gerekmektedir. Gerçekten, *Kur'an*'da teşkilatlı bir devletin yönetim şekillerine ve kamu haklarına dair hemen hiçbir sarıh prensip yok gibidir. *Hazreti-i Muhammed* zamanında uygulanan usuller, o devir için yeterli olabiliyordu. Ancak, daha sonraki devir için yetersiz ve ilkel bir şekil gösterir. Bu durum karşısında, ilk halifeler devrinde alınmış olan idarî ve malî tedbirler, kitap ve sünnete ircâ edilebilecek şekilde, gerçekten islâmî bazı esaslardan ilham alınarak hazırlanmamıştır. Bunun yerine, fethedilen ülkelerde mevcut idare usul ve teşkilâtı aynen benimsenmiştir. Bu suretle, başlangıçta, yalnız ameli bir zaruret ile benimsenmiş ve uygulanmış olan çeşitli usuller zamanı ile dine mal edildi. Daha sonra, dünya işlerine ait dinî esasları sistemleştirmeye uğraşan hukuk uleması da, her alanda daha çok etki altında kalmış oldukları bir ülkenin şartlarına göre ayrı bir rey ve ictihatta bulundular. Sonuçta, islâmî denilen yönetim metod ve kurallarının çeşitlerinin artmasına sebep oldular. Bunun sayesinde, *İslam Devletleri*'nde hükümdarlar, devlet başkanı sıfatı ile, kamu yararına ve toplum için faydalı geleneklere uymuş olmak gerekçesi ile, devletin nizam ve teşkilatında ve yönetim usullerinde şer'iatın ana kurullarına aykırı düşmeyen yenilikler yaptılar. Bu suretle, *İslam Devletleri*'nde şeriatın açık bıraktığı yollardan, dini hukuktan ayrı, *örfî hukuk* gelişti. Bu alanda da ayrı bir kanun koyma kuvveti ve yolu açıldı. Bu nedenle, *Türk-İslam Devletleri*'nin hukuk ve teşkilât tarihini araştırırken çok eski devirlerde fıkıh kitaplarında tesbit edilmiş olan ve ilahî olduğuna inanılan teorik hukuk kurallarından hareket etmek, isabetli bir metod değildir. Bu durumda, gerçekten uygulanan canlı hukuk ve teşkilât kurallarını, tarih metodu ile araştırmak ve İslâm hukukî kültürünün yanında bir millî hukuk tarihinin varlığını ortaya koymağa çalışmak lazımdır. Aksi takdirde, tarihî gerçek ile ilgisi bulunmayan, nazari sistemlerin içinde boğulup kalmak tehlikesi bulunmaktadır.

Genel olarak, *İslam Devletleri* için geçerli olan fikirler, güçlü bir devlet ve yönetim geleneğine sahip olan Türk-İslâm Devletleri ve bu

arada Osmanlı İmparatorluğu için de doğrudur. Gerçekten, Büyük Selçuklu sultanları ve onların devamı olan diğer Türk devletleri hükümdarları zamanında Selçuklu öncesi devlet teşkilatından, felsefesinden ve örfi kaza müesseselerinden bazıları İslam hukuku yanında yaşadılar. “Giriş”de bu konuya değindik.

Osmanlı İmparatorluğu’nda şer’i hukuk her sahada uygulanabilir gözükmektedir. Bir doktrin ve sistem olarak, çeşitli hukuk sahaları arasında iltibasları mucip olacak şekilde duruma hakim olduğu söylenebilir. Buna rağmen, bütün Türk Devletleri’nde, özellikle idare, teşkilat hukukları ve kamu müesseseleri sahalarında *milli* veya *örfi* denilecek bir hukuk gelişti ve kendine özgü bir şekilde yaşadı. Bu suretle teşekkül eden hukuk, fıkıh kitapları içinde donmuş şer’i hukuk kaidelelerinden farklı bünye ve gelişmelere sahip gözüken ve kanunlar ile düzenlenen bir siyasî hukuk veya devlet hukuku şeklini almıştır. Sonuç’ta, eskiden beri süregelen *Türk örf ve adetleri*, payitahttaki divanda görevli, yetkili ve tecrübeli vazifelerin uyguladıkları idarecilik gelenekleri ve bunların tümüne şekil veren hükümdar, emir ve fermanları devlet ve sosyal hayatta hakim oldular. Osmanlı Devleti’nde teşkilat ve idare kanunları, ne şeriat kaidelerinden esinlenerek ne de her sahayı kapsayan ayrıntılı kanunlar sureti ile “vaz” edilmiş değildir. Bu konulara ait mevzuat ve hükümler, gelenek ve tecrübeden alınan ilhamlara göre, idari tedbirler ve emirler halinde verilmiş fermanlar vasıtası ile zaman zaman ve parça-parça ilân edilmiştir. Bunlar, pazarlardan alınacak bâcların miktarına, yaya adı verilen askeri sınıfın teşkilatına, tımarlı sipahilerin hak ve vazifelerine, yeniçeri ocağına, kıyafet ve sikke meselelerine, mahkeme harçlarına aid emir ve talimatlardır. Bu suretle, her yeni vaziyet karşısında herhangi bir meseleye çözüm şekli için verilen her *emir*, *ferman* olarak, münferit bir kanun niteliği almıştır. Daha sonra, aym konuya ilişkin ve çeşitli tarihlerde çıkarılmış olan *emir* ve *fermanlar* veya bu fermanlar ile ortaya çıkan esaslar bir araya getirildiler. Böylece, belli sahalarda veya zümrelere ait özel kanunların veya kanunnamelerin derlendiği tahmin edilebilir. Daha sonraları da, bu kanunların da bir arada toplanması sureti ile, genel bir kanunnamenin veyahut muayyen bir devirde Osmanlı İmparatorluğunda uygulanan başlıca kanunların bir külliyyatının meydana çıktığı görülmektedir¹.

Bu kanun derleme teşebbüslerinden bugün elimizde en eskilerinden biri olarak mevcut bulunanı, *Fatih Sultan Mehmed* devrine (1451–1481) aid olduğu ileri sürülmektedir. Günümüze kadar, “*Fatih Kanunnamesi*” adı ile ün kazanan düzenlemenin elimizde bulunan metnin *Mehmed II*.

tarafından yazdırılmadığı, dönemine tamamen uymadığı, Alman araştırmacı Konrad Dilger tarafından ortaya atılmıştır. Fatih devrinde kanunnamenin bir çekirdek halinde meveud olduğu ve elimizdeki metnin XVI. yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilmektedir².

Daha sonraları, gerek resmî emirler, gerek özel teşebbüsler ile birçok kanun dergileri meydana getirilmiştir. Bunlar arasında, *Selim I.* (1512-1520)³, *Süleyman I.* (1520-1566), *Selim II.* (1566-1574). *Ahmed I.* (1603-1617) ve *Murad IV.* zamanlarında toplanmış oldukları tesbit edilebilen bazı kanun mecmuaları elimizde bulunmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed'e atf edilen kanunnamede, ekabir ve ayanın mertebeleri, saray törenleri, saltanat işleri, vezirlerin maaş ve gelirleri gibi hususî sahaya aid, müstakil bir kanun telakki edilebilir. Üç bab halindedir. Başında, “*Bu kanunname atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur. Evlâd-ı kiramım neslen bâde neslin bununla âkil olalar*” ibaresi vardır.

Örf hukuku'na gelince, Törenin hukuk gücünü kazanması için üç elemanın bulunması gereklidir. Bunlar, maddî eleman olan *süreklilik*, *psikolojik eleman* ve *hukukî eleman*lardır. Maddî eleman olan süreklilikden anlaşılan şudur: Örf ve adet kuralının “hukuk” niteliğini alabilmesi ve bu nitelik ile kanunun boşluğunu doldurmak üzere kadı (hâkim, yargı) tarafından uygulanabilmesi için, o kuralın uzun süreden beri halk arasında uygulana gelmiş olması lazımdır. *Kanunî Sultan Süleyman* zamanında derlenen ve bir kanunname halinde birleştirilmiş olan şu kural örf ve adetin, süreklilik sonucunda hukuk düzeyine ulaşacağını belirtiyor: “*Örûde, yani mer’a yerlerinde tayin-i hudud yoktur. Kadimden ne yerde davar yürüyegelmiş ise ol ol mahallelerüe yûrür. Kadim kırk, elli yıla denilmez. Kadim oldur ki, anın evvelini kimesne bilmeye*”. Gene, *Fatih*'e atfedilen *Kanunname*'deki “*Atam ve dedem kanunu*” ibaresi sürekliliğe işaret etmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, *örf hukuku*, *dinî*, *şer’î hukuku*’un dışında gelenek ve görenek yolu ile doğan hukuka denir. Mecellede de örf ve adetteki süreklilik kavramı belirtilmiştir. 36. maddede örf ve adet hukukunun gücü, “*Adet muhkemdir*” kuralı ile belirtilmiştir. 41. maddede de, “*Adet ancak muttarid veya galib olduktan muteber olur*” ibaresi ile töre hukukundaki süreklilik şartı gözler önüne konulmuştur. “*Muttarid*” töre kuralının, bir yerde her zaman aynı şekilde kullanılması anlamındadır. “Galip” den anlaşılan, her zaman uygulanmamakla birlikte, seyrek rastlanan beizeri anlaşmazlıklarda daima uygulanan töreye ait kural demektir.

İkinci eleman olan *psikoloji*'ye gelince, Bu, töre kurahnın bir hukuk kuralı olarak uygulanması konusunda halk arasında yerleşmiş genel bir kanının bulunmasıdır. "Süreklilik"i tamamlayan, bu unsurdur. Bu kurala uymanın zorunlu olduğu konusunda genel bir kanının bulunması da gerekiyor. Mecellenin 37. maddesi, "Nâsın istimali bir hüccettir ki, onunla amel vâcib olur", yani "Halkın genel davranışı, uyulması zorunlu bir kuraldır" diyerek, örf ve adetin psikolojik elemanını gözler önüne koyuyor.

Bir töreye, hukuk gücü kazandıran üçüncü eleman hukuki olup *müeyyide*'dir. Sürekliliği ve psikolojiyi kendisinde toplamış olan bu kuralın, hukukî nitelik kazanması için, devletin bunu müeyyide gücü ile techiz etmesi gerekir⁴. "Giriş"de Selçuklu öncesi ve Selçuklu devletlerinde gördüğümüz ve V. Bölüm'de "*Sultanın Yaşantısı ve Saray Gelenekleri*"nde göreceğimiz gibi, "Hediye Teatisi" Türk Devlet ve Sosyal hayatında bir gelenektir. Düğünlerde, sünnet düğünlerinde, bayramlarda armağan vermek eskiden beri sürekli ve oturmuş bir gelenektir. Bu geleneğe uyma konusunda, toplumu teşkil eden fertler bilinçlidir. Hediye götürülmez ise ayıp olur düşüncesi hakim olduğundan, bu âdete uymak hususunda fertlerde yerleşmiş bir duygu, bir kanı ardır. Ne var ki hediye götürmeyen kişiye, devlet müdahale edemez, onu buna zorlayamaz. Örnek olarak, büyük harcamalar yaparak şölen hazırlamış bir kimse, bu şölene çağrılanlardan hiç kimsenin hediye getirmemesi durumunda, onlara karşı dâva açarak, düğünlerde hediye getirmenin "*örf ve adet gereği*" olduğunu, davetlilerin buna uymadıklarını ileri sürerek mahkemeden bir karar alamaz. Görülüyor ki, bir geleneğin töre hukuku düzeyine erişmesi için yukarıda belirttiğimiz maddî ve psikolojik unsurların bulunması yetmiyor. Devletin *müeyyide* ile güçlendirmesinde elzemdir. Bu güçlendirme olmayınca *o gelenek bir hukuk değil, bir görgü kuralı olarak kalır*.

2. İktidarın Pratik Kaynakları:

İktidarın pratik kaynaklarına gelince, Bunlar yukarıda değindiğimiz gibi, kamuoyunun sesi, tarikatlar, ulemanın etkileri ordunun bir baskı unsuru olarak ortaya çıkmasıdır.

İncelemekte olduğumuz *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş dönemi* yaklaşık olarak yüzelli yıllık bir zaman bölümüdür. Bu süre içinde iktidarın pratik kaynakları veya Prof. *İnalçık*'ın deyimi ile "*iktidarın fiilen tayin eden kuvvetler*"in sosyal, siyasal ve ekonomik olaylar sonucu önemlerini kaybetmeleri ve yerlerini başka kurumlara bırakmaları tabii-

dir. İktidarı, devletin başkanı olan hükümdar temsil eder. Onun tahta çıkmasında rolü “*fiili kuvvetler*” oynarlar. Bunların başlıcaları ahiler, uc beyleri, hükümet erkanı, kapıkulu askerleridir. Bu güçlerin iktidara getirdiği sultan için ikinci dönem başlar. Hükümdar bütün bunları dengeleyerek devletin politikasını tayin eder.

Devletin ilk hükümdarlarının ahilerin desteğini geniş ölçüde temin ettiklerini II. Bölüm’de “*Tahta cülus ve biat*” bahsinde görmüştük. *Osman, Orhan ve Murad I.* bu tarikatın ileri gelenleri ile yakın ilgileri oldu. “*Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş döneminde Vezir-i azamlık*” adındaki araştırmamızda belirttiğimiz gibi, *Orhan Bey*’in bütün vezir-i azamlarının ahî olduğu anlaşılmaktadır. *Alaü’-d-dîn Paşa, Nizâmü’-d-dîn Ahmed Paşa, Hacı Paşa ve Sinânü’-d-dîn Yusuf Paşa* –ki *Murad I.* zamanında da vazifelidir– ahilik ortamında yetiştiler ve ilmiye mesleğine intisab ettikten sonra, devlet hizmetinde vazife aldılar. Özellikle, *Murad*’ın ahilere mülkler verdiği bilinmemektedir. “*Beyler*” iktidarı tayin eden başlıca güçtür. *Türk Devletleri*’nin askerî karakteri göz önüne alındığında durum tabiidir. Bu bakımdan emirlerin Osmanlı hükümdarını tayindeki rolleri orijinal nitelikte değildir. Beylerden başka hükümet ileri gelenleri şüphesiz bir diğer unsurdur. *Bayezid I.* in cülusunda “*vüzera ve beyler*”⁵ iktidarı tayin ettiler. “*Vüzera*”nın da iktidarın kaynaklarından biri olması, sultanın tahta çıkmasında asker olmayan bir diğer unsurun, söz sahini olması demektir. Yukarıda değindiğimiz gibi, vezir-i azamlar ilmiye mesleğindendirler. Bu durumda ulema sınıfı da, hükümetin başı olarak iktidarın fiilen tayin etmektedir. Yukarıda adı geçen araştırmamızda, kuruluş döneminde mensûb sahibi olan on iki vezir-i azamdan on birinin Türk kökenli ve ulema sınıfına mensup, yalnız birinin –*Bayezid Paşa*’nın – devşirme bir sipahi olduğunu açıklamıştık. Bu son vezir-i azamın durumuna biraz daha değineceğiz. Bu gücüne ek olarak, ulema sınıfı, hükümeti elinde tutan bir aileye de sahip oldu. *Çandarlılar*, *Murad I.* devrinde *Halil Hayrî’-d-dîn Paşa, Murad I.* ve *Bayezid I.* zamanlarında *Ali Paşa*, –ki *Süleyman Çelebi*’ye vezirlik yaptı– *Mehmed I.* ve *Murad II.* devirlerinde *İbrahim Paşa, Murad II.* ve *Mehmed II.* dönemlerinde *Halil Paşa* vasıtasıyla ulemanın hükümetle ve dolayısı ile devletteki sesi oldular.

Uc beyleri emrindeki kuvvetler, bir diğer pratik unsurdur. *Orhan oğlu Süleyman Paşa*, ve beyliğini *Rumeli*’ye nakl etti ve *Trakya*’da yaptığı geniş fetihler ile bir güç olarak belirdi. *Murad I.*, *Rumeli Beylerbeyliği*’ni sarayının kullarından *Şahin*’e verdi. En ileri ucdaki bulunan *Evrenus Bey*’i onun emri altına koydu. *Gene, Murd*, şahsına bağlı bir

yeniçeri kuvveti teşkil ederek, bunu, uclar karsından merkez otoritesinin desteği haline getirdi. 1373 yılındaki *Savcı* hareketi, herşeye rağmen uc kuvvetlerinin ağır basmakta olduklarını gösterir.

“Tetret Devri’nde devlet Anadolu ve Rumeli olarak ikiye ayrıldı. *E-dirne*’deki *Süleyman*’ın vezaretini *Ali Paşa* yapıyordu. *Süleyman*’ı *Rumeli*’deki *uc beyleri* de seteklediler. Aynı zamanda tahta bulunan ve *Anadolu*’ya hakim olmaya çalışan *Çelebi Mehmed*’in vezirliğini *Bayezid Paşa* yapıyordu. Yukarıda değindiğimiz gibi, devşirme ve kul olması ve dolayısı ile “*ehl-i kuluç*”a mensubiyeti ile vezir-i azamlık içinde istisnai bir durumu vardır. Şüphesiz, *Mehmed* tarafından bu makama getirilmesi tesadüfe hamledilemez. *Mehmed*, *Kapıkulu*’nun ve askelerin desteğini onunla tamin etmiştir. *Çandarlı Ali Paşa*’nında *Süleyman*’ı terketmes, *Mehmed*’in iktidarının gelişmesi ve tahtın tek elde toplanması yolunda askeri sınıfa olduğu kadar, ilmiye sınıfının da desteğinin *Mehmed* lehine sağlanması anlamına gelmelidir.

Murad II. devrinde, iktidarı fiilen tayin eden kuvvetlerde bir değişiklik olmadı. Bunlar, merkezde vezir-i azam ve kapıkulu, eyaletlerde uc beylerdirdi. *Kapıkulu*, *Murad II.* ın *Mustafa* ile mücadelesinde en önemli rol oynamış idi. 1446’da da *Murad*’ın ikinci defa tahta geçmesinde onların ayaklanması bdsıca amil olmuş görünmektedir. II. Bölüm’ün “*Tahta cülûs ve Bi’at*” bahsinde gördüğümüz gibi, *Murad* yeniçerilerin tekrar biatından sonra, tahta çıktı. *Kapıkulu*, devlet hazinesini elinde tutan *Çandarlı Halil Paşa*’ya bağlı idi. Yeniçeri ağası *Kurtçu Doğan*, *Çandarlı*’ya bağlılığı ile biliniyordu. Dikkati çekici nokta iktidar değişiklikleri için yeniçerilerin kullanılması yoluna gidilmiş olmasıdır. Bu devirde yeniçeri sayısının beş bin olduğu binmektedir. İkinci fiili kuvvet, yukarıda da değindiğimiz, *Çandarlı* vezir ailesidir. *Çandarlılar*’ın nüfuz kazanmaları şöyle oldu. 1420 yılında, *Vezir-i azam Bayezid Paşa*’dan başka divanda ikinci vezir *Çandarlı İbrahim Paşa*, üçüncü vezir *Hacı İvaz Paşa*’lar ulunuyorlardı. *Çandarlılar*, *Rumeli*’de *Çelebi Mehmed*’i rakiplerine hizmet ettikleri için, eski nüfuzlarını kaybetmişlerdi. Gördüğümüz gibi, *Bayezid Paşa Çelebi Mehmed*’in mutemed adamı idi. *Murad*’da aynı güvenceyi gösterdi. Zira, *Bayezid Paşa*, *Rumeli* *Beylerbeyi* olarak da bütün devlet işlerine hâkimdi⁶. Taht üzerinde hak iddia ede *Mustafa Çelebi Bayezid Paşa* komutasındaki kuvvetleri yenmiş idi. *Murad II.*, alınacak tedbirleri görüşmek ve karar varmak için divânını topladı. Vezir-i azamı ile aralarında siyasi rekabet ve siyasi rekabet ve anlaşmazlık olan *İbrahim* ve *Hacı İvaz Paşa*’lar, *Bayezid Paşa*’ya hitaben şöyle dediler: “*Sen Rumeli Bey-*

lerbeyisin! Şimdiye kadar balını sen yedin, şimdi de güt arısını da sen söndür". Bu suretle onu, sonucu kestirilemeyecek zor bir sefere sürüklediler. Divân toplantısına katılan *Timurtaş Paşa*'nın üç oğlu *Umur*, *Ali* ve *Oruc Paşa*'lar sefere bizzat padişahın gitmesi fikrini ön sürdüler. Ancak, *Murad*, *İbrahim* ve *İvaz Paşa*'ların teklifini uygun gördü ve vezir-i azamına hitaben şunları söyledi: "*Lalamâba ve ecdadım zamanından devlet ve saadette mesned-i vezareti müşerref edersin ce cemi memletimizde olan ayan ve erkandan her cihetçe aklımdan ziyadedir. Alemin itikadı ve itimadı sanadır. Hemen sen gitmek gerekirsin, eğer bizim rızamızı gözetlersen*". Böylece, *Sultan Murad*'ın kesin kesin kararı ile *Bayezid Paşa*'nın sefere çıkması kararlaştırılmış oldu⁷. *Edirne*'yi terkeden *Bayezid Paşa*, *Sazlıdere*'de *Mustafa Çelebi*'nin askeri ile karşılaştı. Rumeli askeri kul asıllı bir vezir-i azamın komutasında bir hanedan üyesine karşı savaşmak istemediler. Hatta, bazıları karşı tarafa katıldılar. *Bayezid Paşa*, teslim oldu ve idam edildi⁸. Bu suretle, siyasî rakibi *Bayezid Paşa*dan kurtulan *İbrahim Paşa*, vezir-i azamığa atandı. Bu hükümet mekanizmasının kul asıllı bir vezir-i azamdan ulemanın temsilcisinin eline geçmesi demektir. Tecrübeli bir devlet adamı olan *İbrahim Paşa* tam anlamı ile yönetime hakim oldu. Kuvvet dengesindeki değişiklikleri ve dış tehlikeleri dikkatle takip den bir vezir-i azam olarak geliş güzel fetihlere girişilmesini arzu etmiyordu. Bu çekingen politikası, tabiatıyla gazi muhitleri tarafından beğenilmiyordu. 1429'da ki ölümünü takiben, lakabındada anlaşılacağı gibi ulemadan *Hoca Mehmed Paşa* hükümet mekanizmasının başına geçti. Onun zamanında, *Çandarlı Halil Paşa*'nın üçüncü vezir olduğu görülür. O, 1440 'dan sonra vezir-i azam oldu. 1453'e kadar idare mevkisini tam bir iktidar ile işgal etti. Geçen bölümde de gördüğümüz *Murad II.*ın tahtan feragatı ve oğlu *Mehmed*'in padişah olması ile başlayan mücadelede *Çandarlı* galip geldi. İktidarı fiilen tâyin eden üçüncü kuvvet, eyaletlerdeki *uc beyleri*'dir. *Murad II.* zamanında önce, *Mihalaloğlu Mehmed Bey*, onun ölümünden sonra *Turahan Bey* ve kuvvetlerinin başı oldular. Uc sancakları irsi ve yarı-feodal bir bünyeye sahip idiler. Beylerin emri altındaki asker, genellikle, kendi şahıslarına bağlı tımar erlerinden ve akıncılardan meydana geliyordu. Bunlar fetihlerin temel elemanı ve devletin en tecrübeli askerleri ayılandı. *Uc beyleri*, Rumeli beylerbeyinin komutası altında sayılırlardı. Ancak, sık sık, payitaht ile anlaşmazlığa düşmüşlerdir. *Murad II.*'in beylerbeyleri kendi kullarındandı. Ve beyleri merkez gücünü temsil eden beylerbeyine karşı geldikleri gibi, düzmeleri deseteklemekten çekinmezlerdi. *Turahan Bey*, *İzadi* harbinde *Kasım Paşa*'ya gerektiği şekilde yardım etmediği için, *Murad* tarafından *Tokat*'a Ancak, *Varna* muharebesinden

sonra, mevkiine iade edildi. Uc beylerinin nüfuzu, *Murad II*'nin son yıllarında azaldı ve hatta ortadan kalktı. Haçlı kuvvetlerinin ateşli silahlar kullanmaları bunun sebeplerinden biridir⁹. Bu durumda, *Mehmed II.*, şanslı bir şekilde tahta çıkmıştır. Hükümlette –ister istemez– *Çandarlı*'ya, orduda kapıkuluna dayanarak fiili iktidarını gerçekleştirdi. *Çandarlı*, yeniçeriler üzerinde de nüfuzlu olduğundan *Mehmed*, onu mevkiinden uzaklaştırmaya cesaret edememiş olmalıdır. Ancak, bilindiği gibi 1453'de *İstanbul*'un fethi ile *Mehmed II.*, durumunu sağlamlaştırmış ve bir süre sonra *Halil Paşa*'yı idam ettirmiştir.

Verdiğimiz bu bilgilerden, *Osmanlılar*'ın başlangıçtan itibaren merkeziyetçi bir politika izledikleri anlaşılır. Osmanlı sultanları ve vezir-i azamları, iktidarın pratik kaynaklarını, merkezi sistem üzerine kurmuş bir devlet inşa etmek için kullanmışlardır.

Murad I. devrinde *Çandarlı Halil Hayrü'd-din Paşa* aldığı tedbirlerle *Osmanlı* saltatının merkezi gücünün artması ve yeni fethedilen yerleri yeni sancaklar halinde Osmanlı hükümdarının şahsına bağlamak için tedbirler almaya başladı. Bunlardan birincisi, doğrudan doğruya hükümdarın emrine bağlı ve daima harekete hazır bir yeniçeri ordusunun kurulması. İkincisi, devlet hizmetlerinde padişahın kullarına ağırlık verilmesi. Üçüncüsü, kadıların merkezde kazasker bağlı olmalarıdır. Durum, *Bayezid I.* zamanında kesin çizgileri ile ortaya çıktı. *Yeniçeri* sayısı devşirme usulünün uygulaması ile artırıldı. Böylece hükümdarın merkezî otoritesi takviye edildi. XIV. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devletinin yapısına damgasını vuracak olan *Kul sistemi*, *tımar sistemi* ve *kadıların durumu*, temel ilkeler olarak kesinleşmişlerdi. Merkezî idare uygulaması politikasına karşı, ve geleneklerini korumak isteyenlerin reaksiyonu, gazilere hitab eden Anonim tarihlerde açıkça görülür. Nitekim, XV. yüzyılın ortası olan *Mehmed II.* devrine kadar bölgesel güçler devletin çeşitli kurumlarında varlıklarını sürdürdüler. *Mehmed II. Tuna ve Toroslar* arasındaki ülkeleri *İstanbul* etrafında merkezi bir idare birleştirmeye gerçekleştirdi. *Bayezid I.*'in fethedilen vilayetlerde, tımarların büyük bir kısmını kendi kapı kullarına vermesi ile başlayan hareket, *Mehmed II.*'de bütün devlet kurumlarına yayıldı¹⁰.

1453'de *İstanbul*'u zapt etmek ile *Mehmed II.*, kendisini hudutsuz sahibi bir hükümdar hissetmiş olabilir. Bunu gerçekleştirmek için tedbirler aldı. Diğer taraftanda, “cihanşûmul hakimiyet” fikrini ciddi olarak benimsemiş¹¹.

Bu bahisin başında, iktidara kaynaklık yapan güçlerden birinin kamuoyunun sesi olduğuna değinmiştik. Buradaki “ses” deyimini idare

edilen zümrein, idare eden zümreye karşı inanç ve güveni olarak kullanıyoruz. Buna manevi güç de denilebilir. I. Bölüm’de “*Osmanlılar’ın Kökeni*” bahsinde, “*Osmanlılar’ın kendilerini Kayı boyuna mensup olarak addetmeleri*” üzerinde durmuştuk. Şüphesiz, *Osmalılar*, bu boyaya olan mensubiyetlerini, iktidarlarını kurucu, geliştirici ve güçlendirici bir amil olarak düşünüyorlardı. Ancak, devrin kamuoyununda bu fikri benimsemesi gerekiyordu. Özellikle, halk için yazılmış ilk Osmanlı tarihlerinin, toplumu bu yönde etkileyici olumlu rol oynadıkları muhakkaktır.

B- DEVLET YÖNETİMİNE YÖN VEREN İLKELER

“Giriş” de gördüğümüz gibi, Türk Devletleri’nde yönetim için belli ilkeler gelenekleşmiştir. Aynı zamanda, Devlet’in halkına dönük politikası da –çağdaş ölçüler gözünde bulundurulduğunda– canlılık ve hamleciliğini daima muhafaza eder.

İdare edenler ile idare edilenler arasında uyum sağlanmadıkça, daha doğrusu her iki taraf da birbirlerine güven duymadıkça “*düzen*” veya “*nizam*” den bahsedilemez. İlkelerini “Giriş” de sıraladığımız ve bir devlet politikası sonucunda billurlaşan “Türk Düzeni”, şüphesiz yalnız devletin gayret ve gücü ile değil, halkıda anlayış ve desteği ile doğmuş ve yaşamıştır. Nitekim, *Aşık Paşa-zâde*, “*Halk, kanun ister oldu*” derken, derken, bu hususu çok güzel belirtmiştir.

Bu durumda Osmanlılar’da da, “devamlılık bilinci” içinde devlet yönetimine yön veren başlıca üç ilke görüyoruz. Birincisi, “*Danışma kurumu-Bilime ve bilim adamına saygı*”. İkincisi, “*Sosyal hizmet*”. Üçüncüsü, “*Adalet ilkelerine riayettir*”.

1. Danışma kurumu–Bilime ve Bilim Adamına Saygı

Bu ilkede danışma, devleti yöneten sultan ve divan azalarının bilim adamlarının fikirlerinden yararlanmaları şeklinde belirir. Osmanlı sultanları, kuruluş döneminde bilim adamlarından iki şekilde faydalanmışlardır. Bunlardan birincisi, ulemayı, sorumlu mevkilere getirmek, ikincisi, bir devlet politikası olarak onları himaye etmek, fikirlerinden yararlanmak, eser yazmalarını teşvik etmektir.

Daha, devletin nüvesinin teşekkül ettiği *Orhan Bey* zamanında görev almış vezir-i azamların, kuvvetli karinelere dayanarak ilmiye mesleğine mensup olduklarını anlıyoruz. *Sinânî’-d-dîn Yusuf Paşa’-*

dan itibaren, tahminler, yerini kesinliğe bırakmakta, vezir-i azamların eğitimleri, formasyonları ve bu yüfisek makama gelmeden evvel, işgal ettikleri mansıplar hakkında kaynaklarımız bize tam bir fikir vermektedirler. Gerçekten, bir fakih olan, yani islam hukuku öğrenimi gören *Sinanü'd-dîn Yusuf Paşa*'dan sonra, vezir-i azamlığa atanan *Çandarlı Halil Hayrû'd-dîn Paşa*'nın da ulemadan olduğu bilinmektedir. O, kariyerinde derece, derece ilerlemiş, *Bilecik kadılığı*, *Bursa kadılığı*, *kazaskerlik*'te bulunmuş, ayrıca bilimsel yayınlar yapmıştır. *Çandarlı Ali Paşa*'dan kazaskerlik ve divan üyeliği yaptıktan sonra, *Vezir-i azam* oldu. *Şeyh Ramazan Paşa*'nın ulemadan olduğunu kesinlikle bilmemize karşılık, *Şah Melik Paşa*'nın öğretiminin muhtemelen fıkıh olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda değindiğimiz gibi, *Bayezid Paşa*'nın durumu istisnai bir görünüm veriyor. O bir ordu mensunu, bir sipahidir. Ancak, onun vefatından sonra, sahnede tekrar bir *Çandarlı -İbrahim Paşa-* görüyoruz. Ulemadan olup, kazaskerlik ve ikinci vezirlikte bulunmuştur. Gene, ulemadan *Hoca Mehmed Paşa*'nın memuriyet hayatını başından itibaren izliye biliyoruz. *Vilayet muharrirliği hazine defterdarlığı*, *kazaskerlik*, *nişancılık*, *defterdarlık* ve *ikinci vezirlik*. Nihayet, sağlam bir fıkıh öğrenimi yapmış olan *Çandarlı Halil Paşa*'yı kazaskerlik ve divân üyeliği makamlarında görüyoruz.¹³ Anlaşılabacağı gibi, ilk Osmanlı sultanları, vezir-i azamlarını ulemadan olduğu kadar, devlet kadrolarında tecrübe kazanmış bilgili, kişilik sahibi insanlar arasından seçmişlerdir. Bu seçimde, daha ziyade *Çandarlı Ailesi* tercih edilmiştir. Gerçekten, söz konusu yaptığımız devrede iş başına gelen on iki vezir-i azamın dördü, bu ailenin fertleridir. Bu, hiç şüphesiz, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'nda ünlü *Vezir Nizâmü'l-mülk* ve soyunun kine paralel, benzer bir durumdur. Devrin anlayışı gereği olarak, memuriyetlerde irsiyet ilkesinin tabii karşılandığı göz önüne alınır ise, "*Vezir hanedanları*"nın varlığı orijinallik göstermemektedir.

Osmanlı sultan ve devlet adamlarının bilim adamlarından yararlanmalarının ikinci şekli, onları himaye etmek, fikirlerinden yararlanmak ve eser yazmalarını teşvik etmek şeklinde oluyordu. Bunu sağlamak için, herşeyden önce, bilim adamının yetişeceği devrin üniversiteleri olan medrese açma yoluna gittiler. İlk medrese, *Orhan Bey* zamanında açılmıştır. Bununla beraber, Osman Bey'in devrindeki "*meşayih ve ulema*"nın bir kısmı ile ilişkileri olduğunu biliyoruz. Bunların başlıcaları *Şeyh Edebali*, *Tursun Fakih*, *Karahisari*, *Şeyh Muhlis Karamanî*, *Aşık Paşa*, *Elvan Çelebi*, *Geyikli Baba* ve *Kumral Abdal*'dır¹⁴.

Orhan Bey ilk Osmanlı medresesini *İznik*'te 1331 yılında kurdu. Bu medresenin ilk müderrisi *Dâvûd Kayserî* (ölümü 1350) dir. Tahsili-

ni Mısır'da yapmış olan *Kaysert*, aklî ve naklî bilimlerde söz sahibi idi¹⁵. *Orhan*, *İznik medresesi*'nden başka *Bursa*'da da, mevkii dolayısı ile halk arasında, *Manastır Medresesi* olarak adlandırılan bir medrese inşa ettirmiştir¹⁶. *Edirne* payitaht olduktan sonra, *Murad II.*, 1437'de inşasına başlanılan, 1447'de tamamlanan üç şerefeli cami yanındaki büyük *medrese* ve *darü'l-hadis*'i inşa ettirdi. *Edirne Medresesi*, o tarihteki Osmanlı medreselerinin üstünde yer aldı. Tedris ve tahsisat itibari ile *Bursa Medresesi* ikinci dereceye indi. *Edirne Medresesi* müderrislerine o tarihte kadar hiç bir medresenin müderrisine verilmeyen 100 akçe yevmiye verildi. Buna karşılık, *Bursa Medresesi* müderrisi günde 50 akçe, *İznik Medresesi* müderrisi 30 akçe alıyordu. *Mehmed II.*, *Edirne*'deki medresenin yanına bir medrese daha yaptırdı. Yemiyeyi de 50 akçe olarak tesbit etti. *Mehmed II.*, *İstanbul*'u aldıktan sonra buradaki kiliselerden sekizini medreseye çevirdi. *Sahn-ı Seman* (Medaris-i Semaniye) medreseleri denilen bu tesislerin birinin müderrisliğine, *Bursa Medresesi*nden *Alâüd'd-dîn Tustî*'yi tayin etti. *Tustî*'nin medresesi *Zeyrek camii* denilen *Pantokrator manastırı*'nın bulunduğu yerde idi. Burada kırk hücre, yani odanın her birinde bir olmak üzere kırk medrese öğrencisi vardı. *Mehmed II.*, vezir-i azamı *Mahmud Paşa*'yı 1463 de yeni binalar inşa ettirmesi emrini verdi. 1471 yılında tamamlanan bu tesisler, iki minare ve bir şerefeli cami ile iki tarafında yüksek öğrenim için sekiz medrese ve bu medreselerin arkalarında da "temimme" olarak adlandırılan sekiz medrese daha yaptırdı. Bunlardan başka, bir *imaret* ve *yemekhane*, *dârü's-şifa* (hastane) kuran okumak için *muallimhane* öğrenciler için *kütüphane*, ayrıca ders okutmağa mahsus *darü't-talim* ve iki büyük *hamam* ile misafirlerin binekleri için *ahurlar* inşa ettirdi. Müderrisleri, yardımcı olarak *muîd* (müzakereci) tayin etti. *Sahn medreselerinin* arka taraflarında yüksek öğrenime, yani *Sahn-ı Seman medreselerine* danışmend yetiştirmek için temimme ismi ile bu medreselerden daha küçük sekiz medrese inşa edildi. *Temimmeler* derecede itibarı ile orta tahsil medreseleridir. *Fatih Sultan Mehmed*'in vakfiyesinde şu satırlar vardır:

"Payitahtları *darü't-ta'lim* olmak için *havl-ı cami-i şerifte* sekiz medrese (*Sahn medreseleri*) ve bu medreseler arasında temimme ismi ile mevsüm birer medrese beççe (küçük medrese) cem'an on altı medrese ve cami-i şerifin garbe nâil olan kapısı tarafında bir *dârü't-talim* bina buyurdular."

Sahn medreseleri talebelerine (danışmend) ve sekiz *temimme* medresesi öğrencilerine de softa deniliyordu. *Temimmeler*'de her hücreye üç

öğrenci konulmuştu. Bu odaların her birine, çeşitli ihtiyaçlar için ve mum parası olarak aylık 5'er akçe tahsis ediliyordu. Yemekler imaretten veriliyordu. *Sahn* ve *temimme* medreselerinden başka camie çevrilen *Ayasofya kilisesi*'nin yanındaki yerde kurulan medresenin müderrisliklerinede günde 50 akçe ile tayinler yapıldı. İlk samanlar, *Ayasofya medresesi*, *sahn-ı seman* derecesinde idi. Daha sonraları ondan üstün tutuldu ve ve buranın müderrisleri seçkin yerlerdeki kadıhlara tayin edildiler. Terfi eden *sahn* müderrisleri de *Ayasofya müderrisi* oluyorlardı. Fatih Sultan Mehmed'den başka, vezirleride *İstanbul*'da medrese ve cami yaptırdılar. *Mahmud Paşa*, bugünde adını taşıyan cami ve medrese yaptırdı. *Çandarlı İbrahim Paşa*, *Hadım Ali Mustafa Paşa* ve *Davud Paşa*'nında medreseleri vardır. Zmanla medreselerin sayısı arttı, bütün eyaletlere yayıldı¹⁷,

Bütün bu faaliyetine ilaveten, *Fatih Sultan Mehmed*, bilim adamı yetiştirmek için özel bir gayret sarfetmiştir Zaman, zaman medreselerde derslere girer, istidatlı öğrencileri tesbit ederdi. Bunların defterlerini alarak muhafaza eder, zamanı gelince müderrislik ve kadıhlara bu parlak öğrencileri tayin ederdi¹⁸.

Tarihin akışı içinde, *Osmanlı sultanları*, danışma -istişare-meşverete daima önem verdiler. Bu onlarda bilinç şeklinde yerleşmiş idi. *Mehmed II.*, (Uzun Hasan ile) Otlukbeli savaşında, karşılaşmadan önce *istişare* için *Mahmud*, *Gedik Ahmet* ve *Mustafa Paşa*'ları çağırtdı. Onlara hitaben şunları söyledi:

–“*Uzun Hasan'a varmakta rey ve tedbir edin, görelim*” dedi.

Paşalar, sükut ettiler ve birbirlerine baktılar. Bu üzerine padişah,

–“*Niçin cevap vermiyorsunuz?*” diye sordu.

Mahmud Paşa şu cevabı verdi:

–“*Sultanım, ne diyelim? Devletlü hünkarın akli hepimizden fazladır. Tedbir almakta da sultanım hepimizden üstündür*”.

Bunun üzerine *Sultan Mehmed* şu sözleri söyledi:

–“*Hele sizde, bir kaç kelâm edin*”¹⁹.

“*Siz de bir kaç kelim edin*” düşüncesinin Osmanlılar'a tamamen hakim olduğu görülür. *Oruc Bey* bunu, “*Osman Gazi, Orhan Gazi ve Murad Han Gazi zamanında yanlarında alimler vardı ki, Osmanlı hanedanından bir günah işleñse ulema onlardan kaçardı*” şeklinde ifade eder. Açıkça görüldüğü gibi, ulemanın hanedan üzerinde bir nevi denetimi söz konusudur. *Ruhî*, sık sık “*Vezîrlar ve Beyler ile meşveret*”e dikkati çeker²⁰.

Neşrî, Orhan Gazi'nin daha aşağıda ayrıntılı olarak göreceğimiz, sosyal hizmetlere ait tesisleri sıraladıktan sonra şu satırları ilave eder: "Ehl-i ilmi ve huffâzı severdi. Huffaza ve ehl-i ilme ulûfeyi bu tayin etti. Hatta kuzzâta dahi ulûfe tayin etti. Taki, kimseden nesne almayanlar. Ve bilcümle Orhan zamanında ulema fukara müreffeh oldular"²¹. Arab gezgini İbn Buttuta, Orhan'ın meşveret ettiği kimselerin fakihler olduğunu özellikle belirtir. Nitekim, Orhan, Karesi Beyliği'nin merkezi Balıkesir'e geldiğinde, bir süre burada kaldı. Merhum Aclan Bey'in veziri Hacı İlbeyi, oğlu Tursun Bey ve beyliğin ileri gelenleri Evrenuz, Kadı Fazıl ve Ece Bey'ler huzura geldiler ve arz-ı hiamet ettiler. Bu sırada Aclan Bey'in oğlu Tursun Bey, büyük kardeşi tarafından öldürüldü. Orhan Bey, bu harekete çok kızdı ve Karesi'yi onun elinden alıp, oğlu Süleyman Paşa'ya verdi. Hacı İlbeyi'de Süleyman'ın nezdinde bıraktı. Orhan Bey oğluna, "Karesi'nin ileri gelenlerinin fikirlerinden ve tecrübelerinden yararlanmasını ve memleket işlerinde onlar ile meşverette bulunmasını" tavsiye etti²².

Murad I. de, istişareye önem vermiştir. Onun, özellikle savaş sırasında, ordu ileri gelenlerinin fikirlerinden yararlandığına dair örnekler vardır. 1389'da yapılan Kosova muharebesinde sultan, düşman kuvvetlerinin çokluğu karşısında endişeye düştü. Ordu erkanını topladı ve onlara şu sözleri söyledi.:

–“Ben kafir askerini sayısının bu derece çok olduğunu bilmiyordum. Askerin önüne deve koyalım mı?”..

Şehzade Bayezid, bu fikri yerinde bulmadı. Ali Paşa'da şehzadeyi teyid etti. ve şu ayet-i kerime'yi okudu:

–“Kem min fi'etin kaliletin galebe fi'etten kesireten bi –iznillah val-lâhu maa's – sâ bîr²³” (Azın bi-iznillah çoğa galebe çaldığı çoktur ve Allahı azimüşşan nüsretini sabredenlere ihsan eder). Murad, Evrenus Bey'inde mutaalasımı aldıktan sonra askerın önüne deve konulması hakkındaki fikrinden vaz geçti²³.

Bayezid I. zamanında, Bursa kadısı Şemsü'd-din Fenarî'nin hükümdara uyarıcı ihtarlarda bulunduğu görülür. Eski Osmanlı tarihlerinde Bayezid'in zaman, zaman işret ve sefahatta ileri gittiği, erdemli ve olgun ulemanın gerek doğrudan, gerek kinaye yolu ile sultana ihtarda bulunduklarını yazarlar. Bir rivayete göre, Fenarî, mahkemede tanıklığa gelen padişahın, cemaat ile namaz kılma geleneğini terkettiği için şahitliğini geçerli saymamıştır²⁴. Buna karşılık zaman, zaman Bayezid'inde çıkış yaptığını biliyoruz. Rivayete göre, sultan Anadolu kadılık yapan

kadınların, kanun dışına çıktıklarını ve bazı gasplarda bulunduklarını haber aldı. Hepsinin yakılarak öldürölmelerine karar verdi. Söylendiğine göre *Vezir-i azam Çandarlı Ali Paşa* şefaati için sultanın kullarından bir habeshiye 20.000 dirhem vaad etti. *Habeşi*, yolculuk elbiselerini giyerek sultanın huzuruna çıktı. *Bayezid*, bu elbiseleri niçin giydiğini sordu.

Habeşi – “Sultanım, *İstanbul’a* gidip, bu yakılacak kadınların yerlerine tayin edilmek için seksen papaz getirsem gerek” dedi.

Bayezid- “Benim kullarım arasında onların yerini tutacak kimse yokmu?” şeklinde sual tevcih etti.

Habeşi- “Efendim, kadılık vazifesi ulemadan başkasına tevcih olunamaz” dedi.

Bunun üzerine sultan şu dikkati çekici sözleri söyledi:

– “Bunlar eğer ulemadan olsalar, ilimleri ile âmil olurlardı”.

Sonuçda, sultanın hiddeti yatıştırılmış, kadınları affetmiştir²⁵.

Yıldırım Bayezid ile ilgili son iki olay, kaynaklarımıza mubalaah olarak aksetmiş olabilirler. Ancak, bizi ilgilendiren birinci husus, ulemanın, hanedanın ve iktidarın başı olan sultanın hareketlerini kontrol altında tutmasıdır. İkinci husus, sultanın “ilimleri ile âmil olan” ulemaya olan inancının tamlığıdır. Bu suretle, iktidarın başı, icraatın bilim adamları tarafından denetim altında tutulmasını kabulleniyor demektir ki, sultanlar bunu davranışları ile de teyid etmektedirler.

Mehmed I., “*Bursa’nın yüksek bir yerinde, büyük bir cami-i şerif, yüce bir imaret ve medrese yapılmasını emir buyurdu*”. Sultan, yeni müderris tayin edildiğinde, ulemaya medresede ziyafet verilmesini şart koşmuş idi²⁶. Ünlü arab tarihçisi *İbn Arabşah*, *Sultan Mehmed* tarafından himaye edilen bir bilginidir. Tarihçi olduğu kadar, edip, şair, lugat yazarı ve dinî alandada otorite olan *İbn Arabşah* aslen Şamlıdır. Şam’ın 1400 yılında *Timur* tarafından zaptından sonra, henüz on iki yaşında iken ailesi ile *Semerkind*’a gitti. O sırada *Semerkind*, devrin ünlü bilgin, hekim, fakih ve sanatkarlarının toplandığı bir merkezdi. *İbn Arabşah*, burada görüş ufuklarının genişlemesine faydalı olacak bir ortam buldu. Ana dili olan arapçadan başka farsça, türkçe lisanlarını ve moğol yazısını öğrendi. Daha sonra, *Maveraünnehr* ve *Türkistan* kıtalarını gezdi. Buralardan *Kırım*’a geldi. Nihayet, *Edirne*’de *Çelebi Mehmed*’in sarayına vâsil oldu. Burada, Osmanlı payitahtında, *İznik medresesi* müderrislerinden olan *Karaman*’da ve sonra *Mısır*’da öğrenimini tamamlamış, tasavvuf, mantık ve diğer akli bilimlerde uzmanlaşmış olan – yukarıda

sözünü ettiğimiz *Şemsü'd-dîn Feneri* ve *Burhanü'd-dîn Haydar* gibi ünlüler bulunuyordu. *İbn Arabşah*, *Çelebi Mehmed*'den ihsan ve itifat gördü. *Edirne*'de pek çok eseri tercüme etti. Anlaşılabacağı gibi, tercüme faaliyeti çağdaş akım ve fikirleri topluma mal edilmesi demektir. Bundan başka, edebiyattaki kudreti ifadede gösterdiği incelikler ve yabancı diller bilmesi nedeni ile divân-ı humâyûnda görev aldı. *Sultan Mehmed*'in kâtibi olarak, yabancı devletler ile muharebatı sağladı *Çelebi Mehmed*'in 1412 de vuku bulan ölümü üzerine, vatanına dönmeye karar verdi. On yıla yakın bir süre kaldığı Osmanlı ülkesinden ayrıldı. *İbn Arabşah*, altmış bir yaşında olduğu halde 1450 yılında Kahire'de ölmüştür. 27.

Mehmed I. in oğlu ve halefi *Murad II.* de babasının yolunda yürüdü. O, devrinin bilgin, şair ve musikişinaslarını sarayında toplamış, onlara saygı göstermiş, arapça ve farsçadan Türkçeye tercüme yaptırılmıştır. *Sultan Murad*, haftada iki gün bilgin ve şairleri sarayında topluyor, ilim ve şair müsâhabeleri düzenliyor, onlarla kültürel sohbetler yapmaktan zevk alıyordu²⁸. Anlaşılabacağı gibi, bilim hayatı *Murad* zamanında büyük bir gelişme gösterdi. Bu devire müfti ve kadı *Molla Yegan*'ın şahsiyeti hâkimdir. Fatih devrinin birçok üstadları, bu arada *Hızır Bey* ve *Hatib-oğlu* onun yetiştirmelerindendir. *Murad* zamanında, *Arabistan*, *Türkistan* ve *Kırım*'dan birçok değerli ulema gelmiştir. Başlıcaları, *Molla Güranî*, *Alâü'd-dîn Tûsi*, *Şerefü'd-din Kirimî*, *Seydi Ahmed Kirimî*. *Alâü'd-dîn Semerkandî*, *Seydi Ali Acemî*, *Fahrü'd-dîn Acemî* *Alâü'd-dîn Ali Arabî* ve *Acem Sinan*'dır.

Bunlardan, biraz aşağıda *Mehmed II.*, devri münasebeti ile kendisinden daha geniş olarak bahsedeceğimiz *Molla Güranî*'nin Osmanlı devlet ve öğretim hayatına kazandırılması şöyle olmuştur. Devrin geleneği icabı, tahsil için *Memlûk Devleti* ileri gelenleri ve hükümdarlarının meclislerinde yapılan bir nevi huzur derslerine katıldı. Yapılan münazaralarda, derin bilgisi ile kendisini tanıtmayı başardı. 1438'de, *Çakmak*, sultan olunca, *Güranî* onun nedimleri havassı arasına katıldı, bunun sonucu olarak servet sahibi de oldu. Bir tartışma sırasında, *Ebu Hanîfe* soyundan *Hâmîddü'd-dîn Numanî*'ye ağır sözler söylemiş ve ceddine sövmüştür. Bunun üzerine tutuklandı ve cezası sabit görülerek müderrislikten çıkarıldı, Şam'a sürgün edildi. Buradan, *Anadolu*'ya geldi. Hacca gitmekte olan *Molla Yegan*, daha *Kahire* veya *Haleb*'de iken ona tesadüf etmiş ve *Anadolu*'ta gelmesi için ikna etmiştir. Bunun sonucu olarak *Güranî*, hac dönüşünde *Molla Yegân* tarafınan "hediye olarak" *Sultan Murad*'a takdim edilmiştir. Görünüşe göre, itibarını dü-

şürmemek için *Güranî*'nin eski maceralarından hiç bahsedilmemiştir. *Murad*, *Molla Güranî*'yi derhal *Bursa Medresesi*'ne tayin etti. *Güranî* bu sırada, hükümdarın arzusu üzerine, şafîî mezhebini bıraktı, hanefî merhebine girdi. Onun sert ve eğilmez karakterini gören padişah, bir süre sonra, o sırada *Manisa*'da vali olarak bulunan ve henüz Kur'an'ı hatm etmemiş bulunan oğlu şehzade *Mehmed*'e hoca olarak tayin etti. Gerekliğinde, öğrencisini dövmesine uizin verdiğini anlatmak için, bir *sopa* vererek, *Manisa*'ya gönderdi. Görünüşe göre, *Molla Güranî*, çocuk şehzadeyi zaman zaman sopasını da kullanarak eğitmiştir. *Mehmed*, kısa sürede Kur'an'ı hatm etti. Bunu haber alan, *Murad*, çok sevindi ve *Molla Güranî*'ye büyük ihnanlarda bulundu. *Şehzade Mehmed*'in yetişmesinde hizmeti olan değerli bilgin, görünüşe göre, onun son ve cülûsuna kadar, yanında bulunmuştur²⁹.

Çoğunluğu, *Seyyid Şerif*'in ve *Taftazanî*'nin öğrencileri olan yukarıda zikrettiğimiz bilginler ve iki üstad ardsındaki tartışmalar Osmanlı ülkesinde bilim hayatına canlılık verdi. Bu devirde, tasavvuf eğilimide kuvvetle devam ediyordu. Zeyniye ve Mevleviye, yüksek çerelerde rağbet görmekte idiler. *Bayramîye*'de çok yaygındı. *Murad*'ın Hacı Bayram müridlerine vergi muafiyeti bağışlaması, bu tarikatın yayılma ve gelişmesinde büyük rol oynadı. Bu devirde *Hacı Bayram*'ın haleflerinden *Yazıcı-oğlu* ailesi Türk kültür tarihinde önemli bir mevkii aldı *Yazıcı-oğlu Mehmed*'in *Muhammediyei* ve *Ali*'nin *Selçukname*'si devrin iki güçlü akımını temsil eder. Birincisi, tsaavvuf, ikincisi, -biraz aşağıda göreceğiz- bizim gibi- Oğuz geleneğini temsil ederlerdi³⁰.

Murad, türkçeye çevrilen eserlerin daha açık, ve daha arı bir dil ile yazılmasını isteyecek kadar şuurlu bur ulusal lisan anlayışına da sahipti. Bunun en kuvvetli delili, *Ziyaroğulları*'ndan *Emîr Keykâvus*'un, türkçeye daha önce ağır ve külfetli bir dille tercüme edilen *Kaabûsname* adlı önemli eserinin ilk tercümesini lisanının melezliği ve zorluğu dolayısı ile *Murad*'ın beğenmemiş olmasıdır. Sultan, bu eseri ikinci defa dilimize çeviren XV. yüzyılın ünlü eiplerinden *Mercimek Ahmed*'e bu noktayı hatırlatmış ve şu sözleri söylemiştir:

—“*Hoş kitabdır ve içinde çok faydalar ve nasihatlar vardır. Amma Fars dilindedir. Bir kişi Türkî'ye etmiş, veli rûşen değil. Açık söylememiş. Ve lakin bir kimse olsa ki ol kitabı açık tercüme etse. Ta ki, mefhumundan gönüller hazzalsa*”. Bunun üzerine *Mercimek Ahmed*, hükümdarının telkini ile harekete geçti. Eseri, devrin gerçekten güzel ve açık türkçesi ile dilimize çevirmiştir. Böylee, *Ahmed*, hem hükümdarının emrini yerine getirmiş, hemde Türk dili edebiyatına XV. yüzyıl türkçesini tamtma

bakımından bir hazine kazandırmıştır. Genç XV. yüzyılda, sade bir halk türkçesi anlayışı ve sevgisi ile, başta Rumeli'deki uc, serhad Türk-ler'i olmak üzere, bütün halkın okuması için halk dili ile yazılmış *Anonim Tevârif-i Al-i Osmanlar*'ın varlığı malumdur³¹. Genç, *Murad II.* nin yakını olan aydın kesime mensup *Yazıcı-oğlu Ali*'nin tercümeleri ve bunlara yaptığı ekler dikkati çekiyor. Ali, *Reşî'd-dîn*'in kitabındaki Oğuzlar'ın ensabına kısmı türkçeye tercüme etti. *Ravendî* ve *İbn Bîbî*'nin Selçuklular'a ait tarihlerinin de çevirdi. *Yazıcıoğlu* tercümelerine bazı ilaveler yaparak, Selçuklular'da Oğuz töresinin yaşadığını ve Selçuklu ordusunun Oğuz boylarına dayandığını ortaya koydu³².

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan anlaşılacağı gibi, tarikat şeyhleri de sultanlar nezdinde prestij sahibi idiler. Daha çok menakib-namelerde yer alan, zaman zaman vekayinamelerde de bulunan, şeyhlerin nüfuz ve kerametlerine dair olayların mevsukiyet derecesini tesbit etmek kolay değildir³³. Bununla beraber, devrin şeyhlerinden *Emir Sultan* olarak tanınan *Mehmed Şemsü'd-dîn*'in, Sultan Murad ile ilişkisi olduğu tahmin edilebilir. *Murad, Karaman, Aydın, İzmir ve Menteşe* Beylikleri ile uğraştığı bir sırada "*Allah'ı teâlâ*"nın ilhamı ile *Bursa'da Emir Sultan*'ın nezdine gitti; hayır duasını istedi. *Emir Sultan*, hayır duada bulundu, kendi kılıcını "mübarek elleri ile" Sultan Murad'ın beline taktı³⁴.

Mehmed II. ile *Osmanlılar'da* bilime verilen önem en yüksek seviyesine erişti. *Fatih Sultan Mehmed*'in hemen bütün hareketlerine bilimi geliştirme ve koruma fikri hâkimdir. Devletin her bakımdan dünyanın en güçlü imparatorluğu haline getirmek amacını güden *Mehmed*'in coğrafya, matematik, din felsefesi ve hey'et dallarına özel ilgisi vardı. Çeşitli bilimleri tahsil için kendisine hocalar tayin ederdi. Bunlar, her gün belli saatlerde gelip ona ders verirdi. *Hocazâde, Gûranî, Molla İlyas, Siracü'd-dîn Halebî, Molla Abdülkadir, Hasan Samsunî* ve *Molla Hayrü'd-dîn* hocalarındandır. *Fatih*'in arapça ve farsçaya vakıf olduğuna şüphe yoktur. Saray ortamı da yunanca ve slavyayı öğrenmesine uygun idi. *Mehmed, Arabistan* ve *İran*'daki devrinin büyük ulemasını tanıır, onları ülkesine getirtmeğe çalışırdı. Osmanlı ulemasının fars ve arab ulemâsı seviyesinde olmamasından muhtar idi. Ancak, *Hoca-zâde* ile yabancılar karşısında öğrenirdi. *Fatih*, medreseleri bizzat denetler, dersleri dinler, ve ödül dağıtırdı. Sarayda seferlerde, yolda, hatta sünnet düğünlerinde ilmi mübaheseler yaptırırdı. Devrin en büyük bilginleri *Molla Husrev, Molla Gûranî, Molla Yegân, Hızır Bey* ve *Hoca-zâde* dir. O devirde yetişmiş seçkin bilim ve idare adamlarının çoğu bunların öğren-

cileridir. Fıkıhta, *Molla Husrev*, tefsirde *Molla Gûrânî*, kelimde *Hoca-zade* bütün İslâm dünyasınca makbul addedilen eserler yazmışlardır. Bu devir riyâziyat bakımından da oldukça parlaktır. *Fatih*, kendi devrinde, bilim ve felsefe tarihinin en önemli meseleleri hakkında bilgileri tartışmaya ve eser vermeğe teşvik etmiştir. *Seyyid Şerif Curcânî* ile *Taftazânî* arasında ulemayı ikiye ayıran meşhur tartışmayı tazeledi. Kendisi, *Seyyid Şerif*'e mütemayıl idi. Diğer taraftan, *İbn Rüşd* ile *Gâzâlî* arasındaki eski münakaşayı *Hoca-zade* ile *Ali Tûsî*'ye incelet-tirmiştir. *Fatih*, *Amuridzes* ile felsefi müsâhabeler yapardı. *Amirützes*, *Ali Kuşçu Trapezuntios*, *Hoca-zade* gibi doğuyu ve batıyı temsil eden devrin büyük zekaları onun huzurunda birleşiyorlardı. *Mehmed II.*, batı kültürünü ve hıristiyan dinini de anlamağa çalışmıştır. *Patrik Gennadios*, itikâtnamesini onun için yazmıştır. *Trapeznuntios*, hıristiyanlık ve islamlık arasında temel farklar olmadığı ve bu iki dinin uzlaştırılması sureti ile, *Fatih*'in bütün milletleri yönetimi altında toplayabileceğini iddiasında idi. 1454 yılında, bir İtalyan hümanisti olan *Ciriaco d'Ancona* ve başka İtalyanlar onun sarayında bulunmakta ve kendisine Roma ve diğer batı tarihleri okutmakta idiler. *Fatih*'in yanında bulunan hümanistlerden *Angelo Vadio*, *Stefano Emilliano*'nun isimleri bilinmektedir. *Fatih*'in 1461'den beri resmini yaptırmak için, *İtalya*'dan ressam istediği malumdur. Nihayet, 1479 yılına kadar İstanbul'da kalacak olan *Gentile Bellini*, payitahta gelmiş ve ünlü portresini çizmiştir. *Mehmed II.*, Trabzonlu rum bilgini *Amirützes* ile oğluna, *Batlamyus*'un kitabını arapçaya tercüme ettirmiş ve bir dünya haritası yaptırmıştır. Gene, o, eskiçağın anıtları ve edebiyatı hakkında italyan hümanistleri ile bağ kurdu. Ancak, onun hümanizm kavramını kazandığını öne sürececek bilgilerimiz yoktur. *Fatih*'in kütüphanesinden, batı kültürü ile ilgili elli eser zamanımıza kadar gelmiştir. Bunlardan, kırk ikisi yunancadır. Eserlerden sekizi tarihe, altısı riyaziye ve hey'ete dairdir. Tarih ve coğrafyaya ait kitaplar mevcudun üçte birinden fazladır. Anlaşılabacağı gibi, *Fatih* zamanında Türk Kültürü, Batı Kültürü ile serbest bir şekilde temasa gelmiştir. Bundan sonraki devirlerde bunun engellendiği de bilinmektedir³⁵.

Fatih Sultan Mehmed, ulemayı, hükümet mekanizmasının ve bürokrasinin sorumlu mevkilerine de tayin etmiştir. O, hükümdar olunca hocası *Molla Gûrânî*'ye vezirlik teklif etti. *Gûrânî*, bunu kabul etmedi. Bunun üzerine kazasker tayin edildi. Ancak, bağımsız bir şekilde hareket ederek, hükümdarın fikrini almadan tayinler yaptı. Hükümet ve adalet teşkilatı ileri gelenleri ve bizzat padişah endişeye düştüler. *İstanbul*

fatihî Mehmed, hocasının yüzüne karşı her hangi bir söz söyleyecek cesareti kendinde bulamadı; vezirleri ile meşveret etti. Sonra, ona, ecdadının *Bursa*'daki vakıflarının kötü yönetildiğinden, bunların islah edilmesi lazımundan bahsetti. *Molla Gürani*, islahatı bizzat yapmak istediğini söyleyince, *Bursa* kadılığına tayin edildi. Ancak, bu görevi çok devam etmemiş olmalıdır. Çünkü, padişah'tan gelen bir fermanı, şeriate uygun görmediği için, getiren *çavuş*'un önünde yırttı ve *çavuşu* hakaret ile kovdu. Bunun üzerine *Fatih*, onu azl etti. Bu olay 1454 yılında vuku bulmuş olmalıdır. Azilden mütesir olan *Molla*, hac bahanesi ile Anadolu'yu terk etti. 1456 yılında hacdan, doğrudan doğruya *İstanbul*'a döndüğü anlaşılıyor. *Gürani*, eski görevi olan *Bursa* kadılığına çok yüksek bir maaş ile tayin edildi. Bundan başka, ona sık sık hediyeler, köleler ve cariyele gönderildi. Bu son görevinde sekiz yıl kaldıktan sonra, *Bayezid II.* zamanında 1488 yılında öldü. Başta, sultan ve devletin ileri gelenleri olmak üzere, çocuk ve kadınlarda bulunduğu büyük bir cenaze töreni ile *İstanbul*'da defn edildi. O devirlere damgasını vurmuş "bilim adamı" tipinin temsilcisi olan *Molla Gürani*, zaman zaman sertlik ve mânasız gurur derecesine varmakla beraber, sağlam ve sarsılmaz bir ilim hayasiyet ve ahlakına sahip idi. Yukarıda anlattığımız olaylardan da anlaşılacağı gibi, sultan da dahil olmak üzere, devlet en önemli şahsiyetlerine karşı adeta mütehakkim bir şekilde hareket eder, onları adları ile çağırır idi. Özellikle, *Mehmed II*'i ona duyduğu samimi sevgi ve ilgi sebebi ile, tenkid etmekten geri durmazdı. Yediği yemeğin, giydiği elbisenin, din kurallarına uygun olmasını ister. öğütlerini sert sözler ile ifade ederdi. Ölümünden önce, *Bayezid II.*'e haber gönderip, bütün meşgaleleri arasında adalet ve memleketin korunması konularına öncelik tanınmasını vasiyet etti. *Gürani*, kendisine bu kadar yakın olan padişahları, bayramlarda bile, davet edilmedikçe, ziyaret etmezdi. Diğer bilim adamlarına mütevazı davranır ve onlara karşı kıskançlık göstermezdi. Hatta, devlet görevlerinde kendisini geride bırakanların meziyetlerini takdir eder ve haklı olarak ilerlemiş olduklarını söylerdi. Resmen müderrislikten ayrıldıktan sonra da, öğretim vazifesini ihmal etmedi. Özel dersler vererek, birçok pek çok öğrenci yetiştirdi. Devir bilim hayatının sembolü olan *Gürani*, sağlam karakterli hiçbir kuvvet karşısında bilimin ölçü ve seviyesinden fedakarlık yapmayan bir şahsiyet-yetti³⁶.

Türkçeye verilen önem hükümdarlar adına yazılan eserlerin türkçe yazılmasını, bunun sonucunda türkçenin gelişmesini sağladı. *Murad II*'in türkçeye tercüme edilecek eserlerin nitelikleri hakkındaki emiri de

yukarıda gördük. İlk yazılan eserler arasında, *İznik Medresesi*'nin müderrisi *Davud Kayseri*'nin, *Muhiddin Arabî*'nin *Fusûs-ül hikem* isimli eserine yazdığı *Şerh-i fusûs-ül hikem* adlı şerhdir. Bundan başka *Ankaralı Mehmed-oğlu Mustafa* tarafından *Orhan Bey*'in oğlu *Süleyman Paşa* adına *Sure-i Mülk* tefsiri vardır. *Murad I.* adına şu eserler yazıldı: *Kara Hoca Alaü'd-dîn Ali*'nin *Künûz-ül envar*'ı *Mecmua'-ul Fuad* adında muhtasar şerh. Şehzadeliği zamanında *Bayezid I.* adına *Şerh-i müşkilat-ı Kur'an* ve *şerh-i müşkilat-ı ahâdis* adını taşıyan telif kitaplar yazıldı. *Vezîr-i azam Çandarlı Halil Hayrî'd-dîn Paşa*'ya ithaf edilen *Keşşaf tefsiri hâşiyesi* vardır. *Bayezid I.*, başka *Anadolu Beylikleri*'ni *Osmanlı Devleti*'ne ilhak ettikten sonra, uuralardaki vakıf müesseselerini vakfiyeleri ile beraber tammuştur. Bu sayede *Anadolu*'daki fikir hayatı sarsıntıya uğramadan devam etmiştir. Devrinde *Yıldırım Bayezid*'e yakdim edilen başlız eserler şunlardır: *Ali bin Hibetullah*'ın arapça *Hulâat-ül minhac fi ehl-il-hisab*. *Şeyh Hasan*'ın arapça ve farsça eserlerden tercüme sureti ile vücuda getirdiği fütuvvet adabına dair *Fütuvvetname*. *İbn Melek-oğlu Mehmed*'in arapça *Bedr-ül vaizîn* adlı ahlak kitabı. *Bursalı Niyazi*'nin gene *Bayezid*'e ithaf ettiği *Hurşid ve Ferahşah* adlı manzum eseri. *Şeyh-oğlu*'nun manzum *Ferahname*'si. *Süleyman-oğlu Mehmed*'in *Hayat-ül-Hayevan*'ı.

Edirne'de hüküm sürdüğünü gördüğümüz *Süleyman Çelebi*, sarayında birçok bilim adamı, şair ve musikişinas toplamıştır. Ok talimine dair *Şeyh Mustafa-oğlu Mehmed*'in *Kavisname*'si arapçadan tercüme edilmiştir. *Mehmed* adında birinin bir aşk hikayesini konu olarak alan manzum *Işıkname*, *Yakub-oğlu Hızır*'ın dinî ve felsefî *Siyasetname* adlı eserleri *Süleyman Çelebi* adına yazılmışlardır. Şair *Ahmedî*'de *İskendernamesi*'ni ona ithaf etmiştir. *Süleyman Çelebi*'de buna karşılık ona kıymetli ibsanda bulunmuştur.

Mehmed I. zamanında onun adına *Mehmed Kazvini-oğlu Zekerîya*'nın, ansiklopedi şeklinde, heyet, corafya, tıp, nebatat, maadin ve ilaçlardan, büyük şehir ve kasabalardan bahseden *Acaib-ül mahlukat* adlı eser *Rüknü'd-din Ahmed* tarafından türkçeye çevrilmiştir. *Yusuf oğlu Abdül-vehhab*'da *Kitab-ül-müntehab fî't-tıb* adlı bir eser yazdı.

Murad II'ın özellikle türkçeye ve türkçe eserlere verdiği önemi yukarıda gördük. Anlaşılabacağı gibi, onun devrinde telif ve tercüme faaliyetleri hızlandı. *Kütahya*'da *Vacidiye Medresesi* müderrisi *Abdülbecih Mehmed*, 1434 yılında fıkıh dalında *Burhan-üş-Şeria*'nın muhtasar *Vikaye*'sine *Nikaye fi ilmihadaye* isimli şerhini sultana takdim etti. Gene, *Murad* adına on yedi bâbdan müteşekkil *Bahnâme Mesud-oğlu*

Musa tarafından farsçadan türkçeye çevrilmiştir. *Tabib Mukbil-oğlu Mümin* tarafından *Zahire-i Muradiye* isimli bir eser yazılmıştır. Bunda, beyin ve başı göz, burun, mide ve deri hastalıkları ayrıntılı bir şekilde inceleme konusu yapılmıştır. Gene aynı yazar, teşrih, hıfzassıha ve geniş bir şekilde göz hastalıklarından bahseden *Miftah-ül nur ve haza-in üs-sûrur* adlı bir kitap telif etti. Manyas kadısı *Mehmed, Murad II.* adına *Gülistan*'ı tercüme etti. Bu devirde, *İbn Meddes* (Tokadlı Çizmecioğlu Hüsamü'd-din) *Kavs-ı Kuzah*, yani alâim-i semaya dair bir eser yazdı. Ancak, eserdeki bilgilerin fen kurallarına uygun olmasından ötürü itikadsızlık ile itham edileceğinden korkmuş olmalıdır. Çünkü yapmış olduğu araştırmanın “mezheb-i hükema” üzere olduğunu, müteşerri (şeriat ve fıkıh konularında araştırma yapan ve bilgisi olan) lerin fikirlerini göz önünde bulundurmamalarını belirtmiştir. Yukarıda, Osmanlı sarayında uzun yıllar bulunduğunu bahis konusu yaptığımız ünlü arab bilgini *İbn Arabşah*'da (*Câmi-ul-hikaye* ve *Lâmi-ur-rivayat*'ı farsçadan türkçeye çevirmiştir.

Mehmed II. adına eser yazan bazı bilim adamlarından yukarıda, dolayısı ile bahsetmiştik. *Patrik Gennadios* bunlardan biri idi. *Francesco Berlinghieri*, *Geographia* adlı kitabını ve *Roberto Valturia*, *De re militari* adlı eserini *Fatih*'e ithaf ve takdim etmek istemişlerdir. *Fatih Sultan Mehmed* adına Osmanlı ulema ve edipleri tarafından da pek çok eser yazılmıştır. Örnek olarak, *Molla Güranî Kudüs*'te başlamış olduğu *Gayat-ul-amanı* adlı tefsirini *İstanbul*'da tamamladı ve onun adına ithaf etti³⁷.

2. Sosyal Hizmet Anlayışı

Devlete yönetimine yön veren bdsıkca ilkelerden ikincisi, “*Sosyal Hizmet Anlayışı*”dır. Bu prensibi diğerleri gibi, Osmanlılar'ın kendilerinden önceki Türk devletleri ve özellikle Selçuklular'dan aldıkları anlaşıyor. Daha *Osman Gazi*'nin, küçük beyliğinde dahi uygulamaya geçtiğini görüyoruz. Nitekim, çeşitli kaynaklardan aldığımız şu satırlar dikkat çekicidir: “*Osman Gazi, Yenişehir'e girdi. adl-ü insaf ile memur etti. Gaziler ferah oldular. Her birisine köyler verdi. Yerler verdi. Her kişiye halli halince riayet etti*”³⁸. “*Osman Gazi gayet salih, müslüman ve dindar kişi idi. Adeti üzere, üç günde bir taam pişirtip fukaraya ve sulehayı vem edip itam ederdi ve hem yalıncakları giydiren, donatırdı ve dul avratlara daima sadaka verirdi*”³⁹, *Osman Bey*'ın vakıfda bulunduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. O *Şeyh Edebali*'ya ve *Zekeriya Baba* isminde bir şahsa köyler vakfetmiştir⁴⁰.

Orhan Bey'de de, babası gibi tebaasına karşı bilinçli bir hizmet anlayışı görürüz. Yukarıda bir münasebetle belirttiğimiz gibi, *Bursa*'yı yapan *Orhan Bey*'dir. Şehri, cami, hastahane, imaret, karşı ve meydanlar ile bayındır bir hale getirdi. *İznik*'te aynı şekilde *Bursa*'ya paralel bir ikinci merkez durumuna getirildi. Burada büyük bir kiliseyi cami, bir manastırı medreseye tahvil ettirdi⁴¹. *Yenişehir* kapısında bir imaret inşa ettirdi. Açılış günü, imarette pişirilen yemeği kendi eli ile dağıttı⁴². *Orhan Bey*, dervişlere zaviyelerde inşa ettirmiştir⁴³. Onun yaptırdığı kurumları denetim altında bulundurduğunu da biliyoruz. ⁴⁴. *Orhan Bey*, babasının, “*dul avratlara sadaka vermek*” usulünü de devam ettirdi. *İznik* fethildikten sonra, *Yenişehir* kapısında şehre girdi. Kapının iç yanında bulunduğu sırada bazı kadınlar ona doğru yaklaştılar. *Orhan*.

–“*Bu hatunlar ne isterler?*” diye sordu.

Maiyetindekiler: –“*Sultanım , bunların erkeklerinin bazıısı açlıktan, bazıısı savaşta kırılmışlardır. Ali evlerde, hâli kalmışlardır*” dediler.

Bunun üzerine *Orhan*, “*nikah-ı şer* ile onların gaziler ile evlendirilmesini emretti⁴⁵.

Murad I. devrinde, devletin gelişmesine paralel olarak öğretim kurumlarının ve sosyal müesseselerin sayılarında artış görülür. Onun, 1385 (767) tarihli olup elimizde olmayan fakat onbeş yıl sonra sureti çıkarılan ve zeyli *Molla Feneri* tarafından yapıldığı için orijinalinden daha kıymetli olan “*Kaphca İmareti Vakfiye*” sinden geniş bilgiler edinilmektedir. Buna göre, *İmarat-i Kaphca* denilen zaviyeyi, bütün gayri menkulleri ile, “*ulema, meşayih, sadat, huffaz, vaizler, fukara ve mesakin-den misafir olarak gelenlerin ikametine vakf ve tahsis etmiştir*”. *İmaretin* evkafı –aşağı yukarı– bugün *Uludağ*'ın güney ve batı taraflarını, kısmın *Orhaneli* ve *Bursa* köylerini ihtiva etmektedir. Vakıf, bu evkafı kendi mülkünden ayırmış, elinden ve tasarrufundan çıkarmış, şer'i, musaddak, sarıh ve kat'i şekilde, bütün şartları havi olmak üzere vakfettirmiştir. Hibe, terhin, temlik ve itlaf edilemez. Gene, bu vakıf, hükümdar, halife, vezir, kadı, muhtesip ve nasden hiç bir kimse tarafından tebdil, tağyir, tahvil, tatil ve ihmal edilemez. Vakıf, evkaf işinin tevliyetini ve nezaretini *Vezir-i azam Hayrü'd-din Paşa*'ya vermiştir. *İmarete* gelenler üç gün misafir kalabilirler. Bundan sonraki ikametleri mütevellinin reyine bağlıdır. Ulemadan, kibâr, meşayih ve ve sadattan birisi misafir olduğu zaman, vazifeliler layıkı vechile hizmetlerinde bulunacak, hayvanlarına yem vereceklerdir. Misafir, fukaradan biri dahi olsa aynı suretle hareket edeceklerdir. Ancak, *fasıh* (Allahın emirlerini tanımayan) ve *tarik-i salat*

(namazı terk eden, namaz kılmayan) olanların ikametleri temdid edilemeyecektir.

Anlaşılabacağı gibi, geniş bir arazide kurulan tesisler şunlardı: *Bursa*'da *Çekirge*'deki cami, üstünde *medrese*, *imaret*, *misafirhane*, *eski kaplıca*, *Bursa hisar*'ında sarayının yanında *Hisar camii*, *Bilecik* ve *Yenişehir*'de gazi-erenlerden *Postin-püş Baba* için yaptırdığı zaviye. Sultan Murad, annesi adına *İznik*'te 1388 (790) tarihli bir de *imaret* yaptırmıştır⁴⁶. *Sultan Murad*'ın bir adeti de cuma namazından sonra *fakirlere akçe dağıtmasıdır*. Bunu gittiği her yerde tekrarlıyordu. Büyük bir ordu ile Rumeli tarafına geçtiğinde, kardeşi *Süleyman Paşa*'nın türbesini ziyaret etti Babasının vasiyeti üzerine, türbenin yanında bir "cami-i şerif", han ve imaret yapılmasını emir etti. Fakirlere, çok miktarda para ihsan etti. *Neşri*, *Sultan Murad*'dan şu şekilde bahseder: "*Adil u kamil, dîn-perver, adl-göster, Ali-i himmet ve kesir ül-menfaa, fakir-dost ve garib-nevaz ve dest-idir-i üftadegan-ı biçaregan ve sahib-i rey ve ehl-i tedbir ve pehlevanve şuca ve dilirdi*"⁴⁷.

Bayezid I., başlıca *Bursa* ve *Edirne*'de tesisler kurmuştur. *Bursa*'da *Ulucami*, *Yıldırım camii*, büyük bir *imaret* ve *misafirhane* iki *medrese*, bir *darü's-şifa* yaptırdı. Bunun için *Kahire*'den tabib getirtti. Ayrıca, *Kazrûnî* tarikatı için *Ebu İshak zaviyesi* inşa edildi. *Edirne*'de ise, bir cami ve bir *imaret* yaptırmıştır. Ayrıca, *Karaferiye*, *Kütahya* ve *Balıkesir*'de camileri vardır. Bunlarda başka, *Bursa*'daki *Akçağlayan* suyunu kapalı künkler ile şehire getirtti. Hem tesislerine hem halka su verdirtti. *Bayezid I.*'in *Bursa*'daki imaretinin vakfında bulunan *Gebze* sahillerindeki bir köyün vakfa sağladığı üç yıllık gelir 1544 yıllarında 137.000 akçe idi. Hemen bütün kaynaklarımız, *Sultan Bayezid*'in da, başlıca ulema ve fakirlere karşı elinin çok açık olduğunu belirtirler. Bulgaristan seferi sırasında, *Paşa-yiğit*, *Tuna*'yı geçtiler Eflak'ı yağmaladılar. Aldıkları *ganîmet* ve *esirleri* sultana takdim ettiler. Sultan hemen bütün bütün *ganîmetleri* hayır işine sarfetmiştir⁴⁸. "Fetret Devri"inde bir süre *Edirne*'de hakim olan *Musa Çelebi* *Edirne*'de *Eski Camii* yaptırdı. Daha sonra, bu eseri *Mehmed I.* tamamladı. *Bedesten* ve çevre dükkanlarını yaptırdı. *Eski Cami*'e vakfetti⁴⁹. Bunlardan başka, *Çelebi Mehmed*, *Bursa*'da büyük imaret, bir cami -ki *Yeşil Cami* olarak bilinir-, büyük bir *medrese*, "*gureba ve fukara*" için *misafirhane* inşa ettirdi. imaret, gayri müslimlerin bulunduğu köyleri vakf etmek istedi. Bunun üzerine, beylerden biri, sultana şunları söyledi: "*Ey sultan-ı âlem, burada müslüman vilâyetinin içinde bir nice kafir köyleri vardır. Bunlar, biz İstanbul'unuz (Bizans'a mensubuz) deyip dururlar*". Bunun üzerine,

köylere el kondu ve imarete vakf olarak verildi. *Mehmed I.*, her yıl Mekke fakirlerine “çok nesne” gönderir idi. O, tabiatıyla kendi tebaasını da unutmazdı. Müracaat sahiplerine *nafaka* (geçinme parası) verirdi. Her cuma fakirlere sadakalar dağıttığını biliyoruz. *İmaretler*, çeşitli vesileler umuma açık bulunduruldu. Medreselere yeni tayin edilen müderrisler için, ilk dersinden sonra büyük bir sofra açıldığını, ziyafet verildiğini biliyoruz. Bu çeşit davetler çok zengin bir şekilde düzenlenir ve görünüşe, göe, hemen her isteyene yemek verilirdi⁵⁰.

Murad II., uzun saltanatı boyunca sosyal ve öğretim kurumlarının sayısını arttırmış ve sosyal yardım kurallarını geniş çapta uygulamıştır. Onun en önemli eserleri *Edirne*’dedir. Önce, *Tunca* nehri kenarında *darü’l-hadis* inşa ettirdi. Sonra, *Şeyh Sacâü’d-dîn Karamanî* için *mesjid* ve *zaviye* yaptırdı. En büyük mimarî eserler olarak *Ergene Köprüsü* yüz yetmiş dört tak üzerine kurulmuştur. Köprünün iki tarafında iki büyük köy tesis edildi. Bu köylerin halkı *tekâlif*’den muaf tutuldu. Köylerde *Cami han*, fakirler ve yolcular için *imarethane* inşa edildi. Köprü ve diğer bütün hayır müesseseleri tamamlanınca “*bütün ulema ve fukaraya kendi mübarek elleri ile bir ziyafet tertip etti, ayrıca ihsanlarda bulundu*”. Yeni cami (sonra verilen adı ile Üç Şerefeli Cami)’de imparatorluk devrinin büyük cami tipinin ilk örneğini görürüz. Onun, kendisine önceki camilerden farkı, mimarının muazzam bir planı esas tutarak, avlu ilavesi ve yüksek bir orta kubbedir. *Murad*, 1438 yılında, *Macaristan* seferine çıkarken, camiın temelini attı. Bina, 1447 de tamamlanmıştır. Bu camiın arkasında yapılmış olan *Üç şerefeli medresesi sahn-ı seman* kurulduktan sonra da, imparatorluğun yüksek medresesi, mevkiini muhafaza etti. Bu külliye, bir *darü’l-fakr*, *mevlevihane* ve *imaret* ilâvesi ile tamamlanmıştır. *Murad*, *Edirne*’den başka *Bursa*’da *Simavlılar* mahallesinde, 1426 yılında tamamlanmış olan bir camiın etrafında bir *zaviye* ve bir *medrese* yaptırdı. Bunların 833 (1430) tarihli vakfiyesi zamanımıza kadar gelmiştir. *Murad II.* in ve oğlu *Alaü’d-dîn*’in türbeleri buradadır. *Murad*, ayrıca *Selanik* ve *İpsala*’da da cami inşa ettirmiştir. Gene, onun *muallimhaneler* tesis ettiğini de biliyoruz. *Murad*, genellikle, seferlerde ganimetten düşen hisselerini bu gibi eserlerin inşasına tahsis etmiştir. *Murad*, bütün bu eserleri dolayısı ile *ebu’l-hayrat* unvanını kazanmıştır. O, *Mekke* ve *Medine* fakirleri için her yıl 3.500 filori gönderirdi. Bunun için, *Eskişehir* civarındaki *Bahkhisar* ve civar köyleri, bu gayenin tahakkuku için fakirlere vakf etmiştir. Herhangi bir sebeble bulunduğu şehirlerde *sâdât* (seyitler) 1.000 filori verir, cuma günleri bütün muhtaçlara sadakasını eksik etmezdi⁵¹.

Fatih Sultan Mehmed'in yukarıda bilime ve bilim adamına verilen önem sebebi ile inşa ettirdiği medreseleri zikretmiş idik. Tursun Bey, Mehmed'in İstanbul'a yaptırdığı hizmetleri anlatırken şunları yazar: "O her kim kendi arzusu ile gelip boş ve sahipsiz ev ve araziye sahip olursa tuttuğu evi ve kendi mülküdür, şeklinde buyurdu. Bunun üzerine, zengin ve yoksul her taraftan dökülüp geldiler. Evler ve saraylar tuttular. Ayrıca, bir ferman ile de her şehirden ve her memleketten şöhret bulmuş hocalar getirildi. Sultan, onlara durumlarına uygun düşen evler ihsan etti ve o evleri kendi mülkleri kıldı. Şehirde, büyük bedestenler, çarşılar, pazar yerleri ve kervan-saraylar yaptırdı. Fakat, böyle hayırlı ihsanlar ve buyruklardan sonra, -herkesin tuttuğu, evi ve kendi mülküdür denilmiş idi- sultanın yeni bir fermanı çıktı: Bu evler yazılıp, halli hallince mukataa ola. Bu cihetten ki, mülk olarak verilen binadır. Yer vakıftır. Bu fermanın infazı için, o sırada Bursa Bey'i olan merhum amcam Cebe Ali Bey tavin olundu. Bu hakir ise Bursa'daki tumarımı terk edip, amcamın yanında vazife aldım. Emir üzerinden işaret olmak ile, İstanbul mülkünün, bu fakir tarafından defter olması buyruldu. Hezartâbelar çekildi. Hane hane, karış karış bağ ve bahçe dolaşılıp mukataa yazıldı. Bu muameleler sebebi ile birçok değişiklik vukua geldi. Mesela, bir kişi mukataasını ödeyemeyeceği evi gönül rızası ile bırakıp münasip ev aldı. Defter tamamlanıp padişaha arz oldu. Takriben, senelik ikibin fıçı göründü ki, her biri elli bindir. Hemen, o anda padişah bu mukataaları kurallarına ve reyasına bağışlayıp süslü tuğra ile kendilerine verdi. Sultanın bu sonsuz ihsanına zengin, fakir herkes serindiler, ona hayır dualar ettiler. İstanbul'un yazılmasında iki mahzur zuhur etti. Birincisi, mukataa yazdırması, diğeri de arzusu ile ev tutanın kendi mülküdür demesi ki, şaşılacak bir iştir ve dahi abestir. Padişah ise Sebra kaadir olmadığın şeylerin tevilini ve hakikatini sana bildireyim dedi ve şunları söyledi: "Mukataa yazdırmaktan muradım, mal değil idi. Tertip ve tadilinde halkın ıslahı vardır. Mülk edinme hırsı ile akılsız ve soysuz bir kimse fazla miktarda ev ve bahçe tutmuş. Henüz alış veriş rağbette olmadığından, satıp kifayet etsin. Böylece, az müddette o ev ve kasarları imareten uzak olup harabe olmaya yüz tutacaktır. Tamiri ve namur olması asıl muradımızdır. Yerinde ve zamanında tedbir almaz isek elden kaçacaktır. Böylece mukataa yazılmasını teklif ettim. Herkez, tahammülü nisbetinde eve ve mala sahip olsun, Ve gördük ki arzu edilen netice ortaya çıktı. Sonra, ihsan yönünden kullarıma ve reyama bağışladım". Tursun Bey, şöyle devam ediyor: "Hakka fesaset ve yiğitlik ve sehavet ve yükreklilik faziletten sayılmıştır. Ve bunlar, muzaffer padişahın zat-ı şerifinde mevcuttur. Böylece, bu milletin yükselmesi ve bekası için lazım olan her iyi teşebbüs ve karara himer etmeye başladı. İhtiyaç olan yiyecek,

sayısız gemiler ile denizden ve arabalar ile karadan akıp geldi. Ama, su sıkıntısının giderilmesinde inceden inceye araştırma yapılmasını buyurdu. Meğer ki, İstanbul'a eski mamurluk devrinde altı yedi günlük yoldan su getirilmiş. Eski su yolları bulundu ki, dağları delip geçirmişler, zemine muvazî derelerden taklar ve kemerler vasıtası ile nehirler akıtmışlar. Fakat, bütün bu eserler bakımsızlık ve taibatin tesiri ile harap olmuş. Sultan bunların imari için, mühendis ve ustalar getirtip göçmüş taklarını, kaybolmuş yollarını tamir ve yeniletti. Bu arada, yollar üzerinde nice sular bulunup yola döküldü ve coşkun bir nehir halinde bütün yayla suları şehre getirildi. Getirilen bu su, saraylara, hamamlara ve mahallelere taksim edildi. Ayrıca, müsait yerde bir kemerde kırk çeşme yaptırdı”.

Tursun Bey, bundan sonra, yukarıda belirttiğimiz üzere, Fatih Sultan Mehmed'in medrese dârü's-sıfa ve imaretleri tesis faaliyetinden bahseder. O “padişahın, ümerâ ve vüzerâsına da tamir ve imarında geri kalmamalarını buyurduğunu, onların, medreseler, camiler ve imaretler yaptıklarını” yazısına ekler⁵².

Olayları yaşayan bir gözlemci olarak, Tursun Bey'in sözlerini aynen aldık. Özellikle, Fatih Sultan Mehmed'in koyduğu kıstaslar dikkati çekicidir. Verilen bilgiler, ayrıca bir tahlil ve yorum ihtiyaç göstermeyecek kadar açıktır.

Tursun Bey ile, genellikle aynı paralelde bilgi veren Aşık Paşa-zâde, bazı hususlarda ondan ayrılır. Ona göre, sultan tebaasının “mülk tutmalarını” istemiştir. Ancak, o, her vilayetın kadılarına ve subaşalarına emirnameler göndererek, hüküm gereğince, “mubalaga evler görüp getirdiler⁵³.

Fatih Sultan Mehmed, seleflerinin adetlerini devam ettirdi. Onun da “ulema, fukara, suleha zühhad, eytam ve dul kadınlara sadakaat üleştirdiğini” biliyoruz. Bu hizmetin devamlı olduğu anlaşılıyor. Nitekim, yukarıdaki bilgiyi veren Neşri, “Onlara kendi eliyle üleştirdiğinin nihayeti yoktu. Şimdi dahi vasiyet etmiştir. Dul avratlaa hergün üleştirirler” şeklinde yazar⁵⁴. O, kitabının bir başka yerinde de “Yolda uğradığı fakire dinar verirdi. Şöyle ki, İstanbul'un fukarasından onun florisini yemedik kişi yoktur” şeklinde ilave eder⁵⁵.

3. Adalet İlkelerine Riayet

Osmanlılar'da devlet yönetimine yön veren ilkelerden üçüncüsü ve herhalde diğerlerinden daha az önemli olmayanı “Adalet İlkelerine Riayet”tir. Bu bilinç daha Osman Bey'de vardır. Beyliğinin henüz, ku-

rulduğu bir sırada, 1302 yılında, *Osman Bey, Yenişehir oası*'nda topladığı kuvvetlerinin başında, *Köprühisar*'a geldi. Buranın halkına kan, dökülmesini istemediğini, sulh yolu ile teslim olmalarını teklif etti. bunun kabul edilmemesi üzerine, kuşatma başladı. Savaşın şiddetlenmediği bir anda, *Osman Bey* gazilere, yağmaya izin verdiğini ilan etti. Kale, şiddetli bir hücum sonucunda ele geçirildi. Ancak, halkın hayatına dokunulmadı. Anlaşılabileceği gibi, Osman'da mecbur kaladıkça "yağma" fikri dahi yoktur. Katilden ise kaçınmaktadır. Nitekim, oğlu *Orhan*, yukarıda başka bir vesile ile gördüğümüz gibi, 1326 yılında *Bursa*'yı fethettiğinde teslim şartları gereğince, tekfurun kaleden ayrılmasından sonra, *Orhan Gazi*, beraberinde *Turgut Alp*, *Köse-Mihal*, *Şeyh Mahmud*, *Ahi Şemsü'd-din-zade*, *Ahi Hasan* olduğu kale kapılarından içeri girdi ve cuma namazını bir manastırda kıldı. *Orhan Bey*'in verdiği emir üzerine, fatihler tarafından şehir ve civarı halkından hiçbir şey yağmaya uğramadı. Yalnız, kalenin tesliminde yardımcı dokunduğu ve kale kumandanı ile birlikte İstanbul'a gitmeyerek kalan tekfir yardımcısının gazilere verdiği paralar kabul edildi.

Bursanın fethinden sonra, halka gösterilen hoşgörü ve yumuşak muamele, *İznik*'in tesliminde de görülür. Şehir ve kaleyi teslim alan *Orhan Bey*, halktan arzu ednlerin eşyaları ile beraber gitmesine müsaade etti. Hatta, daha da ileri giderek *İznik halkı*'nın kendi tebaasından olmak ve yalnız cizye vermek şartı ile adet ve geleneklerini muhafaza edebileceklerini ilan etti. Bunun üzerine halkın çoğunluğu şehri terketmeyerek kalmayı tercih etti.

Rumeli'ye geçildiğinde de, halka iyi muamele edildi. *Oruc Bey*'in deyişi ile, "O yörenin kafirlerini incitmediler, gönüllerini aldılar. Kafirler emniyet içinde oldular. Hatunlarını, oğlanlarını, kızlarını gayet hoş tuttular. Çimnik Kalesi'ndeki gayrimüslümler (Bizanslılar) bu gaziler ile ittifak ettiler"⁵⁶.

Osmanlılar, *Taraklı*, *Yenicesi*, *Göynük* ve *Mudurnu*'yu savaşmadan aldılar. Adı geçen yerlerde *Orhan*'ın adil bir hükümdar olduğu biliniyordu. Harekatı yürüten *Süleyman Paşa* "adl ve dad" etti⁵⁷.

Bayezid I., zamanında "Kimsenin çöpünü zulüm ile almayalar" fikri vardır. O, *Bizanslılar*'ın elindeki *Alaşehir*'e doğru yürüdü. Askerlerine, zikrettiğimiz yasağı ilan ettikten sonra, aksine hareket edenin idam cezasına çarptırılacağını ekledi. Şehir teslim olmadı ve savaş başladı. Bunun üzerine *Bayezid*, düşmana teslim olmadıkları taktirde, şehrin yağma edeceğini ilan etti. Bunu duyan *Bizanslılar*, mukavemetten vazgeçtiler. Şehir "ahd" ile teslim oldu⁵⁸. *Bayezid*, *Karaman* seferine

harman ve hasat vakti çıktığında, bütün hububat ovalarda yığılmış idi. Sağladığı disiplin sayesinde, ordu mensupları para karşılığı olmadan hiçbir şeye el süremiyorlardı. Rivayete göre, *Konya hisarı* muhasarası sırasında askerler kaleye yaklaşıp, muhasaa edilenleri çağırılmışlar ve zahire satın alacaklarını söylemişlerdir. Ovalar, ekin dolu olduğundan, Konyalılar bu sözlerin doğruluğuna önce inanmadılar ve yerlerini terketmediler. Sonra, askerlerin sözlerinin gerçekten doğru olduğuna kani oldular. kaleden çıkıp buğday ve arpa sattılar. *Sultan Bayezid*'in insafı ve adalet sahibi olduğunu görüp, kaleyi teslim ettiler. Civar bölgeler halkıda kendiliklerinden teslim oldu⁵⁹. Olayın bazı kısımlarında abartmalar olduğu düşünülürse bile *Osmanlılar*'da adalet fikrinin hakim olduğu gerçektir. Nitekim, *Bayezid* zamanında Osmanlı ülkesinde bulunan bulunan devrin ünlü hakimi *İbnü'l-Sagîr*'den naklen, Mısır tarihçilerine geçen bilgiler devletin kuruluş dönemindeki adalet anlayışını yansıtmaları bakımından önemlidir. *İbbü'l-Sagîr*'e göre, sultan hergün belli zamanda herkesin kendini uzaktan bile görebileceği geniş bir yere gelir ve ülkenin her taraftan gelen tebaasının şikayet ve arzularını birer, birer dinler ve uğradıkları zulümleri derhal giderir idi. Yönetimi altındaki ülkelerde adalet ve asayiş tesis etmiş idi⁶⁰.

Yerli ve yabancı hemen bütün kaynaklarımız, incelemekte olduğumuz dönem *Osman*'dan *Mehmed II.*'e kadar olan hükümdarlarının “adl ve dad” ından sözederler. Bütün bu hükümdarlar, şüphesiz, genellikle devlet kadrolarındaki görevlilere de aynı kuralı uyguluyorlardı. Örnek olarak, 1453'e kadar *Osmanlılar*'da vezîr-i azam katline rastlanmaz. Buna karşılık, bazı hanedan üyelerinin aksi davranışları da görülür. *Musa Çelebi*, *Rumeli* emîrlerinden bazısını öldürtmüş ve bazılarında ağır vergiler yüklemiş, genel bir nefrete sebeb olmuştur⁶¹.

C- SULTANIN TEŞRİİ YETKİLERİ

Gördüğümüz, “*Bilime ve bilim adamına saygı*”, “*Sosyal hizmet anlayışı*” ve “*Adalet ilkelerine riayet*” gibi ilkeler, devletin başı olan hükümdarın hüküm ve icra otoritesine şekil verirler. Sultanın hüküm ve icra otoritesine ise örf denir. Bu bölümün, “*Sultanın iktidarının teorik ve pratik kaynakları*” bahsinde gördüğümüz ve günümüz türkçesinde kullandığımız *örf ve adet*, yani sosyal münasebetleri düzenleyen kanunlaşmamış kurallar, *Osmanlılar*'da sadece, *adet* veya *örf-i mâruf* deyimini ile ifade ediliyordu. *Örfî kanunlar*, sultanın müslüman cemaatinin hayrı için, şer'i kaynak ve prensipler dışında, sırf kendi iradesine dayanarak

çıkardığı kanunlardır. XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan *Tursun Bey*'e göre, "*Nizam-ı alem için*" akla dayanarak hükümdarın koyduğu nizamı "*siyaset-i sultanî, yasag-ı padişahî*" veya "*örf*" denilir.

Örf-i sultanî ile *örf ve adet* arasında münasebet vardır. Osmanlı padişahları *tahrir-i vilâyet* sırasında belli bir bölgedeki örf ve âdâtı tesbit ettirirlerdi. Sonra, bunun tadil ederler veya aynen tasdik ederler ve kanunlaştırıldılar. Bu kanunlar, birer kanunname halinde mufassal tahrir defterlerinin başlangıç kısmına konulur, neşir ve ilan edilirdi. *Örfi kanunnameler*'in uygulanması, şer'i hükümler ile birlikte, kadırlara bırakılmıştı. Fakat, onların verdikleri hükümlerin icra edilmesi, mutlak surette sultanın icra otoritesini temsil eden *ehl-i örf*'e aittir. *Ehl-i örf*, sultanın icra otoritesini temsil edenler, ulema sınıfı dışındaki memurlar demek idi.

Örfü, fikhın ana kaynakları arasında kabul eden ulema mevcut olduğu gibi, onu şeriata aykırı görenlerde vardır. İçlerinde, *İbn Haldun*'un da bulunduğu bazı ulema, şerî hukuktan ayrı, örfî hukukun varlığını meşru saymazlar. Onlara göre, dört mezhep şeriata kesin şeklini vermiştir. Bütün meseleler, şariat içinde halledilmelidir. Bu fikirlere karşı olan ulemaya göre ise, örf prensibi, şariatın dışında kalan meselelerde ve şariatın tanıdığı caiz derecesindeki işlerde uygulanabilir.

İslâm devletinin, dinî-siyasî ümmet telakkisi karşısında *Türk-İslam Devletleri*'nde devlet, siyasî ve icraî bir kurum olarak mutlak ve üstün bir mahiyet kazandı. Devletin menfaatinin gözönünde tutan örfî bir hukuk anlayışı gelişti. "Giriş" de, oldukça ayrıntılı bir şekilde belirttiğimiz gibi, Osmanlı öncesi Türk tarihine kesin damgasını vurmuş olan Selçuklular, *Orta Asya devlet anlayışı*'nı, yönetim geleneklerini, sosyal inançlarını İslam dünyasına girdikten sonra yaşatmışlardır. Böylece, Şer'i otorite yanında, tamamı ile bağımsız siyasî-icraî otorite yaşatılmış ve yerleştirilmiştir. İncelemekte olduğumuz "*Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Dönemi*"nde *örf-i sultanî* hukuk, kuvvetle devam etti. Ancak, XVI. yüzyıldan itibaren şer'i hukuk devletin bütün icraatına hakim oldu. Bu da, şeyhül-islâmların hemen her çeşit devlet kararı için fetva vermeleri şeklinde tecelli etmiştir.

Osmanlı hukukçularına göre, örfî kanunlar şu esasları ihtiva etmelidir: Birincisi, şariatın dışında kalmış bir durum ortaya çıkmış olmalıdır. İkincisi, buna dair müslüman toplum içinde yaygın bir adet veya inanış bulunmalıdır. Üçüncüsü, hükümdarın iradesi buna muzaf olmalıdır. Dördüncüsü, bu hüküm islam cemaatinin hayrına ve adalete uygun olmalıdır.

Bu esaslar dahilinde, özellikle *Orhan Bey* devrinden itibaren kanun koyma faaliyeti başladı. *Mehmed II.* zamanından itibaren *örfi-sultani hukuk* sahasındaki faaliyet, bilhassa ekonomik ve mali konularda geniş bir şekilde kendini gösterdi. *Kodifiye kanunnameler*'den başka *ferman-kanunlar* büyük bir yekûna varılır. Bunlar, çok defa, yalnız bir zümreyi ilgilendiren idari emirler niteliğindedir. Hükümleri doğrudan doğruya bir zümreye hitap eder. Uygulanması içinde konu ile ilgili memura emir tarzında bildirilir. Gösterilen kanun maddeleri, genel olarak, yerleşmiş örf ve adetlerin tastiki ve bunların başka bir bölgeye teşmil edilmesi şeklindedir⁶².

Osmanlı İmparatorluğu Kuruluş Döneminde Vezir-i azemlik adındaki araştırmamızda değindiğimiz gibi, devletin kuruluş devrinde daha *Orhan Gazi* zamanında ilmiye teşkilâtında görevli olan ve I. Murad devrinde vezir-i azamlığa atanacak olan *Çandarlı Halil Hayreddin Paşa* ilk muntazam askeri örgütün kurulmasında önem önemli roller oynamış, yaya ve müsellemler adları altında Türkler'den düzenlenen piyâde ve süvari kuvvetlerini kurmuştur. Bütün bunlar kanunnâme ile tesbit edildi. Bu ordu *Murad I.* devrinde yeniçeri ocağının kurulmasına kadar Osmanlı oryentiçeri ocağının kurulmasına kadar Osmanlı ordusunda düzenli bir kuvvet olarak görev yaptı⁶³.

Halil Hayred'din Paşa, Murad I. devrinde vezir-i azam olunca bu defada ilk Osmanlı mali kurumlarının kurulmasında rol oynadı. Bu hususta ulemadan *Karamanlı Kara Rüstem*'in tavsiyesi üzerine harekete geçen *Halil Hayreddin* konuyu Murad'a açtı. Hükümar olumlu cevap verince mali bir örgüt kuruldu. Yayınlanan kanunnâmeye göre savaşlarda ele geçen esirlerden 1/5'inin aynen veya bedelinin alınması öngörülmüyordu. Her esire 125 akçe takdir edildi. Bu vergiye beşte bir anlamına gelen *pençik resmi* veya *pençilik akçesi* adı verildi. Vergiyi tahsil içinde *pençilik kadıları* atandı⁶⁴.

Çandarlı Ali Paşa'da gene mali sahada kanunnameler hazırlatmıştı. Gerçekten, onun kadıların gördükleri davalar için, alacakları rusümü esaslara bağladığını ve kesin rakamlar tesbit ettiğini biliyoruz. O, 1.000 akçenin 20 akçesinin kadıya resim verilmesini öngördü⁶⁵. Kadıların maaşlarının az olduğunu gören paşa, adı geçen rusum kanunnamesini hazırlattırmadan evvel Bayezid I'in fikrini almak gereğini hissetti. Kadıların rüşvet ile ilgili bir olayı vesile ittihaz ederek, hükümdarın kendisine tevcih etti "*Ali Bu kadılar hep okumuşlardır*" sorusuna "*Ya sultanım, okumadık kadı olurmu*" cevabını verdi. Bunun üzerine Bayezid "*Okudularsa niçin rahat durmuyorlar*" dedi. Ali Paşa'-

da “*Sultanım bunun sebebi maaşlarının az olmasıdır*” cevabını verdi. Bunun üzerine kadınlara 1000 de 20 resim-i kismet alınması kanunlaştı⁶⁶ Gene aynı, kanunnâme gereğince kadılar sicilden 7, hüccetten 25, nikâhtan 12 akçe resim alacaklardı⁶⁷. Gene Ali Paşa, sonradan yürürlüğe konan vefat eden hükümdarın paralarının tedavülünden kaldırılması ve paranın memleketten çıkarılmasına izin verilmemesi hakkındaki kanunnâmeyi Molla Rüstem ile beraber hazırladı.

Murad I. devrinde ki vezir-i azamlar – *Sinanüd-dîn Yusuf Paşa Çandarlı Halil Hayrüd-dîn paşa ve Çandarlı Ali Paşa*- tarafından şer’i-yat dışı hukukda geliştirildi. Bayezid’ devrinde pek çok örfi kanunnâmeler neşredilmişti⁶⁸.

Görülüyor ki, Osmanlı vezir-i azamı, vekili olduğu Osmanlı hükümdarının muvafakatı ile kanunnâmeleri hazırlamaktadır. Ancak kaynaklarımızda önemli meselelere ait kanunnameler bahis konusu edilmiştir. Kaynaklarımızın açık ifadelerinden anlaşılacağı üzere kanunnamelerin tedvininde vezir-i azamların rolü büyüktür. Genellikle ilmiye mesleğine mensup ve fıkıh iyi bilen birer uzman olan vezirlere bu hususta devrin ünlü bilgileri yardım ediyorlardı. Hatta Murad I. devrinde ilk Osmanlı mali kurumlarının tesisi örneğinde olduğu gibi, devrin bilgileri zamanın gerektirdiği ihtiyaçları gözönünde bulundurarak kanunnâme neşredilmesi için devlet adamlarına telkin yapıyorlardı. Bu durumda bilgin-devlet adamı işbirliği Osmanlı Devleti’nin hızla örgütlenmesinde, gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır.⁶⁹

Bu konuda, şunuda belirtelim ki, yukarıda açıkladığımız esaslar dahiline şer’i hukuk toplum ihtiyacını karşılamadığı için örfi hukuk geliştirilmiştir. Zira, örfi hukuk seyyaliyet sağlamaktadır⁷⁰.

Osmanlı İmparatorluğu’nda , bilinen kanun-namelerin eskisi olarak *Fatih Sultan Mehmed*’in tedvin ettirdiği kanun-name kabul ediliyordu. On yıl kadar önce, Alman araştırmacı *Dr. Konrad Dilger*, yayımladığı bir eserde bazı şüpheli noktalar ortaya attı ve delillerini gösterdi. Onun vardığı sonuca göre, bu padişah zamanında muhtevasını bilemediğimiz bir “çekirdek” var idi. Daha sonraki zaman süreci içerisinde mustahsil bu çekirdeğin kendi dönemlerinin anlayışına uygun olarak geliştirmişlerdir. Halen elimizde bulunan metnin, XVI. yüzyıl sonlarında yazıldığı tahmin edilebilir. Bu bakımdan, şimdiye kadar *Fatih*’e atfedilen kanunnameyi, onun zamanında yazılmış kabul ederek kullanmak tehlikelidir⁷¹.

K. Dilger’in ileri sürdüğü delilleri, önemine binaen, kısaca buraya alıyoruz: 1- Kanun-namenin “önsözü” ile, “Esas Metin” üslûb bakımın-

dan çok dđışiktir. Önsöz, ağdalı bir Osmanlıca esas metin oldukça sade bir lisan ile yazılmıştır. 2- Metinde geçen Sahn müderrisleri ilk defa Lütü Paşa'nın "Asafname"sinde (1521) zikredilir. Gene, Şakâik'in esas esas metninde sahn kelimesi yoktur. Mecdî. 1586 tarihli çevirinde Sahn müderrisleri deyimini eklemiştir. 3- Metinde kadiasker kelimesi çoğul olarak kullanılmıştır. Halbuki, kadiaskerlik makamı *Mehmed II*'in saltanatının son yılında *Karamanlı Mehmed Paşa*'nın teklifi üzerine ikiye ayrıldı. Bu bilgi, *Taşköprülü-zade* (1495-1571)'ye dayandığı için doğru sayılır. Gene, divan'da kadiaskerlerin beraber olarak, ayrı masada yemek yemeleri kanunnamede yazılıdır. Kadiasker, sayısı bir olsaydı, tek başına bir masada oturması imkansız idi. 4- Kanun-name'de defterdar makamının anılışı da şüpheleri çekiyor. Metinde, en az üç defterdar'dan söz edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu kelime daima çoğul olarak kullanılıyor. Gene, bir "*baş defterdar*"dan söz edilmesi, ondan başka defterdarların varlığına kanıttır. Gene, sofra düzenine göre, *vezîr-i azam* ile *baş defterdar*'ın bir masada, *vezîrlar* ile *defterdarlar*'ın ve *nişancı*'nın ayrı bir masada yemekleri çok açık belirtiliyor. Buna karşılık, *Mehmed II.*, zamanında yalnız iki defterdar var idi. Üçüncü defterdar, *Selim I.* döneminde atandı ve büyük bir ihtimal ile Halep'de bulunuyor idi. *Lamberg* ve *Kuripeçic*, 1530 yılında *divân*'da ilk kez üç defterdar görmüşlerdir. Ondan sonraki yıllarda da, gene iki defterdar görülür. Divân'da üç defterdar 1574 yılından itibaren sürekli oldu. 5- Kanun-nâme de *beylerbeyi* kelimesi çok sık olarak geçer. Bu da, bir şeref payesi olarak kullanıldığını akla getiriyor. Meselâ, nişancının atandığı zaman *beylerbeyi* payesi alması gibi. Ancak, XV. ve XVI. yüzyıl kaynaklarında, beylerbeyinin bir şeref unvanı olarak kullanıldığını bulamıyoruz. Hatta, XV. yüzyılda iki beylerbeyinin bile varlığı şüphelidir. Nitekim, XVI. yüzyıl kaynaklarında *beylerbeyi* sıfatının arttığı görülmektedir. Devletin hududlarının genişlemesi ile beylerbeylik mensıbı da valilik karşılığı olarak artmıştır. *Ayn-ı Ali*'ye göre, 1610 yılında *otuz iki beylerbeyi* vardı. 6- *Reisü'l-küttab*'dan bahseden maddede kuşku uyandırmaktadır. Bu makam, Osmanlılar'a özgü olup *nişancı* aleyhine gelişmiştir. Kanun-nâme'de sık sık zikredilmektedir. Ancak, *Kanunî Sultan Süleyman*'dan önce *reisü'l-küttab*'lık yok idi. İlk *reisü'l-küttab* 1524 yılında bu makama gelen *Celal-zâde*'dir. 7- Kanun-nâme'de gösterilen emekli maaşları, *Lütü Paşa*'nın *Asafname*'sindeki rakamlardan da yüksektir. 8- *Kanun-name*'de *İçel* olarak geçen yer İstanbul civarında bir yer değil, bilinen *İçel* vilayetidir. Burası ise, *Mehmed II.* zamanında Osmanlı ülkesine dahil edilmiş değil idi. İçel, 1570'lerde Osmanlı İmparatorluğuna katıldı.

Fatih Sultan Mehmed'e atfedilen Kanun-name'deki kardeş katli ile ilgili maddeye gelince. *Dr. Dilger*, bu konuda da şüphe gösterir: 1- Başka hiçbir resmi belgede veya kanun-name'de böyle bir hüküm yoktur. 2- Sultanlar, zaman zaman kardeş katli ettirmişlerdir. Bu emirler, bir kanun-name maddesi oluşturacak hukuk kuralları değil, sadece o, anda icra edilen emirlerdir. 3- *Fatih Sultan Mehmed*'in saltanatının sonuna kadar, Osmanlı tarihinde kardeş katlini genel bir hukuk kuralı haline getirecek hiçbir olay yoktur. *Cem-Bayezid mücadelesi* ise, *Mehmed*'in ölümünden sonra vukuuldu. Özellikle, *Mehmed II.*'in 1474'e kadar yaşayan oğlu *Mustafa Çelebi*'ye ve ünlü *Cem*'e duyduğu aşırı sevgi gözönüne alınır ise, onların, mesela *Bayezid* tarafından öldürülebileceğini düşünmesi, şüpheleri arttırmaktadır. 4- "*Niazam-ı alem*" için gerekçesi göz önüne alındığında, kardeş katlinin yalnız kardeşlere değil, hanedanın tüm erkek üyelerine uygulanması gerektir. 5- Nitekim, hanedanın bütün erkek üyelerinin ortadan kaldırılması cihetine gidilse idi, *Osmanlı Devleti*'nde bir taht değişikliğinde bütün üyelerin ayaklanması gibi bir durumla karşılaşılacak idi. 6- Bir hükümdar kardeşlerini öldürebilir. Ancak, bunu kendisinden sonra geleceklere emrederemez. Bu, *Tanrı*'nın kurduğu hayat düzenine aykırıdır ve batıldır. 7- Maddede, "*Ekser ulema dahi tecviz etmiştir*" ibaresi de düşündürücüdür. Ulemanın cevazı, ancak somut durumlarda bir fetva verilmesi ile gerçekleşmektedir. (Nitekim, İslam hukukundaki uygulamada bu şekildedir). Halbuki, *Fatih Sultan Mehmed* zamanından önce, ulemanın cevaz vermesinden söz edilebilecek yalnız iki olay vardır: Bayezid I.'in kardeşi *Yakub*'un ve *Murad I.*'in en küçük oğlu *Ahmed*'in öldürülmeleri. Bu iki olayda dahi, "*ekser ulemanın cevazı*"ndan söz edilemez. *Yakub*'un öldürülmesi, çok olağanüstü bir durumda olmuştur. Ama, *Mehmed II.*'in, *Ahmed Çelebi*'yi öldürtmesi, öylesine bir hoşnutsuzluk uyandırdı ki, padişah suçlu celladın üzerine attı ve onu katletti.

K. Dilger'e göre, kardeş katli ile ilgili madde, *Fatih Sultan Mehmed* veya onun yakın haleflerinin emri ile yazdırılmış olamaz. Bu pasajın, beş kardeşini birden öldüren *Murad III.* 'in tahta çıkışından sonra, 1574'lerde yazıldığı düşünülebilir. Onun tahta çıkarken, kardeşlerinin öldürülmesini tecviz ettiğine dair söylentiler vardır⁷².

Kanun-name'lerden başka, hükümdar teşrii faaliyetini, "*Biti, Hüküm, Ferman, Misal, Tevki, Yarlğ, Nişan, Alamet-i şerif -Berat-Menşur*" yazdırarak gösterir⁷³. "*Kaynaklar ve Tedkikler*" bölümünde değindiğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemine aid arşiv belgeleri, daha sonraki devirlere oranla sınırlıdır. Kuruluş dönemi

arşiv belgeleri üzerinde birçok bilim adamı çalışmak ile beraber, en yoğun araştırmayı Romanyalı iki bilgin gerçekleştirdiler: *Nicoara Beldiceanu* ve *İrene Beldiceanu – Steinherr*⁷⁴. Bu sonuncu araştırmacı, ezilikle bđşheca *Feridun Bey* ve çeşitli kütüphanelerdeki belgeleri dikkatli bir araştırmaya tabi tutarak, gerçek ve mevsuk vesikaları birbirinden ayırmıştır. Meselâ, “*Recherches sur les actes des regnes des sultans Osman, Oorkhan et Murad I.*” adını tđşıyan eserinde, toplam olarak ellibir belgeyi incelemiş bunlardan, otuz sekizinin sahte olduğunu tesbit etmiştir⁷⁵.

Fermanlar çeşitli nedenler ile çıkarılır. Görünüşe göre, *Fatih Sultan Mehmed* 1451–1452 de, tedavüle çıkarılan akçeler münasebeti ile bir ferman çıkarmıştır. Ferman’a göre “darphane âmili” yeni akçeleri Anadolu vilayetlerine, sarraflar ve yasakçılar aracılığı ile gönderir. *Akçe nakli*’nin güvenliğini sağlamak amacı ile sancakbeylerine, kadrlara tımar sahiplerine kethüdalarından güzergah üzerinde emniyet tedbirlerini almalı ve geceleri konaklamalarda keşif yapmalıdır. Sultan, herhangi bir şekilde emrinin ifasında ihmal gösterenlere ağır cezalar erir⁷⁶.

Gene *Fatih Sultan Mehmed*’in “Serez’deki darphane eminine gümüş dökümü ve akçe darhı” ile ilgili olarak gönderdiği berat’ta şunları görüyoruz: “*Hacı Kemal, Serez darphanesine emin olarak tayin edilmiştir. O, buradaki işleri kayda geçirecek, bilhassa amil ve sahib-i ayar’ın faaliyetlerini ve bütün olup biteni genel bir denetime tabi tutacaktır. Sarraflara eminin haberi olmaksızın akçe teslim edilemez. Emin amilin luzumsuz harcamalar yapmasına izin vermeyecektir. Gümüşün doğru olarak tartılması için, darphane emini ve sahib-i ayar terazinin yanında bizzat durmalıdırlar. Amil’in bizzat kendisi veya onun emini de hazır bulunmalıdırlar. Tartılan gümüş dökümhaneye nakledilecek, orada hırsızlık ve hilekarlığa mani olmak için döküm kepçesi ile muayene edilecektir. Külçe halindeki gümüş ustalara teslim edilir.*” Berat’ta ayrıntılı olarak, darbedilen sikkelerin aralarında tuğracı ve kehledar gibi görevlilere teslim şekline dair bilgiler vardır⁷⁷.

İstanbul, Galata ve Marmara bölgesinde hass köylerinin ortakçılarına mütcellik bir belgede şu şekildedir: “*Sultan Vesikayı İstanbul’da has çiftliğine sahip amilin talebi üzerine vermiştir. Hass köylerindeki her zimmi yılda 2 mud tohum ekecektir. Bunun yerine 1 mud buğday, 1/2 arpa ve 1/2 mud yulaf ekmelidir. Mahsul, o şekilde paylaşılmalıdır ki, önce devletin payı ayrılmalı, kalanın yarısı devlete, diğer yarısı da hass köylerinin zimmilerine kalmalıdır. Ananaye göre, bunlar salarlık ve diğer rusumu ödeyeceklerdir. Amil ekin ve tahılın dögölme tarihini tesbit hak-*

kına sahiptir. Hass köylerinin zimmileri dışında ekin yapanlar öşür ve salarlık öderler ... Ortakçılar, emredilen 2 mud'u ektikten sonra istedikleri işi yapmakta serbesttirler. Çekmece'de ortakçılar, geçen yolcuları barındıracaklardır. Ortakçıların evlerinde kalan kimselerin cebren herhangi bir şeyi alma hakları yoktur. Onlar, arzu ettikleri malın bedelini akçe olarak ödeyeceklerdir. Amil, gerek muvakkat olarak kiracılık yapan kimsenin zimmiyi, gerek zimminin kiracısına herhangi bir suretle cebir ve tazyik yapmamasına nezaret edecektir. Devlet zimmilere tohum ve bir çift öküz verir. Amil buna nezaret eder. Ölen bir zimminin tohumu ve öküzleri muhtaç durumdaki akrabalarına verilebilir. Ölenin yakın yada uzak akrabası yok ise, tohum ve öküzler bu gibi şeylere malik olmayan başka birine verilebilir.... Amil, Boğaz-kesen (Rumelihisar) kalesi kumandanları hariç olmak üzere, hassların hududu haricinde eken, biçen eşhastan öşür ve salarlık tahsil eder. Şayet, amil hassa bağlı ekilmemiş araziye bir mültezime iltizama verir ise, öşürünü ve salarlığını teyid edecektir"⁷⁸.

Kuruluş dönemine aid, yabancı devletler ile yapılan bazı anlaşmalarda vardır. Örnek olarak, 1387' yılında Murad I. ile Ceneviz temsilcisi Gentile de Grimaldi ve Janonus de Boscho arasında aktedilen bir anlaşma vardır. 2 Mart 1387 günü, Ceneviz cemaati noteri Petrus de Bargillo tarafından yazılan lince belgeye göre, tarafeyn anlaşmaya riayet etmeyi taahhüt etmekte ve kendi geleneklerine göre and içmektedirler. Murad Bey'e iade edecekler. Sarrasenler (Avrupa ve Afrika müslümanları) ve Murad'ın diğer tebaası Pera'ya ithal edilen veya Pera'dan ihraç edilen eşya ve her çeşit mallar için gümrük vergisi ödemeyeceklerdir. Ancak, tahsildarlara 100 hirper üzerinden 8 krat tediye ederler. Buna karşılık, Cenevizliler, Murad'ın ülkesinde tam bir emniyet içinde ikamet edebilecekler veya transit olarak geçebileceklerdir. Cenevizliler, zarara sebep olabilecek malların haricinde istedikleri bütün eşyayı alıp satabilecekler ve kendi adetlerine göre gümrüğünü ödeyeceklerdir.....Taraflar, şartlara saygı göstereceklerine, riayetsizlik halinde ceza olarak iki misli ödeyeceklerine kendi geleneklerine göre and içtiler... Murad'a veya tebaasından birine ait bir köle kaçtığı ve Pera sakinlerinden birinin eline geçtiği taktirde, onlar köleyi podesta'ya iade etmek, fiyatını kölenin sahibine ödemek veya Pera'daki Veneviz kömününe 100 hiperper ödemek zorundadırlar. Buna karşılık, Türkiye veya Yunanistan'daki efendilerinin yanına kaçan Cenevizliler'e aid köleler şartsız olarak iade edileceklerdir. Bu vesika, noter Quilicus de Thadeis tarafından kaleme alınmıştır. Mallaina (Vezir Han civarı) bölgesinde Sultan Murad'ın sarayında 8 Temmuz 1387'de, ikindi namazından sonra tertip edildi⁷⁹.

Akçe darbı, hass köylerindeki tarım şekli, ticaret anlaşması gibi belgelerden başka, madenlere ait vesikaların mustansihler tarafından yapılmış kopyeleri elimizdedir. Örnek olarak, *Bayezid I.* devrinde *Kratova* madenlerine ait “*Suret-i kanun-i sabık der maden-i Karatova ki ezel-i evvel ne ise ve kanun-i sabık-ı âli üzre ne vecihledir*” başlıklarında belgeler vardır. *Kratova* maden ocakları, 1389 *Kosova* zaferinden sonra, *Yıldırım Bayezid* tarafından işgal edildiler. Sultanın emri ile yerinde yapılan araştırmalardan sonra, madenlerin işletilmesine dair nizam-name hazırlandı⁸⁰.

Çeşitli konulara ait verdiğimiz, teşrii faaliyetten anlaşılabileceği gibi, sultanlar detaylı bir metin hazırlamaktadırlar. Şüphesiz, metinler ilgili konuya yakından vakıf kimselerce taslak olarak verilmiş olmalıdır. Teşrii faaliyetin ayrıntılı bir şekilde kendini göstermesi hukuk fikrinin devlete hakim olduğunun açık belirtisidir. Bunun tabii sonucu da, tebaanın hakkının devlete tarafından korunmasıdır. Şüphesiz devlet, vatandaş vatandaşa karşı da korumaktadır.

Bu durumda, “*Yeni akçelerin Rumeli ve diğer bölgelere nakli*”ne dair olan fermanla görüldüğü gibi, akçe naklinde alınan tedbirlerde organizasyonun genişliği ve düzeni dikkati çekmektedir. Hernekadar verilen bilgi teorik olarak kabul edilse bile, belgenin yazıldığı XV. yüzyılın ortalarında devlet mekanizmasının düzenliği işlediğine gerek kılıç, gerek kalem erbabının görevlerini yerine getirdiklerine dair veka-yinamelerden de “*isdidlal*” yolu ile gözlemler yapabiliyoruz. XIV. ve XV. yüzyıllarda, hükümdarından itibaren en basit görevlisine kadar süratle kuruluş ve gelişme halinde olan bir teşekkülün heyecanının yaşandığı muhakkaktır. Nitekim, “*Devlet yönetimine yön veren ilkeler*” bahsinde verdiğimiz olaylar ve bilgiler durmaksızın gelişen genç bir uzviyetin üyelerinin heves ve heyecanının en iyi yapılmaya yönelik örnekleridir. Bu bakımdan, fermanlardaki teorik bilgilerin, pratikte de uygulandığı düşünülebilir.

“*Serez’deki darphane eminine gümüş dökümü ve akçe darbı*” ile ilgili berat ise, devlet hayatında bir başka perdeyi gözümüzün önüne seriyor: *Hâkimiyet sembolü olan sikkelerin* basımındaki titizlik ve sistemin önüne geçmek için alınan tedbirler. Ayrıca *âmîl*, ve *emîn* gibi görevlilerin yapacakları resmi işlerin en ince ayrıntısına kadar madde madde yazılması, vazife bölümünün açıkça belirtilmesi onların yetki ve sorumluluklarının sınırlarının tam olarak çizildiğini göstermektedir. Bürokrasinin düzenli işlemesi için alınan bu tedbirlerde, ince düşüncelerin ürünüdür. Bu belgeyi, rahatlıkla genelleştirebilir, bütün kadrolara teşmil edebiliriz.

İstanbul, Galata ve Marmara böölgesinde hass köylerinin ortakçılarına müteallik belgede çeşitli açılardan değlerlendirilebilir. Devletin tarımsal ekonomiye verdiği önemin açık bir örneğı olan belge, gene ayrıntılı bir şekilde mükelleflerin yapmaları gereken işleri sıralamaktadır. Devlet, bir memuru olan âmil vasıtası ile dikkatli bir şekilde tarımı denetime tabi tutmaktadır. Bu arada, gayrimüslimlerin “kendi adetlerini” korumalarına dair pasajdan başka, ortakçıların geçen yolları barındırmaları hususundaki ibare dikkati çekiyor. Burada gene, devletin sosyal hizmet anlayışı gösteren bir belge ile karşı karşıyayız. Tarımsal ekonomiye dair meselelerin çözümü sırasında bile, tebaayı koruyan sosyal hizmet anlayışı ihmal edilmemektedir. Âmil’in müslim gayri müslim bütün yurttdşlara eşit işlem yapması hususundaki açık ve kesin emirde, gene devlet politikasına yön veren adalet ilkelerinden biri olarak beliriyor. Tarım ile meşğul köylünün ölümünde tohum ve öküzlerinin akrabalarına devredilmesi ile miras hukukunun uygulanmasını görüyoruz. Görüldüğü gibi, bazen bir belgeden dahi, Osmanlı hukuk ve devlet politikasının çeşitli cephe ve meselelerini ve çözümlerini görmek ve müşahade etmek imkanı bulunmaktadır.

Osmanlı-Ceneviz ticaret anlaşması da o devirlerin ticaret hayatında büyük bir rolü olan, faaliyet gösteren ve menfaatlerini korumasını bilen bir devlet ile yapılması görüş açısından önemlidir. Alım-satım işlerinde maharete sahip Cenevizliler ile eşit şartlar ile bir anlaşma yapılmıştır.

D- SULTANIN İCRAİ YETKİLERİ

İcra, sultanın teşrii alandaki faaliyetinin tabii sonucudur. İcra’nın “beyni” divan, divan’ın başkanı hükümdardır. İcrai yetkileri, mülkî ve askerî olmak üzere ikiye ayırabilir. “Hâkimiyet Sembolleri” bahsinde göreceğimiz gibi, “kalem” mülkî, “kılıç” askerî yetkileri sembolize eder.

Devletin ilk yıllarında *Divan*’ın gelişme şekli hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Osmanlı tarihçileri arasında *Osman Bey* zamanının iyi bir sentezini yapan *İbn-i Kemal* bile, bu konuda kendi devrinin gelişmiş kurumlarını *Osman Bey* devrine yakıştırmıştır. XIV. ve XV. yüzyıllardaki tarihlerin iyi bir eleştirisini yaparak devletin kuruluşunu aydınlatmağa çalışan yazar, XVI. yüzyılda, divân çok doğâl bir kuruluş olduğu için *Osman Bey*’in de zaman zaman divan topladığını, hele 1299-1300 tarihinde “taht-ı nişin üzerine divanında ... olan ... beylerin yerlerini bildirip münasibi münasibine tayin ettiğini” yazmaktadır. Bu divân, herhalde en küçük Anadolu Beylikleri’nde de göze çarpan nüve halinde bir kurul olmalıdır. Fakat, *İbn-i Kemal*’in devrindeki divan

değildir⁸¹. Bu durumda, *Osmanlı Beyliği*'nin ilk düzenli teşkilatlanması ve dolayısı ile divanın *Orhan Gazi* tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir. Nitekim, *Orhan Bey*, beyliğin başına geçtikten ksa bir süre sonra, 1328 yılında örgütlenme faaliyetine başladı. O devire ait ilk Osmanlı kroniklerinde, düzenli bir teşkilata ihtiyaç duyulduğunu, bu konuda *Orhan Bey*'e kardeşi *Alaü'd-dîn Bey*'in tavsiyede bulunduğunu yazarlar. Hatta, *Neşri*'ye göre, *Orhan*, kardeşine kendi yerini teklif etmiştir. Fakat *Fakat*, *Alâü'd-dîn*: "*Atam hal-i hayatında beyliği sana tevfiz kılmuştur. Sen duruken bana ne iş düşer. Sen benim atam yerine ulu kardeşimsin*" cevabını verdi. Bunun üzerine *Orhan* vezirlik görevini teklif etti. Ancak, *Alâü'd-dîn* bunu da kabul etmedi⁸². Görüldüğü gibi, *Orhan*, daha ilk yıllarından itibaren, düzenli bir devlet kurmak ve bunu temel olacak divan ve vezareti tesis etmek için harekete geçmiştir. *Orhan*, vezârete, muhtemelen ilmiye mesleğinden olan ve ahîlik ile yakın ilişkisi olduğu tahmin edilen *Alaü'd-dîn Paşa*'yı atadı. Bu devirde, divanın sultanı vezir ve Bursa kadısından müteşekkil üç kişilik bir kurul olduğu anlaşılmaktadır. Divâna dahil olmamakla beraber, bir fetva makamının, *müftî*'nin varlığı da ihtimal dahilindedir. Gene, mali işlerle meşgul olan ve daha sonraki devirlerde *defterdarlık* mansını işgal eden bir memurunda bulunduğu tahmin edilebilir. Zira *fetih* veya *kılıç hakkı* dolayısı ile ordu komutanlığına *beylerbeyi* rütbesinde bir emir tayin edilmiyordu. Bu durumda, ordu komutanlığını bir şehzade deruhte ediyordu. *Orhan Bey*'in son devirlerinde, divanın kuruluşunda değişiklik yapıldı. *Şehzade Süleyman Paşa* (istisnai olarak vezirler gibi paşa unvanını kullanıyordu. fakat divana dahil değildi)'nin ölümünden sonra, veliahdlığa ve *Rumeli*'deki ordunun başına *Murad Bey* geçirilmiş idi. Diğer taraftan, *Orhan Gâzi*, saray mensuplarından *Lülü*'yü de beylerbeylik ve paşalık ile *Ankara*'ya yollamış idi. Bu suretle, *Orhan*'ın son veziri *Sinânü'd-dîn Yusuf Paşa*, divana ikinci vezirin atanması üzerine başvezir yani vezir-i azam oldu.

Murad I. tahta geçtiğinde, 1360 veya 1361 yıllarında *Karamanogulları* ile *Éretna Beyliği* arasında çıkan bir anlaşmazlık üzerine, padişahın *Ankara*'ya gitmesi gerekti. Bunun üzerine *Rumeli*'deki ordunun başına beyrbeyi olarak kul kökenli *Lala Şahin* tayin edildi ve *Paşa* unvanı verildi. Böylece ona vezirlikte tevcih edilmiş oldu. Bu suretle, *Vezir-i azam Halil Hayrî'd-dîn* ve *Karamanlılar* ilevaki savaş sırasında onun yerine oğlu *Ali Paşa* dahil, *Lala Şahin* ve *Timurtay Paşa*'lar ile birlikte divan üç vezirden meydana geliyordu. Şu hususuda belirtmek lazımdır ki, vezaret ve dolayısı ile divan kurumu *Çandarlı Kara Halil Hayrî'd-dîn Paşa* ile birlikte güçlenmiş, ulemeden gelen bu devlet

adamı, askeri yetkileri de kişiliğinde toplayarak gerçek anlamı ile ilk vezir olmuştur. Bu durum, şüphesiz güçlü bir divân yarattı.

Bayezid I. devrinde divan'ın bu durumunu koruduğu anlaşılmaktadır. *Çandarlı Ali Paşa*'nın nüfuz ve itibarı, bürokratik kadrolar üzerindeki otoritesinin tam olduğu anlaşılmaktadır. Ordunun başında harekate katılması, yani kılıcının daima elinde olması da otoritesini güçlendirici bir diğer âmidir.

Bayezid I.'den sonra gelen "Fetret Devresi"nde ve *Çelebi Mehmed*'in devleti yeniden birliğe kavuşturması sırasında divân kurumunun iyice yerleştiği görülür. Onun devrinde, kul kökenli *Vezir-i azam Bayezid Paşa*, *vezir* olarakta, *Hacı İvaz* ve *Çandarlı İbrahim Paşa*'ları görüyoruz. *Aşık Paşa-zade*'ye göre, *Çelebi Mehmed* öldüğünde derhal divân kurulmuş, alınması gerekli tedbirler görüşülmüştür.

Murad II. zamanında, önce gene *Bayezid Paşa*, sonra sırası ile *Çandarlı İbrahim*, *Koca Mehmed* ve *Çandarlı Halil Paşa* gibi hepsi ulemadan olan devlet adamları vezir-i azamlıkta bulundular. Divân üyeleri, *Edirne sarayı*'nda, "Eski Divan yeri" olarak adlandırılan yerde toplanıyorlardı. Divan toplantılarına belirli protokol kurallarının uygulandığı, hükümdarın huzuruna girmenin hayli zorlaştığı anlaşıyor. *Brocqiere*'e göre, 1423'de, sarayın kapısında değnekli yirmi-otuz kadar *köle* bulunduğunu, rasgele içeri girmek isteyenlerin çevrildiğini yazar. *Span-dunîs*'e göre, hükümdar halkın yakınmalarını bir at üzerinde dinler, bu esnada halk bir parmaklık arkasında durur. idi. Toplanan divanda, "sancaklar, kadılıklar, tımarlar" tevcih ediliyordu. Düzenli olarak toplanan divâna, bazan sultan, bazan onun tam yetkili vekili sıfatı ile vezir-i azam başkanlık ediyordu. Anlaşılacağı gibi, divanda gerek devlete gerek teb'aya ait askerî, malî, idarî, hukukî konular hakkında karar veriliyordu. *Sultan*, *vezir-i azam*, *vezirler*'den başka, toplantılarda zaman zaman, *kadıasker*, *defterdar* ve *nişancı* da hazır bulunuyorlardı. *Fatih Sultan Mehmed*'e atfedilen kanunnameye inanmak lazım gelirse, *nişancı*, *defterdar* ve *kadıasker*, *sadr*'da oturmak hakkına sahiptirler. Divân toplantılarına sultan, vezir-i azam ve vezirlerin başta, hukukî ve idarî konular hakkında açıklama yaptıkları, şer'i ve örfî meseleler hakkında *kadıasker* mali konular hakkında *defterdar*'ın konuşabildikleri anlaşıyor. İdarî konular *nişancı*'ya aittir. O, divan kaleminin başında bulunur Arazi meseleleri, has, zeamet, tımar tevcihleri ile uğraşır. Bu gibi işleri, tapu defterine kendi yazısı ile kaydeder, gerektiğinde düzeltmeler yapar. Gene *nişancı* hükümdarlara, vali ve sancak beylerine, voyvodalara yazılan fermanların ve beratların tuğrasını çeker.

Divan toplantıları, sabah erken saatte başlıyordu. Toplantının sonunda, sultan divan üyeleri ile yemek yer. Ancak, *Fatih Sultan Mehmed*, sultanların divâna başkanlık etmeleri ve vezîrler ile yemek yemeleri usulünü kaldırmıştır. Gene, onun devrinden itibaren, divan, haftada dört gün, cumartesi, pazar, pazartesi, salı toplanmağa başladı.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı gibi, sultanın tabii başkanı olduğu divanın ilk ve kıdemli üyesi Osmanlı vezir-i azamı genellikle *ilmiye mesleği*'ndendir. Vezirler de, bazen ulemada olmak ile beraber, saray veya ordu teşkilatında mensupturlar. *Orhan Bey*'in zamanında sayısı bir olan vezir, *Fatih Sultan Mehmed* zamanında dörde kadar yükselmiştir. Şüphesiz, gelişmekte olan bir devletin problemlerinin artmasına paralel olarak, devletin beyni olan divan üyelerinde sayısında artma olacaktır. Nitekim, tümüde iyi birer teşkilatçı olan hükümdarlar, divan üyelerini sayısını devletin karşılaştığı problemler oranında tutmuşlardır. Örnek olarak, *Murad II*'in divân üyelerinin sayısında azaltma yaptığını biliyoruz. Onun ilk zamanlarında, "Taht mücadeleleri" bahsinde gördüğümüz gibi, *Vezir-i azam Bayezid Paşa*, *Mustafa Çelebi olayı*'nda öldürülmüş idi. Yerine, *Çandarlı İbrahim Paşa* tayin edildi. *Hacı İvaz Paşa*'dan başka, *Kara Timurtaş Paşa*'nın *Umur*, *Oruc* ve *Ali* isimlerindeki oğullarına vezirlik verildi. Böylece, divândaki vezir adedi beşe yükseldi. Ancak, *Kastamonu*'nun fethi ve *İsfendiyoğlu*'nun kızını almak sureti ile devlet bir sükun devrine girmiş idi. Bunu dikkate alan Murad, "*Beş paşa çoktur*" diyerek, *Kara Timurtaş*'ın oğullarını başka görevlere nakletti. Vezârete yeni olarak atanan *Yörgüç Paşa*'nın da katılması ile divan üç kişiden mîtteşekkil bir kurul oldu. Görünüşe göre, bunda *Murad*'ın *Kara Timurtaş*'ın oğullarını tasfiye etmek gayesini güttüğü söylenebilir⁸³.

‘Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş Döneminde Vezir-i azamlık” adındaki araştırmamızda, bahis konusu yaptığı gibi, Divan müzakereleri hakkında –çok mufassal olmamakla beraber– bilgi vardır. Kaynaklarımızda sultanın vüzerâ ile "*müşavere*" veya "*meşveret*" ettiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu tür müşavere veya meşveretleri divân toplantısı olarak kabul ediyoruz. Ancak görüleceği gibi kaynaklarımızdaki bu toplantılar vezirlerden başka askeri ricalinde katıldığı daha ziyâde harp meclisi türünde olanlardır. Örnek olarak. *Murad I*. in vezirleriyle müşavere ettiği, onlarında: "*Bu vilayetin kilidi ve hazinesi Niş kalesidir. Onun üzerine düşmek gerek*" dediği kayıttır. Bunun üzerine *Murad* vezirlerinin fikrini kabul etmiş ve Niş kalesini kuşatmıştır⁸⁴.

Gene, Murad I. “*erkan-ı devleti ve ayan-ı saltanatı*” topladı, evvelâ Hacı Evrenos’a hitap etti ve: “*Evrenuz, bu kâfirle nasıl karşılaşıp cenk etmelidir*” diye sordu. Evrenuz dua edip, yer öptükten sonra: “*Ey hüda vendiğâr, ben kemine kulum. Benim fikrim ve reyim nola. Süleyman yanında karıncanın ne fikri ola ve ne miktarı olaki söz söyleye. Leşker yaşamak ve cenk ahvalin bilmek, sultanım hakkında gelmiştir*”. dedi Murad: “*Beyler, Allahın izniyle çok çeri sıyıp, cenk etti, ama bu kalan cenk gibi değildir. Müşaveret etmek sünnet-i Resûldur. İttifâk edip gönül berkeçdip gönll bçrkidürmek vâcibdir*” dedi. Sonra Evrenos’a hitaben: “*Nice zamandır ki seni bu uca koydum. Bunların âyinin erkânını bildir ve ve tecrübe ettin. Senin fikrin diğerlerinin fikrine benzemez*” dedi. Evrenoz tekrar dua edip dedi ki: “*Kemineye şöyle hok gelir ki Hak tealaya tevekkül edip, erkenden varıp, yerin iyisini alıp o sona gele. Evvel cenge ol ikdâm ide. Zirâ kâfir içtima çok naşub durıcak demirden bir hisar olur. Ona zafer bulmak âsân olmaz. Amma cenge ikdam edip, birbirinden ayrılınca savaşıması gayet âsândır. Kulun bildiği bu kadardır. Kalanını sultan yeğ bilir*”. Murad: “*Bârek’allahü fî-ke, benim fikrim dahi bunun üzerindedir*” dedi. Sonra oğlu Bayezid’a baktı ve dedi ki: “*Ey cân-ı peder, senin dahî babda fikrin nedir*” Bayezid şöyle dedi: “*Sözüm sultanımın gönlündeki ve Evrenoz Beyin dediği gibidir*”. Bunun üzerine sultan vezir-i azam Ali Paşa’ya: “*Sen ne dersin*” diye sordu. O da: “*Benim fikrim odur*” cevabını verdi⁸⁵.

Mehmed I. de kardeşi İsa Bey’in kendi alehyine harekete geçtiğini geçtiğini duyunca vezirlerini ve ulu beylerini topladı: “*Bu işin tedbiri nedir, ne yapmak geektir*” diye sordu. Vezirler ve beyler, Emîr Süleyman ile savaşılmamasını, bu arada da fırsat buldukça düşman askerinin, yıpratılması ve yok edilmesi tezini ileri sürdüler. Mehmed bu fikirleri kabul etti⁸⁶.

Gene I. Mehmed Tokat civarındaki derebeylerden İnal oğlu İbrahim Bey’in kendisine karşı harekete geçtiğini duyunca derhal vezîrleri ile istişare etti: “*Ve bunun tedbirinde ne çare etmek gerektir*” dedi. Vezîrler şunları söylediler: “*Ey sultan-ı âlem, mübarek kalbinize gam gam getirmeyip, bir bî-asl Türkmen için gam çekesin. Hûda fırsat vere, onun leşkeriyle bir vechile harb edelim ki halk-ı alem mütehayyir olup, cihân-ı gözüne karanlık edip, tarümar eüelim. Hele evlâ budur ki, evelâ ona mektup yazıp, elçi gönderelim ki, bu suretle bu memlekete girip, reâya’yı böyle incidip, emvâl-i müslimin-i garetetikten sonra biz dahi ona göre tedrik edip hücum edelim. Eğer yüzü suyu ile çıkıp giderse, hoş, Ve illa gitmezse onunla bir ceng-i azim edelim ki kaabil-i vasf almaya*” dediler. Mehmed vezîrlерinin teklifini kabul etti⁸⁷.

Gene, Mehmed I'e "*Mezid nâm bir heraminin Sivas'da heramilik edip memleketi harap ettiği*" haberi geldi. Mehmed, vezîri Bayezid Mezd meselesi ile meşgul olmasını emretti. Bayezid Paşa, âsiyi yakalayıp Mehmed'in huzuruna getirdi. "*Ehl-i divânın her biri*" Mezd'in katledilmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine hükümdar suçluya döndü "*Mezd sen ne dersin? Mecmuu halk senin helâkin için söyleşirler.*" dedi. Mezd: "*Devletli sultanın eli bağlı, ciğeri dağlı kuluyum Sultan'ın devletine lâyük her ne ise etsin*" cevabını verdi. Bunun üzerine affetti ve Sivas iline atadı⁸⁸.

Mehmed, vefatından evvel oğlu Murad gelinceye kadar ölümünün gizlenmesini vezîrlerinden istedi. Sultan ölünce Bayezid Paşa, Hacı İvaz Paşa ve İbrahim Paşa toplandılar ve divânda vardıkları karar ordu mensuplarma tebliğ ettiler. Askerleri oyalamak için alınan karar "*Padişah, İzmirlioğlunun üzerine gitmek istiyor. Buyurdu ki kulların evvel varsınlar. Anadolu Beylerbeyi ile Biga'da buluşsunlar*" şeklindeydi. Gene herhalde divanda alınan karar gereğince yeniçerilere ulufelerini verdiler. Kaynaklarımız vezîrlerin hergün *Kapı'da divân* edip, kadıhlara, medreselere ve sancaklara gerekli tâyinleri yaptıklarını ve tımar tevcih etmeğe devam ettiklerini yazıyor⁸⁹.

Murad II. devrinde de Macar kralı Hunyadi, Edirne'ye tam yetki ile bir elçi gönderdi ve bu elçi ile sultan arasında akdolunacak andlaşmayı yeminler tasdik edeceğini vaadetti. Murad elçiyi kabul ettikten sonra Macarlar'ın teklifini vezîrleri ile tetkik etti. Ancak üç gün sonra sonra bunları prensip itibarıyla kabule mütemayıl olduğunu bildir-di⁹⁰.

Fatih'de *divân*'ı sık sık topluyordu. Karaman seferinden dönüşünde yeniçeriler padişahın yolu üzerinde silâhlı olarak iki saf halinde durmuşlar ve aralarından geçerken "*Padişahımızın ilk seferidir, ihsan gerek*" bağırışmışlardır. Mehmed, Turahan Bey ve Şehabeddin Paşa'nın yeniçerileri teskin etmek için "*on kese akçe ihsan*" yolundaki telkinlerini istemiyerek kabul etti. Fakat bir kaç gün sonra Geliboluyu geçtikten sonra padişah *Divân*'ı topladı ve konuyu müzakere ettirdi. Görünüşe göre, varılan kararların sonucunda yeniçeriler arasında seferden kaçanları tesbit için genel bir yoklama yaptırdı ve yeniçeri ağası Kurtçu Doğan'ı sıkı bir dayak cezasına çarptırdı ve azletti. Amasya'ya sürgüne gönderdi. Olaya sebebiyet veren yaya başlarında yüzer sopa vurdurdu ve görevlerine son verdi⁹¹. İstanbul'un 1453 de fethi ile sonuçlanacak olan muhasara sırasında da, Fatih Divânı-anlaşıldığına göre- ısı sık toplamak zorunluluğunu hissetmiştir⁹².

Diğer taraftan divân toplantılarına, üyelerinin silâhsız gelmeleri geleneği vardır. Gerçekten. MuradII 'a Hacı İvaz Paşa'nın yeniçeriler ile gizli ilişkilerde bulunduğu, kendisine suikasd yapacağı ve divâna silâhla geldiği şeklinde bir ihbar yapıldı. Murad bir gün Hacı İvaz Paşa ile atla gezerken Kaftanının üzerine elini koyarak: "*Paşa bu kaftanın altında ne vardır?*" diye sordu. Muhatabı: "*Askerlerin bazılarından emin değilim, cebe ve cevşen giydim*" dedi Bunun üzerine Hacı İvaz'ın gözlerine mil çekildi⁹³.

Görülüyorki, *Osmanlı Devleti Divânı*, devletin en yüksek organıdır. Hemen daima sultanın başkânıhğından toplanmaktadır. Devlet başkanı olarak sultan sık sık divân üyelerinin fikirlerini almak ihtiyacını hissetmektedir. Bu hususu devlet idaresinin, bir kişinin değil bir kurulu teşkil eden üyelerinin fikirlerinden yararlanılarak en mükemmel şekilde yapılabileceğinin somut bir delilidir. Bu da şüphesiz ilk Osmanlı hükümdarlarının kelimenin gerçek anlamı ile "devlet adamı" olmalarından ileri gelmektedir. Görüldüğü gibi, divânda devletin bütün problemleri, özellikle tımar tevcihleri ve önemli mevkilere yapılacak atamalarda görüşülmektedir. Bu, yüksek memuriyetlere hükümeti teşkil eden zevatın fikirlerinin alınarak atanmaları yapıldığına işarettir. Bu kurulun yapacağı atamaların ise bir kişininkinden daha isabetli olacağı açıktır. Divanda son söz şüphesiz sultanındır. Ancak gördüğümüz gibi, hükümdarın vezîrlerin mutalaalarını alması, daha doğrusu bu gereği duyması, devlet idaresinde işbirliği ve koordinasyonun ön planda tutulduğunu göstermektedir.

Görüldüğü gibi, hükümdarın başkanı olduğu divan en yüksek icra organıdır. Bu organ, "icra'yı, tayin ettiği memurlar vasıtası ile yapar. Şüphesiz beyliğin kurulması ve *Osman Gâzi*'nin başa geçmesi ile tayinler başladı. *Şeyh Edebalı*'nin damadı olan *Tursun Fakih*, *Osman Bey* adına *Eskişehir*'de ilk bayram hutbesini, *Karahisar*'da ilk cuma hutbesini okudu. *Osman Bey*, *Tursun Fakih*'i kadı ve hatib olarak tayin etti⁹⁴. *Osman Bey*'in , beyliğini idari teşkilata ayırarak tayinler yaptı. Atadığı ileri gelenler de görevlerine başladılar. O, 1301 yılında, *Yeni-Şehir* ve *Yund-Hisar*'ı *Bizanslılar*'dan aldı. *Yeni-Şehir*'i *İznik* üzerine yapılacak hareketin tertip ve tanzimine elverişli görerek hükümet merkezi yaptı. *Bilecik kalesi*'ni, ailesinin ikamet yeri olarak seçti. Beyliğin diğer kısımlarını beş idari bölgeye ayırdı. Bunları, savaşta temayüz eden, güvendiği kimselere tevcih etti. *Orhan Bey*'e *Sultanönü*, büyük kardeşi *Gündüz Bey*'e *Eski-şehir*, *Aykut Alp*'a *İnegöl*'ü verdi. Her kaleye, *sübaşı*, *dizdâr* ve *kadı* nasbetti. Nahiyelere ve köylere tımar vermek sureti ile, sipahileri ve gazileri yerleştirdi.

Orhan Gâzi'de *İznik*'in fethinden sonra tesis edilen medreseye, *Davud Kayseri* başta olmak üzere *müderrisler* tayin etti⁹⁵.

Görülüyorki, devletin ve dolayısı ile hükümetin başı olarak hükümdar, kale kumanından müderrise kadar tayinleri re'sen yapmaktadır. Bilindiği gibi, yeni fethedilen bir yerde ilk olarak *hutbe okunması* ve *para basılması* gibi iki önemli hakimiyet alametinin kullanılması adettir. Tayinler ile ilgili olarak, kaynaklarımızda hemen daima, özellikle yeni olarak Osmanlı topraklarına katılan yerlere "kadı ve sübaşı" nasb edildiği kayıtlıdır. Örnek olarak, *Yıldırım Bayezid*, "*Menteşe ve Saruhan vilayetlerini feth ettiğinde kadı ve sübaşı nasb etti*"⁹⁶.

Yapılan :crai muamelelerin başında, *temlik, dirlik ve tımar tevcihleri* gelir.

Osman Gâzi'nin, maiyetinden *Samsa Çavuş*'a *Hisarcık* adlı bir yeri temlik ettiğini biliyoruz. *Lefke* ve *Mekece* hisarları, tekfurlarının itaatlerini arzetmeleri ile alındılar. Tekfurları yerlerinde bırakıldı. mülk ve arazileride hasardan masun kaldı. Bu yeni fethedilen yerler hakkında bilgisi olan *Samsa Çavuş*, bu tekfurların itaatlerinin istemiyerek olduğunu, tekrar Bizans egemenliğini tanımalarının ihtimal dahilinde olduğunu söyledi ve "*Olmaya ki, cemaat kendi milletlerine rücû göstereler*" şeklinde konuştu. Buraların kendisine verilmesini istedi. *Osman Bey*, bu adamların mülk ve memleketlerinden yoksun bırakılmayacağını ve yerlerinde muhafaza edilmelerinin doğru olacağını söyledi. Ancak, *Samsa Çavuş*'un sözünde de hakikat payı olabileceğini göz önünde bulundurdu. Ona da, *Yenişehir suyu*'nun *Sakarya*'ya döküldüğü yerde ve bu ırmak kenarında bulunan küçük bir hisarı (*Hisarcık*) temlik etti. Böylece, *Samsa Çavuş*, tekfurların hareketlerini gözetlemek ile görevlendirildi. Bu köy, halen *Çavuş köyü* adı ile *Osman-eli* köylerinden biri olarak bilinmektedir⁹⁷.

Yıldırım Bayezid'da *İvaz Fakih*'e tımar tevcih etti. Sureti elimizde bulunan emr-i şerif şu şekildedir: "*Nişanü hümayun hükmü envere hullahu Taala oldur ki, darend-e mektub-u İvaz Fakih, benden öndün Laçın tımarındaki çiftliği muaf ve müsellemler verüp durubun ba'delyevm yine makarrer tutup muaf ve müsellemler verdim. Ba'delyevm cemi avarızdan kimse üşendirmeye ve sürü değeri hakkı pek istemeyenler ve bitilere itimat kulalar*"⁹⁸.

Gene, *Yıldırım Bayezid* zamanında, *Celayir Hükümdarı Ahmed Bayezid* ve *Kara Yusuf*, sultana iltica etmeğe karar verdiler. Zira, *Memlûk sultanı*, onların üzerine yürümesi için *Şam* naibine haber

vermiş idi. Bu sırada, *Ahmed* ve *Kara Yusuf* arasında, bilemediğimiz bir sebepten anlaşmazlık çıktı. Bunun üzerine, *Kara Yusuf*, ondan ayrılarak ülkesine döndü. *Celâyir* hükümdarı ise yoluna devam etti. Ancak, onların hareketlerini günü gününe haber alan *Timur*, yollarını kesmek üzere bir kuvvet gönderdi. Bu kuvvet, *Ahmed Bayezid*'e baskın yaptı. *Ahmed*, bütün ağırlıklarını kaybettikten, en büyük kız kardeşi *Sultan Dilşad* ile karı ve kızlarını esir verdikten sonra, güçlük ile *Yıldırım Bayezid*'in yanına gelbildi. *Timur*'un *Suriye*'ye indiğini gören *Kara Yusuf*'da çok geçmeden maiyyeti ile birlikte Osmanlı ülkesine geldi. Türk hükümdarına mülaki oldu. *Yıldırım Bayezid*, *Sultan Ahmed*'e olduğu gibi, *Kara Koyunlu Beyi*'nede riayet gösterdi ve ona *Aksaray* bölgesini dirlik olarak verdi. Ancak, *Kara Yusuf*, *Türkiye*'de sekiz-dokuz ay kadar kaldı. *Timur*, *Suriye seferi* ile meşgul bulunduğu sırada, *Bayezid* de yanına *Sultan Ahmed* ve *Kara Yusuf*'u aldı ve kendisi ile *Timur*'un aralarının açılmasında başlıca müsebbi addettiği *Erzincan* hakimi *Mutahharten*'in üzerine yürüdü. Yapılan karşılaşmada, *Mutahharten*'in nâibi *Mukbil*, *Kara Yusuf*'un adamları tarafından tutsak alındı ve *Mutahharten*'de bozguna uğratıldı. Bunun üzerine, şehir halkı *Bayezid*'-aman talep ettiler⁹⁹.

Murad II.'de hass olarak toprak tevcih etmiştir. 1428 yılında *Yörgüç Paşa*, *Canik* vilayetini aldı. *Canik* hakimi *Hüseyin Bey*, *Yörgüç Paşa*'dan çekiniyordu. *Yörgüç Paşa* bir düğün tertib ve *Hüseyin Bey*'i davet etti. Maksudı onu esir etmek idi. *Hüseyin Bey*, *Paşa*'nın niyetini sezdi ve şu cevabı gönderdi: "*Bizi davetten muradınız vilayetimizi elimizden almak ise, ne hacet memleket padişahımızın. Biz kaymakamları mesabesindeyiz. Her ne vakit murad edilirse ise, teslim ederiz*". *Yörgüç Paşa*, bu sözlere aldırmadı ve asker toplamaya başladı. Bunu haber alan *Hüseyin Bey*, gene bir haberci ile şu sözleri ilettiler: "*Askere hacet yok. Ben, kendim vilayeti veririm*". Bunu takiben, bizzat *Yörgüç Paşa*'ya geldi. *Paşa*, önce *Hüseyin Bey*'i esir etti; sonra *Sultan Murad*'a gönderdi. Ailesini *Amasya*'da muhafaza ettirdi. *Yörgüç Paşa*'nın bütün *Canik* vilayetini elinden aldığı *Hüseyin Bey*, *Bursa*'da habs edildi. Rivâyete göre, *Hüseyin Bey* bir gün zincancıyı bağladı ve bir ip ile kalenin burcundan aşağı indi. Adamlarından birinin getirdiği ata binip, firar etti. İki yıl kadar saklandı. Sonra, padişaha iltica etti. onun ikram ve ve ihsanına mazhar oldu. Ayrıca, yeteri kadar toprak hass olarak tevcih edildi¹⁰⁰.

Timar tevcihinde, hıristiyan sipahiler, tevcih, intikal gibi her türlü kaideler bakımından müslümanlar ile aynı işleme tabi tutuluyorlardı.

Bir hristiyan sipahi öldüğünde, gene hristiyan olan oğulları babalarının tımarına tevarüs ederler. Bir hristiyan sipahinin tımarı, müslüman olan oğluna veya herhangi bir müslümana geçtiği halde, daha sonra, genel tımar kuralları gerektiriyor ise, tekrar hristiyan bulunan öteki oğluna intikal edebilmektedir. Bundan başka, müslüman ve hristiyan oğullar babalarının tımarını ortaklaşa tasarruf edebilirler. Müslüman oğula ayrıca bir *rüchan hakkı* yoktur. Daha önce, bir müslümana ait tımar hristiyan bir sipahiyede tevcih edilebiliyor idi. Örnek olarak *Belgrad* (Bugünkü Berat) bölgesinde *Mehmed I.* zamanında bir metropolid elinde bulunan tımarın, *Murad II.* devrinde kalenin imamına verildiğini, daha sonrada sultanın beratı ile *Angelos* adında bir hristiyan sipahiye tevcih edildiği görülür. *Vulçitrin* defterinde şu kayıt görülür: “*Mezkûr Mehmed hissesi sancakbeyi mevkustur deyu arzettiği sebepten Ivradko nâm kafîfire ki aslında sipahi imiş ve hem hüdavendigâr yoluna. doğruluk gösterdiği için verildi*”. Görüldüğü gibi, tımar tevcihi için, aslında sipahi olmak ve padişaha sadakat göstermiş olmak yeterli sebebler olmafitadır¹⁰¹.

İcraî yetkiyi kullanmak, çeşitli şekillerde tezahür eder. *Bayezid I.*’ın bazı *Ege adaları*’na ihrac yasağı koyduğu bilinmektedir. Gene o, imtiyaz teyidinde de bulunmuştur. *Bayezid*, 1390 yılında, *Carezeri*’ye gönderdiği bir mektup ile, *Venedikliler*’e evvelce *Altoluogo* (Ayasoluk) ve *Palatic* (Balat) beyleri tarafından verilen limanlarda sahip oldukları imtiyazları teyid etti. Ancak, *Lesbos Chios, Lemnos, Rhodos*” ve diğer bazı adalara zahire ihracı yasağı koydu. Bu yasak, adalara, civarlarına kadar gelmiş Osmanlı kuvvetini duyurmak amacı ile konmuş olmalıdır. İhrac yasağı, *Venedik*’te yankı uyandırdı. *Senato*, pahahlığa karşı tedbir teklifleri ile meşgul oldu. Buna gerekçe olarakta, *Bayezid*’in ihrac yasağı söz konusu edildi¹⁰².

Çelebi Mehmed’de *Foça Cenevizlileri*’ne maden imtiyazı verdi. *Foça*’daki şap maenlerini *Cenevizliler* işletiyorlardı. Bunlar, *Saruhan-oğulları*’na her sene belli bir ödemede bulunuyor ve kalede oturmak hakkını da muhafaza ediyorlar idi. Bu bölge, *Osmanlılar*’a geçtikten sonra, aynı vergiyi *Osmanlı Devleti* almaya başladı. Ceneviz yöneticisi “*Podasta*” *Adorno* buraya tayin edildiğinde *Mehmed I.* ile görüştü. Sultan ona on yıl müddet ile yıllık 20.000 altın karşılığı *Foça*’nın maden imtiyazını verdi. 1415 yılındaki bu işlemde altı yıl sonra, *Mehmed* öldü. Tahta, *Murad*, geçti ve *Mustafa Çelebi* olayı patlak verdi. Yukarıda, “*Taht mücadeleleri*” bahsinde gördüğümüz gibi, bahsinde gördüğümüz gibi, *Adorna*, *Murad*’a gemi ve asker yardımında bulunmuş emr-i vâki ile de madenin imtiyazını tekrar ve uygun şartlar ile elde etmiştir.

İcrai faaliyetin en önemli tezahürlerinden biride, *diplomatik faaliyet*dir. Bu faaliyet, yabancı hükümdarlara elçiler ile gönderilen mektuplar ile gerçekleştirilir. Bunun sonucunda, *devletin dış politikası* belirir. Yukarıda, taht mücadeleleri münasebeti ile *Bizans İmparatoru Manuel'in Çelebi Mehmed'e yazdığı mektuptan* ve *Mehmed'in buna olan tepkisinden* bahsetmiş idik. Mektuplarda devrin politik anlayışını ve izlenen siyaseti görmek mümkündür. Örnek olarak, *Murad II.'ın Şahruh'a 1441 yılında yazdığı mektubu* gösterebiliriz. *Şahruh'un* batı seferleri, *Osmanlılar'a Anadolu'da* çok ihtiyatlı bir politika taki etmek gereğini anlatmış ve onları doğruya doğru fetihler yapmaktan alıkoymuştur. Bu siyasetin esası, değindiğimiz *Murad'ın Şahruh'a gönderdiği mektupta* etraflı bir şekilde görülür¹⁰³.

Bütün bunlar, *Osmanlı Divanı'nın* izleyeceği politikaya esas olan ilkelerin tesbitinde sultanın arzu ve isteklerini gösterir. Bunun sonucu, yabancı devletler ile dostluk andldması aktedilebilir. Nitekim, bir Bizans kaynağında şu satırlar görülür: “*Sultan Murad ile dostluk muahedesi akdettik. O zaman Lukas Notaras ve Melahrinos Manuel ve ben (Phrantzes) aynı gaye için elçi olarak padişaha gönderildik. Bizden evvel Melahrinos, Sultan Murad'a gönderilmiş bir zat olduğundan ve dostluk muahedesinin akt olunacağını bildiğinden ve Notaras ise bu muahedeyi tanzim için layık ve mahir görüldüğünü ve ben ise, hükümdarın validesi tarafından akraba olan aziz Despina (kraliçe) tarafından gönderilmiş idik*”¹⁰⁴.

İcrai kuvvetin dış politikadaki vasıtasının elçileri olduğu anlaşıyor. *Murad II.* de, *Karaman-oğulları* ile anlaşma ve amenameyi yazmak için *Behçet'üt tevarih* yazarı *Şukrullah'ı* görevlendirdi. *Murad*, 1435 te Anadolu'ya geçti ve *Karaman-oğlu İbrahim Bey'in* üzerine yürüdü. Ülkesinin elden gittiğini gören *Murad*, *Taş-ili'ne* sığındı. Sultan, *Konya'da* konakladı. *Taş-ili'nin* yollarını tamir için adam gönderdi. Bunu duyan *İbrahim Bey*, sultanın huzuruna şefaatçi olarak *Mevlânâ Celâlî'd-dîn Rumî'nin* torunu *Ulu Arif Efendi'yi* yolladı. Bunun üzerine *Murad*, *İbrahim Bey'i* affetti. Yukarıda zikrettiğimiz gibi, *Şukrullah'ı* elçi olarak yolladı¹⁰⁵.

İncelemekte olduğumuz devrin en önemli ve bilinen elçi ve mektup teatisi, hiç şüphesiz *Yıldırım Bayezid* ile *Timur* arasında vukubulduğu zannedilendir. Ancak, mektupların mevksukiyeti şüphelidir. *Timur*, en büyük düşmanı olan *Sultan Berkuk'un* ölümü ve bunun sonucu olarak *Mısır'ın* anarşi içine düştüğünü gördü. *Osmanlılar* ile *Mamluklar'ın* aralarının açılması da onu harekete geçiren diğer bir faktör oldu ve

Eylül 1399 da sefere çıktı. *Timur*, *Bayezid*'e bir mektup göndererek, *Celayirli Sultan Ahmed* ve *Kara-koyunlu Kara Yusuf*'un kendisine gönderilmelerini veya öldürölmelerini istedi. Hiç değölse, bunlar Osmanlı ölkesinden kovulmalı idiler. Şartlarından biri yerine getirilmediğı takdirde, harekete geçeceğini ekliyordu. *Bayezid*, olumsuz cevap vererek, savaşa hazır olduğunu bildirdi. Böylece harp, kaçınılmaz oldu. *Feridun Bey*, *Münşaat* (I, 120 ve dv)'ında, *Timur*'un yazdığı söylenilen arapça tehdit mektubu ve *Sultan Bayezid*'e atfedilen gene arapça tahkir emek-tupları uydurmadır. Bu iki mektup, *İbn Arabşah*'ın eserinde mealleri zikredölen muhaberelele dayanılarak uydurulmuş ve hatta ibareler, baştan başa secili olan bu eserin o bölümünden aynen iktibas edilmiştir. *Nizâmü'd-din Şâmî* ve *Şereüf'd-dîn*'nin zafernamelerinde görölen muhaberenin, gerçek olup olmadığını tayin etmek zor bir sorundur¹⁰⁶.

Ancak, *Bayezid I.*'in *Erzincan Emiri Mutahharten*'e mektup yazdığı bilinmektedir. Sultan, bu mektubunda muhatabının kendisine vergi ödemesini istedi ve bazı taleplerde bulundu. *Mutahharten*, cevabında onu metbu olarak tanıdığını ve vergi vermeğe hazır olduğunu söyledi. Bununla beraber, beyliğinin bütönlüğüne zarar verecek bir istek olan *Kemah*'ı terk etmeyeceğini bildirdi¹⁰⁷.

İcraî faaliyetin diğör bir tezahüröde bayındırlık faaliyetidir. Sosyal hizmetler münasebeti ile *camî*, *medrese*, *zaviye*, *hastahane* gibi bina inşaatı faaliyeti ile *yol*, *köprü* alt yapı tesislerinin inşaatını görmüşük. "Temel atmak" veya "Temel taşı koymak" bayındırlık faaliyetinin başlangıcını sembolize eden bir törendir. "Fetret Devri"nde, *Edirne*'de bir süre hüküm süren *Musa Çelebi Edirne*'de eski cami olarak bilinen camiin temelini atmıştır¹⁰⁸. *Murad II.* 'da 1437 yılında, cuma gününe tesadüf ettirilen bir tören ile *Yeni Cami* (Üç şerefeli cami)'in temel taşını eli ile koydu¹⁰⁹.

Buraya kadar, sultanın mülkî niteliğı haiz, icraî mahiyetteki yetkilerini gördük. Değindiğimiz gibi, bu yetkileri *divit takımı* sembolize etmektedir. İkinci olarak, sultanın askeri nitelikte ki icraî yetkileri de vardır. Bunları da *kılıç* sembolize eder.

Geleeksel olarak , *Osmanlı sultanı*, seferde ordusunun başında bulunur ve ona komuta eder. *Osman Gâzi*'nin bizzat fetihler yapan ordusunun başında bulunduğunu ve komuta mevkiini işgal ettiğini çeşitli vesilelele gördük. Ancak, rahatsızlanınca seferlere çıkamamış ve oğlu *Orhan*'ı vazifelendirmiştir.

Osman Bey, başhca *Eski-Hisar*, *İnegöl* ve *Karaca-Hisar tek-furları* ile savaşmış, *Karaca-Hsar*'ı zapt etmiş. *Göynük* ve *Taraklı-*

Yenicesi'ne akın yapmış, *Bilecik*'i zapt etmiş, *İznik* ve *Bursa*'yı kuşatmıştır. *Leblebici-Hisar*’, *Lefke*, *Çadırılı*, *Mekece*, *Ak-Hihar*, *Geyve* ve *Tekfur Pınarı* ve *Mekece*’yi zapt etmiştir¹¹⁰. Görüldüğü gibi, *Osman Bey* çok geniş bir askeri faaliyetin başında ve içinde bulunmuştur.

Orhan Bey’inde başta *Bursa*’nın fethi olmak üzere geniş çapta fütühat yaptığını biliyoruz. O, yukarıda çeşitli vesileler ile gördüğümüz gibi, hükümdar olarak, maiyyetinde kumandanlara çeşitli görevler veriyordu. Örnek olarak, *Konur Alp*’i, *Ak-Yazı* taraflarında akın yapmak ile görevlendirdi¹¹¹. *Orhan Bey*, daha sonra *Konur Alp*’ı *Bolu*’yu fethetmek ile vazifelendirdi. *Bolu* ve *Mudurnu* alındı¹¹². *Orhan Bey*, büyük oğlu *Süleyman Paşa*’yı Rumeli tarafına geçmeğe ve oradaki fetihleri yapmaya da memur etmiştir. Bunun üzerine, *Süleyman Paşa*, Rumeli’de geniş faaliyette bulundu¹¹³. Gene, *Orhan*, oğlu *Süleyman*’ı *Geyve*’den sonra, *Aydos*’daki gazilerinde katılmaları ile civarı fethetme memur etti¹¹⁴, *İznik* ise bizzat, *Orhan* tarafından alındı¹¹⁵. *Murad I.*’ın *Karaman* seferinde, safları bizzat tertip ettiğini biliyoruz. Kendisi, “havass” ile ortada bulundu. Yaya askeri önüne, süvarileri geriye koydu. Büyük oğlu *Bayezid*’i sol, küçük oğlu *Yakub*’ sağ kola verdi¹¹⁶. *Murad* bir karşılaşma sırasında okçulara şu şekilde emretmiştir: “Hemen bismillah deyip, niyyet-i gaza, kaire ok serpin ki, şöyle alayları kütüz olub durmasın. Bulay ki domuz gibi biri biri ardına sıkışsınlar”¹¹⁷.

Osmanlı hükümdarlarının en faallerinden biri olan *Bayezid I*’in da, *Eflak*, *Sivas*, *Kastamonu*, *Malatya*, *Erzincan* taraflarına sefer yaptığı bilinmektedir¹¹⁸. Ancak, zaferden zafere koşan bu hükümdar, bilindiği gibi *Timur*’a karşı *Ankara* civarındaki savaşta mağlup olmuştur¹¹⁹.

Mehmed I.’de ordusunun daima başında bulundu. *Gözler-oğlu* ve *Köpek-oğlu*’na karşı harekatı idare edişi özellikle *Ruhî* ve *Neşrî*’de ayrıntılı olarak anlatılmıştır¹²⁰. Kardeşi *İsa Bey* ile olan arışlaşmasında”, o, elini kılıca vurup, kılıç yalın edip, atını meydana tepip cenge başladı¹²¹.

Murad II., tam otuz yıllık saltanatı boyunca özellikle iki meydan muharebesi dikkati çekiyor: *Varna* ve *İkinci Kosova* O, her ikisinde de ordusunun başında bunlara katıldı. Bilindiği gibi, galibiyet aldı.

Mehmed II., 1453’de ordusunun başında *İstanbul*’a girdi. Yerli, yabancı pek çok kayanağımızda onun bizzat döğüstüğün tavsir eden pasajlar vardır. *Fatih Sultan Mehmed*, 1456 yılında *Belgrad*’ı muhasara ettiği sırada alnından yaralandı. *Belgrad* müdafilerinin bir karşı hücü-

mu sırasında, Osmanlı saflarında dalgalanma oldu. *Fatih*, bizzat askerin başında ordugahına kadar yaklaşan düşmanı püskürttü¹²². *Grekçe Anonim*'de de, önce Belgrad kuşatması sırasında "Lunyadis (Hunyadi) Türkler'in üzerine yürüdü ve onları bastı. Ellerinden bütün toplarını aldı. Zira, Türkler kaçtılar. O vakit, sultan çok müteessir oldu. Zira, toplarından mahrum kalmıştı, kaleye karşı muharebe edecek silahı azdı. O zaman kalktı ve ric'at etti. Macarlar çadırlarını yağma etmek üzere arkalarından koştular. Sultan, bunları görünc gazaba geldi ve geri dönmelerini muharebe etmek üzere durmalarını emretti. Bu karışıklık içinde Macarlar yağma etmeğe gelince, sultan, bizzat bir Macarı öldürdü Bu başka Macarda, sultanı göğsünden yaraladı, lakin ona zarar vermedi. Topları kurtarmak için her iki taraftan cesurane muharebe ettiler. Macarlar yine Türkler'i bozdular"¹²³.

Hükümdarların tam yetki ile kumanda ettikleri "*Kurtuluş Dönemi Osmanlı ordusu*", "*Uc Beyliği Ordusu*" hüviyetindedir. Osman Bey'in emrindeki uc gazileri, *Marmara bölgesi*'ne uzanan hareketlerinde düz araziye hızla işgal etmişler, köylere ve açık araziye hakim olmuşlar. Hisarlar etrafında küçük kuleler inşa ederek bazen yıllar süren ablukalar sonucunda kakeleri düşürmüşlerdir. *Bursa*, *İznik* ve *İzmit* kaleleri bu şekilde alınmıştır. *Bursa*'nın ablukası on yıl kadar sürmüştür. 1326 yılına, *Orhan Bey*, *Bursa'yı* aldıktan sonra, uç beyleri komutasındaki akınların yetmediğini gördü ve çiftçi Türk köylüsünden yaya ordusunu kurdu. Bunlar, barış zamanı kendilerine vergi muafiyeti ile verilen çiftliklerinde tarım ile uğraşırlar, savaş zamanı orduya katılırlardı. 1352 de *Çimpe* 1354'de *Gelibolu* ve diğer kalelerin azaptı ile Gelibolu yarımadasında bir köprü başı kuruldu. O zaman denize ve boğaza düşman donanması hakim olduğundan, bu hareket son derece cüretli ve güç bir işti. Osmanlılar, yedi yıl içinde *Trakya*'ya hakim oldular. *Murad I.* 1361'de son bir taaruz ile *Edirne*'yi aldı ve *Balkanlar*'da ordunun hareket üstü yaptı. Bundan sonra Türk ordusunun fetihleri üç koldan ilerlemiştir: Birinci kol, güneyde *Selanik*'e ikinci kol ortada *Sofya*'ya, üçüncü kol doğu'da, *Aşağı*(*Tuna*)'ya yöneldi. Bu üç kolda en ileri safhalarda yeni gazi merkezleri, uclar kuruldu ve savaşı devamlı olarak sürdürdü. Bu fuhatın, bilinçli ve planlı hareketi ile sonuçlandığı kaynaklarda açıkça görülür. *Balkanlar*'da süratli yayılma, *Bulgarlar* ve *Sırp*lar'ın karşı saldırılarına yol açtı. 1364 *Sırp*sındığı ve 1371 *Meriç* muharebeleri bunun sonucudur. *Murad I.*, akıncı ve yaya kuvvetlerinin yanında daimî bir kuvvete ihtiyaç duydu ve 1363 yılında *Yeniçeri* ordusunu kurdu. Bu birlikler doğrudan doğruya padişahın emrindedir. *Kapı Kulu* da

denilen bu ordudaki *yeniçeri* ve *sipahi* kuvvetlerinin arttırılarak önem kazanması, Osmanlı ordusunun bu devirde imparatorluk ordusunu haline geçmesini hazırlamakta idi. Bu tarihler *Osmanlılar, Sırbistan* yolu ile Batı'nın ateşli silahlarını kabul ettiler.

Bayezid devrinde *Osmanlı ordusu* daha da gelişti. *Kapı Kulu* yedibin kişiye çıkarıldı. Ordu, bir imparatorluk ordusu sayılabilirdi. Nitekim, *Yıldırım Bayezid Niğbolu'da Macaristan, Fransa, Almanya, İngiltere, İskoçya* ve diğer Avrupa devletlerinden toplanan büyük bir Haçlı ordusunu yendi. Zamanın ünlü şövalyeleri esir düştüler. Bir Fransız kronikçisine göre, *Bayezid*, ülkelerine dönme izni verdiği ünlü şövalyelere şu şekilde hitab etmiştir: “*İsterim ki, yurdunuza döndüğünüzde canınız istediği zaman kuvvetlerinizi toplayıp tekrar üzerime gelesiniz, o zaman beni savaş meydanında sizi ve milletimizi bekler bulacaksınız. Çünkü, ben böyle bir gaye için, yani silah taşımak ve daima benden ileri bulunanı yenmek için doğmuşumdur*”. *Yıldırım Bayezid, Kahire, Tebriz* ve *Bağdad* gibi, islamın başlıca payitahtlarına zırhlı esirleri gönderdi. Halk, Türk sultanının gönderdiği zırhlı esirler sokaklardan geçerken sevinç ve minnet gösterileri yaptı.

Yıldırım Bayezid, Orta Asya-Selçuklu-Osmanlı askerlik kültürü çizgisinde, Türk ordularının eski taktiğini zırhlı şövalyeler karşısında uyguladı: Osmanlı ordusunda merkezde ağır piyade yani *Yeniçeri*, onun önünde hafif piyade olan yayalar, kanatlarda ay biçimi süratli tımarlı sipahiler ve akıncılar yer almışlar idi. Taktiğin esası, kaçır gibi yapıp düşmanı dağıttıktan sonra, *baskın halinde vurmak* idi. *Bayezid* önce merkezdeki saflara şiddet ile saldıran şövalyeleri içeri doğru çekti ve sonra iki taraftan kanatları sürat ile kapayarak, çevrilmiş olan düşmanı yok etti. Türk piyadesi düşmanın binak atlarını hedef aldı ve yere yıkılan hareket kabiliyeti az zırhlı şövalyelerin hakkından geldi. Harb tarihi bakımından olan önemine gelince: “1396”, yeni çağların eşliğinde, piyade askerinin ağır süvariye üstünlüğünü ispat eden bir muharebedir. Bu muharebe, Avrupa’da şövalyeliğin düşüşünün başlangıcı sayılabilir.

“1396”nın galibi *Yıldırım Bayezid*, “1402” de *Timur’a* yenilecektir. *Timur*, daha önce, *Yozgat* civarındaki dağlarda harbi kabul etmemek ve *Bayezid’i* kendisini takibe mecbur etmek ile stratejik bakımdan ilk başarıyı kazanmış idi. *Bayezid’in* ise ordusu, henüz tam anlamı ile bir imparatorluk ordusu değil idi. Bilindiği gibi, *Osmanlılar* yenildiler ve bunun sonucunda Osmanlı ordusu imparatorluk ordusu haline gelebilmek için yarım yüzyıllık bir tecrübe ve olgunlaşma devresi geçirmek zorunda kaldı.

Muad II. zamanında *Kapı Kulu* beş bin kişi kadardır. Ordunun esas gücünü, gene, Tımarlı Sipahiler, Yayalar, Akıncılar Hristiyan yardımcı kuvvetler ve gerektiği zaman toplanan Türk asıllı Azaplar'dan meydana geliyordu. *Murad II.*, ordusunu ateşli silahlar bakımından üstün bir seviyeye getirdi. 1444 Varna meydan muharebesinden sonra “*tüfek ve tabur cengi*” denilen Macar taktiği Osmanlı ordusuna ithal edildi. Buna, göre, zincirler ile birbirine bağlı arabalar arakasına tüfekli piyade yerleştirildi. Bu suretle, ateş kudreti yüksek hareket halinde adeta bir istihkam meydana getirildi.

Osmanlı sultanları, batının çağdaş askerlik silâh ve tekniğini yakından izlediler. Bunun birinci faktörü, Haçlı Avrupa'nın aralıksız tehdid ve baskıları altında, düşmanlarına karşı kendilerini daima hazır bulundurmak bilincidir. Teknik bakımdan gelişmeleri takip etmemek, gerilemek veya yok olmak demek idi. *Hristiyan Avrupa*, Papaların aralıksız kışkırtmaları ile bu imha savaşına atılmaya hazır idi. Onların cesaretini kıran, Osmanlı askerî üstünlüğü idi. İkinci faktör, *Murad II.* devrinde Osmanlı ülkesinde her bakımdan görülen gelişme, özellikle büyük ekonomik gelişmedir. *Bursa*, o zaman büyük bir ticaret merkezi haline gelmiş idi. 1432'de Osmanlı ülkesini ziyaret eden *Brocquiere*'e göre, *Murad*, barışseverdir. İsterse, bütün Avrupa'yı ifethedecek askere ve mali kaynaklara sahiptir.

Mehmed II., Osmanlı İmparatorluk ordusunun kurucusudur. *Fatih Sultan Mehmed*'in ilk icraatı *Kapı Kulu* ordusunu yeniden düzenledi. Tahta çıktıktan bir yıl sonra, Yeniçeri ordusunda disiplini kuvvetlendirmek için sert tedbirler aldı. Yeniçeri ordusunu yeniden düzenledi. Yeniçeri ocağına *sekban bölükleri* adı verilen yeni birlikleri ilâve etti. Onun zamanında, Yeniçeri ordusu, önce sekiz bin, sonra oniki bine çıkacaktır. *Fatih Sultan Mehmet*, topun savaşdaki rolünü hemen kavramış ve uygulamaya geçmiştir¹²⁴.

Burada, kısaca orduya ait bazı geleneklerde değinmek istiyoruz. Savaştan, önce, hükümdarın başkumandan olarak orduya hitaben nutuk irad etmesi geleneği vardır. *Yıldırım Bayezid*, *Timur* ile karşılaşmadan önce, emirlerinin vatanî duygularını tahrik edecek bir konuşma yaptı. Onlardan fedakarlık beklediğini ve devamlı hücumda bulunmalarını istedi. Zira, o, düşman ordusunun her bakımdan üstünlüğünü görmüş idi. ¹²⁵.

Mehmed II.'de, *Kritovulos*'a göre, *İstanbul* düşmeden önce, beylerine, ağalarına paşalarına bir nutuk irat etti. Onların cesaret ve er-

demlerine şiddetle güvendiğini ve *İstanbul*'un herşeyden önce bu kuvvetler ile alınacağını söyledi. Bu arada, *Bizans İmparatorluğu*'nun sanat anıtları hariç, bütün servet, eşya ve hazinelerinin onu fethedeceklerle nasib olacağını ilave etti. Vadedilen servet ve hazineler arasında Bizans'ın bir kısım halkı da bulunuyor idi. Devrin geleneği gereğince, kendiliğinden teslim olmayan şehirlerin halkı, galibin esiri oluyordu.

İstanbul'un fethinde bulunanlardan *Tâcî-zâde Cafer Çelebi*, *Muh-ruse-i İstanbul Fetihnemesi*'nde bu olayı edebi bir üslûb ile anlatır: “Dudakları inci saçan, saçları gönül bağlayan, boyları gül dalı, göğüsleri taze gonca, saf kızlar ki, bir benzerlerini kimse görmemiş, bilek ve ayaklarına el ve ayak bileklerinden başka hiçbir şey erişmemiştir’ bunlar, kafirlere layık değil idi, saadetlû canlara nasib oldu”¹²⁶. Kazanılan sa-vaştan sonra, “Fetihname” kaleme almak ve bunu “etraf”a göndermek adeti vardır. Varna meydan muharebesinden sonra, yazılan fetihn-meler, *Mehmed II.* adınadır. Örnek olarak, 1444 yılını taşıyan ve arapça olarak kaleme alınıp *Kahire*'ye gönderilen fetihnamede *Mehmed*, ba-bası olan sultanı ordunun başına çağırıldığını zikrettikten sonra Varna da kazanılan zaferden bahis ile şu satırları yazar: “Allah, bu çetin zaferi bize tahta cûlûsumuzun, *Al-i Osman* tahtına geçmemizin akibinde kolay yaptı”¹²⁷.

Başlıca ordu geleneklerinden biri de *av*'dır. Osmanlı öncesi devirlerde de kaynakların sık sık *av*'dan bahsettiği görülür. Anlaşıldığı gibi *av*, harb manevrası niteliğindedir. *Oruc Bey*, *Murad II.*, 'ın büyük bir ordu toplayıp, Selanik kalesi üzerine hücum ettiğini yazar. Asker, toplar ile kalenin çevresini ve yanlarını yıktı. Kale düştü. *Murad*, *Edirne*'ye dön-dü. Kısa bir süre sonra *Çöke* yaylasına çıkıp avlandı¹²⁸.

E- SULTANIN KAZAİ YETKİLERİ:

Kaynaklarımızda, sultanın kazaî yetkilerinden ve davalar hakkında verdiği karar ve hükümlerden sık sık bahsedilmiştir. Nitekim, *Osmanlı müverrihleri* devletin ilk zamanlarından itibaren “*Sultan adl ü dad etti*” veya “*Sultanın adaletine sığındılar*” şeklinde bahsederler. Örnek olarak, *Aşık Paşa-zâde*, *Osman Bey* zamanı için “*adl- ü dad*”¹²⁹ ve “*adl ü insaf*”¹³⁰ edildiğinden bahseder. *Osman Gazi*, *Yeni Şehir*'e geldikte ve civarını feth ettikten sonra “*adl ü insaf*” ile hareket etmiştir^{130a}). *Ruhi*, *Murad I.*' in “*adl ü dâd*” ından bahseder¹³¹.

“*Yasak etmek*” de sultanın başlıca faaliyetlerindendir. Neşri, *Murad I.* ve *Yıldırım Bayezid*'in “*Bir kimse bir kimsenin bir habbesine ziyan etmemesi*” esasını, yasak olarak koyduklarını belirtir¹³².

Hükümdarlar, kazaî yetkilerini kullanırlar iken, müslim veya gayri-müslim herkesin, mutazarrır olmamaları için bazı kıstasları göz önünde bulunduruyorlardı.

Görünüşe göre, sultanların kazaî bakımdan verdikleri kararlarda “cezanın, suçlunun yakınlarına teşmil ve geçmişteki olayların karara esas itihaz edilmemesi” kuralı uygulanmakta idi. Nitekim, Yıldırım Bayezid, Kastamonu’ya geldiğinde, Kötürüm Bayezid’in oğlu İsfendiyar Bey, kapandığı kaleyi terk etti ve Sinob’a kaçtı. Buradan, sultana elçi göndererek affedilmesini ve bölgesine dönmesinin ve burasının kendisine verilmesinin teminini istedi ve şu sözleri ilave etti: “Ata cûrmü için oğluna siyaset reva değildir”. Bunun üzerine, Bayezid, onu affetti. Kastamonu, Osmancık, Canik ve Samsun bölgesinde hakimiyetini devam ettirmesini temin etti. İsfendiyar Bey, Bayezid’den açıkça varsa suçunun, ancak, kendisini bağlayabileceğini, babasının Bayezid’e karşı olan hareketinin kendisine suç isnadına sebeb olamayacağını arz etmiş, Hükümdar onun mazeretini kabul etmiştir¹³³.

Sultanlar, yeni fethedilen şehir ve bölgelerin halkına ve müdafilerine dokunmayacaklarına dair *amanname* verir ve yemin ederlerdi. *Fatih Sultan Mehmed*, İstanbul’u fethettikten sonra, 1453 yılı Haziran ayında Galata halkına ahidname verdi ve bunu şu şekilde bir yemin ile teyid etti:

“Ben ulu padişah Sultan Mehmed Han b. sultan Murad Han’ım. Yemin ederim ki, yeri ve göğü yaratan perverdigar hakkı için ve Hazret-i Resulaleyhissalât-ü vesselâm’ın pâk ve münevver ve mutahher ruhu için ve yedimushaf hakkı için ve benim başım için ve oğlancıklarım başı için kuşandığım kılıç hakkı için”¹³⁴.

Kazaî yetkinin kullanılması sırasında rol oynayan önemli müessese hiç şüphesiz , müfti’den alınan *fetva*’dır. *Fetva*, fakihin hüküm mahiyetinde olmayan cevabıdır. Bilindiği gibi, hüküm vermeğe memur *fakih*’e, *kadı* denilir. Kadı ile müfti arasında şu fark vardır: Müfti, şer’i kanunları delillerine mana verir ve müdevven hale getirir. Kadı bu kanunlarda, kendisine arz olunan davayı ilgilendiren hükmü bulup, uygular¹³⁵.

Çelebi Mehmed, isyan eden kadı asker *Şeyh Bedrü’-d-dîn*’in hareketi hakkında, ulemadan müteşekkil bir kuruldan fetva istedi. *Bedrü’-d-dîn*, bunlardan *Heratlı Mevlana Haydar*’ın fetvası üzerine cezalandırıldı. “Fetret Devri”nde Edirne’de hükümdarlığını ilan eden *Musa Çelebi*, *Şeyh Bedrü’-d-dîn*’i kadıasker olarak tayin etmişti. Şeyh, daha önce,

Anadolu'da dolaşarak batını akidesini yaymağa başlamış ve *alevî türkmenler* ile temaslarda bulunmuş ve daha sonra *Rumeli*'ye geçmiş idi. *Çelebi Mehmed*, *Musa Çelebi*'yi bertaraf edip hükümdar olunca, *Şeyh Bedrü'd-dîn*'i kadıaserlikten azletti. Ancak, ilmine hürmeten iki oğlu ve kızı ile beraber *İznik*'te ikamete memur etti, ayda 1.000 akçe maaş bağladı. *Şeyh*, burada serbest olarak yaşıyor, eser yazıyor ve kendisini ziyarete gelenler ile görüşüyor idi. Bir süre sonra, hacca gitmek bahanesi ile *İznik*'ten ayrıldı. *Börklüce Mustafa* ve *Torlak Kemal* adındaki müridlerinin yardımı ile ayaklandı. *Mehmed I.*, vezir-i azamı *Bayezid Paşa*'yı isyanı bastırak ile görevlendirdi. Paşa, beraberinde şehzade *Murad* olduğu halde *Börklüce* üzerine yürüdü. Onu ve asileri yakalamayı başardı. ve *Ayasuluğ*'a getirdi. Asiler *Börklüce*'nin gözü önünde boğazlandı. Bunlar, can verirlerken, "*Yetiş Dede Sultan*" diye *Börklüce*'den yardım istediler. *Börklüce* ise, elleri tahtaya muhlânmuş olarak deve üzerine konuldu. Şehirde teşhir edildikten sonra, *Torlak Kemal* de yakalandı ve asıldı. *Bayezid Paşa*, *Deliorman* bölgesinde bulunan *Bedrü'd-dîn*'i de ele geçirdi. O, *Rumeli* farihleri evladından, âlim ve mütefekkir bir şahsiyet olduğundan, derhal öldürülmedi. *Çelebi Mehmed*, bu konuda ulemanın fetva vermesini istedi. Yukarıda açıkladığımız esaslara uygun olarak hazırlandığı anlaşılan soru, *Şeyh*'in yapmış olduğu hareketin islamiyete uygun olup olmadığı ve cezasının ne olması lazım geleceği hususunu ihtiva ediyordu. Ulemadan *Herath Mevlana Haydar*, *Bedrü'd-dîn* ile ilmi bir tartışma yaptı. Toplumun düzenini bozmağa çalışan *Şeyh*'i itham etti. Sonuçta, "*Kanı helal, malı haramdır*" şeklinde bir fetva verdi. Haydar, "*Allah onu bilgisi olduğu halde yanılttı*" (el-Casiye, 323) esassından hareket etti ve "*Kim ki, size gelirden hepinize baş olan bir kimse üzerine ayaklanmanızı buyurur ve varlığını parçalamak isterse, öldürünüz*" hadisini hükmüne mesned yaptı. Bunun üzerine, *Bedrü'd-dîn*, *Serez* pazarında bir dükkanın önüne asıldı. Malları varislerine verildi (1420 yılı) ¹³⁶. *Murad II.*'de *Karaman-oglu İbrahim Bey*, *Haçlılar*'ın *Balkanlar*'ı aştığı sırada durumu kendi lehine uygun gördü ve evvelce imzaladığı muahedeyi bozarak, *Osmanlılar*'a karşı harekete geçti.

Bunun üzerine, Sultan *Murad*, arab dünyasının, dört mezhebe mensub en ünlü bilginlerinden, ne şekilde hareket etmesi lazım geldiğine dair fetvalar istedi. Bu fetvaların birincisi, şâfii mezhebi imamlarından, meşhur tarihçi ve fakih *İbn Hacer-i Askalanî*, ikincisi hanefi mezhebinden *Sâdü'd-dîn Deyrî*, üçüncü maliki mezhebinden *Bedrü'd-dîn Bağdadî*'ye aittir. Ayrıca, hanefi *Sâdü'd-dîn Bağdadî* ve *Abdurrahman b. Mehmed Muslihtî*'nin de fetvaları vardır. *Askalanî*, müteaddit deliller ile

“Karaman-oğluna karşı mukateleye kadir olanların durmayıp, hemen onunla harb etmelerinin vacib olduğunu, İbrahim Bey’in katli icab ettiğini” yazıyor. *Sadü’-d-dîn* ve *Bedrü’-d-dîn Hanbeli Bebdü’-d-dîn Tunusî*, *Abdurrahman Muslihî* de katli lazım geldiğini beyan ettiler. *Sadü’-d-dîn Deyrî* ise, *Karaman-oğlu*’nun yapmış olduğu bu fenalıktan tevbe edip hakka rücu eyler ve frenkler ile harb eden *Osmanoğlu*’na askeri ile yardım eder ise tevbesinin kabul edilmesini, aksi takdirde dünya ve ahrette hüsrân içinde kalacağını beyan etmiştir.

Bu fetvaları alan *Murad*, 12 Temmuz 1444 de Çanakkale boğazını geçerek, *Karaman-oğlu* topraklarına girdi. *İbrahim Bey Taş-eli*’ne kaçtı. Zevcesi olan sultanın kızkardeşini ve vezini sulh akdi için gönderdi. Yalvarmaları sonucu, muahede aktedildi. Buna göre, evvelce *Karaman-oğulları*’na zaptedilen yere, gene *Karaman-oğulları*’na bırakıldı¹³⁷.

Sultanın kazaî yetkilerinin kullanmasının sonucunda sanık veya sanıklar cezalandırılır, beraat eder veya affedilirler.

Yeni Hükümdarın cûlûsu üzere, hapishanedeki sanık veya hükümlülerden bazılarının affedildikleri vâkidir. Nitekim, yukarıda kendisinden bazı vesileler ile bahsettiğimiz özellikler *Mustafa Çelebi* olayının bastırılmasında hizmet görülen *Mihal-oğlu Mehmed Bey*, *Çelebi Mehmed*’in vefatı üzerine cûlûs eden *Murad* tarafından serbest bırakılmıştır.

İsyân eden veya karışıklık çıkarıp yakalananlarda –şüphesiz– sultanın kendileri hakkında vereceği rıza gösterirlerdi. *Çelebi Mehmed*, *Sivas*’da karışıklık çıkararak *Mezid*, *Bey*’i sonuçda affetmişti. *Mezid*, sayısı fazla olduğu zannedilen adamları ile, *Sivas*’da *Sultan Mescidi* olarak bilinen yeri merkez olarak ittihaz etmiş idi. Buradan civara soygun ve yağmalar yapıyor, halkı zarara sokuyordu. Durum *Tokat*’ta bulunan *Çelebi Mehmed*’e duyuruldu. *Mehmed*, *Bayezid Paşa*’yı *Mezid*’i yakalamak ile görevlendirildi. *Bayezid Paşa*, *Sivas*’a gitti *Mezid*’e *Çelebi Mehmed*’in ona iyi muamele edeceğine dair söz verdi. Ancak, *Mezid* adı geçen mescide kapandı ve mücadeleye başladı. Ancak başarmadığını anlayınca, teslim oldu. *Mehmed*’in huzuruna getirildi. *Mehmed* ona şöyle hitab etti:

–“*Mezid*, sen ne dersin? Mecmuu halk senin helak edilmen için sözleşirler”.

Mezid– “Devletli sultanın eli bağı, ciğeri dağlanmış kuluyum. Suo-
tanın devletine layık, her ne ise yapsın!” dedi.

Bunun üzerine *Mehmed*, suçluyu affetti¹³⁸.

Varna meydan muharebesinden sonra, *Murad II.*, savaş sırasında Osmanlı ordusundan kaçanların cezalandırılmasını istedi. Bir rivayete göre, öldürölmelerini daha kuvvetli bir rivayete göre, yalnız teşhir edilmelerini istedi. Bunun için sultan: “*Ol kaçan beylere, avrat donunu giydirip tahkir edin*” dedi, Ancak, maiyyetindeki beyler araya girdiler, şefaati istediler ve şunları söylediler: “*Onlara kendi yüz karası yeter. Devletli sultanım yüzlemesin*” dediler. Bunun üzerine *Murad*, kaçanları affetti¹³⁹.

Sultanların verdikleri cezalara gelince, Bunlar, sürgünden dayağa, sakal kesmekten idama kadar çeşitlilik gösterirler.

İkamete memur etmek ve sürgün sık sık başvurulmuş bir ceza şeklidir. “*Saltanat veraset sistemi ve taht mücadeleleri*” bahsinde gördüğümüz gibi, *Çelebi Mehmed*, kardeşi *Süleyman Çelebi*’nin oğlu *Orhan*’ı *Bursa*’da oturmaya mecbur etmiştir. *Orhan* amcası *Mehmed*’in *Bizans İmparatoru* ile yaptığı anlaşma sonucunda *İstanbul*’dan hudut dışı edildi. O, adamları ile *Eflak* tarafına gitmek istedi. Ancak, *Karin-âbad* civarındaki akıncılar etrafına toplandılar. *Çelebi Mehmed* bunları mağlub ve *Orhan*’ı esir etti. Ona, *Geyve Akhisar*’nı *dirlik* olarak verdi ve *Bursa*’da oturttu.

Murad II. ise, *İskilip*’ten *Filibe* “sürgün” göndermiştir. O, *Sam-sun*’dan, *Bursa*’ya giderken, *İskilip*’e uğradı. Burada, iskan edilmiş olan *Tatarlar* için şu sözleri söyledi: “*Timur bu vilayetten Tatar’ı alıp, gitti derlerdi. Ya bu vilayette bunların beyleri olup düşün, eyleyip, birbirlerine varış, geliş ettikleri nedir? Benim seferime dahi gelemzler. Şimdi bunları sürmek gerektir*”. Bu emir üzerine, *Tatarlar*, *Filibe* ve civarına yerleştirildiler. Onlar için, *Konuş* (Pazarcık-Tatar pazarcığı)’da *Kervansaray* ve imaret inşa edildi¹⁴⁰.

Bedenî cezalara gelince: Tahkir etmek ve gurur kırmak için “sakal yolmak”dan, başta *Aşık Paşa-zâde* olmak üzere kaynaklarımızda bilgi vardır. Ona göre, “*sakal kırmak adeti, kadimden, Fîrenkten kalmıştır. Avratların saçını, erlerin sakalını keselerler*”. *Aşık Paşazâde*, padişahın kızdığı kimselerin, sakalını kestirdikten sonra eşeğe bindirdiklerinden bahseder¹⁴¹. *Süleyman Çelebi*, *Yeniçeri ağası Hasan Ağa*’nın sakalını kestirmiştir. Olayın başlanıcı, *Evrenuz Bey*’in *Süleyman Çelebi*’yi “zevk ve safa” hayatı yaşamasını tenkid etmesi ile başladı. Bunun üzerine, *Süleyman*, *Evrenuz Bey*’e şunları söyledi:

–“*Ey hacı lalam! Beni, zevk ve safadan ayırmak ve padişah huzurunda bu tarzda sözler sarfetmek sana düşer mi? Kardeşim Musa kimdir ve ne oğlandır ki, üzerine gele ve beni onunla korkutasınız Şüphem kalmadı, bunamışsın*”.

Bu ağır sözler üzerine, *Evrenuz Bey*, ağlayarak huzurdan çıktı. Rastladığı *Hasan Ağa*'ya, *Çelebi* ile aralarında geçeni anlattı. Huzura giren *Hasan Ağa*'da *Süleyman Çelebi*'ye ağır sözler söyledi. Bunun üzerine, *Süleyman Çelebi*, *Hasan Ağa*'nın sakalını "yoldurdu". Huzurdan çıkan, *Ağa* şunları söyledi: "*Ey Beyler ve ey ulular! Bu belalar bize nedir? Hürmet ise ancak ola. Bu kişiden devlet ve saadet gitti. Bunu biliniz*". Sonuçta, maiyyeti ile beraber, *Musa*'ya iltihak etti¹⁴².

Dayak, sultanın verdiği diğer bir ceza şeklidir. *Mehmed II.*, tahta geçtikten bir süre sonra, yeniçeri ağası ve bazı yayabaşılara bu cezayı uyguladı. O, bir seferden döndüğü sırada, kaçanları tesbit için genel bir yoklama yaptırdı. Durumdan sorumlu gördüğü Yeniçeri Ağası *Kurtçu Doğan*'ı sıkı bir *dayak* cezasına harptırdı. Bununla da kalmadı; onu azletti. Ve *Amasya*'ya sürgün olarak gönderdi. O, aynı zamanda, bu harekete sebep olan yayabaşılarını da aynı şekilde yüzer sopa vurdurarak cezalandırdı ve görevlerine son verdi¹⁴³.

Gözleri kör etmek, bedeni cezaların en ağırlarından biridir. Yukarıda, *Bursa*'da ikamete memur edildiğini gördüğümüz, şehzade *Orhan*'ın gözlerine mil çekilmiş idi. *Greke Anonim'e Murad II.*'de "*Siderovia*'yı aldı. Halkın mühim kısmını öldürdü ve birçoklarını esir etti. *Sespotun*, *Stefan* adındaki oğlunu yakaladı ve gözlerini çıkardı. Keza, yakalamış bulunduğu onun bir kardeşini de kör etti"¹⁴⁴.

Nihayet, *idam* ağır suçlara verilen bir cezadır. Yay kirişi ile boğdurma, baş kesme, asmak, ateşte yakma, duman ile boğma v. s. şekillerinde icra edilir.

Çeşitli vesileler ile gördüğümüz gibi, yay kirişi ile boğdurma hânedan üyeleri için uygulanır.

Schietlberger, *Niğbolu* muharebesinden sonra, esirler hakkında verilen idam kararlarını infazını şöyle anlatır:

"*Türk padişahu, muharebeyi kazandıktan sonra, kral Sigismund'un bulunduğu ve muharebenin cereyan ettiği mahallerde durarak telef olan askerlerine baktı, telefâtın çokluğunu görerek ağladı, dökülen kanları intikamsız bırakmamağa yemin etti; ne kadar esir varsa ertesi gün getirilmesi, getirmeyenlerin katl ve mallarını müsadere edeceğini beyan etti. Ertesi günü, herkes ne kadar esir varsa ipe bağlı olduğu halde getirdiler. Ben de, bir ipe bağlı olarak, esirlerin üçüncüsü olarak, beni esir alan tarafından oraya getirildim. Esirler, padişahın yanına getirildikleri zaman, padişah, askerinin intikamını nasıl alacağını östermek için, Dük de Burgond'u yanına aldı: Dük, padişahın hiddetini görerek, istediklerinin hayatının*

bağışlanmasını rica etti. Bayezid, bunu kabul etti. Dük, kendi ülkesinden oniki şövalyeyi ve Stephan Shimhen ve Hans Von Burman'ı nezdine aldı. Padişah, herkesin esirini öldürmesini emretti. Benim arkadaşlarımın kafaları kesildi, sıra bana gelince, padişahın oğlu beni görerek hayatımın bağışlanmasını emretti. Yirmi yaşından küçük olanları öldürmediklerinden, beni de diğer çocukların yanına götürdüler. Ben, o zaman onsekiz yaşında idim". Schiltberger, padişahın hissesine düşen esirler arasında, önce Gelibolu kalesi'ne gönderildi. Orada iki ay kaldıktan sonra, Bursa'ya getirildi. Buraya getirilmesinden maksat, Macar ileri-elenlerinden Fudor ve altmış esir ile birlikte Memluk sultanına gönderilmek içindi. Ancak, Schiltberger o sırada hasta olduğundan, padişahın hizmetinde abkonuldu¹⁴⁵.

Asmak, çok kullanılan bir infaz şeklidir. Yukarıda, Şeyh Bedrî'd-dîn isyanında gördüğümüz gibi, Bayezid Paşa, ayaklanmayı bastırmış idi. O, *Torlak Kemal* ve adamlarını yakaladı. Bunlar asılmak suretiyle idam edildiler.

Suçluyu od'a atmak çok kullanılmayan bir infaz şeklidir. Yıldırım Bayezid'in rüşvet aldığından şikayet edilen bazı kadılar için "ateşe atılmaları" emrini verdiği bilinmektedir. Vezir-i azam Çandarlı Ali Paşa, sultanı ikna etmek suretiyle emrin infazını engellemiştir. Murad II zamanındada Yörgüç Paşa, Amasya ve Tokat bölgelerinde eşkiyahk yapan bazı kimseleri bir mahzene kapattı ve dumanla boğarak öldürttü¹⁴⁶

"Kesik baş" dolaştırmak, o devirlerin yaygın adetidir. *Grekçe Anonim*'e göre, Murad II.'a kesik baş verildi. Kaynak olayı şöyle anlatır: "Ayizileos, Luniadis'in kaçtığını görünce, korkmadı.. Sadece cesaretle muharebe etti. Fakat, birçok Türk onu aralarına aldı, o kaçtı. At üzerine kaçarken bataklığa saplandı ve atı düştü. Bir çok Türk ona yetişti, lafasını kestiler ve bir mızrağa taktılar ve Sultan Murad'a götürdüler. Murad bunu aldı ve Rumeli'ye götürdü¹⁴⁷.

Nihayet, bahse Osmanlı hükümdarlarını adalet anlayışını sembolize eden bir olay ile son verelim. Bir Bizans tarihçisine, Dukas'a göre, Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra, bir Türk askerinin Ayasofya'nın mermerlerinden birini kırdığını gördü. Ona bu tahrifatı niçin yaptığını sordu. Asker, cevap olarak din için yaptığını söyledi. Bunun üzerine padişah, Türk askerini kılıç ile yaraladı ve şu sözleri söyledi:

–"Servet ve esirler size yeter, şehrin binaları bana aittir"¹⁴⁸.

4. Bölüm

SULTANIN PROTOKOL BAKIMINDAN DURUMU

A- SULTANIN HAKİMİYET SEMBOLLERİ

Hâkimiyet (egemenlik), devlet kudretidir. Devlet kudreti, ülke dahilinde en üstün kuvvettir ve emir etme niteliğindedir. Bu kudret, devletin emredici, maddi kuvvetidir. Anlaşılacağı gibi, fîli bir güçtür. Devletin varlığı için emredici kuvvet ve iktidar zorunludur. Bu şekilde maddî bir kuvvete malik olmayan teşkilât, devlet vasfını taşıyamaz. Devletin, iktidarı, maddî gücü, silahlı kuvvetler itiyazına sahip olması ile belirlenir.

Modern hukukta, *hâkimiyet*, devletin kayıtsız ve şartsız bağımsızlığına sahip olması, diğer devletler ile hukuken eşit durumda bulunması ve sahip olduğu üstün kudret ve kuvvete ülke dahilinde rakip olabilecek veya karşı gelebilecek başka bir kudret ve kuvvetin bulunmamasıdır. Bu anlamda, egemenlik iki şekilde ortaya çıkar: *Dış egemenlik* ve *İç egemenlik*. *Dış egemenlik*, devletlerarası münasebetlerde söz konusudur. Bir devletin, diğer devletler arasında aşağı durumda olmaması, başka devletlere tâbi olmaması ve dış ilişkiler bakımından diğer devletler ile eşit durumda bulunmasıdır. *İç egemenlik*, devletin kendi ülkesinde en üstün bir kudrete, yani ülke dahilinde mevcut bulunan hususî ve hükmi şahısların karşı gelemeyecekleri, onların üstünde olan bir kudrete sahip olmasıdır. *İç egemenlik*, devletin kendi yetki sınırları içinde, üstün ve kudretli bir “iktidar”dır¹.

Hakimiyet (Egemenlik), görüş açısından araştırma konusu yaptığımız devirleri değerlendirdiğimizde şu durumla karşılaştırırız: *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* muhtelif devletlerin bir araya gelmesinden meydana gelen bir devletler topluluğudur. Bu devletler, başta bulunan Selçuklu İmparatorluğu’nun vassalleridir².

Aynı şekilde, “Fetret devri” ve Murad II. zamanında, Osmanlılar, Timur ve oğlu Şahruh’u metbu tanımışlardır.

Aşağıda göreceğimiz gibi, metbû ve tâbî hükümdarlar aynı hâkimiyet sembollerine sahiptirler. Ancak, “büyük”ün, tevcih ettiği sembollerin “küçük” tarafından kabul edilmesi tâbî olmağa delalet eder. “Şekil bakımından”, genellikle, metbuun nevbet çaldırma hakkının fazla olması, tuğ sayısının yüksekliği, unvanlardaki şatafat gibi kıstaslar, ona üstünlük sağlar. Metbû, “Sultan” “Sultan-ı âzam” (En büyük sultan), unvanın taşıdığı halde, vassal hükümdarlar “*melik*” bazen “*sultan*” ve nadiren *sultan-ı muazzam* (büyük sultan) unvanını taşıyabilirlerdi.

Bu “şekli” durum, “fiili” bakımdan “iktidar”ın kimde olduğunda tâyin eder. Nitekim, tâbî devlet “maddî güç”e sahiptir. Ancak bu güç yapılan anlaşmalarda da belirtildiği gibi, metbûun emrindedir. *Dış egemenlik* bakımından ise, tâbî devlet, genel hatları ile yarı bağımsız bir durumdadır. *İç egemenlik* bakımından da, metbû devletin gerekli gördüğünde tâbîin ülkesine girebileceği göz önünde bulundurulur ise, sınırlı bir “iktidar”a sahiptir denilebilir.

Hükümdarın *hâkimiyet sembolleri* şunlardır:

- 1- *Payitaht*
- 2- *Saray*
- 3- *Çadır*
- 4- *Taht*
- 5- *Tac*
- 6- *Hutbe*
- 7- *Sikke*
- 8- *Unvan ve lakaplar*
- 9- *Nevbet*
- 10- *Kılıç*
- 11- *Bayrak*
- 12- *Tıraz*
- 13- *Tuğ*

Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde, uzun bir süre, Osmanlı hükümdarları çeşitli vesileler ile gördüğümüz gibi, metbûları oldukları bazı devletlerin kendilerine verdikleri sembolleri kabul ettiler. Kabul etmekle de onlara tâbî olduklarını göstermiş oluyorlardı. Nitekim, ananeye göre, *Osman*’ın Türkiye Selçuklu sultanının gönderdiği *sembolleri* almıştır. Bir ferman ile tevcih edilen bu alametler şunlardır: *Tuğ alem*, *kılıç*, *hilât*, *gümüş takımlı at*. Görünüşe göre, *Osman Bey*, *mehter takımı*’nada malik idi. *Osman Bey*’in adına okunan ilk *hutbe*’de *Tursun Fakih* tarafından icra edilmiştir.

Ankara muharebesinden önce, *Timur*, *Yıldırım Bayezid*'den bazı istekler arasında, metbuiyet işareti olarak *külâh* ve *kemer*'i kabul etmesini istedi³. Bu talep, reddedildi.

Ankara yenilgisinden sonra, "Fetret Devri"ne girildiği malumdur. Bu devirde, *Timur*, *Edirne*'de hükümdarlığını ilan eden *Süleyman Çelebi*'ye metbuiyet alameti olarak *altın kemer, külâh, al damga* ile *ferman* vermiştir.

Timur, *Anadolu*'da hüküm süren *Çelebi Mehmed*'e de gene, *al damgalı berat, tac, kemer* ve *hırka* yollamıştır. Bu suretle *Mehmed* onun yüksek hakimiyetini kabul etmiş oldu ve müşterek olarak sikke bastırdı.

Şüphesiz, *Osmanlılar*'da metbûiyet alameti tevcih ediyorlardı. *Murad II.*, *Firuz Bey oğlu Hamza Bey*'e *Teke Sancağı*'nı tevcih etti, ayrıca, *süslü bir topuz, hil'at ve kılıç* gönderdi⁴. Devrin adeti gereğince, hükümdarlar Abbasi Halifesi'nden *teşrifat-ı mülukâne* isteyebilirlerdi. *Bayezid I.*, 1394 yılında Mısır Memlük sultanı *Berkuk*'a elçiler ve hediyeler gönderdi. Bundan başka, Rum ülkesine sultan olmak için, halifeden *teşrif* istedi. *Sultan Berkuk*, *Bayezid*'in arzularını yerine getirdi.

Bazı Türk hanedanları, boylarının damgalarını aile alameti olarak kullanmışlardır. *Salgurlular*'ın sikkelerinde *Salur damgası*, *Ak-Koyunlular*'mkinde *Bayındır damgası* görülür. *Ak-Koyunlular*, damgalarını yalnız paralarına değil, yaptırdıkları eserlere, resmi blgelere, bayraklarına da koydurmışlardır. *Murad II.*'in bazı sikkelerinde, *Kayı damgası* bulunmaktadır. Onun haleflerinin paralarında *Kayı damgası* görülmez. Bununla beraber, *Kayı* damgasına hükümdarların şahsi eşyalarında, toplarda dahil olmak üzere, silâhlarda sık sık rastgelinir. *Oğuz Boyları* damgaları *Anadolu*'da *halı* ve *kilim motif*i olarak kullanıldığı gibi, aşı boyası ile evlerin duvarlarına resmedilmiştir. Kap ve kacağa, nazar değmemesi ve uğur getirmesi için bazı giyim eşyalarına ve hatta mezar taşlarına bile çizilmiştir. Bunlara ilave olarak, bu damgalardan bazılarının, anıtlar, yapılar ve kayalar üzerinde bulunduğu malumdur⁵.

Yukarıda verdiğimiz listeye uygun olarak, hakimiyet sembollerini sırası ile görelim.

1- Payitaht:

Devletin yönetildiği şehirdir. İlgili bahisde gördüğümüz gibi, Osmanlı Devleti'nin başlıca üç payitahtı olmuştur: *Bursa*, *Edirne* ve

İstanbul, Bursa, Orhan Bey tarafından payitaht olarak ittihaz edilmiştir. *Edirne*, 1402 yılından itibaren *Osmanlı Devleti*'nin *Dârü'l-saltana*'sı olarak *Bursa*'nın yerini aldı. *İstanbul*, 1453'den itibaren kesin ve devamlı merkez olarak, devletin sona erdiği tarih olan 1922'ye kadar payitahtlık yapmıştır.

2- Saray:

Saray, devletin yönetildiği şehir olan payitahtta veya diğer önemli şehirlerde, hükümdarın resmi ve özel hayatını sürdürdüğü, ve bu hayatın icabı olan teşrifatı yeine getirmek ile yükümlü kimselerin bulunduğu bina veya binalar manzumesidir.

Osmanlılar'da *saray* denilebilecek ilk yapıyı, *Orhan Bey* zamanında görüyoruz. *Bursa*'nın fethinden sonra, *Orhan*, "Bey Sarayı" denilen bir binada ikamet etti. Bunun içindeki *Bizans kilisi* de camie çevrildi⁶. Daha sonrada, *Edirne* ve *İstanbul*'da saraylar inşa edildi⁷.

Hükümdarlar, hakimiyet sembolü olan *saray* inşa ettirmeğe önem veriyor ve özen gösteriyorlardı. *Tursun Bey*'e göre, *Fatih Sultan Mehmed*, *Sahn-ı Seman* madreseleri inşa ettirdikten ve imar faaliyetinden sonra, *İstanbul*'da, "*kendi saltanatı ve ikameti için yeni bir saray inşa edilmesini emretti*"⁸.

3- Çadır:

Çadır, hükümdarın sembolü olan renkte imal ediliyordu. Kaynaklarımızda daha çok *Otağ* veya *Otağ-ı hümayun* olarak geçer. XVI. yüzyılda, çadırın kırmızı olmasından, bahis konusu ettiğimiz dönemdede aynı rengi taşıdığı söylenilebilir.

Suferlerde, sultanların iki otağı vardır. Bunların birinde oturur, diğeri tuğlar ile beraber, hareketinden bir önce ilerideki menzile götürülür. *Otağ-ı hümayuna* nezaret eden görevliler, *kapıkulu süvarileridir*. *İstanbul*'dan sefere çıkan padişah için, *Rumeli* yakasına gidecek ise, *Davud Paşa*'da, *Anadolu*'ya gidecek ise *Üsküdar* veya *Gebze*'de otağ kurulur idi⁹.

Kaynaklarımızda, otağ sık geçer. Örnek olarak, "*Süleyman Paşa Rumeli'ye geçtiğinde otağına geldi*" şeklinde¹⁰.

Hoca Sadeddin'in, *Musa Çelebi*'nin seferlerinin birinden bahsederken, "*Çamurlu ovası renk renk çadırlar ile cennete döndürüldü*" ifadesi¹¹ bayraklara paralel olarak ordu ileri gelenlerinin sembolleri olan renklerde çadırlara sahip olduklarını gösterir.

Hakimiyet sembolü olan çadırın devrilmesi, uğursuzluk addedilir. Grekçe Anonim'de Yıldırım Bayezid'in çadırı ile ilgili şu olay vardır: "ilk defa otağını kurduğu yerde Bayezid'in çadırı devrildi ve üç er öldü. Rüzgar olmadan ve kimse tarafından dokunulmadan vukubulan bu hadise fena alamet sayıldı¹².

4- Taht:

Hükümdar olmak vakıası, herşeyden önce, *taht*'a oturmak ile kendisini gösterir¹³.

Orhan Bey, görünüşe göre, babasının sağlığında resmen hükümdar olmuş ve tahta oturmuştur. *Aşık Paşa-zade* ve *Neşri*'deki kayıtlar bunu gösterir. *İbn-i Kemal*'de, "Orhan, *Osman zamanında yedi yıl tahtgir ve tacdar olmuş idi*" şeklinde yazar¹⁴. *İbn-i Kemal*'deki "taht" kelimesini mecazi anlamda da anlamak mümkündür. Ancak, Orhan zamanında devlet kurumlarının, geleneklerini ve hakimiyet sembollerinin nüve halinde olmakla beraber mevcut oldukları ve yerleşmeye başladıkları bilinmektedir. *Ruhî'nin* "*Vüzera ve beyler bir araya cem edip, merhum padişahın ulu oğlu Yıldırım'ı tahta çıkardılar*"¹⁵ veya "*Musa Çelebi tahta oturdu*"¹⁶, *Oruc Bey'in* "*Murad, oğlu Sultan Mehmed'i tahta geçirip, müstakil padişah etti*"¹⁷, *Neşri'nin* "*Sultan Mehmed...tahtgah edindi*"¹⁸. şeklindeki satırlarında aynı şekilde değerlendirmelidir.

5- Tâc

Tâc, tahtı tamamlayan bir hakimiyet sembolüdür.

Osman Bey'in, Selçuklu sultanın ona tevcih ettiği tahmin edilebilecek *sarık*'ı kullandığı öne sürülebilir. Görünüşe göre, *tâc*'ı ilk giyen hükümdar *Orhan Bey*'dir. *İbn-i Kemal*'in yukarıda, taht'tan bahsederken "tacdar" olmuş idi ibaresini kullandığını belirtmiş dik. Burdaki, *taç* mecazi anlamdadır. Bununla beraber, maddî bir varlık olarak *taç*'ın varlığını düşünmemek için sebep yoktur.

6- Hutbe:

Hükümdarı, hükümdar yapan unsurlardan biri de, hakim olduğu sahalardaki camilerde cuma namazı esnasında, unvan ve lakablarının zikredilmesidir. Buna, *hutbe*, hutbeyi okuyan din görevlisine de *hatib* denir¹⁹.

Yukarıdada zikrettiğimiz gibi, *Osman Gâzi* adına ilk hutbeyi *Tursun Fakih* okudu. *Tursun Fakih*, onun adına *Eskişehir*'de ilk bayram

hutbesini, *Karahisar*'da ilk cuma hutbesini okudu²⁰. Şüphesiz *Orhan Bey*'de adına *hutbe* okutmuştur²¹.

Osmanlı hükümdarları, ülkelerini genişlettikçe yeni fethedilen bölgelerdeki beylerde, hutbeyi onların adına okutuyorlardı. *Aşık Paşa-zâde*, “*Vilayet-i Karesi’de hutbe ve sikke Orhan Gaziye mukarrer etti*” şeklinde yazar²². Neşri’ye göre, “*Aydın-oğlu dahi gelip, itaat edip vilayetinin bazısını gene kendisine verdiler. Ama hutbe ve sikke Bayezid Han adına idi*”²³.

Çelebi Mehmed, kuvvetleri başında, önce *Kastamonu*’ya yürüdü, Ancak, *İsfendiyar Bey*’in *Sinop*’a çekilmesi üzerine onu burada muhasara etti. Zor durumda kalan *İsfendiyar Bey*, *Osmanlı Devleti* adına *hutbe okutmak* ve *para bastırmak* suretiyle tabiiliği kabul etti²⁴.

Kaynaklarımızda, *hutbe*’den “*hutbe-i padişahî*” olarak ta bahsedilir. Babası *Çelebi Mehmed*’in ölümü üzerine, *Murad*, *Bursa*’ya geldi, tahta oturdu ve “*hutbe-i padişahî*” onun adına okundu²⁵.

7-Sikke:

Sikke, altın, gümüş veya bakır damga veya nakış basmak için hazırlanmış demir kalıp, bir maden üzerine basılmış bir damga veya nakış basılmış madeni paradır.

İlk Osmanlı sikkesi, *Orhan Bey* zamanında 1328 yılında darbedildi. *Orhan*’ın sikkesinin arka yüzünde bulunan, *Bursa* kelimesinin altında, görülen şekil, divanı rakamlarda 3’dür. Bu, *Orhan*’ın üçüncü saltanat yılını gösterir. *Orhan Gazi*’nin akçesi, 5 kırat 3 habbe (1 gram 15 santigram) dır. Sikkenin arka yüzünün üst tarafındaki işaret, bazı meskûkat uzmanlarına göre *Kayı boyu*’nun damgasıdır. *Orhan Bey*, *Türkiye Selçuklu sultanı Mesud II*’un kestirdiği dirheme muadil olan 12 kıratlık, yani 2,4 gr. lık bir dirhem ile bunun yarısı olan 6 kıratlık (dirhem’in vezni 11,5 ise, bunun yarısı da 5.75 oluyordu) akçenin, yani Selçuklu devri sikkelerinden nısfıye’nin iki ayrı ağırlıkta olduklarını anlamak icab eder. Böylece, *Orhan Bey* tarafından 5,75 kırat ve 100 dirhem gümüşten 270 adet olarak kestirilen, *Osmanlı akçesi*, *Mehmed II*’in birinci defa tahta çıktığı 1444 yılına kadar, oldukça sabit bir vezinde tutulmağa çalışıldı. Bununla beraber, *Orhan Bey* akçesini, vezin itibarı ile dirhem’in dörtte biri veya üçte biri sayanlar vardır.

Murad I. zamanında basılan sikkelerde darb yeri konulmamıştır. O, hem akçe, yani gümüş sikke, hemde ilk defa bakır sikke bastırıldı. Paralara, tuğra şeklinde isim yazılması onun ile başlar. Bazı sikkelerinde *sultan-ül-galib* unvanı vardır.

Yıldırım Bayezid'in akçelerinin ayarı % 90'dır. Bu devirde, devletin altın sikkesi yok idi. Tedavülde, *Venedik Cumhuriyeti*'nin *altın dukası* kullanılıyor idi. Venedik dukasının da 40 akçeye rayic olduğu anlaşılmaktadır.

Fetret Devri'nde, *Edirne*'de *Musa Çelebi*, *Edirne*'de *sikke* bastırdı. Gümüş sikkeler 813 tarihini taşımaktadır.

Çelebi Mehmed, *Amasya*, *Ayasuluk*, *Bursa*, *Edirne* ve *Seres* şehirlerinde akçe bastırdı. *Mehmed*, sikkelerinde babasını *han* olarak zikretmiştir. O, *Timur*'un hakimiyetini tanımış ve müşterek sikke bastırmıştır. Sikkelerde *sultan-ı âzam* unvanı görülür.

Murad II., *Edirne*, *Bursa*, *Ayasuluk*, *Bolu*, *Engüriye*, *Karahisar* *Novar*, *Serez*, *Tire* ve *Amasya*'da *sikke* bastırdı. *Bursa*'da *Murad* adının altında *Kayı damgası* vardır. Bazı sikkelerinde *sultan* unvanını kullanmıştır, babasını da *han* olarak zikretmiştir.

Mehmed II.'in ilk cülusu 1444 yılındadır. *Anadolu* ve *Rumeli*'nin çeşitli şehirlerinde basılan *gümüş* ve *bakır* sikkelerinin üzerinde bu yılın hicri karşılığı olan 848 tarihi vardır. *Edirne*'de basılan bu akçelerin vezinleri 6 kırıttan 5 kırata indirilmiştir. Bunun sebebi, devlet hazinesine gelir temin etmek veya askerin tahsisatını azaltmak isteği olabilir. Ancak, akçenin *gümüş* kıymtini azaltmak, hazinenin aleyhine oldu. Mikdarı kanunnameler ile akçe olarak tesbit edilen vergiler, darphanede devletin isteği ile, küçülten akçeler gibi hemen değiştirilemiyordu. Bu durumda, akçenin vezni yarıya düşürüldüğünde, toplanan vergilerden gelen akçelerin *gümüş* tutarı da, o nisbette azalmış idi. *Fatih*, 1451'de de son defa ve kesin olarak tahta çıktıktan sonra, babası *Murad*'ın çıkardığı akçeleri tedavülden kaldırdı. yeni akçeler kestirdi. Eski akçelerin yenilerine göre, daha yüksek ayarda olması nedeni ile, tedavülden kaldırılmalarının hazineye yararı oldu. Bu sebeble, *Fatih*, başlangıçta her on yılda *sikke* bastırırken, daha sonraları beş yılda bir piyasaya yeni sikke sürdü. *Spanduginu*, bu muamelenin hazineye her defasında 800.000 duka kadar bir yarar sağladığını tahmin eder. *Fatih Sultan Mehmed* zamanında *Edirne*, *Ayasuluk*, *Bursa*, *Serez*, *İstanbul*, *Üsküp*, *Amasya*, *Tire* ve *Novar* şehirlerinde *akçe* basıldı. *Altın sikke*, 883 yılında yani 1478 yılında darbedildi²⁶.

Görüldüğü gibi, bir hakimiyet sembolü olan sikkenin ekonomik ve malî hayatta da birinci derecede rolü vardır.

8- Unvan ve Lakablar:

Osmanlı hükümdarları, başlıca, *sultan*, *padişah*, *emir*, *hüdavendigâr*, *bey*, *han* ve *gazi* unvanlarını kullandılar.

Sultan, XI. yüzyıldan itibaren kullanılan müstakil bir unvandır. Bu ülkenin müstakil hükümdarını veya kudretli bir emiri ifade eder. Unvan olarak, önce, *Gazneliler*'de ve *Büveyhoğulları*'nda görüldü. *Büyük Selçuklular*' ile de "gerçek" bir hükümdarı ifade etmeğe başladı ve siyâsî istiklali ifade etti. Osmanlılar'da, *sultan* unvan olarak ilk defa *Orhan*'ın sikkelerinde görülür.

Padişah, müslüman hükümdarlara, özellikle çok geniş ülkelere sahip imparatorlara verilen unvandır. *Padişah*, Osmanlı hükümdarlarının unvanları arasında *örfi hükümdarlık* sıfatlarını ifade eden bir unvan olarak kullanılmıştır.

XIV. yüzyıllarda Osmanlı hükümdarları, islâmi *sultan* unvanı ile beraber, *örfi hükümdarlık* sıfatlarını gösteren han unvanlarını da tercih etmişlerdir. *Hüdavendigâr*'da kullanılan unvanlar arasındadır. *Orhan Bey*, *emir-i kebîr* unvanını hâiz idi. Bizans'da bulunan ve taht mücadelelerine katılan *Şehzade Orhan*'a da taraftarları *emir* unvanı ile hitab etmiş ve onu padişah yapmak istemişlerdir.

XIV. ve XV. yüzyıllarda, Osmanlı hükümdarları için, "büyük hükümdar, imparator" anlamında, *hüdavendigâr* unvanı kullanılmakta idi. *Hüdavendigâr-ı gâzî* unvanını taşıyan *Murad I.*'den itibaren Osmanlı hükümdarları bu unvanı ile anıldı ve resmî belgelerde de kullanıldı. *Orhan*'ın metbûu sayılan İlhanlı hükümdarları tarafından kullanılan *hüdavendigâr* unvanı. *Murad I.*'in ilk defa Anadolu Beylikleri üzerinde metbûluk kurması ile ilgili olabilir.

Bey unvanına, ilk defa *Orhun kitabeleri*'nde ve *Uygur metinleri*'nde tesadüf edilir. Görünüşe göre, bu unvan islâmiyetten önceki devirde evvela, *Türkler* tarafından kullanıldı. Diğer Altay kavimleri bunu *Türkler*'den almış olmalıdır. *Bey*, *han* ve *kagan* unvanlarından daha aşağıdadır. İslâmî devirde, *Karahanlılar* ve *Büyük Selçuklular*'da *bey* unvanı arapça emir karşılığı olarak görülür. *Büyük Selçuklular*'ın ilk sultanı da *Tuğrul Bey*'dir²⁷.

Han, geleneğe göre, Turan hükümdarlarına verilen unvandır. İran hükümdarlarına ise *padişah* denilmiştir. Gelenek, Türk tarihinin ilk hanını *Oğuz* olarak gösterir.

Çelebi Mehmed'den itibaren hükümdar tuğralarında hemen daima *han* unvanı vardır. *Orhan*, *Murad I.*, ve *Süleyman Çelebi*'nin tuğraların-

da yalnız baba adı vardır *han* unvanı yoktur. Ancak, *Yıldırım Bayezid*'in tuğrası "*Bayezid ibn Murat Han*" şeklindedir. Ancak, *İbn-i Kemal* bazı müverrihler, Osman Bey'den bile *han* olarak bahsetmektedirler. Ancak, bunun yakıştırmaya olduğu açıktır²⁸.

Gâzi (kafirlerle karşı harpte temayuz eden) unvanı, XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu'sunda daha çok uc beylerinin isimlerinde görülür. XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında, mesela, *Aşık Paşa-zâde*'deki *Gâziyan-ı Rum* tâbiri gibi tesadüf edilen bu isim yerine, daha ziyade *alp* deyimie rast gelmektedir. İlk Osmanlı kaynakları, Osman *Gâzi*'nin maiyyetindeki komutanların bir çoğunun ismine *alp* lakabını ilave etmişlerdir. Orta Asya Türk kültürünün ürünü, *alp*, cesur, yiğit ve zorlu anlamına gelir. Anlaşılabacağı gibi, türkçe olan *alp* unvanı, İslâm kültürü etkisi altında, yakın doğu İslâm dünyasında ilk yüzyıllardan beri yayılmış olan *gâzi* lakabı ile beraber *alp-gazi* şeklinde kullanılmıştır. "*Gâziler sultanı*" Osmanlı hükümdarının kendi tebaası kadar, müslüman dünyası karşısındada otoritesini sağlayan bir unvan idi.

Anlaşıldığı gibi, hükümdarların *unvan* ve *lakabları*, *tuğra sikke*, *kitabe*, *vakfiye* gibi çeşitli *belge*, *para* ve *taşlar* üzerindedir.

Osman Bey'in unvan ve lakabları hakkında geniş bilgiye sahip değiliz. Ancak, oğlu *Orhan*'ın 1326 tarihli vakfiyesinden, lakabının *Fahrü'd-dîn* olduğu anlaşılmaktadır.

Orhan Bey'in *Bursa*'daki camiinin kitabesinde görülen unvanları şu şekildedir:

Emir-ül-Kebir-ül- Mücahid sultanül- guzat bahadır-ı zaman Gazi Orhan ibn-i Osman.

Murad I.'in *Bursa* imareti vakfiyesindeki unvanları:

Emir-i âzam, melik-i mülük-ül-arab ve'l- acem, hânmi-i bilâd-ullah, râî-i îbâd-ullah, nâşir-i esnâf-ül adl ve'l- ihsan sultan ibn sultan Murad b. Orhan

Bayezid I.:

Sultan-ül muazzam, Celâl-ül-dîn Bayezid Han.

Mehmed I.:

Sultan-ı azam mevlü mülük-il-arab-ı ve'l-acem sultan Mehmed Han bin Bayezid Han ibn-i Murad Han

Mehmed II.:

*Sultan-ül-berreyn ve hâkan-ül-bahreyn es-sultan ibn-üs-sultan*²⁹

Yabancı hükümdarların, Osmanlı hükümdarlarına hitab ederlerken en önem verdikleri unvanın gazi olduğu anlaşıyor.

Murad I.'ın kabul ettiği Memluk elçisinin hükümdarı adına takdim ettiği mektupta "*Sultan'l-guzat ve'l-mücahidîn*" unvanı bulunmaka idi³⁰.

Alun Ordu, Kırım ve Türkistan Hanları'da Osmanlı hükümdarlarına mektup yollamışlardır. Murad II.'a hitaben olan mektubun başlangıç kısmı şu şekildedir:

"Ha tealâ inayeti ile Muhammed Peygamber mucizâtı ile Muhammed'den Gazi Murad'a"

Fatih Sultan Mehmed'e yollanan mektup şu şekilde başlar:

*"Tanrı inayeti ile sultanların büyüğü olan sultan-ı azam Muhammed Gazi'ye"*³¹.

Nihayet şehzadelerin isimlerinin başında "*sultan*" unvanı bulunması mütaddır. *Çelebi*'de şehzadelerin taşıdıkları diğer bir unvandır³².

9- Nevbet:

Nevbet, islâm musikisinde bir sanat şeklidir. Avrupa musikisinin *cantate* veya *suite*'ine benzer. İki çeşidi vardır: 1- *Oda musikisi nevbe*'si. 2- *Askerî musiki nevbe*'si. *Tablhane, davul hane askeri muzıka* (mehterhane) anlamındadır. Bu kelime askerî muzıkanın temel elemanı olan davula (tabl. nekkare) ve bu muzıka takımının icra ettiği hususi musiki şekline (nevbe, nöbet) icra olunmalıdır. Aslında *nekkarehane* veya *tablhane*, yalnız davullardan ve bazı durumlarda da davulların özel çeşitlerinden ibaret idi. *Nevbe*, birçok fasıllar (fusul)dan müteşekkil olup, *nekkare-hane* tarafından *beş namaz vaktinde* sultan'ın sarayı ve üç gündüz namaz vaktinde ise *melik, vezir* gibi sultanın dînunda erkanın ikametgahları önünde çalınan musiki parçasıdır. *İbn Battuta*'ya göre, yalnız hükümdarlık vekarının sembollerinden bir olarak titizlikle muhafaza edilmekle kalmaz, nağmeleri, dinleyenlerin saygılı bir şekilde sükûtlarının gerektirir idi. *Tablhane, zurna, nekkare, nefir* (boru), *zil, davul* ve *kös*'ten meydana geliyordu.

*Osmanlılar, nevbet'i Selçuklular'dan aldılar. Geleneğe göre, Osman Bey, Söğüt ve Eskişehir'de teşkil olunan bölgenin kendisine tevcihi münasibeti ile 1289 yılında, Türkiye Selçuklu sultanı Mesud II.'dan gelen ferman ile tabl, nekkare'ye sahip olmuş idi. Bu münasebetle yapılan törende, vurulan nevbet sırasında, bunu gazaya davet telakki ettiği için Osman Bey ihtiram ile ayakta durmuştur*³³.

*İbn-i Kemal, Osman Bey'in günde beş nevbet vurdurduğunu yazar*³⁴. Ancak, yazarın bunu kendi devrindeki adete uyararak kayd ettiği söylenebilir. *Osman Bey'in günde üç nevbet çaldırdığı* tahmin edilebilir.

İbn-i Kemal'in "Nevbet-i Muhammedi" olarak bahsettmesine muabil, *Neşrî*, "Nevbet-i Osmanî" den bahseder³⁵.

Tabl-hane, hükümdarın beraberinde seferlerede götürülüyor idi. *Neşrî*, Varna meydan muharebesine ait bir olayı şu şekilde anlatır:

"Sultan Murad, Karaca Bey'e 'Kafir bizi sıdı Karaca, dedikçe, Karaca bey' Biz onları sıyarız, inşallah, derdi. Ve ol yerde dere tepe olup, yer dar olmağın, asker bir yere cem olmağa mümkün değildi. Pes bu dönen leşker geriye nazar edip, gördüler ki, Hünkar'ın sancağı ber-karar durup, tabl hanesi döğülür. Ve bozavuncular 'Hey gaziler, nereye kaçarsınız. Kafir sıdı, diye çağırışılar. Filhel, bunlar dahi gayret kuşağını berkidip, kafire kılıç koydular"³⁶.

Görüldüğü gibi, düşman savaş sırasında hâkimiyet sembolü olan *tabl-hane*'yi hedef almıştır.

10- Kılıç:

Kılıç, hükümdarın askeri yetkilerini ifa eder. İncelemekte olduğumuz dönemde Osmanlı hükümdarlarının *kılıç*'ı hakkında bilgimiz vardır. Görünüşe göre, Selçuklu hükümdarının *Osman Bey'e* verdiği semboller arasında kılıç da bulunmaktadır. Sultanların *veliahd* tayin ettikleri şehzadeye *kılıç*'ı kendi eli ile taktıkları bilinmektedir. Bu duruda, *Murad II*'ın oğlu *Mehmed*'i tahta çıkarırken ona kılıç kuşattığı düşünülebilir.

Bazı Osmanlı müverrihleri, Türk-İslam tarihindeki geleneği uyararak ulema ve şeyhlerin, hükümdarlara *kılıç* kuşattıklarını yazarlar. Örnek olarak, *Osman Bey'e* Mevlana ahvadmından Konya mevlevî şeyhlerinin, *Murad II*.'a *Emir Buhârî*'nin kılıç kuşattıkları rivayetleri yaygındır. Ancak, bunları tartışılabilir.

11- Bayrak:

XVI. yüzyıla kadar olan zaman süresinde, *Osmanlı bayrağı* hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Türkiye Selçuklu sultanının, *Osman Gâzi*'ye bayrak da gönderdiği bilinmektedir. Bu bayrak, beyaz renkte idi. *Aşık Paşa-zade* ve *Neşrî* bu bayrağın rengi hakkında bilgi vermezler. *Oruc Bey*, bu sancağın, "*Peygambere mahsus sancak*" olduğunu yazar. Şüphesiz, asılsızdır. Bu rivayetin doğruluğunu kabul etsek bile, bunun

peygambere ait sancak değil, İlhanlılar'a ait *beyaz bayrak* olması tabiidir. Bununla beraber. XV. yüzyılda *Osmanlılar*'ın *kırmızı bayraklar* kullandıkları, *Aşık Paşa-zade*'nin, *Alaşehir*'de dokunan bir nevi *kızıl kumaştan bayrak* ve *hil'at* yapıldığı hakkındaki kaydından anlaşılıyor. *Fatih Sultan Mehmed* in çağdaşı *Tursun Bey* in ifadesinden bu devirde Osmanlı Donanması'nda ve azap kıt'alarında *kırmızı*, yeniçeri birliklerinde *beyaz* bayraklar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bütün bu kaynakların ifadelerinden anlaşıldığına göre, *Osmanlılar*, diğer Türk ve İslam devletlerinde olduğu gibi, çeşitli bayraklar kullanmışlardır. XV. yüzyılda, hükümdarlara mahsus sancaklardan başka, muhtelif kapı kulu ocaklarına devlet ileri gelenlerine, beylerbeyi ve sancak beylerine, donanma komutasına ve reislerine azap ocaklarına mahsus çeşitli renkli bayraklar vardır.

İlhanlılar devrinden itibaren, *Anadolu*'da imparatorluk rengi olarak kullanılan *ak sancağın* Osmanlı hükümdarları tarafından kullanıldığı tahmin edilebilir. *Fatih Sultan Mehmed*'in *ak sancak*'ı kullanıldığı bilinmektedir³⁷.

Renk meselesinden sarf-ı nazar eder isek, kaynaklarımızda "*sancak*"tan bahis vardır. Örnek olarak, *Çelebi Mehmed* babası *Bayezid*'in ölümünden sonra, "Hassa askeri ile sancağını çekip" Tokat'a gitmiştir³⁸. Bilindiği gibi, *Mehmed II.*'de henüz oniki yaşında iken sancak beyi olarak tayin edilmiş idi. Bu münasebetle o, *sancak* ve *tuğ* alarak yola çıktı³⁹. Anlaşılabacağı gibi, *sancak* ve *tuğ* babası Sultan Murad tarafından tevcih edilmiştir.

12- Tıraz:

Tıraz, üzerinde hükümdarın ad ve lakablarının işlenmiş bulunduğu, sembol olan renkte imal edilen elbisenin adıdır. Onun tarafından devlet erkanına verildiği zaman, *hilât* adını alır. Hükümdar, mükafatlandırmak istediği devlet erkanına, vassal hükümdarlara yabancı devlet elçilerine ve onlar vasıtası ile hükümdarlarına hil at verir idi⁴⁰.

Çeşitli vesileler ile gördüğümüz gibi, Selçuklu Sultanı, *Osman Bey*'e, diğer hâkimiyet sembolleri yanında *hil'at* de tevcih etmiştir.

Timur da metbû sıfatı ile, *Çelebi Mehmed*'e *hurka* göndermiştir.

Osmanlı hükümdarlarının, gerek kendilerine gönderilen hila'tler gerek, imal ettirmiş oldukları tırazların rengi, desenleri ve üzerindeki yazılar hakkında bilgimiz yoktur.

Hükümdarların tevcih etmiş oldukları hilatleri ise, bu bölümdeki “Saltanat Törenleri” bahsinde göreceğiz.

13- Tuğ:

Tuğ, kaynaklarımızda, genellikle *sancak* ile beraber zikredilir. Gene, *tuğ*, *davul* ilede zikredilir.

“Giriş de gördüğümüz gibi, Türk hakanı veya sultanının *yedi* veya *dokuz tuğu* vardır. İncelemekte olduğumuz dönem de Osmanlı hükümdarının sahip olduğu *tuğ* sayısı hakkında bilgiye rastlayamadık. Görünüşe göre, Osmanlı hükümdarı *yedi tuğa* malik idi. Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, XVI. ve XVII. yüzyıllara ait kaynaklarda, sultanların bazan altı, bazen yedi tuğa sahip olduklarının belirtildiğini yazıyor⁴¹.

Tuğ, kaynaklarımızda, genellikle metbuun verdiği hakimiyet alameti ve savaşta hükümdarın yerini belirten diğer semboller ile beraber geçer.

Ruhi, Selçuklu sultanının, *Osman Bey*’e “*Tuğ ve nekkare*” tevcih ettiğini yazar ⁴². *Müneccimbaşı*, Varna savaşı sırasında Murad II. in “*tuğ-u hümayun ve sancaklarının*” bulunduğu yeri belirtir⁴³.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, babası Murad tarafından sancak beyi tayin edildiği Manisa ya doğru yola çıkan şehzade Mehmed, *tuğ* ve *sancak* taşıyordu.

Sıra ile açıkladığımız bütün bu sembollerden başka, Osmanlı öncesi Türk Devletleri’nde varlıklarını gördüğümüz divit takımı *kemer* veya *kuşak*, *yüzük* ve *şetr* (kabullerde, seyahatte ve seferde sultanın başının üstünde tutulan şemsiye) gibi diğer sembollerinde Osmanlılar’da mevcut olduğu muhakkaktır. Ancak, inceleme konusu yaptığımız dönemden bahseden kaynaklarımızda, bunlar hakkında bilgiye rastlayamadık^{43a}.

B- SULTANIN MAİYYETİ

Sultanın maiyyetini meydana getiren ve re’sen ona bağlı olan görevliler iki grupta mutalaa edilebilir: *Enderun* ve *Bîrûn*.

Yukarıda da gördüğümüz gibi, Asya kıt’asındaki *Bursa* (1326–1402 yılları arasında) Osmanlı Devletinin ilk payitahtı idi. Avrupa kıt’asındaki *Edirne*, 1402–1453 yılları arasında merkez oldu. *İstanbul* ise, 1453’den itibaren iki kıt’ayı birleştiren bir payitaht oldu. *Fatih Sultan Meh-*

med, şehrin ortasında yeni bir saray inşa ettirdi. 1455'de tamamlanan bu sarayın, mahal itibari ile güvenilir bir yerde olmadığını düşündü. 1459'da bugünkü *Sarayburnu* mevkiinde *Marmara Denizi* ve *Boğaziçi*'ne nazır bir burun üzerinde yeni bir *saray* inşa edilmesini emretti. 1464 yılına kadar sarayın başlıca binaları 1478'de de etrafını çevreleyen duvarlar tamamlandı. Sarayın planı daha önce Osmanlı hükümdarlarının oturdukları *Edirne sarayı* örnek alınarak iç -enderûn- ve dış -birûn kısımlarından müteşekkildi. Giriş kapısı üzerinde, sultanın tebaasına karşı işlenecek adaletsizlikleri görebileceği fikrini sembolize eden "*Adalet Köşkü*" inşa edilmiş idi. Anlaşılabacağı gibi, sultanın özel hayatı *enderûn*'da geçiyor idi⁴⁴.

Enderun:

Ağalar

Kapı Ağası

Saray Ağası

Ak Hadımlar

Odalar

Has Oda'da

Has Odabaşı

Silahdar

Çuhadâr

Rikabdâr

Tülbent oğlanı

Sırkâtibi

Birûn:

Mîrâlem

Kapıcıbaşı

Kapıcılar kethüdası

Mirâhur

Çakırcıbaşı

Çaşıgırbaşı

Çavuşbaşı

Şarabdâr

İbrikdâr

Şikarağası

Kapıkulu askerleri:

Yeniçeriler-Yeniçeri ağası

Sipahiler-Sipahi bölükleri ağaları

Cebeciler-Cebeci başı

Topçular-Topçu başı

Ulema sınıfı :

Sultan hocaları

Hekim başı

Müneccimbaşı

İmam

Müteferrik Hizmetleri :

Tercüman

Terzi⁴⁵.

Kapı ağası, maiyyetlerinde akağalar olan ileri gelen saray görevlisidir. Sultan ve saltanat ile ilgili bütün konuların denetimini yerine getirir⁴⁶.

Akağalar, içoğlanlarının yetiştirilmesi ve eğitimi ile meşgul olurlar. Görünüşe göre, bunları ilk olarak sarayında istihdam eden *Murad II.* dir. *Murad*'ın sarayında *akağalar*, *kapı ağaları* *hazinedar başılık*, *alay ağalığı* ve *kilerci* başılık gibi görevliler bulundular. Zamanla, bu memuriyetlerin üstünde *dârü's- sââde ağalığı* tesis edildi. *Hadımlar*, önce saray hizmetlerinde kullanıldılar. Sonra, yâni, dış hizmeti ile saraydan "taşra" çıkarılarak başka görevlere tayin edildiler. XV. yüzyılın ilk yarısında *hadım* ve *tavaşı* lakabını taşıyan bazı ünlü devlet adamlarının varlığı akağaların sarayda istihdam edilişlerinin tarihini daha da gerilere götürmektedir. Örnek olarak, *Murad II.* birkaç defa Rumeli Beylerbeyliği'nde bulunan *Hadım Şihabü'd-din Paşa* (Kula Şahin) (Ölm. 1454)'nın *Çelebi Mehmed* devrinde yetimiş olması tabiidir. Buna göre, hadım ağaların, saray hizmetlerinde kullanılışının hiç olmasa *Çelebi Mehmed* devrinde başlaması gerekmektedir. Zenci, yani kara renkli hadımların kullanılması, kesin olmamakla beraber, *Fatih Sultan Mehmed* devrinde, 1453 yıllarında vukubuldu. XVI. yüzyıl başlarından itibaren, *ak hasım* ağaların yanında sayıları gittikçe artan *zenci hadımlar* kullanıldı⁴⁷.

Hasodabaşı, kapı ağasından sonra, sarayın en önemli memuriyetidir. *Has odada* bulunan *içoğlanlar*, sultanın *giyim*, *silâh* ve *temizlik*

işleri ile meşgul olurlar⁴⁸. Hasodacıbaşının emrindeki *silahdâr*, anlaşılacağı gibi, sultanın silahlarının muhafaza ve bakımından sorumludur. Bunlar, hükümdarın *kılıç, tüfek, ok, yay* gibi silahlarıdır. *Silahdâr*, törenlerde at üzerinde sultanın kılıcını sağ omuzunda tutarak taşır. Silahdâr, sultanın avlarındada ona refakat ediyordu. idi. Silahdâr lığın hangi hükümdarın zamanında ihdas edildiğini tesbit edemiyoruz. Enderun tarihine göre, *Yıldırım Bayezid* zamanında silâhdar bulunuyor idi.

Çuhadar, sultanın giyim eşyasından sorumludur. Kaftan kürk ve yağmurluk gibi eşyasını muhafaza eder, gerektiğinde bunları, padişahın maiyyetinde olduğu halde taşır.

Rikabdâr, sultanın çizme ve ayakkabılarını bakmak ile görevlidir. Tören sırasında da hükümdara refakat eder.

Tülbent oğlanı, daha sonraki yüzyıllardaki adı ile *tülbent ağası*, sultanın sarık ve çamaşırlardan sorumludur. Görünüşe göre, tören sırasında sultanın sarığını taşır⁴⁹.

Sultanın yazıcısı, mektupları kaleme alır. Sultanın, seferlerde dahil olduğu halde, beraberinde bulunur. *Çelebi Mehmed*, Niksar civarında olduğu anlaşılan ve yerini tesbit edemediğimiz Filenbel kalesini kuşattı. Kuşatma devam ederken, *Mehmed*, yazıcısını huzuruna çağırdı ve kale dizdarına hitaben bir mektup yazdırdı. Neşri'nin ifadesine göre, mektup, *nükte ve nasihat*'ı ihtiva ediyordu⁵⁰.

Miralem, başta bayrak (alem) olmak üzere sultanın diğer hakiyet sembolleri tuğ ve çadırı muhafaza eder. *Nevbet* takımından da sorumludur. Yeni tayin edilen devlet ileri gelenlerine sultan adına tuğ ve sancak verir. Sultan sefere çıktığında, *miralem*, sancakların önünde yürür ve *ak alem* taşır⁵¹. Kaynaklarımızda, miralem'lik yapan bazı şahısların isimleri vardır. *Aşık Paşa-zâde*, *Murad I.*'in "*kapı kullarından emir-i alem Ak Sungur*"dan söz ederler⁵². *Neşri* de *Musa Çelebi*'nin maiyyetinde bulunan *Azeb Bey*⁵³.

Kapıcıbaşı, sarayın muhafaza ve korunmasından sorumludur. *Kapıcılar kethüdası* ve *çavuşbaşı* ile beraber divan toplantıları ile ilgili teşrifat kurallarını uygulur. Osmanlı sarayının *Ayasofya*'ya karşı olan dış kapıdan itibaren üç büyük kapısı var idi. Bu üç kapıdan birincisi *bâb-ı humâyûn*, ikincisine orta *orta kapı*, içeride enderûne girilen üçüncü büyük kapıya da *bâbü's-saade* veya *ak ağalar kapısı* denilir. Osmanlı sarayının muhafızı olan *kapıcılar*, *bâb-ı humâyûn* ile *orta kapı*'yı bekleyen sınıf idi. *Bâbü's-saade*'yi bekleyenler ise, yukarıda sözünü etti-

ğimiz, *hadım ak ağalar*'dan mürekkeb ve teşkilatları enderûna bağlı ayrı bir sınıf idi. Kapıcılar, sarayın birinci ve ikinci kapılarını, yani *bâb-ı hümayûn* ile ortaya kapıyı bekleyenler olmak üzere, ayrı ayrı iki sınıf idi. Bunlardan *dergah-ı âli kapıcıları* da denilen *orta kapı kapıcıları* daha itibarlı idiler. *Bab-ı humâyûn*'dan terfi edenler, buraya gönderilirlerdi. *Kapıcılar*, incelemekte olduğumuz dönemde, hatta XV. yüzyılın ikinci yarısında henüz ikiye ayrılmamış idi. Mevcudlarında elli kişiden ibaret idi. Daha sonra, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ikiye ayrıldı. Her iki kapıcı bölüklerinin en büyük amiri, *kethüda-i bevvâbîn-i şehriyari*'de denilen *kapıcılar kethüdası*'dır. *Kethüda*, divan-ı hümayunda hizmet eden bir nevi saray nazırıdır. Kapıcıların bütün işleri, tayin, tekaüt, tebdil ve terfi işlemleri büyük amirleri olan kapıcıbaşı vasıtası ile yapılırdı. Kapıcıların, nöbet ile saray kapılarını muhafazadan başka hizmetleri de var idi. Divan'ın toplandığı günlerde iş takib edecek olanlara rehberlik yapar ve hiç kimseyi, silahlı olarak orta kapıdan içeri bırakmazlardı. Sultanlar sefere çıkınca, bir kısmı *otag-ı hümayûn*'un girişinde nöbet tutarlardı. *Divân*'da bir suçluya falaka cezası verildiğinde vezir-i azamın emrini yerine getirirler idi. *Fatih Sultan Mehmed* zamanında kapıcıbaşılık kadrosu bir idi. Daha sonraki yüzyıllarda sayısı artmıştır. XVI. yüzyılın ortalarında kadro dört kişi idi⁵⁴.

Vekayinamelerde *kapıcıbaşı* ile ilgili bilgi ve olaylar vazdır. *Mehmed I.*, *Amasya*'dan *Ankara*'ya geldi. Bu sırada *Dulgadir oğlu*'nun geldiği haber alındı. "Beyler ve ulular onu karşıladılar, ziyafet verdiler. Mehmed onu kabul etmeden önce *kapıcıbaşı*, *Dulgadir oğlu*'nu huzura aldı. Kabul edilen sultanın elini öptü ve karşısına oturdu⁵⁵. *Gene*, *Mehmed I.*, *Şeyh Bedrü'd-dîn* olayında onun yakalanması için *kapıcıbaşını* görevlendirmiştir. Bunun için *kapıcıbaşının* emrine ikiyüz kişi verildi⁵⁶:

Kapıcıbaşına elçilik görevinde veriliyordu. *Murad II.*, *kapıcıbaşı Balta-oğlu Süleyman*'ı müsaleha yapmak ve kralın yeminini almak üzere Macar elçileri ile beraber kendi elçisi olarak görevlendirmiştir. Süleyman'ın kökeni ve formasyonu hakkında bilgiye de sahibiz. *Ducas*'a göre, *Palda* (*Balta*) oğlu *Bulgar arhont*'larından birinin oğludur. Sarayda *içoğlanı* olarak yetiştirildi. Zaman ile *kapıcıbaşılığa* yükseldi. *Sultan Murad*'ın sevgi ve itimatına sahip idi. 1449 yılında donanmanın başında olduğu halde *Midilliye* taaruz etti. *İstanbul Muharasası* sırasında donanma kumandanlığı yaptı⁵⁷.

Mirahur, sultanın at, ahır ve binek arabalarından sorumludur. *Çakırbaşı*, sultanın av kuşlarına bakmakla görevlidir.

Çaşıgnırbaşı ve emrindeki *çaşıgnırler*, hükümdar için pişirilen yemeklere nezaret ederler. *Divân*'ın toplantı günlerinde de *çaşıgnırbaşı* başlarında olduğu halde, *çaşıgnırler* yemek sahanlarını getirirler. Şüphesiz, hükümdarın diğer yemek ve zifayafetlerinde de görevlidirler. Nitekim *Musa Çelebi*'nin *çaşıgnır*i sofrada servis yapmıştır. *Musa Çelebi*, *Sülyman Çelebi*'nin ölümünden sonra *Edirne*'de tahta çıkmış idi. *Serez* ve *Yenice*'de bulunan *Evrenuz Bey*'i “memleket işlerinde tecrübesine ve istişaresine” muhtaç olduğu gerekçesi ile nezdine çağırdı. Ancak, *Musa* daha önce bu şekilde çağırdıklarından bazısını öldürtmüş idi. Bunun için *Evrenuz Bey*, yaşlandığını, felç olduğunu, gözlerinin görmediği maretini ileri sürdü. Çeşitli hediyeler göndererek affını istedi. *Musa*, onun özürünü kabul etmedi, nezdine gelmesinde ısrar etti. Bunun üzerine, ölümü göze alan *Evrenuz* huzura geldi. Kendisini, ama gibi gösterdi. *Musa* inanmadı. *Evrenuz*'un ama olup olmadığını anlamak için bir ziyafet tertib etti. *Evrenuz* ve adamlarını çağırdı. Rivayete göre, *Musa*, *çaşıgnır*ine sofrada *Evrenuz*'un önüne kurbağadan yapılmış bir kap kavurma koymasını emretti. *Evrenuz*, yemek sırasında gözleri görmüyormuş gibi hareket ediyir. Ellerini yemek kapları üzerinde dolaştırıyordu. *Musa Çelebi*: “Bu sahandan buyrun” diyerek, *Evrenuz*'a dolu sahanı uzattı. O da, bilmeceburiye kurbağa yedi. Kaynağımızın ifadesine göre, *Musa* onun ama olduğuna inandı ve *Yenice*'de dönmesine izin verdi⁵⁸.

Kaynaklarımızda, *Murad II.*'in *çaşıgnır*'i *Elvan Bey* hakkında bilgiler vardır. *Elvan Bey*, *Mehmed I.* ölmek üzere iken oğlu *Murad*'ı tahta davet için *Amasya*'ya gönderdi⁵⁹. Gene *Elvan Bey*, “gelin getirmek” içinde vazifelendirilmiştir⁶⁰. *Elvan Bey*, *Şeyh Bedrü'd-dîn* olayında da görevlendirildi⁶¹.

Çavuşbaşı, kapıcıbaşının maiyyetindedir. Emrinde *çavuşlar* vardır. Bunlar, divan günleri davacıları çağırarak, divana getirir, mübaşirlik yapar, ihzar işleri ile meşgul olurlar idi. Sultan ve ileri gelen devlet erkanının idam fermanını eyaletlere götürür, bazen de gene eyaletlere tahsilat işleri için de yollanırlar idi. Yukarıda, *Osman Gâzi*'nin silah arkadaşlarından *Samsa Çavuş*'tan bahsetmiş idik. *Çavuş*'un bu bu unvanı daha önceki devirlere ait olmakla beraber, Orhan ve *Murad I.* zamanlarında saray ve ordu teşkilatı kurulu iken bütün *Anadolu Beylikleri*'nde mevcut olan *çavuşluk* müessesesi de alınıp, muayyen usule bağlanmış olmalıdır. *Osmanlı İmparatorluğu*'nun kuruluş dönemine ait bazı hükümleride ihtiva ettiği tahmin edilen *Fatih*'e atfedilen kanunname'de *çavuşlara* ait açık kayıtlar vardır. Buna göre, *çavuşların*

amiri olan *çavuşbaşı*, divanda oturmaz, Vezirler, kazasker ve defterdar divan geldikleri zaman, kapıcılar kethüdası ile beraber onları karşılar., Günde 60 akçe tahsisatı vardır. Çavuşlara gelince, bunların derecesi tımar müteferrikalarından aşağı olup, katiplere eşittir. Çavuş oğullarına 10.000 akçe tımar verilir. *Çavuşlar*, bayramlarda, padişahın elini öpebilirler. Tayinleri *defterdar* tarafından yapılır. Vezirlerin ve defterdarların maiyetine ayrıca *selâm çavuşu* tayin olunur⁶².

Çavuşbaşılar'a, saray dışında çeşitli görevler veriliyor idi. Yukarıda gelin getirmek ile görevli bir heyet teşkil edildiğini *Emîr-i alem Ak Sungur*'un da görevlendirildiğine değinmiştik. Aynı heyette, Çavuşbaşı Süleyman ve oğlu Timur da bulunuyor idi⁶³.

Yıldırım Bayezid, çavuşbaşıya elçilik görevi vermişti. Grekçe Anonim'e göre "*Sultan Bayezid'e Paleologlar'dan hiç kimse senin kapına gelmiyor*" dediler. *Bayezid*, hemen *Ali* adındaki çavuşbaşısını *İmparator Paleologos'a İstanbul'a* göndererek tâbii sıfatı ile kendisine gelmeini ve şayet "*sen gelmez isen Bayezid muharebe ile senin üzerine gelir seni ve İstanbul'u ele geçirir*" diye söyle dedi. Çavuş Paleologos'a yukarıdaki sözleri söylemedi. Yalnız *Sultan Bayezid'e* gelmediğinden dolayı onun kendisine karşı fena niyet beslediğini bildirdi. Fakat, *Paleologos*, çavuşa gelmek için hazırlandığını ve hastalık mani olmaz ise geleceğini ona söyle dedi. *Çavuş* gitti ve *Bayezid'e* bunları söyledi: ve *Bayezid* de onu bekledi. Fakat zaman geçtiği halde onun buluşmağa gelmediğini görünce bütün ordusunu *Edirne'de* topladı, yürüdü ve şehri çevirdi⁶⁴.

Fatih Sultan Mehmed, Bursa kadılığına tayin ettiği *Molla Gürânî*'ye bir fermanını bir *çavuş* ile yollamıştır. 1454 yılında vukubulan olayda, *Gürânî*, padişahıtan gelen bir fermanı, şeriate uygun görmediği için, getiren çavuşun önünde yırttı ve çavuşu hakaret ile kovdu. *Fatih Sultan Mehmed*, *Molla Gürânî*'yi azetti⁶⁵.

Şarabdâr, *Fatih Sultan Mehmed* zamanına ait bir maaş defterinde müteferrika arasında görülür. Kuruluş döneminin şarapdâr olarak ünlü siması, şüphesiz, *İlyas Bey*'dir. II. Bölüm'de "*Saltanat veraseti sistemi ve taht mücadeleleri*" bahsinde gördüğümüz gibi, *Çelebi Mehmed*'in oğullarından *Hamideli sancak beyi Küçük Mustafa* öldürülmekten korkarak *Karamanoğlu*'nun yanına kaçmış idi. Lalası, daha önce *şarapdâr*'lık yapmış olduğu anlaşılan *İlyas Bey*'idi. Bizans İmparatoru, *Şarapdar İlyas'a* altın gönderdi, asker toplamasını istedi. *Mustafa* bu kuvvetler ile *Bursa* üzerine yürüdü. Bursahılar şehri teslim etmediler. İlgili bahiste gördüğümüz gibi, neticede *Mustafa Çelebi*, *Murad*'ın adamları tarafından

İznik'te basıldı. Ancak, *Şarabdar İlyas*, *Mustafa Çelebi*'yi yakalayıp *İznik* önünde bulunan *Sultan Murad*'a teslim etti. Bir süre sonra, 1424 yılında, *Murad*, *Hamidelini İlyas*'a verdi. *Murad II.*, *Manisa*'ya "ayş u isret" ile meşgul olmak üzere, *Manisa*'ya çekilirken yanında *Şarabdar Hamza Bey* bulunuyor idi⁶⁶.

İbrikdar, sultanın yemek sırasında su ihtiyacını karşılar ve ona su verir idi.

Şikarağası, sultanların maiyyetlerinde rikab ağalarından olan ve onlarla beraber av yapan görevliler'in amiridir. Bunlarda derece sırası ile yukarıdan aşağıya doğru, zikrettiğimiz çakırcıbaşı, şahincibdsı ve atmacacıbaşı idiler⁶⁷.

Yeniçeri ağası, *Yeniçeri Ocağı*'nın en büyük kumandanıdır. Tabiatı ile seferde yeniçeriler ile beraber padişahın yanında ve emrindedir. Merkez teşkilatındaki ağaların en büyüğüdür. Kuruluş döneminde, *Yeniçeri ağası* ocaktan tayin edilmiş idi. Ancak, 1451 yılında *Yeniçeriler*'in *Mehmed II.*'den sefer bahşişi istemeleri, sultanı kızdırdı. *Yeniçeri ağası Kurtçu Doğan*'ı azletti. Sultan boşalan safları doldurmak üzere luzumsuz olarak gördüğü saraydaki doğancı, çakırcı, zağarcı ve seksuncuları yeniçeri bölüklerine dağıttı.

Padişahın en mutemed adamları arasından bu makama getirilen yeniçeri ağasının riyaseti altında ocak işlerini görmek ve davaları dinlemek için *Ağa Divânı* denilen bir *divân* vardır. *Yeniçeri Ağası* seferde bulunduğu sırada ağalığının sembolü olan *iki tuğ* ve *beyaz sancak* taşırdı. Sekbanbaşı, *Yeniçeri Ağası* seferde iken ona vekalet eder idi. *Yeniçeri* katibinden başka, bütün ocak ağalarının azil ve tayinleri ağanın arzusu ile olur idi. *Yeniçeri ağası*, *divân* üyesi olmadığı için *divan* toplantılarına katılamaz, dışarda belli bir yerde bulunur. idi. *Kanunname-i Al-i Osman*'da *Yeniçeri Ağası*'nın yevmiyesi 450 akçe olarak tesbit edilmiştir.

Sipahi bölükleri, yeniçeriler gibi hükümdarın şahsına bağlı süvari kuvvetidirler. Kapıkulu süvarilerine, Türk olan tımarlı süvariden ayırmak için kapıkulu süvarisi, bölük halkı veya daha sonra kullanıldığı gibi sipah denilir. İkinci gruba, topraklı veya tımarlı süvari veya kasa-ca erbab-ı tımar denilir. *Kapıkulu süvarileri* altı bölükten meydana gelir; *Sipah*, *silahdâr*, *orta bölük* (sağ ulufeciler, sol ulufeciler, *aşağı bölük* (sağ garibler, sol garibler). Her bölüğün başında bir *ağa* vardır. Genel olarak, tümüne altı bölük ağaları denilir. Bunlar, hükümdara yakın yakın olan *rikâb ağaları*'ndan idiler. Altı bölük ağalarının derece itibarı

ile, birincisi *sipah* ve ikincisi *silahdâr* ağaları idiler. Sonra, sırası ile *sağ* ve *sol ulufeciler*, *sağ* ve *sol garbler* ağaları gelirler idi. Kapıkulu süvarilerini harb ve sulh zamanlarında olmak üzere iki çeşit hizmetleri var idi. Seferde, hükümdarın sağında sipah, solunda silahdar bölükleri bulunur. Bunlar nöbetleşe padişahın çadırını beklerler. *Ulufeciler*, hazineyi korurlar.

Cebecibaşı, Cebeci ocağı, yeniçerilere ait ok, yay, tüfek, barut, fitil, kurşun, zırh, tolga v. s. gibi silah ve mühimmatı tedarik ve muhafaza eder. *Cebeciler* bunları cepheye götürürler, yeniçerilere dağıtırlar. Savaştan sonra, geri alarak, tamire muhtaç olanları onarır, muhafaza ederler idi.

Topçubaşı, top dökmek ve savaşta top kullanmak üzere iki bölümden meydana gelen topçu ocağının kumandanıdır. Topçubaşından başka *ocak kumandanı*, *dökümcübaşı*, *ocak kethüdası* ve *çavuşu* gibi görevliler vardır. *Topçular*, *cebeciler* ve *top arabacıları*, sefer sırasında kendilerine verilen konak pusulasına göre hareket ederlerdi. *Topçular*, yürüyüşte cebecilerin önünde giderler idi.

Arabacılar, büyük topların nakilleri sırasında görev yaparlar. Top arabacıları başı ocağın en büyük kumandanıdır. Arabacı başından başka ocakta kethüda, çavuş, başçavuş, ocak katibi gibi ileri gelenler ile bölükbaşı, odabaşı ve unvanın adını taşıyan bölük amirleri vardır⁶⁸.

Kapıkulunun sayısı hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. *Murad II*. zamanında, yedibin kişiye yaklaştığı zannediliyor. *Murad*'ın kapısında *üçbin yeniçeri* var idi. *Fatih Sultan Mehmed*, yeniçeri sayısını önce, *beşbine* çıkardı. *Uzun Hasan*'a sefere giderken bu rakam *onbin*'dir. Çağdaş kaynaklar, bu sayıyı onbinden fazla göstermezler. Uzun zaman *Fatih*'in sarayında bulunmuş olan *Angiollello*'ya göre, bütün subayları dahil yeniçeri ordusu *onbin kişi*'dir. *Chalkokondyles* ve *Kritovulos*, *Mehmed*'in saltanatının ilk yılında yeniçeri ordusunda reform yaptığını, silahlarının yenilendiğini, yirmibir-otuzbeş yaş arasında *yava*, otuzbeş-kırkbeş yaş arasında *suvari* olarak hizmet etmelerinin kararlaştırıldığını yazarlar⁶⁹.

Saraydaki ulema sınıfına gelince, *Sultan hocası* başta gelir. *Sultan hocası*, olarak tayin edilen kimse, genellikle, hükümdarın şehzadelğinde ona ders veren âlimdir. *Çelebi Mehmed*'in hocası "*âkil, âlim, âmil, fâzil, kâmil, dâne*" sofî Bayezid idi. *Mehmed* hocasını Timur'a elçi göndermiştir. *Bayezid*, *Çelebi Mehmed*'un mektubunu Timur'a verdi. Timur, mektubu aldı ve şu sözleri söyledi: "*Ataları merhum Yıldırım Han, dâr-i fâniden*

dâr-ı bekaya rihlet etti. Kendileri sağ ve selamet olsun”⁷⁰. Yukarıda ilgili bahiste gördüğümüz gibi, *Molla Gürânî* başta olmak üzere, devrin ünlü âlimleri *Mehmed II.* zamanında sultan hocahğı yapmışlardır.

Hekimbaşı, ilmiye sınıfından ve tıp ilmine vakıf olanlar arasından tayin edilir. Devrin adeti gereğince, hükümdarlar birbirlerinden hekim istedikleri gibi, birbirlerine tavsiyelerde de bulunuyorlar idi. Saraya geçici olarak gelen bir hekimin asaleten hekimbaşı veya hekim olarak tayin edildiği de vaki idi. *Yıldırım Bayezid*, Mısır hükümdarı *Berkuk*’tan *tabib* istemiştir. Bu tabib hem *Bursa darü’ş-şifa*’sında çalışacak, hemde hükümdarın sarayın sağlık işleri ile meşgul olacak idi. *Berkuk*, *Şemsü’d-dîn İbn Sagir*’i Osmanlı ülkesine yolladı. *Bayezid*’in sabahları, toplanan halkın şikayet ve davalarını dinlediğini, adalet dağıttığını bir gördü tanğı olarak söyleyen bu tabibtir⁷¹.

Çelebi Mehmed’de 1415 yılında *Karamanoğlu*’na karşı düzenlediği seferde hastalandı. *Ankara*’da bulunduğu sırada vukubulan bu olay üzerine etrafındaki *hekimler* çare aradılar. Bu sırada beylerden biri, *Germiyan-oğlu* sarayında bulunan *Mevlana Sinan*⁷² adındaki hekimin getirilmesi fikrini ortaya attı. Derhal getirtilen hekim sultanı muayene etti. Uzvî bir hdstalık bulmadı. Ruhî sıkıntı teşhisinde bulundu ve şunları söyledi: “*Ey sultan-ı âlem, senin hastahğın bir hastalık değildir ki, tabib ilâc ede. Sakin macun ve şerbet cinsinden hiç istimal etme. Bu marazın devası hemen sevinmektir*”. Bir süre sonra, *Mehmed* iyileşti. *Sinan*’a değerli hediyeler verdi ve *Kütahya*’ya yolladı⁷³. maiyyetinde *cerrah* ve *kehhal* (göz hekimini) bulunur idi.

Müneccimbaşı, eşref saati tayin eder idi. Cûlûs, doğum, harp ilanı, düğünlerin gün ve saatleri müneccimlerin verdikleri bilgilerin sonucu belli oluyor idi.

Hünkâr imamı, hükümdarın namaz kılarken kendisine uyduğu görevlidir⁷⁴. Mevlid yazarı *Süleyman Çelebi*, *Yıldırım Bayezid* devrinde *imamlık* yapmıştır.

Müteferrik hizmet görevlerin aşında tercüman gelir. Yukarıdada gördüğümüz gibi, ünlü arab bilgini İbn Arabşah Edirne sarayında bulunmuştur. O, 1412–1421 yılları arasında *Çelebi Mehmed*’in nezdinde katib olarak görev aldı. Pekçok lisana vakıf olması sebebi ile, yabancı devletler ile muhaberatı sağladı. Bu arada, şifahî olarakta tercümanlık yaptığı tahmin edilebilir. Fatih Sultan Mehmed zamanında, Trabzonlu Georgius Amirutzes’in hükümdara grekçe eserlerden tercüme yaptığına değinmiş idik. Amirutzes’in siyasi konuşmalarda tercümanlık yapıp yap-

madığını bilmiyoruz. Görünüşe göre, bu devirde türkçe bilen silinmedi rum tercümanlar kullanılmıştır. Bazı yazışmaların rumca yapıldığı görülür. Fatih devrinde tesbit edilebilen ilk tercüman, 1479 tarihli bir anlaşmayı Venedik'e götüren Lutfi Bey'dir. Hakkında bilgimiz yoktur⁷⁵.

Terzibaşı ve terziler hakkında da kaynaklarımızda, bilgi azdır. *Musa Çelebi*'nin kulu terzi *Saruca*'nın ona ihanet ederek sultan *Mehmed*'e teslim ettiği şeklinde bir olay vukubulmuştur. Gene "Fetret Devri"nde *Aşık Paşa-zâde*'de *terzi başı Zağanos*'dan bahsedilmiştir⁷⁶.

Sarayın birün bölümündeki hizmet bölüklerinden *peykler*, padişahın iradelerini tebliğ ederler. *Fatih Kanunnamesi*'nde "Sefer-i zafer rehberim vaki oldukça , irikab-ı hümayunumda solak başı ve peyhk başı yürüsün" hükmü vardır.

Baltacılar, sefer sırasında, çadır kurmak-kaldırmak, yol açmak, yük kaldırıp indirmek gibi hizmetler yaparlar. Görünüşe göre, bu sınıf ilk defa *Murad II.*'in seferlerinde görev aldı. Sultanın güzergahındaki yolların geçilebilir hale getirilmesi ile uğraştı⁷⁷.

Nihayet, *nedimler*, padişahın maiyyetinde, onun yaşantısını paylaşılan kimselerdendir. Örnek olarak, *Yıldırım Bayezid*'in habeshi arap nedimin, biliyoruz. Bu nedim, rivayete göre, vezir-i azam Ali Paşa'nın direktifi üzerine sultanı ikna ederek kadıların yakılarak yok edilmekten kurtarmıştır⁷⁸.

C- SALTANAT TÖRENLERİ

Hükümdarın hanedan üyelerini, devlet ileri gelenlerini, yabancı hükümdar ve elçilerini, tebaasını ve askerlerini kabulü belli protokol kuralları ile sınırlıdır. Gene, hükümdarın karşılanması ve uğurlanması da muayyen ilkeler ile tesbit edilmiştir.

Hükümdar, yerli ve yabancı erkanı kabulü sırasında *hil'at bayrak* gibi hâkimiyet sembolleri tevcih edebilir. Bu arada kendisine verilen hediyeleri de alır.

Osman Gâzi'den itibaren kabuller hakkında bilgiye sahibiz. Şüphesiz, ilk devirler için hemen her konuda olduğu gibi, onun kabulleri hakkında kaynaklarımızda ayrıntılı malûmat yoktur. *Osman Gazi*, 1313 yılında, kendisini gazaya teşvik eden, gazilere Bizans Tekfurı *Köse Mihal*'ın islâma davet edilmesi fikrinde olduğunu söyledi: "Onu davet edelim, eğer müslüman olur ise hoş, olmaz ise onun memleketi *Harman-kaya*'yı etraftı ile birlikte, talan edelim". *Köse Mihal*, derhal gelerek islamiyeti kabul etti. *Osman Bey*, ona *hil'at* ve *sancak* verdi⁷⁹.

Murad I., kendisi ziyarete gelen *Bulgar kralı Şişman* (Sosmanos)u kabul etti. Kral, “boğazına kefen takıp” Yanbolu’ya geldi. En iyi şehri Silistre’yi verip, sultanın “ebedî kulu olarak kalmak istediğini” söyledi. Hünkâr, onun ricasını kabul etti ve hil’at ledi⁸⁰. Gene Murad I., oğlu Savcı ile müşterek hareket eden Bizans impardtoru *Ioannes Paleologos*’un oğlu *Manuel*’i kabul etti. Manuel, “Bursa’ya, Sultan Murad’ın huzuruna giderek ayaklarına kapandı. Murad, onu görünce iyi karşıladı, birbirlerine iltifatta bulundular ve konuştular. Kir Manuel kabahatlerini itiraf etti, affını diledi. Sultan Murad onu affetti ve ona “Evelce senin olan o kale şimdi benim olacak” dedi. O da razı oldu. Murad, onu hemen alından öptü ve ona “Ey hükümlade! Mademki yaptıklarını itiraf ediyorsun ve fikrini değiştiriyorsun, daha iyi olacaksın” dedi. Kir Manuel de ona “Allaha şükrediyorum ki, bizim hatalarımızı tashih etmek için yeryüzüne efendimizi gönderdi” dedi. Sultanın bunları duymak çok hoşuna gitti ve ona müsaade verdi⁸¹. Bu bilgiyi veren *Grekçe Ananım*’de, *Kosova*’da Murad’ın öldürülmesi, “Romalıları” a atfen şu şekilde anlattı: “Sırlı piyade Murad’ın ayaklarına kapanmağa gitti. Yanına sokulunca sultan bu güzel adamı gördü, yakışıklı ve güzel giyinmiş olan bu adamı kendisine getirmeleri için kapıcı çavuşlara emretti. Ona müsaade ettiler. Sultan Murad ile konuşmak ve elini öpmek için onun yanına gitti. Yanına sokulunca saklı bulunan hançerini çekti ve sultan Murad’a sapladı. Çavuşlar ve kapıcılar *Mihalis* adındaki katil sırbı yakaladılar ve onu parça parça ettiler. Türkler, o zamandan beri sâiden biri el öpmeğe gider ise kapıcıların onu iki elinden tutmasını ve ondan sonra el öpmesini kanun yaptılar”⁸². Murad I., Bursa’da, Memluk sultanı *Berkuk*’un elçisini kabul etti. Ona, “gayet itibar edip, âzim ziyafetler verdi. Bî-kıyâs inamat etti”⁸³.

Bayezid I., *Macaristan* elçisini kabl etti. Kral *Layoş*’un ölümünden sonra kızı *Maria*’nın kocası *Sigismund*, Macar krallığının başına geçmiş ve *Balkanlar*’da hâmi tavrını takmmış idi. Bu arada, *Osmanlılar*’ın himayesinde bulunan *Bulgaristan* üzerinde hak iddia etti. Gönderdiği elçi vasıtdısı ile, *Bulgaristan* üzerindeki icraat ve tasavvurlarından ötürü *Bayezid*’i muaheze etti, bu yerlerin kendilsine ait olduğunu bildirdi. Elçinin sözlerini sukûnetle dinleyen *Bayezid*, onun elinden tutarak silahların bulunduğu cephaneliğe götürdü ve şunları söyledi: “Efendin olan krala anlat. Benim *Bulgaristan*’da olan hakkım, bu silahlar ile temin edilmiştir”^{83a}.

Çelebi Mehmed, Gözler-oğlu isyanından sonra, *Tokat*’ta bulunduğu sırada, *Köpek-oğlu* adında birinin şehir ve köylere saldırıda bulunduğu

haberini aldı. Bu haberi veren “kul” sultanın önünde “baş koydu”. Gene, eşkiyalık yapan *Mezid* adında birini, *Bayezid Paşa* yakaladı. “Kayd u bend ile” sultanın huzuruna getirdi. Divan üyeleri *Mezid*’in idam edilmesi şeklinde fikir ileri sürdüler. Bunun üzerine sultan *Mezid*’e şunları söyledi:

“-*Mezid, sen ne dersin? Mecmuu halk, senin helakin için söyleşirler*”.

“-*Devletli sultanın eli bağlı, ciğeri dağlı kuluyum. Sultanım devletine layık her ne ise etsin*”.

Sultan, bu sözler üzerine onu affetti.

Çelebi Mehmed, Timur’un elçisi *Hoca Mehmed*’i kabul etti. Elçinin yaklaştığı haberi üzerine beyler onu karşıladılar. Daha sonra, sultan tarafından kabul edilen elçiye ziyafet verildi. Yukarıda “*Saltanat Verrase-i Sistemi ve Taht mücadeleleri*” bahsinde gördüğümüz gibi, *Timur*’un *Timur*’un elçisi, *Çelebi*’yi hükümdarının nezdine davet etti. *Timur*’un “ona hiçbir veçhile zararı ve ziyanının erişmeyeceği” konusunda güvence verdi⁸⁴.

Gene, “Fetret Devri” sırasında, *Çelebi Mehmed*, kardeşi *Musa* ile görüştü. *Neşri*’nin rivayetine göre *Musa*, *Mehmed*’in elini öptü. Aralarındaki konuşma şu şekildedir:

“-*Ey karındaş , muradın nedir?*”

“-*Ferman padişahındır. Ey şah-ı alem! Bilirsiniz karındaşımız Süleyman bize ne veçhile iş edip, ne kadar teaddi etti. Eğer, ben kula dostur olur ise, İsfendiyar’a varıp, ondan gemi isteyip, Rumeli’ne geçem. Ümittir ki, Hüdâ Fırsat verse, Bey olayım ve karındaşımız Emir Süleyman, bu kaziyyeyi işidince, hiç tevekkuf etmeyip ol tarafa müteveccih olsa gerek, ol takdirce bu memlekete sen müstakil padişah olursun. Ve ondan sonra, şöyle ki, müyesser olup, anda Beylik eder isem, sikkeyi ve hutbeyi sultanım adına edip, sultanımın eyyam-ı devletine dualar oluna*”⁸⁵.

Çelebi Mehmed, Dulgadıraoğlu Süleyman Bey şerefine ziyafet verdi. Yemekten sonra altın ve gümüş takımları misafirlerine hediye etti. Ayrıca, belindeki gümüş kakmalı kılıcı kemeri ile ona taktı⁸⁶.

Murad II., *Eflâk hakimi Drakol*’u kabul ettiğinde ona *hil’at* ve *burma tülband* verdi⁸⁷.

Gene, *Murad, Çandarlı İbrahim Paşa*’ya “mertebe-i vezâret” verdi. Yeni vezir-i azam sultanın elini öprü⁸⁸. Varna savaşından sonra

gaziler, sultanın huruzuna geldiler. Onun bayramının mübarek olması temennisinde bulundular. ve elini öptüler⁸⁹. *Murad, Edirne sarayı'nda, Candâr-oğlu İsmail Bey'in yolladığı elçilerden hediyeleri kabul etti*⁹⁰.

*Murad, sancak ve hil'at gibi sembollerden başka, kılıç da kuşatmıştır. İbrahim Bey adında birini kabul eden Murad, ona sancak verdi. ve kılıç kuşattı*⁹¹.

*Murad, Kara-koyunlu Kara Yusuf'un oğlu İskender Mirza'ya hediye ve ihtiyaçlarını karşılayacak eşya ve malzeme de gönderdi. 1430 yılında, İskender, Şahruh'a Hoy civarında yenildi, Tokat'a geldi, Murad'a ubudiyetini arzeden bir mektup yazdı. Sultan Murad Tokat'ta bulunan Yörgüç Paşa'ya bir hüküm gönderdi. Buna göre, İskender Mirza'yı ağırlamakta ihmalkar davranılmayacak, padişahlık adının şanına uygun bir şekilde misafir edilecek, gereken yiyecek ve içecek sağlanacaktı. Sultan Murad, hazinesinden şu hediyeleri de gönderdi: Kakmalı kıymetli elbiseler, murassa silahlar, gümüş takımlar ile süslü atlar*⁹².

Murad'ın Edirne'de Germiyan-oğlu Yakub Bey'i kabul şekli hakkında oldukça geniş bilgiye sahibiz. O, Bursa'ya gönderdiği ferman ile, Yakub Bey'e hürmette kusur edilmemesini yazdıktan sonra, Gelibolu'dan geçişini sağlayacak tedbirlerin alınmasını, şehrin ileri gelenlerinin karşılama törenine katılmasını, ikram ve itibarda kusur etmemelerini ilâve etti. Bursa'ya gelen Yakub Bey, Osmanlı hükümdarlarının türbelerini ziyaret etti. Sadaka dağıttı. Bilgilere, şeyhlere e seyyitlere armağan verdi. Daha sonra, Gelibolu'dan Trakya tarafına geçti. Edirne'ye bir konaklık mesafede, sultanın emri üzerine devlet ileri gelenleri. Yakub Bey'i karşıladılar. Şerefine ziyafet verildi. Edirne'de takımları altın olan bir at emrine verildi. Sarayın önünde, sultan tarafından karşılanan Germiyan-oğlu'na ağır hediyeler vrildi⁹³. Neşri'nin rivâyetine göre, Edirne'den Gelibolu'ya olan dönüş yolunda aldığı hediyeleri dağıttı. Ona inanmak gerekir ise, Sultan Murad'a haber gönderip: "Geçide verecek nesnemiz kalmadı. Karındaşım bize harçlık göndersin" dedi. Sultan Murad, ona istediği parayı ermekle beraber şunları söylemiştir: "Hak tealâ bize bir karındaş verdi ki, başka, bizim kazancımız dahi harcına yetişmez"⁹⁴.

Fatih Sultan Mehmed'in 1451 deki son ve kesin cülusundaki kabul şeklini yukarıdada gördüğümüz gibi, Dučas anlatır: Mehmed, tahta oturduğu zaman, valiler ve babasının vezirleri Halil Paşa karşı tarafta ve uzakta duruyorlardı. Kendi vezirleri Hadım Şahin ve İbrahim adet üzerine padişahın yanında yer almışlardır. Sultan Mehmed, Hadım Şahin'e: "Babamın vezirleri niçin uzakta duruyorlar, onları çağır ve Halil'e eski

yerini almasını söyle, İshak da Anadolu Beyleri ve ayanı ile Bursa'ya giderek babamın naşını gömsün. Anadolu vilayetinin idaresinde nezaret etsin" dedi. Sultanın bu sözlerini duyan vezirler hemen koşarak adetleri vechile el öptüler, bu suretle Halil başvezir oldu"⁹⁵.

Hükümdarın karşılanması, istikbali de ayrı protokola tabidir. Yıldırım Bayezid, Timur'a esir düştüğünde, galib tarafından karşılandı. Timur aralarındaki savaşın sorumluluğunu ona yükledi, bununla beraber hayatını başılayacağını bildirdi. Bayezid, muharebede sonuna kadar kendisi ile beraber kalan oğulları Mustafa ve Musa'nın bulundurulmasını rica etti. Bir süre sonra, şehzadeler getirildiler. Timur, Bayezid'e olduğu gibi, oğullarınada iyi davrandı. Mükrimin Halil Yınanç'a göre, bunun sebebi, Bayezid'in cihad menkıbelerini duyarak, ona büyük sevgi kendi ordusunun duygularını gözetmek olmalıdır. Osmanlı kaynaklarından, örnek olarak Oruc Bey'e göre "Timur, Yıldırım Bayezid'i görünce, istikbal için saygı ile atından indirip otağına götürdü. İkisi bir halh üzerinde oturup konuştular". Bu bilginin muhalaalı olduğu düşünülebilir. Zafernâmeler'de meselâ Şâmî'de, Bayezid'in huzurda yer öpmek istediğı, Timur onu af ile izaz ve ikramda bulunduğı ve yanına oturttuğı, Hil'at giydirdiğı kaydı vardır⁹⁶.

Çelebi Mehmed, kardeşi İsa'yı bertaraf ettikten sonra, Bursa'ya geldi. "Ulema, fuzalâ, ekabir ve ayan" ve diğerk birçok kimse onu karşıladılar⁹⁷. Mehmed, Mustafa Çelebi olaymdan sonra, İstanbul yolu ile Anadolu tarafına geçeceğini Bizans İmparatoru'na bildirdi. İmparator Manuel, sultanı karşılamak için bir heyet yolladı. Bu heyet, Mehmed'i şehrin dışında karşıladı ve Tophane sahiline kadar getirdi. Bu arada, imparator tarafından karşılanan ve kendisine bir kadirğa tahsis edilen sultan Üsküdar tarafına geçirildi. Bu sırada, Bizans İmparatoru da şahsına mahsus kadirğa ile ona eşlik etmiştir. Çelebi Mehmed, Üsküdar'da ev sahibine veda etti ve İzmit üzerinden Bursa'ya gitti⁹⁸.

Murad II. oğlu Mehmed'i Manisa'dan çağırtdı. Mehmed Edirne'ye yaklaşıncâ, "Paşalar ve beyler ve sigar ve kibar şehzadeve istikbal edip tâzim ve tekrîm birle" onu karşıladılar⁹⁹.

Sultanın karşılanması sırasında atının ayağının altına harîr veya halı döşemek de usulden idi.

Törenler sırasında, hükümdarın kabul ettiğı kişilere olan hitab şekline gelince. Murad I., oğlu Bayezid'e "Can-ı peder" ve "ciger küşem" hitabında bulundu. Çelebi Mehmed, "Ey vezirleri!" şeklinde hitab etti. Başka bir toplantıda o, "Ey Beyler ve Ey Paşalar" şeklinde konuştu.

Fatih Sultan Mehmed, vezir-i azam Halil Paşa'ya "Lala" şeklinde hitab etti. Bu hitaba kaynaklarımızda çok rastlanır. Gene, *Fatih Sultan Mehmed*, vezir-i azamı *Mahmud Paşa*'ya "Mahmud Lala" dedi. Şüphesiz, sultanlar, küçük isim ilede hitab etmek hakkına sahip idiler. *İsa Çelebi* ise *İsfendiyyar-oğlu*'na "Karındaş" şeklinde konuşmuştu. *Murad II.*, *Germiyan-oğlu Yakub Bey*'in zevcesine "Şah Ana" olarak hitab etti¹⁰⁰. Grekçe Anonî'e göre, *Murad I.*, *Bizans İmparatoru*'nun oğluna "Hükümdarzade" demiştir¹⁰¹.

Hükümdara hitapta çeşitli şekillerdedir. *Murad II.*'a oğlu *Mehmed*, bir belgede "*Hüdavendigârım babam*" dedi. dedi, Divân üyeleri, hükümdara "sultanım", "sultan-ı âlem", "devletlû sultanım", "devletlû hünkar" diyorlardı. Bir defasında, *Ali Paşa*, *Murad I.*'a hitaben: "*Ey saadet ıssı devletlû padişahı*" demitir. *Han*'da kullanılan bir şekildir. *Bayezid*, vezirlerine: "*Tez leşker cem edin, Timur'un üzerine varıp, vilâyetini harâba vereyim*" dedi. Bunun üzerine vezirlör: "*Ey Han Ne lazımdırki, leşkerimize tab çektirelim. Koyalım, Timur buraya gelsin*" cevabını verdiler. *Ducas*'a göre, *Murad II.*'a vezirleri "*Şevketmeab*, *Rumeli vilâyeti kayboldu, padişahlık tacı Mustafa'nın başına konuldu. Bunun için, acele tedbir alınması gerekir*" dediler. Grekçe Anonim'de de "padişahım" ve "Şevketmeab" şekli bulunmaktadır. *Germiyan-oğlu Yakub Bey*, *Çelebi Mehmed*'e bir mektubunda şu şekilde hitab etti: "*Ey şah-ı âlem ara-yı devlet, ve şehinşah-ı afitâb-ı saltanat*"¹⁰².

Nihayet, el öpmek imtiyazı ver, veya etek öpmek, baş koymak, ayağa kapanmak, huzura silahsız ve hakimiyet sembolsüz olarak alınma gibi âdetlere değinelim.

Hükümdar tarafından, el öpme imtiyazının herkese bahşedilmediği malumdur. *Murad I.*, şefaât isteyen *Karaman-oğlu Alaü'd-dîn Bey*'e şu haberi gönderdi: "*Gelsin elimi öpsün, tenezzül eylesin, iklimini geri, kendisine vereyim*"¹⁰³.

Bununla beraber, sultanın elini öptürmemesi de, muhatabına saygı tezahürü olarak kabul edilmiştir. Bu durumda, sultan muhatabını kucaklar. *Fatih Sultan Mehmed*'in *Karadeniz seferi* sırasında, *Mahmud Paşa*, *Sinob*'da bulunan *İsmail Bey* adında birini huzura getirdi. *İsmail Bey*, korku ile, *Fatih*'in elini öpmek istedi. Bunun üzerine, sultan: "*İsmail Bey, sen benim ulu kardeşimsin. Revamıdır ki, elimi öpesin*" dedi. Elini öptürmedi ve onu kucakladı¹⁰⁴.

Orhan Bey'in habdsının huzurunda yer öptüğünü biliyoruz. *Evrenuz Bey*'de *Murad I.*'in önünde yer öpmüştür¹⁰⁵. *Timurtaş Paşa*, *Bayezid I.*'in "eteğini öpmek şerefine" ulaştı¹⁰⁶.

Nizamü'd-dîn Şâmî “huzurda yer öpmeğe nail olmak” tan bahse-
der¹⁰⁷. *Ruhî*, “sultan önünde baş koyup, dua etme” motifine değinir¹⁰⁸.
“Atın ayağına düşmek” de “üzengi öpmek” kaynaklarımızdaki diğer
motiflerdir¹⁰⁹.

“Tuğ öpmek”, tuğ’un bir hakimiyet sembolü olması noktasından
dikkati çekiyor. *Mihal-oğlu Mehmed Bey, Mrad II.*’ın tuğ’unu öpmüş-
tür¹¹⁰.

SULTANIN YAŞANTISI VE SARAY GELENEKLERİ

A- SULTANIN İKÂMETGAHI OLARAK SARAY VE AİLE HAYATI

Sultanın hayatının sulh zamanında *saray*, sefer sırasında *çadırda* geçtiğine yukarıda işaret etmiş idik. IV. Bölüm'de "*Sultanın hâkimiyeti sembolleri*" bahsinde saray ve çadır hakkında bilgi verdik. Burada tamamlayıcı malumat veriyoruz.

Saray, selamlık ve harem olarak ikiye ayrılır. *Selamlık* kısmında, sultanın resmi hayatının geçtiği malumdur. *Harem*, girilmesi yasak olan yer anlamına gelir. Bu bakımdan, saray kadınlarının ikamet ettikleri daireye ve bizzat kadınlara alem olmuştur. Hükümdarların nikahlı aileleri ile, müstefreşe ve odalık denilen kadınları vardır.

Osman Gâzi, Ömer Bey'in ve Şeyh Edebali'nin kızlarını almış idi. Orhan Bey, Yarhisar tekfurunun ve Kantakuzenos'un kızını, Murad I., gene Bizans İmparatorunun kızı ile nikahlanmış idi. Bayezid I., baba-babasının sağlığında Germiyan-oğlu Süleyman Bey'in kızını, tahta geçtikten sonra gene Bizans prensesi, Sırp despotunun kızı ye Aydın-oğlu İsa Bey'in kerimesi Hafza Hatun'u nikahladı. Germiyanoglu'nun kızından Çelebi Mehmed doğmuştur. Çelebi Mehmed, Süleyman Bey'in kızını aldı. Murad II., önce Candaroğlu İbrahim Bey'in, sonra Sırp despotunun kızlarını nikahladı. Fatih Sultan Mehmed de Dulkadroğlu Süleyman Bey'in kızını aldı.

Câriyeler ise, çok daha çeşitli milletlerden seçilerek hareme giriyorlar idi. Bunlar satın alınma veya yabancı devlet hükümdarlarının hediye etmeleri sonucu hareme giriyorlar idi. Gerek satın alma, gerek hediye edilme yolları ile saraya gelen kızlar, haremde görevli tarafından muayeneye tabi tutulurlar idi. Elemeyi kazananlar hareme girerler. Bunlara islâm kuralları ve okuma yazma öğretilir idi. İstidat ve kabiliyetlerine göre musiki, biçki, dikiş, nakış ve oyunlarda gösterilir idi. Câri-

yelerin bu ilk devrelerine *acemilik* denilir. Bundan sonra, acemiler *câriye*, *şagird*, *usta* ve *gedikli* derecelerine yükselebiller idi. Saray kadınlarının en yüksek dereceli olanlarına kadın denilir. idi. Gedikliler mutlak surette bir vazife ile yükümlü idiler ve hükümdarın şahsi hizmetine bakarlar idi. Bunlardan mesela, sofraya bakana *çaşnigir usta*, çamaşır hizmetine bakana *çamaşır usta* denilir idi. En gençlerden on ikisi, has odaların görevlerini paralel hizmetlerde bulunur idi. Yukarıda değindiğimiz *kadın* unvanı verilenler, padişahın zevceleri sayılırlar idi. Bunların sayıları yediye kadar yükselebiliyor idi. Bir cariye kadın olduğunda, ona *samur kürk* giydirilir idi. O da padişahın eteğini öper ve şahsına ayrı bir daire tahsis edilir, hizmetine câriyeler verilir idi.

Hükümdar, kadınlarından arzu ettiğini yemekten evvelde davet edebilir idi. Yemekten evve davet edilen kadını ayrı bir sofrada ağırlanır idi. Kadınlar ve çocuklar hastalandığında hükümdar onların ziyaretine gider idi. Hükümdarların kızlarına *sultan* denilir. Bunlar, yetişkin çağa geldiklerinde uygun bir odaya verilirler idi. İncelemekte olduğumuz devirde, hükümdarlar kızlarını veya kız kardeşlerini diğer Anadolu Beyliklerinin hükümdarlarına, oğullarına veya maiyyetlerindeki beylere vermişlerdir. Örnek olarak, *Murad I.*, kızı *Nefise Sultan*'ı 1381 yılında. *Karaman-oğlu Alâü'd-dîn Bey*'e verdi. *Çelebi Mehmed*'in ölümünden sonra kızları *Candar-oğulları*'ndan *İbrahim Ali* ve *İsa Bey*'lere, biri de *Çandarlı Mahmud Bey*'e verildi. *Fatih Sultan Mehmed*, kızını *Uzun Hasan Bey*'in oğlu olup, kendisine iltica etmiş olan *Uğurlu Mehmed Bey*'e nikahlamıştır¹.

Genel olarak, yaz aylarında seferde bulunan Osmanlı hükümdarı kışı payitahtta geçirir idi. Bunun istisnalarıda vardır. Meselâ, *Murad I.*, 1389 yılında yapılan *Kosova savaşı*'na tekaddüm eden kışı *Bulgaristan*'da *Filibe* şehrinde geçirmiştir².

Saray hayatı hakkında vereceğimiz bir bilgide kütüphanelere ait olacaktır. *Murad I.*, *Murad II.* ve *Mehmed II*'nin sarayda geniş kütüphaneleri olduğu anlaşılıyor. Diğer hükümdarlarında kütüphaneler olduğu muhakkaktır.

B- SULTANIN KIYAFETİ

Arab tarihçisi *Kalkeşendi*, başta hükümdarınki olmak üzere Osmanlı kıyafetleri hakkında bilgi verir. Ona göre, sultanın, emirlerin, ve askerlerin elbiseleri dar yenli Tatar kabalarıdır. Bunların ucları elin üstünü örter. Umeranın, bundan başka, kaftanları vardır. Yenleri ince

ham kumaştan geniş dikişli ve pamukludur. Başlarından orta büyüklükte lans edilen müslinden yapılmış, çok ince tülbenitten sarık taşır³. Tatar kıyafetini, Mogol kültürünün, üstünlüğü şeklinde değil, *Timur* ve *Şah-ruh'un* methûyetini kabul şeklinde anlamalıdır.

Kıyafet hakkında Osmanlı kaynaklarında daha geniş bilgi vardır. *Osman Gâzi'nin* başında kırmızı çuhadan yapılmış, çağatayı tarzda *horasanî taç* vardır. İç ve dış elbiseleri uzun yenli idi⁴. *Orhan Gâzi'nin* ak börklü olduğu anlaşılıyor⁵. *Murad I.*, söylentiye göre, Mevlevî külahı üzerine yuvarlak sarık sarıyor idi. Külahı altın yaldızlı olup, kenarları sarıktan bir parmak dışarda idi. Genellikle, kırmızı renkler ile süslü beyaz elbise giyerdi⁶.

Bayezid I., görünüşe göre, *Murad I.*'inkine benzeyen bir sarık taşıyor idi. Kaftanı çiçekli Bursa kadifesinden dikilmiş idi⁷.

Brocquiere'e göre, *Murad II.*, zerduva postundan kürk, kırmızı kadifeden ceket ve kırmızı börk taşıyor idi⁸. *Fatih Sultan Mehmed'in* zaman zaman ulemanın giydiği serpuşu taşıdığı rivayet edilir. Hatta, *Müneccimbaşı'ya* inanmak gerekirse, o ulemaya mahsus elbise dahi giymiştir.

C- SULTANIN HANEDAN ÜYELERİ İLE MÜNASEBETİ

"Giriş"de gördüğümüz gibi, Türk hâkimiyet anlayışının sonucu olarak, hanedan üyeleri "taht" için adeta devamlı denilebilecek bir mücadeleler içindedirler. Bu mücadelelerin devrin adeti üzere, idam ile sonuçlandığı da vakidir. Ancak, çizdiğimiz bu tablo hanedan üyelerinin, mücadele sırasında bile yekdiğerlerine saygı ve hürmeti korumalarına engel değildir. Özellikle, hanedan dışından gelebilecek tevcaüz veya tehditlere karşı mücadele sırasında bile, hanedan üyelerinin birbirlerini koruduklarını örnekler ile görmüştük.

Ruhî, "Fetret Devri" olaylarından söz eder iken *Çelebi Mehmed'in*, *Musa Çelebi'yi* kabul sahnesinde değinir: "*Musa Çelebi ayak üzere durup, sultanın elini öpüp, hayli muhabbet gösterdi. Sultan bunu görüp begayet ferâh oldu*"⁹. Osmanlı müverrihlerinin *Çelebi Mehmed'i* Fetret Devri'nin tek ve meşru "sultan"ı göstermek şeklindeki eğilimleri malumdur. Buna rağmen, *Ruhî'nin* yazdıklarını, hanedan içi ilişkilerde tipik bir sahne olarak kabul edebiliriz.

"Giriş"de hanedan üyeleri arasındaki tesanüde dair "*köy yakma*" olayını görmüş idik. *Rüknü'd-dîn Süleyman-şâh II.*, mücadele içinde olmasına rağmen, kardeşi *Gıyasü'd-dîn Keyhüsrev'e* kötü harekette

bulunan bir köyü yakmış idi. *Oruc Bey*'e göre, *Musa Çelebi*'de *Süleyman Çelebi*'yi öldürdükleri gerekçesi ile olayın geçtiği köyü yaktırmıştır¹⁰. *Müneccimbaşı* da, "Bir rivayete göre, köy halkı *Süleyman Çelebi*'yi öldürdüleri. Bu yüzden, *Musa Çelebi* intikam için köyü yaktı" şeklinde yazar¹¹. *Çelebi Mehmed*'de *Emir Süleyman*'ın ölümünden sonra, onun oğul ve kızını himaye etti. Oğlu *Orhan Çelebi*'ye bir tımar tahsis etti. Kızını bir sancak beyi ile elendirdi. *Neşri*'nin ifadesine göre "Her vakit kim, *Bursa*'ya gelse, *Emir Süleyman*'ın oğlunu getirtip, hayli nesneler verirdi. "Karındaşım oğludur deyip, hoşça tutup, gönülcüğünü alırdı. Ve kız karındaşına dahi daım atasını eksik etmezdi"¹². *Yıldırım Bayezid Karaman* üzerine yürüdü. Bunun üzerine *Karaman-oğlu Alâü'd-dîn Bey*, aracılık yapması için zevcesi olan *Bayezid*'in kızkardeşini yolladı. *Sultan*, çadırından çıkarak kız kardeşini karşıladı¹³. *Hanedân* üyeleri diğer beyliklerin hükümdarları tarafından da saygı gömüştür. *İsa Çelebi*, *Kastamonu* civarına geldiğinde *İsfendiyar-oğlu*'na haber verdi. *Neşri*'ye göre, *İsfendiyar* derhal "ata süvar olup, istikbal edip, izzet ü tazim birle alıp, gelip şehre kondurdu. Ve enva-i ikram ve ziyafet edip, karşısında el bağlayıp oturdu. Zira *İsfendiyar İsa Bey*'in pederi *Yıldırım Han*'a kim, ana hayli hizmet etmişti. Ol sebepten, o aralıktta olan hukuk-i sâbıkayı gözetip tamam riayet etti"¹⁴.

Diğer taraftan, hediye teatisi, barışmak için bir vesile oluyor idi. *Çelebi Mehmed*, *Amasya*'da bulunduğu sırada, *Emir Süleyman*'ın *Edirne*'de tahta geçtiği haberini aldı. Ona hediyeler ile beraber şu haberi yolladı: "Babamız gitti ise emrem (ağabeyim), ulu kardeşim sağ olsun". *Süleyman*'da *Mehmed*'e köleler gönderdi. Kardeşler barıştılar¹⁵.

Hitap şekillerine gelince. *İsa Bey*, *Çelebi Mehmed*'e yazdığı mektubda "Birader-i azizim ve serverim" diyor idi¹⁶. *Mehmed*, *Musa*'ya "Ey karındaşım" şeklinde hitap etti¹⁷.

Vali bulunan şehzadelere hükümdar tarafından yazılan hükümde *Fatih*'in kanunnâmesine göre şöyle huta edilmektedir.

Ferzend-i Ercümen-i Es'ad-ü Emced vâris-i mühlk-i Süleymânî nûr-ı hadeka-i sultânî rûsüsselâtiyn sahibülizz-i vettemkiyn mahz-ı lûtfulla?-ülkiram oğlum Sultan Cem edânullahü bekaü.

فرزند ارجمند اسمد و امجد و اورت ملك سليبانى نور حلقه سلطانى رؤس السلاطين صاحب‌المر والتمكين محض لطف الله الكرام اوغلم سلطان جم ادام الله بقاء.

Fatih'in, oğlu *Amasya* valisi *Bayezid*'e gönderdiği fermanda da şehzâdeye şöyle hitab ediyor:

Ferzend'i es'ad-i erşed-i ercümend nûr-ı hadaka-i saltanat nevr-i hadika-i memleket mürüddeveti veddîn oğlum Bayezid tâle bekahü.

فرزند اسعد ارشد نور حقیقه سلطنت نور حقیقه مملکت نوالدولة والدین اوغلم
بایزید کال بقاه .

Yine aynı hükümdarın diğer bir hükmünde de şehzâdeye aşağıdaki elkab ile hitab ediliyor.

Ferzend-i ercümend-i emced-i es'ad-i erşed nûr-ı hadeke-i devlet-ü kâmkârî ve nevr-i hadika-i hilâfet ve şehriyârî oğlum Bayezid tâl bekahü.

فرزند ارجمند امجد اسعد ارشد نور حقیقه دولت و کامکاری و نور حقیقه خلافت
و شهریارى اوغلم بایزید طال بقاه .

Diğer bâzı fermanlarda da hep âştaki birkaç terkip yani (ferzend, es'ad, erşed, ercümend) tâbirleri yazılıp alt kısımlarında bâzı ufak tefek değişiklikler vardır¹⁸.

Hanedan üyesinin kanının akıtılmaması şeklindeki kurala da uyulmuştur. Fetret Devrindeki taht mücadelelerinin son safhasında *Musa Mehmed*'in kuvvetlerine yenildi. Yaralı olarak kaçarken, atı ile bir çeltik anığına düştü. Onu takib edenler tarafından yakalandı. Boğduruldu ve cesedi *Bursa*'ya getirildi. Cenaze töreninde bulunan *Çelebi Mehmed*, ağlamıştır. Bu durum, geleneklerin etkisinde bulunan Osmanlıların çaresizliğini gösteren bir sahnedir.

Hayatı bağışlanan hanedan üyesinin gözüne mil çekildiğinde vaki idi. Yukarıda taht mücadeleleri ile ilgili bölümde gördüğümüz gibi, Emir Süleyman'ın oğlu Orhan *Çelebi*'nin yakalandıktan sonra gözlerine mil çekildi. Ona, *Geyve*'de *dirlik* verildi ve *Bursa*'da oturtuldu.

D- HANEDAN ÜYELERİNİN EVLENMELERİ

Devletin kurucusu Osman Gazi'nin evlenmesi hakkında, kaynaklarda verilen bilgi, içinde bir rüya motifinin de bulunduğu, yaygın bir olay niteliği taşır: Bir gece Osman Bey, rüyasında şeyh Edebalî'nin gövdesinden bir ağaç zuhur ederek, dal-budak saldıgım ve bağlar, dereler içinde genişleyen bu ağacın Kostantiniye yönünü de yayıldıgını görür (Başka rivayete göre, Edebalî'nin göğsünden bir nur çıkarak, kendisine gelmekte, daha sonra, Osman Bey'in de gövdesinden önce hilal, sonra bedir halinde ay gibi çıkar). Edebalî, Osman Bey'in bu rüyasını duyunca, ona müjdeler ve: "*Kızım Mal Hatun, sana helal olsun, sizden kemal sahibi bir evlat doğacak ve cihana ham olacak*" der. İkisinin nikahlarını, şeyhin müridlerinden derviş Turgut akdeder ve sade bir şekilde evlenirler. Bu iddivacdan, Orhan Bey dünyaya gelmiştir¹⁹.

Orhan Gâzi, babasının sağlığında *Yar-Hisar* tekfurunun kızı *Nilüfer* ile evlendi. *Nilüfer*, evvelce *Bilecik* tekfurı ile nişanlı idi. Savaş sırasında esir edilen *Yar-Hisar* tekfurunun kızı *Nilüfer*, babası tarafından *Orhan'a* tevric edilmiştir²⁰.

Orhan Bey'in, Mayıs 1346 da, Bizans İmparatorunu *Cantakuzenos*'un kızı *Teodora* ile nikahlandı. Bu, politik nitelikte bir evliliktir.

Cantakuzenos, *Orhan Gâzi*'yi kendisine bağlamak için bir sene evvel kızını vermediği vademiş ve ondan beş bin kişilik bir kuvvet almıştı. *Cantakuzenos*'un yazdığı tarihte ise *Orhan*'ın kendi kızına talip olduğunu beyan ediyor ve şöyle diyor: "İmparator *Orhan*'ın teklifini kabul etmekle beraber bu hususta maiyyeti ve mutemedleriyle görüştü, onlar böyle mühim bir anda *Orhan*'ın yardımına ihtiyaç olduğunu söyledikleri gibi bunun emsalide olduğunu beyan ettiler. Bundan başka *Cantakuzenos*, dostu olan *Aydınoglu Umur Bey*'in fikrini sordu. *Umur Bey*, bunun imparator için pek faideli olacağını ve *Orhan*'ın kendisi gibi samimi hisle mütehasis olduğunu ve bizzat İmparatorun yardımına gelmesi en büyük arzusu ise de *Orhan*'ın Trakya sahili karşısında bulunmasına göre bu yardımı süratle yapabileceğinden emin olduğunu bildirdi. Bunun üzerine *Cantakuzenos Orhan'a* bir heyet gönderip kızını aldırmasını bildirdi. *Orhan*, otuz gemi ile bir hayli süvari ve mutemet adamlarından bazılarını gönderdi. İmparator, ordusu ve kraliçe ile birlikte *Silivri*'ye geldi. Kızının yabancılarla evlendirmiş olan selefi imparatorlar gibi an'aneyle riayet ederek *Silivri* haricinde bir taht kurdurdu. Ertesi günü İmparatoriçe diğer kızlarıyla beraber çadırda kaldı; *Orhan'a* zevce olacak *Teodora* ise tahta geçip oturdu. İmparator da gelerek tahtın etrafındaki sırma işlemeli perdenin ipini kesti ve perdeler açılınca *Teodora* taht üzerinde göründü; etrafına ağaları diz çökmüş oldukları halde şamdan tutuyor ve müzik ile ahenk oluyordu. Bir kaç gün sonra Türk heyeti gelini alıp büyük meserretlerle götürdüler; *Teodora* güzel merasimle karşılandı"²¹.

Murad I., bundan başka politik evlenmeler daha yapmıştır. Osmanlı himayesini kabul eden *Bulgar kralı Şişman* kızkardeşi prenses *Mara'yı* *Murad'a*, verdi. *Bulgar kralı*, bu yakınlıktan yararlanmak istedi. *Macarlar'ı* *Vidin'e* sokmuş olan kardeşi *Staşmir'e* karşı, *Osmanlı* ve *Ulah* kuvvetleri ile *Vidin* üzerine gitti. ancak sonuç alamadı. Gene *Murad*, 1372 yılında, *Bulgaristan'da* demir madenleri ile ünlü *Kösten-dil'i* feth etti. Buranın hakimi *Constantin* Osmanlı egemenliğini kabul, vergi ve asker vermediği taahhüt etti. *Murad*, onun üç kızından birisini kendisine, diğer ikisini oğulları *Bayezid* ve *Yakub'a* aldı²².

Bayezid I ., babasının sağılığında *Germiyan - oğlu Süleyman Şah*'ın kızı *Sultan Hatun* ile evlendi. Bu izdivac sonucunda, *Germiyan-oğlu*'nun yönetimindeki yerlerin bir kısmı , cihaz olarak Osmanlı arazisine katıldı²³. 1381 yılında, *Bursa*'da yapılan düğüne komşu *Karaman*, *Hâmid*, *Menteşe*, *Saruhan* ve *İsfendiyar* beyleri elçiler ve hediyeler gönderdi. *Aşık Paşa-zâde.*, *Neşri*, *İdris Bilist*, *Hoca Sadeddin*, *Müneccimbaşı* düğün hakkında bilgi veren başlıca kaynaklarımızdır. Yukarıda zikrettiğimiz beyliklerin elçilerinden başka, Memlûk elçisinde törende bulundu. Hediye olarak kula ve yürük atlar ve çeşitli eşyalar takdim etti. Devlet erkanında aralarında köle ve cariyelerin bulunduğu hediyeler sundular. Kölelerin ellerinde, altın ve gümüş tabaklr, gümüşten işlenmiş kadehler, şamdan, maşraha ve ibrikler vardı. Nihak "şer-i şerif"e göre kıyıldı²⁴.

Yıldırım Bayezid, despot *Lazar*'ın kızı ile de nikahlandı. Kosova'da mağlub olduktan sonra. *Stebhan Lazarovitz* ve kardeşi *Priştine* hakimi *Vuk Brankovitz* yerlerinde kalabileceklerini ümid etmiyorlar idi. *Bayezid* ile anlaşarak ona vergi vermek işlerine geldi. Anlaşmayı pekiştirmek için, *Bayezid* maktul *Lazar*'ın kızı *Maria* (veya *Olivera*)yı aldı. Nikah, *Kroşevaç* civarında *Alacahisar camiinde* kıyıldı²⁵.

Süleyman Çelebi, Bizans *İmparatoru İonnes*'in oğlu *Kir Theodor*'un kızı ile evlendi²⁶.

Mehmed I., Maraş hakimi *Dulğadır-oğlu*'ndan sadakatini bildiren bir mektup aldı. Ayrıca, kızını zevceliğe kabul etmesini rica etti. *Mehmed*, *Dulğadır-oğlu*'nun kızı ile evlenmeyi kabul etti²⁷.

Murad II., kızkardeşlerini evlendirdi. O, *Karaman* tahtına çıkmasına yardım ettiği *İbrahim Bey*'e müşait bir muahede imzalattı. Kız kardeşlerinden birini *İbrahim Bey*'e verdi. Diğer iki kızkardeşini yanında kalan *Karaman-oğulları*'ndan *Alâüü'd-dîn* ve *İsa*'ya nikahladı. *Murad*, *Candar-oğullarına*'da diğer bir kızkardeşini ve kızını vermiş, onlardan kız almıştır. *Candar-oğlu İsfendiyar Bey*, *Osmanlılar*'a sulh teklif etti. Aynı zamanda, büyük oğlu *İbrahim* Bey'in kızı olan, torunu *Halime Hatun*'u sultana nikahlamak arzusunu izhar etti. Yapılan anlaşmaya göre, *İsfendiyar Bey*, *Murad*'a tabi olmayı ve her yıl asker göndermeyi kabul etti. Hudutlar yeniden tayin edildi". *Kastamonu* ve *Bakır* küresi *İsfendiyar Bey*'e iade edildi. *Çaşnigir başı Elvân Bey*, beraberinde *Şerefü'd-dîn* ve *Reyhan Paşa*'lar, bazı paşaların hatunları gelini getirmek için *Kastamonu*'ya gittiler. *İsfendiyar-oğlu Devrekânî*'de kızı için düğün yapmış idi. Kızını *Kastamonu*'da Osmanlı heyetine teslim etti. *Bursa*'da *Murad*'ın huzurunda bir düğün daha yapıldı. *Murad*'da kız kardeş-

lerinden *Selçuk Hatun*'u kayımpederi *İbrahim Bey*'e, kızı *Sultan Hatun*'u *İsfendiyar Bey*'in diğer oğlu *Kasım Bey*'e verdi. Bu zat, babasına muhafazet ederek Osmanlı hizmetine girmiş ve *Çankırı Sancağ Beyi* olmuş idi²³. *Murad*'da Sırp despotu *Vilk-oğlu Georg*'un kızı ile evlendi. Despot kızı *Mara*'yı 400.000 duka gibi büyük bir cihaz ile *Edirne*'ye gönderdi. Despot, *Murad*'ın *Sırsibitan*'ın istilası için hazırlık yapmağa başladığını haber alınca alınca, sultana namzed ettiği kızının çeyizinin tamamlandığını ve gelini almasını yazdı. Sultan *Murad*, bu teklifi devlet erkânı ile görüştü. Varılan karara göre, gelinin alınmasına ve uygun bir zamanda *Sırbistan* seferinin yapılmasına karar verildi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, despot kızını yolladı. Osmanlı sarayından iki hadım ağa gelini *Edirne*'ye getirmek ile görevlendirilmişlerdi. *Aşık Paşa-zâde*'ye göre, Sultan *Murad*, *Mara*'ya iltifat etmemiş ve *Bursa*'ya göndermiştir. *Neşri*'ye göre, sultan, düğün yapmamış ve *Mara*'yı bir süre *Edirne*'de alıkoymuktan sonra *Bursa*'ya göndermiştir. *Phrantzes*, *Mara*'nın *Murad*'ın ölümünden sonra, babasının yanına gönderilmiştir²⁹.

Mehmet II., önce babası *Murad* tarafından evlendirildi. *Murad Dulgadıroğlu Süleyman Bey*'in kızı *Sitti Hatun*'un kızını oğlu için istiyor idi. Arzusunu önce, vezir-i azam *Çandarlı Halil Paşa*'ya açtı: "*Halil! Kızımı cihazladım, çıkardım. Şimdi dilerim ki, oğlum Sultan Mehmed'i evlendireyim. Ve illa dilerim ki, Dulgadıroğlu Süleyman Bey'in kızını alayım derim. Ve hem o Türkmen bizim ile gayet dostluk ve doğruluk eder*" dedi. Halil Paşa: "*Ne ola sultanım! Hem layıktır*" dedi. Amasya'dan *Hızır Ağa* (Amasya valisi Hayrü'd-din *Hızır Paşa*)'nın hatunu *Elbistan*'a gönderildi. *Süleyman Bey*'in beş kızı var idi. Bunları, hatunun önüne getirdiler. Hatun, birini beğendi, onu iki gözünden öptü ve parmağına hatem-i cevheri geçirdi. Durum, *Murad*' bildirildi. *Murad*, bu defa gene *Hızır Ağa*'nın hatununun da bulunduğu büyük bir heyeti *Elbistan*'a yolladı ve kızı teslim etti. Gelin, *Edirne*'ye getirildi. Sultan, "*bıkmıyas cihaz itâ ettiği*" gelini oğluna verdi. Pekçok devletlinin bulunduğu törende, fakir-fukaraya ikramda bulunuldu³⁰.

Mehmed II., 1451'de tahta geçtikten sonra, *Karaman* eyaletini fethedip *Taş-ili*'ni ele geçirmek için hazırlığa başladı. Bunun üzerine *Karaman-oğlu İbrahim Bey*, elçiler göndererek şefaet etmesini ve sultanın, kızını zevceliğe kabul etmesini istedi. Sultan, bu ricaları kabul etti³¹.

Fatih Sultan Mehmed, *Zaganos Paşa*'nın kızı ile de evlenmiştir. *Hatice Hatun* adını taşıyan zevcesini, *Zaganos Paşa*'yı vezaretten uzaklaştırdıktan sonra, babası ile beraber Anadolu'ya nefyetmiştir³².

Sünnet düğünleri de, *düğünler* gibi, sarayı olduğu kadar toplu-
muda hareketlendiren törenlerdir. Osmanlı şehzadeleri için yapılan
sünnet düğünlerine *sür-i hümayun* denilir³³. *Murad I.*, oğulları *Bayezid*
ve *Yakub Çelebi*'ler için büyük bir sünnet düğünü düzenledi. Düğüne
Anadolu Beyleri, bu arada *Candar - oğulları Beyi* de davet edildi. Bütün
beyler, elçileri vasıtası ile nadir hediyeler takdim ettiler³⁴. *Murad*
II., de *Edirne*'de oğulları *Mehmed* ve *Alâü'd-dîn*'i sünnet ettirdi³⁵.
Ancak, kaynaklarımızda bu düğünler hakkında ayrıntılı bilgi yoktur.

Buna mukabil, *Fatih Sultan Mehmed*'in oğulları *Bayezid* ve *Mus-
tafa Çelebi*'ler için düzenlediği tören hakkında bilgiye sahibiz. Bir ay
süren düğün için, *Edirne*'de *Meriç* nehri kenarında *Ada*'da geniş bir
alandan süslü çadırlar kuruldu. Ziyafete, ulema ve meşayih davet edil-
mişlerdi. Padişah meydana geldiğinde dua ve senâ okundu. Hafızların
kur'an tilavetinden sonra hanendeler şarkılar söylediler. Pekçok yiyecek
arasında, *zerde*, *güllaç*, *muhallebi*, *tavuk göğsü çevirme kuzu*, *tavuk* ve
kazlar vardı. *Misk* ve *amberle* terviye edilmiş *şeker şerbetleri* fağfur kaplar
içinde sunuldu. Ayrıca, *bademli*, *fıstıklı*, *tarçınlı* ve *karanfilli şekerler*
takdim edildi. Şeker içinden *camî*, *köşk* ve *camiler* yapıldı. Sazlara
verilen işaret üzerine *ud*, *şeşta*, *tambur*, *rebab*, *ney* ve *kanunlar* çalınmağa
başlandı. Daha sonra, *ateşbaz*, *hokkabaz* ve *meddahlar* hünerlerini göster-
diler. Ayrıca *maymuncular*" vardı *Fatih Sultan Mehmed*, tahtında otur-
muş idi. Sağında, *Mevlana Fahrü'd-dîn Acemî*, solunda *Alâü'd-dîn*
Tustî oturuyorlardı. Bu arada, ilmi sohbetler yapıldı. İkinci gün, fakirler
davet edilerek kendilerine çeşitli ikramlar yapıldı³⁶. 1456 yılında,
yapılan bu düğünden, Bizans kaynaklarında bahsederler. Örnek olarak,
Grekçe Anonim'de büyük şenlikler yapıldı, her taraftan Türk ve hris-
tiyan prensler davet edildi. Geldiler, ve ona hediyeler getirdiler. Oy-
unlar ve büyük şenlikler yapıldı³⁷.

Açıkça görüldüğü gibi, bu sünnet düğünü hakkındaki bilgilerden,
Çin ve *Fransız* mutfakları ile beraber dünyanın en ünlü üç mutfağından
biri olan Türk mutfağı hakkında malumat sahibi oluyoruz. Türk
musiki aletleri, eğlence hayatından başka ulemaya verilen önem ve
düğünde, bile ilmi sohbet yapılması, fakirleri himaye dikkati çekiyor.

Doğum olayı hakkında bilgimiz çok azdır. 1447 yılında, *Murad II.*'a
torunu *Bayezid*'in doğumunu bildiren *müjdecilerin* geldiğini biliyoruz³⁸.

E- ŞENLİKLER VE MUSİKİ

Şenlikler, *cülûs* veya zaferin ilanı gibi durumlarda yapılır. Sultanın
ata inip binmesi, harb hazırlıkları, cülûs, bayram tebrikleri, şenlik

havası içinde, alkış ve dua ile tamamlanıyor idi. *Divan-ı Lugat-it Türk*'de alkış *dua* ve *sena* demektir. Hükümdarı alkışlamak bunun bir usul ve kaide olarak yapmak bütün Türk devletlerinde vardır. *Büyük Selçuklular* ve *Türkiye Selçukluları*'nda *serheng* denilen çavuşlar alkış yaparlardı, Osmanlılar'da *divan-ı hümayûn* çavuşları sultana alkış yaparlardı. Bu, klişeleşmiş duayı, koro halinde söyleyerek yapılır idi³⁹.

Savaş dönüşü, şenlik yapmak adetinin yaygın olduğu anlaşılıyor. Zira, *Grekçe Anonim*, bir defasında *Murad II*.'in şenlik yaptırmadığını kaydetmektedir: “*O, başşehrine dönünce, muharebeyi sevmeyiğini göstermek için şenlikler yapmadı ve “Ben muharebe etmek için acele gitmek istemem ve ağır giderim ” dedi, 40,*

Düğün ve şenlikler'in tamamlayıcı elemanı olan musikiye gelince, Türk musikisinin ünlü araştırmacısı mrhum *Hüseyin Sadeddin Arel*, 1940 yıllarında yaptığı araştırmalarında, Türk musikisinin *Orta Asya* menşeli olduğunu iddia etti. Gene, o, Türk musikisinin *Araplar*'dan, *İranlılar*'dan ve *Bizanslılar*'dan alınma olduğu şöyle dursun, aksine başta *Mısır* ve *İran* olmak üzere onlara geniş tesirler yaptığını teknik bakımdan ortaya koydu. Şimdilik araştırmaların gelişmelerini beklemeye durumundayız.

XI. yüzyıla gelinceye kadar *Türk musikisi* hakkında yazılmış veyahut bize itikal etmiş bir eser yoktur. Gerçi, daha önce yazılmış teorik kitaplar vardır. Ancak, bunlar Türk musikisini konu almaktan ziyade temas ettiğimiz gibi, temeli bizde olan islam ülkelerinin musikilerinin ortak terennüm hususiyetlerini anlatan eserlerdir. Doğu musikisi hakkında ilk defa olarak ilmi araştırma yapan ünlü alim *Fârâbî*'dir. Ancak, o da, eski Yunan musiki teorisini doğruya adapte etmiştir.

Türk musikisinin nazariyatına dair ilk eser ise, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh*'ın devletini kurduğu *Azerbaycan* bölgesinde yazıldı. 1224 lerde, o, Tebriz merkez olmak üzere devleti ihya ettiği sıralarda Urmiye'de doğan *Safiyü'd-dîn* (ölümü 1293), Şerefiyye adını taşıyan bir kitap yazdı. 1247 tarihinde kaleme alındığı anlaşılan bu kitap, *Türk musikisi* hakkında bugüne kadar yazılmış en mükemmel bir incelemedir. Nüshalarında biri, *Baron d'Erlanger* tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir. 1975 yılında, Dr. *Ahmet Bican Ercilasın* tarafından *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi* yazma eserleri bölümünde yeni bir nüshası bulundu ve *Murad Bardakçı* tarafından tamıldı. *Şerefiyye*'de, bundan yediyüz yıl evvel, bugün bile çözöülmesi zor meselelerin halledilmiş olması dikkati çekiyor. Bu durum, *Safiyü'd-dîn*'in eserine batılı müzikologlarca “düşünölmesi bile düşünölmecek kadar muazzam bir eser” payesinin

verilmesine sebep olmuştur. Kitabın ilk sahifesindeki, “Buradaki bilgiler, Yunan alimlerinin bahsetmedikleri bilgilerdir” ibaresi de dikkati çekmektedir. Bundan, *Safüyü’l-dîn*’in, *Farabî*’yi ilmi açıdan tanımadığını gösterir. Kaldı ki, o, Türk musikisinin başka bir tekniği olduğunu eserin başında belirtmektedir⁴¹.

Osmanlı devrinde, hükümdarın koruyuculuğu altında Türk Musikî’nin gelişmesine devam ettiği görülür. Topkapı sarayında, Sultan Ahmed Kütüphanesinde 3459-11 numarada kayıtlı *Edvarü’l-makamat* adlı risale, *Murad II.*’a takdim olunan *Muradname* isimli ansiklopedik eserin musikiye aid kısmının bir müshasıdır. Aynı Padişaha *Makasid’ü’l Elhan* adı bir eserde takdim edildi⁴². Bundan başka *Sultan Murad*’ın *Hızır bîn Abdullâh*’a musiki nazariyatına ait türkçe bir kitabı telif etmesini emrettiğini biliyoruz. *Fatih Sultan Mehmed*’e de *Nekavetü’l-Edvar* takdim edildi. Bu eserin yazarı *Abdülkadir Meragî*’nin oğlu *Abdülaziz*’dir⁴³.

F- SAÇI

“Giriş”de gördüğümüz gibi, başta düğünler olmak üzere, sevinç tezahürünün bulunduğu bütün törenlerde saçı saçılır. Osmanlı devrinde, Köse Mihal’in kızını evlendirmesi sebebiyle düzenlediği törende “Osman’ın saçısı cümlesine galib idi. Halılar ve kilimler ve yağlar ve sürü ile koyunlar getirdi”⁴⁴. *Murad I.*’da, *Ankara*’ya girdiğinde, ahîler onu karşıladılar. “üzerine akçalar nisar ettiler”⁴⁵. Yukarıda, *İsfendiyar Bey*’in *Devrakanî*’de o sırada şehzade olan *Fatih Sultan Mehmed*’e kızını vermesi dolayısı ile bir Osmanlı heyetinin *Kastamonu*’ya gittiğini görmüş idik. *İsfendiyar Bey*, misafirlerine ilgi gösterdi ve bir hayli altın saçarak onları memnun etti.

G- TOY

“Giriş”de gördüğümüz gibi, Türk geleneğinin icabı olarak herhangi bir sevinç vesilesi ile *toy* verilir idi. Yukarıda düğün ve sünnet düğünleri ensasmda devlet ileri gelenlerinden başka belli günlerde halkada ziyafet verildiğine değindik.

Yıldırım ayezid’in naaşının ölümünden sonra defn edilmek üzere *Bursa*’ya getirildiğini görmüş idik. Cenaze töreninden sonra, *Çelebi Mehmed*, fakirlere ve ytimlere yemekler dağıttırdığı gibi, elbiseler de hediye etmiştir.

Osman Gâzi’ninde her ikindiden sonra, sofrta hazırlattığını arkadaşlarını, misafirlerini, yolcuları ve fakirleri ağırladığını biliyoruz. *Münec-*

cimbaşı, onun için şu satırları yazar: “Fakirleri giydiren yedirmeyi çok severdi. Hergün fakir ve yetimler için sofralar kurdurur, kendi de hizmet ederdi. Bir fakir, üstündeki elbiseye biraz dikkatlice baksa, hemen çıkarıp bağışlardı”⁴⁶.

H- YAS

Osmanlılar da, yas’ında Oğuz usulünce tutulduğu görülür. İbn-i Kemal, matemlerden bahsederken “başlarını açıp, tuğ gibi saçlarını yoldular” şeklinde ifade kullanır⁴⁷. Siyah renk, matem işareti olarak görülür. Murad II.’nın kız kardeşinin “kara yas elbiseleri” giydiği bilinmektedir⁴⁸.

Anlaşıldığına göre, yas için olan siyah elbiseler, yalnız ölenin arkasından giyilmiyor, hükümdardan rica ve şefaet isteyenler “matem suretinde” onun elini öpüyorlar idi.

Ölenlerin ruhu için, aş vermek usulünün yürürlükte olduğunu görüyoruz. Fatih Sultan Mehmed, 1455 yılında Kos-ova’da 1389 yılında, orada şehit olan cediti Murad I. ve “şüphedanın ruhu için” yemek vermiştir⁴⁹. Gene, Fatih Sultan Mehmed’in yas sırasında siyah elbise ve siyah şarık taşıdığı bilinmektedir.

İ- HEDİYE TEATİSİ

Hükümdarın, hil’at tevcihi manevî değeri en yüksek bir hediyedir. Kaynaklarımızda, bütün hükümdarların devlet erkanına ve yabancı devletlerin elçilerine hil’at verdiklerine dair pek çok bilgi vardır. Meselâ Çelebi Mehmed, Karaman-oglu Mehmed Bey’i hil’atlemiştir. Devlet ileri gelenleri de, herhalde Sultan adına hil’at veriyorlar idi. Murad II. zamanında, Yörgüç Paşa, Çorum civarında eşkiyalık yapan birinin yakalanması için, “Her ki bir Kızıl Kocalı tutup getire bir hil’at vereyim şeklinde” halka ilanda bulundu⁵⁰.

Mehmed I., Dulgadir-oğlu’na yemek takımları hediye etti. Neşri’nin ifadesi ile, “altın ve gümüş esbabından cümlesini Dulgadir-oğluna bahşiş etti. Beylerine ve ademlerine dahi iyi hil’atler verdi”⁵¹. Gene; Çelebi Mehmed Bursa’da tahta çıktığında, Ruhi’ye göre “Bursa halkı, uleması fuzelası ve sair halk karşı çıktı.... onu atasının tahtına geçirdiler.. halka hayli inam ve ihsanlar verdi”⁵².

Murad II., Amasya valisi Yörgüç Paşa’ya Kara-Koyunlu İskender Bey’in layık olduğu şekilde misafir edilmesini emretti. Ayrıca, İskender Bey’e 10.000 altın, sırmalı elbiseler, işlemeli silahlar, altın eğirli atlar,

köle ve cariyeler yolladı. Askerleri için 1.000 kepenek, 2.000 çul ve torba ve hayvanlar verdirdi⁵³.

Diğt taraftan, sunulan hediye almamak, hediye sahibini takdir anlamına geliyor idi. Yıldırım Bayezid, Timur'un elçisi vasıtasıyla yolladığı "armağanlarına iltifat etmedi". Elçi gittikten sonra, "Leşker cemedilmesini, Timur'un üzerine varıp vilayetini haraba vereceğini" söyledi⁵⁴.

J- REHİNE USULÜ

Rehine usulü, sarayda rehine bulundurma, daha ziyade hakimiyet çerçevesine giren bir meseledir. Bilindiği gibi, tâbi hükümdarın metbû hükümdarın sarayında oğullarından veya kardeşlerinden birini rehine olarak bulundurması, çok eskiden beri uygulanmaktadır. Metbû adına *hutbe okutmak, para bastırmak* ve metbû hükümdara yıllık vergi vermek gibi belli başlı tabilik şartlarından biridir. Selçuklu devrinde, *Vezir Nizamü'l-mülk*, *Siyasetnâme*'sinde bu konuya bir fasıl ayırmıştır. Ona, göre, mesele daha ziyade devletin güvenliğini ilgilendirmektedir. Tabii hükümdarların her birinin, oğlu veya kardeşi rehine olarak sarayda ikamet ederse, bunlar yüzünden hiçbir vassal hükümdar isyan edemeyecektir. Nizamü'l-mülk sarayda bulundurulacak rehinelere sayısının bin olmasa bile beşyüz den aşağı düşürülmemesini istemektedir. Bu rehinelere, sarayda bir yıl kaldıktan sonra, yerlerine başkaları gönderilir idi. Nizamü'l-mülk gene, güvenlik açısından, yeni rehinelere saraya gelmedikçe, eski rehinelere yerlerine dönmelerine izin verilmemesini tavsiye eder⁵⁵.

Osmanlı devrinde de, Selçuklu devrine paralel olarak aym politika izlendi. Rehine usulünün, "*hükümdara hizmet etme*" kısvesi altında da yürütüldüğü görülür. *Yazıcı-oğlu, Ali*, 1277 yılında, Türkiye Selçuklu sultanı *Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev III*'ün. *Sultan - Önü*'ne geldiğinde, orada bulunan *Kayı Boyu*'nun reisi *Ertuğrul Bey*'in sultanın yanına gelip oğlu *Osman Bey*'in bir oğlunu, hükümdarının yanında hizmet etmek üzere bıraktığını, sultanında bu beye *Kâhta* nahiyelerinden *Pagnik*'i tımar olarak verdiği, onun soyugdan *Halil Bayat* ve *Ahmet Bey*'lerin *Malatya*'da bulunduğu sırada *Yıldırım Bayezid*'in yanına geldiklerini yazar *Bayezid*, onlara hil'atler ve hediyeler verdi. *Yazıcı-oğlu*'nun bu rivayeti, *Ruhî*'nin tarihinde ve ondan naklen *Müneccimbaşı*'dada ayen tekrar edilmiştir⁵⁶.

Süleyman Çelebi'nin oğlu *Orhan Çelebi*'d İstanbul'da Bizans İmparatoru'nun nezdinde rehine olarak bulundu. Yukarıda "*Saltanat*

veraseti sistemi ve taht mücadeleleri” bahsinde gördüğümüz gibi, *İmparator Manuel*, *Musa Çelebi*’nin Bizans topraklarına girmesi üzerine *Orhan*’ı serbest bırakmıştır. *Süleyman Çelebi*, küçük kardeşi şehzade *Kasım* ve kız kardeşi *Fatma*’yı Bizans sarayına göndermiştir⁵⁷.

Murad II. zamanında, 1423 yılında, Eflak voyvodası *Vlad Drakul*, İki yıllık haracını teslim ettikten sonra, iki oğlunu Osmanlı sarayına rehine olarak bıraktı. Bilâhare, ülkesine dönmesine müsaade edildi⁵⁸. Gene, *Murad* zamanında, taht müddeisi *Mustafa Çelebi*’nin *Rumeli*’nin bazı yerlerinde sultan olarak tanınması üzerine *Vezir-i azam Bayezid Paşa*, *Bizans İmparatorluğu*’na şu tekliflerde bulundu: En yüksek Türk ailelerinden on iki çocuğu *Bizans*’a rehine vermek ve 200.000 altın bağışlamak, Gelibolu civarındaki bir bölgeyi ona bırakmak Başlangıçta imparator *Manuel Paleolog* bu teklifleri kabule temayül etti. Ancak, oğlu *Ionnes*, *Mustafa*’yı desteklemeyi daha uygun buldu⁵⁹.

Aldığımız başka olaylardan anlaşılacağı gibi, Kuruluş dönemlerine *Osmanlılar*, daha ziyade *Bizans İmparatorluğu*’na rehine vermişlerdir.

K- AMAN VERMEK

“Giriş”te hükümdara teslim olmak isteyen kişilerin -gelenek gereğince- çeşitli usullere başvurdıklarını gördük. Bunlardan biri de kılıç ve kefen ile teslim olmak idi. Bunun bir örneğine, *Murad I.* zamanında rastlıyoruz. Bulgar kralı *Şişman*, boynuna kefen asıp, sultandan affedilmesini istemiştir. Diğer motifler olan, mendil ve aman kâsesi hakkında, incelediğimiz devir için olaya rastlayamadık.

Hükümdarın aman vermesi, hukukî sonuçları olan bir olaydır. Bu suretle, sadece affedilenin şahsî hakları tesbit edilmekle kalmamakta, ülkesinin geleceği ve siyasî ve hukukî durumu hakkında karar verilmiş olmaktadır.

L- ÇEŞİTLİ ANEKDOTLAR

Bu bölümde, “Evlenme” bahsinde gördüğümüz gibi, *Osmanlı Devleti*’nin kuruluşu bir rüya motifine bağlanmıştır. Bundan başka, Türk-İslam hayatında rüyalarda *Hazret-i Muhammed* bir motif olarak görülür. “*Büyük Selçuklu İmparatorluğu*’nda *Vezirlik*” adındaki araştırmamızda *Abbasi Halifesi*’nin rüyasında Peygamberi ve Selçuklu veziri *Nizâmü’l-mülk*’ü görmesi ile ilgili bir olayı nakletmiş idik.

Abbâsî Halifesi ile ilgili bu hikaye -yakıştırma bile olsa-Nizâmü'l-mülk'ün eğitim politikası hakkında fikir verecek ve bizce mâlum olan bilgileri teyid edecek mahiyettedir. Halife Nâsır'a başvuran bazı kimseler, *Nizâmîye Medresesi* talebelerinin meşru olmayan işlerle meşgul olduklarını söylediler. O devirde, halifeler *İsmailîler*'in hançerlerine hedef olmaktan korkuyorlardı. Nâsır da kimsenin kendisini tanıyamıyacağı bir kıyafette ve yalnız olarak medreseye gitti. Medresenin bahçesinde dolaşırken talebelerden biri, "hane"sinden çıkarak halifeyi "kendisiyle musahabe"ye davet etti. Halife talebenin maksadını sezdi ve orayı terk ederek Darü'l-Hilafe'ye döndü. Ertesi gün, *Nizamiye Medresesi* talebelerinin ihraç edilmesini, medreseye katırların konulmasını emretti. Halife bir gece rüyasında *Hazreti Muhammed*'i ve *Nizamü'l-mülk*'ü gördü. Hürmetle hazretin yanına gitti ve ona selam verdi. Peygamber, yüzünü diğer tarafa çevirdi. Nâsır o tarafa gitti aynı muameleye maruz kaldı. Bunun üzerine peygambere günahının ne olduğunu sordu. Peygamber de: "Sen *Nizamü'l-mülk*'ü razı etmezsen selamını almam ve seninle konuşmam" dedi. O zaman Nâsır, *Nizamü'l-mülk*'ün yanına gitti ve istisfar etti. Vezir dedi ki: "Ben o medreseyi talebelerin tahsili için yaptım. Onlar orada ulûm-u dini ve maarif öğrenirler, gelecekte yüksek makamlara nail olurlar. Sen bir talebenin yaptığı hata neticesinde orayı ahıra tebdil ettirdin". Nâsır, niyaz ile medreseyi eski haline getireceğine, vakıflarını arttıracığına ve faydalı kitaplar hibe edeceğine söz verdi. Bunun üzerine *Nizamü'l-mülk* memnuniyetini izhar etti. Peygamber de, halifeyi kucakladı. Halife uyanınca medresenin eski haline getirilmesini emretti ve rüyasında verdiği bütün sözleri yerine getirdi⁶⁰.

Osmanlı devrinde de, *Köse Mihal*'in ihtida edişi ile ilgili olarak yaygın rivayet şu şekildedir: *Osman Gazi*, *Köse Mihal*'in islama davet edilmesi fikrini ileri sürdü. *Mihal*'e yollanan bir elçi ile teklif yapıldı. Bunun üzerine *Mihal*, *Osman Gazi*'nin huzuruna çıkar ve şunları söyler: "Han'ım, beni müslüman edin. Hazret-i resûlü düşümde gördüm. Bana iman arz kıldı" dedi⁶¹. Bu rivayetin yazıldığı *Aşık Paşa-zâde* tarihinde, bir tekfurun kızının "Hazret-i Resul ullah sallâllâhü aleyhi ve sellemi düşümde görmüş" şeklinde bir anekdot vardır⁶². Bundan anlaşılacağı gibi, Peygamber motifli rüyalar Bizans toplumunda malı olmuştur. Hiç değilse, Bizans kaynaklarında görülür. Nitekim, *Grekçe Anonim*, *Murad II.*'in tahtını oğlu *Mehmed*'e bıraktıktan sonra, *Manisa*'ya çekilmesini derviş olma arzusuna bağladıktan sonra bir rivayet nakledilir: *Murad*, rüyasında Peygamber gibi, beyazlar giyinmiş bir adam gördü ve oğlunun büyük parmağında taşıdığı yüzüğü çıkardı ve ikinci parma-

ğına taktı, onu tekrar çıkardı ve orta parmağına taktı. Yüzüğü beş parmakdan her birine takıp çıkardıktan sonra, nihayet çekip attı. Rüyasını tabir etmeleri için hocaları ve falcıları çağırdı. Onlar, kendisine: “*Senin soyundan yalnız beş hükümdar gelecek, ondan başka bir soy senin saltanatına gelecek*” dediler⁶³.

Hükümdarların *ağaçlar*’a olan ilgileri de kaynaklarımızda yer alır. *Osman Gâzi*’nin kardeşi *Gündüz-Alp*, Domaniç civarında şehit olduğu yer, zaman zaman tepesinde “şule” görünen kandilli çam adı verilen bir ağaçtı. *Osman Gâzi*, kardeşini bu çamın altında gömdürttü⁶⁴. Görüldüğü gibi, kaynağımıza bir hanedan mensubunun şahadetinin olağanüstü nitelikleri olan bir ağacın altında olduğu objesi hakimdir. Kaynağımızdaki “şule” kelimesini *nur* veya *nur inmesi* olarak anlamalıdır. *İslam*’da evliyaullahın, şehidlerin ve bayatları boyunca halkın teveccühünü kazanan ve günahsız gittiklerine inanılan kişilerin, ahireti bir mutluluk içinde geçeceğine inanılır. Ahiret hayatının kabirde geçen bölümü için, bu mutluluğun sembolü *nur* ile ifade edilir. Nitekim, ölenler için “*Kabri nur, makamı cennet olsun*” şeklinde bir hayır dua vardır. İşte, bu ilâhi ışık, din lisanında *nur*’dur.

Orhan Bey zamanında, keramet sahibi olduğu söylenen bir derviş Bursa’ya gelip, sarayın bahçesinde bir kavak ağacı dikmiştir. Derviş Orhan Bey’e şunları söylemiştir: “*Teberrükümüz oldukça, dervişlerin duası sana ve nesline makbuldur*”⁶⁵.

Murad I., *Rumeli*’deki fetihlerin sırasında, *İnceğiz* civarındaki bir kaleyi kuşattı. Birkaç günlük muhasaradan bir sonuç alamadı. “*Dert ile ah etti, bir nefes etti. Duası oku nişana yetişt*”. Bir kavak ağacının altında oturdu, sırtını dayadı. Bu sırada, ona, hisarın bir duvarının yıkıldığı haberini getirdiler. Sultan Murad o ağaca “*Devletli kaba ağaç*” adını verdi⁶⁶. *Süleyman Çelebi*’nin altında oturduğu ağaca da halk isim vermiştir. O, Göynük yakınındaki bir kavak ağacının altında vakit geçirdi. Halk, bu kavağa “*Beğ kavağı*” adını verdi⁶⁷.

Türk adetlerinden birinde, “*eli başa vurmak*” olduğu anlaşılıyor. Oğuzlar’ın üzüntü alameti olarak börtük veya sarıklarını yere vurdukları bilinmektedir. Gene, hayretlerini ifade için, “bir ellerini diğerine vururlardı”⁶⁸. Osman Bey, kendisine bir düğün haberi veren Bilecik tekfuruna “Hoş ola” şeklinde cevap verdi ve elini başına vurdu. Eli başına vurma bir Oğuz adeti olduğu ileri sürülebilir.

“Komşuya saygı”yı *Osman Bey*’de görürüz. Bir gün *Osman Bey*’e şu soruyu tevcih ettiler:

–*Bu Bilecik kâfirlerinin senin katında hürmeti vardır. Nedendir?”*
O da şu cevabı verdi:

“–*Komşularımızdır, Biz bu vilâyete garib geldik. Bunlar, bizi hoş tuttular. İmdi, bize vacip olan bunlara hürmet etmektir*”⁶⁹.

Taht mücadeleleri bahsinde gördüğümüz gibi, *Murad II.* zamanında, *Küçük Mustafa* olayında, adı geçenin lalası *Şarabdar İlyas*, ona ihanet ederek, *Murad*’a teslim etmiştir. Olaydan önce, *İlyas*’ın maiyyetinde bulunan bazı kişiler şunu söylediler: “*Bey, şu oğlanı bize ver. Onu, Karaman, Germiyan veya İstanbul’a ulaştıralım, Senin niyetin belli, bari biz tuz-ekmek hakkını yerine getirelim*”. “*Celali*’d-din *Harizmşah ve Zamanı*” adındaki araştırmamızda, onun *Gürcistan* seferi sırasında, düşman ordusunda bulunan *Kıpçaklar*’ı, tuz-ekmek yollayarak saf dışı ettiğine temas etmiştik. *Türkler*’de tuz-ekmek hakkı dostluk, bağlılık, minnettarlık, vefa ve cömertlik sembolüdür. Tuz-ekmek hakkı şu şekilde ödenir: 1– Ekmeği yenen, iyilikler görülen kişiye hürmet etmek. 2– Bu kişinin hayatı tehlikeye düştüğünde, fedakarlık göstermek⁷⁰.

6. Bölüm

SULTANIN GELİR KAYNAKLARI VE GİDERLERİ

“Giriş”te gördüğümüz gibi, *hass arazi* sultanın şahsî malıdır. Şüphesiz, sultan *hass arazi* üzerinde dilediği tasarrufta bulunabilir. Örnek olarak, *Anadolu*’da *Menteşe eyaleti*, *Murad II*.ın hassı idi. 1425 yılında, *Ayasoluk*, *Osmanlılar* tarafından fethedildi. Yukarıda, birçok vesile ile gördüğümüz gibi, *Murad*, oğlu *Mehmed* lehine olarak tahttan çekildiğinde *Manisa*’ya çekilmiş idi. *Murad*, *Aydın*, *Saruhan* ve *Menteşe* sancaklarını kendine senelik tahsisat olarak şart koşmuş idi¹.

Rumeli’de de önemli sayıda padişah hassları var idi. Özellikle, *Dimetoka*, *İpsala* ve *Filibe*’de büyük ölçüde mevcudu. *Süleyman Çelebi* tarafından verilen bir mülk –*Fatih Sultan Mehmed* zamanında bir ara tımara tahvil edilmekle beraber– XVI. yüzyıl başlarında aslı şekli ile muhafaza olunmuştur. Bir tahrir kaydının, “*Cengiz Han zamanından beri*” diyerek eskiliğine işaret ettiği *Erbuz Ata* vakfı gene bu devirde, ahfadından biri tarafından evladlık vakfı suretiyle tasarruf edilmiştir. Bu kayıtlar, eski defterlerin ve teveçihlerin muteber tutulduğunu, padişah hass’larında aynı şekilde kalmış olacağını gösterir. Bu durum, padişah hass’larında aynı şekilde kalmış olacağına işarettir. Yâni, o tarihten bir buçuk asır evvelki hukuki vaziyetin XVI. yüzyıl başlarında da aşağı yukarı devam ettiği görülmekte, mülkler ve evladlık vakıfları hakkında, câri ve muteber olan bu durumun padişah hassları içinde kabul olunabileceği anlaşılmaktadır. Geliri tamamen hazineye teslim edilen *Edirne havass-ı hümayunu*’nun zamanla inkişaf gösterdiği muhakkaktır².

Fatih Sultan Mehmed’in de bir tahrir defterinde 858 (1454) tarihini taşıyan sonradan yapılmış bir kayıttan anlaşıldığına göre, *Argirikasrı* (*Ergirikasrı*) vilayetinde hassı var idi³.

Osman Bey’in oğlu ve *Orhan Bey*’in kardeşi *Alâü’d-dîn Bey*, kendisine temlik edilen *Kite* ovasındaki *Futra çiftliği* hasılatını gelir olarak kullanmıştır. Onun, *Bursa*’da vakıflar yaptığı bilinmektedir⁴.

Padişah hassaları içinde mukataa mahsulleri, mukataa gelirleri de vardır. *Aşık Paşa-zâde* ve *Tursun Bey*, mukataayı, hemen tamamen vergi ve resim karşılığı olarak kullanırlar: İstanbul'un fethinden sonra, burayı şenlendirmek için, yerleştirilen halk ile şehir kalabalıklaşmış idi. Bu halka verilen rum evlerine vergi tarhı daha doğrusu, bir icar mukabilinde oturmaları emredilince, kamu oyununda itiraz sesleri yükseldi. Nihayet, *Şihâbü'd-dîn Paşa* (Kula Şahin)'in tavsiyesi ile bir süre sonra, bu uygulamadan vazgeçildi. *Aşık Paşa-zâde*'de şu satırlar vardır: “Şehir kim mamur oldu, bu virdikleri evleri mukataaya virdiler, öyle olucak bu halka dahi güç geldi, eyittiler kim” bizi memleketimizden sürdünüz getirdiniz, bu kafir evlerine, girû vermek için mü getirdiniz” dediler. Bazısı avretini oğlanını kodı kaştı. Kula Şahin dirler idi, atasından kalmış bir vezir-i akil vardı Padişaha eyder” Hey devletlü Sultanım! Atan, deden nice memleketler fethetti, hiç birine mukataa vazı itmesi Sultanıma dahi layık budur kim itmeye” dedi. Padişah dahi anın sözünü kabul etti. Yine hüküm buyurdu kim “Her kim virisiniz mülklüğe virin” dedi. Andan sonra, mektuplar virdiler kim mülkleri ola, şehir gene mamur olmağa yüz tuttu”.

Gerçekten, bu devirde, evlerin mukataaya verildiğini, tahrir defterlerinden de öğreniyoruz. Meselâ, 859 tarihli *Orhan Bey imareti vakıfları*'nın bulunduğu defterde bazı evlere ait mukataalar zikredilmiştir. Keza, bu arada bağ, çiftlik yeri veya bir zemin, dükkan ve değirmen mukataasından da bahis vardır.

Mukataa, hazine tarafından, genellikle üç yıl için verilir. Kadıların hüccetleri, mektupları veya arzları üzerine ve kefillerini göstermek sureti ile tevcih edilen en müsait kimselere ilk zamanlarda, amil, sonradan emin veya mültezim denildi. Mukataayı tutan amiller taksitlerini belli tarihlerde hazineye veya emredilen yerlere teslim ederler idi⁵.

Ganimet, islamda, mağlub edilen kâfirlerden ele geçirilen esirler, silahlar, binek hayvanları ve bütün diğer emval-i mankule (taşınabilir mallar)dır. Ganimetin 4/5'ünün, fiilen harbe girmiş olsun veya olmasın, muharebede hazır olan askerler arasında taksim edilmesi gerekir. Süvariler, piyadelerin aldıklarının üç misli hak talep edebilirler. Savaşta, bir düşmanı öldüren ayrıca, onun üzerinde bulunan bütün teçizatı da alır. Geri kalan 1/5 ini, müslümanların genel yararına olarak, en iyi bir şekilde kullanma yetkisi verildi. *İbn Anas*'ın da ictihadı bu şekilde idi. Fakat ondan sonra gelen islam bilginlerinin çoğunluğu, *Kur'an*'ın VIII. surresinin 42. ayetini uyguladılar. Buna göre, Allah'a tahsis edilmiş olan 1/5 hisse, münzel emirde isimleri tasrih olunan beş sınıf arasında eşit

olarak taksim edilmelidir. Ebu Hanife'ye göre ise, şu üç sınıf olmalıdır: Yetimler, muhtaçlar ve yolcular⁶.

Murad I. zamanında, daha sonra vezir-i azam Kadıasker *Halil Hayrî'd-dîn Paşa* (Çandarlı Kara Halil), ulemadan *Kara Rüstem*'in tavsiyesini nazar-ı itibara aldı. Buna göre, ganimetlerden *hums* (beşte bir) almak şeri'atın emridir. Bu, "*Bilin ki, ganimet olarak aldığınızı her hangi bir şeyin beşte biri Allah'ın Resülü'nün hısımların, yetimlerin, yoksulların, yolcunundur*" ayet-i kerimesi ile sabittir. Kara Rüstem, bu kanunun sultana arzedilmesinde ısrar etti. *Halil Paşa*, *Murad* ile konuştu. Bunun üzerine verilen emire göre, ganimetlerden *hums* alınması, her esire 125 akçe değer konulması ve herbirinden *hums* olarak, 25 akçe alınması kararlaştırıldı. Bu vergiye, beşte bir anlamına gelen *pençik resmi* akçesi adı verildi. Vergiyi tahsil içinde *pençik kadıları* atandı⁷.

Mahsulden de, hükümdarın hissesi olarak hazine payı alınıyor idi. Örnek olarak, *Rumeli'de Filibe* ve civarı geniş çapta pirincin ekildiği bir bölgedir. XIV. yüzyılın ikinci yarısında pirinç mahsulundan her yıl ortalama olarak 40 yük akçe, yani 40 kere 100.000 *Osmanlı dirhemi*, padişahın hissesi olarak hazineye veriliyor idi⁸.

Türkiye Selçukluları zamanında "*peşkeş*" sultanların başlıca gelir kaynaklarından idi. Sultan veya ilerigelenlerden biri şehir veya kasabalardan birine konuk olarak geldiğinde, halk ona *peşkeş* sunuyor idi. *Osmanlılar*'ın yayılma dönemlerinde ganimetlerin çokluğu yüzünden, *peşkeş*'lere önem verilmedi. Ancak, XVI. yüzyıldan itibaren adet adı altında küçüklerden ve halktan büyüklere, hemde riayeti zorunlu olmak üzere hediye sunulması eskisi kadar olmasa bile, gene canlandırılmıştı⁹.

Osmanlı hükümdarları, *mülk* tevcih ederler iken iki amaç gözönünde bulundurmuşlardır. Önce, hayırlı bir iş yapmayı hedef alıyorlar, sonra *mescid*, *zaviye*, *tekke* ve diğer tesisler ile yeni feth edilen yerlerin imarını düşünüyorlar idi. *Vakf* ve *mülkler*, birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Özellikle, evladlık vakıfları, *mülk* olarak mütaala edilebilir.

Orhan Bey, *Adapazarı* ve *Geyve* bölgesinde bazı köyleri, dini tesisler yapmak ve bunları yaşatmak amacı ile *şeyh*, *ahî*, *fakih* ve kadılara vakfetmiştir.

Oğulları *Süleyman Paşa* ve *Murad Bey* de ilk fethedilen *Rumeli* topraklarında, *Gelibolu*, *Bolayır*, *Malkara* ve diğer yerlerde aynı geleneği izlediler. *Orhan Bey*, bir köyün mescidini yapmak ve imamlık vazifesi

görmek, için veya bir kadının tasarrufuna terketmek sureti ile vakıf yaptığı gibi, *Süleyman Paşa*'da, evvela *Bursa* taraflarında sonra *Rumeli* yakasında aynı amaçlar ile tesis veya tevcihler yapmış idi. *Süleyman Paşa*, *Karagöz*'de, yani *Geyve Akhisarı*'nda bir zaviye iki köyü köprü hizmeti için ahilere vermiştir. *Malkara*'da, Hacı İlyas köyünü de, bu ismi taşıyan kimseye evladlık vakfı olarak verdi. Aynı şekilde, *Murad I.*'de *Malkara*'da kulum dediği *Ahî Musa*'ya “bir pare yiri canı için, ahireti için vakf-ı evlad kılınmış idi”¹⁰.

SULTANLARIN ŞAHSİYETLERİ - SALTANAT SÜRELERİ - ÖLÜMLERİ - TÜRBELERİ

A- SULTANLARIN ŞAHSİYETLERİ

Bu konu, ana hatları ile, araştırmacılar tarafından dikkatli bir şekilde incelenmiştir.

Devletin kurucusu *Osman Bey*, bir komutanın haiz olması gereken niteliklere sahip idi. Cesur ve şeci idi. Halka karşı davranışlarında adalet fikrine sahip ve cömert idi. Akınlarından bizâr olan rum halkı, hükümeti veya himayesi altına girince, her türlü saldırıdan masun kalır, bütün hakları güvence altına alınır idi. Bizans halkı, kendi tekfurlarından gör - medikleri adilane muameleyi *Osman Gazi*'ye tabi olunca elde ettiler. Bu durum, devletin kuruluş döneminde, *Osman Bey*'in etrafında toplanan cemiyeti kalabalıklaştıran sebebler arasındadır. O, beytûlmalden hiç bir pay almaz, kendi toprak ve sürülerinin geliri ile geçinir idi. Ganimet - lerden kendi hissesine düşen miktarda, varidatının bir kısmını teşkil ederdi. Halka tarhettiği "bâc-ı bâzârî", reayanın gönül hoşluğu ile ödediği ve Bizans vergileri ile karşılaştırılmayacak derecede adaletli bir vergi idi¹.

Orhan Bey, teşkilatçı, azim sahibi, tebaasını koruyan bir insan idi. Yukarıda ilgili bahislerde gördüğümüz gibi, sosyal hizmet bilinci olan, bilime önem veren, bilim adamlarını himaye eden bir kişiliğe sahip idi. Biri *Bursa*, diğeri *İznik*'te iki *imaret* yaptırdı. *Bursa*'da bir manastırı, medreseye tahvil etti. *Geyikli Baba* gibi, yakınlık gösterdiği dervişler için *zaviyeler* yaptırdı².

Murad I., kanunlara riayet etmesi ile tanınmıştır. Daimi olarak ordusunun başında bulunur ve çok seri hareket eder idi. Seçkin adamları etrafında topladı. *Çandarlı Kara Halil Hayrüd'd-dîn* , *Lala Şahin* ve *Timur-taş Paşa*'lar onun başarısında rol oynadılar. *Murad*, ordusu mensuplarından disiplin isterdi. Azim ve irade sahibi, vakur, ciddi cesur idi. Din ve mezhep farkı gözetmeden bütün tebaasına karşı merhametli ve

müşfik idi. Aleyhinde hareket edenlerden, hatasını kabul edenleri veya kendisine iltica edenleri affeder idi. Önemli devlet işlerinde, ileri sürdüğü fikre karşı yapılan itirazları dinler ve uygun gördüklerini tatbik eder idi³. *Murad*'a keramette atfedilmiştir. Hikaye edilen kerametlerden biri şudur: Sultan bir gün, *Bursa*'da *Kaplıca* yanındaki cami inşaatına geldi. Kolunda bir doğan vardı idi. Doğan, uçup kubbelerden birinin üzerine kondu. *Murad*, doğanı defalarca çağırdığı halde gelmedi. Bunu üzerine kızdı ve "Kuru kal" şeklinde beddua etti. Doğan cansız olarak yere düştü⁴. Bilidiği gibi, inceleme konusu yaptığımız devirlerde nebî ve velîlerin olduğu gibi, bazı hükümdarlarında mucize yarattığına inanılır idi. Örnek olarak *Celâlü'd-dîn Hârizmşah*'a da sihîr ve keramet atfedilirdi. Düşmanları da, onun büyü yaptığını inanırlardı Meselâ, *Ahlat muhasarası* sırasında, *Ahlat* kumandanı *İzzü'd-dîn Aybek*, *Melik Eşref*'e yazdığı mektupta, "*Sultanın havayı büyülediğini*" yazmıştır. *Celâlü'd-dîn*, mucize yarattığını etrafına telkin ederdi. Saltanatının sonlarına doğru, *Malazgird* önlerinden geçerken, halk sıcağın şiddetinden ve yağmursuzluktan yakındı ve taşlar vasıtası ile yağmur yağdırılmasına karar verdi. Sultan, merasimi bizzat idare etti. Geceli gündüzlü yağmur yağmağa başladı. Halk, bu defa da yağmurun devamından şikayet etti ve sihîr yapıldığına pişman oldu. Karılarından birinin süt annesi ona.; "*Sen kainâtın sahibisin. Fakat, tufan çıkarmak ile hata ettin. Senin yerinde başka biri olsaydı, bunu yapmazdı kafi derecede yağmur yağdırırdı*" dedi. *Celâlü'd-dîn* de: "*Dünya, senin zannettiğin gibi değildir. Bu yağmur kudretimin alametidir. Kudretim etrafımdakilerin hiç birisi ile kaşılaştırılmaz*" dedi. Taş ile yağmur yağdırma Ortaasya Şamanî kültürünün açık belirtisidir⁵.

Bayezid I., adil ve hakperest bir hükümdar idi. Yönetimi altında bulunan ülkelerde adalet ve asayiş tesis etmiş idi. Çok cesur, azim ve idare sahibi idi. Bununla beraber, çabuk heyecana kapılır idi. Bilgin ve şeyhlere karşı, mütevazî ve hürmetkar yabancı hükümdarlara davranışı mağrurane idi. Çağdaşı olan Mısır ve Suriye tarihçileri, *Bayezid*'in İslâm hükümdarlarının en büyüğü olduğunu belirttikten sonra diğer İslam hükümdarlarına gaza ve cihad hususundaki ilgisizliklerinden dolayı serzenişte bulunurlar. Bazı Osmanlı kaynakları sırp prensesi ve vezîr-i azam *Çandarlı Ali Paşa*'nın sultam işret ve sefahate ahştırdıklarına işaret ederler. Ulemadan bazılarının, gerek doğrudan doğruya, gerek kinaye yolu ile, sultana açık ihtarda bulundukları, Bursa Kadısı *Şemsü'd-dîn Mehmed Fenarî*'nin mahkemede şehadete gelen padişahın, cemaat ile namaz kılmayı terk ettiği için, tanıklığını kabul etmediği rivayetler arasındadır. Bizans tarihçileri de, işret ve sefahate düşkün olan hüküm-

darın, özellikle *Niğbolu zaferi*'nden sonra, kendisini tamamen zevk ve şehvete kaptırdığına değinirler. *Mükrimin Hâbil Yınanç*'a göre, çağdaşı bütün hükümdarlar gibi, "bezm"ler tertib ettiği doğrudur. Ancak onun zamanının büyük bir kısmını zevk ve sefaya ayırdığını kabul etmek mubalaahdır. Her yıl, *Anadolu*'nun bir ucundan, *Rumeli*'nin diğer ucuna kadar, bazen birkaç defa at koşturan, durmadan harp ve devlet işlerini tedvir ile meşgul olan hükümdarın sefahate ne kadar zaman ayırabileceği düşünülecek olursa mesele anlaşılır⁶.

Mehmed I., yumuşak karakterli bir insan idi. Makul hareket eden, sabırlı, azim ve irade sahibi, sözüne ve vaadine sadık, nazık ve ciddi idi. Dost, düşman herkese kendini sevdirdi. İsabetli görüşleri ile, olayları bağdaştırmasını bildi. Duruma göre yumuşak davranması bazende seri hareketleri kendisini tehlikeli durumlardan başarı ile çıkardı⁷. Nitekim, fetret devri taht mücadelelerini çözümleyip, devleti bir bayrak altında toplamaya muvaffak oldu.

Yıldırım Bayezid'in diğer oğullarından *Süleyman Çelebi*, ilim ve edebiyat adamlarına yakınlık gösteren bir karakterde idi. Şair tabiatlı ve ince ruhlu idi. Ancak, devlet reisi olabilecek azim ve kudretten yoksun idi. Aşırı derecede içkiye düşkünlüğü akibetini hazırladı⁸.

Musa Çelebi, cesur ve azimli bir insan idi. Ancak, sert ve amansız bir kişiliğe sahip idi⁹. Politikanın inceliklerine vakıf değildi. Maiyyetini bile, lüzumsuz derecede kırar idi. Bu, aleyhine olmuştur.

Murad II., "*Devlet yönümüne yön veren ilkeler*" bahsinde gördüğümüz gibi, ceddinin izinde geniş çapta ilim, sanat ve edebiyatı himaye etti. Yumuşak bir karakterde olduğu görülür. Bununla beraber, "*Varna*" ve "*İkinci Kosova*"da komutanlık niteliklerini gösterdi.

Fatih Sultan Mehmed, *İstanbul*'un Fethinden sonra bir batılı tarihçinin yazdığı gibi, son derece atılgan, cevval zekalı, yorgunluğa soğuğa, sıcağa, susuzluğa ve açlığa tahammüllü, sert konuşan, kimseden çekinmeyen bir hükümdardır. Anadilinden başka, Yunanca, ve Slavca bilir idi. Çağdaş arap kaynakları ondan şu şekilde bahsederler: "*Ulemaya yakınlık göstermek, onlar ile görüşmeye önem vermek ve onlardan yanına gelenlere tazim ile muamele etmek gibi, meziyetleri vardır. Babasının frenkleri def etmek yolundaki gayretlerine, devam etti; fakat zevk ve sefa hususunda ondan geri kaldı*". Bir kelime ile *Fatih*, tarihte imparatorluk kurucularının vasıflarını taşır: Dünya egemenliğini amaç olan kudretli bir asker ve geniş görüşlü bir kültür adamı kendi ailesi içinde *Yıldırım Bayezid*'i ve özellikle torunu *Yavuz Selim*'i hatıra

getirir. Fatih'in bütün hareketlerinde, devletini her bakımdan dünyanın en üstün ve kudretli imparatorluğu durumuna getirme fikri hakimdir. Arapça ve farsçada bilen *Mehmed II.*, edebiyata derin bir şekilde vakıf idi. Din felsefesi meselelerine aşina idi. Coğrafya, matematik ve hey'et bilimlerine özel ilgisi vardı. Çeşitli bilimleri tahsil için uzmanları kendisine hoca olarak tayin etti. *Fatih*, batı kültürünü ve hristiyan dinini de anlamağa çalıştı. İtalyan hümanisti *Ciriaco D'Ancona* ve arkadaşları ona, sarayında Roma ve batı tarihi okudular¹⁰.

B- SULTANLARIN SALTANAT SÜRELERİ

Osman bey, yirmi yedi yıl beylik yapmıştır.

Orhan Bey, 1320 yılında babası tarafından bir nevi vekil nasbedildiği kabul edildiğinde kırk iki yıl beyliğin başında bulundu. Babasının ölümünde kesin olarak tahtın sahibi olduğu sene 1326 dır. Bu süre ise otuz altı yıldır.

Murad I., yirmi yıl süre ile tahtta bulundu.

Bayezid I., on üç yıl saltanat sürdü.

Mehmed I., fetret devrindeki hükümdarlığı da hesaba katıldığında ondokuz yıl saltanat etti.

Fetret devrinde, *Edirne*'de hakim olan *Süleyman Çelebi* sekiz yıl hükümdarlık yaptı. *Musa Çelebi* ise, iki buçuk yıl kadar hüküm sürmüştür.

Murad II., tam otuz yıl tahtta kaldı.

Mehmed II.'de babası gibi otuz yıl saltanat sürdü.

Görülüyorki, Osmanlı sultanları tahtlarını uzun süre işgal ettiler. İstikrar içinde gelişen bir devletin hükümdarlarının hizmet sürelerinin uzun olması tabiidir. Şüphesiz, fetret devri bunun dışındadır. Şartlar derhal hükmünü icra etmiş bu devrin hükümdarları kısa süre iş başında kalabilmişlerdir.

C- SULTANLARIN ÖLÜMLERİ

Osmanlı soyunun irsî bir hastalığı vardır: Nikris. Kaynaklarımızda "*Osman'da nikris zahmeti vardı*", "*ayağı ağrırdı*" "*ayağında zahmeti vardı*" şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. *Osman Bey*, rahatsızlığı nedeni ile, 1320 yılından itibaren beyliğin başına oğlu, *Orhan*'ı geçirmiş idi. Bursa'nın, *Orhan* tarafından fethinden sonra, hastalandı. Ölümünden önce, oğullarına ve ileri gelenlere şu vasiyeti yaptı:

“–Birinci vasiyetim gaza ve cihad işini devam ettirmeniz ve islâmın kuvvetlenmesine çalışmanızdır. Livâ-i şerifi yüksek tutunuz, daima İslâm’a hizmetten geri kalmayınız”.

Daha sonra, oğlu *Orhan*’a döndü:

“Oğlum, işte ben ölüyorum fakat müteessir üğülim; çünkü senin gibi bir halef bırakıyorum, adil ol, merhametli ol, bütün reayayı eşit olarak himaye et, yer yüzünde hükümdarların vazifesi budur; ancak, bu suretle Tanrı’nın lütfuna nail olursun. Bilemediklerini ulemaya danış. Bir şeyi iyice bilmeden, hareket başlama, Sana muti olanları hoş tut. Beni, Bursa’da Gümüşlü kubbe’ye defnet”. *Osman Bey*, vefatında altmış yaşlarında idi.

Kaynaklara göre, onun altın ve gümüş kıymetli eşyası yok idi. Terekesi, *Denizli bezinden yapılmış sarık, at için zırh takımı, bir tuzluk, bir başlık, bir çift çizme, Alâşehir dokumasından kırmızı renkli sancaklar, bir kılıç, bir tirkeş, bir mızrak, birkaç at, misafirlerine ikram için beslediği üç sürü koyun*. Terekesi arasında bunlardan başka, iri taneli bir tespih ile, *Karaca-hisar’ın fethinden sonra Selçuklu sultanı tarafından gönderilen davulun kasnağı* da vardır¹¹.

Orhan Bey, 1362 yılı Mart ayında vefat etti. Ölümünde seksen yaşlarında idi. *Orhan Bey*, 1358 yılında bir avı takib ederken atından düşerek ölen oğlu *Süleyman Paşa*’nın ölümüne çok üzülmüş idi. Bir süre sonra “ilacı müşkül bir hastalığa tutuldu” ve öldü¹².

Murad I., bilindiği gibi *Kosova* zaferinden hemen sonra harb alanını dolaşın *Murad*, yaralıları arasında bulunan *Lazar*’ın damadı *Miloş Obiliç*’in müslüman olacağı talebi ile karşılaştı. *Murad*’ın izni ile ona yaklaşan *Obiliç*, yeminde saklamış olduğu hançer ile onu kalbinden yaraladı ve attan düşürdü. Katil, *Murad*’ın adamları tarafından derhal öldürüldü. Olay, kaynaklarımızda çeşitli şekillerde anlatılır. Ancak sonuç aynıdır. *Murad*’ın yaralı olarak düştüğü yere derhal bir çadır kuruldu. Yarası ağır olduğundan hayatından ümit kesilince, oğlu *Bayezid* çağrıldı. Bu sırada *Murad* öldü ve geçici olarak aynı yere defn edildi¹³. Görünüşe göre, *Murad*, son nefesinde oğlu *Bayezid*’in halefi olmasını vasiyet etti. Şehadetinden altmış üç yaşında idi.

Yıldırım Bayezid Timur’a esir düştükten bir süre sonra öldü. O, *Timur*’un Batı Anadolu seferinde bulundu. *Timur*, konuşmaları sırasında, onu tahtına iade edeceğini söyledi. Fakat, *Bayezid* buna inanmıyor idi. Cevval, mağrur ve izet-i nefis sahibi hükümdar bu hayata dayanamadı. Bir rivayete göre, yüzük taşının altında sakladığı zehiri

içerek hayatına sn verdi. Diğer rivayetlere göre, humma, nefes darlığı veya hunnaktan ölmüştür¹⁴. *Fuat Köprülü* ölümünün intihar şeklinde olduğunu ileri süren bazı yazı kaleme almıştır. *Bayezid*'in eceli ile öldüğünü ileri süren *Mükrimin Halil Yınanç*'a cevap veren *Köprülü*, başlıca, *Bayezid*'in ölümüne kadar yanında bulunan *Koca Naib*'in, *Aşık Paşa-zâşe*'ye verdiği bilgiye dayanmaktadır¹⁵. Esaretinden sekiz ay sonra, 8 Mart 1403 günü ölen *Bayezid*'ın naaşı tahnit ve hükümdarlara layık bir şekilde techiz edildi. Namazı kılındıktan sonra, *Akşehir*'de Selçuklu devri velilerinden *Şeyh Mahmud Hayranî* türbesine konuldu ve taziye merasimi yapıldı. Bir süre sonra, cenaze oğlu *Musa Çelebi*'ye teslim edildi. *Musa*, *Bursa*'da babasını toprağa verdi. Yedi gün süre ile hatim indirildi, aş pişirildi, ruhu için ihsanlar verildi¹⁶. Vefatından kırk üç yaşında idi.

Süleyman Çelebi, *Musa Çelebi* ile olan mücadelesi sonucunda öldü. "Taht mücadeleleri" bahsinde gördüğümüz gibi, *Musa*'nın *Edirne*'ye yaklaştığını haber alan *Süleyman*, maiyyetinin kendisini terk etmesi üzerine, *İstanbul* tarafına hareket etti. *Neşri*'ye göre, bir Türkmen kılavuz onları başka bir yoldan *Düğüncü-ili* denilen bir köye götürdü; adamlarınada haber vererek tevkife teşebbüs etti. Türkmenlerden müteşekkil köy halkı, *Süleyman*'ın maiyyetinden bazısını öldürdü veya yaraladı. *Süleyman*'ın'ın atını okla vurarak, kendisini yere düşürdüler ve onu izleyen *Musa Çelebi*'nin bir adamına teslim ettiler. Bu adam, *Musa*'dan aldığı emir üzerine *Süleyman*'ı boğdurttu. Diğer bir rivayete göre, *Süleyman*, bu köyde kendisini tanımayan *Türkmenler* tarafından öldürüldü. Daha sonra, *Musa Çelebi*, katilleri idam ettirdiği gibi, köyü de yaktırdı¹⁷. *Süleyman Çelebi*, vefatında takriben otuz üç yaşında idi.

Musa Çelebi, *Çelebi Mehmed*'in onu takib ile görevlendirdiği kuvvetler ile *Sofya*'nın güneyinde karşılaştı. Müsademedede yaralandı. Atı, çeltik arığına yuvarlanınca, yakalandı. *Vezir-i azam Bayezid Paşa*'nın eline düştü. *Çelebi Mehmed*'in emri ile boğduruldu. 1413 yılında vuku bulan bu olay ile, kuruluş dönemi taht mücadelelerinde bir hanedan üyesinin daha ölümü ile karşılaşırız¹⁸. *Musa Çelebi*'nin yaşı tesbit edilememiştir.

Çelebi Mehmed, eceli ile vefat etti. Haziran 1421 yılında, *Edirne* civarında avlanır iken ormandan çıkan bir domuzu takip ettiği sırada nüzül isabet etti. Baygın bir halde attan düştü ve saraya getirildi. Öleceğini anlayınca, *Bayezid*, *İbrahim* ve *Hacı İvaz Paşa*'ları çağırttı. Büyük oğlu, *Amasya valisi Murad*'ın davet edilmesini istedi. Ertesi günü dili tutuldu ve akşam üzeri öldü¹⁹. Vefatında kırk üç veya kırkyedi yaşında idi.

Murad II., 3 Şubat 1451 yılında görünüşe göre, fazla yorgunluk ve ifrad derecede yiyip içme sebebi ile *Edirne*'de öldü bu sırada kırksekiz yaşında idi²⁰. Ölümü ile ilgili olarak bir rivayet vardır: Birgün, *Edirne*'de sarayına dönrken Sarayıçi mevkiinde *Ada Köprüsü*'nün başında oturan bir velî –*Hacı İsa Dede*– ona:

–“*Ey, Sultan Murad Han! Günahlarına tövbe et, vaden yakındır*” dedi.

Sultan Murad, bu sözleri duyunca yanında bulunan *Saruca Paşa*'ya:

–“*Saruca, sen tanık ol. Ben günahlarıma tövbe ettim*” dedi.

Dervişin kim olduğunu sordu. Bursa'da Emir Sultan müridlerinden olduğu cevabını aldı. Sarayına döndüğünde, dervişin bulunmasını istedi isede, iznine rastlanılamadı²¹.

Bilindiği gibi, Türk-İslam hükümdarlarının ölümleri ile ilgili bu şekilde anekdotlar vardır. “*Falanca şahsın aratılmasını emretmek, onun-da bulunamaması*”da sık sık rastlanılan bir motiftir.

Murad, ölümünden beş yıl önce, 1446 yılında, vasiyetnamesini tanzim ettirmiş idi. Metne göre, “*Şöyle buyurdu ki, merhum oğlum Ali yanında kabrin katında koyalar... Üzerime bir çar divar türbe yapalar, üstü açık ola ki, üzerime yağmur yağa... Soyumdan sopumdan her kim ki ölecek olursa, benim yanında komayalar, katıma götürmeyeler, eğer Bursa'dan garyri yerde fevt olutrsam şöyle edeler ki, perşembe günü kabrime koyalar*” ibareleri vardır. Bu arada bütün kullarını da azad etmiştir²².

Fatih Sultan Mehmed, 1481 yılında kırkdokuz yaşında vefat etti. Osmanlı-Memluk ihtilafı dolayısı ile *Dulğadir-oğlu* meselesini halletmek için sefer düzenledi. Kendisi, Kapıkulu askeri ile *Üsküdar*'a geçit. Karaman valisi *Şehzade Cem*, emrindeki kuvvetleri ile *Suriye* hududuna yollandı. *Fatih Üsküdar*'a geçtiğinde hasta idi. Burada birkaç gün kaldıktan sonra, *Gebze*'ye yakın *Tekirçayırı* veya *Hünkarçayırı* denilen mevkie geldi. Hastalığı arttı ve öldü. *Aşık Paşa-zâde*'ye göre, ayağından izdırabı var idi. Verilen ilaç tesir yapmıyor idi. Hekimler, ayağından kan almışlar isede izdırabı arttı. Şerbet verildi, fakat ağzından kan geldi²³.

Süleyman ve *Musa Çelebi*'leride dahil ettiğimizde kuruluş döneminde *Osmanlı* tahtına dokuz hükümdar çıkmıştır. Bunlardan beşi ecelleri ile vefat etmişlerdir. Birisi savaş alanında suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. İkiisi, fetret devri taht mücadeleleri sırasında ölmüşlerdir. Nihayet biri de, görünüşe göre, intihar etmiştir.

Kaynaklarımızda, hükümdarların faal bir şekilde görev yapmaları ile ilgili bilgilerde vardır. Bazı vakanüvisler, “mütekaid” deyimini kullanırlar. Örnek olarak, *Murad II.*’in oğlu *Mehmed*’i tahta geçirmesi ve kendisinin Manisa’ya çekilmesi için “mütekaid oldu” şeklinde bahsedilir.

“Ata binememek”te, “mütekaid olmak” için bir kıstastır. *Osman Bey*’in son yıllarında ata binemediği tahmin edilebilir. *Murad II.* ve *Mehmed II.* devirlerinde görev yapan İshak Paşa, “yaşı ilerleyip, ata binmeye kudreti kalmadığında” müteakaid oldu²⁴.

D- TÜRBELER

Osman Bey’in babası *Ertuğrul Gâzi*’nin türbesi *Söğüt*’tedir.

Osman Bey, *Bursa*’da *Gümüşlü Künbed*’de yatmaktadır. Daha sonra vefat eden oğlu *Alâü’l-dîn Bey*’de aynı türbededir²⁵.

Orhan Bey’in türbesi, *Bursa*’da *Osman Gâzi* türbesinin karşısındandır. *Murad I.*, *Bursa*’da *Çekirge*’de yaptırmış olduğu türbesine defn edildi. *Sultan Murad*’ın *Milos Obiliç* tarafından şehit edildiği ve ahşasının gömüldüğü yerde oğlu *Bayezid*’in emri ile sembolik bir türbe yaptırılmıştır. XVI. yüzyılın sonuna doğru türbeyi ziyaret eden Fransız seyyahı *Jean Palerne* şöyle yazar: “Çevrede bulunan bir yerin halkı, bütün vergilerden muaf tutularak sultanın meşhedindeki kandillere bakmakla yükümlüdür. Bunların cedleri, büyüü bir kadının yardımı ile *Milos*’u birkaç gün içinde ele geçirmişler idi”. 1526 tarihli bir tapu defterine göre, daha *Yavuz Sultan Selim*’in bir hükmü ile avarız-ı divânîye’den muaf on beş müslüman türbeye bakmak ile mükelleftirler. *Abdülhamit II.*, türbeyi ziyaret edenlerin dinleme ve barınmaları için iki katlı bir konak inşa ettirdi. Bina, 1896 yılında tamamlandı. Zamanımızda *Yugoslavya*’da tarihin önemi ve turizm bakımından anıtlara olan ilgi sebebi ile türbe, 1961 yılında, esaslı bir şekilde onarıldı²⁶.

Yıldırım Bayezid’in türbesi *Bursa*’dadır. Oğlu *İsa Çelebi*’de aynı türbededir. Diğer oğlu *Süleyman Çelebi*, dedesi *Murad I.*’m *Bursa*’da *Çekirge*’deki türbesi yanına defn edildi. *Musa Çelebi* ise babası *Bayezid*’in türbesinde gömülmüştür.

Mehmed I., *Bursa*’da *Yeşil Türbe*’de gömülmüştür. Bu türbe inşa ettirdiği camiin kible tarafındadır.

Murad II., *Bursa*’da *Muradiye*’deki türbesinde medfundur²⁷.

Fatih Sultan Mehmed, *İstanbul*’da *Fatih Camii*’ndeki türbesinde yatmaktadır.

Şehzadeler de, genellikle, *Bursa*'da medfundurlar. Bazıları, *Bursa* dışındadır. Örnek olarak, *Murad II.*'in *Hasan* ve *Orhan* isimlerini taşıyan iki oğlu *Edirne*'de *Tunca* kıyısındaki *Dârül'-hadis*'de gömülüdürler.

Görülüyor ki, *Osman Gâzi*'den itibaren bütün hükümdarlar genellikle payitahtlarında defnedilmişlerdir. Burasıda *Bursa*'dır. *Fatih Sultan Mehmed*'de payitaht olarak seçtiği şehirde *-İstanbul*'da- yatmaktadır.

Türbe ve kabirler ile ilgili gelenek ve adetlere gelince, *Bursa*'ya misafireten gelen hükümdarların, Osmanlı Sultanlarının türbelerini ziyaret ettikleri anlaşıyor. Yukarıda, *Germiyan-oğlu Yakub Bey*'in 1429 yılında *Murad II.*'i *Edirne*'de ziyaret ettiğine değinmiştik. *Yakub Bey*, *Bursa*'dan geçerken, merhum sultanların mezarlarını ziyaret etti, sadaka dağıttı²⁸.

Şüphesiz, sultanlar dede ve babalarının türbelerini çeşitli vesileler ile ziyaret ediyorlar idi. *Çelebi Mehmed*'de, *Kosova*'da dedesi *Murad*'ın türbesini ziyaret etmiştir²⁹

Türbe veya kabirlerde yatanlardan bazılarının, ruhlarının topluma moral güç kazandırdığı malumdur. Bazı Osmanlı hanedan üyelerinin türbeleri halk için manevi destek oluyor idi.

Orhan Bey'in son senelerinde, 1360 larda, *Gelibolu*'da kazanılan bir zafer hakkında bir kaynağımızdaki bilgi şöyledir: “*Gâziler, esir alınan kâfirlere, galip gelmiş iken niçin kaçtıklarını sordular. Kâfirler, 'Size, başlarında şu şekil ve şemâilde bir genç bulunan alaca atlara binmiş askerler -Süleyman Paşa'nın kabrini işaret ederek- şu taraftan çıkarak yardıma geldiler, diye cevap verdiler. Gaziler, katiyetle anladılar ki, kendilerine Allah'ın emri ile Süleyman Paşa'nın ve diğer şehidlerin ruhları yardıma gelmiş idi'*”³⁰.

Yukarıda, bir vesile ile *Osman Gâzi*'nin kardeşi *Gündüz*'ün oğlu *Ay-doğdu*'nun *Bizanslılar* ile yapılan bir savaşta şehit düştüğünü belirtmiş idik. *Ay-doğdu*, *Koyun-Hisar*'ı yakınında defn edildi. Türbesi, ziyaretgah ve kabrinin toprağı hummalı ve sıtmalılara ilaç olarak kullanıldı³¹.

Nihayet, *Yıldırım Bayezid*'in kabrine hakaret edildiği bilinmektedir. 1420 yılında, *Karaman-oğlu Mehmed Bey*, *Çelebi Mehmed*'in *Rumeli*'de kardeşi *Musa* ile meşgul olmasından yararlanmak istedi. *Bursa*'yı bir ay süre ile kuşattı. Ancak, *Musa* mücadelede hayatını kaybetmiş idi. *Çelebi Mehmed*'in *Bursa*'ya yaklaşması üzerine, *Bayezid I.*'in kabrine hakaret etti ve *Bursa*'dan çekildi³².

Kabire tecavüz, genellikle *Türkler*'in reddettiği bir davranıştır. *Karaman-oğulları*, aşiret kültürlü bir devlet yapısına sahiptiler.

Diğer taraftan, bu gibi tecavüzlerin evrensel nitelikte olduğu anlaşılıyor. 1509'da, *Portekizliler*, *Hind Okyanusu*'nda *Memlukler*'in donanmasını yok ederek, Kızıldeniz'e girmek, *Peygamber*'in mezarına tecavüz etmek tehdidinde bulundular. O zaman, bütün islam aleminin gözleri gazanın önderi olan *Osmanlılar*'a çevrildi, *Osmanlılar*'da Memlükler'a yardım için uzman gemiciler gönderdiler³³.

SONUÇ

Kültür, bir milletin gelişmesinde rol oynayan, o millete özgü karakterlerin tümüdür. Türk kültürü, ikibin ikiyüz yıllık Türk tarihinin ürünüdür ve yaşamasını, kendisini daima çağdaş değerler ile yenilemesine borçludur. Saf ırk olamayacağı gibi, saf kültür de olamaz. Her kültür, komşu ve çağdaş kültürler ile daima temas halindedir. Devamlı bir alışveriş vardır. Bu “alış-veriş”ten “kârlı çıkan” en yüksek kültür sahibi olan millettir. En yüksek kültür, yabancı değeri alır, ona kendi damgasını vurur kendi potası içinde eritir. Tek kelime ile ondan yararlanır. Ancak, kendisi erimek şöyle dursun, güçlenir. Anlaşılacağı gibi, yüksek kültür karşısında, diğerleri gerilemeğe mahkumdur.

“Önsöz”de belirttiğimiz gibi, *Fuat Köprülü*, Türk Tarihinin devamlılık ve bütünlük arzettiği fikrini ortaya atan bilim adamımızdır. Bugünkü Türk Tarih ekolü, bu prensipten yürümektedir. Bunun sonucu olarak, “*Türk Tarihi*” sahasına “*Türk Görüşü*” yaratılmıştır. Tarih biliminde Türk görüşü, geçmişteki olayları incelerken ve gerektiğinde günümüz olayları ile karşılaştırıp, yorum yaparken, “Türk”e, şövenist ve irredantist (saldırgan milliyetçilik) duyguların etkisi ile fazla değer vermek ve yorumda, mübalağa etmeğe teşebbüs değildir. “Türk Görüşü”, bilimin objektif ve tarafsız metodunu kullanarak, “Sezarın hakkını Sezar’a vermektir” Türk siyasi, askerî ve medeniyet tarihini inceleyen araştırmacının duygularının esiri olmamasıdır. *Türk Kültürü*’ndeki, Türk’ün kendisine özgü payını tesbit etmek kadar, yabancı kültürlerin payını da âdeta matematik ölçüleri içinde açıklığa kavuşturur. Bu da, söylenildiği kadar kolay bir iş değildir. Çünkü, Türk Tarihi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupada başlayan “orientalizm” açısından, kısaca İslâm açısından ele alınmıştır. Türk Tarihini İslâm tarihi içinde çekip çıkarmak gene Türk’e düşmüştür. Bu mücadele, hâlâ sürmektedir. Örnek olarak, Batılı bilim adamları Türk bilim tarihi çerçevesinde Türk bilim adamlarını tefrik etmemektedirler. Onlar için, İslâm bilim tarihi ve

İslam bilimi adamı vardır. Bu ayrımı yapmak, Türk bilim tarihi araştırmalarına düşmektedir.

Daha yüzyılımızın ilk yarısında, hiç değilse ilk çeyreğinde, Osmanlı kültürünün taklid olduğu iddiası, gene batıda ortaya atıldı. “Önsöz ”-de belirttiğimiz gibi, *Fuat Köprülü*, Osmanlı müesseseleri üzerinde Bizans’ın geniş çapta etkisi olduğu iddialarını çürütmüştür. Aynı şekilde, *Hüseyin Sadeddin Arel*, Türk Musikisinin Arab, Fars ve Bizans kökenli olmak şöyle dursun, özellikle arab musikisine örnek olduğunu teknik bakımdan iddia etti. Selçuklu-Osmanlı mimarisinin İslâmın taklidi değil, ondan aldığı figürleri, Orta-Asya’nınki ile meczederek, kendine özgü olduğunu, sanat tarihçilerimiz ortaya koymuştur. Selçuklu- Osmanlı mimarisi, Türk, Orta Asya ve İslâm mimarisi unsurlarından meydana gelmiştir. Ama orijinaldir. Kültürümüz cihetinden örnekler çoğaltılabilir. Dış âleme baktığımızda, Bizans kültürünün –ünlü *George Ostrogorsky* tarafından –üç esastan meydana geldiği ortaya konulmuştur: *Roma devlet yapısı, gerek kültürü ve hristiyan imanı. Ostrogorsky* hemen ilave eder: “*Bu üç elemandan birini kaldırırsanız, Bizans vakıası tasavvur edilemez, kavranamaz*”. Ancak Bizans kültürü, medeniyeti de –tartışılmaz bir şekilde– orijinaldir.

Biz, daha önce, *Büyük Selçuklular*’da ve *Osmanlı İmparatorluğu*’nun kuruluş döneminde, hükümet teşkilatına dair araştırmalar yaptık, Bu arada Türk hükümet mekanizmasının, büyük ölçüde Abbâsî etkisi altında kaldığını ve Selçuklu devrinde İranlı devlet adamı istihdam edildiğini gördük.

Fuat Köprülü’nün belirttiği gibi, Abbâsî hukuki müesseselerinde ve özellikle devlet teşkilatında İslâmî tesirlerden başka, kısmen doğrudan doğruya geçmiş, kısmen de Emevîler’den intikal eden Bizans ve bilhassa pek kuvvetli *Sasanî* tesiri vardır. *Barthold*’un da işaret ettiği gibi, *Araplar, Sasanîler* devri *İran*’ı kendileri için ideal olacak şekilde azametli bir devir ve eski *İran*’da mevcut kurumların taklid ve ihyasını, İslâmiyetin şevketini yükseltecek bir araç telakki etmişlerdir. *Araplar*, hakimiyetleri altındaki *İran*’ın tesirine hemen, Halife Ömer devrinde (634–644) girmeye başladılar. Bu etki, bilhassa devlet teşkilatında kendisini gösterdi. Kitabet ve hesap daireleri kuruldu. Bununla beraber *Emevîler* devrinde halifeler İran şahından çok, arap şeyhine veyahut kabilelerin seyyidine benziyorlar idi. Fakat, Abbâsî halifeleri devlet işlerinde İran geleneklerine tabi oldular ve idarî teşkilatını benimsediler. Gen e, *Barthold*’e göre Araplar, maddî uygarlık alanında Bizans’ın etkisinde kalmışlardır. Bütün bunlara rağmen, orijinal bir İslâm medeniyeti doğmuş, gelişmiş ve yaşamıştır.

Fuat Köprülü, Türk devlet müesseselerinin Abbasi tesirine marûz kaldığını kabul eder. Ancak, Oğuz geleneklerinden kök aldığını da belirtir.

Biz de, şimdiye kadar yaptığımız araştırmalarda, İslâm devlet kurumlarının, teşkilât ve âdetlerinin bütün orta ve yakın-doğu İslâm devletlerine, bu arada Türk devletlerine de geçtiğini açıkladık. Bu çalışmamız boyunca izlediğimiz metodda olduğu gibi, şunu da belirtmiş idik ki, *Türk devlet anlayışı* kendine özgü varlığını korumuş ve geliştirmiştir. Yabancı devlet adamı istihdamı da, nihayet şekle ait bir konu olmuştur ve pratikte, bürokratik mekanizmanın düzenli işlemesi amacı ile yapılmıştır. Avrupada da özellikle başbakanlık makamına yabancı devlet adamı atandığı oluyordu. Örnek olarak, İspanya Başbakanı *Julio Alberoni* (1664-1725)'nin ve ünlü Fransız Başbakanı *Guilio Mazarin* (Mazarini) (1602-1661)'in İtalyan oldukları malumdur. Devletin başkanı olan hükümdarın Türk olması, devletin askeri temeller üzerine bina edilmesi, ordu zümresinin Türk oluşu ve devlet yönetiminde ağırlığını hissettirmesi daima hesaba katılmalıdır. Bu bakımdan *Osmanlılar*'dan önceki Türk devletlerinde medreseden yetişen İranlı vezirlerin varlığı her zaman için dezavantaj olmamıştır. Kaldı ki hükümet örgütü devamlı olarak hanedanın denetimi altındadır. *Türkiye Selçuklu Devleti*'nin son zamanlarında "İranlı vezirin" Moğol nüfuzu altına girmesi ve Selçuklu sultanlarının kontrolünden çıkması Türklük için bir yük olmuştur. Bu durumda, devlet adamı niteliğindeki Osmanlı sultanları, başlangıçtan itibaren vezir-i azamlığı Türklere teslim etmekte tereddüd etmemişlerdir.

"*Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde vezir-i azamlık*" adındaki araştırmamızda, Osmanlı hükümdarının başında bulunduğu devletin jeopolitik durumu ve komşu devletler ile ilişkilerinin devletin gelişmesindeki rollerini, devlet adamlarının bundan yararlanma payının derecesini ve hükümdarın kendi gayretleri ile ele geçirdikleri Anadolu'nun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını açıklamıştık. Burada, özet ile yetiniyoruz.

Osmanlı Beyliği'nin gelişme şansı, diğer beyliklere göre fazla idi. Onun gibi, *Bizans İmparatorluğu*'na yakın olan *Germiyan*, *Menteşe*, *Aydın* ve *Saruhan-oğulları* imparatorluk topraklarına yaptıkları hücumlar sonucunda kazançlı çıkıyorlar idi¹.

Osmanlılar'ın gelişmesinde diğer bir etken, sınırdaşı olan *Türk Beylikleri*'nin düşmanca davranışlarına muhatap olmamalarıdır. Gene, *Osmanlılar*, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, batı sınırlarında

toplanan göçebe, köylü ve şehirli “Türkler’i” istihdam etmişler ve onların gücünden yararlanmışlardır. Osmanlı devlet adamları, toprak ve arazi politikalarını Selçuklu geleneklerine dayandırdılar. Fethedilen araziye, değişik tımarlara ayırarak görev karşılığında sipahilere verdiler.²

Osmanlılar, Türkiye Selçukluları’ndan kültürel ve sosyal bakımdan gelişmiş bir toplum ve canlı bir ekonomik faaliyete sahip olan bir ülke devralmışlardır. Şehirlerde devlet ileri gelenleri ön safta idiler. İkinci kademe âyân denilen ileri gelenler ve içişler idi. Esnaf loncasına dahil olan zenaat sahipleri üçüncü tabakadır³. Nihayet, kentlerde bir meslek örgütü olarak bilim ehli (danışmendhiler) vardır. Bunlar, müderrisler, zâviye ve tekke şeyhleri, imamlar ve medrese öğrencilerinden meydana geliyordu⁴.

Bu zümrelerin sosyal yaşantıları hakkında bilgiye sahibiz. Toplum, kısmen şemânî devir geleneklerinin izlerini taşımakla beraber, islâmî ilkelerinde kendisini hissettirdiği bir görünümde idi.

Ülkenin şehircilik bakımından da ileri bir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Örnek olarak, Konya kentinin caddelerinin genişliği ve çarşılarının düzenli durumu devrin gezginlerinin dikkatini çekmiştir. Doğal olarak, kültür seviyesinin yüksekliğine ekonomik faaliyetin canlılığı neden oluyordu. Selçuklu sultanlarının plânlı bir şekilde inşa ettirdikleri sayıları yüz civarında olan *kervansaraylar* ve XIII. yüzyılın başlarında Akdeniz ve Karadeniz’de sahip olunan limanlar ticaretin gelişmesinde büyük bir rol oynuyorlardı. Özellikle Türkiye’den Irak, Suriye, Mısır, Hindistan ve Çin’e *halı* ve *kilim*, gene Mısır’a ve Suriye’ye *kereste* ve *meyveler* ihraç ediliyordu⁵.

Prof. Dr. M. Akdağ, geniş halk tabakalarının ihtiyacını karşılayan sanayi eşyasının ülke içinde yapıldığına dikkati çeker. Zengin sınıfların ihtiyacı olan lüks eşya ve baharat ise daha çok Doğu memleketlerinden getiriliyordu. Ancak, Türkiye’nin ekonomik durumu 1300–1333 yılları arasında sarsıntı geçirdi. Kuraklık ve çekirge âfetleri birbirini izledi. Selçuklular’ın ihracaat yaptığı Mısır ve Bizans gibi başlıca iki devlet gerileme halindeydiler.⁶

Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, sosyal ve ekonomik düzeye paralel olarak bilimsel ve kültürel seviyesinde yüksekliğine değinir. Selçuklu sultanlarının bilimsel hayata verdikleri önem sonucunda özellikle İran’dan çok âlim Türkiye’ye gelmiştir. II. Kılıç Arslan, ünlü filozof Şehabü’ddîn Sühreverdî’ye olağanüstü kabul yaptı. Kılıç Arslan’ın oğulları

geleneksel “*bilim adamını himaye ilkesini*” devam ettirdiler. XIII. yüzyıl Anadolu’su, başta ünlü mutasavvıflar Şeyh Sadrü’l-Dîn Konevi, Mevlâna Celâlü’l-Din Rûmî, Necmü’l-Dîn Dâye, Seyyid Burhanü’l-Din Muhakkik-i Tirmizî’yi tanıdı.⁷.

İşte Osmanlı Sultanları kısaca anlattığımız şekilde gelişmesi XVI. yüzyılın başlarında nisbeten duraklamış, fakat alt yapı kurumları günün icaplarına göre inkişaf etmiş bir ülke teslim almışlardır. Kendilerine özgü kuvvetli kişileri, ortaya çıkan fırsatlardan yararlanma bilinci ve yeni kurulan devleti başarılı bir şekilde örgütleme faaliyetlerine yukardan beri saydığımız faktörler eklerince tablonun tamamlandığı kanısındayız.

* *

Osmanlı Hanedanı’nın menşei meselesi geniş çapta açıklığa kavuşmuştur. Özellikle, *Köprülü*, *Yınanç* ve *Sümer*’in çalışmaları, kaynakların verdiği bilgilerin müsaadesi nisbetinde meseleyi aydınlatmıştır. *Osmanlılar*’ın *Oğuzlar*’a mensub olduğu muhakkaktır. Onların, *Oğuz* zümresinin *Kavı* boyundan olduğu da anlaşılmaktadır. *Osman Bey*’in babası *Ertuğrul Gâzi* hakkında kaynaklarımızda müphem bilgiler vardır. Bununla beraber O ’nu efsanevî bir şahsiyet olarak kabul etmemelidir. Ancak, *Ertuğrul*’un cediti meselesini çözümleme bugün için müşkül bir sorundur. *Ertuğul Gâzi*’nin oğlu *Osman Gazi*’nin, “taht” sahibi olması ile *Osmanlılar* hanedan şeklinde tarihteki yerlerini alırlar. İncelemekte olduğumuz dönemde, başlıca *Osman*, *Orhan*, *Murad I*, *Bayezid*, *Mehmed I*. *Murad II* ve *Mehmet II* tahta geçtiler. Tamamı baba-oğuldurlar. Fetret devrinde, siyasî ve askerî şartlar icabı Bayezid’in oğulları Mehmed, Süleyman ve Musa da hüküm sürmüşlerdir. Bütün bu tablo, jeneolojik olarak Türk hakimiyet anlayışı bakımından orijinal bir durum göstermemektedir.

Hükümdarların şehzadeliklerindeki hayatları, *vali* veya *sancak beyi* olarak Anadolu’da geçiyor idi. On beş yaşına doğru sancağa çıkan şehzade, lalasının yönetiminde devlet yönetimi ve kültür hayatı bakımından teorik ve pratik olarak yetiştiriliyor idi: Tatbikatta, ata binmek, kılıç kullanmak hatta savaşa katılmak şeklinde bir staj devresi geçiriyor, nazariyatta başında lalanın bulunduğu bir eğitim kurulundan ders görüyorlar idi. Emirlerinde, payitahttakine paralel olarak *divan* da bulunuyor idi. Söylemeğe lüzum yoktur ki, şehzade yaş aldıkça, lalanın hakimiyeti ve yönetime olan katkısı, hükümdar adayının lehine azalıyor idi. Şehzadelerin görev yaptıkları merkezler olarak, idari ve kültürel bir merkez olan *Dânişmendiye vilayeti* göze çarpıyor. *Amasya*, *Tokat* ve *Sivas* buranın başlıca merkezleridir. *Süleyman Çelebi*, *Çelebi*

Mehmed ve Murad II., bu bölgede hüküm sürmüşlerdir. *Mehmed II.* nin bulunduğu *Manisa*, *Bayezid I.* in sancağa çıktığı *Kütahya* dik-kati çeken diğer merkezlerdir. Şehzadeler, merkezlerinin *Anadolu*'da olması sebebi ile *Rumeli* hareketına nadiren katıldılar. *Murad I.* in *Rumeli*'de faaliyette bulunduğunu biliyoruz. Buna mukabil, beyliğin ilk yıllarında *Bursa* çevresinde *Orhan*, daha sonra *Karaman* seferi ile *Bayezid*, *Anadolu*'da faaliyette bulundular. Keza, genellikle *Mehmed I.*, *Murad II.* *Anadolu* hareketına katıldılar. *Mehmed II.* ise, babası tarafından küçük yaşta *Edirne*'de tahta çıkarıldı. Gördüğümüz gibi, *Balkanlar*'dan gelen tehdid selini, babası tekrar tahta çıkarak karşılamak zorunda kaldı. Şehzadelere meydan muharabelerinde aktif görevler verildiğini de gördük. Özellikle, "*Birinci Kosova*" ve "*Ankara*"ya katıldılar. Bazen de "*Varna*"da olduğu gibi, payitahtta kaim makam olarak görevlendirildiler.

"*Saltanat veraseti sistemi ve taht mücadeleleri*" görüş açısından, *Osmanlılar*'a hanedanın, hâkimiyete ortak olarak sahip olduğu şeklindeki Türk geleneğini yıkmışlardır denilebilir. Vassal devletler sistemini ortadan kaldırdılar. *Murad I.*, oğlu *Savcı*'nın isyanı ile karşılaştı. "*Fetret Devri*"ndeki mücadele ise tek, kelime ile devletin gelişmesini engelledi. Şüphesiz, bunda *Timur* faktörü de göz önünde bulundurulmalıdır. *Çelebi Mehmed*'in duruma hâkim olması ile sular durulmadı. Bu defa da, *Düzme Mustafa* isyanı ile karşılaşıldı. Daha sonra *Murad II.*, kardeşi küçük *Mustafa*, *Savcı*'nın oğlu *Davud* meselelerini halletmeğe mecbur olmuştur. *Süleyman Çelebi*'nin torunu *Süleyman* ise Memlüklerin elinde, koz olarak bulundurulmuştur. Anlaşılacağı gibi, taht mücadeleleri devlet hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bakımdan, gerek ülke içi, gerek ülke dışı sosyal ve siyasî güçler ile yakından ilgilidir. İlgili bahiste ayrıntılı olarak gördüğümüz gibi, sosyal hayatta halk kesimlerini yakından ilgilendirmekte, şu veya bu taht müddeisini, tutup tutmamak bir sorun olabilmektedir. Her sosyal hâdisede olduğu gibi, taht mücadelelerinin ekonomik hayata da tesir ettiği ve şüphesiz olumsuz rol oynadığı muhakkaktır. Devlet erkânı bakımından taht mücadeleleri, -Fetret devri hariç-fazla sarsıcı olmamıştır. Vezîr-i Azam ve divan üyeleri, genellikle mevcut iktidar sahibini tutmuşlar ve saf değiştirmemişlerdir. Kapı kulu da aynı paralelde hareket etmiştir. Buna mukabil akıncıların zaman zaman taht müddeilerini tuttukları görülür. *Anadolu Beylikleri* ise, -siyasî atmosfere göre- kendi lehlerine durumu dengeleyerek müddei-

lere yardım etmişlerdir. Taht mücadelelerinde rol oynayan dış kuvvet, Bizans, önemini asla kaybetmedi. *Savcı Bey*'in arkasında bir Bizans taht müddeisi olduğu gibi, Fetret Devri'nde de Bizans durumdan azami istifade yoluna gitti. Özellikle "*Düzme Mustafa*" olayında Bizans Osmanlılar için olumsuz roller oynadı. Bizans'ın bu rolü 29 Mayıs 1453 ün son dakikasına kadar devam etmiştir. Yıkık surların altında, Şehzade Orhan'ın cesedinin çıkarılması ile taht mücadelelerinde Bizans'ın rolü de sona ermiştir. Timur ise "Fetret Devri" taht mücadelelerinde başka bir politika ile kendini gösterirdi: Kendisine tabi "Osmanlı Devletleri" yaratarak birliği parçalamaya çalıştı.

"*Tahta cülûs ve biat*" hukukî formalitelerdir. İktidarın şeklen teesüsü için yerine getirilmesi gereken törenler silsilesidir. Osman Gazi'nin "*Oğuz Resmince*" bey olması, devletin kuruluşuna hakim olan kültürü vurgulamaktadır. Osmanlı hükümdarının cülûsunda rol oynayan siyasi güçler, Osmanlı tarihinin mahsûlü olarak dikkati çekiyor. Ahî desteği, bunların başında geliyor. *Osman*, *Orhan* ve *Murad*'ın cülûslarında, onların ahîler ile yakın ilişkileri rol oynadı. Yeniçeri ordusunun kurulması ile, cülûsda yeni bir güç ortaya çıktı. Hükümdarın seferlerde vurucu gücü olan yeniçerilerin, sefer haricinde de onun iktidarının devamını sağlayan bir güç olduğu malumdur. Bu durumda, tahttaki değişliklerde yeniçeri ağasının ağırlığını hissettirmesi tabiidir. *Çandarlı Halil Paşa*'nın, *Mehmed II.* i uzaklaştırmak ve *Murad*'ı tahta getirmek için, yeniçeriler üzerinde spekülasyonlara giriştiği bilinmektedir.

Hükümdarın iktidarının merkezi olan payitaht, Osmanlılarda sırası ile üç şehirde idi: *Bursa*, *Edirne* ve *İstanbul*. *Bursa*, coğrafi mevkiinin uygunluğu ile payitaht olarak kendini kabul ettirdi. Osmanlı devrinde çok gelişti, kültür ve ticaret merkezi haline geldi. *Rumeli*'deki fetihlerin süratle inkişafı da *Edirne*'yi Bursaya rakib bir şehir haline getirdi. *Dârü'l-Cihad*, *Edirne*, kültür merkezi olarak da gelişti. Bu ikili durum, *İstanbul*'un fathı ile devam etti. *İstanbul* payitaht olmakla beraber, *Edirne* paralelinde rol oynamaya devam etti.

Sultanın iktidarının teorik kaynakları, *kanunnameler* ve *örf hukuku* olarak başlıca iki gruptadır. Türk-İslam Devletlerinde olduğu gibi, *Osmanlılar*'da da hükümdarlar, şeriâtın açık bıraktığı yollardan, dinî hukuktan ayrı örfî bir hukuk geliştirdiler. Bunun sonucunda idare, teşkilat hukukları ve kamu müesseseleri sahalarında millî veya örfî denebilecek bir hukuk gelişti ve kendine özgü bir şekilde yaşadı. Türk devlet hayatına can veren Orta Asya kökenli hakimiyet anlayışının taht mücadeleleri şeklinde tecelli etmesi başlıca örnektir. Diğer örnekleri,

ilgili bahislerde sıraladık. Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, törenin hukuk gücünü kazanması için, üç elemanın bulunması lazımdır: Birincisi, sürekliliktir. Örf ve adet kuralının “hukuk” vasfını kazanması için, o kuralın uzun süredir toplumda uygulanmış gelmiş olması lazımdır. İkinci eleman, psikoloji, birinciye tamamlar Töre kuralının bir hukuk kuralı olarak uygulanması konusunda kamuoyunda yerleşmiş kanaat bulunmalıdır. Üçüncü eleman, müeyyidedir. Sürekliliği ve psikolojik elemanı kendisinde toplamış olan bir kuralın, devlet tarafından müeyyide ile teşhiz edilmesi lâzımdır. Osmanlı hüküm davının iktidarının pratik kaynakları, ahîler, uc beyleri, hükümet erkânı ve kapıkulu askerleridir. Hükümdar, bu güçleri kanalize edecek ilkeler ile devleti yönetir. Bu güçler: Devlet işlerinde istişareyi önde tutan ve bilim adamlarına önem veren zihniyet, halka sosyal hizmet vermek anlayışı ile hareket ve adalet ilkelerine riayetttir. Hükümdar, gerek yazılı olarak, gerek sözle veya davranışları ile devlet kadrolarına bu kuralları empoze eder. Bu suretle “iktidarın” politikası kristalize olur³.

Sultanın hüküm ve icra otoritesine şekil veren “zihniyet-mantık”, onun teşriî, icrai ve kazaî faaliyetine hâkim olur. Hükümdar, kanun koyucu olarak, genellikle vezir-i azamına kanunname hazırlaması için, resen emir verir veya onun herhangi bir konuda yapacağı teklifi inceler, karara varır. *Orhan Bey*’den itibaren açık bir şekilde kanun koyma faaliyeti başladı. Özellikle, *Murad I.* zamanında mali konularda kanunnameler hazırlandığını III. bölümde gördük. Verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı gibi, kanunnameler detaylı olarak hazırlanmaktadır. Meselâ, akçe nakli hakkındaki fermanda görüldüğü gibi, en küçük teferruat düşünülmekte, mükemmel bir organizasyon için bütün tedbirlerin alındığı görülmektedir. Ekonomik hayatı düzenleyen kanunnamelerde de aynı titizlik gösterilmiştir.

Sultanın teşriî alandaki faaliyetinin fiiliyatta dökülmesi demek olan icranın beyni divandır. Tabii başkanı sultan olan divan, vezir-i azam ve vezirlerden meydana gelir. *Orhan Bey* devrinde, tesis edilen vezir-i azamlık ve derece derece büyüyen divanın *Murad III.* zamanında beş kişiye kadar yükseldiğini görüyoruz. İnceleme konusu yaptığımız dönemde, vezir-i azamlar ulema sınıfına mensup idiler. Bürokratik kadrolar üzerinde tam bir otoriteye sahip idiler. Ordunun başında sık sık sefere çıkmalarda, askeri zümre üzerinde nüfuzlu olmaları gibi tabii bir sonuç veriyor idi. Bütün bunların sultanlara devlet ilkelerine uygun icraat için rahat bir ortam hazırladığı anlaşılmaktadır. Halkın yakınmalarını resen dinlemek, karar vermek, sosyal müesseseleri kurmak ve geliştirmek bu cümledendir.

Kuruluş dönemi hükümdarları, divâna bizzat başkanlık etmişlerdir. Toplantılarda, devlet kademelerine yapılacak tâyinler, tımar tevcihleri ön sırayı alıyor. idi. Maliye ve dış politika sorunlarının görüşülmesi de tabiidir. Bu durumda malî işlere bakan defterdar, toplantıda hazır bulunur. İcraî yetki geniş bir alanı içine alır. İlgili bahiste gördüğümüz gibi, ihraç yasağı koymak, maden imtiyazı vermek gibi ekonomik tedbirlerden başka, yabancı elçilere gönderilen elçiler vasıtası ile diplomatik faaliyette bulunmak, bayındırlık işleri ile meşgul olmak, başhcalarıdır. Bunlar, mülkî ve idarî yetkiler içinde mutaala edilir. Ordunun başında sefere gitmek ve fetihler yapmakta askeri yetkiler çerçevesine girer.

Nihayet, teşrî ve icraî yetkilerden sonra, kazaî yetki, sultanın otoritesini tamamlayan diğer bir unsurdur. Kaynaklarımızdaki ifadesi ile, “sultan adl ü dâd eder”. Osmanlı hükümdarı, genellikle, “*sanığa verilen cezanın yakınlarına teşmili edilmemesi*” gibi kurallara riayet eder. Müslim veya gayri-müslim tebanın, devlet yetkililerince ezilmemesi için tedbirler alır. Yeni fethedilen şehir ve bölgelerin halkına ve müdafilerine dokunulmayacağına dair amanname verir. Bütün bunlara aykırı olayların vukubulduğu düşünülebilir. Mesele, çağdaş ölçülerin üstünde sayılabilecek “*geleneksel anlayış ve felsefenin*” Osmanlı hükümdarının niyet ve icraatında açık belirtilerini gördüğümüz noktasında düşümlenir.

“Sultanın protokol bakımından durumunda” önce “Hakimiyet sembolleri”ni ele aldık. Hakimiyet (egemenlik) devlet kudretidir. Devlet kudreti, emredici, maddî güçtür. Osmanlı hükümdarının bu gücünü gösteren semboller şunlardır. *Payitaht, saray, Çadır, Taht, Tac, Hutbe, Sikke, Unvan ve Lakablar, Nevbet, Kılıç, Bayrak, Tıraz, Tuğ.*

Sultanın maiyyeti, enderûn ve bîrûn olmak üzere iki gurup halindedir. Enderûn, iç hizmetleri görür, *Ağalar*, başhca görevlilerdir. Odalarda da *hasoda başı* olmak üzere silâhdar, rikâbdar gibi hizmetliler görülür. Birûn’da, başta mîralem olmak üzere, şikârağasına kadar varan görevliler, kapıkulu, ulema sınıfı ve müteferrik hizmetliler vardır.

Saltanat törenleri, başhca, kapıcıbaşının da bulunduğu saray görevlilerinin düzenledikleri resmî kabullerdir. Bu kabullerde, hanedan üyeleri, devlet ileri gelenleri, yabancı hükümdar ve elçiler, tebaa ve askerler, bulunabilir.

“*Sultanın yaşantısı ve saray gelenekleri*”, saray hayatı ile toplum hayatının birbirinden ayrı olarak düşünülemeyeceğini göstermektedir.

İdare edenler, idare edilenler görüş açısından, elbette devlet teşkilâtının beyni olan “Saray”ın üstün bir yeri ve kendine özgü gelenekleri vardır. O devirlerin özelliği gereği, hükümdar ile Tanrı arasındaki ilişkiler hatırlanmalıdır. Buna rağmen “Saray hayatı”da Türk sosyal hayatının aksidir. Her ikisi birbirinden ayrı olarak düşünülemez. Özellikle *hanedan üyelerinin evlenmeleri, sünnet düğünleri, şenlikler, saçıl, toy, yas, hediye teatisi, uğura inanmak, komşuya hürmet tuz ekmek hakkı* gibi âdet ve geleneklerden verdiğimiz örnekler yeterlidir zannediyoruz. Osmanlı hükümdarının, hemen daima “toplum”un içinde “halk” ile beraber olduğu, tebasının himayesi için devamlı tedbirler aldığı gözönünde bulundurulur ise durum tabiidir.

“Sultanın gelir kaynakları”nın başında *hass arazi*’yi görüyoruz. Sultanın şahsına ait *hass arazi*, ülkenin hemen her yerine dağılmış durumdadır. *Ganimet*, islamda, mağlub, edilen kâfirlerden ele geçirilen silâhlar, binek hayvanları ve diğer bütün *emval-i menkule*’dir. *Murad I.* zamanında çıkarılan kanuna göre, ganimetlerden *hums* alınması kararlaştırıldı. Buna göre, her esire 125 akçe değer konulması ve herbirinden *hums* olarak, 25 akçe alınması kararlaştırıldı. Sultanlar, *mülk* tevcih ederlerken, sosyal hizmet vermeği ön plana aldılar. *İmaret, mescit, zaviye* bu cümledendir. Ayrıca, başta ulema olmak üzere şeyhlere de ödemede bulunuyorlar, muhtaçlara çeşitli vesileler ile para veriyorlar idi

VII. bölümde yaptığımız açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Osmanlı hükümdarları, şahsiyetleri bakımından, güçlü idiler. Devletin kurucusu *Osman Bey* için rahatlıkla, “*seçkin insan, seçkin önder*” denilebilir. O, özellikle her türlü maddî ihtirastan uzak olması ile temayüz ediyor. *Orhan Bey*, azimkâr ve teşkilataç idi. Klasik Türk hükümdarının bilime önem veren, sosyal adalet ilkelerine uyan tipini onun şahsında görüyoruz. *Murad I.*, azim ve irade sahibi istişareye önem veren din ve mezhep farkı gözetmeyen şahsiyete malik idi.

Bayezid I., şecaat ve cesaret ile temayüz etti. Çabuk heyecanlanan bir tip idi. Bilginlere hürmetkâr idi. Rüset alanlara karşı şiddetli hareket ettiği anlaşılmaktadır. Oğullarından *Süleyman Çelebi*, zevk ve sefaya düşkün, *Musa Çelebi* maiyetindekilere bile kırıcı idi. Başarısızlıklarının sebeplerini, karakterlerinin bu olumsuz taraflarında görmek mümkündür.

Buna mukabil, *Mehmed I.*, yumuşak tabiatlı, makul bir insandı. Birleştirici vasıflara sahip olması ile, devlet bir bayrak altında toplanmıştır.

Murad II., ilim ve sanatı himaye eden bir karakterde idi. Önemli meydan muharebeleri kazandı. Buna rağmen sertlikten uzak bir insandı.

Mehmed II., incelemekte olduğumuz dönemin olduğu kadar Türk tarihinin de önde gelen devlet başkanlarından. Rahatlıkla “dahi” sınıfına ithal edilebilecek meziyetleri vardır. Ecdadının karakterlerinin en olumlu yönleri onda toplanmış idi.

Timur darbesi dışında devamlı olarak gelişen bir devletin hamlecisi nitelikleri paralelinde, ilk Osmanlı hükümdarları uzun süre tahtta bulundular. *Orhan*, otuzaltı yıl, *Murad II.* ve *Mehmed II.* otuzar, *Osman Gâzi*, yirmi yedi, *Murad I.*, yirmi, *Çelebi Mehmed* ondokuz, *Bayezid I.*, onüç yıl saltanat sürdüler, “Fetret Devri’nin kendine özgü şartları içinde *Süleyman Çelebi* sekiz, *Musa* iki yıl hüküm sürdüler.

Osman Bey altmış yaşlarında, *Orhan Bey*, yetmiş-seksen, *Mehmed I.*, kırkbeş, elli *Murad II.*, kırksekiz, *Mehmed II.*, kırkdokuz yaşlarında ecelleri ile vefat ettiler. *Murad I.* altmış üç yaşında şehid oldu. *Bayezid I.*, kırk üç yaşında iken-görünüşe göre- intihar etti. Nihayet, taht mücadelelerinde hayatını kaybeden iki hanedan üyesi vardır. *Süleyman Çelebi*, otuz üç, *Musa* da -takriben aynı yaşlarda- ölmüşlerdir.

Osman Bey başta olmak üzere, *Orhan Bey*, *Murad I.*, *Yıldırım Bayezid*, *Süleyman Çelebi*, *Musa Çelebi*, *Çelebi Mehmed*, ve *Murad II.* nin türbeleri *Bursa*’dadır. *İstanbul* fatihi *Mehmed II.*, *İstanbul*’daki türbesindedir.

* *

Araştırmamız boyunca, genetik ve komparatif metodu izlemek için, bölümleri “Giriş”e paralel yaptık. Buna uygun olarak, bütün bölümleri “*Osmanlı öncesi Türk devletleri ile karşılaştırma*” durumundayız.

İslâm öncesi Türk devletleri ile İslâm devri Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde, *cihanşümûl hâkimiyet telakkisi* ve hükümdarın, padişahlığı Tanrı’dan aldığına dair inancı görürüz. Türk kağanı ile Türk sultanı arasında iktidarın menşei, vazife anlayışı ve sorumluluk bakımından açıkça gözlenebilen paralellik vardır: İslâm öncesinde, “*Bir Türk soylusunun başarılı bir kağan olabilmesi için Tanrı tarafından yarlık alması, kağan, olma talihine doğuştan ermesi*” lazım idi. İslamî devirde “*Sultanı,*

Tanrı'nın kendisine verdiği kudret ile tahta geçer". Prof. Osman Turan'ın belirttiği gibi, *Oğuzlar*'ın fetihlerini destanî bir şekilde anlatan *Oğuz-nâme*'ye göre, "İlk cihân hâkimiyeti" *Oğuz Kağan* tarafından kurulmuştur. Destan, *Oğuz Han*'ın Çin Hindistan, İran, Azarbeycan, Irak, Suriye, Mısır, Anadolu, Rus ve hatta Frenk ülkelerini fethettiğini anlatırken Hun, Göktürk ve Selçuk devirlerini içine alır. Destanın bazı muahhar parçaları Osmanlılar'a kadar uzanır. *Murad II.* devrine ait *Selçuknâme*'de *Murad*, *Oğuzlar*'ın kalan hanları uruğundan ve *Cengiz Han* uruğunun mecmuundan ulu ve asildir" kaydı vardır. Cihan egemenliğinin, *Selçuklulara* ve *Osmanlılar*'a tarihi rüya ve şeyhlerin tebşirâtı, ile bildirilmesi eski gelenek ve inançların İslamî bir mahiyet olmasından başka bir şey değildir. *Selçuk*'un babası *Dukak* rüyasında, göbeğinden üç ağacın çıktığını her tarafı saran dallarının göklere yükseldiğini görür. V. Bölümde gördüğümüz *Osman Bey*'e atfedilen rüyada hemen aynı şekildedir.

Osmanlı sultanı, devamlılık bilinci bakımından Göktürk-Selçuklu dönemlerinin ürünüdür. *Selçuklu Devleti*, eski Türk devlet tipinin temsilisidir. *Osmanlı Devleti*, Selçuklular'ın tabîî sonucudur. Gelenek ve tarih hemen bütün Türk devletlerinin menşei *Oğuzlar*'a bağlar. *Osmanlılar*'da gerek kendilerinin *Oğuzlar*'a mensub olduğu inancı, gerek kendi kamuoylarının telakkisi bakımından aynı uygulamanın içindedirler.

Hükümdarların şehzadelik sürelerinde hayat ve faaliyetleri bakımından, paralel tatbikat görürüz. Selçuklu öncesi devletlerinde kağanların ve devlet ileri gelenlerinin "bilge" olması şart idi. Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde, hanedan üyesi çocuklar küçük yaştan itibaren, düzenli eğitim görüyor, devrin ilimlerini tahsil ediyorlar idi. On ilâ onbeş yaşlarında melik veya vali olarak eyaletlere tayin ediliyorlar idi. Bu uygulamayı her hükümdar için ayrı ayrı gördük. *Atabey*'in devamı da *lala*'dır.

Osmanlılar'da "Saltanat veraseti" konusunu, Halil İnalcık açıkça kavuşturdu. Konuyu, *Ortaas-ya-Selçuklu-Osmanlı* çizgisinde ele alarak, veliahdlık, hatta biatın, hükümdar öldükten sonra bağlayıcı hukukî niteliğini kaybettiğini ortaya koydu. Buna göre, hanedan üyeleri, özellikle hükümdar oğulları, veliahd tayinine karşı çıkmışlar ve isyana teşebbüs etmişlerdir. Hükümdarın cülusu ve biat törenleri, hukukî bakımdan olduğu kadar, şekli bakımdan da farklılık arzetmezler. Özellikle, *Osman Gâzi*'ye *Oğuz âdeti*'ne göre biat edilmesi, dikkati çekiyor. *Osmanlılar*'ı önceki devirlerden ayıran husus, kardeş idamıdır. Orta Asya Türk kültüründe hanedan üyelerinin idamı ağır bir suç işlemekçe doğru

görülmezdi. *Türkiye Selçukluları*'nda bir-iki olay dışında genellikle katli yapılmadı.

Payitahtlar bakımından, Osmanlı öncesi ile Osmanlı devirleri arasında paralellik görürüz. Özellikle, başlıca fetih stratejisinin yön verdiği dış politika açısından payitahtlar yer değiştiriyor idi. Büyük Selçuklular'da, payitahtın *Nişapur, Rey, Merv, ve İsfahan* arasında yer değiştirdiğini görüyoruz. *Türkiye Selçukluları*'nın devamlı payitaht *Konya* olmuştur. *Antalya* gibi merkezlerde hükümdarların kışı geçirdikleri kentler arasındadır. Harizmşah'larda savunma kolaylığı bakımından *Gürgenç* devamlı olarak kaldı. Ancak, devlet ikinci defa kurulduğunda Tebriz'i payitaht olarak görürüz. Buna sebep, Moğol işgal ve baskısıdır. Osmanlılar'da Bursa, Edirne ve İstanbul üçlüsünü gördük. İlk iki şehir 1453'e kadar ortak görev yaptı. 1453 ile devlet tabii ve tarihi merkezine kavuşur. Ancak, Edirne, ikinci merkez olarak fonksiyonunu sürdürür.

Devirler arasında, iktidarın teorik kaynakları bakımından fark olmaması tabiidir. Şer'i hukukun yanında idarî, malî ve cezaî alanlar da fermanlar ile vaz edilmiş kanun ve nizamlar vardır. İktidarın pratik kaynakları ise, genellikle her devrin kendisine özgü şartları içinde düşünülebilir. Kamuoyu bunlardan başkasıdır. Kamuoyu, sosyal gruplardan meydana gelen toplum içindeki yaygın temayülleri ifade eder. Hükümdarlar, ulema, tarikat şeyhleri, ordu ve hükümet ileri gelenlerinin "temayülleri, eğilimleri" elbette gözönünde bulundurarak "icrai hükümet" edeceklerdir. İcraata yön veren ilkeler ise Göktürk-Selçuklu-Osmanlı çizgisinde devamlılık gösterir. Biraz yukarıda bunun başlıca üç ilkedен meydana geldiğini gördük: *İstişare (danışma) kurumu, sosyal hizmet ve adalet anlayışları*. Bu ilkelerin ışığı altında sultanın teşriî icrai ve kazai yetkilerini kullandığını görürüz.

Danışma kurumu ve bilim adamı görüş açısından, Uygur Devleti'nde hükümdara yol gösteren ve fikir veren "*tayanç*" ve "*kengeşçi*" denilen danışmanlar var idi. *Kengeşmek* eski türkçede tartışmak, danışmak anlamında kullanılıyor idi. Gene, sarayda "*tirgek*" yâni direk adını taşıyan danışmanlar var idi. *İş-Ay-Guçi*, iş danışmanları, *besutçi ve tepgçi*, yardımcı maiyet memurları da gene danışma grubundandırlar. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*'nda "*Alimler ve İhtiyarlar Meclisi*", "*Müşavere Meclisi*" adını taşıyan bir kurum görürüz. *Vezîr Nizâmü'l-Mülk, Siyasetname*'sinde, müşaverenin önemine dair geniş bir bahis yazdı. Osmanlı İmparatorluğunda ise, "*Meclis-i Meşveret*" vardır. Kuruluş dönemi içinde bu müessesenin, resmen, olmasa bile şeklen olduğu muhakkaktır. Bölümler boyunca, sultanların müşavereye verdikleri

önemi örnekleri ile gördük. Bilime ve bilim adamına kıymet ve paye vermenin Selçuklu devri için pek çok örneğine sahibiz. Aynı paralelde, Osmanlılar'da da örnekleri yerinde gördük.

Hükümdar, bilim adamlarının “gerçeği söylemeleri ve hakikatten ayrılmamaları, için gayret sarfeteder. *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh*, ulemaya sarayda dersler verdiriyor, uygun gördüklerini ödüllendiriyor idi. Dalkavukluk yapanlara ceza verir idi. Aynı espriyi, *Yıldırım Bayezid*'dede görürüz. Rüşvet alan kadıları cezalandırması münasebeti ile, “*Eğer bunlar âlim olsalar, ilimleri ile âmil olurlar idi*” demiştir. Buna karşılık, ulema da hanedanı uyarıcı görevini yapmıştır : Aşık Paşa-zâde'deki, “*Hanedan günah işleyince ulema kaçar*” şeklindeki ifade dikkati çekiyor. Selçuklu devrinde de, yöneticilerin kanunsuz icraatını protesto için “*eve kapanma*”ya dair pek çok örnek vardır. Daha sonrada, *Uluğ Bey* (1394-1449) *Semerkand* medresesi müderrislerinden birini sebep göstermeden azletti. Bunun üzerine başmüderris *Kadı-zâde*, evine kapandı ve derslerine gitmesi *Uluğ için Bey*, *Kadı-zâde*'yi evinde ziyaret ederek gönlünü aldı ve hatasını tamir ve müderrisi görevine iade etti.

“*Sosyal hizmet anlayışı*”nın kökenini Göktürkler'de buluyoruz. Devlet, yurttaşını giydirmek ve doyurmak ile mükelleftir. “*Yoksul ve fakir milleti bir araya getirdim, zengin kıldım. Az milleti çok kıldım*” felsefesi, Selçuklular'da başta hastahane, kervansaray, zaviye gibi sosyal hizmet kurumları görülür. Kervansaraylarda yolcuların yatak, yemek ve sağlık hizmetleri ücretsiz yerine getirilir. *Osmanlılar*'da aynı anlayış, Osman Gazi ile beraber hakim oldu. “*O, üç günde bir taam pişirip, fıkara-yı ve sulehayı cem edip taam ederdi, giydirdi donatırdı ve dul avretlere sadaka verirdi*”. Aynı davranış, diğer hükümdarların da imaret vs. açmak, yemeği elleri ile tevzi etmek şeklinde gösterdiklerine dair örnekleri ilgili bölümde gördük.

“*Adalet ilkeleri*” konusunda Uygurlar'da hükümdar veya vekilinin tebaasının davasına bizzat baktığını biliyoruz. *Alp İlteber*'in annesi onun adına halkın şikayetlerini dinler ve karara varır idi. Kutadgu Bilig'de şu satırları okuyoruz: “*Memleket tutmak için, çok asker ve ordu gerekir. Askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için, halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de, doğru kanunlar konulmalıdır Bunlardan biri ihmal edilir ise, beylik çözülmeye yüz tutar*”. Selçuklular'da Uygurlar'ın tatbik ettiği adalet şeklini ve *Kutadgu Bilig*'deki esasları benimsediler. : Sultan veya vezir-i azam başkanlığında toplanan mezalim divanı haftada iki gün toplanır idi. *Nizâmü'l-Mülk* şöyle diyor: *Padişahlar haftada iki gün halkın şika-*

yetlerini dinleyenler ve haklının hakkını haksızdan alalar, adaleti yerine getireler. Aracı olmaksızın, kendi kulakları ile söylediklerini dinleyenler. Bundan amaç bu haberin ülkede yayılması ve zalimlerin kötülük yapmaktan çekinmeleridir.” Selçuklu devrinin bütün devletlerinde mezalim divanı, halka adalet dağıttı. Osmanlılar’da başta Orhan, Yıldırım Bayezid ve Murad II. olmak üzere, bütün hükümdarların bizzat adalet dağıttıkları bilinmektedir⁹.

Osmanlı hükümdarı, hükümetin başı olan vezîr-i azam’ı resen tâyin eder. Selçuklular’da bu mansıbın karşılığı olan vezîr, iranlıdır. Bu bölümün başında gördüğümüz gibi, -devletin selameti için- Osmanlı sultanları, hükümetin başına türk ve ilmiye sınıfından şahsiyetler getirdiler. Bu durum, farklılık gösterir.

Hükümdarın hakimiyet sembolleri bakımından ise bütün devirler boyunca aynıyet görürüz: Özellikle, *payitaht*, *saray*, *taht*, *tac*, *bayrak*, *davul*, *tuğ kılıç*, tıraz ilk devirlerden itibaren dikkati çekmektedir. Bu arada Osmanlı hükümdarı XI. yüzyılda Selçuklu devrinde kullanılmaya başlayan sultan unvanını kullandı. Kur’an’da zikri geçen *sultan*, süryanicede iktidar demektir. Daha sonra müslüman hükümdarlarının kullandığı padişah da ortaya çıktı. Osmanlılar’da Ortaasya menşeli *bey* ve *han* unvanları revaç buldu. *Bey*’e Orhun kitabelerinde ve Uygur metinlerinde rastlanılır. *Han*, *Turan* hükümdarlarının unvanıdır. Abbasi halifesinin, Türkiye Selçuklu hükümdarı Keykavus I. e, Ortaasya menşeli *inanç bilge kutlu* lakabını vermesi dikkati çekiyor. Gene aynı halifelik, *Celâlü’l-dîn Harizmşah’a Hakan* unvanı verdi Osmanlı hükümdarı, unvan ve lakablarında, Ortaasya menşeli olanların yanında geniş çapta islami titri’de kullanılır. Tıraz, F. Köprülü’nün İbn Haldun’a dayanarak işaret ettiği gibi, Sasanî- Bizans- İslam çizgisindedir.

Hükümdarın maiyyeti bakımından ilk benzerlik *kapıcılar*’dadır. İslâm öncesi Türk devletlerinde gördüğümüz “kapıgç”, sarayın muhafaza ve güvenliğinden sorumludur. Osmanlılar’da gördüğümüz “kapıcıbaşı” aynı görevle mükelleftir. Göktürkler’de ve Uygurlar’da görülen çavuş, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde de görülür. Gene Göktürk devrindeki “iç buyruklar”ı Osmanlı devrinde “enderun” vazifelileri olarak görüyoruz. Uygurlar’da da “içre” deyimi hakanın sarayı ile birlikte, ordugah ve etrafındakileri ifade ederdi. Selçuklu devrindeki emîr-i alem, emîr-i silah, emîr-i çasnigir, emîr-i şarab, emîr-i câme, emîr-i ahur, emîr-i şikâr vs. ufak tefek değişiklikler ile Osmanlı devrinde de devam etmişlerdir.

Şüphesiz, bütün kurum ve memuriyetlerin devirler boyunca, aynı niteliği taşıdığını iddia etmek zordur.

“Saltanat törenleri”, başlıca sultanın kabulleri, istikbali ve uğurlanmasına taalluk eder. Bütün bunlar, saray görevlilerinin de bulunduğu ve onların düzenlediği protokol kaideleri çerçevesinde cereyan eder. Selçuklu ve Osmanlı devirleri boyunca hükümdar, hâkimiyet sembolü olan tahtında oturduğu halde, kabul yapar. Kabule mazhar olan herkesin *el öpmek imtiazı* yoktur. *Yer, etek* ve tahtın ayağı da öpülebilir. Hükümdar misafirinin ayağının altına halı döşetir. Hükümdarın kendisi karşılanır iken de onun için halı döşenir. Hükümdar önem verdiği misafirini birkaç menzil mesafeden karşılatır. Ziyafet verilmesi ve pahalı hediye teatisi usuldendir. Kabul sırasında, huzura silahsız ve hakimiyet sembollerinden arınılmış olarak girilmesi ve de âdettir. Kabulde, hükümdara, genellikle, “sultanım, “sultan-ı âlem” şeklinde hitap edilir. Sultan ise kabul ettiklerine “ey vezîrlər”, “beyler”, “paşa”, “lala” gibi hitaplarda bulunur veya küçük ismini söyleyebilir.

“Sultanın yaşantısı ve saray gelenekleri” bakımından Osmanlılar, Osmanlı öncesi olan Göktürk-Uygur-Selçuklu devrinin devamıdır. Bütün devirler boyunca, devletin yönetildiği yer olan saray, sembolik durumunu da muhafaza etti. Saray dili, bütün devirler boyunca Türkçe olarak kalmıştır. Hükümdarın hanedan üyeleri ile münasebetleri, karşılıklı saygı, sevgi ve tesanüde dayanır. Biribirleri ile mücadele eden hanedan üyeleri, halkdan veya dış kaynaklardan kendilerinden birine vâki tecavüz karşısında, mütecavize cephe alırlar. İlgili bahiste gördüğümüz gibi, Selçuklu Rüknü'd-dîn Süleyman-Şah ile Osmanlı Musa Çelebi'nin davranışları aynı şekilde olmuştur. “Hanedan üyelerinin evlenmeleri” konusunda da paralellik görülür. Düğün ve sünnet düğünleri zaman zaman halkın da katıldığı toylar şekline bürünür. Düğünlerde ve şenliklerde şamanî âdeti olan saçı saçmak devamlı bir adettir. İslamiyetten önce, hükümdarın, devlet erkanından halka kadar herkezin katıldığı toylar Selçuklu ve Osmanlı devirlerinin de geleneğidir. Selçuklu Devletinin kurucusu Tuğrul Bey ile Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Bey'in devamlı olarak sofralarının açık olduğu hatırlanmalıdır. Yasamatem, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde islâmi motifler yanında, şamaniliğin de varlığını devam ettirdiği müessesedir. Bütün devirler boyunca, siyah ve bazen de beyazın matem rengi olduğu görülür. Dede Korkut hikayelerindeki “...oğul diyerek, ak perçemli anası ağladı, ak tırnakları ile ak yüzünü parçaladı, simsiyah saçını yoldu kara elbiseler giydi” ifadesi ile, İbn-i Kemal'in “başlarını açıp, tuğ gibi saçlarını yol-

dular” satırları aynı paraleldedir. Murad II. de kızkardeşlerinin ölümü üzerine *kara yas elbisesi* giymiştir. “*Ölü için aş vermek*”de devamlı bir müessesedir.

Türk karakterinin simgelerinden biri olan *cömertlik*, “hediye teatisi” şeklinde tezahür eder. Sultan “*ihsan*”da bulunduğu gibi, kendisine takdim edilen hediyeleri alır. Evrensel bir adet olan “*sarayda rehine bulundurma*” bütün devirler boyunca uygulanmıştır. Şüphesiz, siyasi denge için kullanılmıştır. “*Aman verme*” deki kılıç-kefen motifi eski *Türkler*’den kalmaz. *Eski Türkler*’de teslim ve itaat sembolü özellikle, *boyuna kefen asarak* teslim olmaktır. Selçuklu devrine Sultan Sancara teslim olan bir emir “*bir elinde kılıç, diğerinde kefen olduğu halde aman istedi*”. Osmanlı devrinde, *Murad I.*, boynunda *kefen taşıdığı* halde huzuruna gelen Bulgar Kralı Şişman’ı affetti. *Tuz-ekmek hakkı*’nın devamlılığında dikkati çekiyor.

“*Sultanın gelir kaynakları*” başlıca *hass arazi* ve *ganimetler*’dir. Giderleri de, başlıca bunların hasılatı ile kamu yararına hizmet görmek şeklindedir. *Vakıf yapmak* bütün devirler boyunca uygulanmıştır.

“*Osmanlı Hükümdarı*”, tipik Türk hükümdarıdır. O, ana çizgileri ile, siyasal ve sosyal şartlardan faydalanmasını bilen, gördüğü eğitim sonucu belli bir kültür seviyesine ulaşmış, bir elinde *kılıç*, diğerinde *kalem* tutan, mümkün olan derecede tebaası ile temas eden teşkilatçı, geleneksel sosyal adalet ilkelerini uygulayan gerçekçi bir şahsiyete sahiptir. O, “*Giriş*”te ve bu bölümün başında yer yer değindiğimiz gibi, uzak medeniyetlerden *Çin*’in ve *İslam*’ın, yani *Abbassiler*’in dolayısı ile *Sasanî* ve *Bizans* gibi yabancı kültürlerin payının bulunduğu bir devletin başında olmak ile beraber, ana payı *Göktürk-Uygur-Selçuklu* kültürünün devamı olan *felsefe-telakki-gelenek* ve *inanc*’ın temsilcisidir. *Ortaasya* kökenli elemanları, *İslam*’ın esasları ve *Kuran-ı Kerim* ile bağdaştırmayı, telifi, başarılı bir şekilde yapmıştır. Gücünü, yabancı kültürler karşısında uzun bir ömür sürmekle isbat etmiştir. Bilindiği gibi, bünyesi zayıf hiç bir varlığın uzun ömürlü olduğu görülmemiştir.

NOTLAR

KAYNAKLAR VE TETKİKLER

1 F. Köprülü, *Aşık Paşazâde*, İsl. Ans., H. İnalcık, Osmanlı kaynaklarının *Aşık Paşazâde*, *Rûhî* ve takvimlerin temsil ettiği üç gruba ayrılabilirliğini, *Neşri*'nin hepsini mecz etmeğe çalıştığını ve en çok *Aşık Paşazâde*'ye tabi olduğunu belirtir (*Murad II.*, Is. Ans.).

2 Neşr. F. Giese, Breslau, 1922. A. Erzi, İ. H. Ertaylan'ın neşrettiği *Beşir Çelebi'nin Tevarih-i Al-i Osman*'ının, Giese neşrinin bozuk ve noksan bir nüshası olduğunu belirtir (Belleten XIII (1949), s. 181).

3 Ş. Tekindağ, *Neşri*, İsl. Ans.

4 Neşr. F. Babinger, Hannover, 1925.

5 F. R. Unat, *Oruc*, İsl. Ans.

6 M. K. Özergin, *Rûhî*, İsl. Ans.

7 Ş. Turan, *Oruc Bey ve Rûhî Çelebi'nin kronoloji bakımından tam ve sıhhatli olmadıklarına dikkati çekiyor* (Aynı yer) Ben, *Rûhî'nin Oxford nüshasından yararlandım*. Marsh 313. 313. (Mikrofilimde mükerrer varaklar olduğundan, tarafımdan numara verildi). Diğ. nüshalar için bk. V. L. Menage, *Edirne'li Rûhî'ye atfedilen Osmanlı tarihinden iki parça* (Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara, 1976). *Menage*, bu makalesinde Oxford metnini, *Rûhî* değil, meçhul bir müellife atfeder.

8 A. g. e., XLIII. *İbn-i Kemal, Tevarih-i Al-i Osman*, VII. Defter (Tenkidli transkripsiyon, yay. Ş. Turan). Ankara, 1957. Bu defter faksimile olarak da neşredilmiştir. *İbn-i Kemal, Tevarih-i Al-i Osman*, I. Defter (neşr. Ş. Turan). Ankara, 1970. *İbn-i Kemal, Tevarih-i Al-i Osman*, II-IV. Defter, Millet Ktp. Ali Emiri No: 32.

9 Cl. Huart, *İdris Bitlisi*, İsl. Ans.

10 Ş. Turan, a. g. e. LXVI; Ş. Turan. I. defter, 22.

11 *İdris-i Bitlisi, Heşt Bihişt*, Nuruosmaniye Ktp. no: 3018.

12 Ş. Tekindağ, *Tursun. Bey*, İsl. Ans.

13 British Muslum no. 7869. *Babinger, Geshihte*, 43-44.

14 Ş. Turan, *Sadeddin*, İsl. Ans. Ayrıca bk. M. Aktepe, *Hoca Sadeddin Efendi'nin Tacüt-tevarih-i ve bunun zeyli hakkında* T, XIII (1958), 101-116.

15 T. Gökbilgin, *Müneccimbaşı*, İsl. Ans.

16 Kayseri Umumi Ktp. 11234; Paris. Bib. Nat. Supp. Pers. 1394.

17 *Babinger Geshichte*

18 Neşr. N. S. Banarlı, TM (VI), 1939, 49-176. Ayrıca bk. N. Atsız, *Osmanlı tarihleri*, I, İstanbul, 1949.

19 Topkapı Sarayı Müzesi, Revan, 1096; N. Atsız, a. g. e. Ayrıca, bk. V. L. Menage' *Hadidi*, Eİ

20 Süleymaniye (Esat Ef), 2081; İstanbul Üni. Ktp. 1268.

21 İstanbul, 1341.

22 Rıza Paşa Ks. 2438.

23 *Düsturname-i Enveri*, (neşr. M. H. Ymanç)

24 İstanbul, 1928.

25 N. Atsız, a. g. e.

26 Terc. eden, N. Lugal, Ankara, 1943.

27 I, II, Calcutta, 1885-1887.

28 Ankara, 1973.

29 Terc. eden: VI. Mirmiroğlu, İstanbul, 1956.

30 Terc. Eden: VI. Mirmiroğlu, TTK'da gayrimatbu nüsha.

31 *Histoire de la decadence de L'Empire Grec et L'etablissement de celui des Turcs*, Paris, 1920. Bu devrin Bizans kaynaklarını G. Ostrogorsky, karşılaştırmalı bir tarzda değerlendirmiştir: *Histoire de L'etat Byzantin*, s. 490-498.

32 Terc. eden. K. Neki TTK'da gayrimatbu nüsha.

33 *Al suluk ve val Durr* I-II. TTK'den gayrimatbu nüshası vardır. II. cild I. bölümde Anadolu ile ilişkiler bulunmaktadır (s. 129-170)

34 *Acaib ul makdur*, Mısır, 1285. Tamerlane (Çev. J. Sanders). London, 1936.

35 *Subh ul-aşa*, Mısır, 1334.

36 *Anba al-Gumr*, Ş. İnalçık, İbn Hacer'de Osmanlılar'a dair haberler, AÜDTCFD, VI (1948).

37 *Havadi ad-duhur*, California, 1930-32; *Nugum az-zahire*, California, 1915-1923.

38 Yayına hazırlayan: F. Babinger, İstanbul, 1955.

39 DTCFD, VII.

40 *Adnan Erzi*, Türkiye kütüphanelerinden notlar ve vesikalar, II. Belleten XVI. de bilgi vardır.

41 A. S. Levent, Ankara. 1956.

42 *Topkapı-Revan*, 407.

43 *Kitab-ı Müstetab* (neşr. Yaşar Yücel), Ankara,

44 *Asafname*, İstanbul 1326.

45 *Sarı Mehmet Paşa, Devlet adamlarına öğütler* (Derleyen ve çeviren H. R. Uğuroğlu) Ankara 1969.

46 Topkapı sarayı Revan Ktp. 406.

47 M. Ali'nin bu eserinin tıpkı basımı İstanbul Edebiyat Fakültesi Yeni çağ tarihi kürsüsü tarafından yayınlanmıştır. (İstanbul, 1956).

- 48 *Le voyage d'outremer*, Paris, 1892.
- 49 *Asir Mineur*, Paris, MHCC LXII.
- 50 *Seyahatname-i İbn Battuta* (Terc. M. Şerif) I–III, İstanbul, 1333–1338.
- 51 *Timur devrinde Semerkanda seyahat* (terc. Ö. R. Doğrul), İstanbul, 1974.
- 52 *F. İz*, tıpkı basımı yayınlandı: Harvard Üniversitesi Basımevi, 1974–1976.
- 53 *O. Turan, İstanbul'un fethinden önce yazılmış tarihi takvimler*, Ankara, 1954.
- 55 *Kanunname-i Al-i Osman*, (neşr. M. Arif), TOEM, fas. 13–19 (İstanbul, 1912–1915).
- 56 İstanbul, 1264 – 1265.
- 57 *I. Beldiceanu–Steinherr, Recherches sur les octes des regnes des sultans Osman, Orkhan, et Murad I.*, Konachi, 1967.
- 58 İstanbul, 1966.
- 59 TD, IV (İstanbul, 1953).
- 60 *Prof. Dr. Y. Yücel* tarafından değerlendirildi.

GİRİŞ

1 B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, II, 64–79. Konu ile ilgili olarak İ. Kafesoğlu'nun açıklamaları şu şekil ededir.:

“Şamanlık, bir dindân ziyade temel prensibi ruhlara, cinlere, perilere emir ve kumanda etmek, gelecekten haber vermek düşüncesi olan bir sihirdir. Yalnız, eski ve orta çağlarda çok yaygın bulunan sihirden farkı, bunun ferdi ve şahsi olmasına karşılık, şamanlığın orta ve kuzey Asya topluluklarında ve dünyanın birçok yerlerinde az veya çok kalabalık cemaatlere sahip olmasıdır. Şamanlığın Türk topluluklarında görülen tanrılar ve yer-su inançları ile ilgisi yoktur. Ancak, şaşırtıcı bir uygunluk vardır. Bunun sayesinde şamanlık eski Türk inanç sistemine yavaş yavaş nüfuz ederek, bütün maneviyat alemini belirli bir kadro içine almış ve kendini adeta bir din sağlamlığına ulaştırmıştı .

Orhun kitabeleri dahil, şimdiye kadar ele geçen Gök–Türkçe yazılı metinlerde ne umumi olarak “din adamı” manasında, ne de “şaman” manasında kam kelimesine rastlanmadığı gibi, şamanlığı ima eden bir kayıt da yoktur. Bu bakımdan Gök–Türkler zamanında bile, Türk dini itikadları nı gelişi güzel şamanlık telakki etmek mahzurludur.

Eski Türkler'in dini inançları üç noktada toplanabilir: - 1– Tabiat kuvvetlerine inanma. Bu husus, Orhun kitabelerinde Yer–su deyimi ile açık ifadesini bulmuştur. Aynı inanç Uygurlar'da da devam etmiştir. 2– Atalar kültü: Ölmüş atalara tâzim, onlar için kurban, çok defa at kesilmesi, uederşahi ailede baba hakimiyetinin inanç sahasındaki belirtisidir. İnanışa göre, baba ve umumi-Petle atalar, öldükten sonra da ruhları vasıtesiyle aile efradını korurlardı. 3– Gök–Tanrı dininin hakimiyeti: Gök–Tanrı tek yaratıcı olarak görülür ve din sisteminin merkezidir. Gök–Tanrı inanının esasları, Orhun kitabelerinden izlenebilmektedir: Hakan, Türkler'e Tanrı tarafından verilmiştir. Fakat topluluk, hakanı terk ettiği için, gene Tanrı tarafından perişanlığa sürklenmiştir. Yani, Tanrı, Türk milletinin hayat ve istiklali ile ilgilenen bir “ulu varlık” durumundadır. Tanrı'nın eşi ve benzeri yoktur. Bu semavi Tanrı inancının, yukarıda değindiğimiz, şamanî düşünceler ile ilgisi olmadığı gibi, tenasuh fikri ile de bir ilgisi yoktur. Geç zamanlarda Türkler arasında yayılan şamanlık Gök–Tanrı telakkisine dokunamamıştır. (Eski Türk Dini, TED, Sayı: 3, 1–34).

2 A. Tanerî, *Türk Devlet Gelenegi*, 83 ve dv 156 ve dv. İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 55. Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, 164. F. Sümer, *Türk kültür tarihine bir bakış*, AÜDTCFD, XX, s. 255 – 261; Y. Yücel, *Candarogulları*, Belleten, XXXIV, s. 391, M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 140; Y. Yücel *Candarogulları*, Belleten XXXIV (1970), 391–392; İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, 55, Y. Yücel. *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, 164.

3 M. A. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 17.

4 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 57–58.

- 5 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, 219, ve dv.
- 6 O. Turan, *Selçuklu Zamanında Türkiye*, 81-82.
- 7 M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 13.
- 8 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, II, jeneoloji cetveli.
- 9 F. Sümer, *Oğuzlar*, 60-61. Ayrıca bk. M. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu*.
- 10 İ. Kafesoğlu, *Mahmud Gaznevî*. İsl. Ans. 173.
- 10 a İ. Kafesoğlu, *Haremşahlar Devleti Tarihi*, 38 - 40.
- 11 F. Sümer, *Oğuzlar*, 67.
- 12 Y. Yücel, *Çobanoğulları*, AÜDTCFD, XXIII. F. Sümer, *Oğuzlar*, 162. İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri'nin* hemen her sahifesindeki bilgiler.
- 13 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, 15.
- 14 O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, 58.
- 15 O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 293.
- 16 a. g. e. 320-321.
- 17 a. g. e. 394-395.
- 18 Aynı yer.
19. Kafesoğlu, *Haremşahlar*, 44.
- 20 İbnü'l-Esir, X, 73.
- 21 Hüseyinî, 69.
- 22 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, 19-21.
- 23 Aynı eser, 165.
- 24 M. A. Köymen, *Sencer*, İsl. Ans.
- 25 İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*. 12.
- 26 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II, 219.
- 27 İ. Kafesoğlu, *Mahmud Gaznevî*, İsl. Ans., XII, 173.
- 28 O. Turan, *Selçuklular*, 294.
- 29 Aynı eser, 325-326.
- 30- Aynı eser, 293-294.
- 31 Kafesoğlu, *Haremşahlar*, 61.
- 32 A. g. e. 91-92.
- 33 A. Taneri, *Celâlü'd-din Harizmşah ve Zamanı*, 18-19.
- 34 P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, 74. Wittek, "Aydın Oğulları'dan Mehmed Bey'in ölümünden sonra, erkek kardeşleri, onun ikinci ve en büyük oğlu Umur Paşa bizzat bu yer için büyükleri Hızır'ı teklif etti. Ancak Uluğ Bey seçildi (Düsturname, 35). Tabii bir şekilde bu mevkiin en büyük oğula geçmesi lazım gelir, fakat daha küçük birini ehliyetli gördüğü zaman Uluğ Bey'lik mevki onı verilebiliyordu" mutalaasında bulunuyor.
- 35 P. Wittek, aynı eser.
- 36 E. Merçil, *Fars Atabeyleri Salgırları*, 120, ve 145.
- 37 H. İnalcık, *Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet telakkisi ile ilgisi*, AÜSBFD, XIV (1959), 70.

- 38 Aynı yer.
40 Aynı yer.
41 A. g. e. 71.
42 Aynı yer
43 Aynı yer.
44 Aynı yer
45 Aynı yer
46 İ. Kafesoğlu, *Mahmuü Gaznevî*, İsl. Ans., VII, 174.
47 İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*
48 İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, 12-13.
48 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 10.
49 Aynı yer
50 Aynı yer.
51 Hüseyinî, 53.
52 M. A. Köymen, *Şencer*, İsl. Ans.
53 Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, (Neşr. O. Turan), 49 ve 62.
54 Aynı eser, 64
55 İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 189.
56 M. Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı*, 3-6.
57 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 18-19.
58 Aksarayî, 134, 168, 206-207, 235-236, 291.
59 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, 57.
60 A. g. e. 91.
61 Bu konuda bak: M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 34 ve devamı.
62 A. g. e. 71.
63 A. g. e. 20.
64 Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 92.
65 Toplu bilgi için bk. M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları*, II. TAD,
66 A. g. e. 320-321.
11. (1964).
66 A. g. e. 320-321.
67 O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, 1-62.
68 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 95-96.
69 M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları*, II. 347-348.
70 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 124
71 A. g. e., 120-124.
72 P. Witttek, *Menteşe Beyliği*, 91.
73 Revendî, (Farsça), 131; türk. trc. I 128-129.
74 M. A. Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı*, 4.
75 Bk. A. Taneri, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik*, TAD, V.

- 76 M. A. Köymen, a. g. e. 6-7. Gulam sistemi, bk. a. g. e. 9 ve devamı, F. Sümer, 106-110. C. E. Bosworth, *Ghulam*, EI.,
- 77 O. Turan, *Vesikalar*, 174.
- 78 Nesevî, arab. met. 167: Frans. terc. 278.
- 79 Fazla bilgi için. F. Köprülü, *Harizmşahlar*, İA. İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*.
- 80 Hakkı Dursun Yıldız'ın eseri İslam Devletlerinde Türkler'in siyasi ve askeri faaliyetlerine dair aydınlatıcı bilgi getirmektedir (*Türkler ve İslamiyet*, İstanbul, 1976).
- 81 B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, II, 88.
- 82 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 134.
- 83 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II, 17.
- 84 A. g. e. 40-41.
- 85 O. Turan, *Selçuklular*, 351.
- 86 A. g. e. 285.
- 87 A. g. e. 330
- 88 Aynı yer.
- 89 Âli Sevim, *Turiye Selçukluları*, muhtelif sayfeler.
- 90 F. Sümer, *Oğuzlar*, 162.
- 91 Y. Yücel, *Kadı Burhanettin*, 164.
- 92 A. g. e. 72-73.
- 93 B. Ögel, a. g. e. 129 ve devamı.
- 94 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 76.
- 95 A. g. e. 16.
- 96 Ravendî, Fars, met. 144: ttc. 1. 141.
- 97 Hüseyinî, 62.
- 98 O. Turan, *Selçuklular*, 398.
- 99 A. Taneri, *Müsamereü'l-Ahbar'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri*, TAD, IV, 143.
- 100 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 80.
- 101 Aksarayî, 101 ve 176.
- 102 Nesevî, arabî met. 237: frans. terc. 395: frs, met. 267.
- 103 C. E. Bosworth, *The Ghaznavids*, 38.
- 104 A. g. e. 135.
- 105 M. A. Köymen, a. g. e. 80.
- 106 Ravendî, fars. met. 140-141: türk. terc. I. 137.
- 107 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II. 211.
- 108 O. Turan, *Selçuklular*, 197.
- 109 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 75-79.
- 110 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medha*, 73.
- 111 A. Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, 100.

- 112 Aynı yer.
113 Aynı yer.
114 Aynı yer.
115 Abdülkadir İnan, *Tuğ-Bayrak* (sancak), TK. IV 871 ve devamı.
116 B. Ügel, *Tuğ. İsl. Ans.*
117 A. Taneri, a. g. e. 101.
118 Abdülkadir İnan, aynı yer.
119 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 78.
120 M. A. Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı*, 26.
21 O. Turan, *Selçuklular*, 330.
122 Aksaraylı, 31.
123 A. g. e. 37.
124 A. g. e. 71.
125 A. g. e. 130.
126 İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 206-207.
127 A. Taneri, a. g. e. 100 - 101.
128 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, 38.
129 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 8-9.
130 A. g. e. 74-76.
131 M. A. Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı*, 10-11.
132 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II. 10-11.
133 M. A. Köymen, aynı eser, 75, not: 1.
134 A. g. e. 354.
135 O. Turan, *Selçuklular*, 62-63.
136 Aynı yer.
137 O. Turan, *Selçuklular*, 80- 1.
138 A. g. e. 263-264.
139 A. g. e. 298.
140 O. Turan, *Selçuklular*, 306.
141 İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 113, not: 129.
142 A. Taneri, a. g. e. 4.
143 Aynı yer.
144 Aynı yer.
145 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 133-135.
146 Y. Yücel, *Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, Belleten XXXV (1971), 666.
146 a Y. Yücel, *Candaroğlu Çelebi İsfendiyar Bey*, TAD, 11. s. 158.
147 Y. Yücel, *Candaroğulları*, 374.
147 a O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 201 - 2202.
148 A. J. Wensinck, *Hutbe*, İsl. Ans. 619.
149 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 82.

- 150 M. A. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 99.
- 151 A. g. e. 85.
- 152 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II. 190-181.
- 153 A. g.e. 273-274.
- 154 İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 215-220.
- 155 A. Taneri, a. g. e. 60.
- 156 Aynı yer.
- 157 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, 59.
- 158 İ. Artuk, *Sikke*, İsl. Ans., X, 621.
- 159 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 83 - 84.
- 160 İ. Artuk, aynı yer.
- 161 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmaratorluğu*, II. 21.
- Osmanlı İmparatorluğu 9
- 162 O. Turan, *Selçuklular*, 398-399, 405.
- 163 İ. Artuk, aynı yer.
- 164 Nesevi, a. g. e. 94-95.
- 165 P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, 97.
- 166 A. g. e. 154.
- 167 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 42.
- 168 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II. 210.
- 169 A. Taneri, a. g. e. 20.
- 170 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 28.
- 171 M. A. Köymen, *Alp Arslan Zamanı Saray Teşkilatı ve Hayatı*, 70.
- 172 İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e. 71-72.
- 173 A. Grohman, *Tiraz*, İA, XII, 240.
- 174 C. E. Bosworth, a. g. e. 137, Ayrıca bak: 94.
- 175 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 81.
- 176 M. A. Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı*, 20-21.
- 177 A. Grohman, aynı yer.
- 178 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II. 340-341.
- 179 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 84.
- 180 A. g. e. 21.
- 180a İsfahani, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, arab. 266. türk 267.
- 181 N. Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının inihitatında idare mekanizmasının rolü*, TAD, III, 51.
- 182 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, 68.
- 183 A. g. e. 157-158.
- 184 C. E. Bosworth, a. g. e. 38.
- 185 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 9.
- 186 A. Taneri, a. g. e. 101.

- 187 Ö. Turan, *Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması*, Belleten, XXXV
- 188 F. Sümer, *Oğuz ar*, 84-85.
- 189 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 84.
- 190 M. A. Köymen, *Alp Arslan Zamanı Saray Teşkilatı ve Hayatı*, 19.
- 191 İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, 137-138.
- 192 A. Taneri, *Celâlü'd-dîn Horizmşah ve Zamanı*, 130.
- 193 B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 11. 104-108.
- 194 M. A. Köymen, a. g. e. 28 ve devamı. A. Taneri, *Celâlü'd-dîn Dârizmşah*, 106.
- 195 M. A. Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı*, 13.
- O. Turan, *Selçuklular*, 341.
- 196 İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, 157-158, Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, 69.
- 197 M. A. Köymen, *Alp Arslan*, 38-39.
- 198 A. g. e. 123.
- 199 Hüseyinî, arab. met. türkçe. 62-63.
- 200 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 11. 182.
- 201 O. Turan, *Selçuklular*, 354.
- 202 Aksarayî, 70.
- 203 İbn. Bîbî (Neşr. Lugal-Erzi), 113.
- 204 Ravendî, fars, 380: türkçe. 11 354-355.
- 205 İ. Kafesoğlu, *Harezşahlar*, 218.
- 206 A. Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizmşah ve Zamanı*, 110.
- 207 Aynı yer.
- 208 A. g. e. 11.
- 209 Aynı yer.
- 210 A. g. e. 112.
- 211 Aynı yer.
- 212 A. g. e. 112.
- 213 Aynı yer.
- 214 A. g. e. 113.
- 215 Aynı yer.
- 216 Aynı yer.
- 217 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, 69.
- 218 Y. Yücel, *Mutahharten*, 716.
- 219 Y. Yücel, a. g. e. 694.
- 220 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 85-86.
- 221 M. A. Köymen, a. g. e. 42.
- 222 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II, 268-269.
- 223 M. A. Köymen, a. g. e. 286-287.

- 222 M. A. Köymen *Büyük Selçuklu İmparatorluğu* II 268-269.
223 M. A. Köymen a. g. e. 286-287.
224 O. Turan *Selçuklular* 198.
225 Eflâkî fars. I. 335: türk I. 326.
226 O. Turan *Selçuklular* 340.
227 İ. Uzunçarşılı *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 142, not. 1.
228 B. Ögel, a. g. e. 134-135.
229 M. A. Köymen, *Alp Arslan*. 123.
230 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II. 46. Halifenin kıyafeti için bk. 45, 64 ve 201. sayfeler.
231 O. Turan, *Selçuklular*, 497.
232 Ravendî, fars. 367: türk. II. 337.
233 M. A. Köymen, *Alp Arslan*, 84.
234 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II. 231-232.
235 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 17.
236 O. Turan, *Selçuklular*, 247.
237 Ravendî, fars. 142: türk. I. 39.
237a İsfahani, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, arab. 133, türk. 126; Aksarayî, 85.
238 M. A. Köymen, *Alp Arslan*, 95.
239 O. Turan, *Selçuklular*, 406.
240 Eflâkî, fars. I. 303, türk. I. 293.
241 İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 41. "Türkân Hatun'un bahsettiği Türk âdeti olan güvey olarak evde alıkoynna, eski devirlerde çok yaygın olan, güveyi bir müddet çalıştırma geleneğinin ilerlemiş topluluklarda muhafaza edilmiş şeklidir (Abdülkadir İnan, *Makaleler*, 338)
242 O. Turan, *Selçuklular*, 329.
243 A. g. e. 405.
244 N. Kaymaz, *Pervane Muiniddin*, 163-164.
245 Ravendî, fars. met. 301: türk. terc. II. 286.
246 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, 148.
247 P. Wittek, a. g. e. 92.
248 Ravendî, fars. met. 126. türk. terc. I. 124.
249 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 119-120.
250 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II. 38.
251 O. Turan, *Selçuklular*, 296-297.
252 Ravendî, fars., 326; türk. terc. II. 354.
253 F. Sümer, *Oğuzlar*, 401-402.
254 Nizâmü'l-mülk, *Siyasetnâme*, fasıl: XXV.
255 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 31.
256 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, 75 ve 85.
257 Abdülkadir İnan, *Şamanizm*, 195 ve devamı.

- 258 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 120.
- 259 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II. 141.
- 260 O. Turan, *Selçuklular*, 328.
- 261 A. g. e. 237.
- 262 Eflâki, Fars, I. 32; türk. terc. I. 31.
- 263 N. Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*. J. I48.
- 264 M. A. Köymen, *Alp Arslan*, 36.
- 265 İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 148.
- 266 O. Turan, *Selçuklular*, 300.
- 267 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin*, 91.
- 268 İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e. 137.
- 269 F. Sümer, *Oğuzlar*, 403 – 404.
- 270 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 89.
- 271 O. Turan, a. g. e. 315.
- 272 Naib-i Sultan, Türkiye Selçuklu Divanının üyelerinden biridir. (Bk. N. Kaymaz, *Pervane Muiniddin*, 65. not: 47.
- 273 N. Kaymaz, *Pervane Muiniddin*, 45-46.
- 274 İ. Kafesoğlu, a. g. e. 211.
- 275 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı* (Liste).
- 276 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II. 381-382.
- 277 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 79.
- 278 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II. 104.
- 279 M. A. Köymen, a. g. e. 33.
- 280 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 8.
- 281 P. Wittek, a. g. e. 97.
- 282 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, II. I9.
- 283 Abdülkadir İnan, *Makaleler*, ? 31.
- 284 İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 188-189.
- 285 M. A. Köymen, *Alp Arslan*, 117-118.
- 286 İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e. 30.
- 287 İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 189.
- 288 İbn Bîbî, 75 ve devamı. O. Turan, *Selçuklular*, 270, not. 5.
- 289 A. Taneri a. g. e. 85.
- 290 Aynı yer.

291 H. Horst, 19-23; terc. 314 – 317. Sultanlar ganimetten hisse alır idi: Anlaşıldığına göre, ümerâ sefere çıkmadan evvel yaptıkları bir anlaşma ile sultan, vezîr ve savaşa katılacak emîrler ile onların maiyetlerindeki askerlerin ganimetten hisselerine düşecek payı tesbit ediyorlardı. En büyük payı bilfiil sefere iştirak edenler alıyorlardı. Bu durumda, şüphesiz, vezîrin bizzat katıldığı seferlerde hissesine düşen miktar çoğalıyordu. Filhakika, Sultan Melikşah'ın hâcît-lerinden Kîçkine, Karmatîler'e karşı sefer yapabilmek için Sultan ile vezîr Nizâmü'l-mülk' den müsaade istedi. Onlar da izin verdiler. Bunun üzerine Kîçkine savaş hazırlıklarına başladı.

Bu arada Kikine seferde kendisine iltihak etmediği kabul edenlerle bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre Karımatiler'den alınacak ganimetlerden Halife ve Sultan'a on birde birer. Nizâmü'l-mülk ve Bağdad şahnesi Soddü'd-devle Gevherâyın'e aralarında taksim etmek üzere on birde bir hisse verilecekti. Geri kalan sekiz hisse de dörder olarak Kikine'ye ve İbn Muharris'in adamlarına düşüyordu. Böylece iştirak etmediği halde bu seferden elde edilecek ganimetlerin yirmi ikide biri vezîr Nizâ mü'l-mülk'e verilecekti (A. Taneri, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik*, 168)

292 Hüeynî, 69.

293 A. g. e. 57.

294 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey*, 142-143.

295 İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, 210.

296 M. A. Köymen, *Sencer*, İA., X, 493.

297 İsfahani, *Irak ve Horasan Selçukluları*, arab. 227, türk. 207.

298 O. Turan, *Selçuklular*, 688-689.

299 O. Turan, *Vesikalar*, 69 - 70.

300 İ. Kafesoğlu, *Harezşahlar*, 146.

301 A. g. e. 283.

302 M. H. Yınanç, *Celaeddin Harezşah*, İA. II, 52.

303 İ. Kafesoğlu, a. g. e. 171.

1. BÖLÜM

OSMANLI HANEDANININ KÖKENİ VE HÜKÜMDARLARIN FORMASYONLARI

1 F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu*, 68-73. Aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik menşe meseleleri*, Belleten, VII, (1943), 219 ve dv.; Rûhî, 24b - 25a.

2 F. Sümer, *Oğuzlar*, 214-218.

3 İ. H. Uzunçarşılı, "Orhan Bey'in hükümdar olduğu tarih ve ilk sikkesi" (Belleten, sayı 34) adını taşıyan makalesi dolayısıyla şu satırları yazmıştır: "... Sikkedeki erkam-ı divaniye denilen ve meskukat mütehasşislerinin dikkatinüçekmeyen siyakat rakamı dolayısıyla Orhan'ın hükümdarlık tarihini tesbit etmişim. Fakat, ben de neşredilen sikkenin altındaki damgayı görmemişim; işte Fahriye Arık bu işaretin Kayılar'ın damgası olduğunu meydana koyarak F. Köprülü'nün ilmi delillerini teyid etmiş ve bu buluşla Osmanlılar'ın, Kayılar'dan olduğu tarihleri teyiden kati olarak meydana çıkarmıştır. Orhan'ın sikkesi, Osmanlılar'ın ilk sikkesi olduğuna göre, artık buna karşı bir itirazın varid olmaçağını zannederim" (Osmanlı Tarihi, I. 98 not. 2).

4 F. Sümer, aynı yer.

5 Aynı yer. Ayrıca bk. Saltuk name, v. 307 a.

6 M. H. Yınanç, *Ertuğrul Gazi*, İsl. Ans. , IV, 334-335.

7 F. Sümer, a. g. e., 160-161. Osmanlılar'ın kökeni ve devletin kuruluşu hakkında ayrıca bk. M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai tarihi*, I, 110 ve dv.

8 *The Ottoman Empire*, Jeneoloji cetveli. Musa'nın hükümdarlık süresi hakkında bk. İ. H. Uzunçarşılı, 344, not: 3.

9 İ. H. Uzunçarşılı, *Mehmed I.*, İsl. Ans. VII, 498.

10 T. Gökbilgin, *Süleyman Çelebi* (Emîr), İsl. Ans. 179.

11 İbni Kemal, I. defter (Negr. Prof. Dr. Şerafettin Turan), 60.

12 T. Gökbilgin, *Osman I.*, İsl. Ans., IX, 433.

13 Oruc Bey, 11; Negri, I. 83.

14 T. Gökbilgin, *Orhan*, İsl. Ans. IX, 399.

Osmanlı tarihçileri, *Edebali*'nin kızından *Orhan* ve *Alâü'd-dîn*'in doğduklarını yazarlar. Ancak, *Orhan Gazi*'nin 1324 (724) tarihli vakfiyesinde *Mal Hatun binti Ömer Bey* kaydı, bu hamam *Şeyh Edebali*'nın kızı olmadığını gösteriyor. *Edebali*'nin kızının adı *Bâla Hatun*'dur. Bu hatun, muhtemelen yalnız *Şehzade Alâü'd-dîn*'in annesidir. *Osman Gâzi*'nin oğlu *Orhan* ile sefere çıktığında diğer oğlu *Alâü'd-dîn*'i *Yenişehir*'de bıraktığına göre, onun küçük yaşta olduğu anlaşıyor. Artık, *Mal Hatun* ile *Bâla Hatun*'un aynı kişi *Osman*'ın zevceleri olduğu biliniyor. Bazı Osmanlı resmi kayıtları, yanlış olarak *Orhan*'ın dedesini *Edebali* olarak gösterirler (İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. 105 not: 3).

15 İ. H. Uzunçarşılı, *Murad I.*, VIII, 587. T. Bökbiğin, Orhan İsl. Ans., IX, 399. *Orhan Gâzi*'nin *Süleyman Paşa*, *Sultan*, *Murad*, *İbrahim*, *Halil* ve *Kasım* isimlerinde altı oğlu olmuştur. Vefat ettiği zaman Murad, İbrahim ve Halil hayattaydılar. Bizans tarihçisi Grigoras, *Orhan Bey*'in *Kantakusen*'in kızı *Teodora*'dan olan *Halil*'i çok sevdiğini, kendisinden sonra onu hükümdar yapmak istediğini ve hatta *İmparator İonnes*'in bu çocuğu kendisine damad yapmak üzere nişanladığını yazar. Murat'da şehzade *Halil*'in, Foça Cenevizlileri elinden kurtarıldıktan sonra Ağustos 1359'da *Bitinya* valiliğine tayin edildiğini beyan eder. Görünüşe göre, *İbrahim Bey*'in annesi Bizans İmparatoru *Andronikos III.* ün kızı *Asporçe Hatun*'dur. Bu prenses, *İbrahim*'den başka *Fatma* adında bir kızında annesidir. *Françes*, Genç *Andronikos*'un, İmparatoriçe *Anna*'dan iki kızı olduğunu ve bunlardan birisini Bulgar kralına ve ikincisini de Orhan Bey'e verdiğini yazar. Orhan Bey'in vakfiyesinde adı geçen *İbrahim*'in annesi olmalıdır. *Françes*'e göre, *Andronikos*'un oğlu *İonnes* tarafından kızkardeşi *Orhan*'a verilmiştir. *Süleyman Paşa* ile *Sultan Murad* ise *Yarhisar* tekfurunun kızı *Nülüfer*'den doğmuşlardır. Bizans tarihçileri şehzade *Halil*'in *Süleyman Paşa*'dan az sonra vefat ettiğini yazarlar. *Kasım Bey* babasının sağlığında ölmüştür. *Ahmed*'nin "Oldular yağdı ana kardeşleri / Kamunun bitti elinde işleri" kaydından, Murad'ın bir kaç kardeşi ile uğraşarak onları elde edip öldürdüğü anlaşıyor. Bunlar, herhalde *İbrahim* ve *Halil* idiler. Bizans tarihçilerinin, *Süleyman Paşa*'dan az sonra vefat ettiğini yazmaları, *Süleyman* ile *Orhan*'ın ölümleri arasında kısa bir süre olması ve *Murad*'ın cülüsü ile kardeşlerini bertaraf etmesi arasındaki zamanın kısa bulunması ile izah edilebilir. *Neşri*'nin, Murad Gazi, Ankara'nı alınmasını müteakip "*Sultan önüne gelip etrafı fethedip müfsidlerin ısaatte kılıp yine Bursa'ya gelip*" kaydından şehzadelerin muhalefetlerinin Ankara'da bulunduğu sırada olduğu anlaşılabılır. Ancak *Ahmed*'nin daha doğru olarak Murad'ın kardeşlerinin isyanından sonra "*Aldı Engüriyyeyi ol harb ile / Tuttu Sultan yönün hem darp ile*" kaydı evvela isyanın bastırılıp, sonra Ankara'nın alındığını ve daha sonra Sultanöyüğü (Eskişehir) taraflarında bir ayaklanmanın bastırıldığını beyan ediyor. *Neşri*'nin bahsettiği olay seferden dönüştü olmuştur. Şehzadelerin muhalefeti ile ilgili değil değildir. (İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, 160-161 not: 1)

16 M. H. Yinanç, *Bayezid*, I., İsl. Ans. II., 369.

17 İ. H. Uzunçarşılı, *Mehmed I.*, İsl. Ans., VII, 496.

18 *Neşri*, I, 365.

19 H. Hüsameddin (*Amasya tarihi*, III, 180) Murad'ın annesinin Amasya ayanından divitdar Ahmed Paşa'nın kızı Şehzade Hatun olduğunu kaydeder (H. İnalcık, Murad II, İsl. Ans. ?

20 H. İnalcık, Mehmed II., İsl. Ans, VII., 506.

21 Y. Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona dair genel gözlemler*, Belleten, XXXVIII (1974), 674.

22 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, I, 499-500; aynı yazar, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 113. Ayrıca bk. Dukas, 47-59

23 T. Gökbiğin, *Osman I.*, İsl. Ans., IX, 434.

24 Aynı yazar, *Orhan*, İsl. Ans., IX, 400.

25 İbn-i Kemal, 38 a.; İ. H. Uzunçarşılı, *Osman Devletinin Saray Teşkilatı*, 110; D'Ohsson *Le Tableau général de L'empire Ottomane*, I, 57.

26 Tursun Bey, 33.

27 16. *Asırda yazılmış Grekçe Anonim, Osmanlı Tarihi* (Neşr. Prof. Dr. Şerif Baştaş), 111.

Bizans ve Arab tarihçileri *Çelebi Mehmed*'e *Urgancı*, *kirişçi*, lakabını verirler. Arap müverrihleri, hükümdar olmadan evvel *kiriş* ile boğulmak istenmiş olduğundan bu lakab ile anıldığını yazarlar. Bizans tarihçileri ise, kardeşlerinden korkarak, yay yapan bir *kirişçinin* yanında çırak

bulunmasından dolayı bu lakabın verilmiş olduğunu kaydederler. Bazı batılı tarihçiler *Mehmed*'i Kiri lakabı ile zikretmişlerdir. Ord. Prof. *İsmail Hakkı Uzunçarşılı*'ya göre, bu lakabın doğru şekli *güreşi* olmalıdır. Zira, *Çelebi Mehmed* bir *güreşi* gibi, mücadelecidir (*Mehmed I. İsl. Ans.*, VII., 497).

28 Râht, 36 a.

29 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, 117.

30 Neşri, I. 163.

31 İ. H. Uzunçarşılı, *Murad I.* 587.

32 Müneccimbaşı, I, 300.

33 Müneccimbaşı, I, 303,

34 M. Akdağ, a. g. e. I, 253.

35 Bu konuda bk. Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, 150 ve dv.

36 Nizamü'd-din Şâmî, *Zafername*, 305; T. Gökbilgin, *Süleyman Çelebi*, *İsl. Ans.*, XI, 179; Wittek, *Menteşe Beyliği*, 82.

37 İ. H. Uzunçarşılı, *Mehmed I.*, 497.

Prof. Dr. Yaşar Yücel "*Anonim Tevârih-i Al-i Osman* (Revan, no. 1099)'a istinaden şu bilgiyi veriyor: "*Amasya'nın Bayazid'e teslimine dair şu önemli malumat vardır: "Amasya hakimi Hacı Şad geldi oğlu akıl ve ehli tedbir kimesne idi. Sultan Bayezid Han'ın teveccühünden kadın fikir edip, Sivas beği Kadı Burhaneddin'den kendisi rencide-i hatır olmağın mudara edip, Padişah Amasya'ya gelmeden mukaddem bir nire yol karşı varub, vâfir pişkeşler çekip Amasya kalesini Sultan Bayezid Han'a teslim eyledi..". Aşık Paşazade'de Amasya'yı sahibinin kendi isteği ile Bayazid'e teslim ettiğini söyler"* (*Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, 116, not: 178).

38 İ. H. Uzunçarşılı, *Mehmed I.*, *İsl. Ans.* 497-498.

39 İ. H. Uzunçarşılı, *Murad II*, *İsl. Ans.* VII, 598; F. Sümer, *Karakoyunlular*, 98.

40 İ. H. Uzunçarşılı, *Mehmed I*, *İsl. Ans.* 506; H. İnalcık, *Murad II*, VII, 598.

41 H. İnalcık, *Mehmed II*, *İsl. Ans.*, VII, 507 ve dv.

42 Selçuklu devri tabiri olan atabeyi ilk Osmanlı müverrihleri de kullanmışlardır. Örnek olarak Tursun Bey (s. 33).

43 Neşri, I. 525.

44 M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, I. 66.

45 A. g. e., 65-66.

46 Osmanlılar'ın bu telâkkisine tercüman olan XV. yüzyıl müverrihleri de aynı fikri işlemişler ve *Alâü'd-din Keykubâd* ile Osman arasında ilişki kurmuşlardır. Örnek olarak, *Aşık Paşazade Tevârih-i Al-i Osman*'ında bunu belirtti (bk. 75).

47 M. Akdağ, a. g. e. 211.

2. BÖLÜM

OSMANLI SALTANATININ TESİSİ VE MERKEZLERİ

- 1 Rûhî, 24b-25a.
- 2 İbn-i Kemal, I. Defter, 65.
- 3 Neşri, I, 79.
- 4 İbn-i Kemal. I. Defter, 66.
- 5 Bu isim, Aşık Paşa-zâde'de ve Neşri'de Malhan Hatun Oruc Bey'de, Rabia Hatun şeklinde geçer (İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, 105, not: 2).
- 6 İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., 105-108; Aynı yazar, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*.
- 7 *Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisi ile İlgisi*, SBFD, XIV (1959), 69-94.
- 8 A. g. e., 85-86.
- 9 Neşri, I. 433.
- 10 H. İnalcık, a. g. e., 89 ve dv.
- 11 Grekçe Anonim, 93.
- 12 H. İnalcık, a. g. e., 92.
- 13 Aşık Paşa-zâde, 63; Grekçe Anonim, 96.
- 14 H. İnalcık, a. g. e., 91 ve dv.
- 15 İ. H. Uzunçarşılı, Murad I., 592.

"Grekçe Anonim'de 1373 yılında Osmanlı şehzadesi Savcı ile Bizans İmparatoru V. İoannes'in oğlu Andronik'in bir suikast tertip ederek babalarının tahtına çıkmak maksadiyle isyan etmelerini anlatmakla başlar. Daha Hammer'den itibaren, bir çok araştırmacının üzerinde durduğu, fakat son zamanlara kadar iyi bilinmeyen bu hadise 1373'de vukubulmuştur ve Dölger, babası tarafından tahta veraset hakkından mahrum edilen Bizans şehzadesi Andronik'in Savcı'yı tahrik ederek bu ayaklanmanın tertip edildiğini meydana çıkarmıştır" (Ş. Baştav, *Anonim Osmanlı Tarihi*, Giriş Bölümü, 48-49)

- 16 Oruc Bey, 30.

17 Yakub Bey'in katli olayının yankıları hemen bütün kaynaklarda görülür. Astrâbâdî, *Bezm u Rezm*'de "Devlet idaresinin yoluna girmediğini" söyler. Arap tarihçisi İbn Hacer şunları yazar: "Bu sene içinde Rum melikleri arasında ihtilaf vukubuldu. Bunun sebebi şu idi; Geçen sene içinde Osman-oglu Murad Bey öldürüldüğünde hükümdarlık Beyazid'e geçmiş ve diğer oğlu Yakub katledilmişti. Bu vaziyeti Rum melikleri öğrendiler. Karaman-oglu etrafına toplanarak Beyazid'e karşı muharebeye giriştiler" (Y. Yücel, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti, 105). Grekçe Ano-

nim'de olay şu şekildedir: "Sultan Murad ölünce, hükümdarlık tahtına oğlu beyazid oturdu ve bu kardeşi Yakub'dan daha küçüktü. Fakat, vezir onu sevdiğinden hemen 'Baban seninle konuşmak istiyor, diye haber saldı. Bu haberi aldığı zaman henüz babasının ölümünü duymamıştı. Yakub'ta geldi; Beyazid onu yakaladı ve kendilerinde adet olduğu üzere, hemen onu boğdu. Bundan sonra, Sultan Muradın öldüğü ve tahtına Sultan Bayezid'in çıktığı haberi yayıldı. Kendisine engel olacak başka birisi yoktu" (s. 96). Gene bk. İbn Hacer (Ş. İncalcık), 350.

18 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 330-333; Ş. Tekindağ, *Mûsâ Çelebi*, İsl. Ans., VIII, 661 ve dv.; Rûhî, 90a ve dv.; 134-140; 172 ve dv.; Bihîştî, 51 a ve dv.

19 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 338 not: 2.

20 Grekçe Anonim, 108-109; Bihîştî, 60 b.

21 Oruc Bey, 41.

22 Âşık Paşa-zâde, 83.

23 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 375 ve dv.; H. İncalcık, *Murad II.*, 600 ve 611. Anonim Osmanlı Tarihi, 56. Kemal-i zerd, 42 a ve dv.

24 H. İncalcık, *Murad II.*, 600-601; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, 136.

Prof. Dr. Şerif Baştav, bu mücadelelerden bahseden Bizans ve Osmanlı Kaynaklarını karşılaştırmıştır. Ona göre, "İmparator Ioannes'in Mustafa'ya yardım etmesi ile neticelenen hadiseler hakkındaki Anonim'in kaydı, Halkondil'de biraz daha doğru olarak bulunur. Mustafa ile Bizans'ın temaslarına dair Anonim'in haberlerini, Halkondil ve Dukas tamamlarlar. Düzme Mustafa hakkında çok etraflı malumat veren Dukas, Halkondil ve Türk kaynaklarının kısa kayıplarını açıklığa kavuşturur. İmparator'a gönderilen Sultan Murad'ın elçilerine dair verilen haber, Halkondil'de görülür. Dukas, Mustafa'nın mütefiki Cüneyd'in firarını hazırlayan hadiseleri de nakleder. Mustafa'nın kaçması, çadırlarının ele geçirilmesi Halkondil, Dukas, Giese Anonim'i, Oruc, Âşık Paşa-zade, Neşri ve Tâcî'ti-Tevârih tarafından da teyid edilir. Bizanslılar'un Mustafa'ya yardım etmek üzere sahilde beklediklerine dair Anonim'in kaydı doğru görünmüyor...Anonim'de adı zikredilmeden Küçük Mustafa'nın mahrem adamı olduğu bildirilen Şarabdar İlyas hakkında Dukas ve Türk kronikleri malumat verirler" (s. 75-76). Grekçe Anonim'de Küçük Mustafa olayı şu şekilde anlatılır: "... Murad yine sulh yapmak istemedi. O zaman Romalılar, onun Karaman beyi nezdinde bulunan kardeşi Mustafa'ya elçi gönderdiler. Bu daha küçük ve onüç yaşlarında bir gençti. İstanbul civarına geldi ve şehre girdi. İmparator, kendisini kabul etti ve ona çok itibar etti. Mustafa, sonra ilan verdi ve Türkler'den mürekkep bir ordu topladı. geçti ve Anadolu'ya gitti. Romalılar'ın yardımını ile İeron'u zaptetti. Fakat, Mustafa'nın bütün kararlarına vakıf Paşası, hazırlık yaptı ve onu İkar-deşi Murad'a teslim etti. O da kendisini, adetleri olduğu vechile bir giriş parçası ile boğdu (s. 120-121).

25 H. İncalcık, *Murad II.*, 611; *Fatih Devri*, 132, Dukas, 15.

26 İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, 136-137.

27 İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., 185.

28 H. İncalcık, *Fatih Devri*, 65 not: 50.

29 A. g. e., 65-66.

30 Hoca Sadeddin, I, 125.

31 Grekçe Anonim (Giriş ve metin Ş. Baştav), 113.

32 Rûhî, 246 - 25 a.

33 Münecimbaşı, I, 278; Hoca Sadeddin, I, 21.

34 Neşri, I, 79.

- 35 T. Gökbilgin, *Osman*, 436-437.
 36 T. Gökbilgin, a. g. e., 442.
 37 T. Gökbilgin, *Orhan*, 400.
 38 Aynı yer.
 39 Faza bilgi için bk. *Türk Devlet Geleneği*, 128 ve dv.
 40 İbn-i Kemal , I. 195.
 41 N. Çağatay, *Bir Türk kurumu olarak Ahilik*, 102; İ. H. Uzunçarşılı, *Murad I.*, 587 ve 596. Ahiliğin Osmanlı sosyal hayatını düzenleyici rolü için bk. N. Çağatay, a. g. e., 101-107.
 42 Rûhî, 326-34a; M. H. Yımanç, *Beyazid*, I., 369.
 43 Rûhî, 44 a, Bihîştî, 4 b; Konevî, 18 b.
 44 Oruc Bey, 51.
 45 M. H. Yımanç, a. g. e., 369 ve dv.
 46 Rûhî, 92b.
 47 T. Gökbilgin, *Süleyman Çelebi*, 179-183.
 48 Ş. Tekindağ, *Musâ Çelebi*, 663.
 49 Rûhî, 138 a; Müneccimbaşî, I., 162.
 50 İ. H. Uzunçarşılı, *Mehmed I.*, 500.
 51 H. İnalcık, *Murad II.*, 596; Rûhî, 210a; Wittek, a. g. e., 581.; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I., 375. Ducas, 79.
 52 Rûhî, 230 a.
 53 H. İnalcık, *Murad II.*, 609-610.
 54 Müneccimbaşî, 359-360; Rûhî 256a; D'Ohsson, *Le Tableau Général de L'Empire Ottomane*, I, 37.

Halil İnalcık şu şekilde tahlil yapar: “Murad, Yenîçeri ayaklanması üzerine Edirne’ye davet olunmuş ve II. Mehmed, ancak babası Rumeli’ye geçtikten sonra haberdar edilmiş, Çandarlı, muvakkat bir zaman için geldiğini söyleyerek babasını karşılamaya onu ikna etmiş, o, gidip bir otağda babasını bulmuş ve saltanatı kabul etmesini rica etmiş. (:, Murad başlangıçta zahiren razı olmamış, fakat hazır bulunan Paşaların ısrarı üzerine karar vermek üzere mühlet istemiş ve ertesi gün (Rûhî’ye göre Edirne ciwartında Ada’da) ava çıkarak kaptı kullununun bu değişikliği tasvip ettiklerini görmüş onların bi’atını aldıktan sonra Edirne’ye gelmiş ve tahta çıkmıştır. Bu rivâyette Murad’ın 1444 de olduğu gibi payitahta girmekten kaçınması ancak, bi’atı müteakip girmesi bilhassa kayda değer. Umumiyetle ayrı bir rivâyet grubu teşkil eden Oruç’da hadise şöyle anlatılır. (s. 59) “Mahfi haber gönderip bir suretle Sultan Murad’ı Edirne’ye getirdüler. Sultan Mehmed dahi bu haberi duydu; nesne deyimedi, nâşâr olub Sultan Murad av adına ava (Ada’ya) çıktı. Adada iken Sultan Mehmed’i tahutan indirdiler. Magnisa’ya gönderdiler. Sultan Murad gelüb tahta geçti”. Chakokondyles’e göre ise (s. 353) Halil bir ihtilafa meydan vermeden II. Murad’ı tekrar tahta çıkarmanın yolunu aradı. Mehmed’i günlerce sürecektir bir ava çıkardılar. Bunun üzerine Halil en güvendiği rical ile birlik olarak Sultan Murad’ı çağırttı. Eski Sultan Edirne’ye gelir gelmez Divana çıkarak kendini halka ve kadınlara gösterdi. Herkes itaat etti. Mehmed bu beklenmedik değişikliktten haberdar olunca o da itaatten başka çare göremedi. Acele gelib babasının elini öptü. Fakat bu oyunun asıl faili bildiği Halil’e içinden kin bağladı. Bu Yunan müverrihinin umumiyetle Türk rivâyetlerine yabancı olmadığı malumdur. Bütün bu rivâyetler esasen Heşt Bihîşt’te Sultan Murad’ın tahta geçmeden önce yenîçerilerin fikrini sorduğu ve bi’atını aldığı hakkında verilen tafsilat bilhassa dikkate değer” (Fatih Devri, 100 - 101).

- 55 H. İnalcık, *Fatih Devri*, 61.
- 56 A. g. e., 110-111; *Mehmed II.*, 509; İdris Bitlisî, 334b - 335 b. Dukas, 136.
- 57 F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 89-91.
- 58 H. İnalcık, *The Ottoman Empire*, 55.
- 59 İbn-i Kemal, 45a.
- 60 Rûhî , 140a.
- 61 T. Gökbilgin, *Edirne şehrinin kurucuları* (Edirne Armağanı).
- 62 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 108.
- 63 T. Gökbilgin, *Osman*, I., 437.
- 64 T. Gökbilgin, *Orhan*, 400-401.
- 65 M. Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi*, I, 314-315.
- 66 Edirne'nin fethi tarihi Osmanlı tarihlerinde ihtilâfıdır. Meselâ, Rûhî, 761 (1359) yılını gösterir (36 a)
- 67 T. Gökbilgin, *Edirne*, E I., II, 701, Bihîştî Süleyman'ı bertaraf eden Musa'nın Edirne'de tahta çıktığına değinir (60 b). İbn Arabşah (Sanders), 134.
- 68 T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*. 20-21.
- 69 M. Akdağ, a. g. e., I, 314-316.
- 70 Münecimbaşı, I. 336.
- "II. Mehmed başa geçtiği zaman bu devlet, henüz büyük bir noksandan müteessirdi: İki payitahttan, Bursa ve Edirne'den biri Anadolu'yu ve "Müslüman" ruhunu, öteki Rumeli'yi ve "Gazi" ruhunu temsil etmekte idi. Birini seçmek ötekini feda etmek olacaktı. Eseasen bu iki şehirden hiç biri, o zamanki Osmanlı devleti gibi bir devletin payitahtı olmağa layık olacak derecede ehemmiyetli değildi. Bu devletin mukadder payitahtı Rumeli ile Anadolu'nun bittiği noktada kurulmuş bulunan, ve şimdi Osmanlı hakimiyeti altında yeniden birleşmiş "Rum memleketleri"nin bin yıldan beri an'anevi merkezi olmuş olan İstanbul şehriydi. Şehrin fethi daha önce de bir zaruret olarak kendini hissettirmekte idiyse de II. Murat ve müşavirleri, bütün Garp aleminde mühiş yankısını tahmin ettikleri böyle cüretli bir hareket karşısında daima gerilemişlerdi. Böyle bir işe atılmak için küçük-lüğünden beri cihanşumul bir imparatorluk fikriyle büyümüş bir hükümdarın pekgözlülüğü lazımdı. Kuvvet ve kudreti için ağır bir imtihan demek olan bu işten o, muzaffer çıkacak ve bu zaferi sayesinde aynı zamanda kendi kuvvetini ve garbin zaafını anlıyacaktı. Böylece 1453 de imparatorluk şehrinin zaptı ile Fatih Mehmed yolcu babası ve büyük babası tarafından girilen yeniden kurma işini parlak bir şekilde tamamlamakla kalmadı, aynı zamanda Osmanlı tarihinin yeni bir devrini, imparatorluk devrini açtı. Büyük dedenin, hülyasının yıkıldığını görerek kendini ölümün kucığına atmasından elli yıl sonra, torun oğlu bu imparatorluk hülyasını gerçekleştirmiş bulunuyordu." (P. Wittek, *Ankara Bozgunundan İstanbul'un zaptına*, 589).
- 71 M. Akdağ, a. g. e., II, 52 ve dv.
- 72 Aşık Paşa-zade, 78-86.

3. BÖLÜM

SULTANIN İKTİDARININ KAYNAKLARI VE KULLANILIŞI

1 Ö. L. Barkan, *Kanunname*, İsl. Ans., VI. 185. ve dv.

2 Dr. Dilger'in araştırmasını etraflı bir tablile tâbi tutan Prof. Dr. Ahmed Mumcu "Divân-ı Hümayun" da şu fikirleri ileri sürüyor:

"II ci Murad dönemine kadar padişahların DH toplantılarına başkanlık etmelerinin olağan bulunduğunu biliyoruz. O dönemler için padişah DH üyesi olarak kabul edilebilir. Fakat gelişkin dönemde böyle bir niteleme yapmak olanağı yoktur.

Solakzade'nin bildirdiğine göre, II. ci Mehmed "birgün" divana başkanlık ederken, toplantı salonuna giren bir Türkmen, pervasızca bir tavurla "padişah kimdir?" diye sormuş, buna canı sıkılan II. ci Mehmed, Gedik Ahmed Paşa'nın da önerisiyle o günden sonra DH'd başkanlık etmeyi bırakmış, bu işi vezir-i âzama devretmiştir. Yalnız Solakzade'de bulunan ve bungüne kadar her araştırmacının tartışmasız kabul ettiği bu haber doğru ise, padişah, II. ci Mehmed döneminin belli bir tarihe kadar DH üyesidir. Ancak Solakzade'nin bu haberinde pekçok tutarsızlıklar vardır. Dilger'in pek haklı olarak belirttiğine göre böyle bir olay cereyan etse idi, mutlak otoritesine hiçbir sınır tanımayan II. ci Mehmed'in bu adamı en sert biçimde cezalandırması gerekirdi. Böyle bir işlemin yapıldığını ve fakat Solakzade'nin bunu kaydetmediğini ve böylece o tarihten itibaren II. ci Mehmed'in Divan Başkanlığından çekildiğini kabul etsek bile, tarihsel olaylar bu varsayımın doğru olamayacağını göstermektedir. Yukarıda, I. ci Bölümde, II. Murad döneminden itibaren hükümdarın Divandan uzaklaştığını belirtmiştik. Teşrifat işlerini düzenlemeye başlayan II. ci Mehmed'in, basit bir olayı bahane ederek, Divan Başkanlığından birdenbire çekilmeye karar vermesi akla uygun değildir. Hükümdarın mutlak otoritesi arttıkça, bu çekilme yavaş yavaş gerçekleşmiş sayılabilir. XVI. ci yüzyılda artık Padişah Divandan tamamen çekilmiştir. Nitekim, o dönemlere ait divan teşrifat kanunnamelerinde Padişahın divan üyesi olduğuna dair hiçbir kural yoktur" (s. 39-40).

... Sorun, Feridun Bey'in bildirdiği tarihten önce, Rumeli Beylerbeyinin DH üyesi olup olmadığını saptayabilmektir. Bu konuda II. ci Mehmed Kanunnâmesine başvurduğumuz zaman, "Rumeli Beylerbeyi" ibaresini bir yer dışında göremiyoruz. Kanunnâme "beylerbeyinden" söz etmiş ve bunların vezirlerden bir tabaka aşağı olduğunu belirtmiş, "Sadr"da oturmak hakkını ise, bunlara tanımamıştır. Bu kanunnamede Rumeli Beylerbeyinden bir yerde bahsedilmesi, bunun dışında beylerbeyi kelimesinin çoğul olarak kullanılması ilginçtir. Dilger'e göre, XV. ci yüzyılda henüz bir beylerbeyi vardı; bunların sayısının ikinin üstüne çıkması XVI. ci yüzyılda olmuştur. Böylece Dilger şu ihtimali ileri sürüyor: Kanunnâmenin bu bölümü II. ci Mehmed döneminde yazıldıysa "Beylerbeyilik" o zamanlar (tek resmî Beylerbeyi dışında) salt bir şeref unvanı sayılabilir. Eğer daha sonraki yüzyılda yazıldıysa, bu takdirde gerçek görevli beylerbeyilerinden söz edilir ki, yazar bu görüşü akla uygun görmektedir. Bizim kanımıza göre, Kanunnâmenin bu bölümü XVI. ci

yüzyılda yasılsaydı, bu takdirde Rumeli Beylerbeyinin özel durumu mutlaka belirlilirdi; zira bildiğimiz gibi, bu kişi terfi edince DH'a girdiği için, Taşra Örgütününün en önemli görevlisiydi. Şu duruma göre, II. ci Mehmed Kanunnâmesi'nin sözü geçen bölümünde XV. ci yüzyılın ikinci yarısının yansıdığı, Rumeli Beylerbeyinin henüz DH üyesi sayılmadığı ve bunun dışındaki beylerbeyliklerin ise salt bir unvan belirtiği söylenebilir; buna dayanarak da Feridun Bey'in haberi doğru kabul edilebilir, yani DH'un gelişkin döneminde, Rumeli Beylerbeyi de onun üyelerinden biri olmuştur. Gerçekten, bu kişi terfi edince kubbealtı veziri olacağından, onu deney sahibi yapmak için DH kadrosuna alındığı akla yatkın gelmektedir. Ancak bu durumda rütbesi, kubbealtı vezirlerinin altındadır" (s. 51-52)

"II. ci Mehmed Kanunnâmesinde müfti, ulenanın başı sayılmıştır. Buna karşılık DH'da oturacak kişiler arasında sözü edilmemiştir. Acaba, daha önce de müfti DH'a katılmıyor muydu? Kanunnâmeye bu özelliği veren görüş nedir? Bunlara açık ve kesin cevaplar vermek olanağımız yok. Zaten Şeyhülislamlık Kurumunun ne zaman ortaya çıktığı kesinlikle bilinmiyor. Müftiden Şeyhülislama geçiş, büyük bir ihtimalle XVI. ci yüzyıl başlarında, ünlü bilgin Ali Cemali Efendi zamanında olmuş ve giderek Şeyhülislam, devlette en büyük saygınlığa sahip kişi durumuna gelmiştir. Şu duruma göre denilebilir ki, DH'ın kurumlaştığı sıralarda, yani, XV. ci yüzyılda, müfti henüz, büyük bir ye'e sahip değildi. Bu nedenle DH'a da alınmadı ve II ci Mehmed Kanunnâmesinde DH üyesi olarak tanınmadı. Buna karşılık, I. ci Selim dönemindeki bazı olaylar, bu görüşü bir ölçüde gölgelemektedir: Bu hükümdarın ünlü "Şeyhülislamı" Ali Cemali Efendi, DH'a gelir işlere müdahale eder ve bu durum hem divan üyelerinin, hem de padişahın protestolarına yol açarmış. Ali Cemali Efendi'nin bu davranışı iki ihtimalden biriyle açıklanabilir; ya o tarihe değin, Divan toplantılarına, arada bir de olsa, müftiler katılıyorlardı, ya da Ali Cemali Efendi salt güçlü kişiliği nedeniyle böyle davranıyordu. Eğer ilk ihtimal kabul edilirse, bu takdirde II. ci Mehmed Kanunnâmesinin müfti ile ilgili pasajlarının Dilger'in genel kanısına uyarak, sonradan yazıldığını kabul etmek gerekir. Bu en ters ihtimaldir. İkinci ihtimal akla daha yatkın gelmektedir. İlk dönem kaynaklarında müftiden hemen hiç bahsedilmemesi ve müftiliğin büyük bir güce ancak, XVI. ci yüzyılda kavuşması, ikinci ihtimale uygundur" (s. 56-57).

3 Sulcan I. Selim'in Kanunnamesi, Tükçe metni basıma hazırlayan, rusçaya çeviren, terim açıklamalarını yapan ve önsözünü yazan Anna S. Tveritinova, Nauka Basımevi, Doğu Edebiyatının Baş redaksiyonu, Moskova 1969.

4 H. V. Velidedeoğlu, Türk Medenî Hukuku

5 Rühf, 44a.

6 H. İnalcık, Murad II., 612; H. İnalcık, Osmanlılar'da Sanaat Veraseti, 89.

7 Oruc 24-25; Anonim, 56; Aşık Paşa-zade, 5; Hoca Sadeddin, I, 65-66; Münecimbaş 111., 337.

8 Duka, 91; Taeshner-Witte, Die Vezir familie der Gandarlızade und ihre Denkmale, Der Islam, XVIII / 1-2 (1929), 95; İnalcık, a. g. e., 599.

9 İnalcık, a. g. e., 612-613.

10 Y. Yücel, Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona dair genel gözlemler; Belleten, XXXVIII (1974). 656 ve dv.

Kuruluş devrinden itibaren Osmanlı hükümdarları bölgelere başlıca iki yönetici yollamışlardır. Birinci, subaşı, sancak beyi, beylerbeyinin yönetimlerinde bulunan idari teşkilatın başlıca ünitesi sancak'da yürütme kuvvetini temsil eden sancak beyi, ikincisi yargı kuvvetini temsil eden kadı askeri-idari görevler yüklenmiş "örf taifesi"nin önemli hizmetlisi olup Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar doğrudan doğruya merkezden ata-

niyordu. *Kadı*, hükümdarın beratı ile atanıyor ve doğrudan doğruya ondan emir alıp gene ona arzda bulunuyordu. *Kadı* halk arasındaki anlaşmazlıkları çözümlerdi. Ayrıca, sultanın emrettiği her hususta hüküm vermekle yetkili kâhındıklarından idari, mali, askeri ve beledi işleriyle de meşgul idiler. (Aynı yerler).

11 H. İnalçık, *Mehmed II.*, 513.

12 Âşık Paşa-zade, 19.

13 Osman-zâde Taib, *Hadikatü'l-Vüsera*, 6-8; Âşık Paşazâde, 40 ve 52; Neşri, I. 198-200, 216; Dukas, 158; Oruc Bey, 26.

14 Müneccimbaşı, I, 283.

15 A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 2; H. İnalçık, *The Ottoman Empire*, 166; Oruc Bey, 15; Neşri, I, 187; Âşık Paşazade, 39-40, İbn-i Kemal, 45b.

16 I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*; Neşri, I, 203.

17 İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., 5-10.

18 A. g. e., 68.

19 Neşri, II, 805.

20 Oruc Bey, 29; Rûbî, 91a.

21 Neşri, I. 187.

22 Müneccimbaşı, I. 288.

23 Neşri, I. 283-285.

24 M. H. Yınanç, *Bayezid, I.*, İsl. Ans. III., 389-390.

25 Müneccimbaşı, I, 308-309.

26 Müneccimbaşı, I, 333.

27 İ. Kafesoğlu, *İbn Arabîşah*, İsl. Ans., V, 698-699.

28 İdris Bitlisi, 328a - 333b; N. S. Banarlı, *Fatih'in Zafer Sırları*, ATO'ya ek yayım, Sayı: 5 (1974), 7-8.

29 A. Ateş, *Molla Gürani*, İsl. Ans., 407-408.

30 H. İnalçık, *Murad II.*, 613-614.

31 N. S. Banarlı, aynı yerler.

32 F. Sümer, *Oğuzlar*, 167.

33 "Türkiye Selçuklularının Kültür Kaynağı Olarak Ariflerin menkıbeleri" adındaki araştırmamızda bu konuya temas ettik.

34 Müneccimbaşı, I, 337.

35 H. İnalçık, *Mehmed II.*, 534-535.

Neşri'ye göre, "Fatih Sultan Mehmed, herhangi bir yerdeki ehl-i kemal'i İstanbul'a getirip ulufe verirdi. Semerkand'dan fahrî'l-ulema Ali Kuşçu'yu cemi taallukatı ile getirtti. Pek çok para ve mal gark etti. Herhangi bir sanatta mahir olan kimseye ulufe tayin ederdi Gayet azamelli iken bile, bir derviş görse tevazu ve meskenet gösterirdi. Onun zamanında ulemâ ve sulehâ ve fukara ve şuara refah içinde idi (II. 839-841).

36 A. Ateş *Molla Gürani*, İsl. Ans., VIII. 407-408.

Osmanlı kaynaklarında, havasını vermeğe çalıştığımız bilim hayatı hakkında geniş bilgiler vardır. Taşköprülüzade, Şekaa-yık-ı Nümâniyye Tercümesinde, Fatih Sultan Mehmed'in hocası Molla Husrev hakkında şu satırları yazar: "Talebesi, evinde toplanır, yemek yedikten sonra,

o ilim meydanları şeyh sıvarının atı önünde yürüyüp medreseye bu şekilde vasil olurlardı. Ders bittikten sonra da, hocalarını aynı merasimle evine götürürlerdi (Şekayık-ı Nümaniyye Tercümesi, 137).

XVIII. yüzyılım Türk ressamı Levhî'nin bir minyatürü şöyledir: Önde ve arkada birer yük hayvanı. Ortada süslü ve pencereli seyyar bir taht vardır. Taht-ı revan, iki yanından öne ve arkaya doğru uzanan kolları ile, öndeki ve arkadaki hayvanların iki yanlarına inen kayışlara tutturulmuştur. Tahtın içinde, Osmanlı çağının herkezen muhterem gördüğü bir bilim adamı, bir müderris yani bir hoca oturmaktadır. Taht-ı revanın iki yanında güzel giyilmiş insanlar, özel kıyafetler ve davranışları ile yürüyerek, hocalarını ders vereceği medreseye götürmektedirler (N. S. Banarlı, a. g. e., 28-29).

37 Sadeddin, II, 255-256; Müneccimbaşı, I, 322; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 535 ve dv; H. İnalcık, *Mehmed II*, 535; A. Ateş, *Molla Gürânî*, 407-408.

Kuruluş devrinde yazılan eserleri hakkında fazla bilgi için: A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* ve İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e.

38 Âşık Paşa-zâde, 22.

39 Neşri, I, 73.

40 İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., 114.

41 İbn-i Kemal, 45 b; Âşık Paşa-zade, 42-43; Neşri, I, 153.

42 Oruc Bey, 16; Neşri, I, 163.

43 Neşri, I, 187.

44 Neşri, I, 169.

45 Neşri, I, 159; Âşık Paşa-zade, 42; Sadeddin, I, 42-43.

46 Konevi, 16a - b; , Murad I. vakfiyesi (Başvekalet arşivinde maliyeden devredilen 5 numaralı arabça belgenin Türkçe tercümesi Üniversite Ktp. T. 6225. Fotokopi ve değerlendirme: T. Gökbilgin, *Murad I. Tesisleri ve Bursa İmareti Vakfiyesi*, TM (1953), 217-234. Ayrıca İ. H. Uzunçarşılı, Murad I., 595.

47 Neşri, I, 307; Müneccimbaşı, 294-295.

48 Konevi, 20 b; Oruc Bey, 26; Neşri I, 361; M. H. Yımaç, Bayezid I., 376-390 ve 391; Sadeddin, 127-128; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 323 ve 331; M. Akdağ, a. g. e., 272.

49 Oruc Bey, 41.

50 Neşri, II, 549; Hoca Sadeddin, II, 291, ve 304-5.

51 İdris Bitlisi, 331 b; Hoca Sadeddin, II, 338-339, 360-361 - 395 - 404; Oruc Bey, 51; Neşri, II, 605 ve 677-681; H. İnalcık, Murad II., 614.

52 Tursun Bey, 58-67.

53 Âşık Paşa-zâde, 142-143.

54 Neşri, II, 713.

55 Neşri, II, 839-841.

56 Oruc Bey, 10; T. Gökbilgin, Osman, 437; T. Gökbilgin, Orhan, 401; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 121 ve dv.

57 Âşık Paşa-zâde, 43.

58 Âşık Paşa-zâde, 65.

59 Oruc, 30-31; Müneccimbaşı, 307, Bihisti 12b - 13b. de Karaman seferi hakkında bilgi vardır. Karaman-Memlük münasebetleri için bk, Makrizî II, 319, (TTK)

60 M. H. Yınanç, *Bayezid I*, 390. Memlûklar'da, da zulumden şikayeti olanların dilek-çaları kabul edilir idi (Makrizî, II, 123).

61 Müneccimbaşı, 322. Kitâb-ı müstetab'ı yayınlayan Y. Yücel I. Bölüm'ün özetinde, yazarın, Osman Gazi'den Murad III, zamanına kadar, âdil olduğunu, Murad'dan itibaren adaletin bırakıldığına dikkati çekiyor. (s. XXI).

62 H. İnalcık, *Örf. İsl. Ans.*, IX, 560; F. Köprülü, *Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri*, İkinci Tarih Kongresi, 383 ve dv; H. İnalcık, *Osmanlı Hukukuna Giriş*, SBFD, XII (1958) 104-107.

V. H. Kramers'e göre, "Osman'ın kayın pederi meşhur Şeyh Edebalı, Osmanlı ülkesinin ilk müftüsü addedilmiştir. Sultan Murad II. devrinde bütün diğer müftüler üzerinde büyük selahiyetlerle bir Müfti al-anam'ın tayin olunduğu ve Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra, yeni payitahtın müftüsü Hızır Bey Çelebi'ye resmen Şeyh-ül-islam unvanını tevcih ve bu unvanın aynı zamanda her iki kazaskere tevaffuk ettiği iddia olunmaktadır Müftünün daha o zamanlarda bu kadar büyük bir şahsiyet olduğuna dair hiçbir emare mevcut değildir. İstanbul'un ilk müftülerinden Fahr al-Din Acemi (1430-1460 da müfti) ve Alâ al-Din al-Arabi gibi bir kaç yabancı idiler. Şakaik'a göre, Acemi Müfti iken Hızır Bey, sadece İstanbul kadısı idi. Sonraları, Şeyh-ül-islam ların hal tercümesini kaydeden Davhat al-maşayih'in bu hal tercümelerine müfti şams al-din Fenari (ölm. 1430) ile başlaması tamamı ile itibari görünmektedir. Ancak, meşhur Zenbilli Ali Cemali Efendi'nin bu makamı işgal ettiği yirmidört yıl içinde Sultan Selim I. devrinde, İstanbul müftüsünün büyük nüfuzu kendisini göstermeye başladı (Şeyhül , İslam. İsl. Ans., XI, 486.

63 İ. H. Uzunçarşılı, *Çandarlı*, 352.

64 İ. H. Uzunçarşılı, *Murad I.*, 589.

65 Lütfi Paşa, 48.

66 Anonim Osmanlı Tarihi, 33; Aşık Paşa-zade, 69-70.

67 Osman-zade Taib, 7.

68 A. Mumcu, *Siyaseten katı*, 34-35.

69 A. Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde Vezir-i azamlık*, 41.

70 Aynı yer.

71 K. Dilger, *Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hof zeremoniells im 15. und 16. Jahrhaudert*, München, 1967. 34-36.

72 A. g. e., 15-34.

73 Fazla bilgi için bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, 279-285.

74 I-I. Beldiceanu - Steinherr, *En marge d'un acte concernant le pengyek et les akıncı*.

2- N. Beldiceanu, *Actes de Mehmed II. et Bayezid II. du M S Fonds Turc Ancien* 39., Paris 1960.

3- N. Beldiceanu, *Reglements Minier*, Paris, 1964.

4- I. Beldiceanu, *Recherches sur les actes des regnes des Sultans Osman, Orkhan et Murad*. Monachii (Münih) 1967.

5- *Code des Lois Coutumières de Mehmed II.* (Neşreden N. Beldiceanu), Wiesbaden, 1967.

75 A. g. e.

76 N. Beldiceanu, *Les actes des Premiers sultans*. I., 79 (Paris, Biblioteque Nationale ms. 39. Fol. 23 ro - 23 bis ro).

77 Aynı eser, 79 (Paris, Biblioteque Nationale ms. 39, fol. 23 bis ro – 28 ro / ms. 35, fol 114 vo – 115 ro) / ms. 85, fol. 227 ro– 228 ro. .

78 A.g.e., 120-121 (Paris, Biblioteque Nationale, ms. 35. fol 887 vo 95 ro; ms. 35. fol 117 vo – 119 vo, ms. 85. fol. 229 vo – 231 ro).

79 A. g. e., 241-242 (Cenova Devlet arşivi. Materie politiche, mazzo X.)

80 N. Beldiceanu, *Reglement Miniers*, 41.

Kuruluş dönemine ait belgelerin mevzuk olup olmadığı araştırmaları dikkatli davranmaya sevketmektedir. Nitelikim, *N. Beldiceanu*, Paris'de Biblioteque Nationale'de zikrettiğimiz döneme ait belgelerinde bulunduğu bir grup vesikayı incelerken önce mustansihlerin gelişi güzel kopye etmeleri sebebiyle ortaya çıkan zorluklara değinir. Gene, önemli olan husus "tarihlendirme" dir. Mustahsilher, genellikle, belgelere tarih koymayı ihmal etmişler veya eksik olarak koymuşlardır. Bundan dolayı, vesikalardaki olayları, şahısları ve o devrin özellikleri dikkate alınmalıdır. Bir yazma içinde önce, olayın geçtiği yer tesbit edilmelidir. Bu tarihlendirmede yardımcı olabilir. Zira, belgeler genellikle devir, devir toplanmışlardır. Mustansih tarafından eklenen bazı yazılar dahi, yardımcı olabilir (A. g. e. 41 ve dv.)

81 A. Mumcu, *Divân-ı Hümayun*, 21-22.

82 Neşri, I, 148.

83 A. Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, 21-29; A. Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde vezir-i aamlık*, 42 ve dv.

84 Neşri, I, 210.

85 Neşri, I, 270-272.

86 Neşri, II, 450-452.

87 Neşri, I, 389.

88 Neşri, 404-406.

89 Âşık Paşa-zade, 3-4-5.

90 H. İnalçak, *Fatih Devri*, 19.

91 A. g. e., 117-118.

92 Örnek olarak, a. g. e., 128.

93 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 397.

Diğer taraftan, *Defterdar Sarı Mehmed Paşa*, vezir-i azam divan üyelerine ilişkin şu tavsiyede bulunur: "*Sadrâzam hazretlerinin, divan üyelerinden olan makam sahiplerine ve bilgilerden ve devlet büyüklerinden olan bilgi sahiplerine ve divan üyelerinin emektar ve ikram edilmesi gerek i olanlarına. saygı ve iltifat ile onları üstün tutup, gönüllerini alması lazımdır. Divan makamları yeterli olanlara sıra ile ihsan buyrulup iki yıl, en azı bir yıl o makamda tutulurlar. Makam sahiplerini, kendisinden başkasının buyruğu altına sokmamak gerekir*" (s. 50-51).

94 Âşık Paşa-zade, 18; Ş. Tekindağ, *Tursun Fakih*, İsl. Ans., XII. 123.

95 Neşri, I, 163; T. Gökbilgin, *Osman*, 437.

96 Rûhî, 44 a-b, 69a.

97 T. Gökbilgin, a. g. e., 440.

98 S. Ünver, Yıldırım Bayezid'in İvaz Fakih'e verdiği tımar, *Belleten*, 335-339 (Süleymaniye, Esat ef. no. 280).

99 F. Sümer, *Karakoyunlular*, 62.

100 Müneccimbaşı, 346-347. Murad II. tarafından, Manavgad ve havalisini tahrir eden Umur Bey, 1431'de Arnavid. Sancağının ve belki de bütün Rumeli'nin tahririne memur edildi (H. İnalcık, *Suret-i defter-i Sancağ-ı Arnavid*, XVII).

101 H. İnalcık, *Fatih Devri*, 166.

102 P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, 82.

103 H. İnalcık, *Murad, II*, 611.

104 İ. H. Uzunçarşılı, I, 398; M. Akdağ, I, 304.

105 Müneccimbaşı, 351.

106 M. H. Yınanç, *Bayezid, I*, 380.

107 Y. Yücel, *Mutahharten*, 709.

108 Hoca Sadeddin, II, 255-256.

109 Hoca Sadeddin, I, 360 (Wittek, *Menteşe Beyliği*, 149 not: 460).

110 İbn-i Kemal, I, 75, 82, 95, 102, 113, 120, 125, 128, 133, 141, 143, 146, 162.

111 İbn-i Kemal, (Nuru Osmaniye), 381).

112 İbn-i Kemal, 42b.

113 Rûhi (Oxford), 27b (Rûhi, "sal" motifini de işler; "Bir nice ağacı birbirine çatıp, kırk kişi alacak miktarını sal ettirip" (29 a-b).

114 İbn-i Kemal, 43b.

115 İbn-i Kemal, 44b.

116 Neşri, I, 225.

117 Neşri, I, 299; Konevi, 16a-17b.

118 Rûhi, 47a, 50a, 55a, 75a; Konevi, 18b - 19a.

119 Rûhi (Oxford), 86 a-b.

İbn Arabşah (Sanders), Timur'un Sivas'a gelişi (S, 116-121) ve Emir Süleyman'ın Bursaya kaçıış hakkında bilgi verir.

120 Rûhi (Oxford), 118a; Neşri, I, 399-409.

121 Neşri, II, 427.

122 Oruc Bey, 72; Biliştî, 162 b-163 a.

123 Grekçe Anonim, 151-152.

124 H. İnalcık, *Osmanlı Devrinde Türk Ordusu*, TK, X, 117, ve dv. "Varna" için bk: Ş. Başstav, XVI. Asırda yazılmış *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihinin II. Murad devri hâdiseleri*, AÜDTCE, XXVIII / 1-2, (1974), 54 ve dv. *Sehillerberger*, Osmanlı fatihlerinden bahseder (s. 26 ve dv.).

125 M. H. Yınanç, *Bayezid I*, 386.

126 N. S. Banarlı, a. g. c., 14-15.

127 H. İnalcık, *Fatih Devri*, 77-78. Varna muharebesi ile ilgili fetihnameler-için: A. Erzi, Türkiye Kütüphanelerinden notlar ve vesikalar. Belleten, XIV (1950), 612, A. Erzi, Varna için Selâtnâme'yi de zikreder. Karamanoğlu İbrahim Bey'e yollanan Selânik fetihnâmesi için İdris Bitlisi, 300 a.

128 Oruc Bey, 49.

- 129 Aşık Paşa-zade, 15.
- Gene Kemal-i Zerd Sultan Murad'ın adl ü dâd'ın bahs eder (Selatın - name, 42 b)
- 130 Aşık Paşa-zade, 22.
- 131 Rûhî (Oxford), 34a.
- 132 Neşri, I, 231, ve 313.
- 133 Neşri, I. 323.
- 134 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, 62.
- 135 Mâftî'de şu meziyetler bulunmadır: İyi niyet. İlim, hilm, vekar ve sekinet. Bilgide kuvvet İstîğna ve kifayet. Hak ile batıl kolayca ayırd edebilecek kuvvet. Fetva'da sorunun hangi konulara taalluk edebileceği tesbit edilmiştir: a) hüküm b) hükmün delili c) delaletin vecihi d) muarızın cevabı. İslam hukukuna göre, fetvayı verenler nasıl bir tasnife tabi tutulacağı, fetvayı kimlerin verebileceği, icthadde tecezzi ve inkisam meselesi, fetvanın şumulu (cevapta sorulandan daha menfaata uygun olma tavsiye, tevehhümlerden tahzir, sorudan fazlasını beyan gibi), delil, mehaz gösterme, fetvanın isabetini yemin ile teyid, fetva seçme hakkı verme, careler (şer'i hileler) sağlam esaslara bağlanmıştır. Fetvalar, önemli siyasi olaylara da teşmil edildiği için, İslam Devletleri'nde tesirleri geniş idi. Emeviler müftülerden fetva almadıkça büyük işlere girişmezler. idi. Abbasiler, siyasi mülahazalar dolayısı ile, Medine'deki müftiler ile teması kaybedince, şer'i delillere kıyası da katan Irak fakihlerine müzaheret göstermişler ve Ebu Hanife ile eshabı gibi, büyük şahsiyetlerin reylerinden faydalanmışlardır. Osmanlı Devleti'nde de bu ananeye riayet olundu. "Sadat-ı hanefiye"nin fikirlerine itibar olundu. Yalnız, fakihler fetvalarında nakl, yani me'haz göstermek ile mükellef, şeyhülislamlar ise, bundan muaf idiler. Osmanlı Devleti'nde kazada ve fetva vermede hanefi mezhebi esas olarak kabul edilmiş idi. Müftilere verilen menşurlarda umumiyetle, hanefiye imamlarının en sahih kavilleri ile fetva vermeleri lüzumunu emir ve tasrih olunurdu. Kadıların, başka mezhebe dayanarak, verecekleri hükümler ise, esasen infaz edilmez idi. Çünkü, kadılar, padişahın vekili olup, kazada, bir müta-hidin reyi ile amel olunmak üzere verilen emre muhalefet olunamazdı (Ebul'ula Mardin, *Fetva*, İsl. Ans.).
- 136 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. 363 ve dv; Oruc Bey, 45; Neşri, II. 547; Sadeddin, II. 298, Bihîştî, 82b ve dv. Dukas, 62.
- 137 İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., 428.
- 138 Rûhî, 120 a- 121b; Neşri, I. 405. Çelebi Mehmed'in İnal-oğlu ve Gözler-oğlu ile yaptığı mücadeleler için bakınız: Rûhî, 113a - 114b; Neşri, I. 387.
- 139 Neşri, II. 655; Münecimbaşıya göre, *Murad*, bazılarının öldürülmesini, bir kısmında kadın kılıfına sokularak teşhir edilmesini istedi (s. 238).
- 140 Neşri, I. 543.
- 141 Aşık Paşa-zade, 41-42.
- 142 Neşri, II. 483; Münecimbaşı, 321.
- 143 H. İnalçık, *Fatih Devri*, 117 Münecimbaşı, 366-367; Tursun Bey, 35.
- 144 Grekçe Anonim, 123.
- 145 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*. I. 286-287.
- 146 Münecimbaşı, 345.
- 147 Grekçe Anonim, 147.
- 148 Dukas, 184.

4. BÖLÜM

SULTANIN POROTOKOL BAKIMINDAN DURUMU

- 1 İ. Arsel, *Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*, 17 ve dv.
- 2 M. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 97 ve dv.
- 3 Nizammeddin Şâmî, *Zafername*, 297.
- 4 Müneccimbaşı, I. 344.
- 5 F. Sümer, *Oğuzlar*, 204.
- M. A. Köymen, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in elinde *ok* ve *yay* bulunduğu dikkati çekiyor.
- 6 H. İnalçık, *Bursa*, EI., I, 1374.
- 7 Fazla bilgi için: T. Cökbilgin, *Edirne*, EI., II.
- 8 Tursun Bey, 64-65.
- 9 Abbasi Halifesi Müsterşid, 1123 yılında, hükümdarlık çadırı (sürâdık)ın çıkarılmasını emretti. Bu, sefere çıkma işaretidir. Nitekim, hemen arkasından, halife tarafından seferberlik ilân edilmiştir (M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi* II, 63).
- 10 Rûhî, 27. b.
- 11 Hoca Sadeddin, II, 271.
- 12 Grekçe Anonim, 104.
- Harizmşahlar Devleti sultanı Celâlî'd-dîn Hârizmşâh'ın çetrinin yıkılması ile ilgili olay şu şekildedir: "Erzurum Meliki Rüknü'd-dîn Cihan-şâh'a hanlar saygılarını sundular. Sultan başının üstünde cetr-i olduğu halde, meydanda misafirini bekliyordu. Cihan – şâh, sultanı görürnce, atından indi. Sultan onu kucakladı ve sağ tarafına aldı. Onlar beraberce çetr'in yanına geldiler. Bu sırada çetr'in direkleri yıkıldı. Halk, bunu, her iki hükümdar için uğursuzluğa atfetti (A. Tanerî, Celâlî'd-dîn Hârizmşâh ve zamanı, 110).*
- 13 M. A. Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı*, 17.
- 14 İbn-i Kemal, 38a.
- 15 Rûhî, 44 b.
- 16 Ruhi, 126 b.
- 17 Oruc Bey, 58.
- "Geçdi atası tahtına Murad Han" (Kemal-i zerd, 42 a)
- 18 Neşrî, II, 711.
- İdris Bitlisi 309 a, 318 a.
- 19 M. A. Köymen, a. g. e., 13.

- 20 İbn-i Kemal, I, 112-113; Oruc Bey, 12; Ş. Tekindağ, Tursun Fakih, 123.
- 21 İbn-i Kemal 42 b.
- 22 Âşık Paşa-zâde, 44.
- 23 Neşri, I. 313.
- 24 Y. Yücel, *Candar-oğlu Çelebi İsfendiyyar Bey*, TAD, II. 169.
- 25 Âşık Paşa-zâde, 96
- 26 İ. Artuk, *Sikke*, İ. A., X, 631 ve dv; T. Gökbilgin, *Orhan*, 407; Münecimbaşı, 283-284; Ruhi, 190 a.
- 27 İ. H. Kramers, *Sultan*, İsl. Ans, X, 24-28; H. İnalçık, *Padişah*, 491; T. Gökbilgin, *Orhan* 404; F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu*, 86. M. L. Dames'e göre Gazne, Zabulistan ve Kabil ile beraber 873 senesinde Saffariler tarafından istifa edildi. Ancak, orada hakimiyetlerinin ne kadar devam etmiş olduğu bilinmiyor ve Sâmâniler iktidarı elde ettikleri zaman hakimiyetlerinin kabil ve Gazne'ye kadar vardığını gösteren delil yoktur. Gazne hükümdarlığına *padişah* denilirdi. Bu unvanlar, o vakite kadar müslüman hükümdarlar arasında kullanılmıyordu (İsl. Ans. *Gazneliler* madd.). *Hünkâr* unvanı hakkında da Grekçe *Ananım*'de şu kayıt vardır: (Murad II.'a) hürmet ettiklerinden, ilk defa onu *hünkâr*, yâni, *hükümdar* diye çağırıldılar (S. 95).
- 28 İbn-i Kemal, 49. P. Wittek, Osmanlı tuğrasını dikkatli bir tablile tâbi tuttu: *Notes sur La Tugra Ottomane*, Byzantion, XX (1950), s. 267-293, Ayrıca bk. I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, 237 ve dv.
- 29 Rûhî, 62 a; İ. H. Uzunçarşılı, Murad I., 587; M. H. Yınanç. *Bayezid I.*, 396; H. İnalçık, *Murad II*, 614; H. İnalçık, *Mehmed II*. 508.
- 30 Münecimbaşı, 300; Hoca Sadeddin, 103-104.
- 31 A. N. Kurat, *Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikleri*. İstanbul, 1940, S 7 ve 42.
- 32 H. İnalçık, *Fatih Devri*, 107.
- 33 H. G. Ferner, *Tabl-hane*, İsl. Ans. XI, 609.
- "Ta şimdiye değin kim, Al-i Osmân Gazi seferde nevbet vurulsa ayağın dururlar" Âşık Paşa zâde S. 10. Rüstem Paşa Tarihi şöyle diyor. "... Tâ Sultan Mehmed bin Murad Han zamanına değin resm-i Osmânî bunun üzerine idi ki her bâr sefere huruç itmeye nevbet vurulsa pâdişahlar ayak üzere gelip gûya ki vakt-i hurucdur deyû ihyam ederlerdi; madem ki sefer üzere olalar sabah ve akşam ki nevbet vurula, padişah ve erkân-ı devlet, tamam olunca (tamam oluncaya kadar) ayakta dururlardı..." Hadidî tarihinde de şu beyitler vardır:
- Henüz var pâdişahlar da bu âdet
ayak üzere durur çâlınsa nevbet
- Müverrih Âli de şunları yazıyor:
- "... İlâ hâzâ el'an nevbet-i Osmânî ikindi zamanlarında çalınmak ve salâhtin-i Âl-i Osman hengâm-ı nevbette ayak üzere durmak ol demden berû kanun oldu; tâ Ebülfe'ti Sultan Mehmed Han Gazi ye gelince, ol-tarik-i meslûk tutuldu; amına anların azm-ı şâm ol vâz'ı garibe tahammül etmeyip iki yüz yıllık mürde pâdişahı tekrîmen ayağın durmak (ayağa kalkmak) kât-ı biyhüde-dir deyû ol üslubî terketti" C. 5. S. 30 Tarih-i Askerî de andan naklen aynı şeyi yazar S. 170 (İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, 273).
- 34 "*Leyl ve nihar penç nevbet-i Muhammedî uruldu.*, (İbn-i Kemal, I, 131).
- 35 Neşri, I. 107.

36 Neşri, II. 651.

37 F. Köprülü, *Bayrak*, İsl. Ans. II, 416.

38 Rûhî, 62 a.

39 H. İnalçık, *Fatih Devri*, 55.

40 M. A. Köymen, *Alp Aslan zamanı Selçuklu saray teşkilatı ve hayatı*, 20.

41 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin saray Teşkilatı*, 264,

42 Rûhî, 256 a.

43 Müneccimbaşı, 358-359.

43a Kuruluş dönemi Osmanlı hükümdarının sembolü olduğu anlaşılan "yüzük"ün mevcudiyetini vezir-i azamda da görürüz: Çandarlı Kara Halil Paşa'nunki gibi (Konevi 14b-15a).

Osmanlı padişahının çeşitli büyüklüklerde üç mührü vardır. Bunlar altına takılmış zümrüt-tendir. Üzerlerine tuğra ve dinî bir ibare hakkedilmiştir. Birinci mühür küçüktür; daima üzerinde taşır, gerektiğinde basılmak üzere kâtibine verir. İkincisi bundan daha büyüktür; hareme ait işlerde kullanılmak üzere harem hazinedarına verilir. Üçüncü vezir-i azama bulunan yüksek mansub sahipleri de görevleri ile ilgili belgelerde kullanılmak üzere mühüre sahiptirler. Devlet ileri gelenleri mühür yüzüğü takmazlar (J. Allan, *Hâtem*, İsl. Ans.). D'Ohsson'a göre padişahın halkaya geçirilmiş tuğralı dört mührü vardır. Bunlardan biri dört köşe olup yalnız kendisi tarafından kullanılır. Diğerleri tuğra gibi, hükümdar ile birlikte değişir. Sadr-ı azam mühr-i hümayunu divan günlerinde çavuşbaşıya verir. O da ruzname kayıtlarının konulduğu torbalar ile maliye hazinesini, hazineyi ve genellikle belgelerin bulunduğu defterhaneyi mühürler. Sadr-ı azamın bundan başka, diğer bütün eyalet valileri gibi iki mührü daha vardır. Bunlardan biri buyrultuların başına bastığı büyük mühür, ikincisi vezirlerin ve kendi resmi yazılarının sonuna bastığı küçük mühürdür (J. Deny, *Mühür*, İsl. Ans.)

44 H. İnalçık, *The Ottoman Empire*, 76 ve dv.

45 Saraydaki vazifelerini gösteren bu sıralama İ. Hakkı Uzunçarşılı, (*Saray teşkilatı*, 277 vedv.) H. İnalçık (*The Ottoman Empire*, 82) dan alınmış, tarafımızdan bazı ilâve veya değişiklikler yapılmıştır. D' Ohsson'un VII cildinde sultanın mayyeti ile ilgili bilgiler var ise de konumuz bakımından çok yetersizdir (s. 4 ve dv).

46 H. İnalçık, a. g. e., 79.

47 C. Orhonlu, *Derviş Abdullah'ın Dârüssaade Ağaları hakkında bir eseri*, İ. H. Uzunçarşılı, *Arınışantı*, 1976 225 ve dv; Tayyar-zade Ata, *Tarih-i Enderun*, İstanbul, 1292, I, 34.

48 H. İnalçık, a. g. e., 80.

49 İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., 347-350.

50 Neşri, I. 383.

51 H. İnalçık, ve İ. H. Uzunçarşılı, aynı yerler.

52 Âşık Paşa-jâde, 57; Neşri, "Kapıcılardan Ak Sungur un, gelin almağa gittiğini" kaydeder (I, 207).

53 Neşri, II. 489.

54 İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıcı*, İsl. Ans. VI. 200-202.

"Kanunname-i Al-i Osman" da, kapıcılar kethüdası hakkına şu madde vardır: "Çavuş başı reisü'l-kütâb ve kapıcılar kethüdası hizmetkardır. Divanda oturmazlar. Divana hergün vüzeram ve kazaskerlerim ve defterdarlarım geldikçe çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası önlere düşüp istikbal

esinler ve bazı mesalih için benden taşra haberi, kapıcılar kethüdasına söylesün ve ol dahi vezere-rama ve hazaskerlerine ve defterdarlarıma söylesinler”.

55 Neşri, II, 50.

56 Oruc Bey, 45.

57 H. İnalcık, *Fatih Devri*, 25-28.

58 Müneccimbaşı, I, 322.

59 Oruc Bey, 46; Âşık Paşa-zade, 93-94-95-96; Müneccimbaşı, 342; Hoca Sadeddin, II, 302-303.

60 Âşık Paşa-zâde, 106.

61 Müneccimbaşı, I, 334;

Neşri, Elvan Bey'i Murad I., devrinde görevli gösterir. Onun oğullarının çavniğir olduğunu kaydettikten sonra, “*Osmanlı kapısında mukarrer oldular*” şeklinde yazar. Bu durumda, Şeyh Bedrî'd-din olayında ve Mehmed I. tarafından gönderilen Elvan'ın oğln olduğu tahmin edilebilir. Babadan oğula intikal eden memuriyetlerde irsiyet ilkesi ise devrin geleneğidir.

62 İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, 408; F. Köprülü, *Çavuş*, İsl. Ans., III, 367; *Kanun-name-i Al-i Osman*, TOEM, 15, 19, 21.

63 Neşri, I, 207; Âşık Paşa-zâde, 130.

64 Grekçe Anonim, 101.

65 A. Ateş, Molla Gürani, İsl. Ans., IV, 407.

66 Şarabdar Hamza Bey, Murad'ın mutemed adamı idi. Fatih Sultan Mehmed zamanında 1473'de Rum Beylerbeyi olarak Tokat'da bulunuyor idi (H. İnalcık, *Fatih Devri*, 150).

67 İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e., 421.

68 İ. H. Uzunçarşılı, Kapı kulu Ocakları, I, 177 ve dv. ve II, 3 ve dv.

69 H. İnalcık, *Fatih Devri*, 118.

70 Neşri, I, 417-419.

71 İ. H. Uzunçarşılı, *Kuruluşundan onbeşinci asrın ilk yarısına kadar Osmanlı İmparatorluğu teşkilatı*; İbn Hacer, *Enbaü'l-Cumur*, 805 senesi vakiyü. Genebak' İbn. Hacer (Ş. İnalcık), 350.

72 Mevlâna Sinan, edebiyat alanında Şeyhi olarak bilinen şairdir. Çelebi Mehmed'i tedavi ettiği sırada kırk ila kırkbeş yaşlarında idi. Tedavideki başnsmdan ötürü Tokusla köyü tımar olarak verildi (İsmet Parmaksızoğlu, *Tacü't-tevarih notları*, s. 313).

73 Neşri, II, 531-533; Hoca Sadeddin, II, 279-280; Müneccimbaşı, 331.

74 İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, 369 ve 373.

75 C. Orhonlu, *Tercüman*, İsl. Ans., XII, 176.

76 Âşık Paşa-zade, 83-84-85-86.

77 İ. H. Uzunçarşılı, adı geçen eser, 432 ve 438.

78 Oruc Bey, 29-30.

79 T. Gökbilgin, *Osman I.*, 439; Neşri, I, 121; Âşık Paşa-zâde, 23.

80 Neşri, I, 251; Rûbî, 42b, 43a.

Boyuna kefen sarmak, Orta Asya kuşak asmak adetinin Selçuklular'a geçmiş şeklidir. Osmanlılar'a da intikal eden bu adet Bulgar kralına, Türk protokolcuları tarafından telkin edildiği tahmin edilebilir.

- 81 Grekçe Anonim, 93-94.
82 Grekçe Anonim, 95.
83 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. 277.
83a Neşri, 303.
84 Neşri, 401, 403, 407, 411.
85 Neşri, II, 473-475.
86 Hoca Sadeddin, II, 265.
87 Âşık Paşa-zâde, 106.
88 Rûhî, 184a.
89 Rûhî, 97.
90 Y. Yücel, XXXIV, 375.
91 Âşık Paşa-zâde, 111.

92 Hoca Sadeddin, II, 273. Faruk Sümer olayı şu şekilde tahlil eder: “İskender Osmanlı sınırını geçip Tokat’d geldi ve Kaz-ovası kışlağına indi. İskender burada, bölgenin ileri gelenleri tarafından istikbal edilmesine rağmen, Ebu Bekr-i Tihrani’ye göre, müsaade almak için Sultan Murad’a hiç kimseyi göndermemiştir. Fakat, Ebu Bekr-i Tihrani’nin bu iddiası doğru değildir. Çünkü, İbn Hacer’in de bahsettiği gibi, İskender ulak yollayıp II. Murad’dan kış Tokat’da geçirmesine müsaade vermesini rica etmişti. II. Murad, Amasya valisi Yürgüş Paşa’ya İskender’in layık olduğu surette konuklamasını emretmiş ve ayrıca Kara - Koyunlu begine 10.000 altın ile sormalı elbiseler, işlemeli silahlar ve altın eğerli atlar köle ve cariyeler yollamıştır (Kara - Koyunlular, 138).

- 93 Aynı eser, 166-167.
94 Neşri, II, 605-607.
95 H. İnalcık, *Fatih Devri*, 111.
96 Oruc Bey, 35; Nizameddin Şâmi, 310-312.
97 Neşri, II, 429.
98 İ. H. Uzunçarşılı, Mehmed, I, VII, 504.
99 H. İnalcık, *Fatih Devri*, 61.
100 Âşık Paşa-zâde, 142; Neşri, II, 527, 461, 441.
101 Grekçe Anonim, 94.
102 H. İnalcık, *Fatih Devri*, 78; Neşri, I, 277-281, 283; Ducas, 143; Grekçe Anonim, 143, 148.
103 Neşri, I, 233.
104 Neşri, II, 745.
105 Neşri, I, 131, ve 271.
106 Hoca Sadeddin, 131-132.
107 Şâmi, 299.
108 Rûhî, 80b.
109 Neşri, II, 497, I, 305.
110 Hoca Sadeddin, II, 310.

5. BÖLÜM

SULTANIN YAŞANTISI VE SARAY CELENEKLERİ

- 1 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 146-147 ve 159.
- 2 Müneccimbaşı, 302-303.
- 3 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. 126; (Kalkaşandî, *Subhü'l-Aşa*, V, 319.)
- 4 Müneccimbaşı, 277-278.
- 5 Oruç Bey, 16.
- 6 Müneccimbaşı . 291, Müneccimbaşı, rivayete göre Süleyman Paşa'nın mevlevî şeyh-
lerinden birinin müridi olduğunu belirtir. Bu nedenle mevlevî külahı giydiğini, emirlere ve gazi-
lere yıldızlı külah ihсан ettiğini ilave eder.
- 7 Müneccimbaşı, 306.
- 8 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 218; Bocquière, (Schefer 176-177.
- 9 Rûhî, 118 b.
- 10 Oruc Bey, 39.
- 11 Müneccimbaşı, 1. 315-316.
- 12 Neşri, 11, 525.
- 13 İ. H. Uzunçarşılı, I, 297.
- 14 Neşri, 11, 43 a.
- 15 Oruc Bey, 38.
- 16 Neşri, 11, 435.
- 17 Rûhî, 118 b.
- 18 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 129.
- 19 T. Gökbilgin, Osman I. 434.
- 20 İbn-i Kemal, I, 128; Hoca Sadeddin, I, 85-86.
- 21 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 135.
- 22 Neşri, aynı olayı *Murad*'ın kızları *Bizans* İmparatorundan olduğu şeklinde yazar. M.
H. Ymanç'a göre, Bizans kaynakları böyle bir izdivaçtan bahsetmezler. Bu bakımdan *İorga*'nın
Bulgar kaynaklarına dayanarak verdiği, prenseslerin Bulgar olduğu şeklindeki ifadesi gerçeğe
daha yakın görünüyor.
- 23 M. H. Ymanç, *Eğrigöz*, *Simav* ve *Tavşanlı* kasabaları ile birlikte Kütahya şehrinde,
cihaz olarak alındığını zikreden eski vakatüvislerin mübalaalı beyanlarda bulunduğu fikrindedir.

İlk üç kasabanın verilmesi doğru olabilir ise de, Germiyan oğlunun kendi devlet merkezini vermesi mümkün değildir. Mustafa Akdağ, cihaz olayının, sultan Murad'ın ustaca düşünülmüş bir tertibi olduğuna değinir. Ona göre, bazı toprakları, gelin ile birlikte kendisine vermeğe Germiyan-oğlunu razı etmesi normal bir hadise değildir. Meselâ, Osmanlı hanedanından, *Karamanlı* ve *Candarlılar*'a kız verildiği zaman böyle bir şey görülüyor. Esasen Anadolu Türk geleneğinde, o zamana kadar böyle bir usule rastlanmaz. Murad, neşru olmayan ilhak teşebbüsünü yapmak-tan bu şekil altında kurtuluyordu. (*Türkiyenin İktisadi ve İhtimai Tarihi*, I, 248).

24 Âşık Paşa-zâde, 56-57-58-59; Neşri, I, 209; İddris Bitlisi, 210 b; Hoca Sadeddin, I, 94-96 Müneccimbaşı, 298.

25 Neşri, I, 331, İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 260 . Grekçe Anonim'e göre *Bayezid*'e Avlonya'ya ve bütün civarma hükmeden Davalos'un karşı da bütün maiyeti ile teslim oldu; Kocası Davalos daha önce vefat ettiğinden, dul kalmakla bir papas ile evlendi, dükalığı fena idare etti, memleketin adamları mırıldandılar. Bunu öğrenince Sultan Bayezid ordularını aldı ve bunun üzerine yürüdü. O da birçok hediye ve bir hristiyan beyi ile nişanlı bulunan kızını aldı ve birlikte yürüdü ve Bayezid'i karşılamaya gitti, onun önünde diz çöktü. Bayezid onu kabul etti, kadın ona hediyeleri ve aynı veçhile kendi kızını takdim etti. Bayezid kızı kendisine zevce olarak aldı (s. 98). Ayrıca bk. Dukas, 124.

26 Grekçe Anonim, 107.

27 Müneccimbaşı, I, 318.

28 Y. Yücel, *Candar-oglu Çelebi İsfendiyar Bey*, 172. Ayrıca bk. İdris Bitlisi, 325b - 326a

29 H. İnalçak, Murad II. 601 ve 605; İ. H. Uzunçarşılı, a. g. e. 419.

30 Neşri, II, 675-677; Âşık Paşa-zâde, 136; H. İnalçak, *Fatih Devri*, 109.

31 Müneccimbaşı, 366-367.

32 H. İnalçak, a. g. e. 135.

33 C. Orhonlu, *Sünnet Düğünü*, İ. A. X, 249.

34 Y. Yücel, *Kastamonu*'nun ilk fethine kadar Osmanlı - Candar münasebetleri, TAD, I, 133.

35 Oruc Bey, 51; Hoca Sadeddin, 128,

36 Tursun Bey, 75-82; Neşri, II, 725-727.

37 Grekçe Anonim, 152.

38 Müneccimbaşı, 361.

39 İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, 212.

40 Grekçe Anonim, 132.

41 H. S. Arel, *Türk Musikisi Kimindir* 41 ve 63; M. Bardakçı, *Eski Musiki Üzerine*, Türk Kültürü, sayı 168, s. 24 ve devamı.

42 *Makasidü'l-Elhan*, Abdülgadir Meragî (1360-1435)'ın eseridir. Bu zat, *Azerbaycan*'ın *Merag* şehridendir. Önce *Bağdad*'da sonra *Timur*'un oğlu *Şahruh*'un hizmetinde bulundu. *Murad II.* zamanında *Bursa*'ya yerleşti. *Meragî*'nin elimizde beste, kâr ve semai olmak üzere otuz eseri vardır.

43 H. S. Arel, a. g. e. 13 v e 16.

44 Neşri, I, 97; Âşık Paşa-zâde, 100.

45 Neşri, I, 123.

46 Müneccimbaşı, I, 277-278.

- 47 İbu-i Kemal, 40b.
- 48 Hoca Sadeddin, 1, 137-138.
- 49 Neşri, II, 721. Augilelolo'ye gere, Bizans İmparatoru Murad II.'ın ölümü üzerine Mehmed II.'e tâziye için elçi gönderdi (s. 14).
- 50 Neşri, II, 599.
- 51 Neşri, II, 505.
- 52 Ruhi, 92 b.
- 53 F. Sümer, *Karakoyunlular*, 138.
- 54 Neşri, I, 345. *Rüşved ve hediye arasındaki nüansı inceleyen A. Mumucu bu hususta şu fikirdedir: "Rüşvet vermenin diplomasi alanında henen hemen caiz sayıldığı devirlerde Osmanlı yöneticileri özellikle hristiyan ülkelerin elçilerine sonsuz bir güvensizlik beslerler, her hareketlerini kontrol altına alırlar. Güttükleri amaç, elçilerini devlet sırlarını ellerine geçirmemeleri idi. Yabancı bir elçide genellikle en fazla rüşvet yolu ile böyle istenmeyen faaliyette bulunabilir. Şu hale göre diplomatik amaçlar ile rüşvet almak Osmanlılar'da yasaklanmıştı. Rüşvet alan devlet siyasetini etkileyebilecek mevkiye ise sözünü yerine getirmedeği takdirde aldığı meşru bir diplomatik hediye niteliğine bürünür (Osmanlı Devletinde Rüşvet s. 215-216). Diğer taraftan Ali, "ehl-i mansıb"a "kanunı" olan hediyelerin takdim edilebileceğine işaret etmektedir. (Mevaidü'n-nefais, s. 29).*
- 57 Bk. Yukarı
- 58 Hoca Sadeddin, 11, 319-320.
- 59 H. İnalcık, *Murad II*, 599.
- 60 A. Toneri, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik*, 118-119.
- 61 Âşık Paşa-zade, 23.
- 62 Âşık Paşa-zâde, 33.
- 63 Grekçe Anonim, 134.
- 64 Neşri, 1. 85. Müneccimbaşı'da bu olay ile ilgili olarak şu bilgiyi verir: *Gündüz Alp'in şehid olduğu yerde bulunan bir çam ağacına, o bölge halkı, mübarek gecelerde nur indiğini gördüklerinden "Kandilli Çam" adını vermişlerdir (I, 273). Y. Francis, Fatih' in İstanbul muhasarası sırasında nur indiğine değinir (s, 177).*
- 65 Âşık Paşa-zâde, 46.
- 66 Oruc Bey, 24; Âşık Paşa-zâde 59.
- 66 Oruc Bey, 24; Âşık-Paşa-zâde 59.
- 67 Oruc Bey, 38.
- 68 F. Sümer, *Oğuzlar*, 403.
- 69 Âşık Paşa-zâde, 60-61.
- 70 Salim Koca, *Türkler'de Tuz ve Ekmek Halkı*, Millî Kültür, I, (1977), 60-64. Orgeneral Fahrettin Altay'ı anlatığına göre, 15 Mayıs 1919 da İzmir'e çıkan yunanlıları Rum Metropolit Hristomas katli-i ama teşvik etti. Bu zat, 10 Eylül 1922 de Gazi Mustafa Kemal ile görüşmek üzere hükümet konağına geldi. Gazi, onu kabul etmedi ve Nurettin Paşa'ya havale etti. Paşa, onu konak meydanında "Zito Mustafa Kemal" diye bağırttı. Bu sırada halk, "*Tuz-ekmek hakkı bilmez kâfir, kızlarımızdan, ırzımızdan, canımızdan ne istedim, İsa peygamber düşmanı*" diyerek onu linç etti. Bunu duyan Mustafa Kemal, "Bu olmamalı idi" demiştir.

6. BÖLÜM

SULTANIN GELİR KAYNAKLARI VE GİDERLERİ

- 1 P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, 105.
- 2 T. Gökbilgin, *XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, 64.
- 3 H. İnalçık, *Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, XXIII.
- 4 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 115.
- 5 T. Gökbilgin, a. g. e. 87-88.
- 6 T. W. Juguboll, *Ganimet*, İ. A. IV, 716.
- 7 A. Taneri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i azamlık, 40-41.
- 8 Hoca Sadeddin, I, 76-77.
- 9 M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, II, 222.
- 10 T. Gökbilgin, a. g. e. 160.

7. BÖLÜM

SULTANLARIC ŞAHSİYETLERİ - SALTANAT SÜRELERİ - ÖLÜMLERİ - TÜRBELERİ

- 1 T. Gökbilgin, *Osman I*, 442.
- 2 T. Gökbilgin, Orhan, 407 ; İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, 80.
- 3 İ. H. Uzunçarşılı, *Murad I*, 597.
- 4 Müneccimbaşı, I, 304-305; Neşri, I, 307-309.
- 5 A. Taneri, *Celâlü'd-din Hârizmşâh ve Zamanı*, 89.
- 6 M. H. Yınanç, *Bayezid I*, 390.
- 7 İ. H. Uzunçarşılı, *Mehmed I*, 505. Francis'e göre, Mehmed kitab okumayı severdi, ilminücum'a de çalıştı: (s. 99).
- 8 T. Gökbilgin, *Süleyman Çelebi*, 182; İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, 81.
- 9 İ. H. Uzunçarşılı, aynı yer. Musa için ayrıca bk: Francis, 75.
- 10 H. İnalcık, Mehmed II, 534-535.
- 11 İbn-i Kemal, I, 192; T. Gökbilgin, *Osman, I*, 442.
- 12 Müneccimbaşı, I, 290-291.
- 13 Rûhî, 44 a; Konevî, 17 b; İ. H. Uzunçarşılı, *Murad I*, 595. Murad'a yapılan suikastın kaynaklardaki çeşitli anlatım tarzları için bk. aynı yer. Angilelolo, 6.
- 14 Bihîştî, 21 a; Rûhî, 58 b; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 320.
- 15 F. Köprülü, *Yıldırım Bayezid'in İntiharı Mesellesi*, Belleten, VIII, 594-595.
- 16 Neşri, II, 431; M. H. Yınanç, *Bayezid I*, 388. Francis, Timur'un Bayazid'i demir kafese koydurduğuna değinir (s. 74). Ayrıca Schiltberger'de bu konuda bilgi verir (s. 73) İbn Arabşah (Sanders), 187.
- 17 T. Gökbilgin, *Süleyman Çelebi*, 181-182.
- 18 Ş. Tekindağ, *Müsâ Çelebi*, 664-665.
- 19 Rûhî, 210 a; İ. H. Uzunçarşılı, *Mehmed I*, 504. Dukas'a göre, Mehmed'in sesi kesildi, dili tutuldu (s. 75).
- 20 H. İnalcık, *Fatih Devri*, 109.
- 21 Neşri, II, 681; Müneccimbaşı, I, 363-364. Angilelolo, 14.
- 22 Vasiyetnâmenin metnini neşreden: H. İnalcık, *Fatih Devri*, 209 (Başv. Arş. No: 162-14). Murad'ın ölümü için ayrıntılı bilgi: İdris Bitlisî, 333 a ve dv.
- 23 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 143, Bihîştî, 210 a.
- 24 Müneccimbaşı, I, 364-365.

- 25 Neşri, I, 145.
- 26 İsmail Eren, *Kosova'da I. Murad Hüdavendigar Türbesine ait Tarihi Bir Belge*, Güney-Doğu Avrupa Araştırmalar Dergisi, 4-5 (1976), 67-75.
- 27 Rûhî, 256 a.
- 28 Neşri, II, 605-607; Müneccimbaşı, I, 295-296; Âşık Paşa-Zâde, 117.
- 29 Müneccimbaşı, I, 325.
- 30 Müneccimbaşı, I, 290.
- 31 Müneccimbaşı, I, 278-279.
- 32 İ. H. Uzunçarşılı, Mehmed I, 502.
- 33 H. İnalcık, *Padişah*, 493. Kabre hakaret hakkında Âşık Paşazade 67. Bab'da bilgi vardır.

SONUÇ

1 M. Akdağ, Germiyanogulları için su satırları kaleme almıştır:

Büyük Alâeddin'den sonra Moğolların nasıl yavaş yavaş Türkiye'yi tamamen nüfuzlarına aldıklarını, Selçukî sultanlarının önceleri istiklallerini korumayı tecrübe ettikleri ve nihayet "İlhan"ın yüksek hâkimiyetini usulca tanıdıktan başka çare bulamadıklarını, bu defa da halk tarafından, bilhassa göçebe türkmenlerce, hem Selçukî Hanedanına ve hem de Moğollara karşı isyanlar başladığını, memlekette Moğol aleyhtarlığının yaygın bir mahiyet aldığını geçen hâdiselerle anlamış bulunmaktayız.

Moğolların bütün gayretleri, Türkiye'yi en çok malî bakımdan, yani vergiler alarak, kendi hesaplarına soymak hedefine kullanmıştır ki, bundan, XVI. asrın başında Uç-beylerbeyiliğinin eski şekliyle değilse bile melik-ül'ümeralık halinde ihya olduğunu anlıyoruz. Germiyan Oğulları, Aydın ve İzmir yönlerine uzanan ve Denizli, Antalya, Isparta çevreleri ile Yukarı Sakarya havzasını içine alan geniş bir bölgedeki bütün Türk beylerini kendi idaresinde tutuyorlardı ki, bu hakkı onlara, belki vaktiyle III. Aladdin Keykubat, yahut sonradan Moğollar tarafından tevcih olunan Uç beylerbeyiliği (daha doğrusu melik-ül'ümeralık) vermekteydi. Germiyan Oğullarına fiilen tâbi olmayanları bulunursa bile, diğer ümerânın "melik-ül'ümera" ünvanını kullanamayışları,, uçlarda henüz hiyerarşinin devam ettiğini gösteriyor. Germiyan Oğullarından Yakub Bin Alişir, 699 Hicrî (1300) tarihli kitâbesinden, bu ünvanı kullanamadığı halde, Savcıoğlu Umur Bey, 714 Hicrî (1314) tarihli kitâbesinden kullanmış ve fakat, onun oğlu Yakub Bey, 725 (1325) tarihli kitâbesinde kullanamamıştır. Ailenin fiili durumunda değilse de, hukukî salâhiyetlerinde meydana gelen değişiklikleri ifade eden bu ünvanı kullanmaya veya terk etme hâlinin Kahramanlıklarla alâkalı hâdiselerden ileri geldiğini sanıyoruz.

Hulasa, burada kaydolunacak en mühim nokta, XIV. asrın başlarında Ucların pek büyük önem kazanmış olan Sol-kolunda, tamamiyle Alişir Ailesinin (Germiyan adı ile) hakim olması ve esas devletin otoritesi yıkılıp da, onun yerine yeni bir siyasî birlik temellerinin atılmasına uygun şartlar meydana gelince, bu ailenin Sakarya'dan Antalya taraflarına kadar olan geniş bir çevrede (Ege bölgesinin de içine alıyor) yeni bir devlet kurmuş olmasıdır. Bu devrin kaynakları ve ele geçen kitâbeler bunu tamamiyle teyid etmektedirler. (Türkiyenin iktisadi ve içtimai, tarihi, I, s. 87-88).

2 Köprülü, Osmanlı Devletinin kuruluşu, s. 105-109.

3 Akdağ, Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi, I. s. 4 ve devamı. Şehirlerde endüstriyel iş kollarında dokumacılık, maden işçiliği, madenî eşya yapımı ve inşaat branşlarında daha ziyade hristiyan usta ve işçiler faaliyette bulunuyorlardı. Yayla hayvancılığı ve tarımsal işler ile Türkler daha fazla meşgul oluyorlardı. Gene Türkler mülklerin büyük bir kısmına, şehir ve kasabaların etrafındaki bağ ve bahçelere sahiptiler. Hristiyan meslek erbabı korporasyon içinde esnaflık ilkelerine riayet ederek çalışıyorlardı. Ancak, müslüman esnafa ait olan ahi tekkelerine üye olmalarına din ayrılığı engeldi. Bundan dolayı ihvân (ahiler) ve fıtyan (örgütlenmiş işçiler) arasında hristiyanlara

rastlanmaz (Aynı yer). M. Akdağ bir başka araştırmasında da Osmanlı rejiminin kurulduğu yıllara Anadolu'nun iktisadi bir kriz devrine girmiş olduğuna dair delillere sahip olduğuna işaret ediyor. Bu arada; Bolu, Ankara ve Konya yönlerinden gelen yolların kavşak noktalarında bulunan ve Marmara çevresinde saptolunan mamur Bizans şehirlerine, Türk halkı yerleşmiş ve bu şehirler Türk şehri haline gelmiştir (Türkiye'nin iktisadi vaziyeti, s. 503-504).

4 Aynı yer.

5 A. Taneri, *Türkiye Selçuklularının Kültür Kaynağı Olarak Ariflerin Menkibeleri*, 462-463.

6 M. Akdağ, a. g. e. 20 ve 32.

7 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* I, 22 ve dv.

8 Türk hükümdarının sosyal hizmet anlayışı, Türk toplumunu da etkilemiştir. Burhan Felek, XX. yüzyıl toplumunu şu şekilde tasvir eder: “Halbuki eskiden mahallelerde derece derece zengini, orta hallisi, fakiri bir arada idi. Mahallenin semtine göre bu zengin ve fakir sayısı ve nisbetleri değişirdi ama, her mahalle fakirine, elinden geldiği ve kudretinin yettiği kadar yardım ederdi. Şu kadarım göğsümü gererek söyleyebilirim ki, eski mahalle sistemindeki mahalleli, fakirini korur, çoluk çocuğunu himaye eder, okutur elinden geldiği kadar bakardı. Zenginler ve orta halliler bu yardıma, kimse bir şey demeden sadece mahallenin adet ve usulleri dahilinde iştirak ederdi. Ve diyecek odur ki, o devirde kimse aç, açık kalmazdı. Mahalleli, dediğim gibi idari, içtimai, hatta iktisadi bir ünite-birey idi, Dediğim gibi mahalle imamı, muhtarı, ihtiyar heyeti, bekçileri, sakası, mektebi, mahalle bakkalı, mahalle kahvesi ve mescidi ile bu hali ile İstanbul, küçük küçük ve kendine yeterli topluluklardan mürekkepti”.

9 Prof. İnalçık, “Osmanlı İmparatorluğunun sınırlar beyliğinden, XVI. yüzyılın sonunda Sasanî ve özellikle Abbasiler gibi eski yakındığı devlet ananelerinde bir imparatorluk olduğunu yazar” (*Ottoman Empire*, 3). Yazar, Sasanîlerde hükümdarın ileri gelen erkânı toplayıp, halkın şikayetlerini dinlediğini kaydettikten sonra hükümdarın senede iki gün alelade bir vatandaş gibi, “dini lider” in önüne çıkıp, kendi icraatlarına karşı olan şikayetleri dinlediğini ilave eder. Aynı müessese yüzyıllar sonra Anadolu Selçuklu sultanlarıncı uygulandı. Yazara göre, Osmanlı devrinde, Sarı Saltuk'un, Osman Gâzi'ye adil ve insafli olması şeklindeki öğüdü, aynı devlet telâkkisinin sonucudur (a. g. e. 66).

BİBLİYOGRAFYA

- Adıvar, A. *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1943.
- Ahmedi, *Dâstan ve Tevarih-i Mülûk-i Al-i Osman* (Yay. N.S. Banarlı) TM, VI.
- Ahmet Feridun, *Münşeat-ı Selatin*, İstanbul, 1264-1265.
- Akdağ. M., *Türkiye'nin İktisadî ve İctimî Tarihi, I-II*, Ankara, 1959-1972.
- Aksarayi, *Müsameretü'l-Ahbar* (Yay. O. Turan), Ankara, 1944.
- Aktepe, M., *Hoca Sadeddin Efendi'nin Tacüttevarih'i ve Bunun Zeyli Hakkında*, TM, XIII.
- Ali, *Mevâidü'n-nefais fi Kavâidi'l-mecalis* (Yay. İst. Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Kürsüsü). İstanbul, 1956.
- Angilello, *Türk Tarihi* (Terc. K. Neki), T.TK'de gayrimatbu nüsha.
- Anonim, *Tevârih-i Al-i Osman*, (F. Giese), Breslau, 1922.
- Arel, H. S., *Türk Musikisi Kimindir?*, Ankara, 1969.
- Arsel, İ., *Anayasa Hukukunun Umumî Esasları*, Ankara, 1954.
- Artuk, İ., *Sikke*, İsl. Ans.
- Ateş. A., *İstanbul'un fethine dair Fatih Sultan Mehmed tarafından gönderilen mektuplar ve bunlara gelen cevaplar*, TD, IV.
- Ateş, A., *Molla Gürani*, İsl. Ans.
- Atsız. N., *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul, 1949.
- Aziz Astrabadi. *Bezm u rezm*, İstanbul, 1928.
- Babinger, F., G
- Banarlı, N.S., *Fatih'in Zafer Sırları*, ATO, Sayı: 5.

- Barkan. Ö. L., *Kanunname*, İsl. Ans.
- Baştav, Ş., *XVI. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi'nin II Murad Devri Hâdiseleri*, AÜDTGFD, XXVIII.
- Beldiceanu, Î., *Recherches sur les actes des regnes des sultans Osman, Orkhan et Murad*, Monachii, 1967.
- Beldiceanu, N., *Actes de Mehmed II. et Bayezid II. du MS fonds Turc ancien*, Paris, 1960.
- Beldiceanu, N., *La region de Timok-Morava dans les documents de Mehmed II et d. S lim I.*, RER, III-IV.
- Beldiceanu, N., *Les actes des Premiers Sultans, I.*, Paris, 1960.
- Beldiceanu, N., *Reglement Minier*, Paris, 1964.
- Beldiceanu – Steinherr, Î., *En marge d'un acte concernant le pengyek et les akıncı*.
- Bosworth, C. E., *The Ghaznavides*, Edinbourg, 1963.
- Bosworth, C.E., *Ghulam*, EI .
- Brocquiere, B., *Le voyage d'Outremer*, Paris, 1892.
- Chalkokondiles. *Histoire de la decadence de L'Empire Grec et l'etablissement de celui des Turcs*, Paris, 1620.
- Code des Lois coutimieres de Mehmed II*, (Yayın. N Beldiceanu), Wiesbaden, 1967.
- Clavio, *Timur Devrinde Semerkand'a seyahat* (Terc. Ö. R. Doğrul). İstanbul, 1975.
- Çağatay, N., *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Ankara, 1974.
- Dames. M.L., *Gazneliler*, İsl. Ans.
- Dilger, K., *Untersuchun gen zur geschichte des Osmanischen Hof zeremoniells im 15. und 16.*, München, 1967.
- D'Ohsson. H., *Le Tableau general de L'Empire Ottomane*, Paris, MD CCCXXIV.
- Dukas. *Bizans Tarihi* (Terc. V. Mürmiroğlu), İstanbul, 1956.
- Eflâki, A., *Ariflerin Menkibeleri* (Terc. T. Yazıcı), I-II, Ankara, 1964.
- Eflâki, A., *Menakibü'l-Arifin*, (Yayın. T. Yazıcı), I-II, Ankara, 1959-1961.

- Enveri, *Dusturûame-i Enveri* (Yayın. M.H. Yınanç).
- Erzi, A., *Burdur-Antalya ve havalisi kütüphanelerinde bulunan türkçe, arapça ve farsça bazı mühim eserler* Belleten XIII.
- Erzi, A., *Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar*, Belleten, XIV.
- Fermer, F. G., *Tabl-hane*, İsl. Ans.
- Francis, *Vekâyinâme* (Terc. VI. Mirmiroğlu), TTK'da gayrimatbu nüsha.
- Gökbilgin, T., *Edirne*, EI .
- Gökbilgin, T., *Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul, 1952.
- Gökbilgin, T., *Murad I. Tesisleri ve Bursa İmareti Vakfiyesi*, TM, VI.
- Gökbilgin, T., *Müneccim başı*, İsl. Ans.
- Gökbilgin, T., *Orhan*, İsl. Ans.
- Gökbilgin, T., *Osman I.*, İsl. Ans.
- Grohman, A., *Tiraz*, İsl. Ans.
- Hadidi, *Tarih-i Al-i Osman*, Süleymaniye – Esat ef. 2081.
- Huart, Cl., *İdris Bülisi*, İsl. Ans.
- Hüseyinî, *Ahbâr üd-devlet is Selçukîyye* (Çevr. N. Lugal), Ankara, 1943.
- İbn Arabşah, *Acaib ol-makdur*, Mısır, 1285.
- İbn Arabşah, *Acaib ul makdur fi navaib-i Timur* (Çevr. N.H. Mürtaza), İstanbul, 1142.
- İbn Arabşah, *Tamerlane or Timur the great amir* (Çevr. J.H. Sanders), London, 1936.
- İbn Battuta, *Seyahatname-i İbn Battuta* (Çevr. M. Şerif), İstanbul, 1333-1338.
- İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umüri'l-Aleiyye*, Tıpkı basım, Ankara, 1956.
- İbn Bibi, *el-evamirü'l-Alâ'iyye Fî'l-umuri'l-Alâ'iyye* (Neşr. N. Lugal-A. Erzi), Ankara, 1957.
- İbn Hacer, *Anba al-Gumr*,
- İbn-i Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman, II-IV. Defterler*, Millet Ktp. 32

- İbn-i Kemal**, *Tevarih-i Al-i Osman*, VII. Defter (Tekkidli transkripsiyon)
Yayın. Ş. Turan, Ankara, 1957.
- İbn-i Kemal**, *Tevarih-i Al-i Osman*, I. Defter (Yayın. Ş. Turan), Ankara,
1970.
- İbn Tagribirdi**, *Havadis ad-duhur*, California, 1930.
- İdris Bitlisi**, *Heşt Bihişt*, Nuruosmaniye Ktp. No. 3078.
- İnalcık. H.**, *Bursa*, EI .
- İnalcık. H.**, *Fatih Devri Üzerinde Tedkikler ve Vesikalar*, Ankara, 1954.
- İnalcık. H.**, *Mehmed II.*, İsl. Ans.
- İnalcık. H.**, *Murad II.*, İsl. Ans.
- İnalcık. H.**, *Osmanlı Devrinde Türk Ordusu*, TK, X.
- İnalcık. H.**, *Osmanlı Hukukuna Giriş*, SBFD, XII.
- İnalcık. H.**, *Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet
Telakkisi ile İlgisi*, SBFD, XIV.
- İnalcık. H.**, *Örf.*, İsl. Ans.
- İnalcık. H.**, *Padişah*, İsl. Ans.
- İnalcık. H.**, *Suret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid*, Ankara,
- İnalcık. H.**, *The Ottoman Empire*, Newyork, 1973.
- İnalcık. H.**, *Oğuz H.*, *Yeni bulunmuş bir gezavet-ı Sultan Murad*, AÜDT-
CFD, VII.
- İnalcık. Ş.**, *İbn Hacer'de Osmanlılar'a dair haberler*, AÜDTCTD, VI.
- İnan. Abdülkadir.** *Makaleler*, Ankara, 1968.
- İnan, Abdülkadir.** *Şamanizm*, Ankara, 1954.
- İnan, Abdülkadir.** *Tuğ-Bayrak*, TK, IV. Index İslamicus, 1-V.
- İsfahani**, *Irak ve Horasan Selçukları Tarihi*, İstanbul, 1943.
- Kafesoğlu, I.**, *Eski Türk Dini*, TED, Sayı: 3
- Kafesoğlu. I.**, *Harermşahlar Devleti Tarihi*, Ankara, 1956.
- Kafesoğlu, İ.**, *İbn Arabşah*, İsl. Ans.
- Kafesoğlu, I.**, *Mahmud Gaznevî*, İsl. Ans.

- Kafesoğlu, I., *Sultan Melikşah*, İstanbul, 1953.
- Kalka şendi. *Subh ul-aşa* Mısır, 1354.
- Kanunnâme-i Al-i Osman (Yayın. M. Arif), TOEM Ksz. 13-19.
- Kaymaz, N., *Anadolu Selçuklularının inhitatında idare mekanizmasının rolü*, TAD, III.
- Kaymaz, N., *Pervâne Muinü'd-dîn Süleyman*, Ankara, 1970.
- Kemal-i Zerâ, *Selâtin-nâme*, İstanbul Üniversitesi Ktp. No. 859.
- Kırâmî, *Fetihname-i Sultan Mehmed* (Yayın. F. Babinger) İstanbul, 1955.
- Kitâb-ı Müstetab* (Yayın. Y. Yücel), Ankara, 1974.
- Konevi, *Tarih-i Al-i Osman*, Kayseri Umumî Ktp. 11243.
- Koray, E., *Türkiye Tarih Yayınları Bibliografyası*, 1-11, Ankara, 1952-1971.
- Köprülü, F., *Aşık Paşazâde*, İsl. Ans.
- Köprülü, F., *Çavuş*, İsl. Ans.
- Köprülü, F., *Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri*, II. Tarih Kongresi.
- Köprülü, F., *Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik menşei meseleleri*, Belleten, VII.
- Köprülü, F., *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu*, Ankara, 1959.
- Köymen, M. A., *Alp Arslan ve Zaman'*, İstanbul, 1972.
- Köymen, M. A., *Alp Arslan zamanı Selçuklu Saray teşkilâtı ve hayatı*, TAD, IV.
- Köymen, M. A., *Alp Arslan zamanı Selçuklu askeri teşkilâtı*, TAD, V.
- Köymen, M. A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, II.*, Ankara, 1954.
- Köymen, M. A., *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 1963.
- Köymen, M. A., *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 1963.
- Köymen, M. A., *Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları*, TAD, II.
- Köymen, M. A., *Sencer*, İsl. Ans.

- Köymen, M. A., *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Ankara, 1975.
- Kramers, H., *Sultan*, İsl. Ans.
- Kramers, H., *Şeyhülislâm*, İsl. Ans.
- Kurat, A. N., *Altın Ordu, Kırım ve Türkistan hanlarına ait yarlık ve bitikler*, İstanbul, 1940.
- Levent, A. S., *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi*, Ankara, 1956.
- Lugal, N.-Erzi, A., *Fatih Devrine ait münşeat mecmuası*, İstanbul, 1956.
- Lütfü Paşa, *Asafnama*, İstanbul, 1976.
- Lütfü Paşa, *Tevârih-i Al-i Osman*, İstanbul, 1341.
- Makrizi, *Al suluk val durr*. TTK'de gayrimetbu nüsha
- Mardin, F., *Fetva*. İsl. Ans.
- Menage, V. L., *Hadidi*, EI .
- Merçil, E., *Fars Atabeyleri Salgurlular*, Ankara, 1975.
- Mumcu, A., *Divan-ı Humayun*, Ankara, 1976.
- Mumcu, A., *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, Ankara, 1969.
- Mumcu, A., *Osmanlı Devletinde siyaseten katl*, Ankara, 1963.
- Musavver Nasihatü's-selâtin*, Topkapı - Revan, 406.
- Nesevi, *Histoire du Sultan Djelal ed-din Mankobirti*, Paris, 1891.
- Nizâmeddin Sâmî, *Zaferneme* (Çevr. N. Lugal), Ankara, 1943.
- Nizâmülmülk. *Siyasetname* (Yayın M.A. Köymen), Ankara, 1977.
- Onaltıncı asırda yazılmış grekçe anonim Osmanlı tarihi* (Yayın. Ş. Baş-tav), Ankara, 1973.
- Oruc b. Adil. *Tevârih-i Al-i Osman* (Yay. F. Babinger), Itannover, 1925.
- Orhonlu, C., *Derviş Abdullah'ın darüssaade ağaları hakkında bir eseri* (I. H. Uzunçarşılı armğ.).
- Orhonlu, C., *Sünnet Düğünü*, İsl. Ans.
- Orhonlu, C., *Tercüman*, İsl. Ans.
- Ögel, B., *Türk kültürünün gelişme çağları, I-II*, İstanbul, 1971.

- Özergin, M. K., *Rûhî*, İsl. Ans.
- Râvendi, *Râhat-üs sudûr ve âyet-üs - sürûr* (Terc. A. Ateş) 1-11, Ankara, 1957-1960.
- Rûhî, *Tevârih-i Al-i Osman*, Oxford-Marsh. 313.
- Rüstem Paşa, *Tarih-i Rüstem Paşa*, Rıza Paşa Ktp. 2438.
- Sarı Mehmed Paşa, *Nesâyihü'l-vüzerâ*, (Yay. H.R. Uğural). Ankara, 1969.
- Sarı Saltuk. *Saltuknâme* (Tıpkı Basım-F. İz), Harvard, 1974-1976.
- Sevim, Ali., *Suriye Selçukluları*, Ankara, 1964.
- Sümer, F., *Kara-Koyunlular*, Ankara, 1967.
- Sümer, F., *Oğuzlar*, Ankara, 1967.
- Sümer, F., *Türk Kültür Tarihine bir bakış*, AÜDTCFD, XX.
- Taeshner-Witteck, *Die Vezirfamilie der Candarlızade und ihre Denkmaler*, Der İslâm, XVIII.
- Taneri, A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda vezirlik*, TAD, V
- Taneri, A., *Celâli'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, Ankara, 1977.
- Taneri, A., *Müsameretü'l-Ahbar'ın Türkiye Selçukları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri*, TAD, IV.
- Taneri, A., *Türk Devlet Geleceği*, Ankara, 1975.
- Tayyar-zade Ata, *Tarih-i Enderun*, İstanbul, 1292.
- Tekindağ, Ş., *Musa Çelebi*, İsl. Ans.
- Tekindağ, Ş., *Neşrî*, İsl. Ans.
- Tekindağ, Ş., *Tursun Bey*, İsl. Ans.
- Tekindağ, Ş., *Tursun Fakih*, İsl. Ans.
- Texier, Ch., *Asie Mineur*, Paris, MDCCCLXII.
- Turan, O., *Eski Türkler'de okun hukukî bir sembol olarak kullanılması*, Belleten, XXXV.
- Turan, O., *İstanbul'un fethinden önce yazılmış tarihi takvimler*, Ankara, 1954.
- Turan, O., *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971.

- Turan, O., *Türkiye Selçukluları hakkında resmi vesikalar*, Ankara, 1958.
- Turan, Ş., *Sadeddin*, İsl. Ans.
- Unat, Ş. R., *Oruç*, İsl. Ans.
- Uzunçarşılı, İ. H., *çandarlı*, İsl. Ans.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara, 1974.
- Uzunçarşılı, İ.H ., *Kapıcı*, İsl. Ans.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Mehmed I.*, İsl. Ans.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1965.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1945.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1970.
- Ünver, S., *Yıldırım Bayezid'in İvaz Fakih'e verdiği tımar*, Belleten, XI.
- Wensinck, A. J., *Hutbe*, İsl. Ans.
- Witteck, P., *Menteşe Beyliği* (Çevr. O.Ş. Gökyay), Ankara, 1944.
- Witteck, P., *La tugra Ottomane*, Byzanion, xx.
- Yıldız, M. D., *Türkler ve İslamiyet*, İstanbul, 1967.
- Yinanç, H. M., *Bayezid I.*, İsl. Ans.
- Yinanç, H. M., *Celâleddin Harezmsah*, İsl. Ans.
- Yinanç, H. M., *Ertuğrul Gazi*, İsl. Ans.
- Yücel, Y., *Candaroğulları Beyliği*, Belleten, XXXIV.
- Yücel, Y., *Candaroğlu İsfendiyar Bey*, TAD, II.
- Yücel, Y., *Çobanoğulları*, AÜDTCFD, XX III.
- Yücel, Y., *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Ankara, 1970.
- Yücel, Y., *Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, Belleten, XXXV.
- Yücel, Y., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Bilgiler*, Belleten XXXVIII.

GENEL İNDEKS

A

Abbasi, Abbasiler, 276, 277
 Abdülhamid II., 272
 Adorno, 128, 129, 130, 199.
 Ahmed Bayezid (Celayirli), 197, 198.
 Ahmedî, 13.
akağalar, 227
akhadimler, 226.
 Akça-koca, 109.
 Ak-şâh, 59.
 Alâü'd-dîn Keykubad, I, 26, 31, 42, 45, 47, 60, 69, 75, 78, 80, 82, 93.
 Alâü'd-din Mehmed, 29, 30, 32, 33, 49, 52, 53, 55, 70, 85, 89, 94.
 Alâü'd-dîn Paşa, 117.
 Alberoni, Jurion, 277.
 Ali Paşa (Çandarlı), 135, 158, 159, 163, 166, 167, 183, 212, 235, 266.
alp (unvan olarak), 8, 18, 221.
 Alp Arslan, 27, 28, 32, 33, 51, 55, 59, 61, 68, 76, 77, 91.
aman kâsesi, 89.
amannâme, 207.
aman vermek, 256.
 Amasya, 148. Ankara, 124.
 Anuş-tigin, 24.
arabacılar, 227, 233.
 Arablar, 276.
 Âşık Paşazâde, 11, 13, 95, 103, 117, 125, 138, 140, 147, 152, 162, 217, 223, 228, 249, 249, 257, 262, 271, 288.
ata, atabey (unvan olarak), 8, 25, 286.
 Atsız (Hârizmşah), 20, 26.
av, 206.
 Avfi, 26.
 Aykut-Alp, 116.
 Aziz Astrababî, 14.

B

baltacılar, 235.
 Bayezid I., 11, 13, 113, 118, 121, 122, 135, 138, 140, 142, 158, 166, 167, 180, 181, 189, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 206, 207, 215, 218, 219, 228, 231, 233, 235, 239, 240, 248, 251, 255, 266, 267, 268, 269, 270, 279, 284, 285, 288, 289.
 Bayezid II., 11, 13, 119.
 Bayezid Paşa, 108, 128, 159, 160, 192, 193, 195, 208, 212, 256, 270.
 Baybars, 80.
Bayrak, 214, 283, 289.
 Berkuk, 215, 236
 Berkiyaruk, 32.
 Bilecik, 202.
 Bilge Kagan, 18, 29, 30.
 Bizans, Bizans Devleti, Bizans İmparatorluğu, 7, 26, 43, 127, 148, 277, 278, 281, 289.
Börk, 8.
 Börklüce Mustafa, 208.
 Bolu, 202.
 Bursa, 8, 116, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 132, 139, 147, 148, 149, 151, 164, 167, 176, 180, 202, 203, 205, 215, 216, 218, 219, 221, 236, 239, 261, 264, 265, 266, 268, 269, 270, 272, 273, 280, 281, 285, 287.
 Büyük Selçuklular, 5, 21, 22, 24, 32, 34, 38, 40, 50, 54, 57, 61, 65, 66, 78, 84, 91, 276, 287.

C

Cebeciler, 227, 234.
 Celâlü'd-din Harizmşah, 25, 29, 33, 53, 56, 59, 64, 71, 72, 73, 92, 266, 288, 289.
 Celâlü'd-din Karatay, 85.

Cem (Şehzade), 271.
Cenevizliler, 199.
Cengiz Han, 286.
Cihan-şâh, 70.
Cüveynî, 26.

Ç

Çadır, 43, 214, 216, 283, 289.
Çağrı Bey, 30, 32, 35, 211.
çakırcıbaşı, 227.
çaşnigirbaşı, 227, 230.
çavuş, 231.
çavuşbaşı, 227, 230.
Çelebi Mehmed (Bk. Mehmed I.).
çetr, 43, 59, 60.
çuhadar, 226, 228.

D

divit takımı, 201, 225.
Dukak, 24.
Dukas, 14.
Dündar, 115, 135.

E

Edebali, 115, 162, 174.
Edirne, 123, 128, 130, 141, 144, 149, 150, 151, 160, 164, 173, 176, 201, 203, 206, 207, 215, 216, 219, 230, 238, 250, 270, 271, 273, 280, 281, 287.
Enverî, 13.
Eretna, (Emîr), 25.
Ertuğrul Gazi, 23, 96, 97, 98, 100, 115, 279.
Eski şehir, 196, 222.
Evrenuz, 158, 193, 210, 230

F

Fatih Kanunnamesi, 155, 156, 184, 185, 186.
Fatih Sultan Mehmed (Bk. Mehmed II.).
fetihname, 206.
Fransis, 14.

G

gazi (unvan olarak), 220, 221.
Gazi Abdurrahman, 116.
Gazneliler, 17, 28.
Gebze, 271.
Geyve, 202, 264.

Gıyasü'd-din Keyhüsrev, 1., 26, 31, 42, 78, 82, 83.
Gıyasü'd-din Keyhüsrev II, 78.
Göktürkler, 5, 17, 18, 21, 23, 41, 43, 44, 67, 76, 91, 290, 291.
Gündüz-Alp, 258.

H

han' (unvan olarak), 18, 41, 219, 220, 289.
Hacı İvaz Paşa, 129, 130, 152, 159, 193, 195, 196, 270.
Hadidî, 13.
Halil Paşa (Çandarlı), 110, 144, 146, 152, 160, 173, 192, 281.
Halil Hayrî'd-din Paşa (Çandarlı Kara), 116, 158, 161, 183, 191, 263, 265.
Hârizmşâhlar, 17, 24, 37, 52, 65, 66, 91.
has odabaşı, 226, 227, 283.
Hasan Ağa (Yeniçeri Ağa), 210, 211.
hekimbaşı, 227, 234.
hilat, 214, 236, 239, 254.
Hindistan, 33.
Hoca Sadeddin, 13.
hünkar imamı, 227, 234.
Hun, Hunlar, 17, 23, 44.
Hunyadi, Macar krah, 195, 203.
hutbe, 54, 214, 217, 218, 283.

I

Irak Selçukluları 6, 17, 24, 24, 55, 81.

İ

İbn Arabşâh, 168, 201, 234.
İbn Battuta, 14.
İbn Hacer, 13.
İbn-i Kemal, 115, 147, 190, 217, 223, 290.
İbrahim Bey (Karamanoğlu), 209.
İbrahim Paşa (Çandarlı), 193, 237.
ibrîkdar, 227, 232.
içoğlan, 227.
İlyas (şarabdâr), 137, 259.
İoannes, 121, 127, 149.
İran, 276, 286.
İsa Çelebi, 101, 113, 116, 120, 123, 124, 141, 194, 246, 272.
İsfendiyar Bey (Candar-oğlu), 53, 124.
İsmail Bey (Candar-oğlu), 20, 21.

İstanbul, 8, 11, 110, 122, 127, 131, 136, 142, 161
171, 176, 179, 185, 187, 190, 202, 207,
212, 216, 219, 259, 262, 267, 272, 273,
281, 287.

İvaz Fakih, 197.

İznik, 196, 197, 202, 203, 265.

İzmit, 203.

İzzü'd-dîn Keykavus I., 28, 52, 93.

İzzü'd-dîn Keykavus II., 76, 93.

J

Jean Palerne, 272.

K

Kadı Burhanü'd-dîn, 20, 25, 27, 43, 56, 63,
68, 73, 82.

Kara Timurtaş Paşa, 193, 265.

Karahanlılar, 5, 24, 41.

Karahıtaylor, 55.

kapıcı, 228, 229, 289.

kapı ağası, 226, 227.

kapıcıbaşı, 227, 228, 229, 230.

kapıcılar kethüdası, 227.

Karaman-oğulları, 274.

Kâşifi, 14.

Kayı, 95, 96.

kemer, 27, 43, 73, 71.

kengeş, *kengeşi*, 286.

Kirman Selçukluları, 24.

Kirmanî (Ebu'l-Fazl), 20.

kılıç-kefen, 71, 88, 291.

kılıç, 214, 223, 289, 201, 283, 43.

Kılıç Arslan II, 8, 13.

Kılıç Arslan III., 92.

Kılıç Arslan IV., 92.

Kınık, Kınıklar, 24, 58.

Kıvami, 14.

Kritovulos, 205.

Konev, 13.

Konur-Alp, 202, 116.

Konya, 31, 131.

külâh, 46, 63.

Kündürü, 35.

Kurtçu Doğan, 232.

kurulay, 38.

L

lala lunvan olarak, 280, 286.

M

Mahmud (Irak Selçuklu Sultanı), 41.

Mahmud Gaznevi, 28, 31, 32.

Manisa, 144, 145, 257.

Manuel (Bizans İmparatorluğu), 126.

Mazarin, Guilio, 277.

Mehmed I., 99, 100, 106, 107, 116, 171, 118, 119.

122, 126, 127, 133, 138, 149, 167, 168,

188, 193, 195, 199, 200, 202, 207, 209,

210, 215, 218, 219, 224, 229, 230, 234,

236, 246, 247, 249, 254, 267, 268, 273,

279, 280, 285.

Mehmed II., 11, 99, 100, 104, 109, 111, 113,

121, 143, 144, 145, 146, 160, 164, 165,

168, 170, 171, 172, 178, 179, 183, 184,

187, 193, 202, 205, 206, 207, 212, 213,

216, 219, 225, 230, 231, 239, 240, 250,

251, 261, 267, 268, 271, 272, 280, 285.

Mehmed Bey (Aydın-oğlu), 83.

Mehmed Paşa (Kamanî), 13, 121.

Mehmed Bey (Karamanoğlu), 132, 152, 273.

Melikşah, 27, 32, 40, 67, 93.

Memlükler, 133, 134.

Menteşe-oğulları, 29.

Mervezi, 20.

meşveret meclisi, 20.

Metem, 5, 9, 18, 286.

Mevlana Haydar (Heratî), 208.

Mezid, 223, 209, 237.

Mirahur, 227, 229.

miralem, 228.

Mirdas-oğulları, 68.

Molla Gürani, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 231,
234.

Molla Yegan, 168, 170.

Moğol, Moğollar, 7.

Murad I., 99, 100, 104, 117, 118, 120, 122, 134,

135, 139, 140, 142, 146, 149, 150, 158,

165, 166, 175, 176, 191, 203, 218, 221,

221, 222, 230, 240, 244, 245, 248, 254,

258, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 279,

280, 281, 282, 284, 285, 289.

Murad II., 11, 99, 100, 104, 108, 109, 110, 113,

117, 120, 127, 129, 130, 131, 132, 133,

134, 137, 143, 144, 145, 151, 152, 160,

161, 168, 170, 177, 192, 193, 195, 196,

198, 199, 200, 202, 205, 206, 210, 211,

212, 215, 219, 222, 227, 231, 234, 235,
237, 238, 239, 249, 250, 251, 254, 256,
267, 268, 271, 272, 273, 279, 280, 285,
290.
Murad IV., 156.
Muinü'd-dîn Pervane, 25.
Musa Çelebi, 99, 113, 120, 123, 124, 125, 135,
136, 141, 142, 176, 181, 201, 207, 208,
211, 216, 228, 230, 235, 246, 247, 267,
270, 271, 273, 284, 285.
Musa Yahgu, 35.
Mustafa (Küçük), 121, 131.
Mustafa (Düzme Çelebi), 99, 126, 128, 129, 130,
137, 159, 193, 209, 231, 239, 256.
Mutahharten, 198, 201.
Müneccimbaşı, 227, 234.

N

nedimler, 235.
Neşri, 11, 13, 103, 117, 119, 135, 138, 147, 166,
217, 223, 228, 254, 270.
nevbet, 43, 45, 48, 49, 50, 87, 214, 222.
Nizamü'd-din Hocendi, 25.
Nizamü'l-mülk, 26, 28, 33, 34, 51, 74, 79, 86,
90, 257, 288.

O

Oğuzlar, Oğuz Devleti, 21, 24, 25, 58, 95, 285.
Oğuz Han (bk. Mete).
ok, 64.
Orhan Bey, 99, 100, 103, 111, 117, 138, 139,
146, 147, 148, 162, 163, 165, 175, 183,
191, 193, 197, 216, 217, 218, 220, 211,
243, 245, 247, 248, 261, 263, 265, 268,
269, 273, 279, 280, 281, 282, 284, 285,
289.
Orhan (gehzade), 133, 134.
Oruç, 11, 95, 103, 125, 138, 165, 180, 206.
Ortaasya, 6, 8, 9, 21.
Osman I., Osman Bey, Osman Gazi, 8, 23, 97,
99, 100, 102, 115, 117, 119, 122, 135, 138,
139, 146, 147, 165, 174, 196, 197, 201,
203, 206, 217, 221, 222, 223, 243, 245,
253, 257, 258, 261, 265, 268, 279, 281, 284,
285, 286, 288.

Osmanlı, Osmanlılar, Osmanlı Devleti, Osman
İmparatorluğu, (Hemen her sabifede).

P

payitaht, 43, 214, 215, 216, 283, 289.
peykler, 235.
peşkeş, 163.
Phrantzes (Francis), 200.
Portekizliler, 274.

R

rikâbdâr, 226, 228.
Rûhi, 115, 147, 165, 245.
Rüstem Paşa, 13.

S

sağı, 81, 253, 284, 290.
Sadü'd-din Köpek, 60, 62.
Şahruh, 118, 200, 213.
Salur, Salurlar, 25.
Samsa-Çavuş, 116, 197.
sancak, (sembol olarak), 224, 225.
Sancar, 22, 51, 62, 86, 91.
saray, 43, 75, 214, 216, 283, 298
Sarica Kemal, 13.
Savcı, 120, 121, 122, 134, 159, 280, 281.
sekanbaşı, 232
Selim II., 119, 156.
Selçuk, 286, 211.
Seyfü'd-din Ay-aba, 26.
sirkâtibi, 226.
sikke, 57, 58, 214, 215, 218, 219, 283.
silâhtar, 226, 228, 283.
Sinamü'd-din Yusuf Paşa, 162.
sipahiler, 227, 232.
Sivas, 209.
sultan (unvan olarak), 219, 220.
sultan hocası, 227, 233.
Süleyman Bey (Dulkadiroğlu), 144, 237.
Süleyman-Çelebi, 99, 111, 116, 118, 120, 124,
125, 133, 139, 136, 141, 149, 158, 194,
210, 230, 234, 258, 262, 270, 271, 272,
279, 284, 285.
Süleyman-Şah I., 23, 52.
Süleyman-şah II., 78.
Süleyman Paşa, 148, 158.
Süleyman, (Kanunî Sultan), 119, 156.

Ş

şarabdar, 227, 231.
Şemsü'd-din Mehmed Fenari, 266.

Şeyh Bedrü'd-dîn, 207, 208, 212.
şikârağası, 227, 232, 283.
Şükrullah, 13, 95.

T

tâc, 214, 217, 283, 43, 44, 46, 47.
tahî, 214, 217, 283, 289, 43, 44, 46.
taayanç, 287.
tercüman, 227, 234.
terzi, 227, 234.
Texier, Charles, 14.
tıraz, 102, 214, 224, 283, 289.
TİMUR, 14, 107, 118, 137, 141, 198, 200, 201,
202, 204, 213, 215, 224, 233, 23 /, 239,
255, 269, 285.
topçubaşı, 233.
Torlak Kemal, 208, 219.
toy, 81, 253, 284, 290.
Tökiş (Harizmaşah), 29, 37, 94.
tuğ, 43, 44, 48, 214, 225, 241, 283.
Tuğrul Bey, 21, 24, 35, 36, 38, 39, 41, 44, 47,
50, 51, 54, 57, 73, 76, 77, 81, 87, 93.
Tursun, Bey, 224, 262, 178, 179.
Tursun Fakih, 196, 214, 217.
Tutuş, 43.
tuz-ekmek hakkı, 259, 284.

tülbent oğlanı, 226.
Türkiye Selçuklu Devleti, 277, 286.
Türkiye Selçukluları, 5, 6, 28, 36, 37, 41, 42,
49, 52, 91.
Türk, Türkler, 6, 18, 31, 40, 41, 67.

U

Uygur, Uygurlar, 5, 17, 19, 20, 21, 23, 41, 42,
75, 116, 287, 288, 289, 290, 291.
Uzlak-şâh, 59.
Uzun Hasan, 163.

Y

Yahşi Fakih, 11.
Yakub Bey (Germiyan-oğlu), 238, 240, 273.
Yakub, 112, 120, 122, 134, 140.
yas, 254, 284.
yeniçeri ağası, 227, 232.
yeniçeri, *yeniçerililer*, 227, 232.
Yeni-şehir, 196, 197, 206.
Yıldırım Bayezid, (Bk. Bayezid I.).
Yörgüç Paşa, 198, 254.
Yusuf Hâs-Hacib, 37.
yüzük, 61, 62

Z

Zaganos 205.